ઠ. આનંદજી [illegible]

શ્રી પઢિયાર સ્મારક અંક: માસિકપત્ર.

સુન્દરી સુબોધ.

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः ।

જાન્યુઆરી–ફેબ્રુઆરી, ૧૯૨૧.

આ અંકના મુખ્ય વિષયો–

સ્વર્ગસ્થસાક્ષર શ્રી અમૃતલાલ પઢિયાર

હેમનું જીવન અને વિચાર હેમના પુસ્તકો.

…તી–અનુભવિકા: દુર્ગા લક્ષ્મી, મારવાડી ગુરૂ.

હિન્દુ ધર્મના સંપ્રદાયો અને હેના આચાર્યો.

નવા ગૂજરાતની સ્ત્રી કવિઓ.

પ્રવાસ મંજરી કામાક્ષી દેવીની યાત્રા:

કામરૂપ દેશની જાણવા યોગ્ય મુસાફરી.

વૈદક: બાળકોનાં દર્દોની દવાઓ.

ઉષા. રાજકુમારી–માતા આવીજ હશે–ઈત્યાદિ.

કાવ્યો–આનન્દાશ્રમ–પત્ર મંજૂષા.

ભરત ગૂંથણ–પાકશાસ્ત્ર–ધર્મોપદેશ, વગેરે.

*પ્રત આ અંકનું મૂલ્ય બારઆના.

સુન્દરી સુબોધ મન્દિર, અમદાવાદ.

सुन्दरी सुबोधना तंत्रीए रचेलां पुस्तको:

સુન્દરી સુબોધના તંત્રીએ રચેલાં પુસ્તકો:

યોગિની

અથવા સરસ્વતીનો જીવન સુવાસ.

પૃષ્ઠ ૨૫૦–પાકું સોનેરી હસ્તકવાળું પૂઠું. મૂલ્ય રૂ ૧–૮–૦

ફક્ત થોડીજ નકલો સિલિકમાં છે.

આ રસીલી, મોહક સાંસારિક નવલકથામાં ૪૫ પ્રકરણો આવેલાં છે ત્હેમાં પતિ પત્નીની જીંદગીના સુન્દર ચિત્રો–વિધવાના કર્મની કરૂણાજનક કહાણીઓ–હિંદુ સંસારની વિચિત્રતાના વિવિધ દેખાવો–સાધ્વી સ્ત્રીઓનાં મનોહર ચરિત્રો–આત્મબળનાં અદ્‌ભુત ચમત્કાર–મહાન આત્માઓનું અલૌકિક ગૌરવ–અને સ્ત્રી ઉન્નતિ વિષે અનેક પ્રકારના વિચાર–એવું ઘણું છે.

બાલા

પૃષ્ઠ ૩૪૦–પાકું સોનેરી હસ્તકવાળું પૂઠું. મૂલ્ય રૂ ૧–૮–૦

આ સુન્દર આકર્ષક સામાજિક નવલકથામાં ૩૮ પ્રકરણો આવેલાં છે

આ નવલકથામાં "ઘણા સુન્દર, ઉત્કર્ષક વિચારો સમાયલા છે તથા રસિક, સુબોધક પ્રસંગોથી તે ભરપૂર છે ગુજરાતી ભાષામાં જે ઉત્તમ નવલ કથાનાં પુસ્તકો છે, ત્હેમાં બાલાને સ્થાન મળ્યું છે તે વાજબી છે"

રસીલી વાર્તાઓ

ભાગ ૨ જો.

આઠ સંપૂર્ણ વાર્તાઓ–પૃષ્ઠ ૨૦૦ મૂલ્ય રૂ ૧–૦–૦

આ પુસ્તકની મનોરંજકતા અને ઉત્તમતા માટે બહુ સારા અભિપ્રાય મળી ચૂક્યા છે, હજી હમણાજ બ્હાર પડ્યું, છતાં ત્હેની વધતી વધતી માગણીઓ થવા લાગી છે આ પુસ્તકની એકે એક વાર્તા સંસારના વિવિધ પ્રશ્નોના સંબન્ધમાં લખાયલી છે અને ત્હેની ભાષા શૈલી પણ સરલ તથા આકર્ષક છે.

"પ્રસન્ન દેવતા રહે, જ્યાં પામે સન્માન સુન્દરી."—મનુ ભગવાન.

સુન્દરી સુબોધ.

આદ્ય સંપાદક
શ્રી બન્ધુસમાજ, અમદાવાદ.

પ્રકાશક અને તંત્રી:
રામમોહનરાય જસવંતરાય.

લવાજમ (વાર્ષિક—ટપાલ ખર્ચ સહિત)

(૧) માસિક વધારા સાથેનું પત્રઃ રૂ. ૪-૦-૦ (હિન્દુસ્થાનની બ્હાર-દસ શિલિંગ.)

(૨) માસિક વધારા શિવાયનું પત્રઃ „ ૨-૦-૦ (હિન્દુસ્થાનની બ્હાર-પાંચ શિલિંગ.)

અને દરેક ગ્રાહકને ભેટનું પુસ્તક આપવામાં આવે છે.

ગ્રાહકોને વિનંતી.

૧. આ અંક પણ—અનિવાર્ય કારણોને લીધે-બહુ મોડો પ્રકટ થવા પામ્યો છે, તે માટે હું દિલગીર છું

૨. આ પછીના—ચાલુ વર્ષના (ડબલ) અંકો દરેક માસની આખરે બ્હાર પાડવા પ્રયત્ન કરવામાં આવશે—આમ થાય તો વર્ષની આખર લગભગ આ પત્ર નિયમિત થઇ શકશે.

૩. ગયા વર્ષનો નવેમ્બર-ડિસેમ્બરનો અંક પ્રકટ થવો બાકી છે. ત્હેમાં એકજ વિષય લઇને ત્હેને થોડા સમયમાં ખાસ અંક તરીકે પ્રકટ કરવાની વ્યવસ્થા ચાલે છે. આ ઘણોજ ઉપયોગી વિષય, વિસનગરના વિદ્વાન વૈદરાજ, સ્વામી શ્રી શિવાનન્દજી તથા પરમાનન્દજીએ વિસ્તારથી લખેલ—"છોકરાં ન થવાનું કારણ તથા આપણા દેશમાં સૂવારોગનું કારણ અને ત્હેના ઉપાયો—" એ નામનો છે. અમારા જૂના ગ્રાહકોનો તો એ અંક ઉપર હક છે, પરન્તુ (ચાલુ વર્ષમાં થયેલ) નવા ગ્રાહકોને પણ આ બહુ અગત્યનો અંક ખાસ ભેટ તરીકે આપવામાં આવશે.

૪. ભેટનાં બાકી રહેલાં પુસ્તકો તથા ઇનામી હરીફાઇનાં બાકી રહેલાં નિર્ણયો હવે એક બે માસમાં પ્રકટ કરવામાં આવશે.

૫. આ અંકમાં આપેલ સહાયક વર્ગની નવી યોજનામાં ભાગ લેવાને આ પત્રના સહુ શુભેચ્છકોને સપ્રેમ આમન્ત્રણ કરવામાં આવે છે.

વ્યવસ્થાપક, સુન્દરી સુબોધ.

અનુક્રમણિકા.

પુ. ૧૮ મું.] જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરી, ૧૯૨૧. [અંક, ૧-૨.

માસિક વધારો.

લવાજમ બાકી:—

જે સજ્જનોના લવાજમ બાકી છે તેમને જૂદા કાગળથી ખબર આપી છે, અને ટપાલ ખાતાના હાલના નિયમો મુજબ વી. પી. કરવામાં વિલંબ તથા ખર્ચ વિશેષ થાય છે, તેથી આશા છે કે તાકીદથી તેઓ લ્હેણી થયેલી રકમ મોકલી આપવા કૃપા કરશે.

વ્યવસ્થાપક, સુન્દરી સુબોધ.

સામાન્ય સૂચનાઓ:

આ માસિકમાં પ્રકટ થતા કોઈ પણ લેખની હકીકત કોઈ અમુક વ્યક્તિને લગતા અથવા અમુક સ્થળે બનેલા બનાવો ઉપરથી લેવામાં આવેલી હોતી નથી. પરન્તુ માત્ર આવાં દશ્યો, અનુભવો તથા પ્રસંગો સાધારણ રીતે અથવા કોઈ સમયે જોવામાં આવે, એટલી જ કલ્પના લઈને લખાણ કરવામાં આવે છે.

આ માસિકમાં પ્રકાશન માટે લેખ મોકલનાર સજ્જનોએ ઉપર જણાવેલી સૂચના ખાસ લક્ષમાં રાખવી, એમ વિનતિ છે. કોઈ પણ મનુષ્યનું દિલ દુખાય અથવા ત્હેને હાનિ થાય, એવું લખાણ આ પત્રમાં પ્રકટ કરવામાં આવતું નથી.

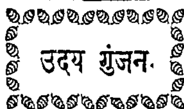
સહીવાળાં લખાણો માટે તેમજ ત્હેમાંના વિચાર માટે ત્હેના લેખકો પોતેજ જવાબદાર છે.

વ્યવસ્થાપક, સુન્દરી સુબોધ.

સુન્દરી સુબોધ.

(સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરવર્ય ગોવર્દ્ધનભાઈના શબ્દોમા કહીએ તો "સ્ત્રીઓ પઠિત થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુંબપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને સુન્દર થાય પોતપોતાના પ્રમાણમાં કુટુંબબન્ધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય, ને ખરૂં કલ્યાણ કરવા શક્તિમતિ અને ઉત્સાહિની બને. એજ આર્ય સુન્દરીઓના જીવનની સફલતા છે સ્ત્રી વિના ગૃહ નથી, ગૃહ વિના પ્રજા નથી, અને પ્રજા વિના રાજ્ય નથી. .સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે ")

પુ. ૧૮ મું.] જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરી, ૧૯૨૧. [અંક ૧-૨.



ગૃહ-સંસારના કઠિન સવાલો.

[રત્નનગરીના વિદ્વાન્ દિવાન વિદ્યાચતુરનું આ ચિન્તન છે હેની પુત્રી કુસુમ, પોતાને યોગ્ય વર ન મળે તો, જિન્દગી સુધી કુમારિકા રહેવા ઈચ્છે છે અને પુત્રીને પરણાવવા જેવો યુવાન પોતાની જ્ઞાતિમા પિતની નજરે પડતો નથી.]

ગૃહ સંસારના પ્રશ્ન રાજ્યતંત્રના પ્રશ્નો જેવાજ વિકટ છે! સુન્દર ગોરી કહે છે કે કુસુમને ભણાવી ન હોત તો આવા અભિલાષ ન રાખત! હિંદુ સંસારી કહે છે કે કન્યાને સર્વદા કુમારિકા ન રાખવી. નવી વિદ્યા કહે છે કે આપણા ધર્મમાં બાળક પરંતુ પણ અનુમ્બર છે હેને બળાત્કારે શું પણ સજ્ઞાન વય થતા સુધી પરણાવવાનો વિચાર પણ અન્યાય છે! કુસુમને વિરક્તિના અભિલાષ છે, આર્ય સ્ત્રીઓને વૈધવ્ય કાળ વિના વૈરાગ્ય અશક્ય છે! એના અભિલાષ સિદ્ધ કરવાથી આ દેશકાળમાં હેને આમરણાન્ત દુ:ખ શિવાય અન્ય પરિણામ નથી, ન્યાય જોવો કે પરિણામ? એક પાસ પુત્રીની સ્વતંત્રતા નષ્ટ કરવાનો અન્યાય અને બીજી પાસ હિંદુ સંસારની વ્યવસ્થામાં કુમારિકા સ્ત્રીને માટે સર્જાયેલ કરેલા ભયંકર પરિણામ! નવી અને જુની વિદ્યાઓએ મ્હને આમ સુડી વચ્ચે સોપારી જેવો કરી દીધો છે!

સરસ્વતી ચન્દ્ર, ભાગ. ૪.

अनुभविकाः

जिन्दगीनी आपवीती अने परवीती कथाओ.

દુર્ગાલક્ષ્મી.

લેખકઃ—બ્હેન શ્રી કંચન બ્હેન.

૧. મા દીકરી.

" દુર્ગા, આજ બે ત્રણ-દિવસ થયા તું કેમ મ્હારાથી આઘી આઘી ન્હાસે છે ?"

" શું કરૂં, બા ? ત્હમારી પાસે બેસું તો એની એજ વાત કર્યા કરો છો. "

" આજ તો તું પકડાઇ, ત્યારે "

" ના, ના. પકડાઇ ગયા જેવું તો કાંઇ નથી. "

" હું જાણું છું, મ્હારી દીકરી, ત્હને એ વાત નથી ગમતી; પણ શું કરૂં ? હવે ત્હારી ઉમ્મર થઇ એટલે ત્હેનો નીવેડો આણ્યા વિના હમારો કે ત્હારો છુટકો નથી.

" છુટકો નથી, તો પછી મ્હને શા માટે પુછો છો ? જેમ ત્હમને ગમે તેમ કરો. "

હમારા ગમ્યા પ્રમાણે કરવાનું હોત તો પછી ચાર ચાર ઠેકાણાંના આવેલા માગાં પાછાં શું કામ વાળ્યાં હોત ? "

" તો આજ સુધી નથી કર્યું તે હવે કરવું છે ? ત્હેમાં મ્હારા મ્હોંની પણ ત્હમને હા જોઇએ છીએ ! ભલે, મ્હોંની હા મેળવો, હૃદયની તો નહીં મળે. જ્યારે ત્હમારે આખરે આમજ કરવું હતું, તો પછી પ્રથમથીજ મ્હારી સમતિ પુછવી ન્હોતી ભાઇએ ઉચ્ચ પ્રકારની કેળવણી આપી અને ત્હમે સારા ખોટાનો વિચાર કરી મત દર્શાવવાનો અધિકાર આપ્યો ! હશે. હું તો આપણી પ્રચલીત કહેવત યાદ કરીને મન વાળીશ કે "દીકરી અને ગાય દોરે ત્યાં જાય !" પરંતુ મ્હારી બીજી બ્હેનોને એ પ્રમાણે ના કરશો. "

" બ્હેન, આટલું કિશ્કેરાઇને શોક કરવા જેવું કાંઇ એ ઠેકાણું મ્હને લાગતું નથી. શિવપ્રસાદ ઘણોજ સારા સ્વભાવનો છોકરો છે, ભણવા વિગેરેમાં પણ તે ઘણો હોશીયાર છે. હોણુ ઇન્ટરમાં ઉંચે નંબરે પાસ થઇ બી. એ. માં ગયો છે. "

" બા, પાત્ર સારૂં છે પણ આસપાસનાં માણસો કેવાં છે, તે ત્હમે કાંઇ નથી જાણતા ? "

" હા, તું હું જાણું છું. પણ હેના ભણી રહ્યા પછી ત્હારે કાંઇ કષ્ટ સહન કરવાનો વખત નહી આવે. "

" પણ તે વખતને તો હજી ઘણી વાર !–બા, ત્હમે મ્હને હોસાવો છો શું કામ ?"

" ગાંડી રે ગાંડી ! એવાં તરોથી ધનભાગ્ય હોય કે કુટુંબી જનો સાથે રહેવાના લ્હાવા મળે. " ગુણસુન્દરી"ની* તો તું પ્રશંસા કરે છે "

" તેની કાંઇ મ્હારે પણ તેવાઓની સાથેજ સમ્બન્ધ બાંધવો જોઇયે ? "

" ત્યારે, બધી રીતે યોગ્ય ઠેકાણું તો મળવું મુશ્કેલ છે "

" ત્યારે એમ ન થઇ શકે ?–કાવમાં મ્હને પન્દરમું વર્ષ જાય છે–ભણી રહેતાં ચારેક વર્ષ જોઇશું તેટલો વખત આપણે થોભી જઇશું, તો ? "

" આપણે તો થોભી જઇયે પણ ભણી રહેતાં સુધી એ કુંવારો બાગે રહેશે ! "

૨. સાસરે.

" દુર્ગા, ઓ દુર્ગા ! ક્યારની શું કરે છે ચોકડી પર ? " "બા, કપડાં ધોઉં છું."

" આમ તો ચોકડી ત્રીજે દિવસે ભાંગી જશે બહુ મ્હોટાં કપડાં ધોવાનાં છે તે ! રહેવા દે. હમારે તો કાંઇ ધોવાં નથી. "

દુર્ગાલક્ષ્મી ત્રણચારેક મહિના થયાં પરણીને સાસરે આવી છે તે બહુએ ઇચ્છે છે કે સ્વર્ગસ્થ રા ગોવર્ધનરામની ચોપડીનાં× પાત્રો સૌભાગ્યદેવી, ગુણસુન્દરી, અને કુસુમસુન્દરી જેમ રહેત, તેમ પોતાનાં સાસરાનાં કુટુમ્બીઓ સાથે પોતે રહે. પરન્તુ ત્હેની તે ઇચ્છા ત્હેના મનમાં જ રહી જતી અને ગુણસુન્દરીના ગુણ ધારણ કરવા છતાં પણ ધીરજની પરાકાષ્ઠા થતી !

" બા, આજે ત્હમારી તબીયત ઠીક નથી, ત્યારે દેવસેવા હું કરૂં ? "

" ના .મ્હારે કાંઇ કરાવવું નથી હું શું નથી કરતી ? સ્હવારની ઉઠીને જરાયે બેઠી નથી "

જોકે ઘરનું સર્વ કામકાજ દુર્ગાલક્ષ્મીજ કરતી હતી. બપોરે નવરાશના વખતમાં ઘરનાં સહુને માટે નવાં કપડાં તૈયાર કરવાં, અગર સાસુજીના શ્રી મુખમાંથી ઝરતાં અમૃતવાક્યોનું શ્રવણ કરવું અગર નણંદનાં છોકરાંઓને રમાડવાં !–એવું કાંઇ ને કાંઇ તો એને કામ હોયજ અને કદાચ જો હેના હાથમાં ચોપડી જોવામાં આવે તો તો નણંદના મગજનો પારો પછી એક સો ને દશ ડીગ્રીની પાર પણ જતો રહેતો !

* * * *

વૈશાખ માસ ચાલે છે " મે વેકેશન " (ઉનાળાની રજા) થી કૉલેજો બંધ છે બપોરનો વખત છે શિવપ્રસાદ પોતાની મ્હેડીમાં બેઠો વાંચી રહ્યો છે, છતાં વાચવામાં રહેવું બરાબર ચિત્ત નથી. કોઇનો પગરવ સાંભળતાં તુરત દ્વાર તરફ જુએ છે, પણ ઇચ્છિત

* સરસ્વતીચન્દ્રમાં રત્નનગરીના દિવાનજી વિદ્યાચતુરની પત્ની × સરસ્વતીચન્દ્ર

મૂર્તિને ન જોતાં ફરી વાંચવામાં ચિત્ત પરોવવા વૃથા પ્રયત્ન કરે છે. આ પ્રમાણે ઘણો વખત ગયો પણ કોઇ આવ્યું નહી. હવે શિવપ્રસાદની ધીરજ ખુટવા લાગી તે એક બારી પાસે જઇ ઉભો. ત્યાંથી નીચેના ભાગમાં બરાબર જોઇ શકાતું હતું. ત્હેણે જોયું કે મ્હોટાં સર્વ નિદ્રાધીન થઇ ગયાં છે ફક્ત જાગે છે બે ચાર છોકરાં અને પોતાની હૃદય પ્રતિમા– દુર્ગા ! ત્હેની જિજ્ઞાસા વધી. દુર્ગા બેસીને શું કરી રહી છે, તે જોવા તે બારણા પાસે આવ્યો. દુર્ગાની બારણા તરફ પુંઠ હતી, તેથી તે ત્હેને જોઇ શકી નહી. તે શું કરતી હતી ?–ત્હેણે શું જોયું ? દુર્ગા ખાટમાં સુતેલાં સાસુજીને એક હાથે પીંખો નાખે છે, વળી બીજે હાથે પારણામાં સુવાડેલા ન્હાના બાળકને ઝુલાવે છે ! શિવપ્રસાદ આ દ્રષ્ય જોઇ પોતાના ઓરડામાં પાછો ફર્યો અને વાંચવા બેઠો.

અન્તે રાત પડી આખા દિવસના તાપથી બળેલા પ્રાણીઓ કાંઇક શાન્તિ મેળવવા લાગ્યાં. દર વર્ષની માફક આ વખતે પણ સર્વ લોકો બુમ પાડે છે કે “ આવો તાપ તો કોઇ વખત પડ્યો નથી ! ” લગભગ અગીયારનો શુમાર થવા આવ્યો હતો.

“ ઓહોહો ! આખરે સાધના ફળી ખરી. ” દુર્ગા લક્ષ્મીને જોતાં શિવપ્રસાદે કહ્યું.

“ કેમ ? ”

“ દુર્ગા અને લક્ષ્મી એવી દ્વીગુણી દેવીનાં દર્શન કરવા માટે તો આખો દિવસ ઉપાસનાજ કરવી જોઇયે કેની ? ”

દુર્ગાએ પણ ત્હેવાજ ટોળમાં કહ્યું “ શું કરીયે મહાદેવને સમાધિ (નિંદ્રા) ઘણી પસંદ એટલે ત્હેમાં વિક્ષેપ પાડતાં બીક લાગે ! ”

“ પણ તે સમાધિમાંથી નિવૃત્ત થઇ બોલાવે પછી બીક શાની ? ”

“ અરે, ભોળા શંભુને તો ના ન્હોયાય. એ તો ઘડીકમાં બોલાવ્યાની વાત પણ ભુલી જાય ! ” બન્ને જણ હસી પડયાં

“ બપોરે કેમ ના આવ્યાં ? લ્યો આ ચોપડી ત્હમને આપવાની હતી, આમાંથી કેટલાંક વાક્યો ન સમજાય ત્હેવાં છે ત્હેનાંની જુદા કાગળ પર નોંધ કરજો, અને મ્હને પુછજો ”

“ ભલે, ” કહી દુર્ગાએ ચોપડી લીધી. પણ ત્હેનું હૃદય અંદરથી રડતું હતું કે ગમે તેટલી સારી ચોપડી હશે પરન્તુ ત્હેને વાચવા જેટલું મારૂં ભાગ્ય ક્યાંથી–હું ક્યે વખતે વાંચવાની હતી ?

“ કેમ, બપોરે ત્હમે કેમ ન આવ્યાં ? ’

દુર્ગાલક્ષ્મીએ થોડો વખત મૌન રાખ્યા બા. સહજ સ્મિત પૂર્વક જવાબ વાળ્યો “ આપના કહ્યા પ્રમાણે ન આવી શકી, ત્હેને માટે માફી માગુ છું ”

“ કારણ જાણ્યા સિવાય માફી બાફી કાંઇ મળવાનું નથી ”

“ કામમાં રોકાઇ ગઇ હતી ’

"શા કામમાં?" શિવપ્રસાદે પુછ્યું

"કેમ, આજે કાંઇ આટલો બધો હીસાબ લેવા માંડ્યો છે?"

"મ્હારાથી છાનુ રાખવાનુ હોય તો ના કહેશો."

"સર્વથી વળી શું છાનુ હોઇ શકે?"

"એમ વાતને મશ્કરીમાં ઉડાવશો નહી."

"જરા ભાણુંને હીચવતી હતી.' દુર્ગાલક્ષ્મીએ અચકાઇને કહ્યુ. શિવપ્રસાદે જોયું કે આને હીચકાવ્યાની વાત તે છુપાવે છે ત્હેના હ્રદયની ઉચ્ચતા માટે ત્હેમને આનંદ થયો અને હસતાં હસતા પુછ્યું:

"અને બીજા કોને?"

"જોઇ ગયા લાગો છો! જાવ, હવે હું નથી બોલવાની ત્હમારી સાથે ત્હમે ચોરી કરી!"

"શુ ભાણુઓને દરરોજ આમ હીચકાવવાં પડે છે?–ત્યારે ત્હમે વાંચવાને કયો વખત રાખ્યો છે?"

દુર્ગાલક્ષ્મીને એક પળમાં કેટલાયે વિચારો આવી ગયા. "બધુ કહી દઉં?" વળી વિચાર થયો, "ના, ના, અભ્યાસમાં ખલેલ પડે." કાંઇ જવાબ ન સુઝતાં તે ખુરશી પરથી ઉઠી અને ઘડિયાળ તરફ જોતાં બોલી "ઓહો, બાર થયા. સુઇ જાવ, સુઇ જાવ પછી સવારમાં વ્હેલુ વાંચવા ઉઠાશે નહી. કહો, આજ કેટલા વાગે ઉઠાડું?" એમ કહી ત્હેણે દીવો દૂર–બાજુપર મુકી દીધો, અને પ્રબળ સત્તાધિકારીણી નિદ્રા દેવીને દમ્પતી સ્વાધિન થયાં.

* * * * *

"મામી, ત્હમને બા બોલાવે છે."

"જા, કહે કે હમણાં આવે છે" શિવપ્રસાદે જવાબ દીધો શિવપ્રસાદની પરીક્ષાનો વખત ઘણો નજીક આવતો જાય છે. ત્હેની સગવડ સાચવવા દુર્ગાલક્ષ્મી પોતાથી બનતી દરેક કાળજી રાખે છે. અને તેમ કરતાં ઘરનાંઓ તરફથી ત્હેને કેટલુયે સહન કરવુ પડે છે? આજે પતિનુ માથુ દુખતું હોવાથી દુર્ગા કાંઇ દવા લગાડતી બેઠી છે આવ્યે બાજેજ દશ મિનિટ થઇ હશે. એટલામાં તો નણુ તેડા આવી પણ ગયા!

"મામી, ત્હમે ઝટ લઇને નથી આવતા તેથી બા તથા મ્હોટી બ્હેન ત્હમારા પર ગુસ્સે થઇને બોલે છે' વૃન્દા જે સાતેક વર્ષની છોકરી હતી ત્હેણે કહ્યુ

"હશે, વૃન્દા બ્હેન' બહાર એવી વાત ન કરીયે" દુર્ગાલક્ષ્મીએ કહ્યુ.

"કહે, કહે, વૃન્દા, બા તથા મ્હોટી બ્હેન શું બોલે છે?" શિવપ્રસાદે પુછ્યુ.

"કહું, મામી?"

"હમણાં રમવા જાવ. હું બ્હાર આવીને ત્હમને કાંઇ આપીશ." બાલિકા કહેતો

મારતી નાઠી. શિવપ્રસાદે ઘણું બોલાવી, કાંઇ કાંઇ લાલચો આપી પણ તે તો નજ આવી. શિવપ્રસાદે ગંભિર મુખમુદ્રાથી કહ્યું, " હમે મ્હારાથી આમ કાંઇ પણ છુપાવો તે ઠીક નહીં."

" હમણા હમારે ભણવાનું છે. વ્યવહારની વાતો જાણવાને હજી વાર છે."

તે પણ જાણતો હતો કે પરીક્ષા પાસે આવે છે તેથી વિશેષ કાંઇ ન બોલ્યો.

* * * * *

" સાસુજી, આટલી બધી વારથી શું કરતા હતાં ? ઘરમાં કાંઇ કામ નથી કે શું ?"

"માથું દુખતું હતું તેથી દવા લગાડવા ગઇ હતી."

" વળી એમ બ્હાનાં શું કરવાને કહાડો છો ? સોસાપેન ઘડી આપવા ગઇ હતી ને ચ્હા કરી આપવા ગઇ હતી ! "

"અરે, હમણાંનો તો એને ભભેરીને ખૂન કરી મૂક્યો છે ! " સાસુજી બોલ્યાં.

" બા, જાણે પ્હેલા ભાઇ હતો તે તો ભાઈ જ ન્હોય ! બ્હાર ચ્હા કરે તો છોકરાને કે કોઇને આપવો પડેને ?–અંદર તો સ્વતંત્રતાથી પીવાય.

" મ્હોટી બ્હેન, હું કોઇ દિવસ ચ્હા ક્યાં પીઉં છું ? "

" હા, હા, હમે બધું જાણીયે છિયે. હમને જણાવવાનું કે નથી પીતી. "

" એની વાત તો ના કહાઆજ ભાઇ છે રેહોટી ! શાક, અથાણાં, ચટણીયો, બધુયે હેને જોઇયે. કશા વગર હેને ના ચાલે. "

" બા, ભાઇ સાહેબ, તેલ મરચાં તો હું સ્વપ્ને પણ ખાઇ શકતી નથી–" દુર્ગાલક્ષ્મી બોલવા ગઇ પણ હેનું સાંભળે કોણ ? બન્ને મા દીકરીએ મળી હેની સાતે પેઢીઓ ઉથલાવી નાખી ! " દિસે તો સાખું ચોળવા જોઇયે છિયે ને વળી ઘડી ઘડી હાથ લુછવાને ટુવાલ ! એ બધું તે શા ઉપર ? હજી ધણી તો કમાતોયે નથી, તે પ્હેલાં આ બધી રોફ ! હમે તો આવી રીત જાણી નથી. મ્હારી છોકરી ક્યાં વધારે છે ? દશ વખત ચ્હા કરીને પાઉં એવી હું હજી બેઠી છું શિવથી તો કશું બોલાતુંજ નથી ને, જાણે શું યે કર્યું છે, મ્હારા ભોળા છોકરાને ? "–દુર્ગા મૂક વૃત્તિથી આ બધું સાંભળતી હતી અને કાંઇ કામ કર્યે જતી હતી, આખરે જ્યારે હેની ધીરજ ખુટી અને નજ સહન થયું ત્યારે આંખમાંથી અશ્રુબિન્દુ ટપકવા લાગ્યાં !

આજે મુંબાઇમાં રીઝલ્ટ (પરીક્ષાનું પરિણામ) જણાશે. શિવપ્રસાદના મિત્રો તારથી ખબર આપવાના છે. હેને સંપૂર્ણ ખાત્રી છે કે પોતે પાસ તો થશે જ. તેથી હેના મ્હો પર પ્રફુલ્લતા પ્રસરેલી છે. દુર્ગાલક્ષ્મી આજે ઉદાસ જણાય છે અત્યારે હેને હજારો તર્ક વિતર્કો ગભરાવી રહ્યા છે. " તે પાસ નહી થાય તો ? માતુશ્રી મ્હારા પરજ દોષ મુકશે. મ્હેંજ અભ્યાસ ન કરવા દીધો, એમ કહેશે અને હેમને બોલવાનું એક વધારે કારણ મળશે ! " વળી તે સજળ નયને પ્રભુપ્રાર્થના કર્યાં કરતી હતી કે " પ્રભો, આ બાળકી . છેકજ નિર્દય ન થશો. "

"આજે તો ત્હમારે આનંદમાં રહેવું જોઇયે, ત્હેને બદલે કેમ ઉલટું જ દેખાય છે ?" શિવપ્રસાદે જમતાં જમતાં પુછ્યું.

"ત્હારે આનંદના બ્હેળું વ્હેવડાવવા માટે સમય કરી મૂકું છું" દુર્ગાલક્ષ્મીએ મુખપર સ્મિત લાવતાં કહ્યું. પરંતુ તે સ્મિત તદ્દન બલાત્કારે આણેલું હતું.

"મહાદેવજી કરે ને ત્હમે પાસ થાવ." દુર્ગાલક્ષ્મી બોલી.

"હું પોતેજ મહાદેવજી છું ને ? પછી શા માટે નહી થાઉં ? મ્હને તો ઉંચા કલાસને માટે પણ આશા છે, છતાં ત્હેવું તો કદાચ નહી ન કહી શકાય."

સાંજ પડી સર્વ આતુરતાથી તાર વાળાની રાહ જોવા લાગ્યાં. આખરે તારનો સિપાઇ આવ્યો, અને શિવપ્રસાદના હાથમાં તાર મુકી ઇનામની આશાએ ઉભો રહ્યો. શિવપ્રસાદે ઉત્કંઠાથી પોતાને સંપૂર્ણ ખાતરી હોવા છતાં સહજ અવિશ્વાસની ઝાંખી પૂર્વક તાર ફોડ્યો, સર્વના મન પણ તે દિશા તરફ વળ્યાં. અધીરાઇથી માતુશ્રી પુછ્યા કરતાં હતાં "ભાઇ, માહી શું લખ્યું છે ?" શિવપ્રસાદે પટાવાળાને ઇનામ આપ્યું અને માતુશ્રીને મસ્તક નમાવી કહ્યું: "બા, હું પાસ થયો છું. મ્હારૂં નામ સેકન્ડ કલાસમાં આવ્યું છે" માતુશ્રીએ મસ્તકપર હાથ મુકતા ઉમળકા ભેર કહ્યું "જાવ, ત્હમે બન્ને જણ ઠાકોરજીને પગે લાગી આવો—જા દુર્ગા !" બે વર્ષે આજ સમાનતા ભર્યાં સાસુજીના શબ્દો સાંભળી દુર્ગાના આનંદમાં આનંદ ઉમેરાયો. દંપતી ઠાકોરજીને ચરણે પડવા ગયાં. ત્યાં શિવપ્રસાદ જીવન્ત દેવીને પગે પડવા લાગ્યો. દુર્ગાલક્ષ્મીએ ત્હેને તેમ કરતાં અટકાવી હાથ પકડી "મ્હારા વ્હાલા" કહેતી કંઠે વળગી. ....બંન્ને સાથે જ અંતઃકરણના ખરા ભાવ પૂર્વક ઠાકોરજીને પગે પડયા, પ્રભુના આશીર્વાદ માટે પ્રાર્થના કરી અને ઘ્હાર આવ્યાં, મિત્રો અને સબંધીઓ અભિનન્દન આપવા માટે આવવા લાગ્યાં. આખરે રાત્રે દશ વાગે એ બધામાંથી મુક્ત થઇ શિવપ્રસાદ પત્ની પાસે આવ્યો. બીજી કેટલીક વાતો કર્યાં પછી પરીક્ષાના વિષય પર વાત નીકળી.

"દેવી, આ વખતે હું પાસ થયો, ત્હેનું ખરૂં માન તો ત્હમને ઘટે છે."

"વાહ, આ ચાલુ જમાનાનો તો એજ નિયમ છે ને કે કોઇક લ્હડે ને મ્હારી ફતેહ !"

"પરંતુ હવે તો એ નિયમ બદલાવા માંડ્યો છે. મહાત્મા ગાંધીજી "સત્યાગ્રહ"-ને પોતેજ અમલમાં મુકી બતાવે છે. અને સર્વે લોક સમજ પૂર્વક કર્મ કરી પોતાની ફતેહ પોતેજ મેળવે છે."

"ખરેખર "સત્યાગ્રહ" થી આપણા જનસમાજના મનપર ઘણો સારો પ્રકાશ પડ્યો છે આપણે મુળથીજ શાન્તિપ્રિય છીએ, તેથીજ આ માર્ગ સર્વના હૃદય સુધી પહોંચી ગયો છે. મ્હારા ધારવા પ્રમાણે તો સ્ત્રીઓ પણ જો આ સિદ્ધાંતને વ્યવહારમાં ઉતારે તો વ્યવહાર ઘણો ઉન્નત બન્યા સિવાય રહે નહી. કુટુમ્બીઓમાં હમેશ કંકાસ કે વેર વૈરને અવકાશજ ન રહે."

" એકલી સ્ત્રીઓજ નહીં પણ સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો બન્ને મળીને જ્યારે ત્હેને હંમેશના વ્યવહારમાં પણ ઉતારશે ત્યારે જ આ સંસાર જેને વિકટ અરણ્ય કે ખારા સમુદ્રની ઉપમા આપવામાં આવે છે તે સુરવાડી અને સુધાનિધિ બની જશે. " આમ સામાજિક તથા ધાર્મિક વાતોને વાતોમાંજ ના રહેવા દેતાં વ્યવહારિક કાર્યો સાથે ત્હેને કેવી રીતે ઓતપ્રોત કરી શકાય તથા એમ એકતા કરતા વચ્ચે આવતી મુસ્કેલીઓને કેવી રીતે દૂર રાખી શકાય એ વિગેરે વાતોમા તે દંપતીએ રાત્રિ પસાર કરી.

૩. પત્નીનો પત્ર.

મારા વ્હાલા,

વિ. વિ. સાથે પ્રાર્થું છુ કે ઇશ્વર ત્હમને સર્વદા અનુકૂળ રહો. આ પત્ર ત્હમારા હાથમાં આવશે, તે વખતે મ્હારી સ્થિતિ આ સંસારમાં આજેજ હશે ચારેક મહિના ઉપર ત્હમે અહીં આવ્યા, ત્યારે મ્હારૂં શરીર જોઇ, ત્હમે મ્હને તથા ઘરમાં સર્વને દવા વિગેરેની સૂચના કરી ગયા હતા. અને ત્હમે અહી હતા ત્યાં સુધી દવા થઇ પણ ખરી. પરંતુ વહુ માંદી પડે તે તો " ઢોંગ " જ કહેવાય, એ નિયમાનુસાર પાછળથી દવા બંધ કરાઇ. ત્હમે તે દિવસે પુછ્યુ હતું કે " છ મહિનામાં શરીરની સ્થિતિ આમ કેમ ? "–તે દહાડે તો એ વાત મ્હેં મશ્કરીમાં હસી કહાડી હતી પણ આજે ત્હેનો ખુલાસો કર્યા સિવાય છૂટકો નથી. કારણ કે હું તો જવા બેઠી છુ તે જઇશજ, પરંતુ ભવિષ્યમાં ફરી એવું પરિણામ ન આવે, ત્હેને માટે ત્હમે સાવચેત રહી શકો.

માતુશ્રીએ તથા બ્હેને મ્હને હમેશા એક દુશ્મન તરીકેજ જોઇ છે. હું કોઇની સાથે વાત કરૂં તે ધૃષ્ટતા મનાય છે. સ્હેજ પણ હસવું,—જરા ઠીક (સાફ સફાવાળાં) કપડાં પ્હેરવા–અગર સાબુથી ન્હાવું કે કપડાં ધોવાં, તે સર્વ મ્હારે વર્જ્ય ગણાય છે–મહાન ગુન્હો મનાય છે ! મ્હારાં દરેક કામ એમને દોષ યુક્ત જણાતાં આવ્યાં છે ! હું જેમ જેમ સ્નેહ મેળવવા પ્રયત્ન કરતી ગઇ, તેમ તેમ મ્હારા પર વિશેષ દબાણ થતું ગયું. હવે એ દબાણનો અસહ્ય ભાર સહન થઇ શકતો નથી. મ્હને એમ ઇચ્છા હતી કે ખાસ જાણવા જેવા એક બે દાખલા ત્હમને લખીશ. પરંતુ આજે મ્હારો હાથ ચાલતો નથી, અને શુ શુ લખુ ? અને કોને લખું છું ? એ વિગેરે વિચારો આવતા ગભરામણ થઇ આવે છે. કોઇ મ્હારી સાથે વાત કરે તો " આજકાલની આવેલી સાથે શી વાત કરવી હતી ? " કહી ત્હેને બંધ કરવામાં આવે છે. કોઇને પણ ઘેર ન જવા માટે આડકતરી રીતે સૂચનો થયાજ કરતાં, અને હું ઘરમાં સંપ જાળવવાની ખાતર–સ્નેહ મેળવવાની ખાતર ત્હેમની સૂચના અનુસાર વર્તતી. તેથી અન્ય સંબંધીઓ મ્હને કવચિત્ કવચિત્ અનાડીનું વિશેષણ આપતાં પણ એમા મ્હારો દોષ અથવા ઉપાય શો હતો ? ત્હેમની હમેશની એક વિશેષ ફરિયાદ એ છે કે ત્હમે મ્હારા પર સ્નેહ શા માટે રાખો છો ?–મ્હને સાહીના દાવની અભાગણી પૂતળી ત્હમે શા માટે નથી સમજતા ? ભલા, હું ત્હમને પુછુ છુ કે ત્હમે એમ કાં ન કર્યું ? જો તેમ કર્યું હોત તો મ્હારી સર્વ આશાઓનો અંત આવતાં હું આજે મરી શકત !

આ વાંચીના બેસે હવે ત્રણ દિવસથી નોકરી છોડી છે બીજા ત્રણ દિવસ ભાગ્યે જશે એમ અનુમાન તો કરી શકું છું. પછી ઇશ્વરને ખબર. વ્હાલા મ્હારા મનમાં એક અભિલાષા હતી કે આપણાથી મળાય તો ઠીક. તે મ્હે મ્હોટી બ્હેનને ગઇ કાલે તેમ કહ્યું; તો ત્હેમણે કહ્યું કે “ ભણવાનું મુકીને ત્હારા મ્હોં રહામું જોઇને બેસી રહે એનો શો દહાડો વળવાનો હતો ?—અટિઘામા કંઇ મરી જવાવાનું નથી અને તેમ થશે ત્હોયે શું ? બૈરી માણસની જાતને મુવાનું દુઃખ શું ? બૈરી મોઈ ને ફજેતી ગોઇ ! ” મ્હને પણ એ ખરૂં લાગ્યું કે હું શો દહાડો વાળી શકવાની છું ? જો કે મ્હને ખાતરી છે કે હું ત્હમને ખબર તો ત્હમે આવ્યા શિવાય રહેત નહીં, પણ તેથી ઉલટું તેઓ મ્હારી પર મ્હેણાં વિગેરેનો વર્ષાદ વર્ષાની કંકાસ કરત, અને હવે તે બધુ સહન કરવા જેટલી મ્હારામાં શક્તિ રહી નથી. ત્હમે કહેશો કે આમ હતું તો પિયર ચાલ્યાં જવું હતું પણ શું હું મ્હારી રાજી ખુશીથી નહી જતી હોઉં ?—આજ બે વર્ષ થયાં મ્હે મ્હારા પિયરનું મ્હોં પણ જોયું નથી. પરંતુ મ્હને તે બાબતની દિલગીરી બીલકુલ નથી

મ્હારૂં કહેવું એમ નથી કે દોષ બધો એ બે જણનો જ છે ને હું તો દોષમુક્ત જ છું. મ્હારો પણ કાંઇ દોષ તો હશેજ પણ જો મ્હારા દોષો તેઓ મ્હને દર્શાવતા હોત તો હું ત્હેને બનતા પ્રમાણમાં સુધારવા પ્રયત્ન કરત અને તેઓને કાંઇક શાન્તિ આપી શકત તો તેટલો પણ અત્યારે મ્હને સંતોષ રહત. હશે, જો કે પરિણામે મ્હને તો કેટલોક લાભજ થયો છે, મિતભાષીતા, સર્વને માટે દયાની લાગણી, નિસ્પૃહતા તથા બીજા કેટલાક સદ્ગુણો, જે હું અહીં આવ્યા પછીજ શીખી શકી છું, ત્હેને માટે તો મ્હારે તેઓનો આભાર માનવોજ જોઇયે—માનું છું. આત્મોન્નતિના પાઠ પ્રથમ તો કડવાજ લાગે છે અને હવે તો આ કથા બંધ કરૂં છું આટલું વાચતાં પણ કંટાળી જશો.

ત્હમારા શરીરને માટે જરા પણ બેદરકાર રહેશો નહી. જે સર્વનો સહાયક અને રક્ષક છે તે ત્હમારો પણ સર્વદા બનો, એમ હું ઇચ્છુ છું મ્હને યાદ નથી કે ત્હમારો કોઇ ગુન્હો મ્હે કર્યો હોય, છતા કદાચ ન જાણતા કાંઇ થઇ ગયો હોય તો તે માફ કરશો.

લિ. જન્મોજન્મ ત્હમારી જ દાસી થવા ઇચ્છતી

દુર્ગાના ૐ જય સતચિદાનંદ.

* * *

બપોરનો વખત છે સર્વ કોઇ પોત પોતાના ઉધમે લાગી ગયાં છે. કૉલેજના છોકરાઓ પોત પોતાના અભ્યાસમાં પ્રવૃત્ત થઇ ગયા છે. ફક્ત એકજ છોકરો પોતાની ઓરડીમાં બેસી રહ્યો છે. અને તે શિવપ્રસાદ છે. જ્યારનો ત્હેને ઉપર જણાવેલો પત્ર મળ્યો, ત્યારનો તે વ્યાકુળ થઇ રહ્યો છે. આજે ન તો ત્હેને જમવાનું સારૂં લાગ્યું કે ન તો વાંચવાનું તે વારવાર પત્ર વાંચે છે અને ઘડીયાળ તરફ જોઇ વિચારે છે કે ક્યારે સાંજ પડે ને ટ્રેનપર જાઉં ? આજે દિવસ પણ જાણે ત્હેનો શત્રુ થઇ બેઠો હોય તેમ યુગોના યુગો જેટલો લાંબો થઇ ગયો છે કેટલીયેવાર પછી ઘડીયાળપર દૃષ્ટિ કરતા છતા પણ તે સ્થાનમાં હાથમાં ફક્ત પન્દર મિનિટ ખસ્યા હોય છે ! ઘડીયાળપર પણ ત્હેને વિશ્વાસ

રહી શકતો નથી. ઘડી ઘડી બ્હાર દૃષ્ટિ કર્યા કરે છે, તો તે દિવસ પણ જેમનો તેમ સ્થિર થઇ ઉભો રહેલો હોય તેમ લાગે છે. "લક્ષ્મી ! ત્હમે મ્હને પ્રથમ જરાપણ કેમ ન જણાવ્યું ?–શું હું એટલો બધો સ્વાર્થી હતો કે ત્હમને હેરાન ગતિમાં રાખી હું મ્હારા સ્વાર્થમાં મંડ્યો રહેત ? ત્હમે મ્હને ક્યાં ભવિષ્ય માટે સૂચના કરો છો, દેવી ? શું ત્હમારૂં તથા મ્હારૂં ભવિષ્ય ભિન્ન હોઈ શકે ખરૂં ? ત્હમારા ભવિષ્યપર મ્હારા પ્રાયશ્ચિત્તનો આધાર રહેશે. છેવટે આ પત્ર બે દિવસ પ્હેલો તો લખવો હતો ? હવે શું હું ત્હમને મળી શકીશ ખરો ? ત્હમે તો ત્હમારી ફરજ બજાવી પરન્તુ મ્હેંજ મ્હારા શિક્ષણને લજાવ્યું છે ! ચાર મહિનાપર આવ્યો અને શરીર ક્ષીણ દેખ્યું તે વખતેજ બરાબર તપાસ કરી યથાર્થ ઉપાય કરવાની જરૂર હતી, તે મ્હેં ન કર્યું. એક ઉગતી કળીપર બેદરકારીથી પગ મૂક્યો–મૂકવા દીધો !" આમ તે પત્ર વાંચી કાંઇને કાંઇ વિચાર્યા કરતો હતો. પત્રનું એક એક વાક્ય બાણની માફક ત્હેનું હૃદય કોરી રહ્યું હતું તે બોલ્યો. "ઓ મ્હારાં પ્રિય દેવી ! સહન કરતાં શરીરે સોસ્યું, છતાં એક પણ ઠપકાનો શબ્દ નથી લખ્યો કે નથી તે કોઇને માટે અપશબ્દ વાપર્યો. ઉલટું ત્હેમાંથી પણ ત્હમે અધ્યાત્મ પાઠો લીધા છે. દૈવે અમૃત તો દીધું પરંતુ હું ત્હેની કદર કરી શક્યો નહી પ્રભુ ત્હમને આરામ કરો અને હું મ્હારી બેદરકારીનું યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્ત કરી શકું." તે ઉઠ્યો અને કપડા પહેરવા લાગ્યો જો કે હજી ટ્રેનપર જવાને બે કલાકની વાર હતી, પરન્તુ હવે ત્હેની ઉદ્વિગ્નતા–અધીરાઇ ઘણું વધી ગયાં હતાં. ક્યારે પત્નીને જોઇ શકું, એજ ત્હેનું ધ્યાન થઇ રહ્યું હતું તે બ્હાર નીકળ્યો અને રસ્તામેથી તારવાળાને આવતા જોયો શિવપ્રસાદ એનુ નામ ?" તે તારવાળાએ પુછ્યું. ત્હેણે તરત ત્હેના કાગળ ઉપર સહી કરી આપી અને તાર લીધો તે તારમાં શું લખ્યું હતું ?—

"દુર્ગા આ દુનીયા છોડી ચાલી ગઇ છે." શિવપ્રસાદ અર્ધ બેભાન થઇ પાસે પડેલી એક આરામ ખુરશી ઉપર પડ્યો. "હાય, દેવી ! માફી માગવા જેટલો પણ અવસર ન આપ્યો ?"



૪. દુર્ગાની વેદીમાં.

પતિત પાવની ભાગીરથી મદમદ વહી રહી છે. હજારો લોકો ન્હાવા ધોવા કે દર્શન નિમિત્તે સા આવે છે અને જાય છે છતાં સર્વનું ધ્યાન એક એકાન્ત બાજુ પ્રતિ વિશેષ આકર્ષીતું લાગે છે. ત્યાં શું છે ? એક યુવાન સન્યાસી અનિમિષ નેત્રે ગંગાજીના પ્રવાહ પ્રતિ જોઇ રહ્યો છે ત્હેના દેહમાંથી ઓજસ્‌ના ફુવારા ઉડી રહ્યા છે આજે ત્રણ દિવસ થયા એ અહીં આવ્યો છે નથી હેને પૈસાની લાલસા, કે નથી હેને માનની આજે ત્રણ દિવસ થયા પણ કોઇયે હેને ભિક્ષા કરતાં પણ જોયો નથી. સર્વ કોઇ અરસપરસ પુછ્યા કરે છે," એ કોણ છે ?"

એક કહે–"કોઇ હઠયોગમાં નિરાશ થયેલો હોય તેમ લાગે છે"

બીજો કહે, "નાં, ના, એ તો યોગસિદ્ધ યોગી જેવો લાગે છે એની પ્રભા તો જુઓ. જાણે લોહ્ચુ રહીયે"

"સ્ત્રી વર્ગમું પણ એની એજ વાત. એક યુવતી " બોલીઃ અલી, પેલો કોઇ સંત મહાત્મા હોય તેમ લાગે છે ચાલ્ય, ત્હેને નમસ્કાર કરી આવીયે."

બીજી યુવતી " ના, બા કોઇ યોગભ્રષ્ટ હોય ને શાપ આપે તો ? " મન ચંગા તો કથરોટમાં ગંગા ! " અહીંથીજ " નમસ્કાર કર્યે."

ત્યાં ઓવારાપર એક વૃદ્ધ સ્ત્રી સ્નાન કરી રહી હતી, ત્હેણે આ વાતો સાંભળી તે દિશા તરફ જોયુ અને એક નિઃશ્વાસ નાંખી બોલી. " બેટા, આટલી ન્હાની ઉમ્મરમાં આ ભેખ ! ત્હારો ભેખ જોઇ મ્હને મ્હારો પુત્ર ......" આટલું બોલતા બોલતાંમાં તો તે વૃદ્ધ સ્ત્રીની આંખોમાથી અસ્ખલીત અશ્રુ પ્રવાહ વહેવા લાગ્યો. ઘડીભર તે ન્હાવાનું પણ વિસરી ગઈ અને તે સંન્યાસી પ્રતી જોઇ રહી. આપણને પણ પ્રશ્ન થયો કે એ કોણ છે ?

દુર્ગાલક્ષ્મીની સાથેજ આપણી વાત પુરી થાત, પરંતુ શિવપ્રસાદ તથા ત્હેના કુટુમ્બીઓની થોડી ખબર લીધા સિવાય આપણાથી રહી શકાય તેમ નથી. દુર્ગાલક્ષ્મીને મર્યે પાંચ વર્ષ વીતી ગયાં છે. તે અરસામાં ત્હેનાં સાસરા પિયરનાં કુટુમ્બોમાં કેટલાંય પરિવર્તનો થઇ ગયાં છે. દુર્ગાલક્ષ્મીયે જ્યારે પતિને પત્ર લખ્યો ત્યારે એક પત્ર પિયર પણ લખ્યો હતો. તેમાં ત્હેણે પોતાની સર્વ હકીકત લખ્યા પછી લખ્યુ હતુ કે " ત્હમે મ્હને ગુણસુન્દરી યાદ દેવરાવી પણ એટલું યાદ ન રાખ્યું કે ઘેર ઘેર માનચતુર જેવું એકાદ ન્યાયી માણસ પણ ભાગ્યેજ હોય છે ! હવે તો—

" આ મારગના ઉડનાર પંખી તુ જાજેરે,
" જઇ કહેજે મા ને બાપ, દિકરી ત્હમારીરે;
" મરી ગઇ છે સાસરીયા માંહ્ય—દુઃખે દાઝીરે ! "

ત્હેમાં બીલકુલે ત્હમારો દોષ હું જોઇ શકતી નથી. મ્હેં ભૂતકાળમાં આવાજ બધા સંજોગોની ઇચ્છા કરેલી, તે પ્રમાણે મ્હને મળ્યુ હવે શોક કરી દુઃખી થશો નહિ, એજ મ્હારી વીનતી છે. મ્હારી ન્હાની બ્હેનોને મ્હારા અનેક આશીર્વાદ." વિગેરે હકીકતનો પત્ર મળતાંજ માતા પિતા પુત્રીને મળવા દોડી ગયાં પરંતુ તેઓના જતા પહેલાં જ પુત્રી તો પરલોક સીધાવી હતી. તેઓને બહુ પશ્ચાત્તાપ થયો પોતાની નજીવી ભુલનું આવું ભયંકર પરિણામ આવશે એવો તો ત્હેમને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન્હોતો. પુત્રીના શોકાગ્નિમાં બળતી માતા અઢી વર્ષે પુત્રીને સાન્ત્વન આપવા—પોતાની ભૂલના સ્મરણનાં ઉન્હાં અશ્રુ સારતી પુત્રી પાસે ચાલી ગઇ......

શિવપ્રસાદને તારથી દુર્ગાલક્ષ્મીના મૃત્યુના ખબર આપ્યા પછી ઘરનાં સર્વ ત્હેના આવવાની રાહ જોયા કરતા હતાં. કેટલાય દિવસો થઇ ગયા છતાં ત્હેનાં આવવાનું કાંઇ જણાયુ નહિ. ત્યારબાદથી ઉપરા ઉપરી વિવાહને માટે કહેણ આવતાં માધુશ્રી તે સર્વને જવાબ આપતાં. " હવેના ભણેલા છોકરા, ત્હેમને પુછ્યા વીના મ્હારાથી હા કેમ કહેવાય ? એ આવવાનો છે, આવશે એટલે જવાબ દઇશ." પરંતુ એમ લગભગ ચારેક માસ નીકળી ગયા અને કન્યા પક્ષવાળાઓ ઉતાવળ કરવા લાગ્યા. અને હવે તેઓ શિવપ્રસાદપર કચવાવા લાગ્યા. માણસ સરખું માણસ મરી ગયુ છે, તે હમને શુ નહી લાગતું હોય ? પણ

શું કરીયે, કાંઇ સુઝતું પાછળ મરાય છે? જીવ્યા ત્હેને તો બધું એ કરવું પડે. શિવ તે શું જોઇને ત્યાં બેસી રહ્યો હશે? ભાઇ નીલ (નીલપ્રસાદ), તું ત્હેને કાગળ લખને કે, અહીં આવે. ના હોય તો પછી જઇને તેડી લાવ."

એક દિવસ નીલ વડીલ બંધુને તેડી લાવવા મુંબાઇ ઉપડી ગયો. સ્હવારનો વખત છે, પશુ પંખી સર્વ આનંદ આનંદ પ્રદર્શિત કરી રહ્યાં છે. તેવે વખતે નીલ શિવપ્રસાદની ઓરડી આગળ આવી પહોંચ્યો. અંદરનું દશ્ય જોતાં ત્હેનાં રૂવાં ઉભા થઇ આવ્યાં. બન્ને ભાઇઓને પરસ્પર અત્યંત લાગણી હતી પરંતુ બન્નેને સાથે રહેવાના પ્રસંગો બહુજ થોડા આવ્યા હતા. નીલ ન્હાનો હતો ત્યારથી જ મોસાળમાં રહેતો હતો. કોઇ વખત ઘેર આવતો ત્યારે એક બીજા સાથેના સાથે જ રહેતા, અને છુટા પડતી વખત એક બીજાનાં મન દુઃખાતાં. આજે નીલને મ્હોટા ભાઇની પર્ણકૂટી—કારણ કે તે ઓરડીના હાલ પર્ણકૂટી સરખા જ થઇ રહ્યા હતા—અને ત્હેના દેહની સ્થિતિ જોઇને આંખમાં પાણી ભરાઇ આવ્યાં. અત્યારે તે ધ્યાનસ્થ હતો. નીલ ખુણામાં પડેલી એક ખુરશીપરથી ધુળ ખંખેરી તેપર બેઠો. લગભગ એક કલાક પછી "ૐ જય સત્‌ચિદાનંદ. ૐ જય સત્‌ચિદાનંદ" બોલતાં તે ધ્યાનમુક્ત થયો. અને નીલને જોતાં જ આશ્ચર્યતાથી ત્હેના સ્હમું તે જોઇ રહ્યો. નીલ ઉઠી ભાઇ પાસે આવ્યો પણ શું બોલવું તે ન સમજાતાં એમજ બેસી રહ્યો. થોડી વાર પછી શિવપ્રસાદે પુછ્યું:–"નીલ, તું કેમ આવ્યો?" નીલે આવા પ્રશ્નની બીલકુલ આશા ન્હોતી રાખી. ત્હેણે ધાર્યું હતું કે આજ કેટલે બધે વખતે મ્હોટાભાઇને મળીશું, હમને બંનેને ઘણો આનંદ થશે. ત્હેને બદલે આ પ્રશ્ન! "નીલ, તું કેમ આવ્યો?!" નીલ શું જવાબ આપે? તે સમજણ નપડતે ભાઇના સ્હામું જોઇ રહ્યો.

"નીલ તું શું જોઇ રહ્યો છે?"

"ભાઇ, શરીર છેક આમ કેમ? શું તબીયત બરાબર નથી રહેતી?"

"બરાબર રહે છે. તું ઘેરથી આવ્યો કે?"

"હા."

"સર્વ કુશળ તો છેને?"

"હા. સર્વ કુશળ છે. હમને તેડવા આવ્યો છું."

"મ્હને તેડવાને? મ્હારૂં ત્યાં શું કામ છે?"

"બા હમને મળવા બહુ તલસી રહ્યાં છે."

"નીલ, આ સર્વનારાયણમાંથી આપણને શું મળે છે?"

"જીવન."

"આપણે ત્હેને શું આપીયે છિયે!"

"કંઇજ નહી."

"ત્યારે ત્હેનો આપણા પ્રતિ કેવો ભાવ રહેતો હશે?"

"નિ:સ્વાર્થ પ્રેમ જેને અહેતુક ભાવ કહે છે તેવો."

"આપણે ત્હેના જેવો ભાવ શીખીએ તો સારૂં કે ખોટું?"

"સારૂં."

"હું તેવું શીખવા હરદ્વાર તરફ જવાનો છું."

"પણ ભા—"

"ભાતે પુત્રમાં તું છે, અને ઘરખર્ચ માટે પણ હરકત આવે તેમ નથી. મ્હેં બધો વિચાર કર્યો છે. મ્હારી ગેરહાજરીને કોઇ પણ પ્રકારે ધોખો પહોંચતો હોય તેવું નથી"

નીલના નેત્રોમાંથી અશ્રુ ટપકવા લાગ્યાં.

"નીલ, રડવું શા માટે! હું જાણું છું કે ત્હારો મ્હારાપર અત્યંત સ્નેહ છે. પણ શું સ્નેહીઓ—સંબંધીઓ સર્વદા રહે છે? તું પણ હવે ન્હાનો તો નથી જ."

"ભાઇ, શું આપણા સ્નેહને આમ તોડી નાખશો?"

"ના, ના. તે તુટશે નહીં, પણ યોગ્ય નિયમમાં વિશેષ સુગઠિત થશે"

"તમે વડીલ બન્ધુ છો, મ્હારી સર્વ જવાબદારી તમારાપર જ છે."

"સર્વની જવાબદારી ઇશ્વરનાપરજ છે. ભાઇ, મનુષ્ય શું કરી શકે તેમ છે?"

"આને એક વખત પણ નહિ મળી જાવ?"

"ના ઘર તરફ આવું તો જે માર્ગમાં મ્હને આનંદ પડ્યો છે તે માર્ગમાં વિક્ષેપ આવવાનો ઘણો સંભવ છે. જ્હેમાં આ મોહો દરેકને ઉત્ક્રાંતિક્રમમાં આગળ વધ્યા સિવાય છુટકો તો નથી જ હાથ ધરેલા કાર્યમાં વિલંબ એ મ્હારૂં મન સહન કરી શકતું નથી."

"ત્યાં તમને રોકવામાં નહીં આવે."

"માયા વેગળેથી જ મુઝવી નાખે છે, તો પછી નજીક જતાં તો શું ન થાય? તું એમ ન ધારતો કે હું કોઇ બીજા કારણોથી ના કહું છું."

"માફ કરજો; પણ મ્હને સંશય રહે છે કે આ તમારો સ્મશાન વૈરાગ્ય છે."

"હા. બે મહિના પૂર્વે આવ્યો હોત તો તેમ પણ હતું, પરન્તુ હવે શાન્તિ અને ઉત્સાહ સિવાય બીજું કાંઇ નથી. તું ન આવ્યો હોત તો હું તમને બધાને આરેક દિવસમાં એક પત્ર લખવાનો હતો હવે તે તું જ લઇ જજે."

નીલનો અવાજ ઘણોજ નરમ પડી ગયો અને ત્હેણે કહ્યું "ભાઇ, તે હું નહીં લઇ જઇ શકું."

" શા માટે ? "

" મ્હને કપડો મળે, એક વખત ત્હમે ઘેર આવી જાવ. "

" હું ગાંડો છું, શું હું આગ્રહ કરાવવા માટે ના કહું છું ? મ્હને કોઇના પ્રતિ કાંઇ દ્વેષ કે રોષ નથી. અભ્યાસમાં આગળ વધ્યા સિવાય હવે મ્હને કોઇ પણ સ્થળે ચેન પડી શકનાર નથી. પરમાત્માની ઇચ્છા હશે તો વળી કોઈ વખત મળાશું. " શિવપ્રસાદ ઉઠયો અને એક પત્ર નીચે પ્રમાણે લખી નાખ્યો —

" મ્હારાં પૂજ્ય માતુશ્રીની સેવામાં

" હું વિશેષ અભ્યાસ માટે હરદ્વાર તરફ જાઉં છું. મ્હારે ભાઇ છે, તેમ પિતાજીએ સર્વની આજીવિકા માટે સાધન મુકેલું છે, તેથી નિશ્ચિંત છું. મ્હારી ફિકર કરશો નહી.

લી. ત્હમારા પુત્રના સા. દં. પ્રણામ.

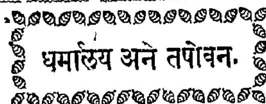
" લે, આ પત્ર બાને આપજે " કહી તે પેટીમાંથી બીજો એક પત્ર કહાડી લાવ્યો, અને નીલને તે આપતાં કહ્યું " ભવિષ્યની સાવચેતી માટે આ વાંચ. અને બાને પણ આપજે. આપતી વખત કહેજે કે ફક્ત ભવિષ્યની સાવચેતી માટે મોકલ્યો છે "

નીલપ્રસાદે તે વાંચવા ના કહી. પણ શિવપ્રસાદના તેં આગ્રહથી હેને વાંચવો પડયો. નીલ ઐહિક મનુષ્ય છે તે વ્યવહાર પુરતો જ વિચાર કરી શકે છે. તે પત્ર વાંચી સ્તબ્ધ થઇ ગયો. હવે એક અક્ષર પણ પોતાની સાથે આવવા માટે તે ભાઇને કહી શકયો નહી. નીલ વિચારી રહ્યો છેઃ " કેમ કહું ? જ્યાં ત્હેનું આખું અંગ બલિદાનમાં ગયુ છે ત્યાં ત્હેમને ફરી આવવાનું કહેવા શબ્દ પણ જડી શકતો નથી " પછી નીલ કાંઇ ખાસ બોલ્યો નહીં. શિવપ્રસાદ કેટલાક વખતથી ફળાહાર પરજ રહે છે. ત્હેણે નીલને આહાર કરાવ્યો. પછી પણ તે આનંદથી પ્રફુલ્લ થઈ પોતાના માર્ગની તથા ત્હેમાં પોતાને મળતી મઝાની વાતો કરતો હતો. વાત કરતાં કરતાં કેટલીક વાર તે હસી પણ પડતો.

ટ્રેનનો વખત થતાં નીલે રજા માગી. છુટા પડતાં બન્નેનાં અંતરો રડી ઉઠયાં. ગદ્‌ગદિત થતાં શિવપ્રસાદે નીલનો હાથ પકડી કહ્યું " નીલભાઇ, સદ્‌વર્તન રાખજે. કદાચ સંકટ આવતાં પણ સત્યને તજીશ નહી. " નીલે મસ્ત નમાવ્યું. બન્ને છુટા પડયા......

બીજે જ દિવસે શિવપ્રસાદ હરદ્વાર માટે ઉપડી ગયો. થોડો વખત ત્યાં રહ્યો, પરંતુ ત્હેનું મન જે જ્ઞાનને માટે તરસ્યું હતું તે જ્ઞાન ત્હેને ત્યાં મળી શકે એમ લાગ્યું નહીં. તે ત્યાંથી પણ ઘણો આગળ ગયો. ત્યાં અરણ્યમાં ત્હેમને એક મહન્તનો મેળાપ થયો. સબળ પ્રયત્નને ઉત્સાહ પૂર્વક ત્હેણે હવે અભ્યાસ શરૂ કર્યો. ત્હેમાં પૂર્ણતા મેળવ્યા બાદ ત્હેણે સંન્યસ્ત દીક્ષા પણ લીધી. " દુર્ગાની વેદીમાં ઐહિક સર્વ સુખનો ભોગ આપ્યો. " ત્યાર પછી જ આપણે ત્હેને ગંગાજીના ઘાટ પર જોઈ આવ્યાં હતાં. પરંતુ તે યુવાન સંન્યાસી બીજે દિવસે કોઇની પણ દૃષ્ટિએ પડયો નહી





ધર્મશાસ્ત્રનાં સુવચનો.

સંગ્રહ કરનાર શ્રીયુત સ્વામી જ્ઞાનાનન્દ.

૧.

अशक्ये वा सुशक्ये वा
सर्वथा शरणं हरिः ।

અશક્ય હોય અથવા સુશક્ય હોય, તોપણ—
સર્વ કાર્યોમાં શ્રી હરિનુંજ શરણ લેવું

પ્રભુજીની ઇચ્છા પ્રમાણેજ પરિણામ અવશ્ય આવવાનું એમ દૃઢ શ્રદ્ધાથી માનીને, મનુષ્યે પોતાનું કર્તવ્ય નિશ્ચયવાથી કર્યે જવું તથા પ્રભુની એમજ ઇચ્છા છે, એ ભાવ હૃદયમાં રાખીને સુખ દુઃખ પરત્વે સમાનતા ધારણ કરવી.

૨.

एकं शास्त्रं देवकीपुत्र गीतम्
एको देवो देवकीपुत्र एव ।
मन्त्रोऽप्येकस्तस्य नामानि यानि
कर्माऽप्येकं तस्य देवस्य सेवा ॥

આપણું ધર્મ શાસ્ત્ર તો એકજ, શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રે ગાયેલ,—ગીતાજી.
તથા—આપણા ઇષ્ટદેવ પણ એકજ,—ભગવાન શ્રી કૃષ્ણચન્દ્ર
જપવા લાયક મન્ત્ર પણ એકજ,—તે શ્રી હરિનું નામ.
અને—કર્મ કરવાનું તેય એકજ,—તે પ્રભુજીની સેવા

આખું જીવન પ્રભુમય બનાવનાર આ મહાવચન છે કે જે કાંઈ વાંચવું, જપવું, ઈચ્છવું, કરવું અને પ્રાર્થવું—તે સર્વ ભગવાનને અવલમ્બીનેજ કરવાનું છે, અને તેમ કરીએ છીએ એમ માનીને પોતાની સંસાર યાત્રામાં પ્રયાણ કરવું એ ત્હેનો આન્તર બોધ છે જગતનાં સઘળાં ધર્મશાસ્ત્રો પ્રભુનાં પોતાનાંજ આપેલાં છે,—આખી દુનિયામાં જૂદા જૂદા સ્થાનોમાં પૂજાતા સઘળા દેવો શ્રી કૃષ્ણ ચન્દ્ર રૂપજ છે,—ત્હેનું દરકોઈ નામથી સ્મરણ રટન થાય તો પણ તે એકજ પરમાત્માનું સ્તવન છે, અને ઇશ્વરાર્પણ કરીને મનુષ્ય કોઈ પણ કામ કરે તો તે પરમેશ્વરનીજ સેવા—પૂજા છે,—આ તેમાંથી ઉપજતો સુન્દર ભાવાર્થ છે

૩.

सा जिह्वा या हरिं स्तौति
तच्चित्तं यत्तदर्पणम् ।
तावेव केवलं श्लाघ्यौ
यौ तत्पूजा करौ करौ ॥

તેજ જીભ છે, જે હરિનું સ્તવન કરે છે,
તેજ ચિત્ત છે, જે હરિને અર્પણ થયું છે,
અને તેજ માત્ર પ્રસંશનીય હાથ છે,
જે શ્રી ભગવાનની પૂજા કરી રહ્યા છે.

ઇશ્વર સ્મરણના કરતાં મનુષ્ય જીભવડે વધારે સારૂં શું કરી શકે?—અને જે હૃદય હરિને અર્પણ થયેલું છે, ત્હેના કરતાં બીજું કયું ચિત્ત વધારે સારૂ ગણાય? વળી એ તો સત્યજ છે કે પ્રભુનું પૂજન કરવાના કરતા વધારે સારૂ કામ હાથવડે બની શકેજ નહિં.

વિશેષાર્થ લેતાં એમ પણ કહી શકાય કે—સારૂ બોલે નહિ તે જીભ, સારૂં ચિન્તે નહિ તે ચિત્ત, અને સારૂં કરે નહિ તે હાથ,—એ હોય ત્હેના કરતા ન હોય તે સારા! શુભ વિચાર, શુભ વાણી, અને શુભ આચાર, એજ મનુષ્યના ઉદ્ધારનો રાજમાર્ગ છે.

૪.

यत्करोषि यदश्नासि
यज्जुहोषि ददासि यत् ।
यत्तपस्यसि कौन्तेय
तत्कुरुष्व मदर्पणम् ॥

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा
बुद्ध्यात्मना वा प्रकृतेः स्वभावात् ।
करोमि यद्यत्सकलं परस्मै
नारायणायेति समर्पयामि ॥

[What-so-ever thing Thou doest,
Unto least of MINE and lowest,—
That Thou doest unto ME.]

તું જે કાંઇ કરે છે, જે કાંઇ ખાય છે,
જે કાંઇનો હોમ કરે છે, જે કાંઇ આપે છે;
અને—તું જે કાંઇ તપ કરે છે,
—તે સર્વે પણ (હે અર્જુન !) તું મ્હનેજ અર્પણ કર.

કાયા, વાણી અને મનથી, ઇન્દ્રિયોથી,
બુદ્ધિથી, અહંભાવથી કે પ્રકૃતિના સ્વભાવથી;
—હું જે જે કામ કરૂં છું, તે સર્વ—
પરબ્રહ્મ નારાયણને હું અર્પણ કરૂં છું

મ્હોટામાં મ્હોટાં અને ન્હાનામાં ન્હાનાં,
ત્હારાં પેદા કરેલાં પ્રાણીઓને માટે—
તું જે કાંઇ કરે છે, તે તું મ્હનેજ કરે છે.

સઘળાં કામ ઈશ્વરાર્પણ કરવાનો આમાં બોધ છે, એટલુંજ નહિં, પણ આપણે જે સુખદુઃખ સહીએ છીએ, વિજય વૈરાગ્ય મેળવીએ છીએ, આશા નિરાશામાં તણાઈએ છીએ, અને અન્ય પ્રાણીઓની તરફ જે કાંઈ વર્તન રાખીએ છીએ, તે સર્વમાં ભગવાન પોતે પ્રત્યક્ષ થાય છે અને આપણે તે ઈશ્વર નિમિત્ત અથવા પ્રભુ પરત્વે કરીએ છીએ, એમજ નિરન્તર સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ. કારણ કે પરમાત્મા તો સર્વવ્યાપી, સર્વાન્તર્યામી, સર્વજ્ઞ છે, તો કોઈપણ વસ્તુ એમનાથી ભિન્ન હોઈ શકે નહિ. અર્થાત્ —આગળ જે કહેવામાં આવ્યું કે પ્રભુનુંજ સેવન, ચિન્તન કરવું, તેથી આગળ વધીને અહિં એમ સૂચવાય છે કે મનુષ્યે જે કરવું તે ઈશ્વરને અર્પણ કરીનેજ કરવું પછી ભલે તે સંસારની દૃષ્ટિએ સારામાં સારૂં અથવા ખોટામાં ખોટું કામ હોય! જગતમાં ઈશ્વરનું દર્શન કરવું અને પ્રભુથી તે જુદું નથી, એમ માનવું, એ આ વચનોનો હેતુ છે. દરેક વસ્તુમાં, પ્રાણીમાં, મનુષ્યમાં સાક્ષાત્ પરમાત્મા વસી રહ્યા છે, એ સત્ય જીવનમાં અનુભવવું.

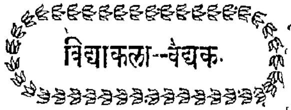
वचनं प्रसादसदनं सदयं हृदयम् ।
सुधामुचो वाचः करणं परोपकरणम् ॥
सुशीलः सुप्रसन्नात्मा सर्वेषां हिततत्परः ।
कुर्वन्त्यं हि यथाशक्तिः कर्तव्यं प्रभुश्रद्धया ॥
मातृवत्परदारेषु परद्रव्येषु लोष्ठवत् ।
आत्मवत्सर्वभूतेषु यः पश्यति स पश्यति ॥
सत्यमेव व्रतं यस्य दया दीनेषु सर्वदा ।
कामक्रोधौ वशौ यस्य तेन लोकत्रयं जितम् ॥

વદન પવિત્રતાથી ઉજ્વળ અને હૃદય દયાથી પૂર્ણ રાખવું,
સુધા ઝરતાં વચનો બોલવાં અને કામ પરોપકારનાંજ કરવાં.
સુશીલ, પ્રસન્ન હૃદયવાન, અને સહુના હિતમાં તત્પર રહીને,-
પ્રભુ ઉપર શ્રદ્ધા રાખી, મનુષ્યે યથાશક્તિ કર્તવ્ય કર્યે જવું.
પરસ્ત્રી તરફ માતાની સમાન, પરદ્રવ્ય તરફ નિર્મૂલ્ય વસ્તુ સમાન,
અને સઘળાં પ્રાણીઓ તરફ પોતાની સમાન—જે જૂવે છે તેજ ખરૂં જૂવે છે.
જેનું સત્ય એજ વ્રત છે, દીન તરફ જે સદા દયાળુ છે,
તથા કામ ક્રોધ જેણે વશ કર્યા છે, તેણે નક્કી ત્રિલોકને જીત્યું છે.

સાધુતા, પવિત્રતા, સુશીલતા, દયા, મીઠાશ પ્રસન્નતા, પરહિતકારીતા, સત્યતા, તથા આત્મસંયમ રાખનાર મનુષ્યને આખા વિશ્વમાં શું અપ્રાપ્ય છે?—અર્થાત્ સઘળું મળી શકે એમ છે. ગુસાંઇ તુલસીદાસજી પણ કહે છે કે —

परधन पत्थर मान और परस्त्री मात समान,
इतनेसें हरि ना मिले (तो) तुलसीदास जमान

અને પ્રભુ જેને મળે, ત્હેને પછી વિશેષમાં શું મેળવવું બાકી રહે?—કાંઈજ નહીં.



બાલકોની દવા.

લેખકઃ—સ્વર્ગસ્થ વૈદ્ય શ્રી અમૃતલાલ સુન્દરજી પઢિઆર.

(સુન્દરી સુબોધના ૧૯૧૯ ના માર્ચ-એપ્રિલના અંકથી ચાલુ.)

૬. બાળકોને ઉપયોગી સામાન્ય દવાઓ.

બાળકોની દવાની બાબતમાં આ વાત ખાસ ધ્યાનમા રાખવા જેવી છે કે તેમને જે દવાઓ આપવામા આવે તે દવા બનતા સુધી સ્વાદિષ્ટ હોવી જોઇએ, દવા એવી જોઇએ કે બાળકોને ખાતાં કંટાળો ન આવે, તેને પચતાં વાર ન લાગે અને કોઇપણ રીતે નુકશાન કરે નહિ તેવી નિર્દોષ હોવી જોઇએ જો કે કોઇપણ જાતની દવા બધા બાળકોને અનુકૂળ આવે તેવી હોતી નથી, કારણ કે બાળકની પ્રકૃતિ જુદી જુદી હોય છે. જેમકે કોઈ બાળકને બહુ જ કબજીઆત રહેતી હોય ને કોઇ (બાળક) ને વધારે પડતા ઝાડા થયાં કરે. કોઈ બાળકનું કોઠી બહુ ગરમ રહે ને કોઇ બાળકના શરીરમાં બહુ શરદી રહે આવી રીતે જુદાં જુદાં બાળકોની જુદી જુદી પ્રકૃતિ હોય છે; માટે એ બધાની કાંઇ એક જ દવા હોઇ શકે નહિ છતાં પણ કેટલીક સામાન્ય દવાઓ હોય છે કે જે વગર જોખમે ઘણા બાળકોને આપી શકાય. એવી કેટલીક દવાઓ જાણવાથી ઘણા બાળકોને ફાયદો પણ થઇ શકે છે. બાળકો માટે ઉપયોગી સામાન્ય દવાઓ જાણવાની પણ હાલના સમયમાં ઘણી જ જરૂર છે.

બાળકોને માટેનાં ચાટણ.

૧.	બદામનાં મીંજ તો. ૧.	ગુલાબનાં ફુલ તો. ૧
	સફેદ મરી તો. ૦ાા	એલચી તો. ૦ા
	કેસર ૦)ના ભાર.	સાટ, તો. ૪ (ધીમા શેકેલા.)

આ બધી વસ્તુનો બારીક ભુક્કો કરી મધમાં નાખવો. ચાટવા જેવું થાય એટલા પ્રમાણમાં મધ નાંખવું. તેમાંથી અર્ધા તોલા સુધી બાલકની ઉમ્મર તથા શક્તિના પ્રમાણમાં ચટાડવું. તેનું સેવન બાળકની તંદુરસ્તી સારી રાખે છે.

૨.	સુખડ ઘસેલી અમર તેનો વહેર, તોલા ૭	વરીયાળી તો. ૨
	ભાંગ તો. ૦ા	ખસખસ તો. ૨
	જાયફળ તો. ૦ાા	અજમો તો. ૧
	સુંઠ તો. ૧.	

આ બધી દવાના વજન જેટલી તેમાં સાકર નાંખવી પછી તેનો બારીક ભૂકો કરી મધ મેળવી ચાટણા જેવું બનાવવું. એ ચાટવાથી પણ બચ્ચાંઓ તંદુરસ્ત રહે છે.

૩. જેઠી મધ.	તો. ૪	બદામની મીજ	તો. ૪
વંશલોચન	તો. ૨	કેસર	૦)ન
પીંપરીમૂળ	તો. ૧		

આ દવાઓને ખાંડી મધમા ચાટણ બનાવવું. એ ચાટવાથી ઉધરસવાળાં બાળકોને ઘણોજ ફાયદો થાય છે.

૪. અતિવીષની કળી	તો. ૧	કાકચીયા	તો. ૧
સીંધાલુણ	તો. ૨	કીડામારી	તો. ૧
સેચળ	તો. ૧	ઉદજવ	તો. ૧
મરી	તો. ૧	કાળીજીરી	તો. ૧

આ બધી દવાઓને વાટી ચૂર્ણ જેવું કરી કુંવરપાઠાના રસમાં અગર લીંબુના રસમા ભીંજવી રાખવું પછી એ ચૂર્ણ બે આનીભાર સુધી ગરમ પાણી સાથે અગર ઠંડા પાણી સાથે બાળકને આપવાથી પેટના રોગમાં અજબ જેવો ફાયદો થાય છે એ ચૂર્ણ જરૂર પડે તે પ્રમાણે અઠવાડિક પખવાડિક કે મહિના સુધી ચાલુ રાખવુ. આ ચૂર્ણને મધમાં ચટાડવામાં પણ કંઇ અડચણ નથી.

૫. હરડાં, બેડાં, આમળાં,		ધાણા	તો. ૧
(સમભાગે ત્રણે મળી)	તો. ૬	જીરૂ	તો. ૧
લીંડી પીંપર.	તો. ૧	ઓથમી જીરૂ	તો. ૧
વાવડીંગ	તો ૨	હળદર	તો. ૨

આ બધાનું ચુર્ણ કરી ગોળમાં અગર મધમાં મેળવી બાળકોને ચટાડવાથી ઘણો ફાયદો થાય છે. ગરમીના રોગમાં અજબ ફાયદો કરે છે.

૬. ઉટકટેના મૂળીયાં	તો. ૨	જેઠી મધ	તો. ૨
રીસામણીનાં મૂળીયાં	તો. ૨	લીમડાની છાલ	તો. ૨
આવળનાં મૂળીયાં	તો. ૨	આંબાની છાલ	તો. ૨
		બાવલની છાલ	તો. ૨

આ બધાને ખાંડી ભૂકો કરી તેમાં લવંગ તો. ૨. મીલાવી ચૂર્ણ કરવુ. આ ચૂર્ણ મધમાં ચાટવાથી શક્તિ વધારી નબળાં બાળકોને પુષ્ટ બનાવે છે.

૭. હરેડ, બેડાં ને આમળાં એ ત્રણે સરખે વજને લેવાં તેનો બારીક ભૂકો કરવો, તેમાં સાકર તથા ઘી મેળવી બાળકોને ચટાડવાથી બાળકોને ઘણો ફાયદો થાય છે વળી ત્રીફળાનું ચૂર્ણ ઘી અગર મધમા ચટાડવાથી ઘણો ફાયદો થાય છે. આ ચાટણ બહુ નિર્દોષ છે. ઠંડક આપનારાણુ અને બાળકોને ઝટ પચી જાય તેવું છે

૮. પીપળાની પેપડી (પોકળાં ફળ) લાવી છાયામા સુકવી તેનો બારીક ભૂકો

કરી તેમાં જરા મરી મીઠાની મધ સાથે બાળકોને ચટાડવાથી બાળકો જલદીથી બોલતાં શીખે છે. જે બાળકોની જીભ અટકતી હોય તેને ચટાડવાથી ઘણોજ સારો ફાયદો થાય છે

૯. પાતાળ તુંબડી	તો. ll	વજ	તો. ll
જેઠીમધ	તો. ll	કેસર	તો. ll
લીંડીપીપર	તો. ll		

આ બધાને બાંડી ભૂકો કરવો. ભૂકાને આદાના રસમાં ભીંજવવો. પછી તેને ખરમાં ચાટણ જેવું બનાવી રાખવું. આમાંથી બેબે ચારચાર વાલ જેટલું બાળકોને ચટાડવાથી ઉધરસની બીમારીમાંથી બચી જશે. જે બાળકને ઝરાવ થતો હોય તેને ચટાડવાથી ઝરાઉ જતું અટકે—અજબ ફાયદો કરે છે આ દવા ઉપર દૂધ પાવું જોઇએ.

૧૦. કાળીદ્રાક્ષ	તો. ૧૦	મરી	તો. ૧.
સીંધાલુણ	તો. ૨	સુંઠ	તો. ૧.
		જેઠીમધ	તો. ૨.

એ બધાને બાંડી તેમાં એક લીંબુનો રસ નાખવો. આમાં મધ થોડું મીલાવી ચાટણ જેવું બનાવવું. આ ચાટણ બાળકોને ઘણુંજ સ્વાદિષ્ટ લાગે છે. ચાટવાથી તેઓને ખાવા ઉપર રૂચી થાય છે. ઝાડો ખુલાસાબંધ આવે છે ભૂખ પુષ્કળ લાગે છે

૧૧. ફુલાવેલો કલખાર	તો. ૧	સુરોખાર	તો. ૧
ફુલાવેલી ફટકડી	તો. ૧	જવખાર	તો. ૧
		નવસાર	તો. ૧

આ બધી વસ્તુઓ ૧૦ તોલા મધમાં મેળવી રાખવી અગર જુના ગોળમાં મેળવી તેમાંથી વાલ અર્ધો વાલ કે બે વાલ જરૂર પ્રમાણે બાળકોને ચટાડવાથી અને તેની ઉપર ગૌમુત્રની ચમચી પાવાથી અગર ગૌમુત્રમા એ દવા મીલાવીને પાવાથી બાળકોના પેટના રોગો મટે છે. મતલબ કે લીવર ઉપર, બરોળ ઉપર તથા પેટના બીજા ઘણા રોગો ઉપર એ દવાથી ઘણો ફાયદો થાય છે જે બાળકોનાં પેટ મોટા આમલી જેવાં રહેતાં હોય અને હાથ પગ દોરડી જેવાં રહેતાં હોય, તેવાં બાળકો માટે આ દવા ઘણીજ સરસ છે.

બાળકો માટે શરબતઃ—

સંતરાંનો રસ	તો. ૫	એલચી	તો. ll
ધરાખનો રસ	તો. ૫	કેસર	તો. ll
લીંબુનો રસ	તો. ૨		

સાકર શેર એકની ચાસણી બનાવી આ ચીજો નાંખી શરબત બનાવવું. ચમચીની કપમાં પાણીમાં નાંખી બાળકોને પાવાથી ઘણો ફાયદો થાય છે.

જે બાળકને દસ્તની કબજીયાત રહેતી હોય તેને ગુલાબનો ગુલકંદ ખવરાવ્યાથી ઘણો

ફાયદો થાય છે. જે બાળકોનું લોહી તપેલું રહેતું હોય તેવા બાળકોને આમળાનું શરબત પાવાથી અમર આમળાનો મુરબ્બો ખવરાવવાથી ઘણોજ ફાયદો થાય છે. આ સિવાય બાળકો માટે તાડિળઅંની ભાજીના રસનું શરબત તથા મૂળાના પાંદડાના રસનું શરબત અને બીજી ઘણી જાતનાં **ફળોના રસનું શરબત** બહુ ઉપયોગી થઈ પડે છે

૧. લીંબડાની પાંકેલી લીંબોળી શેર ૧ લાવી તેને ૬ કલાક ચાર શેર પાણીમાં ભીંજવવી. પછી તેને ચોળી નાખવી આ પાણીને ગાળી લેવું ત્યારબાદ ઉકાળવું. તેમાંથી અરધો અરધ પાણી રહે ત્યારે તેમાં બે શેર સાકર નાખી ઉકાળી ચાસણી બનાવવી તે ચાસણીના સીસા ભરી લેવા. આ લીંબોળીના રસનું શરબત બાળકોને તનદુરસ્તી આપવામાં ઘણુંજ સારૂં છે એ શરબતની એક ચમચી લઈ તેમાં ત્રણ ચાર ચમચી જરૂર જેટલું પાણી મીલાવવું. તે શરબતનું લાગો વખત બાળકોને સેવન કરાવવાથી ઘણી જાતના રોગો મટી જાય છે. અને તેમની તનદુરસ્તી પણ સારી રહે છે.

૨. લીંબુનો રસ તો ૧૦ તેમાં પાણી શેર ૧ નાંખવું જરા ઉકળે એટલે સાકર શેર ૧ નાંખી ચાસણી કરી શરબત બનાવવું. તેની અંદર ૦॥ તોલો મરી તથા ૦। તોલો એલચીનો ભૂકો નાખી ગાળી લઈ શીશીમાં ભરી રાખવું. તેમાંથી ચમચી બે ચમચી શરબત જરૂર જેટલું પાણી સાથે મેળવીને બાળકોને પાવાથી પિત્ત પ્રકૃતિવાળા બાળકોને ઘણોજ ફાયદો થાય છે. ઉનાળામાં જે બાલકોને બહુ ગુમડા નીકળતા હોય તેવાં બાળકોને આ લીંબુનું શરબત પાવાથી ઘણી ઠંડક કરે છે એટલુંજ નહિ પણ ગુંમડા મટાડી, લોહીને સુધારે છે.

ગાયનું દૂધ:

દૂધના જેવો પૌષ્ટિક અને અત્યંત ગુણવાળો એવો બીજો પદાર્થ નથી. દૂધ એ આ મૃત્યુલોકનું અમૃત છે. સર્વ દૂધમાં માનું દૂધ શ્રેષ્ઠ છે અને માનું દૂધ ખૂટશે, ત્યારે ગાયના દૂધથી શ્રેષ્ઠ એવું બીજું કોઈ પણ દૂધ મળનાર નથી માણસની શક્તિ અને બળ વધારનાર ગાયના દૂધથી શ્રેષ્ઠ એવો બીજો કોઈ પદાર્થ ત્રિભુવનમાં નથી માણસને બાળકથી તે વૃદ્ધપણા સુધી હમેશ ગાયના દૂધની અત્યંત જરૂર છે. ગાયનું દૂધ સ્વાદવાળું, રૂચિકર, સ્નિગ્ધ, બળકર, અતિપથ્ય, કાન્તિકારક, બુદ્ધિ, પ્રજ્ઞા, મેધા, કફ તુષ્ટિ, પુષ્ટિ, વીર્ય, અને શુક્રને વધારનાર છે. ગાયનું દહીં સ્વાદુ, બળ વધારનાર, રૂચિકારક, તેજસ્વી, શોભિત, પૌષ્ટિક, મીઠું, ગ્રાહક, કડું છે. ગાયનું માખણ શીતળ, ધાતુ વર્ધક, તેજો વર્ધક, વૃષ્ય, કાંતિ વધારનાર, ગ્રાહક, બળપ્રદ, બાળક અને વૃદ્ધને માટે જડ, રૂચિકર, મધુર, સુખકારક, આંખનું તેજ વધારનાર, પુષ્ટિકારક છે. ગાયની છાશ જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત કરનાર છે. ગાયનું ઘી રસ વખતે અને પાક વખતે સ્વાદુ, શીત, ગુરૂ, જઠરાગ્નિ પ્રદીપ્ત કારક, સ્નિગ્ધ, સુગંધિ, રસાયન, રૂચ્ય, નેત્ર કાંતિકારક, વૃષ્ય અને મેધા, લાવણ્ય, તેજ તથા બળને આપવાવાળું, બુદ્ધિપ્રદ, મનુષ્યને હિતકર છે.

—આર્યભિષક્.

પાકશાસ્ત્ર:

ખાન પાન.

લેખક:—શ્રીયુત સ્વામીજી શિવાનંદજી તથા પરમાનન્દજી.

(૧૯૨૦ ના સપ્ટેમ્બર-ઑક્ટોબરના અંકથી ચાલુ.)

૨૩. શકરપારા.

લોટ ઘીમાં સરખા ભાગે મેળવી, અગ્નિ ઉપર મૂકીને લાલ થતાં સુધી શેકવો, લોટથી દોઢી સાકર લઇ તેની ચાસણી કરી, તે લોટ ચાસણીમાં નાંખી તેની અંદર લવીંગ ઇલાયચી આદિ મસાલાનો ભૂકો મેળવી તવેતાવતી ખૂબ હલાવવું. પછી એક કથરોટમાં નાંખી ઠારી દેવું ઠર્યા પછી છરીથી ચોરસ કકડા કરી લેવા. આ શકરપારા ભારી અને મળસ્તંભ ને શીતકારી, પણ કફકારક છે

(પ્રકાર બીજો)—ઘઉંના લોટમાં મોવણ નાંખી, લોટની મોટી રોટલી વણવી; તેના છરીથી નાના ચોરસ કકડા કરી ઘીમાં તળીને ચાસણીમાં નાખી થોડી વાર પછી કાઢી લેવા.

(પ્રકાર ત્રીજો)—આ દેશમાં સાકર અથવા ગોળના પાણીમાં લોટ બાંધી ઉપર પ્રમાણે કકડા કરીને ઘી અથવા તેલમાં તળી લેવામાં આવે છે.

૨૪. મઠડી.

મેંદો શેર-૨ લઇ, ઘી શેર ૦ા નાંખી, પાણીથી આકરો લોટ બાંધી, ભાખરી પુરી જેવું વણી, ઘીમાં તળી, ચાસણીમાં નાંખી કાઢી લેવું. આ મઠડી વાત પિત્ત નાશક, વીર્ય વર્ધક અને રૂચિકારક છે.

૨૫. સેવો.

મેંદાને દુધથી નરમ બાંધી મોટા ગોળા જેવા વાસણને ઉંધુ પાડી અગર તો ખાસ સેવોના પાટીયા ઉપર અથવા સેવની મશીન (યંત્ર) માં ઝીણી દોરા જેવી સેવ વણી લેવી. પછી તેને તડકામાં સુકવી લેવી. જ્યારે સેવ કરવી હોય ત્યારે પ્રથમ ઘીમાં અથવા તો ખાલી કઢાઇમાં લાલ થાય ત્યાં સુધી શેકવી. (આ દેશમાં શેકવાનો રિવાજ નથી.) પછી ઉકળતા પાણીમાં નાંખી થોડીવાર પછી એક ચારણીમાં કાઢી લેવી. પછી તેમાં ઘી, સાકર, દુધ (અથવા રૂચિ પ્રમાણે] નાંખી ખાવી. આ સેવ બળદાયક, તુટેલા હાડકાંને સાંધનાર, તૃપ્તિકારક, રૂચિકારક, પિત્તનાશક છે. જો બાફતાં પહેલાં શેકવામાં ન આવે તો ભારી, મળરોધક, પીડ લાવનાર, જઠરા મંદ કરનાર છે.

૨૬. કથીરી.

પ્રથમ પીઠી તૈયાર કરવી (જ્યારે જ્યારે " પીઠી " શબ્દ આવે ત્યારે તેને આ

પ્રમાણે તૈયાર કરવી: અડદની પોચેલી ફોતરાં વગરની દાળને નીસા ઉપર ખૂબ વાટી તેની અંદર હીંગ, આદુ, ધાણા, જીરૂ વીગેરે વાટેલો મસાલો નાંખી તૈયાર રાખવું.) ઘઉના લોટમાં મોવણ નાંખી, લોટ બાંધી તેમાંથી આશરે એક રૂપીઆભારનો લુવો પુરી જેવડો વણી, તેની અંદર ઉપરની પીઠી પાથરી, પાછું ગોળ કરી, સહજ વણી, ઘી અથવા તેલમાં તળી લેવી. આ કચોરી ભારી, સ્નિગ્ધ, રૂચિકારક, બળદાયક, સ્વાદુ, પિત્તકારક અને નેત્રોને હિતકારી છે. પણ તેલમાં તળેલી આંખોને અહિતકારી છે.

૨૭. નિશાસત્તા.

(ઘઉંનું સત્વ-) ઘઉંને ત્રણ ચાર દીવસ પાણીમાં પલાળી હાથવતી ખૂબ મસળવો. તેથી તેનાં ફોતરાં છુટાં પડશે પછી તેને લુગડાથી ગાળી ઠરવા દેવા. જ્યારે ધોળો પીળો પદાર્થ નીચે બેસી જાય ત્યારે ઉપરથી પાણી નીતારી નાંખી તેની અંદર બીજું પાણી નાંખી ઠરવા દેવું. ઠર્યા પછી તે પાણી પણ કાઢી નાંખવું. આ પ્રમાણે જ્યાં સુધી ઘઉંની ગંધ (વાસ) માલુમ ન પડે ત્યાં સુધી પાણી નાંખવું અને કાઢી નાખવું. વાસ દૂર થયા પછી તે પીળા પદાર્થને સકવી નાખવો. આને "નિશાસત્તા" અથવા ઘઉંનું સત્વ કહે છે. જેમ મેંદાના પદાર્થો બને છે તેમ આના પણ બનાવાય છે.

૨૮. મસાલાની મઠડી.

મોવણ નાંખેલા મેંદાના લોટને આકરો બાંધી, તેમાં અજમો, જીરૂ, હીંગ, આદુ, સંચળ આદિ મસાલા નાંખી પૂરી જેવો વણી ઘી અગર તેલમાં તળી લેવું. જ્યારે લાલ થાય ત્યારે કાઢી લેવુ. આ મઠડી સ્વાદિષ્ટ, રૂચિકર, કફનાશક અને જઠરાગ્નિને પ્રદિપ્ત કરે છે.

૨૯. નાનખટાઈ.

મેંદો શેર ૧) ઘી શેર ૧) તથા દુધ શેર ૦।, એમાં કરી ખૂબ ફીણવું. અને ખમીર થાય ત્યાં સુધી રહેવા દેવુ. પછી થાળામાં કાગળ મુકી ગોળ ગોળ લુવા મૂકવા. તેને બીજા કાગળથી ઢાંકી બીજી થાળાથી ઢાંકી દેવુ. ઉપર નીચે સળગતા કોલસા મુકવા. આશરે દસ મીનીટમાં પાકી જશે. આ રૂચિકારક, બળકારક અને કફકારક છે.

૩૦. દેવડાં.

મેંદો શેર ૧ તથા ઘી શેર ૦। લઇ દુધથી બાંધી તેમાંથી ગોળ ગોળ લુવા કરી ઉપરથી જરા દબાવી, ઝીણાં ઝીણાં કાણાં પાડી, ઘીમા તળી, ચાસણીમાં નાંખી દેવાં. થોડી વાર પછી કાઢવાં. આ સ્વાદુ, બળકારક અને કફકારક છે.

૩૧. લાપસી-(કંસાર.)

એક શેર પાણીના આધણમાં જાડો ઘઉનો મોવણ દીધેલો લોટ શેર ૧ ઓરવો; તથા પછી તેમાં ગોળ શેર નાખવો જ્યારે બફાઇ જાય ત્યારે નીચે ઉતારી ઘી શેર ૦। નાખી ખુબ દબાવી લેવો. જમતી વખતે રૂચિ પ્રમાણે ઘી સાકર લેવાં. કેટલીક જગ્યાએ ઇલાયચી લવીંગ, તજ, દરેક તોલો ૦।, પિસ્તા તોલા ૩, દ્રાક્ષ તોલા ૩, બદામ તોલા ૫, એ પ્રમાણે મસાલો નાખવામાં આવે છે આ કંસાર ભારી, પુષ્ટિકારક, વીર્ય વર્ધક, તૃપ્તિકારક અને વાત નાશક છે

મુસલમાની વખતથી બનતા ઘઉંના પદાર્થો.

આમાં ઘણા ભાગે **ખમીર**નો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. માટે તેની વિધિ પ્રથમ લખવામાં આવે છે.

૩૨. ખમીર.

મેંદો શેર ૦॥, ખાટું દહીં તો. ૧॥ વરીયાળી તો. ૦।, આ બધાને મેળવી પાણીમાં લોટ બાંધી તેની ઉપર એક સ્વચ્છ કપડું લપેટી ગરમ જગ્યામાં રહેવા દેવું. જ્યારે ફુલીને તૈયાર થાય છે ત્યારે તેને ખમીર કહે છે.

નાન એટલે રોટલી.

૧. (૩૩) નાને ચક્રી.

મેંદો શેર ૦॥, દુધ શેર ૦॥, ઘી તો. ૧૦, ખમીર તો. ૩, મીઠું તો. ૦॥. આ બધાને કણક માફક બાંધી દેવું. ફુલે ત્યાં સુધી રાખી મુકવું. પછી તેમાંથી થોડું લઈ રોટલી વણવી. વણ્યા પછી તેને બે બાજુએ ચાર તોલા દહીં ચોપડી એક થાળામાં મુકી તેની ઉપર બીજી થાળી ઢાંકી નીચે ઉપર કોલસા મુકવા. લાલ થાય ત્યારે ઉતારી લેવું આ રોટલી સ્વાદુ, ફોરી, રૂચિકારક અને બળદાયક હોય છે

૨. (૩૪) નાને પનીરી.

મેંદો સેર ૨, ઘી શેર ૦॥, દુધ શે. ૧, મીઠું તો. ૨॥, પનીર શેર ૧. મીલાવી કણક બાંધવી. ખમીર થાય ત્યાર પછી ઉપર પ્રમાણે રોટલીઓ કરી લેવી ગુણ ઉપર મુજબ; દહીં લુગડામાં બાંધી ટાંગી મુકવુ જ્યારે પાણી નીકળી જાય પછી દહીંને સુકવી નાખવું. આને પનીર કહે છે

૩. (૩૫) નાને બાકરખાની.

મેંદો શેર ૧, ઘી શેર ૦॥, દુધ શેર ૨, મીઠું તો ૩, આ બધાની કણક બાંધી તેમાંથી થોડાની રોટલી વણી તવી ઉપર પકાવી જ્યારે અડધી પાકી જાય ત્યારે દુધના છાંટા નાખી લાલ થતા સુધી શેકવુ. આ રોટલી સ્વાદિષ્ટ, હલકી, બળકારક અને વાતનાશક હોય છે.

૪. (૩૬) નાને શીરમાલ.

ઘઉંનો લોટ શેર ૨, ઘી શેર ૦।, દુનીમલાઈ શેર ૦।, દુધ શેર ૧ મેલાવી કણક બાંધી મીઠું તો ૩ નાખી ખમીર થાય ત્યાં સુધી રાખી રોટલીઓ પકાવી લેવી આ રોટલી રુચિકારક, પચિકારક હલકી અને સ્વાદુ હોય છે

૫. (૩૭) નાને મઝી.

મેંદો શેર ૧, ઘી શેર ૧, મીઠું તો. ૨, મેળવી પાણીથી લોટ બાંધવો તેમાંથી ઝીણી ઝીણી રોટલીઓ વણી લેવી. એક રોટલી ઉપર ઘી ચોપડી તેના ઉપર વારેના બારીક

પિસ્તાં પાથરી તેના ઉપર બીજી રોટલી મુકી તેના ઉપર પિસ્તાં તથા ઘી ચોપડી, આ પ્રમાણે જેટલાં પડ કરવાં હોય તેટલાં કરી તેને ગોળાકાર કરી વણી લેવું પછી એક છાબ-રમાં ઘી નાંખી લાલ થતાં સુધી તળી નાખવું આ રોટલી સ્વાદુ, પુષ્ટિકારક, સંભોગ વર્ધક, ભારી અને કફકારક હોય છે આ પ્રમાણે જે મસાલો ભરવો હોય તો ભરી શકાય છે.

૬. (૩૮) નાન કલ્લમા.

મેદો શેર ૧, ઘી શેર ૧, મીઠું તો. ૧, મેળવી આકરી કણક બાંધી તેમાંથી પાશેર પાશેરની બે રોટલી કરવી. એક રોટલી શેર ૦॥ ની કરી તેના છરીથી બે બે આંગળના કકડા કરી ઉપરની પાશેરની એક રોટલી ઉપર તે કકડા ગોઠવી બીજી રોટલી તેના ઉપર મુકી તે બધાને જમી વણવી. પછી એક છાછરમાં ઘી નાંખી ધીમી આંચે લાલ થતા સુધી તળવી. આ રોટલી પુષ્ટિકારક, ભારી, કફકારક, વાતનાશક, અને બાળકોના બાળકોને સાધિનાર છે

૭-(૩૯) નાના કેલા.

મેદો શે ૧, પાકાં કેળાં શે. ૧, તથા ખાંડ, શે. ૧ લેવાં મેદાની કણક બાંધી તેમાંથી ચોકું લઈ રોટલી વણી, તેની અંદર કેળા અને ખાંડનું પૂરણ નાખવું અને પૂરણ પોળીના આકાર રોટલી વણી ઘીમાં તળી લેવી આ રોટલી પુષ્ટિકારક, રક્ત પિત્તનાશક, પ્રદરને હિતકારી અને કફકારક છે. એજ પ્રમાણે જે પદાર્થનું પૂરણ નાખવામાં આવે તેવો ગુણ થાય છે. જેમકે દૂધી નાખવાથી ક્ષયને હિતકારી છે. કુવારનું પાઠું નાંખવાથી ઉદર રોગને હિતકારી છે.

૮-(૪૦) નાનકુલચા.

મેદો શે ૧, ઘી શે ૧, સાકર શે. ૧, બદામ શે. ૦।, પસ્તાં શે. ૦। આ બધાની ગુલાબજળમાં કણક બાંધી તેની અંદર કસ્તુરી વાલ ૧ નાંખી નાનખટાઈ પ્રમાણે પકવવું. આ સ્વાદુ, વીર્યવર્ધક, પુષ્ટિકારક, કાન્તિવર્ધક, શરીરને જાડુ કરનાર અને ભારી છે.

૯-(૪૧) હલવો.

મેદો શે. ૧, ઘી. શે ૦॥।, સાકર શે ૧, મધ શે. ૦।, કસ્તુરી વાલ ૨, કેશર તો. ૦।, ગુલાબજળ શે ૦। આ બધાને મેળવી કણક બાંધવી અને જાડી રોટલી કરી ખૂબ શેકી ખાંડી નાખી ઝીણી ચારણીથી ચાળી ઘીમાં શેકી, સાકરની ચાસણી કરી, બદામ તો. ૫, પિસ્તાં તો. ૫, ચારોળી તો. ૩, એલાયચી તો ૦॥, લવીંગ તો ૦॥, દ્રાક્ષ તો. ૪, મેળવી શીરો થાય એટલે ઉતારી લેવું. આ હલવો ભારી, પુષ્ટિકારક, વીર્યવર્ધક, સ્વાદુ, શરીરને જાડુ કરનાર, પિત્તકારક અને વાત કફ નાશક છે.

(આ અંકના ૩૦ મા પૃષ્ઠ ઉપર ચાલુ-)

શીવણ ગૂંથણ.

રૂમાલ.

(શેમરૉક સ્કવૅર.).

લેખકઃ બ્હેનશ્રી કુસુમતી માણેકલાલ દેસાઈ.

૧૫૫) સાંકળી લો

હાર ૧-૫૦ ખાના કરો.

બીજી ત્રીજી ચોથી હારમાં ૫૦) ખાના કરો.

હાર ૫-૯) ખાના ૪) પાસા ૬) ખાના ૪) પાસા ૨૪) ખાના ૪) પાસા ૮) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો

હાર ૬-૮) ખાના ૭) પાસા ૮) ખાના ૭) પાસા ૯) ખાના ૭) પાસા ૨) ખાના ૭) પાસા ૫) ખાના ૧૦) પાસા ૭) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો

હાર ૭-૮) ખાના ૧૦) પાસા ૩) ખાના ૧૦) પાસા ૧) ખાનુ ૧૩) પાસા ૭) ખાના ૧૩) પાસા ૭) ખાના ૧૦) પાસા ૭) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો.

હાર ૮-૧૦) ખાના ૪) પાસા ૩) ખાના ૭) પાસા ૧) ખાનુ ૧૬) પાસા ૬) ખાના ૧૭) પાસા ૧) ખાનુ ૭) પાસા ૩) ખાના ૪) પાસા ૧૧) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો

હાર ૯-૧૧) ખાના ૪) પાસા ૮) ખાના ૭) પાસા ૧૪) ખાના ૭) પાસા ૧) ખાના ૪) પાસા ૧) ખાનુ ૮) પાસા ૧૧) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો

હાર ૧૦-૧૦) ખાના ૧૦) પાસા ૨) ખાના ૭) પાસા ૧) ખાનુ ૧૩) પાસા ૬) ખાના ૧૬) પાસા ૧) ખાનુ ૪) પાસા ૨) ખાના ૪) પાસા ૧) ખાના ૪) પાસા ૧) ખાનુ ૭) પાસા ૧) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો.

હાર ૧૧-૫) ખાના ૧૦) પાસા ૧) ખાનુ ૭) પાસા ૨) ખાના ૮) પાસા ૧) ખાનુ ૪) પાસા ૧) ખાનુ ૧૩) પાસા ૭) ખાના ૧૩ પાસા ૧) ખાનુ ૧૦) પાસા ૧) ખાનુ ૪) પાસા ૨) ખાના ૪) પાસા ૩) ખાના ૪) પાસા ૧) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો

હાર ૧૨ ૮) ખાના ૧૦) પાસા ૧) ખાનુ ૪) પાસા ૨) ખાના ૪) પાસા ૩) ખાના ૭) પાસા ૨) ખાના ૭) પાસા ૯) ખાના ૭) પાસા ૩) ખાના ૪) પાસા ૨) ખાના ૧૦) પાસા ૧) ખાનુ ૧૦) પાસા ૫) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો.

હાર ૧૩-૬) ખાના ૭) પાસા ૧) ખાનુ ૧૦) પાસા ૨) ખાના ૪) પાસા ૧૮) ખાના ૭) પાસા ૩) ખાના ૪) પાસા ૨) ખાના ૪) પાસા ૧) ખાનુ ૧૩) ૩) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો.

હાર ૧૪-૭) ખાના ૧૦) પાસા ૨) ૪) પાસા ૨૨) ખાના ૪) પાસા ૩) ખાના ૧૦) પાસા ૮) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો.

હાર ૧૫-૩) ખાના ૧૬) પાસા ૫) ખાના ૪) પાસા ૨૩) ખાના ૮) પાસા ૧) ખાનુ ૧૦) પાસા ૧) ખાનુ ૭) પાસા ૫) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો

હાર ૧૬-૮) ખાના ૧૦) પાસા ૧) ખાના ૧૦) પાસા ૭) ખાના ૭) પાસા ૧૯) ખાના ૭) પાસા ૧) ખાના ૧૦) પાસા ૧) ખાનુ ૪) પાસા ૧) ખાનુ ૧૦) પાસા ૪) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો,

હાર ૧૭-૧) ખાના ૪) પાસા ૩) ખાના ૪) પાસા ૬) ખાના ૪) પાસા ૮) ખાના ૪) પાસા ૮) ખાના ૪) પાસા ૫) ૭) પાસા ૧) ખાનુ ૧૦) પાસા ૪) ખાના ૫) સાફળી ફેરવો

હાર ૧૮-૫) ખાના ૭) પાસા ૧) ખાનુ ૪) પાસા ૭) ખાના ૪) પાસા ૫) ખાના ૧૦) પાસા ૮) ખાના ૪) પાસા ૪) ખાના ૪) પાસા ૧) ખાનુ ૪) પાસા ૯) ખાના ૫) સાફળી ફેરવો

હાર ૧૯ ૮) ખાના ૪) પાસા ૨) ખાના ૭) પાસા ૪) ખાના ૭) પાસા ૬) ખાના ૭) પાસા ૫) ખાના ૪) પાસા ૪) ખાના ૪) પાસા ૧૨) ખાના ૫) સાફળી ફેરવો

હાર ૨૦-૮) ખાના ૭) પાસા ૨ ખાના ૭) પાસા ૩) ખાના ૭) પાસા ૬) ખાના ૪) પાસા ૪) ખાના ૪) પાસા ૫) ખાના ૧૦ પાસા ૨) ખાના ૪) પાસા ૮) ખાના ૫) સાફળી ફેરવો

હાર ૨૧-૯) ખાના ૪) પાસા ૧) ખાનુ ૧૦] પાસા ૫) ખાના ૪) પાસા ૪) ખાના ૪) પાસા ૫) ખાના ૪) પાસા ૧) ખાનુ ૪) પાસા ૨) ખાના ૧૦) પાસા ૧) ખાનુ ૧૩) પાસા ૭] ખાના ૫) સાફળી ફેરવો,

હાર ૨૨-૭) ખાના ૧૩) પાસા ૧) ખાનુ ૭) પાસા ૩) ખાના ૪) પાસા ૧) ખાનુ ૪) પાસા ૫) ખાના ૪) પાસા ૪) ખાના ૪) પાસા ૮) ખાના ૪) પાસા ૧૦) ખાના ૫) સાફળી ફેરવો

હાર ૨૩-૭) ખાના ૧૦) પાસા ૨) ખાનુ ૧૦) પાસા ૬) ખાના ૧૦) પાસા ૨) ખાના ૪) પાસા ૩) ખાના ૪) પાસા ૩) ખાના ૪) પાસા ૩) ખાના ૭) પાસા ૧૧) ખાના ૫) સાફળી ફેરવો

હાર ૨૪-૩) ખાના ૧૬) પાસા ૧) ખાનુ ૧૦) પાસા ૪) ખાના ૮) પાસા ૨) ખાના ૪) પાસા ૨) ખાના ૪) પાસા ૩) ખાના ૪) પાસા ૫) ખાના ૧૦) પાસા ૧) ખાનુ ૧૦) પાસા ૭) ખાના ૫) સાફળી ફેરવો.

હાર ૨૫ ૮) ખાના ૭) પાસા ૧ ખાનુ ૭) પાસા ૫) ખાના ૪) પાસા ૪) ખાના ૪) પાસા ૨) ખાના ૪) પાસા ૨) ખાના ૪) પાસા ૮) ખાના ૧૩) પાસા ૮) ખાના ૫) સાફળી ફેરવો.

હાર ૨૬-૯) ખાના ૭) પાસા ૧૦) ખાના ૪) પાસા ૨) ખાના ૭) પાસા ૬) ખાના ૧૦) પાસા ૧૫) ખાના ૫) સાફળી ફેરવો.

હાર ૨૭-૧૬) ખાના ૭) પાસા ૮) ખાના ૭) પાસા ૩) ખાના ૪) પાસા ૧૮) ખાના ૫) સાફળી ફેરવો

હાર ૨૮-૧૮) ખાના ૭) પાસા ૨) ખાના ૪) પાસા ૧૦) ખાના ૪) પાસા ૧૬) ખાના ૫) સાફળી ફેરવો

હાર ૨૯-૧૨) ખાના ૪) પાસા ૪) ખાના ૪) પાસા ૨) ખાના ૧૦) પાસા ૧૬) ખાના ૫) સાફળી ફેરવો.

હાર ૩૦-૨૦) ખાના ૧૦) પાસા ૪) ખાના ૧૦) પાસા ૨૦) ખાના ૫) સાફળી ફેરવો

હાર ૩૧-૨૧ ખાના ૭) પાસા ૩) ખાના ૪) પાસા ૨૩) ખાના ૫) સા ફેરવો

હાર ૩૨-૨૩) ખાના ૪) પાસા ૨) ખાના ૪) પાસા ૫) ખાના ૪) પાસા ૧) ખાનુ ૭) પાસા ૧૪) ખાના ૫) સા. ફેરવો

હાર ૩૩-૧૩) ખાના ૧૦) પાસા ૧) ખાનુ ૭) પાસા ૪) ખાના ૪) પાસા ૧) ખાનુ ૪) પાસા ૩) ખાના ૭) પાસા ૪) ખાના ૪) પાસા ૧૪) ખાના ૫) સાફળી ફેરવો

હાર ૩૪ ૧૩) ખાના ૧૦) પાસા ૨) ખાના ૪) પાસા ૨) ખાના ૪) પાસા ૨) ૮) પાસા ૪) ખાના ૧૦) પાસા ૧)

ખાનુ ૧૦) પાસા ૧૩) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો.

હાર ૩૫-૧૪) ખાના ૭) પાસા ૧) ખાનુ ૧૦) પાસા ૩) ખાના ૪) પાસા ૨) ખાના ૭) પાસા ૧) ખાનનું ૪) પાસા ૧) ખાનુ ૧૩) પાસા ૧૨) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો.

હાર ૩૬-૧૬) ખાના ૧૦) પાસા ૪) ખાના ૪) પાસા ૩) ખાના ૪) પાસા ૩) ખાના ૧૦) પાસા ૧૬) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો

હાર ૩૭-૧૨) ખાના ૧૩) પાસા ૧) ખાનુ ૪) પાસા ૩) ખાના ૭) પાસા ૩) ખાના ૪) પાસા ૩) ખાના ૧૦) પાસા ૬) ખાનુ ૭) પાસા ૧૪) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો

હાર ૩૮-૧૩ ખાના ૧૦) પાસા ૧) ખાનુ ૧૦) પાસા ૨) ખાના ૪) પાસા ૬) ખાના ૧૦) પાસા ૨) ખાના ૧૦) પાસા ૧૩) ખાના ૫) સાંકળી ફેરવો.

હાર ૩૯-૧૪) ખાના ૪) પાસા ૧૨) ખાના ૪) પાસા ૩) ખાના ૭) પાસા ૧) ખાનુ ૧૦) પાસા ૧૩) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો.

હાર ૪૦-૧૪) ખાના ૭) પાસા ૧) ખાનુ ૪) પાસા ૪) ખાના ૪) પાસા ૩) ખાના ૭) પાસા ૩૨) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો.

હાર ૪૧-૨૧) ખાના ૧૩) પાસા ૧) ખાનુ ૪) પાસા ૨૩) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો

હાર ૪૨-૨૪) ખાના ૧૯) પાસા ૨૦) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો.

હાર ૪૩-૧૪) ખાના ૪) પાસા ૨૫) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો

હાર ૪૪-૨૩) ખાના ૭) પાસા ૧) ખાનુ ૧૩) પાસા ૨૦) ખાના ૫) સા ફેરવો

હાર ૪૫ ૨૦) ખાના ૧૩) પાસા ૧) ખાનુ ૧૦) પાસા ૨૧) ખાના ૫) સા ફેરવો.

હાર ૪૬-૨૩) ખાના ૭) પાસા ૨) ખાના ૭) પાસા ૨૧) ખાના ૫) સા૦ ફેરવો

હાર ૪૭-૨૫) ખાના ૪) પાસા ૨૪) ખાના ૫) સાકળી ફેરવો

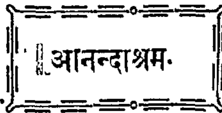
હાર હાર-હાર
૪૮—૪૯—૫૦) ૫૦-૫૦ ખાના કરો

બાળકોની દવા.

(આ અંકના પૃષ્ઠ ૨૧ થી ચાલુ-)

૩ ગુલાબના ફુલ તોલા ૧૦ તથા સુખડનો વહેર અગર સુખડનો ભૂકો તો ૧૦ એ બન્નેને પાણી શેરની અંદર બે દિવસ સુધી ભીંજવી રાખવાં પછી તેને ઉકાળવુ તેમાં પાણી શેર ૦ાા રહે ત્યારે તેમાં સાકર શેર ૧ નાંખીને ચાસણી બનાવવી. એ શરબત બાળકોને જરૂર પ્રમાણે ચમચી બે ચમચી પાણીમા મેળવીને પાવાથી ઘણો ફાયદો થાય છે બાળકોની તંદુરસ્તી વધે છે-કાન્તિ વધે છે લોહીને સુધારે છે. ઝાડો સાફ આવે છે અને ગરમીની ઋતુમાં ઘણીજ ઠંડક આપે છે.

(સંપૂર્ણ.)



ગરીબ બાપડો પતિ !

લેખક શ્રીયુત ભુવનરાય શુક્લ.

હિન્દુ સંસારમાં પતિની પદવી ઘણી જોખમદારી ભરેલી છે. એની દશા સુડી વચ્ચે સોપારી જેવી છે! હિન્દુ સંસારમાં સાસુ વહુને બનતી રાશ આવે એ તો આકાશ કુસુમવત્* (માફ કરજો અપવાદો તો હશે જ) કિન્તુ આપણે જોઈએ છીએ કે મોટે ભાગે આપણે ત્યાં સાસુ વહુનો સ્નેહ કુતરાં બિલાડાંના સ્નેહ જેવો છે! એમનો સબંધ ઘડી ઘઉંના સંબંધ કરતાં કોઈ બીજી કોટિમાં મુકી શકાય એવો નથી. જ્યારે જોઈએ ત્યારે અને જ્યાં જોઈએ ત્યાં કલેશ થાય! બીજું કાંઈ નહિ દુર્ભાગ્ય પતિનું! આખો દિવસ ગદ્ધાવૈતરું કરવા છતાંય એકાદ નજીવી ભૂલને લીધે ફક્ત સહીનાં બિલાડાંજ તાણવાનું કામ કરનાર ઉપરી અધિકારીઓના કટુ શબ્દો સાંભળી સાંભળીને, અપમાન સહી લઈ થાકયો પાકયો એ બાપડો શાન્તિ મેળવવા ઘેર આવતો હોય, ત્યાં તો વેગળેથી જ કાગારોળ સાંભળવામાં આવે અને ઉંબરા પર પગ મુકતાંની વારમાં જ અચ્છી રીતે એનું સ્વાગત થાય!

ઘર એ સુખશાન્તિના નિધાનને બદલે અહિં તો કુરુક્ષેત્રનું મેદાન થઈ પડેલું હોય અને પ્રચંડ જાદવાસ્થળી જામેલી હોય! ગરીબ બાપડો પતિ! ઓફિસમાંથી બચ્યોજીવ્યો આવી છુટકારાનો દમ ખેંચે, તે પહેલાં તો ફરિયાદો નધાઈ જાય એ બાપડો કોને કહે?—શું કહે?—એક પાસે માતા, બીજી પાસે પત્ની! એક તરફ પુત્ર ધર્મ! બીજી તરફ પતિ તરીકેનું કર્તવ્ય! એને તો બન્ને બરોબર એકે એને નવ માસ ઉદરમાં રાખ્યો, જન્મ આપ્યો, બાળેથી સુકે સુવાડી પાળી પોષી ઘણા ઘણા સ્વાર્થ ત્યાગ કરી મોટો કર્યો બીજીએ એની સાથે પોતાનું જીવન જોડ્યું. માતા પિતા, ભાઈ ભાંડુ, કુટુંબ કબીલો, સ્નેહી સબંધી, ઘરબાર છોડી અજાણ્યા વાસમાં વાસો કર્યો કોણ ખરૂં ને કોણ ખોટું? કોને સાંભળે? કોને ઠપકો આપે? કોના લાભમાં ચુકાદો આપે! એને અદલ ન્યાયાધીશનું કામ કરવાનું હોય છે. અને જો એણે મગજનું સમતોલપણું ખોઈ દીધું તો તો એના દુઃખનો આરોજ નહિ! જગત્ અનન્તમુખી છે કહેવત જતીએ વ્હેરે ને આવતીએ વ્હેરે! જો આનું ઉપરાણું લે તો એનાપર 'બાયડીઆ'નું કલંક ચોટે છે અને વગર માગે 'કશા કામ નથી' એવું સાર્ટિફિકેટ મળે છે! કેટલાક તો મ્હોંફાડ્યો કહી જવાની પણ ગીબી ધરાવે છે કે "આવડો મોટો થયો પણ કદીએ માપે

---

* અસંભવિત.

જતો નથી મા આગળ કાંઇ ચાલતું નથી !" અને-હવે જો બૈરીનો પક્ષ લે તો એના પર 'વહી ગયા" નો આરોપ આવે છે "બાયલા" નું પ્રમાણપત્ર મળે છે અને "રાંડના પગે ઘુઘરા બંધાવી નચાવ અને તું તબલો વગાર," એવી બલામણુ કરેવામાં આવે છે! બેમાંથી કોઇનોય પક્ષ ન લીધો કે જોઇ લો તમાસો, ફજેતીના ફાળકા! કોઇ મોટુ મન કરી ગમ મારતું નથી દુનીઆના ટપલા ખાઇ ખાઇ મોટી થયેલ અને જેણે હજુ કશુય જોયું નથી એવી નાદાન—એ બે સ્ત્રીઓ વચ્ચે કશો ફરક પડતો જણાતો નથી કમનસીબી પતિની! Let alone પોલીસી ("હોતા હોય સો હોને દો!" એ નીતિ-)નો અમલ કરવા જતાં એને બે પાસનાં ચુથણાં! એક આમથી વીંખે તો બીજી તેમથી વીંખે પોતે જાણે 'ટગ ઓફ વોર' (ખેંચતાણ) નું દોરડું! તટસ્થપણું જાળવવા જતા એની દશા બેલ્જીયમની થયા મહાયુદ્ધમાં થઇ હતી તેથીયે બુરી થઇ જાય છે! આ ધર્મસંકટમાંથી બચવાનો કોઇ ઉપાય? બતાડશો કોઇ એવી યુક્તિ કે સાપ મરે છતાં લાઠી ન ભાંગે? આ ખેંચતાણની દશામાં શુ કરવું એ કોઇ કહેશો? એક ગૌણ ઇલાજ તરીકે ભાવિ પતિઓને ન્યાયશાસ્ત્રનું શિક્ષણ ફરજીઆત આપવામાં ન આવે?

પાકશાસ્ત્ર.

(આ અંકના ૨૫ મા પૃષ્ઠથી ચાલુ)

૧૦-(૪૨) બદામી સકરપારા.

મેંદો શેર ૧, ઘી શે. ૦।, બદામના ગોળા શે ૦।, સાકર શે. ૧।, દુધની મલાઈ શે. ૦॥, દુધ શે ૧, બધાને મેળવી કણક બાંધી રોટલી વણી શકરપારા જેવા કકડા કરી ધીમા તળી ચાસણીમાં નાંખી થોડીવાર પછી કાઢી લેવા આ પૌષ્ટિક, પુષ્ટિકારક, સ્વાદુ, વીર્ય વર્ધક, અને બળ આપનાર છે

૧૧-(૪૩) ગુલગુલા કેરી

લોટ શે. ૧, ઘી શે. ૧, સાકર શે. ૦॥, કેરીનો રસ શે ૧, તજ તો. ૦।, ઇલાયચી તો. ૦॥, બધાને મેળવી માલપૂવા પ્રમાણે તળી લેવું આ બળકારક, હૃદયને હિતકારી, વીર્યવર્ધક છે

૧૨-(૪૪) ફાલુદા

નશાસ્તા શે ૧, દુધ શે ૪, પાણી શે ૨, મેળવી એક વાસણમાં નાંખી પકવવુ અને તવેથાથી હલાવવું જ્યારે મધ જેવુ જાડું થાય ત્યારે ઉતારી લેવુ એક મોટા વાસણમાં પાણી ભરી તેની ઉપર ચારણી મુકી તેમાં થોડુ થોડુ નાખતાં જવું ચારણીમાંથી પાણીમાં સેવ જેવુ પડશે અને જામતું જશે પછી પાણીમાંથી કાઢી રૂચિ પ્રમાણે સાકરના સરબતમાં નાંખી બરફ ગુલાબજળ મેળવી ચમચા વતી ખાવુ. ગરમી પિતને શાન્ત કરતા, ઠંડક આપનાર, ઉનાળાની સખત લુમાં હીતકારી, પ્રમેહને મટાડનાર અને કફકારક છે

(અપૂર્ણ.)

"એ વર આવ્યે શું અંજવાળાં રે-?"

લેખકઃ શ્રીયુત વાસુદેવ મૂળશંકર દ્વિવેદી.

(સીમડીએ કેમ જશો વરરાજ—એ રાગ)

દાંતે દહી ચાવન્તા ચડ્યા રે વરરાજ,
નેણે ઓપે શી ભમ્મર ભૂખરી!
આંખે અમાવાસ્યા ચન્દ્ર પ્રકાશ્યા,
વાચા વદો શી રૂડી બોખરી!— ૧.

ગળીયાં શાં ગાત્રો ને માથે છે પળીયાં,
વળીયાં પડ્યાં છે અંગે અંગમાં;
દાઢી ને નાકનો સંગમ કરતાં,
મોઢું મલાવો રૂડા રંગમાં!— ૨.

ઘોડલીએ કેમ ચડશો વરરાજા?
ઘોડલીએ ચડતાં અંગો ધ્રુજશે.
ઝમરે મંગીયાના વાઘા વરરાજ,
આથમતા ભાનુ સરખા શોભશો!— ૩.

ખાંડું મણું કે છુરી એ કાળની?
પરમાળા કે એ જાળી કાળની?
પરણીને શું રણે રઝળાવશો?
કતલ કરશો શું કુણી કેળની! ૪.

આવડલાં શાં વલખાં વરરાજ?
જાતે જનમારે લાડી લાવવા,
રત્નને કાં લોઢા સાથે જડાવો છો?
કુણાં હૈડાંના હીર બાળવા! ૫.

ફુલવાડીને પોષતાં પાણી,—
માળી તુજ કાયા-કૂપે છે નહિ!
કુંળી કળી તું શાને કરમાવે?
લગનની હોળી પ્રગટી રે અહિં! ૬

આશા ભરી આ રાંકડી મૃગલી—
મૃગજળ-આગે રણમાં રોળશો?
આથમતા ભાનુ સાથે ખીલતા કમળનો,
સંગમ કરી શું પાપ વ્હોરશો? ૭.

પરમારથ ન્હોતો ?—કે શાખમાં રૈયા !
પૈસાના પોટલા આ કેડમાં ।
યમપુરીના યાત્રાળુ વર હે—
ત્હારૂં ભગાડી પગનું વાળમાં. ૮.

* * * *

આવે આવેરે યમ દેવનો નદ,
પૈસાપૈસો ચાંદ, વિવા' કેરી વરસી ।
એ વર આવ્યે શુ અજવાળા રે ? ૯.

ઘડી ગમ્મત !

૧.

વારે વારે વાણીઓ ને સાત વાર સોની,
ત્રણ વાર કંસારો ને એક વાર કોળી !

૧. વાણીઆની દુકાનેથી આપણે કોઈ ચીજ વેચાતી લાવીએ ને વારે વારે (વખતો વખત) તે પાછી આપી બદલાવીએ, તો જેટલી વેળા આપણે બદલાવીએ, તેટલી વખત—દર વેળા, મૂળ વજનમાં તે ચીજ ઓછી જ થતી જાય ! કારણ કે તે એની ચાલાકીથી તોળે કે આપણને ઓછું જ મળે.

૨. જમે તેવુ શોભતુ' સોનું લઇને આપણે ઘરેણું કરાવ્યુ હોય પણ ત્હેની પાંચ સાત વાર ભાગ તોડ થઈ તો દર વખત સોની અ દરથી કાંઇ ને કાંઇ સોનું કહાડીજ લેતો જાય અને બીજી ધાતુનો ભેળ કરતો જાય એટલે છેવટે અ દર નામનું જ સોનું રહે !

૩. ત્રાંબા પીતળનું વાસણ આપણે કંસારાને પેર દુરસ્ત કરાવવાને મોકલીએ ને એમ જે ત્રણ'વાર થાય એટલે તે નકામા જેવુંજ થઈ રહે !

૪. અને રસ્તામાં (કે ઘરમા) આપણને કોળી (ચોર અથવા ઠગ કોઇ) મળ્યો, તો તો પછી આપણે કાંઇ સભાળવાની ફિકરજ ન રહે !—પાસે રહે શું, તે સભાળવુ ?

૨.

બ્રહ્માજીએ સ'સાર રચ્યો, ત્યારે મહાદેવજી મળવા આવેલા, ત્હેમનો પોઠીયો (નન્દી) ત્યાં રહ્યો હતો તેથી કાંઇ સાબરી આવતા બ્રહ્મદેવજીએ ત્હેને કહ્યુ, " ભાઈ, જરા સ'સારમા જઇને ત્યાંના લોકોને આટલુ વરદાન આપી આવને કે તેઓ મહિનામા ફક્ત બે દિવસ ખાશે તો પણ એમનું જીવન ચાલશે " પોઠીયાજી " હું-હું " કરતા ધુનમા ને ધુનમા નવી રચેલી દુનિયામાં આવી પહોંચ્યા અને લોકોને ફરમાવ્યુ' કે "ત્હમો મહિનામા બે દિવસ નહિ ખાઓ, તોપણ તમારૂં જીવન ચાલશે ! " સ સારના મનુષ્યો તો બિચારા ગભરાઇને બ્રહ્માજીને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યાં કે " હે ભગવાન, અમારે અઠ્ઠાવીસ દિવસ તો ગુજરાન માટે મહેનત કરવાની રહી, તો કૃપા કરીને કાંઈ મદદ આપો અમે એકલા કેમ કરીને કરી શકીશું ? ' બ્રહ્મદેવને મનુષ્યોની દયા આવી અને પોઠીયાજીની ભુલથી જે ગજબ થયો હતો તે જોઇ ત્હેમને બહુ ક્રોધ આવ્યો નન્દીને ત્હેમણે કહ્યુ'- ' હે મૂર્ખ પોઠીયા ! ત્હારી જ ભૂલથી આખા સ'સારમાં હવે નિર્વાહનું દુ ખ અત્યત વધી પડ્યુ' છે તો ત્હને આજ્ઞા કરવામા આવે છે કે ત્હારે પૃથ્વીપર જન્મ લઇને મનુષ્યોને તે કાર્યમાં મદદ કરવી '—અને આજે પણ નન્દીજી બળદનો અવતાર ધારણ કરીને હળ, ગાડું' ખેંચીને સ-ઘળી ચાકરી કરી રહ્યા છે !

ત્રિંબકરાય કલ્યાણરાય દેસાઈ

समय तरंग.

જાણવા યોગ્ય.

૧.

ઈંગ્લાંડ અને વેલ્સના રજિસ્ટ્રાર જનરલ તરફથી જે વાર્ષિક અહેવાલ હમણાં પ્રગટ થયો છે, તે ઉપરથી જણાય છે કે-૧૯૧૯ માં પાછલાં કોઈ પણ વર્ષ કરતાં લગ્નની સંખ્યા (૪૧૧૩૭) વધારે હતી. આ સાલમાં ૧૯૧૮ ના કરતાં ૯૬૦૮ વધારે જોડાં પરણ્યાં હતાં, અને પાછલાં દશ વર્ષની સરાસરી કરતાં ૧૧૪૭૦ વધારે હતાં.

લગ્નવય અને સંખ્યા.

સંખ્યા	પુરૂષની ઉમ્મર
૫	૧૬ વર્ષ
૧૧૧	૧૭ વર્ષ
૩૬૦	૧૮ વર્ષ
૬૨૧	૧૯ વર્ષ

આ રીતે જોતાં ૧૧૦૬ પુરૂષોનાં વીસ વર્ષની અંદરનાં લગ્ન થયાં હતાં. તેમનાં પૈકી ૨૧ જણ વિધવાઓની સાથે પરણ્યા હતા. (બાકીના લગ્ન કરનાર પુરૂષો ૨૦ વર્ષ અને તે ઉપરની ઉમ્મરના હતા.)

સહુથી વૃદ્ધ વિધુર જેણે ફરીથી લગ્ન કર્યું તે ૮૪ વર્ષની ઉમ્મરનો હતો અને સહુથી વૃદ્ધ કુંવારો જે આખી જીંદગીમાં આજ સુધી પરણ્યો નહોતો તેણે લગ્ન કર્યું ત્યારે તે ૭૫ વર્ષનો હતો!

સ્ત્રીઓનું વય અને સંખ્યા.

સંખ્યા	સ્ત્રીની ઉમ્મર
૨	૧૫ વર્ષ
૪૯	૧૬ „
૩૦૪	૧૭ „
૧૦૫૬	૧૮ „
૧૯૨૬	૧૯ „

આ રીતે જોતાં ૩૩૩૭ બાળાઓએ વીસ વર્ષની અંદર લગ્ન કર્યું હતું (બાકીની લગ્ન કરનાર સ્ત્રીઓ વીસ વર્ષ અને તે ઉપરની હતી.)

સહુથી વૃદ્ધ કન્યા કુમારિકા, જેણે આખી જિંદગીમાં આજ સુધી લગ્ન કર્યું નહોતું તે ૭૨ વર્ષની હતી!

સહુથી વૃદ્ધ વયની વિધવાઓ જેમણે આ સાલ દરમિયાન ફરીથી લગ્ન કર્યું તેઓની ઉમ્મર નીચે પ્રમાણે હતી.

૪ વિધવા ૭૧ વર્ષની ઉમ્મરની હતી!
૧ „ ૭૨ „ „ „
૧ „ ૭૫ „ „ „
૧ „ ૭૭ „ „ „

૨.

લંડન શહેરમાં, સહુથી વધારે સાવચેતી રાખ્યા છતાં, રસ્તાઓમાં થતા અકસ્માતોની પણ બારે સમસરી આવે છે તેથી ત્યાં આવા બનાવો અટકાવવાને માટે પ્રચાર કરવા ખાસ મંડળ સ્થાપવામાં આવ્યું છે, જેનું નામ 'સેફટી ફર્સ્ટ' (સહુથી પ્રથમ સહીસલામતી) છે આ અકસ્માતોની સંખ્યા કેટલી મ્હોટી છે, તે નીચેના આંકડાથી જણાશે. (૧૯૨૦ ની સાલના આંકડા નવ મહિનાના છે.)

સાલ.	માણસો મરણ પામ્યા તેની સંખ્યા	માણસો અથવા તેની મિલકતને નુકશાન
૧૯૧૪	૪૧૧	૪૨૯૮૧
૧૯૧૫	૫૭૮	૪૦૭૩૦
૧૯૧૬	૫૭૭	૩૪૫૦૫
૧૯૧૭	૪૨૯	૨૭૯૯૦
૧૯૧૮	૪૬૦	૨૨૨૭૦
૧૯૧૯	૪૮૦	૨૯૫૭૪
૧૯૨૦	૪૦૬	૨૫૦૧૬

એ મંડળની સેવાનું શુભ પરિણામ આ રીતે દેખાઈ છે ૧૯૧૯ તથા ૧૯૨૦ ના આંકડામાં વધારાનું કારણ મ્હોંઘાઈ પછી જનસમાજની ત્રાસ અને અસ્તવ્યસ્ત સ્થિતિ છે.

૩.

દરેક હિન્દીની સરેરાશ આવક સરકાર તરફથી ૧૮૮૦ માં રૂા. ૨૭ અને ૧૯૦૧ માં રૂા. ૩૦ ગણાઇ હતી, તેજ રીતે હીસાબ મેળવી લેતાં હાલ રૂ. ૫૦ ગણી શકાય, એમ મહેસૂલી મંત્રીએ જણાવ્યું હતું પણ ર્‌હેલું કહેવું હતું કે આ આંકડા ખરા નથી માત્ર સરાસરી આવકમાં થયેલા ફેરફારના અનુમાન ઉપરથી મેળવેલા છે (દુનિયાની જગતના વ્યાપારી બજારમાં વધેલી કિંમતને લીધેજ આ આંકડા વધ્યા હોય એમ પણ કહી શકાય સ્વ મહાત્મા દાદાભાઈ નવરોજીએ તથા રમેશ ચન્દ્ર દત્તે ફક્ત રૂ ૨૦ ની આવક માથા દીઠ આંકી હતી!)

ભલા ભલી દુનિયાં!

ઘરડાઓ! નાહિંમત ના થશો!

જુવાન માણસોનો જ આ જમાનો છે એમ સાંભળી સાંભળીને કંટાળતા નહિ. આ વાત વારંવાર કાને પડે છે કે જુવાન માણસો ઘણું કામ કરે છે ને કરતા આવ્યા છે. પણ તેથી કાંઈ એમ સાબીત નથી થતું કે વૃદ્ધ જનો મ્હોટામાં મ્હોટા શ્રમ કરવાને પણ નાલાયક છે અપવાદો બાદ કરીને જોશો તો જણાશે કે રાજદ્વારી હાલચાલોમાં, વ્યાપાર વહેવારમાં, વિદ્યાહુન્નર અને સાહિત્યના ક્ષેત્રોમાં, જુવાન નહિ પણ આધેડ વયના માણસોજ આગેવાન હોય છે એ કામોં જુવો, મારોમાં જુવો, મ્હોટા રાજ્યોમાં જુવો, ન્હાની મ્હોટી પેઢીઓ અને દુકાનોમાં જુવો જ્યાં જોશો ત્યાં જુવાનિયાનો સુકાન છતાં સુકાન તો ઘરડાઓનાજ હાથમાં હોય છે! વિદ્વાનોના વર્ગમાં પણ એમજ છે.

ડાર્વિને 'ઓરિજિન ઓફ સ્પીશીઝ" નામનું મહાન પુસ્તક ૫૦ મે વર્ષે લખ્યું હતું. હર્બર્ટ સ્પેન્સરે 'પ્રિન્સીપલ્સ એફ સાઇકોલોજી' નામનું વિદ્વત્તાપૂર્ણ પુસ્તક ૫૨ મે વર્ષે અને "જસ્ટિસ' નામનું સમર્થ ગ્રંથ ૭૨ મે વર્ષે લખ્યો હતો. વેગ્નર નામના જર્મન સંગીત શાસ્ત્રીનું ઉત્તમોત્તમ કામ ૫૦ વર્ષ પછી તૈયાર થયું હતું અને છેવટનું 'પાર્સિફાલ' નામનું સર્વોત્તમ સંગીત તો તેણે ૬૪ મે વર્ષે રચ્યું હતું હેયડન નામના બીજા સંગીત શાસ્ત્રીએ પોતાના પ્રસિદ્ધ સંગીતમાં વિખ્યાત "ક્રિએશન' ૬૭ મે વર્ષે અને "સીઝન્સ" ૬૯ વર્ષની ઉમ્મર લગભગ રચ્યા હતાં. જર્મનીના મહાકવિ ગેટેએ ૬૫ વર્ષના થયા પછી પોતાનું ઉત્તમ કાર્ય આરંભ્યું હતું અને છેવટનું સર્વોત્તમ પુસ્તક 'ફોસ્ટનો બીજો ભાગ' તો તેણે ૮૦ મા વર્ષમાં રચ્યો હતો કોલંબસે અમેરિકા ખંડ પોતાની ૬૫ વર્ષની ઉમ્મરે શોધી કહાડ્યો હતો!

એક વાંચનાર

દેશદેશની સ્ત્રીઓમાં જુદી જુદી ફેશનો!

જપાની સ્ત્રીઓ પોતાના દાંતને સોનેરી કરવામાં ખુબસુરતી માને છે.

ગ્રીનલાંડની અબળાઓ પોતાનો ચ્હેરો પીળો અને ભૂરો રંગવામાં માન સમજે છે.

તુર્કી બાનુઓમાં લાલ વાળવાળી સ્ત્રી ખૂબસુરત ગણાય છે.

ઈરાની સુન્દરીઓ લાલ વાળવાળી સ્ત્રીને બદસુરત સમજે છે.

ચીનાઈ મહિલાઓ પોતાની આંખ ન્હાની ગોળ હોય તો તેને ખુબસુરતી માને છે, તેથી તેઓ પોતાના પગ તોડી નાખે છે.

આફ્રિકાની અબળા ન્હાની આંખ, જાડા હોઠ લાંબું અને ચપટું નાક, તથા ઘાસલેટ કાળી ચામડીવાળી સ્ત્રીને સર્વોત્તમ સુન્દર માને છે.

પેરૂ દેશની નારીઓ પોતાના નાકમાં સોનાની બાલી (વાળી) પહેરે છે, અને જે સ્ત્રીનો ધણી મ્હોટો હોદ્દેદાર તથા વધારે શ્રીમંત હોય તે વધારે ઘાટી બાલી પ્હેરે છે.

ચીનની પતંગાન રમણીઓ પોતાનાં મસ્તક ઉપર એક જાતનું સોનેરી અથવા રૂપેરી બનાવટી પક્ષી ટોપીમાં રાખે છે

વિચિત્ર મકાનો

મોરાવા ખાતે એક અજબ જેવું દેવળ છે એ દેવળ માણસની ખોપરી ચૂને હાડકા વગેરેનું બનાવેલું છે એ દેવાલય જ્યારે બંધ કરવામાં આવેલો, ત્યારે મરણ પામેલા સ્હવૈયાના હાડકા ખોપરીઓ વડે બનાવવામાં આવ્યું હતું '

બબેલાલ સવરામભાઈ દેસાઈ

નોર્વેના બર્ગેન શહેરમાં એક વિચિત્ર બાંધણીનું દેવળ આવેલું છે, તે કલઈ (ખડકે વાળો) ઇંડાનું સત્વ, દહીં અને પાણીમાં મેળવ્યા વિનાનો ચુનો એ વડે તૈયાર કરેલા માલનું બાંધેલું છે આ દેવળમાં ૧૦૦૦ માણસ બેસી શકે છે.

એક વાંચનાર

સ્નેહ સન્દેશની છુપી ભાષા'

યુરોપના દેશોમાં પ્રેમી જનો પરસ્પર ગુપ્ત સન્દેશા મોકલે છે ત્હેનું મ્હોટું શાસ્ત્ર છે દાખલા તરીકે—

(૧) એક સ્ત્રી અથવા પુરુષ બીજાને કાગળ લખે અને ત્હેના ઉપર સરનામાવાળા ભાગમાં જમણા હાથે ઉપર ઊંધી-ટિકિટ ચોડી મ્હોડે, તો ત્હેનો અર્થ એવો થાય છે કે લખનાર પૂછે છે કે "તમે મ્હને ચ્હાઓ છો?"

(૨) હવે જો જવાબ લખનારને એ પ્રશ્નનો ઉત્તર હકારમાં આપવો હોય તો ત્હેણે પોતાના કાગળના સરનામાવાળા ભાગમાં ડાબે હાથે ઉપર ઊંધી ટિકિટ ઉંધી ચ્હોડવી. ત્હેનો અર્થ એમ થશે કે "હા. હું ત્હમને ચ્હાઉં છું"

એજ રીતે ફૂલોની પણ ભાષા છે અમુક ફૂલ મોકલવાથી અમુક અર્થ થાય અથવા અમુક ભાવ સમજાય.

B.

૯૨ વર્ષની યુવતી —

મિસિસ એફ ડબલ્યુ હેઇગ નામની ઉમેજ બાનુ જેને હમણા "અનુભવી સ્ત્રી ગોલ્ફ રમનાર મંડળ"ની પ્રમુખ નીમવામાં આવી છે, ત્હેનું વય હાલ ૯૨ વર્ષનું છે અને તે ૫૦ મે વર્ષે ગોલ્ફ (ગેડીદડા) રમતાં શીખી હતી તથા હજી પણ સારી રીતે રમે છે। આ મંડળમાં સભાસદ થવા માટે એવો નિયમ છે કે ઓછામાં ઓછી ૫૦ વર્ષની ઉમ્મરની સ્ત્રી હોવી જોઈએ।

(મણેકું.)

હું કુંવારો કેમ રહ્યો છું?

પેરિસના એક પત્રે કુંવારા પુરુષોને તેઓ કુંવારા રહેવાનું કેમ પસંદ કરે છે, એ પૂછતાં—સંખ્યાબંધ જવાબો મળ્યા હતા, ત્હેમાંથી થોડા નમૂનેદાર છે

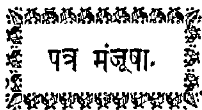
રાજદ્વારી—પરણવા માટે સ્ત્રી સાથે પ્રેમ કરવામાં ઘણો વખત જાય છે ત્હેના કરતા પૈસા કમાવામાં વધારે સુખ સમાયલું છે।

વકીલ—મ્હને ધંધામાંથી બિલકુલ ફુરસદ નથી ને મુસાફરીનો શોખ છે નવરાશ મળે છે કે તરત મેઇલ (ટ્રેન) હાથમાં લઇને પ્રવાસ માટે નીકળી પડું છું સ્ત્રી હોય તો નાહક મારે ઘેર બેસવું પડે ને ઘરના બન્દીખાનામાં ગોંધાઈ રહેવા ફરજ પાડે।

વ્યાપારી—હું દરેક રહાએ કમા ગાળુ છું ને રવિવારે કરી લઉં છું ને કમાણીના પૈસાનું શું કરું છું તેનું ખસ મ્હને કોઇ પૂછનાર જ ના જોઈએ. મ્હારા પૈસા અને મ્હારા સમયનો હું સ્વતંત્ર રીતે વાપર કરવા મ્હાગું છું બૈરી હોય તો ત્હેના ઉપર તરાપ મારે!

દુકાનદાર—મ્હારી બાના જેવી સમજુ કોઇ પણ સ્ત્રી આપી શકે એમ છેજ નહિં. મ્હારી બાએ લાડ લડાવીને મ્હને બગાડી મૂક્યો છે હવે બીજી સ્ત્રીનું મ્હોં જ મ્હને ના ગમે।

(આ રાકના પૃષ્ઠ ૪૦ ઉપર વાંચો)



વૈદ્યક-વિજ્ઞાન સંબન્ધી સરળ માહિતી.

સુન્દરી સુબોધના માનવન્ત અધિપતિ સાહેબ,

તરફી દેખાતી કે અતિઉપયોગી કેટલાક નવા અગત્યના પ્રશ્નો ચર્ચાવાની જરૂર છે. પણ હેમાં મુશ્કેલી એ છે કે તેમાંની કોઇ કોઇ બાબત-મગર કોઇ કોઇ શબ્દો-લોકસમજાની રીત પ્રમાણે ખુલ્લા દેખાતા હોય હેવા લખવા પડે છે એમ લખ્યા વિના તે તે પૂરા સમજાતા નથી. જેમકે જુવાન બાળોને માબાપોએ કેટલીક સૂચનાઓ આપવી જોઇએ, તે એક પ્રકારની ખોટી શરમને લીધે તેઓ આપી શકતાં નથી સ્ત્રીઓનાં કેટલાંક અંદરના (ગુહ્ય) ભાગના દરદો સબન્ધી છૂટથી વિવેચન કરતાં સંકોચ લાગે છે. એ શિવાય સારી સંતતિ ઉત્પન્ન કરવાની બાબતમાં જે લેખો લખાય, હેમાં કેટલીક વધારે પડતી ખુલ્લી દેખાતી વાતો લખવી પડે છે. આવી આવી ઘણી બાબતો છે. તે શિવાય અમુક મુદ્દતનું બ્રહ્મચર્ય-સ્ત્રી અને પુરૂષે બંનેએ-પાળવાની બાબતમાં પણ કેટલીક ખુલ્લી સૂચનાઓ આપવાની જરૂર પડે છે અને વાંઝીયાપણું અટકાવવાની બાબતમાં પણ દવાઓ ઉપરાંત કેટલીક ખાનગી સૂચનાઓ આપવા જેવી હોય છે એ બધી વાતો યુરોપ-અમેરિકાના દેશોમાં બહુ છૂટથી કહેવાય છે. તેમજ આપણા જૂના વૈદક ગ્રન્થોમાં પણ જરાપણ સંકોચ વિના એવી અગત્યની બાબતો બહુ સ્પષ્ટ રૂપમાં કહેલી છે પણ અફસોસની વાત એ છે કે હાલમાં આવી અગત્યની બાબતો લખવામાં પણ ઘણો સંકોચ રાખવો પડે છે અને તેમ છતાં જો કાંઇ એવી બાબત ખુલ્લા રૂપમાં કહેવાય તો જાણે કોઇ મ્હોટો ગુનો થઇ જતો હોય, એમ કેટલાક લોકો માની લે છે. તેથી પરિણામ એ થાય છે કે જે વાત પ્રજાએ બહુ સ્પષ્ટ રૂપમાં જાણવી જોઇએ હેવી વાતો પણ અંધારામાં રહી જાય છે, એટલુંજ નહિ પણ ઇરાદા પૂર્વક, છતાં સાધનોએ, એવી બાબતો ઉપર ઢાંક પીછોડો કરવો પડે છે. તેથી ખરાબી એ થાય છે કે જેને સંતાન થઇ શકે તેમ હોય, હેનું પણ વાંઝીયાપણું મટતું નથી, જેના રોગ મટી શકે હેવા હોય હેવી સ્ત્રીઓના રોગ પણ મટતા નથી અને અનીતિના જે ભયથી જુવાન બાળકો તેમજ વૃદ્ધ ભીજનો આગળ જે વાતો કહેવી જોઇએ અને કહેવાતી નથી, તે વાતો ન કહેવાથી ઉલટી અનીતિ અને દરદો વધે છે!-હેવી બાબતો મર્યાદામાં-જેટલું બને તેટલું-રહીને લખાય તો તે હવે લોકોએ સહન કરી લેવાની ટેવ પાડવી જોઇએ એટલુંજ નહિ પણ એવી જાતના મહત્વના લેખોને તો આવકારદાયક ગણવા જોઇએ આપણી સમાજમાં એ માટે એવા પ્રકારની લોકલાગણી ફેલાવવી જોઇએ, આપણી બ્હેનોએ એવી જાતના લેખો માટે માગણી કરવી જોઇએ તથા આપણા વિદ્વાનો અને ગૃહસ્થોએ એવી જાતના લેખોથી હજી સુધી ભડકવા નહિ કરતાં હેની જરૂર સ્વીકા-

રતી જોઇએ આવી બાબતો પ્રકટ કરવા માટે હું આપને વિનતિ કરૂં છું અને આશા રાખું છું કે આપના લોકપ્રિય સુન્દરી સુબોધમાં રહેવાં લખાણ દાખલ કરવા મહેરબાની કરશોજી અને તે માટે જે કોઇ સજ્જન સ્ત્રી પુરૂષોના જાણવા લાયક અભિપ્રાય આવે, તો તે પણ આપના પત્રમાં છાપવા કૃપા કરશોજી

અમદાવાદ.
તા. ૩૦-૬-૧૫

વૈદ્ય અમૃતલાલ સુન્દરજી પઢિયાર.

** આ પત્ર સ્વર્ગસ્થ ભાઈ શ્રી અમૃતલાલ પઢિયારે તેઓ છેલ્લા અમદાવાદ આવ્યા ત્યારે પ્રકાશન માટે આપ્યો હતો પરન્તુ તે પાછળથી આડો અવળો મૂકાઇ ગયેલો, તે બહુ તપાસ કરતાં પણ હાથ લાગ્યો ન્હોતો થોડા સમય ઉપર ભાઈ પઢિયારજીના એક લખાણમાંથી તે મળી આવ્યો છે, અને અહિં પ્રકટ કરવામાં આવે છે જે વિષય ઉપર આ પત્ર લખવામાં આવ્યો છે, તે અત્યંત મહત્વનો છે અને સુન્દરી સુબોધને અમે એમણે જણાવ્યા છે તેવા વૈદ્યક વિજ્ઞાનના લેખો સરળ ભાષામાં લખાવી પ્રકટ કરવાની વ્યવસ્થા કરવાનો નિર્ણય થયો છે શ. જ.

છોકરાંઓને અપાતું અફીણ.

મે. સાહેબ,

હું આશા રાખું છું કે આ મહત્વના વિષયનો પત્ર આપના લોકપ્રિય માસિકમાં પ્રકટ કરશો

છોકરાં કેમ કરીને રડે નહિ અને પોતાને શાંતિમાં પોતાનું કાર્ય કરવા દે, એવી ઇચ્છાવાળી માતાઓ અફીણનો ઘણો ઉપયોગ કરે છે વિશેષે કરીને હિંદુઓની ઉતરતી કોમો (જેને પછાત કહેવામાં આવે છે તે) આ પ્રમાણે મોટી સંખ્યામાં કરતી જોવામાં આવે છે. કણબી, હોળી, કારીગર વર્ગો ઇત્યાદિ જે ન્યાતોમાં સ્ત્રી વર્ગને મજૂરી કરીને પૈસા કમાવવાનું ફરજિયાત છે, તેઓમાં છોકરાંની ઓછામાં ઓછી સંભાળ લેવાય છે, એ નિઃશંક છે. આ કોમોની સ્ત્રીઓ પોતાનો માતૃધર્મ સમજતી હશે કે કેમ, અગર પોતાનાં છોકરાંને આ જોખમી ઇલાજથી કેવું ભારી નુકશાન છે તે જાણતી હશે કે કેમ, તે વિષે અને પોતાને તો પૂર્ણ રીતે શક છે આ શિવાય કેટલીક જાતોમાં (જેવી કે ગરાશિયા અને ઠાકોરો) તો બચ્ચાંને અફીણ આપવું એમાં મોટાઇ ગણાય છે. સ્ત્રીઓ દિવસે મજૂરી કરવાને જાય, ત્યારે છોકરાંને સાથે તો ન રખાય, પણ ઘેર જેને તેની સુપરત કરી હોય તે એને રડતું જુવે કે અફીણની ગોળી આપે આમ થવાથી એનું શરીર પહેલેથી જ બીગાડ પામે છે મીલોમાં કામ કરનારી સ્ત્રીઓ તથા કડીયા સુથાર સાથે અથવા બીજે ઠેકાણે મજૂરી કરવા જતી સ્ત્રીઓનાં બચ્ચાં આ પ્રમાણે વિશેષે કરીને હેરાન થાય છે. વળી કોમોમાં આટલું બધું નહિ, તો પણ છોકરાંને અફીણ આપવાનું ચાલુ તો છે

આનું ફળ એ મળ્યું છે કે મોટા શહેરોમાં બાળ મરણની સંખ્યા વધતી દેખાય છે. બચ્ચાંનાં દર્દો પણ વધારે છે અને આગળ ઉપર એ બચ્ચાં જ્યારે મોટાં થઇ સ્ત્રી અથવા પુરૂષ તરીકે જીંદગી ગાળવાને તૈયાર થશે, ત્યારે તેમને માટે કેટલીક પીડાઓ અગાઉથી જ તૈયાર થઇ હશે. દાખલા તરીકે (૧) તેમને એવાં વ્યસન તરફ કુદરતી ખેંચાણ થશે (૨) તેમની હોજરી જોઇએ તેવી સારી નહી હશે (૩) તેમના મગજ અને મનશક્તિ ઉપર અશક્તિ

છવાઈ હરી (૪) અને આ સિવાય તેમની કુટેવોની અસર તેઓ પોતાના છોકરાંને વારસામાં સોંપશે, એમા પણ શંકા નથી. આની સાથે જે ઘરમાં અફીણું છોકરાંના ઉપયોગ માટે લેવાય છે, તેમાં સ્ત્રીઓને બીજાં દરદો ઉપર પણ અફીણ વાપરવાની આદત પડે છે એટલે કંઈ થઇ આવ્યું તો અફીણ આમ તે ઝેરી ચીજનો ઉપયોગ દિવસે દિવસે વધે છે.

સેવા મંડળો તેમજ આરોગ્ય મંડળોએ આ મહત્વના વિષય ઉપર વિશેષે કરીને લક્ષ આપવા જેવું છે. છોકરાંની માંદગી, કમનાકાત તથા મરણની સંખ્યા ઉપરથી બહુ વિચાર કરી શકાય પ્રજાની આરોગ્યતા સાચવવાને પ્રથમ પગથિયું આ બચ્ચાં છે. તેમની સંભાળ જેમ વધારે લેવાય, તેમ પ્રજામાના સ્ત્રી પુરૂષોની આરોગ્યતા પણ વધારે સારી થાય, એવો અનુભવ સુધરેલા દેશોનો છે ત્યાંના દુઃખો આપણા ઉપર આવી પડયાં છે, તો તે નાબુદ કરવાનો ઇલાજ ત્યાં લેવામાં આવતી રીતિઓ પ્રમાણે કાર્ય કરવાનો છે તેથી આવા દિષો આપણી પ્રજામાં ન વધે એવાં પગલાં પ્રથમથી ભરાવાં જોઇએ. એક દેશી વૈદ્ય.

જુગારનું વ્યસન.

સુંદરી સુબોધના અધીપતી સાહેબ,

આપના માસીકમાં ઘણી બાબતો વીસે લેખ આવે છે ને તે ખરેખર વંચાય છે તથા તેમાંથી અમને સારો બોધ મળે છે. પણ આફજી જુગારના જેવી બુરી ચીજ વીસે આપ સાહેબ કોઇ દહાડો કંઇ બી છાપતા નથી. ગયા માસીકમાં એક બાઇએ બૈરીઓની ભુલનાં માઠાં ફળ દર્સાવ્યાં હતાં. પણ તેવી ભુલો હર કોઇ માણસથી થઇ જાય. ને એકવાર ભુલ થઈ ગઇ તો ફરીથી તેમ કરતાં માણસ બહુ આંચકો ખાસે પણ જુગારની બદી એવી ખરાબ છે કે તેની ભુલો હરદમેસ થાય છે ને તેમાં ફસેલ આદમી જેમ દહાડા જાય છે તેમ વીસેસ લપટાતુ જાય છે! આ વ્યસન કંઇ સેકડો બલકે હજારો બૈરીઓ ને મરદોને લાગુ પડેલ છે એકવાર, બે વાર, ત્રણ વાર,–એના મોહમાં માણસ ફસ્યું એટલે ફસ્યું! એમાંથી કંઇ છુટવા વારોજ નહી! રમતની માંહે હારજીતની હોંસ એવી ભારે લાગી રહે છે કે બીજું કંઇ બી સુજતું નથી. એની મથલાલ બહુ ચીકાશ ભરેલી છે તે વધારે વધારે ઉંડો તેમાં ઉતારી દેય છે ને આખરે તે માણસની ખાના ખુવારી થઇ જાય છે. આ નઠારી બદીમાં ફસેલની સું દસા થાય છે તે જુઓ. ખગબ સોબતમાં ચકચુર. આબરૂ જાય. અકલ ગુમ બદચાલની ખરાબી માથે દેવાના પહાડ ને હરેક રીતે નુકસાન! ઘરનાં આદમીમાં ફુટ્ટી ખુલી થાય છે ને દુનીયાની નજરમાં માણસ જેવુ માણસ પણ કુતરાથી બી હલકું લાગે છે! વાત વધવે માણસ હાથે કરીને મોત માગી લેય છે મોત!–એવી ખરાબી આ બદીથી થાય છે.

જે લોકોને આ બુરી વાતનો ખ્યાલ નથી, તેઓ બહુ સુખી છે. પણ અફસોસ, અમારા લોકોમાં બચપણથી માંડીને છોકરાં દેખાદેખી શીખે છે ઘરનાં માણસો, મરદો, બૈરાઓ, બધાંને એ રમતનો ટેસ, એટલે છોકરા બી શીખેજ. પણ તેની ખરી ખુવારીના કુદક, ભુસકે વધતા નુકસાન વીસે કોણ વીચાર કરે છે? અમારા લોકમાં બૈરીઓ વાંચનાં લખનાં

જાણતી હોય તો ફક્ત ભણેલી કહેવાય પૈસો ખરો પણ અક્કલ નહી એટલે મરદોને એવી રમતનો સખત વળગાડ હોય તો બાપડી બૈરીઓ તેથી કેમ બચી સકે ? ઘરે ઘરમાં આ દુરટ બદી છે ઘરે ઘરમાં આ વાતને લીધે જુઠું, ચોરી, બદચાલી, બેઆબરૂ થાય છે હરેક જાતનું કપટ ને દગો જોવાય છે પણ તેને કોણ રોકી સકે ? મરદોને ઘરમાં સું થાય છે તેની પરવા થોડી બા હોય તો તેમ કરે પણ પોતે ધંધામાં ગુંચાયલા. એટલે તેમને વખત થોડો મળે ને જે મળે તેમાં ઘેર પણ ધંધાનુજ કામ હોય તહેવારના દહાડામાં આરામ મળે તેમા આ બદી સામી ઉભી હોય એટલે કંઇ ઘર કામમાં કે કંઇ બૈરા છોકરામાં ધ્યાન સું આપે ? માટે તમો વડીલને આ હકીકત લખી છે ને અરજ કરૂં છું કે સુંદરી સુબોધમાં આ બદીની સામે મેહેરબાની કરી તમારી સખતમાં સખત કટારો ચલાવસો. અમારા ઘણા ખાતામાં તમારૂ પેપર વંચાય છે માટે જુગારની બદી તમો સખત લખાણો લખવાથી બંધ કરાવી સકસો એમ અમને લાગે છે. અમારી બૈરીઓની જાત આંધળી છે, કેમ જે ઘણી બાઇઓ અભણ છે તો અમારી દયા તમારે વધારે લાવવી જોઇએ આ જુગારનો સળો ઘેર ઘેર પેસી ગયો છે તે તમો જેવા મહેનત કરસે તોજ ઓછો થસે એમ દીસે છે

આ દુર્વ્યસન કેવી રીતે વળગે છે?

આ દુરટ બદીની સરૂવાત એવી નાની બાબતોમાંથી થાય છે કે માણસને કંઇ ખ્યાલ આવતો નથી, જે તે ન-કમાં પેસવા લાગ્યો છે. બચપણમાં નાનાં છોકરાંની સાથે એ ટેવ લાગુ થાય છે પાછલથી મરખી સહીઓમાં તેનો દોર જામે છે તે છેવટે તેની વાત એટલી હદ સુધી જાય છે કે બાઇ પોને પતાવ્યુ કે બસ ઘ મા ચેન ના પડે। પોતાની મંડળી એકઠી થતી હોય ત્યાં તુરતા તુરત ચાલી જવાનું અને પહોચ્યા કે પાનાં, પાનાં ને પાનાં—બીજી વાત નહી ! જીત ઉપર બાજી હોય તો આપણો જીવ જાણે જીતના જીવન સરગમા પહોચી ગયો, એમ ખુસાલીમાં તે દહાડે તો બસ સીખંડ પુરી ખાધા વગર ચાલે નહી, પછી ઘેર ખવાયુ નહી ને ધણી પુછે તો જુઠુ બહાનુ કાડવુ પડે, તે વાત નજીવી છે તેનુ કારણ એમ છે જે આટલું જુઠું બોલવાથી વાતનો છેડો આવતો નથી, બહુ ખરાબી થતી નથી પણ આ જુગારની રમત એવી છે કે દસ જણ રમે તેમાં એક બે જીતે. એટલે ઘણી વેળા તો હારવાનું નસીબે સરજેલું ! વળી સાથે રમનારામાં એકાદ જણ તો રમતમાં આબાદ દગો કરનાર હોય એટલે એ વધારે વેળા જીતે, એમાં કંઇ નવાઇ જેવું નથી આમ હોય ત્યારે જે બૈરીઓ હારે તેમને પૈસા તો આપવા પડે તે પોતાની પાસે હોય ત્યા તો ઠીક. પણ ન હોય ત્યારે દેવું કરવાનુ, પણ રમવાનુ તો નક્કી ! હવે ધમધોકાર રમત ચાલતી હોય તેમાં બે ચાર રૂપીઆથી સું વળનાર હતે ? વળી કોઇ વધારે પૈસાવાળી હોય તેને તો તે ગુમાવવા પાલવે પણ બીજી બાપડી ગરીબનું શુ થાય ? હવે ખુબી એમાં સમાયલી છે કે પેલી દગો કરનારી બાઇજ બીજીઓને પૈસા કરજે આપીને રમાડે છે. ને છેવટે ખોટામાં ખોટુ કમાણુ પણ તેજ કરે છે ને પૈસા સખત વીયાજ સાથે કઢાવે છે તેથી વારે ઘડીએ ઘરેણું આપવાં પડે ને ઘરધણીને કેહવું કે ખોવાયાં અથવા ચોરાયાં, અગર ઘરમાં ધાગી કે બટ હોય તો તેને માથે નાખવું આટલાથી પતી ગયુ તો ઠીક, નહીતર બાજી હાથથી જાય છેવટે પેલી ખોરી મદી થનારી બાઇ આ ભોળી, ગરીબડી, અજાન બૈરીને સાનસે ચડાવે છે ને પછી નીતીની નેમ આબરૂની પુષ્કળ ખરાબી થાય છે!

અનિષ્ટ પરિણામો

આ ખોટી રમતના બહુ માઠા ફળ જોવાય છે તો પણ લોક તેમાં લપટાયા છે તે હજી છોડતા નથી ઘરધણી પૈસા ખુવે છે, ધણીઆણી પૈસા ખુવે છે નાનાં છોકરાં છોકરીઆ પૈસા ખુવે છે. આમ બધી કમાણી આ બદીમાં બરબાદ થાય છે પણ લોકો સમજતા નથી હું જાતી અનુભવ ઉપરથી આ લખુ છુ હજી થોડું થયાં હું તો એક સાચી બાઇના બોધથી મણી મહેનતે છુટી છુ પણ એ છુટા મરજથી કાળજા વગર રહી નથી. પણ મારી માઠી વાત આટલેથી પુરી થઇ છે, એ માટે મારી આ બેનની હું જીવતાં જીવન સગી આભારી છુ હું જીવીસ ત્યાં લગી એ વાત કદી ભુલીસ નહી, કેમ જે હું જીવતી રહી છુ તે એને જ લીધે છે જુગારની રમતમાં પૈસાની બરબાદી થવા સીવાય માણસ છેવટે બહુ હેરાન થાય છે ઘ તનિ છેતરવાં, ખોટુ બોલવુ, ખોટુ ચાલવુ જીમને ખોટા સવાદ લાગુ પાડવા પારકાને માથે ખોટાં આળ મુકવા ખોટાં પાપ કરવાં આવાં દુરાચરણે તેને લીધે બનીએ છીએ. મે તો આ વસન સ તર છોડી દીધુ છે ને પાછી મુકયું છે કે પાનાં હાથમાંથી ન લેવા પણ બીજી બાઇઓને તે વાત સમજાવવાની જરૂર મને લાગે છે તેથી તમો મેહેરબાનને આ બાબત જોસથી લખાણ ચલાવવાની અરજ કરું છું.

એવી ખરી બનેલા હકીકતો મારા જાણવામાં છે કે જેથી ઘરધણીઓની આંખોના પાટા તુટી જાય એમના ઘરોમાં સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે, એમાં સું કહેવા જેવું છે? માબાપ જાણે છે જે દીકરીઓ સારી છે ને નીસરી જાય છે પણ ત્યાં તેઓ જુગાર રમે છે. ધણી જાણે છે જે પોતાની બૈરી ભોળી ભલી છે. તે વાત ખરી હસે પણ તે ધણીઆ-ણીને જુગાર રમવા વગર ચેન પડતું નથી ઘરમાંથી ચોરીઓ થાય છે વારે વારે કીમતી ઘરેણાં લુગડા ગુમ થાય છે પણ તે વીસે વધારે તપાસ થાય તો માલુમ પડે કે એ ચીજો કેમ પગલાં કરે છે? માટે ખરા દાખલા જાહેર કરવાની બહુ જરૂર છે કે તેથી આંખો મીચીને બેઠેલ માણસોની આંખો ખુલી જાય માટે તમો બાઇજી જો સલાહ આપો તો હું જુગારની બદીની ખુવારીના ખરા દાખલા લખી મોકલીસ મારી જે નવી સહીની સલાહ વડે હું આ દુષ્ટ વલગાડમાંથી છુટી તે બેનની એવી સલાહ છે તેથી આપને પુછુ છું.

લી. એક ભારે દાજેલી

હું કુંવારો કેમ રહ્યો છું?

(આ અંકના પૃષ્ટ ૩૫ થી ચાલુ)

પત્રકાર—મ્હારે મ્હારા ખાનગી (અંગત) ખર્ચ ઓછુ કરવું પડે એમ કરવા માટે હુ બી લકુલ તૈયાર નથી

રખડેલ—મ્હને ઘરનુ અનાજ માફક નથી, બૈરી હોય તો કોઇક દહાડો તો ઘેર રહેવું પડેને?—તેમ કરવા કરતાં બૈરી ન પરણવી હુ પસંદ કરુ છુ

લખક—મ્હારા મનમાં ઉમદા ઉમદા વિચારો આવવા લાગ્યા હોય ત્હેવા કીમતી સમયે બૈરી હોય નો તે સામી આવીને—"આ લાવ" ને "લાવો" કહી કહીને મ્હારો ગભરાટ ધ્યાન નાખે! માટે મ્હને માફ કરો.

એક વાચનાર

સુન્દરી સુબોધ ⁂ માસિક વધારો.

[પુસ્તક ૧૮ મું: અંક ૧—૨ જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરી, ૧૯૨૧.]

स्वर्गस्थ श्री गोखलेजीने संबोधन.

आज आँकाशना घुमटमां स्वर्गथी,
 को महात्मानी महाज्योत भासे;
आज अम मन्दिरे को फिरस्ता तणी,
 विजवरणी प्रभा कँ प्रकाशे.
आज ओ हिन्दना देव सम तनुज तुज,
 जीवन संदेश संजीवन करवा;
हिंद माता तणां वाल भेळां मळ्यां,
 निज हृदय मांहि ए ज्योत भरवा.
कर्मना योगनो मंत्र कुरुक्षेत्रमां,
 पुनीत गोपाल मुखथी गवायो;
सतत निष्काम सेवा प्रतिज्ञा तणो,
 आत्म आकाश पटमां छवायो.
तेंय गोपाल ! ए नाद जाग्रत करी,
 हिंद—सेवक तणो भेख लीघो;
जीवनना जीवनने, प्राणने, आत्मने,
 हिंदना चरणमां अर्पी दीधो.
ए महामंत्र अम जीवनमां जीरववा,
 ए प्रतिज्ञा फरी याद करवा,
हिंदना हृदय स्वातंत्र्यना मन्दिरे,
 पुनः वळवा तने साद करवा.
नवल युगनी महा ज्योतिना किरणमां,
 अम हृदयमां नवा राग जागे;
अश्रु अंजलि भरी, वीर पूजन करी,
 हिंदना बाळ तुज पाय लागे.*

मजनूं.

काव्यकुंज.

" હમારો મોહન. "

લેખક: બ્હેન શ્રી કંચન બ્હેન

(જસોદાનો જીવન ઉભો જમુનાને તીરે)

હમારો મોહન ઉભો સાગરને તીરે...—
અમૃત પાણી રૂડાં ધીમે ધીમે — હમારો.

ઉંચાં ઉંચાં ધ્યેય એનાં હૃદયો વધાવે,
અંતરના નાદ એનાં કાર્યોમાં નાચે — હમારો.
ઐક્ય સાગર મથ્યો સત્ય રવૈયે,
સ્વાશ્રયનાં રત્ન મોંઘાં મુલ્ય કાઢ્યું આ—— હમારો.

જસોદાનો સુત આવ્યો, ધન્ય ભૂમિ ગુર્જર,
આર્યોનો પ્રાણ વ્હાલો, ક્રોધનો કંદ— હમારો.
વેદોને પાઠ રહ્યો, ભારતનો ભાણ,
જ્યોતિમાં ન્હાઇ રહ્યા અલ્લા હો ઇશ*— હમારો.

" વીર હાક હો. "

લેખક: બ્હેન શ્રી કંચન બ્હેન

(આશાવરી.)

હમેરી આશીર્વાદ વીર હાક હો !
રણમાં ગુંજેજી એ તો યશ કંપ હો— .. હમ દેરી.

સ્નેહનાં સુષ્પાન પ્રેર્યાં જીવન ધ્યેય હો...
દિવ્ય પ્રેમ તાન ભર્યાં, જનનિ ગાન હો ... હમ દેરી.

... .

વીરમાત વીરપેલી છે જોહાર હો ..
ત્યાગની ઉષાના પુષ્પ છે પરાગ હો .. હમ દેરી.
કેસરી શા બાલ પ્રભુ જગ પૂજાય હો...
હમેં ગર્વ ઓજ વીર જ્યોતિ નૂર હો... હમ દેરી.

---

* પોરબંદરના મહિલા સુબોધ મંડળમાં શ્રીયુત ભાઇ લલ્લુભાઇએ કોંગ્રેસ કમીટીએ પસાર કરેલાં ઠરાવ તથા અસહકાર વિશે ભાષણ કર્યું, ત્યારે માંસાઓએ ગાયેલું પ્રભાત.

રેંટીયાનું ગીત.

લેખક: શ્રીયુત ચાંપશી વિઠ્ઠલદાસ ઉદ્દેશી.

(આશાભર્યા તે અમે ઉતર્યા . ...એ રાગ)

હૈયે ચઢ્યો રે! મારો રેંટીયો,
એનો હૈયે ચઢ્યો સન્દેશ રે!
રેંટીયો હૈયે ચઢ્યો રે!

જૂની જૂની તે સ્મૃતિ જાગતાં
એને સંભારે આપ્યો ય દેશ રે!
રેંટીયો હૈયે ચઢ્યો રે!

હિત ને અહિત આજ જાણીયું,
જાણ્યું પરનું ને પોતાનું આજ રે!
રેંટીયો હૈયે ચઢ્યો રે!

ઉડ્યું રે! મોહ કેરૂં સોણલું
ત્યારે જોયું આ રેંટીયાનું રાજ રે!
રેંટીયો હૈયે ચઢ્યો રે!

લાગે છે પંખા સોહામણા,
એની લાગે છે વાક તો મધુર રે!
રેંટીયો હૈયે ચઢ્યો રે!

સાદાઇ શીખવે હેતથી
એના સુતરનું નરલું નૂર રે!
રેંટીયો હૈયે ચઢ્યો રે!

તારે તારે એના નીકળે
દેશચડતીનો મીઠો અવાજ રે!
રેંટીયો હૈયે ચઢ્યો રે!

છાનો પડ્યો'તો એક ખૂણામાં,
એને લાવ્યા ગાંધી મહારાજ રે!
રેંટીયો હૈયે ચઢ્યો રે!

આવો—વધાવો એને પ્રેમથી,
એને સત્કારે દેશનું હિત રે!
રેંટીયો હૈયે ચઢ્યો રે!

પોતાનું પોતે લ્યો ઓળખી,
ફરી પામવા એ યત્ન ધરી ચિત્ત રે!
રેંટીયો હૈયે ચઢ્યો રે!

દેવભૂમિ સમ હમારૂં હિંદુસ્થાન.

લેખક: બ્હેન સૌ. "ચારૂ" બ્હેન.

હીમવાન શોભિત હીમરાશીથી રક્ષણ કરતો જેહ તણું,
ગંગા યમુના પવિત્ર સલિલે ક્ષાલન કરતી પાપતણું,
ઇન્દ્ર તણા કાનન સમ સુન્દર ભૂતળ રમ્ય રસાળું છે,
તે સુરભુમી સમ, નંદનવન રૂપ, હિંદુસ્થાન હમારૂં છે.

જ્યાં પુણ્યાત્મા પ્રાતઃસ્મરણીય રામ સીતા ઉત્પન્ન થયાં,
જ્યાં પરમાત્મા કૃષ્ણચંદ્ર શ્રી ગીતા પરમ પુનીત વદ્યા,
જ્યાં શ્રી શંકર બુદ્ધદેવનું ચરિત્ર પરમ દયાળુ છે,
તે સુરભુમિ સમ, નંદન વન રૂપ, હિંદુસ્થાન હમારૂં છે.

વશિષ્ટ, નારદ, વિશ્વામિત્ર સમાન જ્યહાં બ્રહ્મર્ષી થયા,
આદિકવિ વાલ્મિકી, વ્યાસજી સમા પૂજ્ય નરરત્ન થયાં;
જે સ્મૃતિકાર મનુનાં વચનો હજી પાલન કરનારૂં છે,
તે સુરભુમિ સમ, નંદન વન રૂપ, હિંદુસ્થાન હમારૂં છે.

સ્વધર્મરત ને સ્વાર્થત્યાગી જ્યાં નૃપ શીબી, ભીષ્મે જન્મ ધર્યાં,
જ્યાં સતવાદી હરિશ્ચંદ્ર ને ધર્મરાજ નરરાજ થયા,
જે હજી દાતા કર્ણ અને બલીની ખ્યાતિ પૂજનારૂં છે,
તે સુરભુમિ સમ, નંદન વન રૂપ, હિંદુસ્થાન હમારૂં છે.

સીતાજી, શૈબ્યા, સાવીત્રી સમાન સતીયે જન્મ લીધા,
ગાર્ગી, સુલભા ઉભયભારતી સમ રત્નો જ્યાં દીપી રહ્યાં;
ક્ષમાશીલ બહુ સતીઓની અતિ ઉજ્વલ કીર્તિ વાળું છે,
તે સુરભુમી સમ, નંદન વન રૂપ, હિંદુસ્થાન હમારૂં છે.

કવિવર કાલીદાસ તણાં જ્યાં કવન રસીલાં રેલી રહે,
પ્રેમથી પૂર્ણ પવિત્ર ભવભૂતિ કેરી જ્યાં વાણી ઝળકે,
પ્રાકટ્યા જ્યાં જયદેવ, બાણ સમ અનેક કવિવર ચારૂ છે,
તે સુરભુમિ સમ, નંદન વન રૂપ, હિંદુસ્થાન હમારૂં છે.

ચંદ્રગુપ્ત ને અશોક, વિક્રમ જેવા જ્યાં મહારાજ થયા,
ભીમદેવ, સિધરાજ યશસ્વી, કુમારપાળ નૃપ જ્યાં જનમ્યા,
પૃથ્વીરાજ ને પ્રતાપ સમ વીરથી જે બહુ યશવાળું છે,
તે સુરભુમિ સમ, નંદન વન રૂપ, હિંદુસ્યથાન હમારૂં છે.

હતાં જ્યહાં કૌશલ્ય કળા, જ્યાં લોક હતા ઉત્સાહી અતિ,
દેશ તનુજની બુદ્ધિ મઝી પરદેશની લક્ષ્મી તણાતી અહિં;

જો વૈભવના અવશેષો સ્મરશું જ દશા દુ:ખીયારૂં છે,
ત્હોયે મુજ મન નન્દન વન સમ હિંદુસ્થાન હમારૂં છે.

જેની વિદ્યાની કીર્તિ દૂર દેશ મહીં પ્રસરેલી હતી,
જેના પુત્ર તથા શિષ્યો બનતા પરદેશી પ્રેમ થકી
જે વિદ્યા કીર્તિ વીણ હીન દશામાં હાલ દબાયું છે,
તોપણ મુજ મન નંદન વન સમ હિંદુસ્થાન હમારૂં છે

ભારત માત ! નમું તુજ ચરણે, દે સુમતિ મૈયા મ્હારી !
જેથી તન મન ધન તુજ ચરણે અર્પી કરૂં સેવા સારી,
તુજ ગત વૈભવ પાછો આવે, નમી માગું વિભુજી પાસે,
જય ભારત ! મુજ જન્મભૂમિ જય ! વન્દુ ફરી ફરી ઉલ્લાસે.

અમારૂં પ્યારૂં ભારત વર્ષ.

લેખક: શ્રીયુત રમણીકલાલ ચુનીલાલ દવે.

અમારૂં પ્યારૂં ભારત વર્ષ
આદિ-સભ્યતા-સગ્ર પુણ્યનું પદ્મ વિશ્વ-આદર્શ

રામ-રાજ્ય-સુખ-સેતુ, સમર-કૃતિ-કેતુ-, પ્રજાનો હર્ષ;
સજ્જાસનની સૃષ્ટિ, શાન્તિ-સદ્દૃષ્ટિ, આર્ય-ઉત્કર્ષ.

સ્વતન્ત્રતાની ખાણ, જાતિ-અભિમાન, જ્ઞાન-ભંડાર,
ઋષી-સમાજની, શુભ સુરાજની, ભૂમિ શીલ-શૃંગાર

દેશ-ભક્તિનો, પ્રજા-શક્તિનો નિલય, ન્યાય અવતાર,
અત્ર-અનીતિનો પ્રતિ-ભીતિનો નાશક, વિગત-વિકાર

રવિ-પ્રતાપનું, કવિ-કલાપનુ કેન્દ્ર, પ્રકૃતિ-છબિ-ધામ,
શિવ-સુવેશનુ બલ-વિશેષનુ દેશ-તીર્થ અભિરામ.

દીનબન્ધુનો દયાસિન્ધુનો પ્રેમ-નિકુંજ વિશાળ,
બળ નિર્બળનો, શાસક ખલનો, વિશ્વ-સખા ગોપાળ *

---

* હિન્દીના આધારે.

સ્ત્રીઓના હક.

લેખક બ્હેન શ્રી "લહરી".

(શાર્દૂલ વિક્રિડિત)

ત્હારા સુઅધિકાર આ જગતમાં શા શા હશે, સુન્દરિ !
સત્કાર્યો કરવાં સદૈવ મનથી, વાચા અને કર્મથી,
રોતાં માનવી સંગ નિત્ય રડવું, દિલે દયા ધારવી,
'ત્હારા ભારત બાલિકા ! હક રૂડા'—વાંચ્છે વધુ શું પછી !
નેત્રોથી અવિરામ અશ્રુ સરતાં લ્હોવાં મૃદુ હસ્તથી,
ચિન્તા રેખ પડેલ ભાલ પર તે વીદારવી પ્રીતથી,
આશાવાદ તણાં ગીતો ભગણીને ઉત્તેજવાં નિર્બલો,
ત્હારા આ અધિકાર, આર્ય મહિલા ! માગે બીજા શા હકો ?
થાવું તત્પર ઉપચાર કરવા દુખાર્ત બાન્ધુ તણા,
શૈયા મૃત્યુ તણી બનાવવી શુચિ, શાન્તા અને સૌખ્યદા,
આશા પાર્થિવ સર્વ નિષ્ફળ બને જ્યારે મનુજો તણી,
ત્યારે અક્ષર સ્થાન ઇશ્વર તણું દેખાડવું પ્રેમથી.

ત્હારે વિપથ ગામીઓ ભ્રમિતને દોરી જવા સત્પથે,
ને ત્હારે પીડિતા અનાથ અબળા આશ્વાસવી સર્વને,
માતા તાત વિના ખુરે કુસુમ શા બાલો સુકુમાર જે,
ઉચ્ચો એ અધિકાર હિન્દ રમણી ! માતા થવું ત્હેમની

ત્હારે બાલકને સદા શિખવવા પાઠો નીતિના વળી,
ઉંડા અંતરના સુપ્રેમ વતી ને મીઠાં મૃદુ વાક્યથી,
જેથી ઉજ્જ્વલ, ઉચ્ચ ને સુખી બને ભાવિ મૃદુ બાળનું,
મીઠો એ અધિકાર, આર્ય જનની ! માગે બીજું શું વધુ ?

જેને અન્તર પ્રેમ અર્પણ કર્યો, તે કાજ છે જીવવું,
ને એ પ્રેમ તણી પ્રતીતિ કરવા મૃત્યુપ સત્કારવું,
મીઠાં મંજુલ હાસ્ય ને વચનથી ઉજાળવાં સુગૃહો,
ત્હારા સુંદર ને મહાન હક એ; ઓ હિન્દની સુન્દરિ !
ત્હારા ઇશ્વરદત્ત આ હક બધા; માગે વધુ શા પછી ?
કૌશલ્યેથી સુહાવ એ હક સદા ને રક્ષજે ધૈર્યથી;
સત્તા મૌન, પવિત્ર ત્હારી જગમાં કોઇ કદી ના હરે
તું દેવી ગૃહની વળી જગતમાં શક્તિ સ્વરૂપે વસે. *

---

* ઇંગ્લીશ ઉપરથી અનુવાદ.

મ્હારૂં આંગણલું.

લેખક —શ્રીયુત જનાર્દન ન્હાનાભાઈ પ્રભાસ્કર.

આવો સાહેલી ! મ્હારે આંગણે રે, લોલ,
  આંગણું મ્હારૂં રંગીઆત જો ! — આવો.
ઉગતા સૂરજતણી રજ ખરી રે લોલ,
  સાથીઓ પૂર્યો મ્હે ત્હેનો આજ જો. — આવો.
મોતી તણા મ્હે ચોક પૂરીઆ રે લોલ
  સખીઆ માંહિ હંસ મોર જો ! — આવો.
ફુલડાં વેર્યાં મ્હેં જાતજાતનાં રે લોલ,
  મ્હેકે ત્હેનો મધુર વાસ જો — આવો.

સ્નેહના સોહાગ ઉરમાં ભર્યા રે લોલ,
  આંગણે જગ્યો છે ઉજાસ જો. — આવો.
તેજ કોટિ ચંદ્રના પ્રકાશમાં રે લોલ,
  રમિયે સખિ ! સ્નેહરાસ જો — આવો.

થાશે સંચાર જગ સ્નેહનો રે લોલ
  થાતાં નુપૂરના ઝંકાર જો. — આવો.
સરખી સાહેલડીના સાજમાં રે લોલ
  શોભે ના રાસના વિલાસ જો. — આવો
ઉતરે આકાશ દેવ દેવીઓ રે લોલ,
  આપણા જેવા એ રસરાસ જો ! — આવો.



તું ચાહજે.

લેખક: શ્રીયુત અંબેલાલ મકનજી વશી

(હરિગીત)

સૌંદર્ય નીરખી માહરૂં મન મોહ્યું, જો વ્હાલા સખે !
ચાહીશ નહિ, ચાહીશ નહિ, એ ક્ષણિક સુખ સારૂં મ્હને
યૌવન મધુરૂં ખીલતું, જોઇ કદી ચાહે સખે !,
ચાહીશ નહિ, છે ચાર દિનની ચાંદની, સમજી સખે !

શ્રીમંત નીરખીને કદી આશા કંઇ ઉરમાં કરે,
ત્હેમાંય સુખ પામીશ નહિ, દુઃખ વાદળી શીરે ભમે:
ઉપભોગની તુજ વસ્તુ ગણી ચાહીશ નહિ મુજને સખે,
તું ચહાજે ચ્હાજે વિશુદ્ધ સ્નેહથી મુજને સખે !

રીબાતું પંખીડું.

લેખક શ્રીયુત “ સ્નેહ સાગર ”

બિચારૂં કોમળું હૈયુ, પિંજરમાં પુરાયલું
અરે ! એ દર્દ શું બોલે ? વાચા હીન ગરીબડું.
દર્દી હીન દરદને વિના બોલ ગળી જતું, •
ખરૂં એ દર્દીનું દર્દ નહીં કોઇ પિછાનતું.

ગાતું મીઠાં ગીત અરે ! તરૂડાળ બેસી,
આનન્દતું, ગરીબડું કલ્લોલ કરીને,
છૂટું પડ્યું, અરર ! નિજ સૌ સાથ છોડી,
હા બાપડું જગત–જન–જાળે ફસાયું

ફસાયુ વિખુટું પંખી પિંજરમાં રીબાય છે,
જગતનો ક્રૂર એ વાયુ, કૂળે દિલ અથડાય છે
વાયુએ ક્રૂરની ઝાળે, પંખીડું અકળાય છે,
બિચારૂં શુ કરે રે રે ઘણેરૂં ગભરાય છે.

પિંજર લોહનું ક્રૂર જનથી એ ઘડાયલું,
નહીં તૂટે બિચારાની ન્હાની ચાંચ થકી, અરે !
અટૂલું આંસુડાં સારે, કોઇ જોતું નથી છતાં,
દયાળુ ! સર્વવ્યાપી તું, દયા ત્યાં વરસાવને !

વિયોગ.

લેખક બ્હેન સૌ કમળા દેશાઇ.

નહિ નહિ કદી વ્હાલી બ્હેની ! તુંને નિરખીશ, હા !
નહિ નહિ નહિ પાછાં, રે ! આ જગે મળશું કદા,
હસતું મુખડું મીઠું, ક્યાંથી ફરી નિરખું હવાં ?
મધુર મૃદુલા કંઠે ગાતી સુણું સજની ! ક્યહાં ?

હૃદય રડતું વ્હાલી બ્હેનાં તણા અવસાનથી,
ઉર સળગતી જ્વાળા બુઝાય નહિ કશા થકી
ધન, તન અને હૈયું હોમ્યું સતી ! પતિયજ્ઞમાં,
ત્રિવિધ જગના તાપો યોગિની ! ત્હેં બહુ તાપીયાં !

સહન કર્યું સૌએ ત્હેં હસતા મુખે, મૃદુતા ભર્યાં,
ત્યજી જ ગઇ, રે ! શું ત્હેં એકેક, બ્હેની ! વદ્યા વિના.

समाज-वाङ्मय-विज्ञान.

હિન્દુ ધર્મના સંપ્રદાયો

તથા ત્હેના પ્રવર્તક આચાર્યો.

લેખક—શ્રીયુત સ્વામી જ્ઞાનાનન્દજી

૧

હિન્દુ ધર્મના ઇતિહાસના ચાર ભાગ કરી શકાય. (૧) વેદોનો કાળ, (૨) બૌદ્ધ સમય, (૩) પૌરાણિક યુગ અને (૪) સાંપ્રત સમય. આ ચાર વિભાગોના કાળનો નિર્ણય પણ વિદ્વાનોએ કરેલો છે, પણ ત્હેમાં એટલો મ્હોટો મતભેદ છે કે તે સન્તોષકારક રીતે સ્વીકારી શકાય નહિ. છતાં સહજ સમજૂતી માટે થોડું માર્ગદર્શન જરૂરનું છે.

હિન્દુ ધર્મના વિભાગો

બુદ્ધનો ઇ. સ. પૂર્વે ૫૦૦ લગભગમાં જન્મ થયો ત્યાં સુધીના કાળને વૈદિક કહેવામાં આવે છે અને બૌદ્ધ ધર્મનો સામાન્ય પ્રચાર આશરે ઇ. સ. ૭૦૦ સુધી હતો. ત્યાર પછીના કાળને પૌરાણિક કહેવામાં આવે છે, જો કે કેટલેક અંશે બૌદ્ધ અને પૌરાણિક ધર્મો સમકાલિન હતા. પૌરાણિક સમય ઠેઠ મુસલમાનોના સામ્રાજ્યની સ્થાપના થયા પછીના વખત સુધી એટલે લગભગ અંગ્રેજોના આગમન સુધીનો મનાય છે અને ત્યાર પછી સાંપ્રત સમયની શરૂઆત થાય છે, જો કે કોઇ કોઇ વિદ્વાન વર્તમાન યુગનો આરંભ અંગ્રેજી રાજ્યની સાથે કરતા પણ જણાય છે.

વિદ્વાનોમાં બે જૂદા જૂદા મત છે. એક વિભાગ (મુખ્યત્વે કરીને યુરોપિયન સાક્ષરો તથા ત્હેમના હિન્દી અનુયાયીઓનો) વૈદિક સમયને બહુ પ્રાચીન ગણતો નથી. આનાથી વિરૂદ્ધ બીજા મતના વિદ્વાનો (જે મતનું સ્વર્ગસ્થ લોકમાન્ય ટિળક મહારાજે બહુ જોસથી સમર્થન કર્યું છે તે) એવું કહે છે કે વેદોની ઉત્પત્તિ અને રચના અતિ પ્રાચીન છે. આ બંને અભિપ્રાયની વચ્ચે થોડો નહિ પણ હજારો વર્ષોનો તફાવત રહે છે, એ જાણવા જેવું છે. આવો જ એક મ્હોટો મતભેદ એ પ્રકારે બુદ્ધ અને શંકરાચાર્યના સમયને લગતો પણ ચાલુ છે. પણ આ ઐતિહાસિક ચર્ચામાં ઉતરવું એ ઉપયોગી છતાં આજના વિષયને માટે આવશ્યક નથી.

વૈદિક કાળ એટલે જે સમયમાં ચાર વેદ (ઋક્, યજુસ્, સામ અને અથર્વન્)ના [illegible] મન્ત્રો, બ્રાહ્મણો, આરણ્યકો અને ઉપનિષદો રચાયાં તે. હિન્દુઓના

વૈદિક સમય. ચાર વર્ણ વિભાગો-ચાતુર્વર્ણ (બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર) બંધાયા, તે પણ આજ વખતમાં; જો કે એ ભેદ 'પ્રથમ गुण कर्म विभागशः' ગુણ અને કર્મ પ્રમાણે કરવામાં આવતા હશે, એમ મનાય છે: અને આ વખતે એ વર્ણોના દરમ્યાન પરસ્પર લગ્ન સંબંધ તથા ભોજન વ્યવહારમાં બાધ હોય એમ પણ જોવામાં આવતું નથી. પરન્તુ વૈદિક કાળના અન્ત સમયમાં બ્રાહ્મણ વર્ગનો અધિકાર અને અજ્ઞાન ધીમે ધીમે વધતાં આવી અસાધારણ થયાં હશે અને તેથી ધર્મને નામે હેમણે સમાજ ઉપરનાં ખોટાં બન્ધનો અતિ દૃઢ કરવા માંડ્યાં હશે, એવું સમજાય છે કારણ કે એવામાં જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મોનો લગભગ એકજ સમયે પ્રચાર થવા લાગ્યો, તે એક રીતે બ્રાહ્મણોની સત્તા અને એમની પ્રચલિત ભાવનાનાં દૂષણોની સામે બળવોજ હતો, એમ કહી શકાય.

વૈદિક યુગનો ઇતિહાસ ઘણા અન્ધકારમાં છવાયો છે કોઈ કોઈ મહર્ષિઓનાં નામ, હેમનાં સ્હેજ સાજ વર્ણન, કોઈ કોઈ એ સમયના વૃત્તિ વિચાર અને રીતરીવાજનું આલેખન, એ શિવાય બીજું કાંઈજ આપણને ચોકસાઈથી મળી આવતું નથી. એમ કહેવાય છે કે અગાઉ વેદની રચનામાં અનેક ક્ષત્રિયકુળોએ ભાગ લીધો હતો એટલુંજ નહિં પણ બ્રાહ્મણ વર્ગની અજ્ઞાનતા અને અધમતા વધવા લાગી, ત્યારે સમર્થ ક્ષત્રિય વિદ્વાનોએ પણ તે કાર્યની અનુપૂર્તિ કરી હતી. વેદોમાં ઇન્દ્ર, અગ્નિ, સૂર્ય, વરુણ, સોમ, પર્જન્ય, ઉષસ્ અને મરુત્ વગેરે દેવોની પ્રાર્થના જોવામાં આવે છે અને છતાં છેવટે મહાન્ અદ્વૈતવાદ સુધી પણ તેની તે ભાવનાઓ વિસ્તૃત થતાં તે મનુષ્યને પ્હોંચાડે છે, એનું સારું દર્શન થાય છે પવિત્ર તીર્થો તથા યાત્રાનાં સ્થળો વિશે અને અવતારવાદ વિશે ખાસ કાંઈ ઉલ્લેખ જોવામાં આવતો નથી. પરન્તુ વાજપેય, રાજસૂય તથા અશ્વમેધ જેવા મ્હોટા યજ્ઞો વારંવાર થતા હોવાનું જણાય છે.

બૌદ્ધકાળ બૌદ્ધધર્મ લગભગ ૧૦૦૦-૧૨૦૦ વર્ષ સુધી આપણા દેશમાં રહ્યો અને કેટલોક સમય તો તે રાજ્યધર્મ પણ હતો, છતાં પ્રજાના હૃદયમાં તે કાયમનું સ્થાન રાખી શક્યો નહિં, હેનું કારણ એમ લાગે છે કે વૈદિકધર્મ જ્ઞાનપ્રધાન હતો, તો બૌદ્ધધર્મ બુદ્ધિપ્રધાન હતો એકના ઉપાસકો જ્ઞાન પ્રાપ્તિમાંજ સર્વસ્વ માનતા, ત્યારે બીજાના અનુયાયીઓ બુદ્ધિનેજ પ્રથમ સ્થાન આપતા હતા, જો કે જ્ઞાન શિવાય બુદ્ધિ ખીલવણી ન થાય એમ પણ માનતા. પરિણામ એ આવ્યું કે વૈદિકધર્મ વિદ્વાનોને આકર્ષી રહ્યો, છતાં સામાન્ય જનસમૂહને તો હેનો સ્પર્શ પણ ન્હોતો. બૌદ્ધધર્મ જનસમાજને બ્રાહ્મણોનાં બન્ધનોમાંથી મુક્ત કરી શક્યો, છતાં હેનાં હૃદયની ઉંડામાં ઉંડી ભાવનાઓ-વૃત્તિઓ ઉપર કાયમનો પાયો રચી શક્યો નહિં એટલે જ્યારે પૌરાણિક ભક્તિધર્મના સિદ્ધાન્તો લોકોની આગળ અનેક રૂપમાં, જૂદી જૂદી રીતે, રજુ કરવામાં આવ્યા, ત્યારે સ્વાભાવિક રીતે જ લોક સમૂહના ભાવ ઉપરજ હેનો મુખ્ય આધાર હતો (કારણ કે ઘણે અંશે બૌદ્ધધર્મ, વિદ્વાનો કરતાં, સામાન્ય મનુષ્યોને વધારે અસર કરતો હતો,) હેણે તત્કાળ બહુ હૃદય ક્ષોભ વિના એ ધર્મનો પરિત્યાગ કર્યો. આમ બનવામાં બીજાં કારણો પણ હતાં, પરન્તુ એટલું તો ખરું છે કે સામાન્ય અનુભવે જ્ઞાનના

શુષ્ક ઉપદેશો અથવા બુદ્ધિના કઠિન તર્કનાદ જેટલા આકર્ષી શકે છે, ત્હેના કરતાં ભક્તિની રસભરી વાતો ત્હેના હૃદય ઉપર ઘણી વધારે અને ઘણી ત્વરાથી અસર કરે છે

શ્રી બુદ્ધ ભગવાન. બૌદ્ધધર્મના સ્થાપનાર ગૌતમબુદ્ધ (શાક્યમુનિ) કપિલ વસ્તુના રાજપુત્ર હતા. ત્હેમનો જન્મ ઇ. સ પૂર્વે આશરે ૫૦૦ વર્ષ ઉપર થયો હતો. બાલ્યકાળથી સંસારના દુઃખ જોઇને એમને ત્રાસ આવી ગયો અને તરુણાવસ્થામાંજ રાજપિતા, પ્રિય રાણી તથા બાલકુમારનો ત્યાગ કરીને, તેઓ પરમશાન્તિનો માર્ગ શોધવા ભીક્ષુકનાં વસ્ત્ર ધારણ કરી ચાલી નીકળ્યા. કેટલાક વખત સુધી વિદ્વાન્ ગુરૂઓની પાસે રહીને ત્હેમણે ધર્મ ગ્રન્થોનો અભ્યાસ કર્યો તથા કેટલાક વર્ષો સુધી કઠિન તપ કર્યું. અન્તે ત્હેમના પોતાના હૃદયમાંજ મોક્ષ (નિર્વાણ)ના માર્ગનું જ્ઞાન પ્રકટ થયુ ત્યારપછી ત્હેમણે લોકોને તે પન્થે ચ્હડવાનો બોધ આપવામાં પોતાનું જીવન વ્યતીત કર્યું. વૈદિક ધર્મથી એમણે પ્રવર્તાવેલો ધર્મ કેટલીક બાબતોમાં બહુ જૂદો પડે છે. જાતિનો (અથવા વર્ણભેદનો) બન્ધનો જે આ સમયમાં દૃઢ થયાં હશે એમ લાગે છે, ત્હેની એમણે તદન અવગણના કરી. બ્રાહ્મણ અને શૂદ્ર, એઓ એમને મન કાંઇજ ભેદ ન્હોતો અને ત્હેમના મુખ્ય શિષ્યોમાં હલકી કોમનાં મનુષ્યો પણ હતાં પરન્તુ એથીય આગળ વધીને શ્રી બુદ્ધ ભગવાને સઘળા જીવ એક સરખા છે અને તેથી એક સરખી રીતે સંરક્ષણને યોગ્ય છે, એવો "જીવદયા" નો મહાન્ સિદ્ધાન્ત સ્થાપિત કર્યો. વૈદિક ધર્મના યજ્ઞો વગેરેની ભાવનાને આ મ્હોટો ફટકો હતો. આ ઉપરાન્ત સંસ્કૃતને બદલે પાલી (તે સમયની દેશી) ભાષામાં લોકોને બોધ આપીને ત્હેમણે પોતાના ધર્મને સંપૂર્ણ રીતે લોકપ્રિય બનાવ્યો. તેઓ પોતે બ્રાહ્મણોને માન આપતા પરન્તુ એટલુંજ માન શ્રામણ (બૌદ્ધ ધર્મના ઉપાસકો) ને પણ તે આપતા. બૌદ્ધધર્મની સાધુ, સાધ્વી અને માની સંસ્થા એવી ઉત્તમ છે કે તે ઉપરથીજ ખ્રિસ્તી ધર્મમાં પણ તે સ્વીકારવામાં આવી જણાય છે મહારાજાઓ અશોક અને કનિષ્કના સમયમાં તે રાજ્યનો ધર્મ થયો હતો પરન્તુ ધીમે ધીમે ત્હેમાં પણ અનીતિ અને નિર્બળતા દાખલ થવા માંડી. તથા પૌરાણિક ધર્મભાવનાઓ જે ભક્તિના ઉપરજ પોતાના મહામન્દિરનો પાયો રચવા લાગી હતી, ત્હેમણે કુમારિલભટ્ટ અને શંકરાચાર્ય જેવા સમર્થ નેતાઓ દ્વારા લોકહૃદયમાં અદ્ભુત જોસથી પ્રવેશ કર્યો અને તે એવી ખૂબીથી એકરૂપતા ઉપજાવી શક્યા કે હજી પણ-લગભગ ૧૫૦૦ વર્ષ થયાં છતાં-અત્યંત દૃઢતાથી તે ભાવનાઓ સર્વત્ર એવીને એવીજ વ્યાપી રહી છે જેમ સાંપ્રત સમયમાં આપણે હિન્દુ અને જૈન ધર્મોને સાથે સાથે પ્રચલિત થયેલા જોઇએ છીએ, ત્હેવીજ રીતે બૌદ્ધ ધર્મ પણ બ્રાહ્મણ ધર્મની સાથે પણ ઘણા કાળ સુધી પ્રવર્ત્યો હતો.

વિષ્ણુ અને શિવ આ દરમિયાન એક બીજો ફેરફાર પણ સમાજની ભાવનાઓમાં દૃષ્ટિગોચર થતો હતો. વેદકાળના દેવતાઓમાંથી રૂદ્ર અને વિષ્ણુ વધારે ભાવથી પૂજાવા લાગ્યા હતા અને ત્હેમાં પણ શિવ તથા શક્તિનું દ્વિધા સ્વરૂપ [શિવ અને ઉમા (અમ્બિકા) તથા રૂદ્ર અને કાળી (કરાળા)-અર્થાત્ સંરક્ષક અને સંહારક રૂપે] આર્યોમાં તેમજ અનાર્યોમાં ઘણું પૂજ્ય થયું હતું પરન્તુ ધીમે ધીમે જે કારણથી હિન્દુ ધર્મ અને બૌદ્ધ ધર્મ જૂદા પડ્યા, તેજ કારણથી શિવ અને વિષ્ણુના ઉપાસકોમાં પણ તીવ્ર ભેદ થયા અને અન્તે વિષ્ણુના પૂજકો (રામ, કૃષ્ણ, ગાયત્રી,

વિગેરે-વિવિધ નામથી) જનમંડળમાં પ્રધાન પદ મેળવ્યું જોકે અદ્યાપિ આખા હિન્દુસ્થાનમાં શિવ શક્તિનાં દેવાલયો વિષ્ણુ મન્દિરોના કરતાં સંખ્યામાં ઘણાં વધારે છે, ઘણાં વધારે પુરાતની છે, શિવનાં જ્યોતિર્લિંગો સર્વ ધર્મના સંપ્રદાયો તરફથી પૂજ્ય ગણાય છે, શક્તિનાં દેવાલયો યાત્રાનાં મ્હોટાં ધામ થઈ પડ્યાં છે, વિશ્વનાથના મન્દિરને લીધે કાશી તથા ગંગાજી સહજ ભારતવર્ષમાં મુખ્ય તીર્થ મનાય છે,-તેમ છતાં પણ એટલું તો સ્વીકારવુંજ પડશે કે સંખ્યામાં કદાપિ શિવ અને વિષ્ણુના અનુયાયીઓ સરખા હશે, તોપણ શ્રદ્ધા અને ભક્તિભાવમાં તો વૈષ્ણવોજ આખા હિન્દુસ્થાનમાં પ્રથમ સ્થાન લે છે. આ ઉપરાન્ત વૈષ્ણવ ધર્મ પ્રવર્તકોએ પોતાના ધર્મને વિવિધ પ્રકારે અત્યંત લોકપ્રિય બનાવ્યો છે. ધર્મના ગ્રન્થોમાં બહુ વંચાતાં પુસ્તકો જોવા ધારશો, તો તે વૈષ્ણવ ધર્મનાંજ મળી આવશે, યાત્રાઓનાં ધામ જ્યાં ઘણા યાત્રાળુ વારંવાર એકઠા થતા હોય એવાં ખોળશો, તો તે પણ એજ ધર્મનાં જણાશે જ્યાં ધર્મ નિમિત્ત ઘણું ધન વપરાતું હોય તથા બહુ મહિમાવાન સ્થાન દેખાતું હોય, તો તેય વૈષ્ણવ ધર્મ અથવા ત્હેના કોઈ સંપ્રદાયનું હશે અને ઉંડી ભક્તિભાવના તથા આત્મસમર્પણની ગાઢ વૃત્તિ વિશેષ જણાતી હશે તો તે પણ આવાજ કોઈ ધામમાં હશે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને શંકર, એમની ત્રિપુટી આ સમયમાં પૂજાવી શરૂ થઈ હતી પરન્તુ આખા હિન્દુસ્થાનમાં બે ચાર સ્થાન બ્રહ્માજીની પૂજાના માંડમાંડ રહ્યાં જણાય છે. અને પંચાયતન દેવતાઓ-શિવ વિષ્ણુ, સૂર્ય, શક્તિ અને ગણપતિ,-ત્હેમાં સૂર્યનું પૂજન તો માત્ર આકાશ તરફ દૃષ્ટિ કરીનેજ કરવાનું રહ્યું છે તથા ગણપતિના ઉપાસકો સૂર્ય અને બ્રહ્માના ભક્તો કરતાં અધિક છે, તોપણ તે ઉપાસના લોકમાન્ય બહુ છે, એમ તો નજ કહેવાય. બાકી રહ્યાં શિવ શક્ત અને વિષ્ણુ આમાં સહુથી વધારે સંખ્યામાં શ્રદ્ધાળુ ઉપાસકો તો વિષ્ણુનાજ છે, એ સત્યનો કોઈ ભાગ્યેજ અસ્વીકાર કરશે.

બૌદ્ધ ધર્મનો નાશ

બૌદ્ધ ધર્મના અનુયાયીઓમાં મ્હોટા વિભાગ થઈ ગયા, એમની ધર્મ સંસ્થાઓ (મઠ) માં અનાચાર વધ્યા, સામાન્ય પ્રજાગણની લાગણી અને શ્રદ્ધાને એ ધર્મનો બુદ્ધિવાદ પોતાના કાબુમાં ન રાખી શક્યો, ધર્માચાર્યો અને સાધુ સાધ્વીઓ લોકહૃદયમાં ઉંડું પેસી જતા ધર્મ સંસ્કારોને નવું પોષણ આપી શક્યાં નહિ તથા રાજ્ય ધર્મ તરીકેનાં પોતાના સ્થાનથી ત્હેને ખસવું પડ્યું: તેથી ત્હેનો પોતાની જન્મભૂમિ-પોતાના આચાર્યની જન્મભૂમિમાંથી ઘણોજ ત્વરાથી નાશ થઈ ગયો આવો મહાન વિજય બ્રાહ્મણ ધર્મ તરફથી ત્હેના ઉપર મેળવનાર સમર્થ, લોકપ્રિય અને વિદ્વાન નાયકો જ હોવા જોઈએ, એ સ્વાભાવિક છે પરન્તુ ત્હેમનામાંથી થોડાનાંજ નામ આપણને પ્રાપ્ત થઈ શક્યાં છે અને ત્હેમના જીવન સમ્બન્ધી હકીકત માટે પણ આપણે બહુધા દંતકથાઓ ઉપર જ આધાર રાખવો પડે તેમ છે ઈ સ. ૪૦૦ લગભગમાં જ્યારે ચીનાઈ પ્રવાસી ફાહિયાન હિન્દુસ્તાનમાં આવ્યો, ત્યારે બ્રાહ્મણ વિદ્વાનો અને ત્હેમનાં દેવાલયો બૌદ્ધ શ્રમણ અને ત્હેમના વિહારો (મઠો) કરતાં સંખ્યામાં જરા પણ ઉતરે તેમ ન્હોતાં. અને જ્યારે (ઈ. સ. ૬૨૯-૬૪૮ સુધીમાં) ચીનાઈ યાત્રાળુ હુએનત્સંગ આ દેશમાં આવીને વસ્યો હતો, ત્યારે જો કે મગધનો રાજ્યધર્મ બૌદ્ધ ધર્મ હતો, છતાં તે દેખાતી રીતે નિર્બળ થવા લાગ્યો હતો અને બ્રાહ્મણો તથા ત્હેમની ધર્મસંસ્થાઓ ઘણી વધારે બળવાન (સંખ્યામાં અને અનુયાયીઓમાં) થઈ દેખાતી હતી. આ સમયમાં

જ્ઞાતિઓ અને ઉપજ્ઞાતિઓ પણ રચાવા લાગી હતી અને ઇ. સ. ના બારમા સૈકામાં બૌદ્ધ ધર્મના નાશની સાથે ત્હેમણે પણ પોતાનાં બન્ધન, જે એ ધર્મના દબાણથી શિથિલ થયાં હતાં તે, પાછાં ઘણાં વધારે બળથી દૃઢ કરી દીધાં.

શૈવ અને વૈષ્ણવ ધર્મ માર્ગો

ભગવાન્ શંકરાચાર્યના સમયમાં પૌરાણિક હિન્દુ ધર્મે પોતાનું હાલનું સ્વરૂપ ધારણ ન્હોતું કર્યું એમ તો નહિ; પણ તે પ્હેલાંની માહિતી જે મળી શકે છે તે, આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે ઘણી સ્વલ્પ અને કલ્પિત જેવી છે આ પરથી એટલું જાણી શકીએ છીએ કે આપણા દેશમાં બૌદ્ધ ધર્મના અંતકાળ સમયે અનેક પ્રકારના શૈવ અને વૈષ્ણવ ધર્મો પ્રચલિત હતા આનન્દગિરિએ શંકરવિજયમાં નીચે પ્રમાણેના વૈષ્ણવ સંપ્રદાયો વર્ણવ્યા છે ભાક્ત, ભાગવત, વૈષ્ણવ, અર્હીન્ અથવા પંચરાત્ર, વૈખનસ અને કર્મહીન. શૈવ સંપ્રદાયોમાં નીચે મુજબના જણાવ્યા છે શૈવ, રૌદ્ર, ઉગ્ર, ભાક્ત, જંગમ અને પાશુપત વૈષ્ણવ, શૈવ, અને જંગમ એટલાં નામ હાલ પણ ચાલુ છે, જો કે પ્હેલાં બે તે સમયના કરતાં વધારે બહોળા અર્થમાં વપરાય છે મહાભારતમાં અને વરાહ પુરાણમાં પંચરાત્ર અને ભાગવત એ પંથોને લગભગ સરખા અથવા એકજ ગણ્યા છે પરન્તુ મહાકવિ બાણ સાતમા સૈકામાં ત્હેમને તદ્દન જૂદા જૂદા સંપ્રદાયો રૂપે વર્ણવે છે શૈવ સંપ્રદાયોમાં શંકરાચાર્ય અને ગોરખનાથ (કાનફાટા જોગીઓના ગુરૂ) એમને મુખ્ય આચાર્યો ગણવામાં આવે છે, અને આજ સુધી પણ શૈવ ધર્મ તો શંકરાચાર્યે જે રીતે ત્હેની ભાવના પ્રચલિત કરી તથા ત્હેની વ્યવસ્થાની સંકલના જોડી, તેજ સ્વરૂપમાં પ્રવર્તે છે પરન્તુ સામાન્ય રીતે બુદ્ધિમાન, વિદ્વાન બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિઓ અને ઉચ્ચ કોમોનો તે ધર્મ હોવાથી-તથા મૂળથી તત્વજ્ઞાનને ત્હેમાં વિશેષ સ્થાન આપીને વૈદિક કર્મ ભાવનાનું ત્હેમાં પુનર્દર્શન કરેલું હોવાથી વૈષ્ણવ ધર્મની જેટલો તે લોકપ્રિય થઈ શક્યો નહિ, અને ધીમે ધીમે સમર્થ વૈષ્ણવ આચાર્યો-રામાનુજ અને વલ્લભાચાર્ય અને ચૈતન્ય જેવા-ના હૃદયસ્પર્શી, પ્રબળ, સરલ ઉપદેશો સમાજની આગળ રજુ થવા લાગ્યા, ત્યારે તે પોતાનું સ્થાન પ્રજા સમૂહમાં ન સાચવી શક્યો, એમાં કાંઇ આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી જ્યારે આપણે, શ્રી રામચન્દ્ર અને શ્રી કૃષ્ણચન્દ્ર જેવી ઇશ્વરની મનોહર મૂર્તિઓનાં વિવિધ મોહક ચરિત્રોથી વિભરાઇ જતું ભક્તિ ધર્મનું રસ પૂર્ણ સાહિત્ય, તથા અહોરાત્ર જન-મંડળના હોમ, સામગ્રી-યાત્રાઓ-તથા ભજન-કીર્તનમાં જ નિર્ગમન થતો સમય, એ સઘળું વૈષ્ણવ ધર્મને અંગે પ્રવર્તમાન જોઇએ છીએ, ત્યારે હૃદયમાં પ્રશ્ન માત્ર એટલો જ ઉદ્ભવ પામે છે કે આવા ગાજતાવાજતા અને આકર્ષક ધર્મ તથા ત્હેની ભિન્ન ભિન્ન સંસ્થાઓની આગળ કેવળ શુષ્ક, ત્યાગનો જ બોધ આપનાર, અને મહાદેવના અવતારોની હૃદયભેદક ચરિત્ર કથાઓ વિનાનો,-શૈવ ધર્મ તથા ત્હેની પ્રાચીન છતાં આર્થિક દૃષ્ટિએ, સાધારણ સ્થિતિની સંસ્થાઓ, એ આટલો પણ ભાવ લોકોમાં કેવી રીતે સાચવી શક્યાં હશે?

શાક્ત ધર્મનો પ્રચાર પણ કેટલોક સમય બહુ હશે, એમ સમજાય છે પરન્તુ ત્હેમાં દક્ષિણ અને વામ બે વિભાગ થયા, અને વામ માર્ગીઓના સિદ્ધાન્તોની અતિશયતા અને ઉગ્રતા તથા ત્હેના વિચારકોના અનાચારને લીધે તે ધર્મ શિક્ષિત અને સામાન્ય બન્ને વર્ગોમાંથી ઓછો થઇ ગયો કોઇ કોઇ સ્થળે હજી ત્હેનાં તીર્થધામ છે, પરન્તુ સામાન્ય

નવા ગુજરાતની સ્ત્રીકવિઓ

૧.

આપણા દેશના પ્રાચીન સાહિત્યના સંગ્રહોમાં સ્ત્રીઓની રચેલી કેટલીક સુન્દર કવિતા જોવામાં આવે છે એ કાળમાં થઇ ગયેલ પાંચ છ સન્નારીઓનાં કાવ્યો તો આપણને મળ્યાં છે ને હજી બીજી અપ્રસિદ્ધ સ્ત્રી-લેખકોની કૃતિઓ પ્રાપ્ત નહિંજ થાય, એમ ન કહેવાય. મીરાંબાઇ, કૃષ્ણાબાઇ, ગવરીબાઇ, દીવાળીબાઇ, પુરીબાઈ અને રાધાબાઇનાં પદો આપણને સાધારણ રીતે પ્રાચીન સ્ત્રીકવિઓની ભાવના, શક્તિ તથા સંસ્કાર—અને એમની જિન્દગીના પ્રવાહોની ગતિ પણ ઓછી વધતી દર્શાવે છે.

મીરાંબાઇનાં અલૌકિક રસ ઝરતાં મધુરાં કાવ્યો, ગવરીબાઇનાં જ્ઞાન સંસ્કારથી ઉભરાતાં મનોહર પદો, કૃષ્ણાબાઇની ઓલઇય પ્રત્યક્ષ કરતી રસીલી ગરબીઓ, તથા દીવાળીબાઇનાં મીઠાં, સરસ ગીતો; એ દરેકનું સ્થાન આપણા સાહિત્યમાં જુદું જુદું છે, તથાપિ એમની જીવન ઝરણીઓ એકજ દિશામાં વ્હેતી હતી અને એકજ વાતાવરણમાં પોષાઇ હતી, એટલું તો સહજ સમજાયા વિના રહેતું નથી. *

નવો જમાનો (ઇંગ્રેજી રાજ્ય) શરૂ થયા પછી ઘણા સમય સુધી કોઇ સ્ત્રીકવિની કૃતિ બ્હાર પડયાનું જાણવામાં આવ્યું નથી. પરન્તુ લગભગ ત્રીસેક વર્ષ ઉપર સ્વ. ડૉ. હરિલાલ ધ્રુવના તન્ત્રીત્વમાં પ્રકટ થતા ચન્દ્ર માસિકમાં અને તે અરસામાં (અથવા પછી) સમાલોચક આદિ સામયિક પત્રોમાં સ્ત્રીલેખ દેખાવા શરૂ થયા. છતાં સ્ત્રી લેખકોની જાગ્રતિનો ખરો આરંભ તો ચાલુ સૈકાની શરૂઆત લગભગજ થયો હતો. થોડી સંસ્કારી બ્હેનોની લેખન પ્રવૃત્તિ તે પહેલાં પણ ચાલુ હશે, પરન્તુ એ જાગ્રતિને સુન્દરી સુબોધ તથા ત્હેના ખાસ અંગ દ્વારા જોઇતી અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થઇ અને એજ સમયમાં અન્ય પત્રોએ પણ સ્ત્રીઓનાં લખાણને પ્રકાશનની યોગ્ય સગવડ કરી આપવામાં સ્નેહ પૂર્વક ભાગ લીધો. એટલે આ વખતથી એ પ્રવૃત્તિએ સતતવાહી પ્રવાહનું કાંઇક આશાજનક રૂપ લીધું.

અત્યારે આપણી સાહિત્ય વાટિકામાં અનેક બ્હેનો વિહરે છે અને તેઓમાંથી કાવ્ય સરિતામાં " સ્નાન પાન " કરનારી પણ ઘણી છે આ સહુયની કૃતિઓ એક સરખી સુન્દર, મધુર, ઉત્તમ છે, એમ કહેવાનો આશય નથી,—હોઇ શકે નહિં. તથાપિ કેટલીક બ્હેનો સારાં પદો લખે છે, થોડાંમાં તે રસથી, જેમથી વંચાય છે અને આગળ જતાં એમની કવિતા વધારે વિકાસ પામશે, વધારે કલા તથા રસભાવ પ્રદર્શિત કરતી થશે, એમ તો લાગે છે. અત્યંત શોકની વાત છે કે કેટલીક સંસ્કારી બ્હેનોને ક્રૂર કાળ અકાળે ઉપાડી ગયો છે અને They die young whom Gods love (જેમને દેવતાઓ ચ્હાય છે, તેઓ વ્હેલાંજ મરણ પામે છે) એ ઉક્તિને સાચી પાડી છે. તેથી

---

* ગુજરાતની પ્રાચીન સ્ત્રીકવિઓ વિષે—બીજી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં બ્હેન સૌ. વિદ્યાગૌરીએ અને ચોથી પરિષદમાં રા. રા. ભાઇ ડાહ્યાભાઈએ ઉંચી પંક્તિના નિબન્ધો આપ્યા હતા, ત્હેમાં ઘણી જાણવા યોગ્ય માહિતી છે. તેથી ને પરિષદોના અહેવાલોનાં પુસ્તકોમાંથી એ નિબન્ધો વાંચવા ખાસ ભલામણ છે

દા. જ.

આ બ્હેનોના મધુરા ટુહુકાર જે હજી તો માત્ર મન્દ મન્દ સંભળાવા શરૂ થયા હતા, તે હમ્મેશને માટે મૌનવિલીન બન્યા છે; અને બીજી કેટલીક બ્હેનો સાંસારિક આપત્તિઓ તથા વ્યવસાયોના દબાણ તળે આવી ગયાથી હેમના સૂર પણ હાલ સંભળાતા નથી.

એટલે બ્હેનો સૌ. સુમતિ અને વિજયાલક્ષ્મીના જેવી કુસુમકળીઓ ખીલતાં ખીલતાં માંજ કરમાઈ ગઈ !–અને હેની સાથે બ્હેનો શ્રી સવિતા, સન્ધ્યા, નિર્મળા, સકીનાબાઈ, હીરાબ્હેન તથા સૌ. ઉર્મિલા, દક્ષા, મંજરી, લીલાવતી, મૃદુલા, સ્નેહસુધા, મંગળા, વગેરેની નવી કાવ્ય કૃતિઓ પ્રકટ થવી બન્ધ થઈ. (દુર્ભાગ્યે કેટલીક બ્હેનોની તો હવે, એમનાં અકાળ મરણને લીધે, હમ્મેશને માટે જ અપ્રાપ્ય થઈ ગઈ છે !) એ જોતાં આ સાહિત્યના પ્રત્યેક શુભેચ્છકને દુઃખ થાય એ સ્વાભાવિક છે.

પરન્તુ આ શોકકથાની સાથે, થોડાં વધુ આશાનાં ચિહ્નો પણ નિહાળાય છે. બ્હેનો સ્વ. સૌ. સુમતિ તથા વિજયાલક્ષ્મી અને સૌ. હરિસુખગૌરીના કાવ્યસંગ્રહો વાચકને મળી શકે તેમ છે. અને સૌ. જયન્તી દેવી, હેમકુંવર, કનુબ્હેન તથા મ્યારૂ તેમજ શ્રી લહરી, કંચનબ્હેન, પ્રિયમતિ તથા પદ્માવતી વગેરે બ્હેનોનાં મધુરાં પદ્યો આપણને વખતો વખત મળ્યે જાય છે. આ સહુ ભવિષ્યને માટે શ્રદ્ધા ઉપજાવે છે.*

કબૂલ છે કે અત્યાર સુધીમાં પ્રકટ થયેલ સ્ત્રીકાવ્યોમાં પ્રથમ પંક્તિનું કવિત્વ જણાતું નથી, એટલુંજ નહિ પણ ઘણી કૃતિઓ એવી છે, જેને મધ્યમ વર્ગમાં પણ સ્થાન ન અપાય. છતાં જ્યારે આપણે અત્યારના આખા ગુજરાતી કાવ્ય સાહિત્ય તરફ દૃષ્ટિ નાખીએ છીએ તો આટલા બધા જ્ઞાન અને લાંબા અનુભવ પછી આંગળીને વેઢે ગણાય એટલાજ સારા પુરૂષ કવિઓ છે, એમ તરત સમજાય છેઃ અને હેમાંથી પણ અન્ય ભાષાઓના ઉત્તમ કવિવરોની પંક્તિમાં સ્થાન ને લઈ શકે એવા કેટલા ઓછા છે એમ સહજ પ્રતીતિ થાય છે,–ત્યારેજ આપણને આ લેખક બ્હેનોની કૃતિઓમાંની ન્યૂનતાઓ તરફ દુર્લક્ષ અને તેમના પ્રયાસો તરફ વધારે મમતાથી જોવાની વૃત્તિ થશે.

પ્રાચીન હિન્દુસ્થાનમાં તેમજ યૂરોપમાં આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે સ્ત્રીઓએ રચેલાં કાવ્યોની સંખ્યા ઘણીજ ઓછી છે. સ્ત્રીઓમાં પુરૂષોના જેટલી બુદ્ધિ ખીલી ન શકે, એમ કહેવાનું સાહસ તો હવે ભાગ્યેજ કોઈ કરશે. પરન્તુ આગળના વખતમાં એમને જ્ઞાનપ્રાપ્તિના પ્રસંગો ઓછા મળતા (અને હજી એ વસ્તુ સ્થિતિમાં બહુ ફેરફાર થયો નથી) તથા કૌટુમ્બિક વ્યવસાયો હેમના મન તથા જીવન ઉપર સ્વાભાવિક રીતે

* સૌ. સુમતિનાં કાવ્યોનો સંગ્રહ હૃદય ઝરણાં એ નામથી પ્રકટ થયો છે એમની કૃતિઓની પ્રશંસા તથા બ્હેન શ્રી સવિતાના સત્યાસર્ગનું સ્મરણ ચોથી સાહિત્ય પરિષદ્‌ના પ્રમુખ સ્થાનેથી દિ. બ. રણછોડભાઈ ઉદયરામે કરું હતું સૌ. વિજયા લક્ષ્મીએ એમની ન્હાની વયમાં ગદ્યપદ્ય ઘણું લખ્યું છે, ત્હેમની કૃતિઓમાંથી એક સંગ્રહ થોડા વર્ષમાં સુન્દરીસુબોધમન્દિર તરફથી પ્રકટ થનાર છે. સૌ. હરિસુખગૌરીનાં કેટલાંક કાવ્યો જ્ઞાન વાટિકા એ નામથી પ્રકટ થયાં છે, હેમાં પુરાણોમાંની બોધક કથાઓ સરલ પદ્યમાં આપી છે આ બ્હેને તથા સૌ. સુમતિએ કેટલાક નાટકો, ઉપન્યાસો, વગેરે પણ લખ્યું છે. આ ઉપરાન્ત શ્રેય સાધક વર્ગની બ્હેનો તરફથી પણ લખાયેલાં સારા પદ્યો વખતો વખત એ વર્ગની પત્રિકાઓમાં જોવામાં આવે છે. રા. વ.

વિશેષ ભાર નાખતા અને નાખે છે. આથી સ્ત્રીઓને સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ માટે અનુકૂળતા ઘણી ઓછી રહે, એમાં નવાઈ નથી. આમ છતા જેમણે એલિઝાબેથ બેરેટ બ્રાઉનિંગ, ક્રિસ્ટીના રોસેટી, મિસિસ હિમેન્સ, લેટિશિયા લેન્ડન, મેરી લેમ્બ તથા આના જ્હોન્સન વગેરે અંગ્રેજ સ્ત્રીઓનાં કાવ્યો વાચ્યા છે, હેમના હૃદયમાં તો ખાત્રી થયા વિના ભાગ્યેજ રહેશે કે સંસારને વધારે વધારે સ્ત્રી કવિઓની પણ જરૂર છેજ. હૃદયની ખરી લાગણી, પ્રેમની ઉંડી તથા અને ગૃહ જીવનની સાચી ભાવના, એનું સત્ય દર્શન તથા જીવનની આન્તર નિર્મળતા અને દયા-કરુણા-ત્યાગની આધ્યાત્મિક વિભૂતિઓ, એનું કોમળ, મધુર મધુર ગાન, સ્ત્રીઓ કરતાં વધારે સારૂં બીજું કોણ સમજાવી શકે એમ છે? એ સહુ દૈવી તત્વોનું મોહક નિરૂપણ પણ-પોતાની જિન્દગીઓમાં જ અહોરાત્ર તેમને પોષનાર-બ્હેનો શિવાય કોણ વધારે સારી રીતે કરવા સમર્થ છે? કવિતાનું ખરૂં સ્થાન હૃદય છે; અને આ હૃદયનીજ અધિષ્ઠાત્રી દેવીઓ વિના હેનાં ગૂઢ રહસ્યો વધારે સરકારથી, વધારે સ્પષ્ટતાથી બીજું કોણ કહી શકે એમ છે?-મિસિસ બ્રાઉનિંગની અત્યંત ભાવપૂર્ણ "ચતુર્દશપદીઓ" (સોનેટ્સ) એલ. ઈ. એલ (લેટિશિયા લેન્ડન)ના હૃદયભેદક પદો તથા મિસ રોસેટીનાં લલિત મોહક સંગીતો,-એ સર્વેની ભાવનાનાં ગહન તાદાત્મ્યમાં મહાન્ પુરૂષ કવિઓ પણ સ્ત્રીઓના જેટલી સૂક્ષ્મતા અને મૃદુતાથી ઉતરી ન શકે, એમાં આશ્ચર્ય જેવું કાંઈ નથી.

તેથી એ અગત્યનું છે કે કવિતાની દિવ્ય ભૂમિમાં પુરૂષોની સાથે સ્ત્રીઓ પણ સ્નેહથી સંચાર કરે. અંગ્રેજી કહેવત ખરી છે કે A Poet is born, not made: (કવિતાના સંસ્કાર મનુષ્યને જન્મથી હોય તોજ તે સારો કવિ થઈ શકે છે માત્ર અભ્યાસ અને પ્રયાસથી તેમ થઈ શકાતું નથી.) છતાં ઈશ્વરદત્ત બુદ્ધિસંસ્કાર પણ ઉત્સાહ, પ્રયાસ, ઉત્તેજન અને અભ્યાસથીજ ખીલે છે, એ ભૂલવા જેવું નથી. જેમ દરેક દીવો પ્રકાશ આપે છે, તથાપિ તે સૂર્ય નથી. તેમજ દરેક કવિતા લખનાર પણ કાંઈ મહાકવિ હોય નહિ. પરન્તુ પોતપોતાના ગૃહનું અન્ધારૂં દૂર કરવાને માટે સૂર્ય, ચન્દ્રની રાહ જોઈને જેમ કોઈ બેશી રહેતું નથી, તેમ પોતાનાથી બની શકતો આનન્દ, ઉત્સાહ, ઉત્કર્ષ, આશ્વાસન અને કલ્યાણ જગતમાં અથવા હેના ન્હાનકડા ખૂણામાં પણ પ્રેરવાને માટે મહાકવિઓની રાહ જોયા કરવાની જરૂર નથી. અર્થાત્ ન્હાનાં તેમજ મહાન્ સર્વ મનુષ્યો-જેમનાં હૃદયમાં કવિત્વ અને કલાની લહરિઓ ફુવારાની પેઠે ઉડી રહી હોય, જેમનાં દિલ લાગણીઓ અને ભાવનાઓના ઉછાળાથી ઉભરાતાં હોય, તથા જેમનાં મન અને જીવન કાંઈક ગાવું, કાંઈક સુણાવવું,-એવી વૃત્તિઓથી હલમલી રહ્યાં હોય, હેમણે પોતાની શક્તિ અથવા અધિકાર વિષે વિચાર કરી બેશી રહેવાની કાંઈ જરૂર નથી. જેમનામાં જે કંઈ આત્મત્વ હશે, હેને યોગ્ય રીતે ખીલાવવા પ્રયત્ન કરવો, એટલુંજ કર્તવ્ય છે, પછી તે ભલે યથેચ્છ વહે અને જે કાંઈ હેમાં સુન્દરતારૂપ, મધુરતારૂપ, કોમળતારૂપ હશે, તેજ કાયમ રહેશે, તેજ સંસારને ઉપકારક બનશે. એટલે સ્ત્રીઓએ પોતાની અનેક પ્રતિકૂળતાઓ, ન્યૂનતાઓ તરફ દૃષ્ટિ કરીને નિરાશ થવું યોગ્ય નથી. અન્ય માર્ગોની પેઠે આ પન્થમાં પણ પ્રગતિ ધીમે ધીમે જ થવાની, એ ખરૂં છે, પણ અન્તે હેમનો વિજય તો નક્કી છે, કારણ કે આ વિષયની સાથે હેમને સ્વાભાવિક રીતે એકરસ-એક રૂપતા છે

એટલું તો સામાન્ય રીતે હાલ સ્વીકારાયું જણાય છે કે ગુજરાતની નવી શૈલિની મુખ્ય સ્ત્રીકવિઓ બે છે; સ્વ. સૌ. સુમતિબ્હેન અને સ્વ. સૌ. વિજયાલક્ષ્મી. પરન્તુ બીજી સ્ત્રીલેખકોની સાથે આ બ્હેનોની કૃતિઓ પણ નવીન કવિતાના કોઈ ઉત્તમ સંગ્રહોમાં લેવાયાં જાતી નથી, એ વિચારવા જેવું છે. "વનિતા વિનોદ" માં ઘણી બ્હેનોનાં પદ્યો પ્રકટ થયાં છે અને તે સંગ્રહ ઉપયોગી થઈ પડ્યો છે, છતાં હેની પસંદગી ઉત્તમ તો નથી, એટલું કહેવું પડે છે. કારણ કે હેમાં જે બ્હેનોની કૃતિઓ લેવામાં આવી છે, હેના કરતાં વધારે સારી એમની લખાણમાંથી મળી શકે તેમ છે અને "કાવ્ય માધુર્ય" જેવા શિષ્ટ સંગ્રહમાં કોઈ પણ સ્ત્રીલેખકનું કાવ્ય જોવામાં આવતું નથી. આ સંગ્રહના રચનાર રા. ભાઈ હિંમતલાલ અંજારિયાનો ગુજરાતી કાવ્ય સાહિત્યનો અભ્યાસ તથા કાવ્યોની પસંદગી માટેની હેમની કાળજી જાણીતી છે; છતાં આ બન્ને સ્ત્રીલેખકોનાં લખાણમાંથી પણ કાંઈજ એ સંગ્રહમાં સ્વીકાર યોગ્ય નહિ જણાયું હોય, એ કલ્પી શકાતું નથી. કદાચ એમ હોય કે આપણી લેખક ભગિનીઓએ હજી થોડા સમયથી જ પદ્યો લખવાનું શરૂ કર્યું છે, તેથી હેમની કૃતિઓમાં અપક્વતા તથા અસમાનતા વિશેષ છે અને આ ઉપરાંત હેમનાં લખાણનો સાધારણ રીતે અપરિચય, એ પણ હેનું એક કારણ હોઈ શકે.*

કમનશીબે એમ બન્યું કે સૌ. સુમતિ અને સૌ. વિજયા લક્ષ્મી, એ બન્ને આશાજનક લેખક ભગિનીઓએ યૌવન પ્રારંભ થતાં થતાંમાંજ પરલોક પ્રયાણ કર્યું. આથી એમની કુદરતી શક્તિઓનો જે વિકાસ થવો જોઈએ, એમનાં કાવ્યોમાં અનુભવ તથા જ્ઞાનનો જે પ્રકાશ વધારે અસરકારક રીતે આવવો જોઈએ, તે બની શક્યું નહિં. આમ છતાં સહૃદય વાચકને એમની કૃતિઓ જોતાં જણાયા વિના નહિં રહે કે હેમાં લાગણી છે, પ્રસાદ છે, મધુરતા છે, આત્મત્વ છે. બન્નેનાં હૃદયમાં પ્રેમતૃષા વ્યાપી રહી હતી. અપરિતૃપ્ત વૃત્તિઓ અને ભાવનાઓએ હેમની ન્હાનકડી જિન્દગીને પણ સંસારની વિષમતા વડે છાઈ દીધી હતી. બન્નેનાં જીવન વિશુદ્ધ હતાં. હેમનાં હૃદય અસંસ્કારી મલીન વાસનાઓથી એક સરખાં વિરક્ત હતાં. પરન્તુ હેમનાં દૃષ્ટિબિન્દુમાં મ્હોટો ભેદ દેખાય છે. સ્વ. સૌ. સુમતિનું ધ્યાન પ્રભુપદમાં અને સંસારથી મુક્તિની મહેચ્છામાં છે. સ્વ. સૌ. વિજયાલક્ષ્મીનું લક્ષ્ય પ્રેમ જીવનમાં અને "સંસારમાં સ્વર્ગ" ઉતારવાની ઉચ્ચ ભાવનામાં છે.

બ્હેન સુમતિનું જ્ઞાન વિજયાલક્ષ્મી કરતાં વધારે અને હેમને મળેલ સત્સંગનો, ઉત્તમ સાહિત્યના અભ્યાસનો લાભ પણ ઘણો વધારે. પરન્તુ એમનો ગૃહ જીવનનો અનુભવ ઓછો, સંસારનો તેથી પણ ઓછો. સુસંસ્કારી શ્રીમંત નાગર કુટુમ્બમાં હેમનો જન્મ હતો, છતાં શરીર અને મનની ઘણી અસ્વસ્થતાને લીધે હેમનું સ્નેહાળ હૃદય પ્રભુ તરફ વળ્યું

* આ સંબન્ધી રા. ભાઈ અંજારીઆની સાથે મ્હારે વાત થઈ, ત્યારે જાણીને હું ખુશી થયો કે એમના ટુંક સમયમાં પ્રકટ થનાર 'પદ્યસંગ્રહ'માં આ બન્ને લેખકો તથા બ્હેન સદરીતા કાવ્યને તેઓ દાખલ કરવાના છે. "કાવ્ય માધુર્ય" માં તેમ નહિ કરવાનાં કારણ તરીકે તેમણે જણાવ્યું હતું કે સ્ત્રી લેખકોની કૃતિઓ પોતે સ્વીકારેલા પસંદગીના ધોરણમાં નહિ આવતી હોવાથી તેઓ તે લઈ શક્યા નહોતા. મ્હારા ર્હે છે કે આ વિષયમાં એમનો અભિપ્રાય ખાસ હવે પછી પણ બદલાય

રા. જ.

હતું. મહાન દેશભક્ત ગોખલેજી તથા વિદ્વાન્ વ્યાખ્યાનકાર અનન્તપ્રસાદજીના પ્રીતિ પરિચયનો લાભ એમને વારંવાર મળતો. આવા ઉચ્ચ સહવાસમાં હેમની કુદરતી શક્તિઓ ખીલી નીકળી, હૃદયમાં ઉતરેલી ભક્તિ ભાવના પ્રકટ થઈ અને ઉત્તમ વાંચને હેમની બુદ્ધિની પ્રતિભાને વિકસિત કરી. એમના લેખોમાં ભક્તિમય હૃદય તથા અસંસારી ભાવો વિશેષ નિહાળાય છે.

બ્હેન વિદ્યાલક્ષ્મીનું જીવન જુદીજ પગથીમાં વહ્યું હતું, એટલે એમના હૃદય ભાવનો પ્રવાહ તેજ પન્થે ગતિ કરે, એ સ્વાભાવિક છે. બાલ્યકાળથી એમની જિંદગી કૌટુમ્બિક બન્ધનોમાં ગૂંચાઈ લાગે છે ઉંચી બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિના શ્રીમન્ત કુટુમ્બમાં જન્મ હતો એટલે અભ્યાસની અનુકૂળતા તો એમને પણ હતી અને શારીરિક અસ્વસ્થતા ઓછી તથા જ્ઞાનતૃષ્ણા અતિ તીવ્ર હોવાથી સ્ત્રીજીવનની સામાન્ય પ્રતિકૂળતાઓનો અનાદર કરીને પણ એ બ્હેને અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો તથા વધાર્યો હતો. લેખન પ્રવૃત્તિની એમણે પણ વ્હેલી શરૂઆત કરી તથા ધીમે ધીમે હૃદયની વૃત્તિઓને પદ્યમાં ઉતારવા માંડી હતી. આ વિષયમાં એમણે અન્તે સારી સફળતા મેળવી. કારણકે એમનાં કાવ્યોની ભૂમિકા અન્ય લેખકોની કૃતિઓના કરતાં નિરાળીજ છે

બ્હેન સુમતિના જીવનનો આદર્શ આપણે "ભક્તિ" ગણી શકીએ, તો આ બ્હેનની જિન્દગીનો આદર્શ "પ્રેમ" હતો. અને એમનાં કાવ્યોમાંથી મ્હોટો ભાગ એ ભાવનાને અનુસરતોજ જોવામાં આવે છે.

આ બંને લેખક બ્હેનોમાં બહુ સરખાપણું દેખાતું નથી. અને હેમની કૃતિઓમાં જુદી જુદી વિશેષતા છેઃ એકમાં આર્દ્રતા, મધુરતા, સ્વાર્પણ છે,–બીજીમાં મનોહર, કોમળ, મમતા છે. પરન્તુ એમનાં અકાળ મરણને લીધે જે નવા નવા સુર એમની હૃદયવીણામાં ઉતરત, જે વિવિધ જ્ઞાન અનુભવના રંગો હેમની કૃતિઓને શોભાવત, અને નવાં નવાં વિચારગમનમાં હેમનાં ઉડ્ડયન થતાં હોત, હેની હવે કલ્પનાજ માત્ર કરવાની રહી છે. બંનેની કાવ્ય કૃતિઓ જેટલી આપણને પ્રાપ્ત થઇ છે તે, પ્રથમ પંક્તિની ગુજરાતી કવિના સાથે તો સરખાવી શકાય તેમ નથી, એ દેખીતું છે; પરન્તુ એ બ્હેનોની કેટલીક ઉત્તમ કૃતિઓ આપણી સામાન્ય રીતે સારી ગણાતી કવિતામાં સ્થાન લેશે, એમ ખરેખર માની શકાય

૨.

એક મિત્ર તરફથી સૂચના થઈ હતી કે આપણા નવા ગુજરાતની સ્ત્રીકવિઓની સુન્દર અને ઉત્તમ કૃતિઓના થોડા નમૂના આ લેખ સાથે પ્રકટ કરવા. તે ઉપરથી જે કાવ્યોમાં કોઈક વિશેષતા,–મધુરતા તથા મનોહરતાને લગતી–જણાઇ, હેમાંથી થોડાંક અહિં આપ્યાં છે. આ કાવ્યોમાં એક વસ્તુનો આભાસ વિશેષ થાય છે અને તે એ લેખકોનું સ્ત્રીત્વ છે. દરેકમાં સુન્દરતા અને હૃદયની ઉંડી લાગણી પણ છે. સ્ત્રીલેખકોની ઉત્તમ કૃતિઓ આટલીજ છે, એવું વાચકોએ માની લેવાનું નથી. કારણ કે આની સાથે સ્થાન લે એવી બીજી કૃતિઓ પણ મળી શકે તેમ છે

એક પ્રાર્થના.

પ્રભો ! તુહિ, તુહિ સત્ય મ્હારો સ્વામિ છે રે,
નથી કાંઈ ત્હારા વિના મ્હારૂં, તાત ! જગનાથ —પ્રભો ! તુહિ.
હૃદે શુચી પ્રેમ યોગ્ય માત્ર તુ ખરો જ,
તેથી તું જ પ્રિય, તું જ પ્રિય તાત ! જગનાથ—પ્રભો ! તુહિ
શુધ્ધ શાન્તિપ્રદ એક ત્હારૂં સ્મરણ છે રે,
તે યકીજ ત્હને સ્મરૂં, સદા તાત ! જગનાથ—પ્રભો ! તુહિ.
નથી યાચનને યોગ્ય વિના ક પ્રભુ રે,
તેથી ઈશ શુધ્ધ પ્રેમ, યાચું નાથ— પ્રભો ! તુહિ.
દીન બાળા નમી હસ્ત જોડીને કહે રે,
કૃપા કરો, કૃપા કરો પ્રિય તાત ! જગનાથ—પ્રભો ! તુહિ.

સૌ. સુમતિ.

પ્રીત સ્મરણ.

પુષ્પરાજ્ય તું થી દીપતું, આનંદમય કલ્લોલતું,
દેવી સમી સૌંદર્યમાં, કમળા ! ત્હને કયમ હું ભુલું !
તું ન્હાલમોઈ બાળીના મણકાર વાગે કાનમાં,
તું સદ્‌ગુણી બાળી વડે, ઉજ્વળ હતાં ગૃહ આપણાં.
ઉજ્વળ કીધું કુળ તાતનું, તું કુળસુહાવન વેલડી,
ભોળી, મુગ્ધી, તત્પર થતી, સૌ કાર્ય કરવા હોંશથી;
ઈર્ષા હતી નહિ આંખમાં, અપમાન સહી પણ રીઝતી,
વૈભવ તણો નહિ મોહ, ત્હારા ઉરમાં શાન્તિ હતી.
હિંદુ તણા ગૃહ રાજ્યમાં સ્ત્રીજાતની કિંમત નહિ !
તું તાપસી સમ કષ્ટ આવાં તપ તપી ચાલી ગઈ.
ના મૃત્યુથી ડરતી કદા, ને મૃત્યુમાં સુખ માનતી.
સૌ સ્વાર્થલોભી ચિત્ત રોધો, આજ ઉર તું રાજતી
ના જાણતી વાતો સુધારાની, ને ન શાસ્ત્રો ભણી,
ઈતિહાસ, પ્રબંધો, નવલ, ના વાતો ગહન કદી તે કરી;
ના શોખ કે વૈભવ, અજર મોટાઈ જરીએ ધારતી,
તું શામ ભોળાની કથા, નવરી થતાં લઈ વાચતી
પ્રીતા બનીને દુઃખ, તો ધીર આપદે કાં ના પડે !
દેવ સહુ તો, બ્હેન ! હૃદે ક્યાં માનવી દુઃખ ના સહે !
સર્વ મળી સંતાપતાં, સદ્‌ગુણ ત્હારા ઢાંકતા,
તોએ અરે બદુથાર તે કરતરીશમ સહુ ભ્હેતા.
માતા સમી, બ્હેની સમી, બાળી સમી, ઈશ્વર સમી,
તું પ્રીત એવી અનનથી, હું આટ કંઈ કંઈ ધારતી.
તુજ સદ્‌ગુણો સંભારતાં જો સ્નેહનાં અશ્રુ અર્પી.

ભાભી ! તને મેં તો મોંઘાં તે કુસુમ થઈને સ્વર્ગમાં
દીન મુખ કરી રડવા અમે આ નરકમાં ઉભા રહ્યા,
ડું છતી જન ચાલી ગઈ, હૃદ બંધુનાં સુનાં થયાં *

સૌ. વિજયાલક્ષ્મી ત્રિવેદી

જીવન મિત્રો.

પ્રીતિગુણે દૃઢ ગુથન ગુથીને હૃદય બે આમ એક ગુંથી દીધું
કરમાંહે કર લૈ જગમાં રમ્યા, જીવન બે પણ એક ગુંથી કર્યું
હૃદય ગુંથણી શી સુખદ બની ! જીવન ગુંથણી સુન્દર શોભતી,
સુખદ સ્વપ્ન ગયું ક્ષણમાં ઉડી, યમદૂતે હર્યું, તે, પ્રભુ ના કર્યું !
દુઃખદ તે દિનથી તમને, સખે ! જીવનમિત્ર ગણ્યા મમ પુસ્તકો !
નિરખતા તમને ઉર ઉછળે હરખ અશ્રુ વહે મુજ નૈનથી
પ્રિયજનો ઉર સ્નેહ ધરે ઘણો, નયન અશ્રુ વહે મુજ માટ તો
તદપિ પાસ રહી ન શકે સદા નિજ કુળે નિજ ધર્મ બજાવતા
દુઃખ તિમિર કદી ઉર વ્યાપતા હૃદય આરા વિહ્વળ થતી કદી
નયનથી દુઃખ અશ્રુ વહી જતા, મુંઝવણો અતિ આ ચિત્તને દમે
સમય તે તમને કરમાં ગ્રહું, ચિત પરોવું તુમાં પ્રિય પુસ્તકો !
તિમિરનું દળ ઉરથી ફેડતા હૃદય આશ તમે ઝળકાવતાં.
મુક જનો ઉર સાન્ત્વન દો તમે કર વિના મુજ અશ્રુ લ્હુવો તમે,
કદી કદી પ્રભુ ગાન સુણાવતા અમીરસે ઉરને ન્હવરાવતા
નહિ ભલું ઉપકાર કીધા તમે, ત્યજીશ ના તમને જીવું ત્યાં સુધી
લઈ શકે નહિ કો મુજ પાસથી, યમદૂતે તમને હરી ના શકે !
વિરહ દેહ તણો મુજ જો થશે, તમ પ્રસાદી રહે મુજ આત્મમાં

બ્હેન "લહરી"

એક સ્મરણ.

હતો હા ! આ દિવસ કેવો ? હૃદયને શાંતિ દેનારો;
બન્યો તે આજ, ઓ સજની ! હૃદયને ખાખ કરનારો !
જીગરને બાળતા શોલા ઉઠાવે છે દુઃખ દિલમાં
હમારી આસનાના ખૂનમાંહી દસ્ત બસનારો.
તને તો લાગતો આજે ખરો ખુશાબખ્તીનો દહાડો
મને તો બાળતો હરપળ નિશાની નિંદ હરનારો
જીગર જોજે જરા થારી, બળે છે આગ કેવી ત્યાં,
નથી આ એ ઉન્હા દીલમાં હતો જે રોજ ચ્હાનારો
ગયો એ, બસ ગયો દહાડો, નહિ પાછો કદિ આવે
ભરી છે યાદ મીઠી ન્હોય જીગરમાં એજ રહેનારો

એક દુઃખી ભગિની

---

* આ કાવ્ય વધારે મ્હોટું છે, જેમાંથી અહિં ફક્ત ફકરાજ આપ્યા છે

આશ્વાસન.

શાને વ્હાલા ! હૃદય પ્રમણુ મરમ બાળી કરે છે ?
શાને વ્હારો મૃદુ જીવનને વ્યર્થ શોકે તપાવે ?
પૂર્વ ઇચ્છુ સમશો સ્મરી, પ્રભુ ! વ્યર્થ રાઉ હવે શું ?
થાવાનું તે થઇ ગયું હવે છે રહ્યું માત્ર સ્હેવું !
જેથી કોયુ મુજ જીવનને વ્યર્થ લ્હે આજ વ્હાલા !
વ્હેના સ્મરણો મધુર ઉરમાં શા કરે કારી ઘા
ને સર્વે તે સ્મરી, પ્રિય ! રહ્યું બાધ શું જોવું,-રોવું ?
થવાનું તે થઇ ગયું હવે નાથ ! છે માત્ર સ્હેવું !
ચાહે છે શું પ્રિયતમ ! ક્ષમા માહરી પાસ આજે ?
વ્હારી ભોળી શરણ રજને પૂજતી દાસી આ છે,
શક્તિ આપો પ્રભુજી ! મુજને, એટલું દાન માગું,
સ્હેવાનું તે સહિશ પ્રિય ! સૌ ધૈર્ય ને પ્રેમ રાખું;
"વ્હાલું-સ્હેવું" વ્રત મહિ એ મંત્ર વ્હાલો જાણ્યો છે;
દીક્ષા વ્હેની લીધી, નહિ હવે નાથ ! શાન્તિ કશીએ
બ્હેન સ. ધ્યા.

પ્રસાદ.

સખીરી વ્હાલી ! પ્રસાદ કરો કરો,
નયનમાં અગ્નિને, ફરીને ભરો
અતિવ કોપ જરા અળગો કરો,
હૃદયમાં કંઇ તો કરુણા ધરો
રે ! બોલ રે ! પ્રિય બ્હેની ! કેમ શું આમ મુજથી રીસાય છે ?
વિણ વાંકવાને આજ અતિશય આમ શું કોપાય છે ?
તુજ સંગ આનંદ મુજ, કહે એ ભતા આ શું કરે !
તવ આશરે છે જીવન મુજ, સમજી દયા ના શીં ધરે ?
પ્હેલાં કદી રોષિત થાતી તો લે,
માની ફરી તત્ક્ષણ જાતી'તી તો;
બાનું સમજે છુપી જતી'તી જો
ઇન્દુ સમીપે ફરી આવતી તો
રાત્રિમાં રોષ ધારે તો પ્રભાતે વ્હેલી આવતી,
દિને કોપિત થાતી તો નિશામાં આવી બાવતી
હું વિવિધ યત્ન કરે મનાવા લેશ ફળીભૂત થાય ના,
તુજ મુખ મધુરે લેશ પણ મ્હારાથી તો દેખાય ના
હું પુષ્પ સુન્દર માળ ગુંથવા ભેટ કાજે લાવું છું
તો દુરથી તુજ નેત્રથી, અપમાન નિત્ય હું પામું છું
સખીરી વ્હાલી ! પ્રસાદ કરો કરો,
નયનમાં અગ્નિને ફરીને ભરો,
અતિવ કોપ જરા અળગો કરો,
હૃદયમાં કંઈ તો કરુણા ધરો.* સૌ. સુમતિ.

---

* આ કાવ્ય "સખવૃત્તિ" ને સંબોધીને લખાયું છે (-ત્હેમાંથી થોડું મૂકી દીધું છે)

તુલસી ક્યારે.

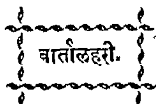
અબાડ ઉર સમી ઉતર્યા, પ્રાત. પ્રભા પ્રકટી જ્યાં,
આંગણું છે શું તુળસીવરૂ, જળ ઝારી લઈ લા સીંચતાં
કર કમળ લઈ ઓવારણાં, આનંદ ઉરમાં રેલીયા,
લીલા કુંવર કરી સેવીયા, રસ હૃદયના સૌ પોષીયા,
વાડી વ્હાલપથી વાળતા, સ્નેહ સુખ સુધા સીંચીયા,
પરાગ પુષ્પ પ્રસારતાં, સુંદર સમાજે સુવાસીયા
મંગળ કર્યા ત્યાં માંડવા, તો માનથી મલકાવીયા,
કુમકુમ અબીલ ગુલાલથી, રંગી હૃદયને રમાડીયા.
નીરખી નિર્મળ ક્યાં ક્યારએ, દુઃખ દીલનાં સૌ ડુબીયા,
અક્ષત શ્રીખા ચઢાવતા, અક્ષય સૌભાગ્ય સંભાળીયા,
પ્રેમે પાવન થઇ પૂજતાં, દઇ પ્રેમ જ્યોતિ જગાવતા,
અહો પ્રભુ પ્યારા આરાધતા, જ્યોતી જીવન ઉજ્જવાળીયા
આશ્રય કરી તમ આશની નિષ્કામ પ્રેમ વધારીયા.
કહો તુલસી! છે વ્હાલી, એમ મંજરી મન માનતા

સૌ. મંજરી.

પ્રિયતમને સંદેશ.

કાસદ મુજ થા, પ્રિય પારેવા! આજ તું,
સંદેશો લઈ જા તું પ્રિયતમ પાસ જો,
મિત્ર જાણી સોંપુ છું તુજને કામ એ,
જઈ કહેજે આ મુજ ઉરના ઉદ્ગાર જો — કાસદ.
પ્રિય હૃદય સોંપ્યુ મે જ્યારથી,
હર્ષ સુખ એ સર્વે તેની સાથ જો,
હૃદય વલવલે તુજ સુખ દુઃખને કારણે,
તુજ દર્શન વિણ નહી ઉરને આરામ જો — કાસદ.
સૂર્ય પ્રકાશે રંક નલિની ખીલતી,
સૂર્ય વિના નવ ખીલતું એનું ગાત્ર જો,
સૂર્ય તણું તો કાર્ય જગતને પ્રકાશ્યું,
ન બિજાને વધુ ગણવા શું પ્રીતિ પાત્ર જો!— કાસદ
તદપિ હું આ હૃદય પાત્ર પ્રેમે ભરી,
કરૂં છું વધાવા! તુજપર પ્રીતિ અભિષેક જો,
પણ તેની દરકાર કરે નહિં, પ્રાણ! તું,
તારે મનથી તુચ્છ, ક્ષુદ્ર એ બોર જો — કાસદ
બેદરકારી દેખીને તારી, અરે?
ભસ્મ થાય છે મારૂં કોમળ ઉર જો,
કુલ્ય માનુષિ જો કદિ તારૂં હોય તો,
"સ્નેહ દૃષ્ટિ" એ માગું તારી પાસ જો,
સંદેશો આ કહેજે મુજ પ્રિય પ્રાણને!

"બ્હેન સન્ધ્યા"



મારવાડી ગુરૂ.

લેખક: રા. રા. જનકરાય માધવરાય મજમુદાર.

"પસંદ નથી !—તમેજ મને કહ્યું હતું કે તારે જે જોઇએ તે લઈ લેવું એ મને ગમ્યો અને મે આપણા ઝવેરીને સાથી જ લીધો છે. એણે કહ્યું કે પૈસા પછી આપશો તો ચાલશે, તમે એટલું તો ખર્ચી શકો એમ છો—નહી ?"

આછી બદામી રંગની સાડીમાં સુંદર અને આકર્ષક દેખાતી, પ્રમીલા તેના પતિની ઇઝી ચેર (ખુરશી) ના હાથા ઉપર બેઠી હતી એક હાથમાં સુંદર મખમલ જડેલી પેટીમાં મુકેલો હીરાથી વિભૂષિત સોનાનો "બ્રોચ"[1] હતો. અરૂણગિરિ હાથ ઉપર મસ્તક ટેકવી વિચારમાં મગ્ન થઇ ઇઝી ચેર પર પડયો હતો. પેટી હાથમાં લઇ બ્રોચ તપાસી પાછો આપી કહ્યું—"ઠીક છે, એઇંજ."

"દુનીઆમાં હીરાથી અધિક સુન્દર કંઇ છે જ નહી" બ્રોચને બારી આગળ પ્રકાશમાં ધરતાં પ્રમીલા બોલી. "આજ રાત્રે રાવ સાહેબને ત્યાં પાર્ટીમાં જતે જ પહેરવાની છું. પેલી સરલા તો અદેખાઇથી બળી જ જશે. મારી પાસે કંઇ નવું જોયું કે એનું શેર લોહી ઓછું થઇ જાય છે!

એનો ધણી ભાગ્યે જ ઘરેણાં કરાવે છે અને કરકસરની બુમ તો બારે મહીના ચાલુ જ! ગરીબને પરણવાનું એ જ દુઃખ છે. બીચારી દર રોજ હીસાબની ચોપડી સાથે માથાં ફોડયાં જ કરે છે આ ચાર આનાનું શાક ને આ ત્રણ આનાનું દુધ, એના સરવાળા ને બધી માથાફોડ! હું તો ભલે કુંવારી રહું પણ એવાને પરણું નહી ને આપડાથી એ થાય પણ નહીં!"

......ખુરશીના હાથા ઉપરથી તે ઉઠી. બ્રોચ છાતી ઉપર પહેરવા માટે આરસા આગળ ગઇ પણ અસ્થિરતા અને ઉતાવળથી તે "પીન" બરાબર બેઠી નહીં; તેથી પાછી જઇને તે અરૂણના હાથમાં મુકી.—"આ પીન બીડો ને જરા—પણ આમ ધુવડ જેવું મોં કેમ કર્યું છે !—આપડી ઘરેણાં પહેરે એ ગમે નહી કે?"—અરૂણે સ્થિરતાથી પીન પાડી.

પછી આરસામાં જોઇ જરા મોં મલકાવી, તે બ્રોચ તેણે કાઢી પાછો પેટીમાં મુકી દીધો અને ચા તૈયાર કરવા અંદર ગઇ.

"ચા પીને તમે કપડાં કાઢવા માંડો પાર્ટીમાં[2] જવાનો સાડા આઠનો વખત છે. ને પેલો નવો કોટ તમે પહેરજો ચાર માણસમાં જરા પોઝીશન[3] માં રહેવું જોઇશે. ને મારે ટોઇલેટ કરતાં જરા વાર લાગશે અને માણું હજી જાગ્યો નથી" પ્રમીલાએ વરદી આપી.

૧ લુગડાને સુવ્યવસ્થિત રાખવા માટેની "પીન" (પક્કડ). ૨ મીજલસ. ૩ યોગ્ય સ્થિતિ. ૪ શણગાર સજતાં

આ પીધા પછી અરૂણુ ઉભો થયો ને પોતાની ઉદાસી દુર કરવાને માટે ક્રોનીકલ (છાપા) માં ચિત્ત પરોવ્યું. એવામાં તેની નજર પાસેના પારણામાં ગઈ. બાળુ મીઠી નિદ્રામાં ઉંઘતો હતો. એક હાથમાં રબરની પુતળી હતી. બીજો હાથ ગાલ નીચે હતો અરૂણે હરી જરા નીચા વળીને કપાળ ઉપરથી વાળ ઉંચા કર્યા ને ધીમો નિશ્વાસ મૂકયો–"અજ્ઞાન બાળક! તારી માની મૂર્ખાઇથી તારે જ સોસવું પડશે. તારા બાપનો વારસો–દેવું તે તારે જ ભરવું પડશે!–ના. પ્રમીલાએ જ સમજવું પડશે અને એના છોકરાને દુનીયામાં મો દેખાડવા દેવું હોય તો એણે હીરા ને મોતી વિના ચલાવી લેતાં શીખવું પડશે! અરે! ના. મારો જ એમાં વાંક છે. મેં જ શરૂઆતથી છુટ આપીને અત્યારે આ પરિણામ ભોગવવું પડે છે!"

૨.

પ્રમીલા, રમાનાથ જાગીરદારની એકની એક પુત્રી ખૂબ માન પાન ને લાડમાં ઉછરેલી હતી. હાઇસ્કુલમાં મેટ્રીક સુધી કેળવણી પુરી કરી, કૉલેજમાં બીજી પાસનો અભ્યાસ કરતી હતી, એ વખત એની ઉમ્મર ૧૯ વર્ષની હતી ન્યાતમાં વરની અછત અને જગ બહેની એટલે યોગ્ય મળતા મરકેલ માટે એને વેળાસર પરણાવી દેવા રમાનાથ સતત પ્રયાસ કરી રહ્યા હતા. એટલામાં એમની નજર અરૂણગિરિ ઉપર પડી અરૂણનાં માબાપ નાનપણથી જ મરી ગયાં હતાં, તેવા જેમ તેમ કરી તેણે મેટ્રીકની પરીક્ષા પસાર કરી, બે સારાં ટયુશનો* રાખી કોલેજનો અભ્યાસ કરતો હતો. એ વખતે એ જુનીઅર (પ્હેલી) બી. એ. માં હતો એથી રમાનાથને યોગ્ય જણાતાથી પોતાની લાડકી પુત્રીનાં લગ્ન એની સાથે ખૂબ ધામધૂમથી કરી નાંખ્યાં અને પોતે પૈસાની મદદ આપી બી. એ. ને પછી એલ એલ. બી ની પરીક્ષા પસાર કરાવી અને ત્રણ વર્ષ સુધી ઘર-જમાઇ તરીકે પોતાની પાસે રાખ્યો. પ્રમીલા ભણેલી અને અંગ્રેજી પુસ્તકો વાંચેલાં તેથી અંગ્રેજી સંસારના કંઇક પડઘા તેના મગજ પર પડેલા વળી અરૂણ ઘર જમાઇ તરીકે રહેલો–એટલે શરૂઆતથી જ થોડો ઘણો દાબ તેના ઉપર પણ એનો પડી ગયેલો.

એલ. એલ. બી. અરૂણ પસાર કર્યા પછી, રમાનાથે ખટપટ કરી મુંબાઇમાં તેને સોલીસીટરને ત્યાં રૂ. ૨૦૦ ની હેડ ક્લાર્કની જગ્યા અપાવી. તેથી તે પછી પ્રમીલા અને અરૂણ મુંબાઈ રહેવા લાગ્યાં હતાં

નોકરીએ વળગ્યા પછી થોડા જ સમયમાં રમાનાથ દેવલોક પામ્યા. અને હાલના જમીનદારોની–"ખીસાં ખાલી, ભરમ ભારી!" ની કહેવત પ્રમાણેની–સ્થિતિ મુજબ એમની પાછળ પણ લેણાણું નીકળ્યું. થોડી ઘણી મીલકત નીકળી, તે એમની પાછળના કાર્યમાં જ ખલાસ થઇ ગઇ. અને અરૂણને પાછળથી મળનારા "દલ્લા" ની જે આશા હતી, તે નષ્ટ થઇ ગઇ. હવે ગૃહસંસારનું ધૂંસરૂં પૂરેપૂરૂં પોતાની પીઠ પર આવી પડયું! પ્રમીલાની અસલની ખર્ચાળ ટેવોને લીધે થોડા ઘણા કરજના બોજા તળે પણ તે આવી ગયો હતો.

૩.

બીજે દીવસે અરૂણે ઑફીસમાં જવાને એક કલાક વહેલો નીકળ્યો

---

* બાનગી શિક્ષક તરીકે કામ કરવાને.

આખી રાત્રિ ઉઘ્યા સિવાય વિચાર કરતાં,–ફરી એક મિત્રપાસે મદદ માગવાના નિશ્ચય ઉપર તે આવ્યો હતો આ મિત્રે આગળ પણ ઘણી મદદ કરી હતી. એ છેવટનો જ રસ્તો હતો. થોડા રૂપીયા લઇ હાલનું ખર્ચ નીભાવી, પછી બન્નેએ કરકસર કરી પૈસા બચાવી, કરજ વ્યાજ સાથે ભરી દેવુ અને પ્રમીલાએ ઘરેણાં–સાડીઓ અને પોલકા વિના ચલાવવું આમ થાય તો જ દુનીઆમાં રહેવાય અને બાળકનું ભવિષ્ય સુધરે ।

૯–૪૦ ની લોકલ (ગાડી) માં સેકંડ ક્લાસમાં બારી આગળ બેસી વિચાર કરતા રાત્રિનો ઉજાગરો, અને જમણી બાજુએથી આવતી, દરીયાની ઠંડી લહેરોથી આંખ મીંચાઇ ગઇ–ચર્ચગેટ (સ્ટેશન) આવ્યું, ડબ્બો ખાલી થયો ..પોર્ટરે બારણું વાસ્યું... અવાજથી આંખ ઉઘાડી ગઇ ગાડી ચાલવા માંડી પણ તે એકદમ નીચે ઉતરી ગયો. અને વિદેશી અને દેશી ટોપીઓથી ઉભરાઇ જતા સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મ ઉપર પોતાના મિત્રને શોધવા તે આતુર નયને ફાંફાં મારવા લાગ્યો ,

"અરૂણ !" અતિ પરિચિત અને અત્યારે "જેમાં ચિત્ત લાગ્યું હતું, તેનો જ સ્વર પાછળથી આવ્યો અને ખભા ઉપર હાથ પડ્યો "મારી સાથે જરા આવને. જરૂરનું કામ છે"

રસ્તામાં કંઇ બોલ્યા સિવાય અરૂણ એના મિત્રની ઓફીસમાં ગયો. થોડા ઘણા ક્લાર્ક આવેલા હતા એક બાજુ જઈ ખુરશી સામ સામી મુકી બેઠા મિત્રના ફીકા ચહેરા ઉપરથી જ કંઇ માઠા સમાચાર સાંભળવાનું અનુમાન અરૂણે કરી લીધું. છેવટે ધીમો ખુખારો કરી તે બોલ્યો —' બંગો ઇંડીઆ (કંપની) ભાગી અને એણે મને પણ ભાગી નાખ્યો ! તું પણ થોડો ઘણો ફસાયો છે " થોડીવાર મૌન વ્યાપ્યુ. પછી અરૂણે પૂછ્યુ: "એ ખરી વાત છે ? બેર. કીસ્મત ! પણ હું તો તારી પાસે કંઇ રૂપીયા માગવા આવ્યો હતો. હમણાં મારે આવક ઉપર ખર્ચ થઇ ગયુ છે. "–વળી થોડીવાર રહીને તે બોલ્યો " પણ એમાંથી મોડું વહેલું તારે પાછું આવશે અને તારી પાસે બીજુ કંઇ પણ હશે એ શેરમાં પણ હું તારી સલાહથી જ પડ્યો હતો. મને હાલ ફક્ત ત્રણસો રૂપીયા આપ મારી સ્ત્રી કાલે જ એટલ ખર્ચ કરી આવી છે ને એના પૈસા હું આજ ન ચુકવુ તો મારી આબરૂના કાંકરા થઇ જાય. ! "

" અત્યારે હું લાચાર છુ " તે મિત્રે કહ્યું.'" હું તારા ધારવા કરતાં આ શેરમાં વધારે ખરાબ થઇ ગયો છુ. મારાં બધાં બીલ ચુકવવાં બાકી જ છે. મને ખબર નહી કે તારી સ્થિતિ સાવ આમ હશે નહિં તો તને હું કદી પણ શેર બાબત સલાહ આપત નહીં. મને માફ કર. દોસ્ત ! હું બહુ દીલગીર છુ "

સ્વપ્નાવસ્થામાં ચાલતો હોય એમ અરૂણ ઉભો થયો ને ઓફીસની બહાર નીકળ્યો. લીફ્ટમાં ઉતરતાં એક વિચાર તેને સુઝયો. આશાનું નવુ કિરણ એના મગજમાં સ્ફૂર્યું ધનમલ મારવાડી પૈસા ધીરશે–ટેલો પ્રયાસ અજમાવવાનો નિશ્ચય કર્યો. કાલબાદેવી જતી ટ્રામ ગાડીમાં તે ચડી બેઠો ને થોડા જ સમયમાં ધનમલજીની પેઢી આગળ ઉતરી પડયો અંદર જઈ પૂછતાં માલમ પડ્યું કે ધનમલજી હમણાં જ બહાર ગયા

૪.

જમીને પાન ચાવતી ઇંગ્રેજી નવલકથા હાથમાં લઈ પ્રમીલા હીંચોળા પર પડી હતી.

રામો અંદર આવ્યો. "કોઈ માણસ શેઠને મળવા આવ્યો છે મેં કહ્યું શેઠ ઓફીસમાં ગયા છે તો કહે છે કે રોક ન હોય તો બાઇની સાથે વાત કરીશ".

"કોણ છે એ?" પ્રમીલાએ હીંચોળા ઉપરથી ઉભી થતાં કહ્યું "અંદર બોલાવ એમને."

ચોરીજવારમાં સફેદ કસોબંધ અંગરખું, લાંબી ચાંચવાળા જોડા ને લાલ પાઘડીમાં સજ્જ થયેલા ને હાથે કમળ વીંટી ને કાને માણેક જડીત વાળાથી વિભૂષિત એક મારવાડી ગૃહસ્થ અંદર પધાર્યા. રામાએ ખુરશી આપી, એના ઉપર તે બેઠો. જરા છેટે ખુરશી ઉપર પ્રમીલા બેઠી "આપને શેઠનું કામ છે? પણ તેઓ રજા શીવાય આ વખતે ઘેર નથી હોતા એમની ઑફીસનું સરનામુ જોઇએ છે?"

"નહીજી" મારવાડીએ જણાવ્યું "મેં જાણ્યું જે વખતે ઘેર હોય. હું સારી સીક્યુરીટી[1] ઉપર પૈસા ધીરવા કદી અચકાતો નથી. એ મારી પાસે પહેલાં આવ્યા ત્યારે મે એમને રૂપિયા ખુશીથી ધીર્યા, પણ મુદત થઈ ગઇ છતાં હજી પૈસા પાછા નથી આવ્યા. મે એક બે વાર માગણી કરેલી પણ એ આ નવી કંપનીના શેરમાં પડ્યા છે ને બધી નવી કંપનીઓ રીણના પરપોટા માફક એક પછી એક બધી ફુટી જવાની! મને ચોવીસ કલાકમાં મારા પૈસા નહી મળે તો પરિણામ માટે હું જવાબદાર નથી. બીઝનેસ[2] ચીજ એવી છે. એમાં બાઇબાપી ન ચાલે. સમજ્યા!"

પ્રમીલા તો આ સાંભળીને સ્તબ્ધ જ થઈ ગઇ, મોં ફીકું ગયુ ને હૃદયનો પારો ઉતરી ગયો! બધી વાત સમજાઈ આ માણસ મારવાડી–શાયલૉકનો[3] અવતાર–ભરપટ્ટાના વ્યાજે પૈસા ધીરનાર! અરૂણ એની પાસેથી પૈસા લાવતો, જેમાંથી પોતાની નવી સાડીઓ–પોલકાં ને બાળુ માટે બારે રમકડાં આવતાં–'બ્રોચ' લીધાથી થયેલા તેના અચંબાનું કારણ પણ હવે સ્પષ્ટ જણાઈ આવ્યું.

"કદાચ તમને તમારા પતિની સ્થિતિનું બરાબર ભાન નહીં હોય."–મારવાડીએ સમજાવ્યું. "એમ હોય તો એમણે ભયંકર વિશ્વાસઘાત કરી તમને છેતર્યા છે, આ નવા શેરોએ એમનું દેવાળું જ બેસારી દીધું છે! પણ તે ગમે તે હો–મારે તો મારા પૈસાથી કામ છે. તમે આપી શકો એમ નથી? મારા ધારવા પ્રમાણે શેઠાણીઓ પાસે કંઇ ખાનગી મિલકત હોય છે. એટલે જો મારાં નાણાં તમે ચુકવી દો તો પછી ચુકાદો થઇ જાય. આ મારૂં બીલ[4] રૂ ૮૦૦ ને તેનું વ્યાજ."

પ્રમીલાએ ધીમેથી કાગળ હાથમાં લીધો આંકડા તપાસ્યા, કંઇ વીચાર કરી બોલી–"શેઠ, મારા પતિની સ્થિતિ હું સમજી. એમનામાં મને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે. આ તમારૂં બીલ કાલે ૭ વાગ્યા પહેલાં તમારી પેઢી ઉપર ભરી દેવામાં આવશે કારણ કે અત્યારે તાત્કાલિક પૈસા આપવાની સવડ નથી. આજને આજ તમને તમારાં નાણાં મળશે. સમજ્યા?"

"પણ ખાત્રી શીવાય હું માનું નહી." મારવાડી નીકળો થયો

"પણ હું કહું છુ ને મારો શબ્દ બસ નથી?"

---

૧ જામીનગીરી. ૨ ધંધો. ૩ કંપીઓ ૪ લ્હેણાનો હીસાબ.

"ના હમણા ધધામાં શબ્દો ક્રમ ને આગે, ચાલો, આ કાગળ ઉપર તમારી સહી કરો એથી ચાલશે" મારવાડીએ હુકુ પતાવ્યું તેથી પ્રમીલાએ સહી કરી કાગળ લઇ મારવાડી વિદાય થયો.

હેવે મારવાડી ગયો જાણીને પ્રમીલા ઉભી થઇ છુટકારાનો લાંબો દમ ખેંચી બારી આગળ જઇ ઉભી. બીલ હાથમાં હતું. ઉપરના હેડીંગ ઉપર નજર પડી:

"શેઠ ધનમલ કેશરીમલ.

"કાલબાદેવી–મુંબાઇ."

રૂ ૮૦૦ નો આંકડો આંખ આગળ તરવા લાગ્યો–ને તે આજને આજ ભરી દેવાના?

બીજી જ પળે તે કબાટ આગળ ગઇ. એક પેટી બહાર કાઢી. અંદરથી સોનાની બંગડીઓ, વીંટી, એરીંગ, કંઠી ને છેવટે નવો આણેલો બ્રોચ પણ બહાર કાઢી ટેબલપર મુક્યાં. "અરૂણ–વહાલા!...... .." તેનું હૃદય ભરાઇ આવ્યુ. આંખમાંથી દડ દડ આંસુ પડવા લાગ્યાં

૫.

"બાપુ શું કરે છે? રામા!" અરૂણે બહારથી આવી બૂટ કાઢતાં પુછ્યુ.

"નથી, જી. એવણુ ચાર વાગે ચા પીને બ્હાર ગયાં છે" રામાએ પ્રત્યુતર આપ્યો. પ્રમીલા ઘણું ખરૂં ક્લબ અથવા સ્ત્રીઓની સભાઓમાં જતી હોવાથી અરૂણે વીશેષ ધ્યાન ન આપ્યું.

"કોઇ મને મળવા આવે તો કહેજે કે શેઠ બ્હારથી આવ્યા નથી. હોં" એમ કહી અરૂણ પાસેની રૂમ (ઓરડી) માં ગયો–મારણું બંધ કર્યું કાર્યક્રમની ગોઠવણી ગાડીમાં જ ગોઠવી રાખી હતી,–જે લોકલ (ટ્રેન) માં હવે પોતાને બેસવુ ન્હોતું. કદાચ પ્રમીલાને અને બાબુને વીમા ઑફીસમા જતાં બેસવુ પડે! થોડી વાર ઓરડામાં આમ તેમ આંટા માર્યા પછી ટેબલ પાસે ગયો નોટપેપર (કાગળ) ને કવર લીધુ. તેના ઉપર ઝડપથી ચોકુંક લખી નાંખ્યું

> "હું પાયમાલ થઇ ગયો છુ. અને મે તારી સાથે વિશ્વાસઘાત કર્યો છે. બહુ છૂપુ રાખ્યુ છે. તારા ને બાબુના ભવિષ્ય માટે વીમાવાળા તરફથી પુરતું મળશે. મે એ છેલ્લો ઉપાય અજમાવ્યો છે. બાબુ મોટો થાય એટલે કહેજે કે તારો બાપ સાવ મૂર્ખો નહતો પણ બીજો ઇલાજ નજરે પડતો નથી તેથી આ પગલુ લઉં છું! કંઇ મન પર લાવીશ નહીં–ઇશ્વર તમને સુખી રાખો." "અરૂણ."

નોટપેપર બંધ કરી કવરમાં મુકી, ઉપર પ્રમીલાનું નામ લખી એના આરસામાં કાચ અને ફ્રેમ (ચોકઠુ અથવા ઘર) ની વચ્ચે મૂકી દીધું.

પછી કબાટમાંથી કાચનો પ્યાલો કાઢયો, અંદર થોડુ પાણી નાંખ્યું! મગજમાંથી

એક નાની શીશી કહાડી. અંદરથી થોડાં ટીપાં પાણીમાં નાંખ્યાં અને અંદરનું બારણું બંધ કરવા ગયો. એટલામાં કોટ, પાટલુન ને ટોપીમાં સજ્જ થઇ બાબુ અંદર આવ્યો—"ઓ ભાઇ! ચોપાટી ઉપર ફરવા ચાલોની, આ નાના કાકા ને બધા જાય છે ને .."

બાબુને બે હાથે ઉપાડી લઇ હૃદય સાથે દબાવ્યો "જા, ભાઇ! રામાને કહે લઇ જશે. હમણાં મારે કામ છે," એમ કહી બારણા તરફ ગયો પણ બાબુએ તો હઠ જ પકડી– "ના, ચાલો તો તમારી સાથે જ જવું છે," એમ કહી પિતાનું બુટ વાળી પગ પાસે મુક્યાં. એટલામાં એની નજર ટેબલપરના ગ્લાસ ઉપર પડી "ઓ, ભાઇ, મારે સોડા (સોડા) પીવો છે, હું એ પી જાઉં!" એમ કહીને પ્યાલો હાથમાં લેવા ગયો. પણ અરૂણે તરત વચ્ચે પડીને તે ગ્લાસ લઇ લીધો. અને જરા હોંકારો કરી કહ્યું –"ના પીવાય, એ તો દવા છે."

કોઇ દીવસ ઉંચા સ્વરે બોલાવેલ નહી ને આજે ભાઇનો મીજાજ ખસી ગયેલો જોઇ બાબુ રડી પડ્યો.

એટલામાં પ્રમીલા બ્હારથી આવી બાબુનો રડવાનો અવાજ સાંભળી, આ રૂમ તરફ વળી. અરૂણ ચમક્યો—"ક્યાં ગઇ હતી! કેમ આવા વેસમાં બહાર ગઇ હતી! તારાં ઘરેણાં ક્યાં?—બંગડીઓ—ફ્રી ..... ."

પ્રમીલાએ ધીમા અવાજથી જવાબ દીધો "ધનમલ મારવાડી બપોરે આવ્યો હતો—મને મળ્યો હતો—ને લ્યો આ તમારી પાવતી," એમ કહી એક આનાના સ્ટેંપ પર ધનમલની સહી સાથની પ્હોંચ અરૂણ તરફ ધરી

ધ્રૂજતે હાથે અરૂણે લીધી–"તેં ભર્યા! તે ....સે ....શી રીતે? આ તારા ઘરેણાં વેચ્યાં?"

"હા, કેમ નહી! હવે હું બધું સમજી છું. આપણે તંગીમાં છીએ અને એ દેવું ભરવું જ જોઇએ." અરૂણ ટેબલપરનો ગ્લાસ ઢોળી દેવા ગયો એટલામાં–એ આરસામાં કાગળ જોયો, તે પ્રમીલાએ લીધો–વાંચ્યો હૃદય ધબકવા લાગ્યું! અરૂણે ભયંકર વિચાર કર્યો હતો, તે એક પળમાં સમજી ગઇ. બીજીજ પળે તે કાગળ ફાડી નાંખ્યો ને ગ્લાસ (પ્યાલો) પતિના હાથમાંથી ઝૂંટવી લઇ બારીએથી ફેંકી દીધો. તેના ચૂરેચૂરા થઇ ગયા.

"મને માફ કરો, હું જ આ બધાનું કારણ છું મને મારી ભૂલ બરોબર સમજાઇ છે. કાલને કાલ જ આ કબાટ ભરીને સાડીઓને પોલકાં જે એક વખત વપરાયાં નથી, તે કાઢી નાંખીશ. હવે મારે એનો ખપ નથી

• ૬.

પહેલાની ફેશનેબલ પ્રમીલા હને સાદી જીંદગી ગાળે છે કલબ અને મેળાવડા તેણે છોડી દીધાં છે. અને કરકસરથી ઘર ચલાવી બાબુના ભવિષ્ય માટે કંઇ એકઠું કરવાનો પ્રયાસ કરે છે. નવરાશના સમયે ઈશ્કી નૉવેલો વાંચ્યા કરતાં હવે અરૂણે લાવી આપેલાં દેશોદ્ધારક રેટીઓ કાંતે છે, અને આગળની જીંદગી કરતાં હાલની હજાર દરજ્જે સુખી સમજી આ દંપતી સુખ ચેનમાં દીવસ નીર્ગમન કરે છે

कर्मक्षेत्रः चारित्र्य अने उद्योग.

સ્વર્ગસ્થ સાક્ષર

શ્રી અમૃતલાલ સુન્દરજી પઢિયાર.

ભાઇ પઢિયારનો દેશને સન્દેશઃ

"સંસારમાં સ્વર્ગ કેમ મળે?"*—પોતાની શક્તિના પ્રમાણમાં ઘણામાં ઘણાં કામો કરવાં તેનું નામ કર્મયોગ છે અને એ કામો પ્રભુને સાથે રાખીને કરવાં, એટલે કે ઉત્તમમાં ઉત્તમ હેતુથી બ્રહ્માર્પણ કરીને કરવાં, તેનું નામ ભક્તિયોગ છે આ બન્ને યોગની એકતાનું નામ કર્તવ્ય છે એ કર્તવ્યને ભ્રાતૃભાવ અને દેશસેવામાં વાપરવાથી "સંસારમાં સ્વર્ગ" મેળવી શકાય છે હાલના જમાનાનો, વર્તમાન કાળનો તે મુખ્ય ધર્મ છે. એ ધર્મ પાળવાથી, ઈશ્વરકૃપાથી, હું "સંસારમાં સ્વર્ગ" અનુભવું છું અને મારા બન્ધુઓ (તેમ જ બ્હેનો) એવી જ રીતે ભ્રાતૃભાવ અને દેશસેવાની ભક્તિથી પોતાનાં કામકાજો વચ્ચેથી જ "સંસારમાં સ્વર્ગ" ભોગવવા ભાગ્યશાળી થાય, એમ પ્રભુ પ્રાર્થના કરૂં છું. તથાસ્તુ —"સંસારમાં સ્વર્ગ."

લોકપ્રિય "સ્વર્ગનાં પુસ્તકો" ના સરકારી લેખક સ્વર્ગસ્થ ભાઇ અમૃતલાલ પઢિયારના નામથી ગૂજરાતી પ્રજામાં કોણ અજાણ્યું છે ! સુન્દર, મોહક, રસભરી, સરલ વાણીમાં ધર્મભક્તિ, જ્ઞાન યોગ અને કર્મ માર્ગના જેવા ગહન વિષયો એમણે ઘણા સુગમ બનાવ્યા છે. પુરાણા પુસ્તકોમાંથી ઉપયોગી વિચારોના દોહન રૂપ તથા નવીન વિદ્યા વિજ્ઞાન નામન્થનરૂપ પ્રેરણાઓથી ભરપૂર, એ ભાઇએ જે મનોહર અને ઉત્કર્ષક ગ્રન્થમાળા માતૃભાષાને ચરણે ભેટ આપી છે, તે એમનો ઉપકાર આપણા ઉપર કાંઇ જેવો ત્હેવો નથી. "સંસારમાં સ્વર્ગ," "સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ," "સાચું સ્વર્ગ", "સ્વર્ગની સુન્દરીઓ"—એવાં એવાં આકર્ષક નામ વાળાં અને (यथानामास्तथागुणाः) નામ પ્રમાણે ગુણ ધારણ કરતાં,—ઉંચી કલ્પના, રસિક શૈલિ અને ઉપયોગી વિષયોથી ઉભરાતાં,—પંદર વીસ પુસ્તકો લખીને ભાઇ પઢિયારે આપણી ભાષામાં એવા ઉત્તમ પ્રકારનું સાહિત્ય ઉત્પન્ન કર્યું છે, જે ઘણા લાંબા કાળ સુધી નિઃસંશય લોકપ્રિય અને લોકપ્રેરક રહેશે.

* દરેક સારા માણસોની ઇચ્છા "સ્વર્ગ" મેળવવાની હોય છે અને "સ્વર્ગ" એટલે મહાત્માઓ કબુલ રાખે તેવું ઉંચામાં ઉંચી જાતનું સુખ,—"સ્વર્ગ" એટલે અંતરાત્માને તૃપ્તિ થાય તેવી સ્થિતિમાં રહેવું તે,—અને "સ્વર્ગ" એટલે પ્રભુમય જીવન તથા પ્રભુ પોતે આનો મારા 'સ્વર્ગ" શબ્દનો અર્થ છે. —"સ્વર્ગનાં રત્નો."

સ્વર્ગસ્થ સાક્ષર શ્રી અમૃતલાલ સુન્દરજી પઢિયાર વૈદ્યનો જન્મ કાઠિયાવાડની દક્ષિણે દરિયા કિનારે આવેલા ચોરવાડ ગામમાં સંવત ૧૯૨૯ ના ચૈત્ર શુદી ૨ ના દિવસે થયો હતો. જ્ઞાતિએ તેઓ ગિરિનારા બ્રાહ્મણ હતા. જન્મ પછી કેટલેક વર્ષે ત્હેમનાં માતુશ્રી સૌ. કસ્તુરબાઈનું મરણ થવાથી, ત્હેમના પિતાએ ફરીથી લગ્ન કરેલું તે માતા જેમને તેઓ "જી" કહીને બોલાવતા, તેઓ હયાત છે. ભાઈ અમૃતલાલનો ત્હેમની સાથેનો સંબન્ધ અવસાન પર્યન્ત ઘણો સારો-મા દીકરાના જેવો જન્મેલો હતો. સુન્દરજીનું મૃત્યુ સંવત ૧૯૫૪ માં થયું હતું.

ભાઈ પઢિયારે* પોતાનો અભ્યાસ ભડુરી ગામમાં શરૂ કર્યો હતો અને ચોરવાડની નિશાળમાં ગુજરાતી છઠ્ઠું ધોરણ ત્હેમણે પૂરૂં કર્યું. શાળાનો અભ્યાસક્રમ અહિં સંપૂર્ણ થયો એમ ત્હેમણે માન્યું. પણ એ પછી એમનું વિવિધ વિષયોનું વાચન વિશાળ અને નિયમિત હતું અને પુસ્તકો તથા પત્રો વાંચવાનો એમને જબરો શોખ હતો, એટલે ધીમે ધીમે એમનું જ્ઞાન વધતું જ ચાલ્યું. આ સમયમાં પિતા તરફથી એમની સગાઇ (વિવાહ) કરવામાં આવી હતી, પરન્તુ એમ કહેવાય છે કે ત્હેની "સાટા" ની રીતે ગોઠવણ થયેલી હોવાથી પોતાને તે અનુકૂળ નહિ લાગવાથી તેઓ કાશી જતા રહ્યા અને પત્ર લખીને સગાઇનો સંબન્ધ તોડી નખાવ્યો. થોડા વખત પછી પિતાનું અવસાન થતાં, તેઓ ઘેર પાછા આવ્યા અને થોડા માસ શાળામાં શિક્ષકની નોકરી તથા જૂનાગઢ રાજ્યના વહીવટી ખાતામાં ઉમેદવારી અને કારકૂની કરી હતી. આ પછી તેઓ મુંબાઇ ગયા, જ્યાં કાપડિયાની દુકાને થોડો વખત કામ કર્યાં પછી, શેઠ લક્ષ્મીદાસ ખીમજીને ઘેર તથા ત્હેમની મીલમાં નવેક વર્ષ નોકરી કરી. ત્યાર પછીનું પોતાનું સઘળું જીવન એ સાધુ પુરૂષે વાચન-લેખન-વ્યાખ્યાન તથા પ્રવાસ-યાત્રા-સત્સંગમાં ગાળ્યું હતું.

વૈદકમાં ભાઇ પઢિયાર ઘણા પ્રવીણ હતા. વનસ્પતિના જ પ્રયોગો ઉપર તેઓ આધાર રાખતા અને નવા નવા પ્રયોગોની અજમાયશમાં બહુ રસ લેતા. એમણે ઇ. સ. ૧૮૯૮ માં નોકરી હમ્મેશને માટે છોડી, ત્યારથી પરમહંસ પરમાનન્દજી નામના પંજાબી ઉદાસી પન્થના સાધુ પાસે વૈદ્યનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો હતો અને ધીમે ધીમે ત્હેમાં તેઓ બહુ આગળ વધ્યા હતા.

ભાઇ પઢિયારે ચારે ધામની યાત્રા કરી હતી. તેઓ ગંગોત્રી પણ ગયા હતા, જગન્નાથજી બે વખત ગયા હતા. કાશી તથા અલાહાબાદ પાંચ છ વાર. મુંબાઇમાં નરનારાયણના મન્દિરના શ્રી જાદવજી મહારાજ તથા ત્હેમની મંડળી સાથે એમને ઘણો લાભ-લગભગ પચીશેક વર્ષનો સંબન્ધ હતો. નર્મદા કિનારે આવેલ ગંગનાથના દેવાલયવાળા

*ભાઇ પઢિયારના જીવનની સંક્ષિપ્ત નોંધ રા. રા. જીવણલાલ કરસનજી ઠકરે સુન્દરી સુબોધ (૧૯૧૯ ના જૂલાઇ-ઑગસ્ટના અંક)માં આપી છે. હાલમાં એ ભાઈ આ સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરનું વિસ્તૃત જીવન ચરિત્ર લખે છે, એમ સાંભળ્યું છે. ચાર પાંચ વર્ષ ઉપર ભાઇ અમૃતલાલ અમદાવાદ આવેલા, ત્યારે ત્હેમણે પોતાની જીંદગીને લગતી કેટલીક હકીકત મ્હને કહી હતી. તે પ્રસંગે કરેલી ટુકી નોંધ ઉપરથી આ જીવનરેખા લખવામાં આવી છે.

રા. જ.

સ્વર્ગસ્થ મહાત્મા શ્રી બ્રહ્માનન્દજી મહારાજ તથા માલમર વાળા સ્વર્ગસ્થ મહાત્મા શ્રી માધવદાસજી મહારાજની પાસે તેઓ કેટલોક સમય રહ્યા હતા અને તે પછી પણ વખતો વખત જતા. વલ્લભકુળના વૈષ્ણવ આચાર્યોમાં સ્વ. શ્રીમાન્ દેવકીનન્દનાચાર્યજી મહારાજ એમના ઉપર સારી મમતા રાખતા અને આર્યસમાજના પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન્ અને સમર્થ વક્તા શ્રી નિત્યાનન્દજીની સાથે તો એમને ઘણા લાંબા સમયથી પરિચય હતો. બંગાળાના જાણીતા મહાત્માજી શ્રી હરનાથ પાગલને પણ ભાઈ પઢિયાર એક વખત મળેલા તથા ત્હેમના વિચારોનું વિસ્તારથી આલેખન કરીને તે ગૂજરાતી પત્ર દ્વારા ત્હેમણે ગૂજરાતી પ્રજાના હિતાર્થે પ્રકટ કર્યાં હતા. સ્વર્ગસ્થ સ્વામી શ્રી વિવેકાનન્દજીને પણ તેઓ બેલૂરના મઠમાં એકવાર મળ્યા હતા. મહાત્મા શ્રી ગાંધીજી પાસે તે કદિ કદિ જતા અને બોલપુરમાં કવિકુળમણિ શ્રી રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરને મળવા તથા શાન્તિનિકેતન જોવા તેઓ મહાત્માજીની સાથેજ ગયા હતા. આ પ્રસંગે હરદ્વારની "ગુરૂકુળ" સંસ્થા જોવાનો તથા ત્હેના પ્રધાનાચાર્ય મહાત્મા શ્રી શ્રદ્ધાનન્દજી (મુન્શીરામજી)ના મેળાપનો પણ લાભ લીધો હતો.

ભાઈ અમૃતલાલના સમાગમમાં આવેલ મનુષ્યોની સંખ્યા જોવા જોઈએ તો તે ઘણી મ્હોટી થાય. અને ત્હેમાં ઘણા વિદ્વાનો, શ્રીમન્તો તથા સાધુ જનોનો પણ સમાવેશ થાય છે. એક રીતે એમ કહી શકાય કે એ પોતે "અજાતશત્રુ" (જેને કોઈપણ દુશ્મન નહિ એવા) હતા તથા તે જ્યાં જતા હતા ત્યાં એમના સત્સંગનો સુવાસ ચોતરફ પસરી રહેતો–અર્થાત્ (રાગ દ્વેષ રહિત) એમના આન્તર ગુણો સર્વ મનુષ્યોને એક સરખા આકર્ષતા.

આ ત્હેમનું ઉપરાન્ત ખાસ સ્નેહીમંડળ પણ હતું, જે સુસંસ્કારી, દેશપ્રેમી, સુધારક, પ્રભુભક્ત સજ્જનોનું બનેલું હતું. તે બહુ મ્હોટું ન્હોતું મહાત્મા ગાંધીજી, સાધુશ્રી મોહનદાસજી, પ્રો. ગજ્જર, રા. મણિશંકર રત્નજી ભટ્ટ, રા. ન્હાનાલાલ કવિ, રા. મોતીભાઈ અમીન, સ્વ. ભાઈ રણજીતરામ વાવાભાઈ, રા. મનુભાઈ સુબેદાર, સ્વામી શ્રી અખણ્ડાનન્દજી તથા અમદાવાદની બન્ધુસમાજના સભાસદો, એ સહુની સાથે ભાઈ પઢિયારને સારો સ્નેહ સબન્ધ હતો, અને ત્હેમાંના કેટલાકની સાથે તો ઘણા લાંબાકાળની મિત્રતા હતી. "સસ્તા સાહિત્ય" વાળા અખણ્ડાનન્દજી સાધુ થયાને ચોથેજ દિવસથી ત્હેમને ઓળખાણ થયું હતું. ધાર્મિક લેખક શ્રી હરિદાસ મહારાજ (ડાકોરવાળા), આર્યસમાજવાળા ડૉ. કલ્યાણદાસ, અન્ત્યજોદ્ધાર માટે ચાલુ પ્રયાસ કરી રહેલ ડૉ. શિન્દે, તથા "સર્વન્ટ્સ ઓફ ઈન્ડિયા" સોસાયટી (મંડળ)ના અગ્ર સભાસદ શ્રીયુત્ દેવધર અને અમૃતલાલ ઠક્કર વગેરે સાથે પણ એમને સારો મેળાપ હતો

આ ઉપરથી સમજાયા વિના નહિં રહે કે ભાઈ પઢિયારના બુદ્ધિ સંસ્કાર તથા તેમની સદ્‌ભાવનાઓ ઉંચા પ્રકારના વાતાવરણમાં ખીલ્યા હતા. જૂદાં જૂદાં વૃત્તિ વિચારના મનુષ્યોમાં તથા ભિન્ન ભિન્ન મતાનુરાગી મંડળોમાં તેઓ એક સરખું સમતોલપણું, શાન્તિ તથા સદ્‌ભાવ રાખીને રહી શકતા હતા, એ ત્હેમની એક સુન્દર વિશેષતા હતા. અને આમ હોવાને લીધેજ તેઓ પોતાનો આત્મ વિકાસ બહુ સારી રીતે સાધી રહ્યા હતા.

તેઓ જેટલી સરળતા, નિખાલસપણું, સુજનતા સમતાથી ઓછી શિક્ષિત, અસંસ્કારી (અથવા ઓછું શિક્ષણ-સંસ્કાર પામેલા) સામાન્ય જ વર્ગમાં ભળી જતા, તેટલીજ રહેલાઇથી અને રહેવીજ રીતે તેઓ વિદ્વાનો, વિચારકો તથા શ્રીમન્તોની સાથે પણ એકરૂપ થઇ શકતા આડંબર, મોહ, લોભ, ક્રોધ, ખટપટ, એ વગેરે અનેક દુર્ગુણો એમણે પ્રથમથી દૂર કરેલા જણાતા હતા, આમ હોવાથી એ ભાઇને वसुधैव कुटुम्बकम् (આખી દુનિયાને પોતાના કુટુમ્બ રૂપ) માનવામાં કાંઇ અડચણ આવતી નહિ. આ ઉપરાન્ત તેઓ અત્યંત નિડર અને આશાવાદી પણ હતા એમના વિચાર તથા ચારિત્ર્યની શુભ અસર મોટામાં ધીમે ધીમે વધતી વધતી ફેલાવા લાગી હતી, એમ સહજ જણાતું હતું

ભાઇ પઢિયારે લેખન પ્રવૃત્તિ ઘણી વ્હેલી શરૂ કરી હતી. એમનો પ્હેલો લેખ આશરે દશેક વર્ષના તેઓ હતા તે વખતે "ચોપાટ" વિષે લખાયો હતો, જે પાછળથી ત્હેમને અપક્વ લાગવાથી ત્હેમણે પ્રકટ કર્યો ન્હોતો. પણ આ ઉપરથી પોતાની લેખન શક્તિ વિશે અમૃતલાલને કાંઇક ખ્યાલ આવ્યો અને કાંઇક સારૂં પુસ્તક લખવું, એમ પણ ત્હેમણે આ અરસે જ નિશ્ચય કર્યો.

આ પછી "આર્ય વિધવા" નામનું પુસ્તક એણે લખ્યું, જે શારતગોઠતારનો અધિપતિ શ્રીયુત્ કાબાજીને ઘણું પસંદ પડ્યું હતું, પરન્તુ તે અમૃતલાલ જેવા અજ્ઞાત, ઉંચી કેળવણી નહિં પામેલા, યુવાને લખેલું હતું, એમ માનવાની ત્હેમણે આનાકાની કરી હતી, અને અન્તે જ્યારે લક્ષ્મીદાસ શેઠે પોતે ત્હેમને ખાત્રી આપી ત્યારેજ ત્હેમણે એ વાત સાચી માની હતી આ પુસ્તકનું અવલોકન કરતાં 'હિન્દુસ્તાન" (પત્ર, જે અમદાવાદમાં પ્રકટ થતું હતું તે-)ના અધિપતિ સ્વ. શ્રીયુત્ વનમાળીદાસ લાધાભાઇ મોદીએ બહુ ઉંચો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો હતો પણ જણાવ્યું હતું કે "[illegible] કૃતિ રાવી જેટલે [illegible] પ્રકાશકે એટલે પઢિયારે તે ચોરી લીધુ હશે, એમ સમજાવે છે!" "પ્રેમ પ્રેમ ને પ્રેમ" એ નામનું પુસ્તક ત્હેમણે ૧૮૯૬માં લખ્યું હતું અને સ્વર્ગનાં પુસ્તકો તરીકે બહુ જાણીતી થયેલી ગ્રન્થમાળાનું પ્હેલું પુસ્તક "સંસારમાં સ્વર્ગ" ૧૯૦૦માં લખ્યું. આ ગ્રન્થ ત્હેમની ઉત્તમ કૃતિઓમાંનો એક છે, એમાં કાંઇજ શક નથી પરન્તુ એક રીતે કહીએ તો ત્હેમનાં "સ્વર્ગનાં પુસ્તકો" વાળી આખી ગ્રન્થાવલિ એવી સરળ અને સુન્દર, રસિલી ભાષામાં લખાયલી છે, ત્હેમાં ધર્મના કઠિન સિદ્ધાન્તો અને કર્તવ્યના ગહન માર્ગો જેવા ઉપયોગી છતાં શુષ્ક મનાતા વિષયો પણ એવી સાદી, રસભરી, મિઠી ભાષામાં ત્હેમણે ઉતાર્યા છે કે ત્હેને લીધે એમનાં પુસ્તકોની લોકપ્રિયતા દિન પર દિન વધતીજ જાય છે અને એક દિવસ એવો આવશે જ્યારે આપણે ત્હેમને દરેક ગૂજરાતી ગૃહ કુટુમ્બમાં સ્થાન મળેલું જોઇશું, એમ ખાત્રી છે

ભાઈ અમૃતલાલના ચારિત્ર્યના, હૃદયના ગુણો વિશે બહુ કહેવાયું છે તેઓ એક નિર્મળ અને સરળ જીવન ગાળનારા સાધુજન હતા, એ જાણીતું છે અહોરાત્ર અભ્યાસમાં, પ્રભુચિન્તનમાં, લેખનમાં, સત્સંગમાં તેઓ પ્રવૃત્ત રહેતા એમની સાદાઈ તો ખરેખર "આદર્શ રૂપજ હતી (Plain Living and High Thinking) 'સાદુ જીવન અને ઉચ્ચ વિચાર"—એ ભાવનાને તેઓએ સારીરીતે પોતાની જિન્દગીમાં મૂર્તિમાન કરી હતી

દેશાટન-યાત્રાનો પણ એ ભાઈને બહુ શોખ હતો અને પોતાના વિવિધ અનુભવોનું પુસ્તકોમાં તથા છૂટક લખાણોમાં તેઓ સુન્દર રીતે આલેખન કરતા.

સ્વ. શ્રી પઢિયારની લેખન પ્રવૃત્તિ ચાલુ અને નિયમિત હતી. ઘણાંખરાં શિષ્ટ અને લોક પ્રિય સામયિક પત્રોમાં તેમજ સામાન્ય રીતે સઘળાં પત્રોના ખાસ અંકોમાં એમનું કોઇને કોઇ સુબોધક, ઉપયોગી, સરળ લખાણ જોવામાં આવતું. આ ઉપરાન્ત પાછળથી તો તેઓ વ્યાખ્યાનો પણ સ્થળે સ્થળે આપતા. જેવું લખતાં ત્હેવુંજ તેઓ બોલતા. ટૂંકાં, સાદા શબ્દોવાળાં વાક્યો, અને એકેક વિચારનું અનેક રીતે દર્શન તથા સમર્થન.

વૈદકના વિષયમાં પણ એમણે ઘણું લખ્યું છે અને તે સઘળું બહુ ઉપયોગી સાહિત્ય છે. આશા છે કે એમની કૃતિઓની ગ્રન્થમાળા પ્રકટ ભવિષ્યમાં કરવામાં આવે તો ત્હેમાં આ લખાણોને ખાસ સ્થાન આપવામાં આવશે. વૈદક ઉપરાન્ત ફ્રેનોલોજી (માથા ઉપરથી મનુષ્યનું ચારિત્ર જાણવાની વિદ્યા) અને મેસ્મેરિઝમ (આત્મબળથી બીજા મનુષ્યોના મન ઉપર અસર કરવાની વિદ્યા) ની પણ એમણે સારી માહિતી મેળવી હતી અને હિસ્ટીરિયા (તાણ) જેવા રોગો ઉપર ત્હેનો પ્રયોગ પણ તેઓ કરતા.

ભાઈ મ. મૂળનાથ પઢિયારનું શોકજનક અવસાન મુંબઈમાં ૧૯૧૯ ના જુલાઇની ૧૮ મી તારીખે કોલેરાથી થયું હતું. એમના કેટલાંક પુસ્તકોનું હિન્દી તથા મરાઠીમાં ભાષાન્તર થયું છે.*

મોટાઇ, ખરી અને ખોટી:

યાદ રાખજો કે જગતમાં મોટા માણસ બનવું એ જુદી વાત છે, અને ભગવાનની હજુરમાં મોટા બનવું એ જુદી વાત છે. અને જ્યાં સુધી જગતના મોહની અંદર પડ્યું રહેવાય ત્યાં સુધી મોક્ષ મળી શકતો નથી. જ્યાં જગતની મોટાઇઓમાંજ મન લોભાયેલું રહે ત્યાં સુધી અનંતકાળનું અવિચ્છિન્ન સુખ મળતું નથી અને જ્યાં સુધી પ્રભુ સાથે એકતા ન થાય ત્યાં સુધી જન્મ મરણનો ફેરો ટળતો નથી. સાત સાત વખત ઇન્દ્ર થયા છતાં પણ ફરીથી મંકોડાના અવતાર પણ લેવા પડે છે, એમાં કંઇ નવાઇ જેવું નથી. માટે હે હરિજનો! તમે સૌ તમારાથી બને તેમ ચેતીને ચાલજો અને ઉંટવૈ જુઠી જગતની ખોટી મોટાઇમાં પડયા રહેશો માં, એજ અમારી ભલામણ છે.

—સ્વર્ગનો આનન્દ.

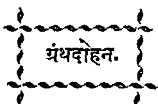
સ્રીઓના ચાર વર્ગ:

અસલના વખતમાં પદ્મિની, ચિત્રિણી, હસ્તિની અને શંખિની (શંખણી) એવા મુખ્ય ભેદ ગણાતા હતા; પણ એ ભેદો વધુ ભાગે શરીરના બંધારણ ઉપર અને બહારના રૂપ ઉપર આધાર રાખતા હતા. હાલના વખતની સ્રીઓના (પણ) મુખ્ય ચાર ભેદ પડી શકે: પ્રેમિલી જોગણો, દયાની દેવીઓ, ભક્તિ મૈયાઓ અને રંગીલી ગાંડીઓ!

—સ્વર્ગની સુન્દરીઓ.

---

* આ તથા "સ્વર્ગનાં પુસ્તકો" વાળા લેખને માટે કેટલીક ઉપયોગી માહિતી આપવા માટે ભાઇ વેણીશંકર વહાલજી પઢિયારનો,—તથા "સસ્તા સાહિત્ય મંડળ" તરફથી મળેલી અનુકૂળતા માટે ત્હેના ચાલક મંત્રી શ્રી અખંડાનન્દજીનો હું આભારી છું. શ. જ.



સ્વ. સાક્ષર શ્રી અમૃતલાલ સુન્દરજી પઢિયાર કૃત-

" સ્વર્ગનાં પુસ્તકો. "

ભક્તિમાર્ગને લગતાં:	સામાન્ય જનહિતને લગતાં:
૧. સ્વર્ગનું વિમાન.	૧. સંસારમાં સ્વર્ગ.
૨. સ્વર્ગની કૂચી	૨. સાચું સ્વર્ગ.
૩. સ્વર્ગનો ખજાનો.	૩. સ્વર્ગની સીડી.
૪. સ્વર્ગના રત્નો.	૪. સ્વર્ગની જિન્દગી.
૫. સ્વર્ગનો આનન્દ.	૫. પ્રેમ, પ્રેમ ને પ્રેમ.
	૬. નશીબ ફેરવવાની કુચી.
સ્ત્રીઓ માટે ખાસ	૭ નવાયુગની વાતો, ભાગ ૧ લો.
	૮ નવાયુગની વાતો, ભાગ ૨ જો
૧. સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ	૯ દાહેનશાહનું જીવન ચરિત્ર
૨. સ્વર્ગની સુન્દરીઓ.	૧૦ અમૃત વચનો.
૩. જુવાની જાળવવાના ઇલાજો.	૧૧. કાઠિયાવાડી તોપ.
૪ આર્ય વિધવા.	
	બાળકો માટે
હવે પછી પ્રકટ થવાનું સ્વર્ગના સન્દેશા.	બાળકોની વાતો.

ભાઈ પઢિયારનાં સદ્વચનો.

૧.

મેં જે ભોગવ્યું તે હું કમાયો, જે બચાવ્યું તે મેં ખોયું, અને મેં જે દાન કર્યું તે મારી પાસે છે. (પ્રાચીન ઋષિઓના સિદ્ધાંત) —સંસારમાં સ્વર્ગ.

૨.

જ્યાં સ્ત્રીઓને સુખી રાખવામાં આવે છે, ત્યાંજ દેવતાઓ રમ્યા કરે છે. અને જ્યાં સ્ત્રીઓનું સારી રીતે માન રહેતું નથી, તેઓને કોઇ પણ કામોનું ફળ મળતું નથી. (મનુસ્મૃતિ) —સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ.

૩.

શુભેચ્છા રાખવી, સારી વર્તણુક રાખવી, ઉચ્ચ હેતુઓથી કામ કરવું અને પોતાના બન્ધુઓ (અને બહેનો) ની તથા દેશની સેવામાં રોકાયલા રહેવું, એ "સ્વર્ગની સીડી" નું રહેલામાં રહેલું, પહેલામાં પહેલું અને ઉંચામાં ઉંચું પગથિયું છે. (પ્રાચીન ઋષિઓના સિદ્ધાંતો.)

—સ્વર્ગની સીડી.

૪.

જેના હૈયામાં હેત હોય, જેની આંખમાં શરમ હોય, જેની જીભમાં મીઠાશ હોય અને જેના હાથમાં કામ હોય, તથા જેના જીવનમાં ઉચ્ચતા, સરલતા, કોમળતા, જ્ઞાન અને સેવા હોય, તે "સ્વર્ગની સુન્દરીઓ" છે.

—સ્વર્ગની સુન્દરીઓ.

૫.

સ્ત્રીઓનું માન ન રાખવાથી જે ઘરને સ્ત્રીઓ શાપ દે છે, તે ઘર નાશકારક કૃતિથી સર્વ રીતે નાશ પામે છે ... ... જ્યાં સ્ત્રીઓ દુઃખમાં રહે છે, તે કુળનો નાશ થાય છે, અને જ્યાં સ્ત્રીઓ આનન્દમાં રહે છે, ત્યાં વંશની વૃદ્ધિ થાય છે. (મનુસ્મૃતિ.)

—સ્વર્ગની સુન્દરીઓ.

૬.

" પ્રેમ એ સ્વર્ગનું રત્ન છે. જ્ઞાન એ સ્વર્ગનું રત્ન છે કર્તવ્ય એ સ્વર્ગનું રત્ન છે. ભ્રાતૃભાવ એ સ્વર્ગનું રત્ન છે. વખત એ સ્વર્ગનું રત્ન છે સ્વસુધારણા એ સ્વર્ગનું રત્ન છે. સત્ય ધર્મ એ સ્વર્ગનું રત્ન છે અને મહાત્માઓના જીવનમાં જીવતાં શીખવું, એ સ્વર્ગનું રત્ન છે

—સ્વર્ગની જિંદગી.

૭.

જેણે સર્વત્ર સ્વયંભૂ પ્રેમને અનુભવ્યો, તેણે ઈશ્વરને ઓળખ્યા, તે કૃતાર્થ થયો, તેણે જીંદગીનો ફેરો સફળ કર્યો, તે જન્મ મરણથી મુક્ત થયો; અને જીવો બ્રહ્મૈવનાપરઃ જીવ બ્રહ્મથી જુદો નથી એમ અનુભવ્યું. એમ અનુભવનાર મહાત્માને જ ધન્ય છે. જો એવો અનુભવ થાય તોજ પ્રેમની સાર્થકતા છે, મનુષ્યની સફળતા છે. બાકી ખાલી "પ્રેમ" શબ્દથી કાંઇ વળવાનું નથી.

—પ્રેમ, પ્રેમ ને પ્રેમ.

ભાઇ શ્રી અમૃતલાલ પઢિયારે જૂદા જૂદા લોકોપયોગી વિષયો ઉપર, બાવીસ કરતાં વધુ, આકર્ષક અને ઉત્કર્ષક પુસ્તકો લખ્યાં છે તેઓ એકની એક વાત ઘણીવાર અનેક રીતે કહે છે અને છતાં હેમની એ ખૂબી છે કે તે કદિ નીરસ થતી નથી એટલું જ નહિં પણ વધારે વધારે અસરકારક બને છે. ગુજરાતી ભાષા સાહિત્યમાં ભાઇ પઢિયારે સ્થાયી ઉમેરો કર્યો છે, એમાં કાંઇ શક નથી, જો કે એમના સઘળા ગ્રન્થોને વિદ્વાનો તરફથી એક જ પંક્તિમાં મૂકવામાં ન આવે, એ સંભવિત છે. પણ એટલું તો નક્કી જ છે કે સામાન્ય જનસમૂહમાં સત્ય જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવાને તથા હેમનામાં સુબોધક, ઉત્કર્ષક વિ-

ચારોનો પ્રચાર કરવાને માટે તો એ ભાઇએ જેટલા સતત અને સુન્દર પ્રયાસ કર્યો છે, એટલા બીજા કોઈ પણ ગૂજરાતી વિદ્વાને અથવા લેખકે ભાગ્યે જ કર્યો હશે કારણ કે આ "સ્વર્ગનાં પુસ્તકો" ના કર્તાએ (—તે એક બન્ધુએ ઉપહાસમાં કહ્યું હતું. હેતુ સ્મરણ કરે તો, "સ્વર્ગના પબ્લીશર'—) પોતાની આખી જીન્દગીનું વદન એક જ પન્થમાં કર્યું હતું લોકોમાં જેમ બને તેમ ઉંચામાં ઉંચી ભાવનાઓ, સારામાં સારી વૃત્તિઓનો ફેલાવો-વધારો થાય, એ દ્દષ્ટિબિન્દુથી જ એમનાં સઘળાં પુસ્તકો, સઘળાં લખાણો, સઘળાં વ્યાખ્યાનો થયેલાં છે, અને તે સત્કાર્ય એમણે ઘણી જ સાદી છતાં સરકારી અને મધુર વાણીમાં કરેલું છે. આથી ધર્મશાસ્ત્રોના ગહન સિદ્ધાન્તો, તત્વજ્ઞાનની કઠિન વાતો તથા વિજ્ઞાનની અદ્દભુત શોધો વિશેની સરળ માહિતી એમનાં પુસ્તકો દ્વારા સાધારણજ શિક્ષણ પામેલા લોક વર્ગમાં પણ એ પહોંચાડી શક્યા છે.

સ્ત્રીઓને માટે તો એમનાં પુસ્તકો ખાસ હિતકારક અને આવકારદાયક છે, અને આનન્દજનક વિશેષતા ત્હેમાં એ છે કે એમનાં લખાણો અનેક પ્રકારનાં (નવાં અને જૂનાં) રસિક દૃષ્ટાન્તોથી ઉભરાય છે તથા 'ઘર વૈદું' જેવો સ્ત્રીઓને ખાસ ઉપયોગી વિષય પણ ત્હેમણે પોતાનાં જૂદાં જૂદાં પુસ્તકોમાં ચર્ચ્યો છે અને જે સાદા, ઘરગથુ, ને ઓછા ખર્ચે થાય એવા ઇલાજો એમણે સૂચવ્યા છે તે ખચિત અત્યન્ત ઉપકારક છે ગીતાજી જેવા ગહન ધર્મજ્ઞાનથી ભરેલો ગ્રન્થનું દોહન કરીને પણ ત્હેમાંથી સુબોધક તત્વ એમણે એક કરતાં વધારે ગ્રન્થમાં રજુ કર્યું છે.

બાળકોને કેમ ઉછેરવાં, સ્ત્રીઓએ ગૃહ સંસાર કેવી રીતે ચલાવવો, ખરી ઉન્નતિ કેમ થાય, મનુષ્યનું કર્તવ્ય શું છે, ખોટા ખ્યાલ કેવા હાનિકારક છે, મલિન વાસનાઓ કેવી રીતે અધોગતિ કરે છે, ઇત્યાદિ અનેક મહત્વની બાબતોની ચર્ચા એ ભાઇએ છૂટથી, લંબાણથી કરી છે ત્હેમનું દરેક પુસ્તક નવા નવા વિચારો, સાદા અને સુગમ ઇલાજો તથા ઘણી ઘણી જાણવા યોગ્ય-વિચારવા યોગ્ય સૂચનાઓથી ઉભરાય છે એકંદર જોઇએ તો ભાઇ પઢિયારનાં પુસ્તકો સર્વ રીતે નિર્મળ, સુબોધક અને પ્રોત્સાહક સાહિત્યજ છે અને દરેક ગૃહ કુટુમ્બમાં તે વચાયેથી લાભજ છે નિસંશય છે.

સ્ત્રીઓનું સ્વર્ગ:

આ પુસ્તકમાં ભાઇશ્રી પઢિયારે ઘણી અગત્યની વાતો ચર્ચી છે ત્હેમાંથી આપણે અહિં થોડા ઉતારા લઇશું

તેઓ લખે છે કે "સ્ત્રીઓને કઇ જાતની કેળવણી આપવાથી આપણા દેશને ફાયદો થાય, કઇ જાતની કેળવણી આપવાથી આપણો સનાતન ધર્મ જળવાઇ રહે, કઇ જાતની કેળવણી આપવાથી તેનો અન્તરાત્મા સંતોષ પામે!—એ હજી નક્કિ થયું નથી. એને માટે હજી લોકોમાં બહુ મતભેદ છે ....હાલમાં જે લેખો લખાય છે તેમાં હજારો વખત કહેવાઇ ગયેલી પતિવ્રતપણું પાળવાની ... એની એજ જુની વાતો હોય છે અથવા તો યુરોપિયનોની પેઠે તેઓના જેવું આપણી સ્ત્રીઓને છુટાપણું આપવાની વાતો હોય છે. આ બંને બાબતો લોકોને બહુ વાંધાભરેલી લાગે છે,.... જુનામાં જે સારૂં હોય તેનો નાશ ન થવો જોઇએ અને નવામાં જે સારૂં હોય તે જરૂર

લેવું જોઈએ, એવા (વિચારના) વિદ્વાનોને 'પશુ પતિને ખાસ ઈશ્વર જ સમજવો અથવા સ્ત્રીઓને દાઢી વિનાના પુરુષો બનાવવા, એ બેમાંથી એકેય વાત ગમતી નથી... ...મારા હૃદયમાં સ્ત્રીઓને સુધારવા માટે અને સ્ત્રીઓને મદદ કરવા માટે, બહુ ઉંડી લાગણી હોવાથી બની શકે તેટલું મધ્યસ્થપણું જાળવીને અને પ્રેમ માર્ગને—સેવા ધર્મને પ્રાધાન્યપણે રાખીને, તથા સ્ત્રી પુરુષના શરીરનું બંધારણ, મનુષ્ય જાતની પ્રકૃતિ, આપણા લોકોનો જનસ્વભાવ, અને દરેક આત્માને ગમી જાય એવી કાંઈક ઉંચતા તરફ લક્ષ રાખીને ..... લખેલું છે "

"સ્ત્રીઓનો અવતાર શા માટે છે?" "યાદ રાખજે કે સ્ત્રીઓનો અવતાર—ગાંડી ગુજરાતના લોકો કહે છે તેમ પુરુષોના પગના ખાસડા જેવો નથી......પુરુષોની ઘડીકવારની રમુજ માટે નથી...કાંઈ સુથીયાં સાવરણી માટે નથી...છોકરાનાં બાળોતીયાં ધોવા માટે જ નથી...ઘરમાં ગોંધાઈ રહેવા માટે જ નથી...મોટા મોટા લાજના ઘુમટાઓ કહાડવા માટે જ નથી...મુંગે જ રહેવા માટે નથી...કુટણાં કુટવા માટે જ નથી...વેવાણોના વાંકાં બોલવા અને દુધમાંથી પુરા કાઢવા માટે જ નથી...ખુણામાં પડીને રોવા કરવા માટે જ નથી.. ગામની કુથલી કરવા માટે જ કે પાડોશણની અદેખાઈ કરવા માટેજ નથી...કાંઈ છોકરાં જણવાના સંચા તરીકેનો જ નથી। પણ સુકોમળ પવિત્ર સ્ત્રીઓના અવતાર તો આ જગતમાં દયાની દેવીઓ તરીકેનો છે...નવું જીવન લાવવા માટે છે...અલૌકિક સૌન્દર્ય ફેલાવવા માટે છે...પુરુષોમાં પુરુષાર્થ વધારવા માટે છે. જેની હરણીના જેવી મનોરંજક અને માછલીના જેવી ચંપળતાવાળી છતાં પણ સદૈવ દયાથી ભરેલી આંખો છે તેવી સ્ત્રીઓનો અવતાર તો આ જગતને પરમાર્થ શીખવવા માટે છે. સ્વભાવથીજ અંતરના ઉંડા પ્રેમભાવવાળી સ્ત્રીઓનો અવતાર તો આ જગતમાં પ્રભુનો મહિમા ને ભક્તિ ..શાન્તિ (તે) ફેલાવવા માટે છે .મંગળ કાર્ય કરવા અને સ્વર્ગના દેવોના પ્રતિનિધિ તરીકેનો જ છે, એમાં કોઈ સંશય નથી. "

" લગ્ન શા માટે?"—"પ્રભુ પ્રેમમાંથી જ લગ્ન સ્નેહની ઉત્પત્તિ થયેલી છે અને લગ્ન સ્નેહથી જ પ્રભુપ્રેમ વધી શકે છે. માટેજ મનુષ્યની ઉત્પત્તિની સાથેજ લગ્ન સ્નેહની ઉત્પત્તિ થયેલી છે, એટલે લગ્ન સ્વાભાવિક છે, તે ટાળી શકાય એવી બાબત નથી... કુંવારાપણું તે અર્ધાપણું છે, અને સાથે મળેલી (પુરુષત્વ અને સ્ત્રીત્વની—) શક્તિઓ તે લગ્ન છે...દૈવી લગ્ન એટલે કે સુખી લગ્ન...અને આસુરી લગ્ન (એટલે) કજોડું!........

"સ્ત્રીઓના હૃદયના ભાવ તું અમારા કરતાં વધારે સારી રીતે જાણતી હશે. જોકે તારા મગજમાં સ્ત્રી પુરુષના સમાન હકનો પવન ભરાયેલો છે. તોપણ તું મને કહે કે તારો આનન્દ શેમાં છે? તારા વ્હાલાની તાબેદારી કરવામાં કે તારા વ્હાલા ઉપર ધણીપણું ચલાવવામાં? બેની, શરમાઈશ નહિં...તને શું ગમે છે? તારા વ્હાલા માટે સારૂં સારૂં ખાવાનું બનાવવું તને મન થાય છે કે નહિં? તારે ઘેર રસોઈયો છે તોપણ ઘણી વખત તારે હાથે તારા વ્હાલા માટે કોઈ કોઈ ચીજ બનાવવાની ઇચ્છા થાય છે કે નહિં? તારો વ્હાલો જ્યારે પાણીનો લોટો માગે ત્યારે તે માગ્યા પહેલાં અગાઉથીજ તૈયાર રાખવામાં,—તને ગમે તેટલું કામ હોય પણ તે બધું છોડીને તારા વ્હાલા માટે દુધ તૈયાર કરવામાં તને આનન્દ આવે છે કે નહિ!

તારી વ્હાલામાં વ્હાલી બેનપણી સાથે તું મીઠામાં મીઠી છુપી વાર્તો કરતી હોય ને એ વખતે તારો વ્હાલો આવી ચ્હડે તો તેને જોઇને તું રાજી થાય કે ગુસ્સે થાય? ..... કોઈ સભામાં તું પ્રમુખપદે હોય ને તારા ભાષણથી ખુશી થઇને લોકો તને તાળીઓથી વધાવી લેતા હોય એથી તને જેટલી ખુશી લાગે તે કરતાં તારો વ્હાલો કાંઈ પ્રસંગોપાત "જા જા ઘેલુડી!" કહીને જરાક હસતે તારા ગાલ ઉપર આસ્તેથી બે આંગળીયો લગાડે તો તને વધારે આનન્દ થાય કે નહિ? ધાર કે ત્હારા વ્હાલાનું માથું દુઃખતું હોય તો નોકર પાસે તેનું માથું દબાવીને તું રાજી થઇશ કે તું પોતે તારે હાથે માથું દબાવીશ ત્યારે સંતોષ પામીશ? તારાં બિમાર બાળકને દવા પાવાનું કામ આયાને સોંપવાથી તને ખુશાલી લાગે કે તારે હાથે પાવાનું મન થઇ જાય? ... તારે ઘેરે ઘણાએ નોકરો છે... પણ તારા વ્હાલાના રૂમાલમાં સેંટ નાખી સરખો કરી તેને આપતાં તને શા માટે મજે પડે છે? અને તારા વ્હાલાના કપાળ ઉપરના બાલનાં ગુચ્છાં સરખાં કરવાનું તને શા માટે મન થઈ જાય છે? બેટી, એનું કારણ એ છે કે સ્ત્રીઓની પ્રકૃતિમાં પ્રભુએ આધીનતા ગુંથેલી છે અને સ્ત્રીઓના અંતઃકરણમાં "સેવા ધર્મ" રહેલો છે..તેથી સેવામાં જ—પતિ પ્રેમમાં જ પ્રભુએ તેઓનો આનન્દ મૂકેલો છે,"... ..

"આ દુનિયાદારીની કઠણ જંજાળો અમે ભોગવીએ છીએ તે કોને માટે?—...આ અસાર સંસારના ભયંકર તાપમાં અમોને કેટલું બધું તપવું પડે છે?... એ બધું કોને માટે?—આ દુનિયામાં અમે જે જે સાહસો ..મહાભારત જોખમો ઉઠાવીએ છીએ...અમને અપમાન લાગે તેવા માણસોની નોકરી કરીએ છીએ, તે કોને માટે? અમારી પાઘડીમાં ડુચા ઘાલીને પણ અમારી બાયડીઓને દાગીના પહેરાવીએ છીએ તે શા માટે? અને અમે ટાઢ તડકામાં રખડીને અમારી બાયડીઓને ઘરના ટાઢા છાંયડામાં બેસાડી રાખીએ છીએ તે શા માટે? મહારાજજી, આ બધું અમે સ્ત્રીઓને માટે જ કરીએ છીએ તેઓની આધીનતા જ અમારી પાસે આટલું બધું કરાવે છે જો સ્ત્રીઓમાં આધીનતા ન હોય—એવો ધર્મ ન હોય તો અમે આમાંનું કાંઇ પણ કરીએ નહિ. અમે એકલા હોય તો પાંચ રૂપી આમાં અમારૂં ચાલી શકે અને બાયડી પરણીએ તો પચીસ રૂપિયામાં પણ પુરૂં થાય નહિં એવી રીતે સ્ત્રીના ઘરરાથી અમોને કેટલી બધી જંજાળ ભોગવવી પડે છે? અને તોપણ અમે તે કેટલી બધી શાંતિથી ઉલટા કેવા ખુશી થઇને ભોગવીએ છીએ, એ તમે ક્યાં નથી જાણતા? એ બધું શા માટે? માત્ર સ્ત્રીઓની "સેવા" ને જ માટે. અમારામાં ધણીપણું રહેલું છે તેને લીધે. અને સ્ત્રીઓને તેમની સેવાનો બદલો આપવા માટે જ અમે આટલી જંજાળો ઉઠાવીએ છીએ કારણ કે સ્ત્રી અને પુરૂષ એ દેવ અને ઇશ્વરનું સમરૂપ છે, એટલે દેવોને માટે જેમ પ્રભુ અવતાર લેય છે તેમ સ્ત્રીઓને માટે કુદરતી રીતે જ અમારો અવતાર છે, એટલે જાણ્યે અજાણ્યે, ખુશીથી કે નાખુશીથી, પણ સ્ત્રીઓની સેવાનો અમારે બદલો વાળવો જ પડશે ... ... જેમ કરીએ ત્યારે જ અમારા આત્માને શાંતિ વળે છે...જેમ પુરૂષાર્થને લીધે પુરૂષ છે તેમ જે આધીનતા એજ સ્ત્રીમાં સ્ત્રીપણું છે. . . ... એ આધીનતાને વશ થઈ જવાનો . પુરૂષાર્થપણાનો સ્વભાવ જ છે. એ સ્વભાવને લીધે અમે સ્ત્રીઓની "સેવા" ના દાસ બનીએ છીએ"

पुस्तकशाळानी प्रसादी.

કેવાં ગીત રચાવાં જોઇએ?

લેખક. સ્વર્ગસ્થ સાક્ષર શ્રી અમૃતલાલ સુન્દરજી પઢીઆર.

સ્ત્રીઓનાં દરેક કામમાં, દરેક તહેવારોમાં અને દરેક ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં-કાંઇક નવીન રહસ્ય મૂકવું જોઇએ. આપણા દેશમાં હાલના વખતમાં એ બાબતમાં સ્ત્રીઓ પોતે પોતાની મેળે કાંઇ પણ સુધારો વધારો કરી શકે તેમ નથી, પણ જો આપણે એવાં શોધનો પુરો પાડીએ તો તેનો લાભ લેવા તૈયાર થાય એવો એક નવો વર્ગ સ્ત્રીઓમાં તૈયાર થતો જાય છે. લગ્નમાં, સીમંતમાં, જનોઇમાં, ગરબાઓમાં-દેવમંદિરોમાં અને ફુરસદને વખતે ગાવાના ગીતોમાં-તથા છેવટ હાલરડાંના ગીતોમાં પણ સુધારા થવા જોઇએ. તદ્દન સાધારણ વિચારોનાં સેંકડો વરસોનાં જે ગીતો ચાલ્યાં આવે છે, અને પાછળથી લોકોની હલકા પ્રકારની વૃત્તિઓની તેમાં જે સેળભેળ થઇ ગઇ છે, તે સુધારવાની કોઇએ દરકાર કરી છે? લાખો સ્ત્રીઓ વરસોનાં વરસો થયાં એનાં એ ગીતો ગાય છે, પણ કોઇ પણ સ્ત્રીઓ ગીતોના ખરા અર્થ સમજે છે?-કહો કે નહિ જ—ત્યારે વિચાર કરો કે એવાં ગીતો તેની જીંદગી ઉપર શું અસર કરી શકે? અને જે તેની જીંદગી ઉપર અસર ન કરી શકે તે આપણને શું ફાયદો કરી શકે? શું આપણામાં કોઇ એવા કવિઓ નથી કે જે પ્રસંગોને અનુસરતાં, સ્ત્રીઓને રૂચે તેવાં, ઉત્તમ પ્રકારનાં, નવીન ભાવનાવાળાં અને ખુલ્લા અર્થનાં એવાં ગીતો બનાવી શકે? બેશક, કોમને કોઇ પણ એવા એવા કવિઓ હોવા જ જોઇએ, પણ અફસોસ કે એવી અગત્યની બાબતો ઉપર કોઇ ખરેખરી મહેનત લેતા નથી, ને પ્રેમને નામે નજીવાં ગાયનો જોડવામાં જ પોતાનો વખત ને ગહેનન ગુમાવે છે! એ કે હાલના આપણા કવિઓનાં એવાં ગીતો છે, પણ અસલી ગીતોની માફક સાર્વજનિક થઇ શક્યાં નથી, દરેક ઠેકાણે બધી જાતની સ્ત્રીઓ હોંસે હોંસે શીખે અને ગાય એવી જાતનાં નવીન ભાવનાવાળાં-ગીતો હજી આપણા કવિઓ બનાવી શક્યા નથી; અને જ્યાં સુધી દરેક પ્રસંગનાં એવાં ઉત્તમતાવાળાં ગીતો ઘેરેઘેર ગવાતાં ન થાય ત્યાં સુધી આપણા દેશની સ્ત્રીઓના વિચારોમાં સ્વાભાવિક ઉત્તમતા આવી શકે નહિ, અને જ્યાં સુધી સ્ત્રીઓના હૃદયમાં સ્વદેશ પ્રેમની નવી રોશનીનો પ્રકાશ પડે નહિ, ત્યાં સુધી દેશનો કાંઇ શુકરવાર થાય નહિ! માટે જેમ બને તેમ જલદીમાં જલદી અને રહેલામાં રહેલી રીતે સ્ત્રીઓનાં હૃદયમાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ સંસ્કારો બેસાડી શકાએ એમ આપણે કરવું જોઇએ. એમ કરવું એ આપણી પહેલી ફરજ છે.

આપણી બ્હેનોનાં ગીતો.

મહારાજજી ! જ્યારે આ જાતના વિચારો મ્હારા મનમાં રમતા હતા, ત્યારે હું મ્હારા મિત્રોને કહેતો હતો કે, શું તમોને એમ નથી લાગતું કે,

"હાલરડું ને હુલરડું ને ઘી ને ખીચડી ચટાડું."

એવાંજ હાલરડાંઓમાં આપણી બ્હેનોએ રહી જવું જોઇએ કે અરે હવે તો તેઓએ એવાં હાલરડાં ગાવાં જોઇએ કે "ઓ પવિત્ર બાલકો ! તમે પ્રભુના પુત્ર છો, તમે દેશની આશા છો, તમને પ્રભુએ મહાશક્તિ આપીને મોકલ્યા છે, અને જેમ તમને અમારા હૃદયનાં અમૃત પાઇએ છીએ, તેમ તમે તમારા બંધુઓના હૃદયમાં અમૃત રેડતાં શીખજો. બચ્ચાંઓ ! ડરશો નહિ, આપણો માલીક મ્હોટો છે. તમને બ્હીવા માટે નહિ પણ બહાદુરી કરી બતાવવા માટે પ્રભુએ અહિં મોકલ્યા છે ઓ મ્હારા બાપલીઆ ! તમે રૂવો નહિ, રોવું તો નરકમાં છે તમોને તો સંસારમાં સ્વર્ગ લાવવા માટે મનુષ્યનો અવતાર આપવામાં આવ્યો છે, માટે શાંતિમાં રહો. જગતમાં આનંદ વધારનારૂં સ્વાભાવિક સ્મિત હાસ્ય કરો અને તમારી ફરજો બજાવવાને યોગ્ય થાઓ" ભાઇઓ ! આવાં હાલરડાંને બદલે—

"વાટકો ચાટશે મ્હારો ફીબલો ભાઇ !"

એવાં હાલરડાં આપણી બ્હેનો ગાય એ શું દિલગીરી ભરેલું નથી ? એ શું આપણા ઘર સંસારની નાલેશી નથી ? અને એ શું હાલના બુદ્ધિબળના તથા ભ્રાતૃભાવના જમાનાને અનુસરતાં ગીતો છે ?—કહો કે નહિજ. છતાં પણ એવી અગત્યની બાબતમાં સુધારો કરવાનું કામ કોઇએ પણ ઉપાડેલું છે ? જ્યાં સુધી દરેક કુટુંબમાં અસર કરી શકે એવી જાતના આવી ઘર સંસારી બાબતો ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવામાં આવે નહિ ત્યાં સુધી આપણા સંસાર સુધારાની મંડળીઓના હોલમાં થતાં ખાલી ભાષણોથી કાંઇ શુકરવાર થવાનો નથી; કારણ કે એ ભાષણોની બાબતો બહુ સારી હોય છે, પણ તે માત્ર ચોપડીઓમાં જ લખેલી રહી જાય છે, અથવા તો થોડા દિવસ પછી તે ભૂલી જવાય છે, પણ અમે જે કહીએ છીએ તે બાબત તો આપણા રોજના અનુભવમાં આવી શકે તેવી છે, પ્રત્યક્ષ ફળ દેખાડે તેવી છે, અને ભવિષ્યની પ્રજામાં તથા આજુબાજુના લોકોમાં સારા સંસ્કાર બેસાડે તેવી છે, એટલું જ નહિ પણ તે કરવામાં કાંઇ ખાસ ખરચ કે મ્હોટી મહેનત કરવી પડે તેમ નથી, કારણ કે મનુષ્ય સ્વભાવને ગમે તેવાં ગીતો પોતાની મેળે મેળે હોસે હોસે લોકો શીખે છે, વળી એવાં ગીતોનું સૌને કામ પડે છે, એટલે તે જો લોકપ્રિય થઇ જાય તો સૌને ઘેર ઘેર કાંઇ શીખવવા જવું પડતું નથી, સૌ પોતાની ખુશીથી શીખે છે જો આપણે સાચા સુધારા કરવા હોય અને જગતમાં ઇશ્વરી સ્નેહનો ઉંચામાં ઉંચો ધર્મ ફેલાવવો હોય તો ન્હાનાં બચ્ચાંઓના કાનમાં સ્વદેશપ્રેમના અને આત્મિક બળના શબ્દો પડે એમ કરો. એમ કરવા માટે આગળ વધવાની ઇચ્છા રાખનારા ઉત્તમ વિચારવાળા હાલના આપણા ભાઇબંધ કવિઓની તથા પોતાની બ્હેનપણીઓનું કલ્યાણ ઇચ્છનારી આપણી ભણેલી બ્હેનોની આપણે મદદ લેવી જોઇએ, અને

ઇશ્વરકૃપાથી હવે આપણા દેશમાં એવી જાગ્રતી આવતી જાય છે કે ઘણી જાતની મદદ કરવા આપણાં ધર્મીઓ ભાઇ બ્હેનો તૈયાર થતાં જાય છે, માટે આપણે આપણાં કલ્યાણ સારૂ જેમ બને તેમ જલદીથી એવા શુભ પ્રસંગનો લાભ લેવો જોઇએ. જો સાર્વજનિક સમય પ્રસંગનો આપણે સુંદર રીતે લાભ લઇ શકીશું તો થોડાજ વખતમાં આપણે કાંઇક ચ્હડતી સ્થિતિના આનંદો ભોગવવા ભાગ્યશાળી થઇશું. અમે ઇચ્છીએ છીએ કે એવા આનંદો પ્રભુ આપણને જલ્દી આપે. હવે—

લગ્નમાં ગીતો કેવાં હોવાં જોઇએ ?

તે સાંભળો "ઓ વ્હાલા વીરા ! આજ દિવસ સુધી તમે અપૂર્ણ હતા પણ હવે પૂર્ણ થાઓ છો, માટે હવે તમારી ફરજ વધી છે, એ ફરજ બજાવવાને તમે ભાગ્યશાળી થાઓ, એમ અમે પ્રાર્થના કરીએ છીએ, તમારો સ્નેહ બહુ સારે ઠેકાણે થયો માટે અમે તમને મુબારકબાદી આપીએ છીએ, અને અમરવેલીની પેઠે તમારો સ્નેહ વધે એમ ઇચ્છીએ છીએ તમારૂં જોડું બહુ સુખી થશે, કારણ કે કન્યા બહુ ગુણવાન મળેલી છે. ઓ ભલા વહેવાઇઓ ! તમે આવું અમૂલ્ય રત્ન અમારા પુત્રને આપ્યું માટે અમે સૌ તમારો ઉપકાર માનીએ છીએ તમે અમારો બહુ સારો સત્કાર કર્યો છે, એ ખાતે તમને ધન્યવાદ છે. આ રત્ન આપીને તમે અમને મ્હોટા બનાવ્યા છે. હવે આપણો સૌનો સ્નેહ દિન પ્રતિદિન વધતો જાય અને એક બીજાની ભૂલો માફ કરી શકીએ એમ અમે ઇચ્છીએ છીએ. વ્હાલા પુત્ર ! આ લગ્નથી તમે આપણા પિતૃઓને રાજી કર્યા છે, ધર્મને ટેકો આપ્યો છે, સંસારના પ્રવાહને આગળ વધાર્યો છે, અને ઘણી જાતના ભયમાંથી તમે બચ્યા છો. હવે તમારે ઘેર સગાંઓના સ્નેહ વધશે, બાળકોનો આનંદ વધશે, મા બાપોની સેવા વધશે અને અતિથિઓનો આદર થશે, માટે તમે ધન ભાગ્ય છો લગ્નની પવિત્ર ફરજ તમે બજાવી માટે હે વરરાજા ! તમારા સબંધીઓ તમોને કિંમતી ભેટો આપે છે. કન્યાને પસંદ કરીને મનુસ્મૃતિ પ્રમાણે તેને સુખી રાખવાનો ઠરાવ કરીને તમે પરણ્યા અને સ્વાર્થનાં નહિ પણ સ્નેહનાં લગ્ન કર્યાં માટે પ્રભુ તમારી ઉપર રાજી થયા છે. ઇશ્વર કૃપાથી અમારી સૌભાગ્યવતી વહુની પધરામણી અમારા કુટુંબમાં મંગળદાયક થાઓ, અને એ બન્ને આત્માની પૂર્ણતા કરવામાં આ લગ્ન સફળ થાઓ.'

ભાઇઓ ! આપણાં પવિત્ર લગ્નોમાં આવી જાતનાં અર્થવાળાં ગીતો જોઇએ કે નિર્લજ ફટાણાં જોઇએ ? જરા ખ્યાલ તો કરો ! ક્યાં હોળીના ઘેરીઆના જેવાં ભુંડાં ફટાણાં ને ક્યાં આવી ઉચ્ચતા ? જરા જુઓ તો ખરા ! જો એ બન્ને બાજુ તપાસશો તો તમારી ખાત્રી થઇ જશે કે જ્યાં સુધી આપણા ઘરની અંદરના રિવાજોમાં ઉત્તમ ના આવે ત્યાં સુધી એકલી કોલેજોની કેળવણીથી આરો આવશે નહિ, માટે હવે તો આપણા દરેક ભાઇઓએ પોતાને અનુકુળ હોય તે લાઇનમાં કાંઇકને કાંઇક કામ કરી બતાવવું જોઇએ, હવે માત્ર લુખી વાતોનો વખત નથી, હવે તો એ વાતોને આચરણમાં ઉતારવાનો સમય છે, કારણ કે એવી ચીજો ગ્રહણ કરવાને લોકો તૈયાર થઇ રહેલા છે, માત્ર તેઓને રસ્તો દેખાડનારા થોડાક દોસ્તો તથા તેઓને દોરનારા થોડાક આગેવાનોજ જોઇએ છે. જો એવા હલનચલન વાળા થોડાક આગેવાનો હોય તો હાલમાં થોડા વખતમાં ઘણું થઇ શકે એવો

જોગ આવી ગયો છે અરે ! આવી મ્હોટી તકનો લાભ લેનારા મહાત્માઓ ક્યાં છે ! કોઇકની મહેનતથી તૈયાર થએલા પાકનાં ખેતરો મળે છે, છતાં પણ અરે ! હાય હાય ! કોઇ કાપણી કરનાર ન મળે ! ગુજરાત ! ત્હારા નસીબમાં પાછળ પડવાનુંજ છે હો ! ભારત ! ત્હારી દુર્દશા હજી દૂર થવાની નથી ? કાં કે જો એ દશા દૂર થવાની હોય તો આવી અમુલ્ય તકનો લાભ લેનાર વીરલા હીરલાઓ કેમ ન નીકળે !

સીમંતનાં ગીતો.

બધુંઓ ! હવે સીમંતનાં ગીતો કેવાં હોવાં જોઇએ, તે સાંભળો " ધન્ય છે આ મંગળદાયક દિનસો ! આજે અમે એક વધામણી સાંભળી છે અમારે ઘેરે થોડા વખતમાં એક પવિત્ર આત્માની પધરામણી થવાની છે બ્હેનો ! એ પવિત્ર આત્માનો આપણે કેવી રીતે સત્કાર કરવો, એ મહા શક્તિને આપણે કેવી રીતે વધાવી લેવી અને એ ઇશ્વરી અંશને આપણે કેવી રીતે રાજી રાખી શકીએ, તે અમને કહો ઓ વહુવરાણીજી ! ખુશી થાઓ, ખુશી થાઓ, ઇશ્વરની તમારા ઉપર કૃપા ઉતરી છે તમે ધન્ય ભાગ્ય છો, કારણ કે મહાન ઇશ્વરે વિશ્વાસ લાયક ગણી પોતાની કિમતી થાપણ તમોને સોંપી છે એવી આશાથી કે તમે તેનો સદુપયોગ કરશો વહુ દીકરા. હવે તમારે બહુ સંભાળીને ચાલવું જોઇએ, તમારા ફૂલને ખીલવવા માટે તમારે ઉપરછલા કેટલાક મોજ-શોખ અને બહારનાં કેટલાક સુખોનો ભોગ આપવો જોઇએ બ્હેની ! તમારાં લગ્નની સાર્થકતા થઈ છે, પવિત્ર આત્મા દ્વારા તમારી ઉપર ઇશ્વરની કૃપા ઉતરી છે, તમે પ્રભુના બાળકનો ભાર ઉપાડ્યો છે, અને ઇશ્વરનું ઐશ્વર્ય જગતમાં લાવવામાં તમે મદદગાર થઇ શક્યાં છો, માટે ખુશી થઇને દેવતાઓ તમારી ઉપર ફૂલોના વરસાદ વરસાવે છે આપણને કાંઇક નવીન ચીજો મળે, સુંદર રમકડાંઓ મળે, રમુજી જાનવરો મળે, મારૂં ખાવાનું મળે, કયાંઇથી માન મળે અથવા થોડા-ઘણા પૈસા મળે તો પણ આપણે કેવા ખુશી થઇ જઇએ છીએ, ત્યારે આપણે ઘેર પવિત્ર આત્મારૂપે પ્રભુ પોતે પધારે, ત્યારે આપણે કેટલાં બધાં ખુશી થવું જોઇએ, એ ખ્યાલ તો કરો ! આવા આનંદમાં દુઃખ ક્યાં રહી શકે ! માટે ઓ દેવી ! તમે સદાય પ્રસન્ન રહો, અને તમારૂં બાળક જગતમાં નમુના રૂપ થઈ પડે એવા ઉપાય કરો. "

આવી રીતનાં સીમંતનાં ગીતો જોઇએ કે ગર્ભવતીની લાગણી દુભાય એવાં ગીતો જોઇએ !—જ્યાં સુધી આવી સાર્વજનિક ઘર સંસારી બાબતમાં આપણે ધ્યાન આપીએ નહિ ત્યાં સુધી સાચા સુધારા થઇ શકે નહિ માટે હું તો મ્હારા મિત્રોને વારવાર એજ ભલામણ કરૂં છું કે ભાઇઓ પ્રથમ તમારૂં ઘર સુધારો, કારણ કે દરેક જાતના સુધારા પ્રથમ ઘરમાંથી શરૂ થાય છે, અને ઘર ગૃહિણીથી છે, માટે પ્રથમ આપણી સ્ત્રીઓમાં અને આપણા રિવાજોમાં ઉત્તમ ભાવનાઓ આવે એમ થવું જોઇએ. હજી સુધી આપણા દેશની સ્ત્રીઓમાંથી સોમાં એક બાઇડી પણ પુરૂં ભણેલી નથી, છતાં પણ એવી આશા રાખીએ સ્ત્રીઓ સુધરશે એટલે એની મેળે મેળે સુધારા થવા લાગશે, તો એ સુધારા તો સેંકડો વર્ષો ઉપર જાય તેમ છે, પણ અનુભવીઓના મત મુજબ અમે જે કહીએ છીએ તે તો વરસોમાં બની શકે તેમ છે માટે આપણા રિવાજોમાં ઉત્તમતા દાખલ થાય એમ

કરો, એટલે આપણાં આચરણોમાં તે સ્વાભાવિક રીતે જ આવવા માંડશે. મહારાજજી! પંડિતજીને આ વાતો સાંભળીને ડંફાળો વાગશે હજી પણ મ્હારી યોજના હજી લાંબી છે.

જનોઈનાં ગીતો કેવાં જોઈએ ?

પવિત્ર ફરજો બજાવનાર જનોઈનાં ગીતો કેવાં હોવાં જોઈએ, તે હવે સાંભળો:— મ્હારા વ્હાલકડા બેટા, હવે તમને પવિત્ર જનોઈ પ્હેરાવવામાં આવે, એથી તમે હવેથી દ્વિજ ગણાશો. દ્વિજ એટલે બીજો જન્મ. આજ સુધી તમે બાળક ગણાતા હતા, હવે તમે બ્રહ્મચારી ગણાશો. હવે તમારે સંધ્યા-પૂજા તથા ધર્મની બીજી બાબતોમાં ધ્યાન આપવું જોઈએ અને વિદ્યાભ્યાસ કરવો જોઈએ. જનોઈના ત્રણ આંટા છે તેનો હેતુ તમોને એવી યાદી આપવાનો છે કે તમે મન, વચન ને કર્મથી પવિત્ર રહો. જનોઈના જુદા જુદા ત્રણે તાર જનોઈની બ્રહ્મગાંઠમાં એક થઈ જાય છે. તેમ પરમાત્માની જુદી મહાશક્તિઓ—શિવ, બ્રહ્મા ને વિષ્ણુ—બ્રહ્મામાં એક થઈ જાય છે, માટે તમે એક ઈશ્વરને માનનારા આનંદ દૃષ્ટિવાળા થાઓ. ઓ મ્હારા ન્હાનકડા બ્રહ્મચારીજી! તમે જે ખાખરાનો દંડ પકડ્યો છે તેનો હેતુ એજ છે કે એ પ્રમાણે તમે સ્વધર્મનો દંડ પકડતાં શીખો. તમને મૃગચર્મ આપવામાં આવ્યું છે તેનો હેતુ એજ છે કે તમે મોજ-શોખને અંકુશમાં રાખીને જેમ હોય તેમ નિભાવી લ્યો અને વિદ્યાભ્યાસ કરો. તમને લંગોટી બંધાવી છે તેનો હેતુ એ છે કે વિદ્યાભ્યાસ પુરો કરતાં સુધી હમણાં નિસ્પૃહી બાવા જેવા બની જાઓ, અને તમારી પાસે ભિક્ષાવૃત્તિ કરાવવામાં આવે છે, તેનો હેતુ એજ છે કે ભીખ માગવી પડે તો ફિકર નહિ, પણ પોતાના આત્માનું અને દેશનું કલ્યાણ થાય એવું જ્ઞાન મેળવો. પ્રભુ! આખી દુનિયામાં સૌ મંત્રો કરતાં ઉત્તમ એવો ઉત્તમ બુદ્ધિવર્ધક ગાયત્રી મંત્ર તમોને આપવામાં આવ્યો છે, એ મંત્રના બળથી તમે તમારી બુદ્ધિને ખીલવો, અને છેક ઈશ્વર સુધી પહોંચાય તેમ કરો. ઓ નાનકડા બાળ, તમે હવે દ્વિજ થયા છો એટલે કે તમોને નવી પાંખો આવી છે, એ પાંખોના જોરે જ્ઞાન મેળવવા સારૂ જ્યાં સુધી ઉડી શકાય ત્યાં સુધી ઉડો, જેમ વધારે દૂર ઉડી શકશો તેમ વધારે ખુબી મેળવી શકશો. બધું, અસલના ઋષિ કુમારો જેમ મહાત્માઓના આશ્રમમાં જતા, એ જ્ઞાનીના બ્રાહ્મણોનાં બાળકો ભણવા માટે જેમ કાશીએ જતા, તેમ આપણી હાઈસ્કુલોમાં, આપણી કોલેજોમાં અને વિદેશી-યુનિવર્સિટીઓમાં નવી નવી જાતના અભ્યાસ કરો, અને તમારૂં તથા જગતનું કલ્યાણ થાય તેમ કરો. ઓ બ્રહ્મચારીજી, તમે દેશના ભવિષ્યની આશા છો, તમારી ઉપર તમારી મહોટેરી પેઢીને રાજી થવાનો આધાર છે, આપણા કુળમાં તમે કીર્તિરૂપ થાઓ, આપણા દેશમાં તમે દીવા જેવા થાઓ, આપણા ધર્મમાં તમે આગેવાન થાઓ, અને ભવિષ્યની પ્રજામાં તમે નમુનારૂપ થાઓ. આ બધું થવાનો આધાર તમારા બ્રહ્મચર્યના બળ ઉપર, તમારા મેળવેલા જ્ઞાન ઉપર, તમારા સ્વદેશ પ્રેમ ઉપર, અને તમારા પુરૂષાર્થ ઉપર છે. માટે ઓ વ્હાલા પુત્ર! આપણા પૂર્વજોની આબરૂ સામે જોઈને, આપણા દેશની હાલની દશા સામે જોઈને, અને તમારૂં આત્મિક બળ સમજીને શુભ હેતુથી વિદ્યાભ્યાસ કરો, એટલે પ્રભુ તમારા મનોરથ સફળ કરશે, ૐ શાંતિ શાંતિઃ શાંતિઃ”

બંધુઓ ! જનોઇનાં ગીતોમાં આવા ઉપદેશો જોઇએ કે * બરઓડાનાં ફારસો જોઇએ ! મામો કહે કે, તું કાશી ભણવા માટે ન જા તો હું તને પિતાંબર લઈઆપું, વીંટી લઇ આપું, ઘડીઆળ લઈ આપું અને છેવટ કહે કે તને મ્હારી છોકરી પરણાવીશ, પણ તું કાશી ભણવા ન જા. આવી રીતના સંસ્કારો બાળકોના મનમાં બેસાડવા એ સારી વાત છે કે અમે કહીએ છીએ તેવી જાતના વિચાર બાળકોના મનમાં ઠસાવવા એ સારી વાત છે ?–એની તુલના કરીને પછી તમોને જે વ્યાજબી લાગે તે કરો. અમે તો જોયું છે કે બરઓડાના ફારસમાં જે હસાહસ થાય છે, તેમાં જનોઇની ગભીરતાનું અને જનોઇનું ખરું રહસ્ય ઉડી જાય છે આપણી વ્યાવહારિક અને ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં જે કચરો ભરાઇ ગયો છે તે દૂર કરીને તેની ઉત્તમતા સમજાવવી, અને તે ઉત્તમતા આપણા અનુભવમાં આવી શકે તેમ કરવું, એ અમારી મુખ્ય ઇચ્છા છે, માટે આટલું લબાણથી કહું છું.

ફુરસદ વખતે ગાવાનાં ગીતો કેવાં હોવાં જોઇએ ?

તે સાંભળો "આવો આવો બ્હેની, આજે આપણને થોડી ફુરસદ મળી છે તેનો કાંઇક મદુપયોગ કરી લઇએ. આવો, ચાલો, જલદી કરો, ભૂખ્યાંને ભોજન આપીએ, તરસ્યાંને પાણી પાઇએ, ભૂલા પડેલાંને રસ્તો બતાવીએ, માંદાની સારવાર કરીએ. દુઃખીઓનાં આંસુ લુછીએ, અને અજ્ઞાનીઓને જ્ઞાન આપીએ. બ્હેનો ઉતાવળ કરો, ખોટી થાઓ નહિ, વખત ચાલ્યો જાય છે આવો, ચાલો અનાથોની ખબર કાઢીએ, વિધવા બ્હેનોને કર્તવ્યમાં લગાડીએ, તડકામાં બળતા હોય તેને છાયામાં લાવીએ, ટાઢે ઠરતા હોય તેને વસ્ત્ર આપીએ, મુસાફરોને આશ્રય આપીએ, અને દુઃખીયોને દિલાસા આપીએ બ્હેનો, આપણાં ધન્ય ભાગ્ય છે કે પ્રભુએ આપણને સદ્બુદ્ધિ આપી છે. આવો આવો, આપણે બધાં સાથે મળીને એ બુદ્ધિનો રૂડો ઉપયોગ કરીએ. એ બુદ્ધિથી કન્યાઓના હૃદયમાં સ્નેહ ભરીએ, બાળકોના હૃદયમાં જ્ઞાન ભરીએ, સૌભાગ્યવતી બ્હેનોને વ્યાવહારીક ડહાપણ આપીએ, વિધવા બ્હેનોને દયાની દેવીઓ બનાવીએ, બાળકોને પુરૂષાર્થની ઉશ્કેરણી કરીએ, ન્હાનાં બચ્ચાંઓની ઉચ્ચ વૃત્તિઓ ખીલવીએ અને સાધુઓને માન આપી સંસારમાં સ્વર્ગ લાવી શકીએ તેમ કરીએ. બ્હેનો ! શું આ બધું તમોને નથી ગમતું ? બેશક ગમે છે. ત્યારે વાર કેમ લગાડો છો ? ચાલો અમારી સાથે મહાન પ્રભુએ આપણને પવિત્ર ધર્મ આપ્યો છે, ઉત્તમ મનુષ્ય અવતાર આપ્યો છે, અને કિંમતી તક આપી છે ભલે એ બધાનો લ્હાવો લઇએ, એ બધાની કાંઇક સાર્થકતા બતાવીએ–કરી બતાવીએ, અને એ બધામાંથી આપણા આત્માને સંતોષ થાય એવું કાંઇક તત્વ મેળવી લઇએ. એવું તત્વ મેળવવા માટે બ્હેનો ! આવો, આપણે કાંઇક તપ કરીએ આપણું અભણાઓનું તપ કર્યું ? કુટુંબમાં સ્નેહ રાખીએ, બીજાઓના વાંક માફ કરીએ, ક્રોધીઓના ક્રોધ છૂટે એવા ઉપાયો કરીએ, લોભીઓને માયાનું મિથ્યાપણું સમજાવીએ, પશુ વૃત્તિવાળાઓનાં મનમાં ધર્મનો ઉદય થાય તેમ કરીએ, અદેખાઓની અદેખાઇ (મહત્વાકાંક્ષા) ઉચ્ચ હેતુઓમાં વપરાય તેમ કરીએ, અને જેમ બને તેમ આપણાં બાળકોમાં તથા આપણા સંબંધમાં આવતાં સૌ માણસોમાં

* જનોઇ આપ્યા પછી વિદ્યાર્થી કાશી જવાનું કહે છે, તેને મામો મનાવા જાય છે, ને થોડે દૂરથી પોતાને ઘેર બેસાડીને તેડી લાવે છે, તેને "બરઓડો" કહે છે.

સારા સંસ્કાર બેસે એમ વર્તીએ. તમે કહેશો કે આપણી પાસે એવાં સાધનો ક્યાં છે? પણ બ્હેનો, પ્રભુએ આપણી ઉપર દયા કરીને સ્વાભાવિક રીતે જ આપણી આંખમાં શરમ, હાથમાં કામ, મુખમાં મીઠાશ અને હૈયામાં હેત આપેલું છે, એ શું થોડું છે? બહારનાં બીજાં સાધનો વિના પણ એટલાથી જ આપણે ઘણું કરી શકીએ તેમ છીએ, આપણે મધુરાં હાસ્યથી જગતમાં મીઠાશ ફેલાવી શકીએ તેમ છીએ, આપણે માત્ર અમીની દૃષ્ટિથી માણસોનાં અર્ધાં દુઃખ ઓછાં કરી શકીએ તેમ છીએ, આપણે મીઠાં વચનોથી આપણાં દુઃખી બંધુઓને શાન્તિ આપી શકીએ તેમ છીએ, અને આપણે હૈયાના હેતથી સંસારમાં સ્વર્ગ લાવી શકીએ તેમ છીએ બ્હેનો! આપણી પાસે કાંઈ પણ ન હોય તો પણ ફીકર નહિ, બહારનાં સાધનો વિના પણ ઈશ્વર કૃપાથી આપણી અંતરની ભલી લાગણીઓથીજ આપણે ઘણું કરી શકીએ તેમ છીએ, કારણ કે સર્વ શક્તિમાન પરમ કૃપાળુ પરમાત્માએ આપણને અખૂટ સામર્થ્ય આપીને અહિં મોકલેલાં છે, તેથી ઈશ્વરના બળવડે આપણે જે ધારીએ તે કરી શકીએ તેમ છીએ. આવો બ્હેનો! આપણે ભૂખ્યાં વાછરડાંઓને ખવરાવીએ, તરસી ગાયોને પાણી પાઈએ, દુઝણી ગાયોને દોહી લઈએ, રોપાનાં કુંડાંમાં ખાતર નાખીએ, મંદિરોમાંથી કચરો કહાડીએ, બગીચામાંથી ફુલ વીણીએ, સૂર્યનો પ્રકાશ આવવા માટે બારી-બારણાં ઉઘાડીએ, અને દેવો માટે ફુલના હાર ગુંથીએ, શું એટલું પણ આપણાથી નહિ બને? જો ધારીએ તો જરૂર બની શકે!—છતાં પણ કોઈ બ્હેનોથી કદાચ એટલું પણ ન બની શકે તોપણ કાંઈ નહિ, પણ જગતમાં સૌનું કલ્યાણ થાઓ, એમ પ્રાર્થના કરી શકીએ તેમ તો છીએજ એ પણ એક જાતનું તપ છે, અને હમેશાં એટલું બને તો એ પણ કાંઈ ઓછું નથી માટે આવો બ્હેનો, સૌ સાથે મળીને જગતના કલ્યાણ માટે આપણે પ્રાર્થના કરીએ કે,

> સૌનું કરો કલ્યાણ, દયાળુ પ્રભુ! સૌનું કરો કલ્યાણ
> નર નારી પશુ પક્ષી સાથે જીવ જંતુનું તમામ — દયાળુ૦
> જગના વાસીઓ સૌ સુખ ભોગવે, આનંદે રહી આઠે જામ દયાળુ૦
> દુનિયામાં દરદ દુકાળ પડે નહિ, લડે નહિ કોઈ ગામ દયાળુ૦
> સર્વે જગે સુખકારી વધે તે, વળી વધે ધન ધાન દયાળુ૦
> કોઈ કોઈનું બુરૂં ન ઇચ્છે, સૌનું ઇચ્છે સૌ સમાન દયાળુ૦
> પોત પોતાના ધર્મ પ્રમાણે, સર્વ ભજે ભગવાન. દયાળુ૦

બંધુઓ! આપણી બ્હેનોનાં ફુરસદના વખતનાં ગીતો આવાં જોઈએ, કે "ચાલ હને મ્હારો મ્હેલ દેખાડું" એવાં જોઈએ? શું આ બાબતો વિચાર કરવા જેવી નથી? સંસાર સુધારો, સંસાર સુધારો, એમ સૌ કહેછે, અને હજી બીજાં સો વરસોમાં પણ ન બની શકે એવા મ્હોટા વાંધા ભરેલા સવાલો આપણા સુધારા વાળાઓ સૌથી આગળ ધરે છે, પણ જે ખરેખરી અગત્યની જેની અસર તુરત થાય તેવી અને જે થોડા વખતમાં, થોડા ખરચમાં અને થોડી મહેનતમાં સ્હેલાઈથી બની શકે તેવી જાતની, આવી અગત્યની ઘર સંસારી બાબતો તરફ કોઈ જુવે છે? કહો કે નહિજ આવી બાબતો કે જેની દરરોજ આપણી જીંદગી ઉપર કાંઈકને કાંઈક અસર થયા કરે છે, જે આપણા સાંસારિક

અને ધાર્મિક રિવાજોમાં વારંવાર ઉપયોગની છે, અને જે બાબતો વિના ઘડી પણ ન ચાલે એવી જે ઘરખતુ થઇ ગએલી છે તે બાબતોમાં ધ્યાન આપવું એ શું આપણી પહેલી ફરજ નથી? અમે તો માનીએ છીએ કે જ્યાં સુધી આવી બાબતોમાં ઉચ્ચતા આવે નહિ, ત્યાં સુધી આપણામાં નવો જુસ્સો આવી શકે નહિ, અને ત્યાં સુધી દેશની ચ્હડતી થઇ શકે નહિ માટે બાઇઓ! જેમ બને તેમ જલદીથી આપણા સાંસારિક અને ધાર્મિક રિવાજોમાં ઉત્તમતા આવી શકે તેમ કરો

"સાચું સ્વર્ગ"

वालमित्रः

બકુલ.

લેખક રા રા તનુભાઇ જેવચરામ ત્રીવેદી.

બકુલ કરીને સાત વર્ષનો છોકરો હતો જ્યારે દિવાળીની રજા પડતી ને તેનો મોટો ભાઇ ઘેર આવતો ત્યારે તેની વર્ષગાંઠ આવતી.

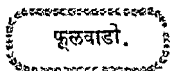
આ વર્ષે પણ તેનો મોટો ભાઇ આવ્યો હતો. બકુલના જન્મ દિવસે કાગના ગાડી ઘોડાની ભેટ આપવાનું વચન તેણે આપ્યુ હતું બકુલના આનંદ અને ખુશાલીનો પાર ન્હોતો.

વર્ષગાંઠનો દિવસ આવ્યો. બકુલ અને ઘરનાં બીજાં બધાં માણસો વ્હેલાં ઉઠયાં હતાં અને સર્વે ઘણા આનંદમાં જણાતાં હતાં. બકુલના મોટાભાઇએ બકુલને બોલાવીને કહ્યું કે "હું તો ગાડી ઘોડો લાવવાનું ભૂલી ગયો છુ. આ રૂપીઆ લે ને તું જાતે જઇને લઇ આવ."

બકુલ તે રૂપીઆ લઇને ખુશ થતો થતો ગયો. રસ્તામાં તેના મિત્ર મગનનું ઘર આવતું હતું, તેથી મગનને પોતાની સાથે તેડી જવાનો વિચાર કરીને તેના ઘરમાં ગયો. બકુલ અંદર ગયો ત્યારે મગન શરીરે રાખ ચોળતો હતો અને આમ કરવાનું કારણ પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે 'અમો ઘણાં ગરિબ છોએ અને ટાઢ વાય છે તેથી હું રાખ ચોળું છુ બકુલ મગનને પોતાની સાથે લઈ ગયો અને શુદ્ધ દેશી કાપડની દુકાનમાંથી મગનને માટે એક પોતીઉં, બદન અને ટોપીની માંગણી કરી, પણ કોઇએ તે તરફ ધ્યાન આપ્યું નહીં. એટલામાં મગનનો એક ઓળખીતો ત્યાં આવ્યો ને મગનની ખરી સ્થિતિથી દુકાનદારને તેણે વાકેફ કીધો. આથી દુકાનદારે એક પાઈ પણ લીધા સિવાય મગનને માટે કપડાં આપ્યાં.

બકુલે પોતાની પાસેના રૂપીઆમાંથી મગનની માને માટે, પણ એક લુગડું લઇ મગનને આપ્યું. બકુલ ઘેર ગયો અને બનેલી બીના સર્વને કહી. બકુલના આજના વર્તનથી સર્વને ઘણોજ આનંદ થયો. તેનો મોટાભાઇ મગનને ને તેની માને પોતાને ઘેર જમવા તેડાવી લાવ્યો. અને જન્મોત્સવની ખુશાલીમાં મગનની માને રૂ તથા રેંટીઆની ભેટ આપી.

તે દિવસથી મગનની સ્થિતિ સુધરી ગઈ છે અને દુનિયામાં મિત્રાચારી જેવું કંઇ હોય તો બકુલ ને મગન આજ ખરા મિત્ર બન્યા છે



આરોગ્ય અને સામાજિક સેવા.

વડોદરામાં ભરાયલા પ્રદર્શનને અંગે પ્રકટ કરવામાં આવેલી પત્રિકામાળા.]

૧. વિદ્યાર્થી આરોગ્ય.

("નારાજ તંદુરસ્તીવાળાં બાળકોમાંથી તમે કુશળ નાગરિક બનાવી શકશો નહીં.")

વર્ગ શિક્ષકની ફરજો

વર્ગ શિક્ષકે નીચેની બાબતો પર ધ્યાન આપવું જોઇએ

૧. હવા:—વર્ગમાં બેસનારાં છોકરાંના શ્વાસોચ્છ્વાસથી હવા બગડે છે, અને વધારે વખત તેવી રહે ત્યારે ઝેરી થવા માંડે છે.

अ. હવા ઝેરી થવાનાં ચિન્હો:—છોકરાંઓ સુસ્ત બને, બગાસાં આવે, ઉંઘ આવે, બેભાન થાય.

ब. હવા ઝેરી ક્યારે ન થાય:—ઓરડાની છત બાર અથવા તેથી વધારે ફુટ ઉંચી હોય ત્યારે ઓરડાનું ચોરસ માપ વર્ગમાં બેસનારા માણસની સંખ્યાને ૧૦ થી ગુણે તેથી ઓછું હોવું ન જોઇએ.

क. હવા ઝેરી થાય ત્યારે શું કરવું?—બાળકોને થોડી વખત ખુલ્લી હવામાં મોકલી દેવાં, બધાં બારી બારણાં ખોલી નાખી ચોકખી હવા દાખલ થવા દેવી.

૨. અજવાળું:—ઓરડામાં સારૂં અજવાળું લાવવા માટે જેટલા ચોરસ ફીટ ઓરડો હોય તેના પાંચમા ભાગ જેટલું બારી બારણાંનું ક્ષેત્રફળ હોવું જોઇએ. વિદ્યાર્થીને ડાબે હાથેથી પુષ્કળ અજવાળું આવે તેમ બેઠક ગોઠવવી જોઇએ. પાછળથી કે સામેથી આવે તેમ કરી નહીં. કાળા પાટીઆ પર પુષ્કળ અજવાળું જોઇએ પણ તેમાંથી ઝાક મારવો ન જોઇએ અથવા તેનો રંગ ચળકાટ મારતો ન હોવો જોઇએ.

૩ સ્વચ્છતા:—બાળકના શરીરની-ખાસ કરીને વાળ, દાંત અને ચામડીની-સ્વચ્છતા તપાસવી જોઇએ. કપડાંની સ્વચ્છતા પણ જરૂરની છે વર્ગ મંદિર સામાન પર ધુળ ન હોવી જોઇએ. બારણાં, પેટી, વગેરે ઉપર અને પાછળ ધુળ એકઠી ન થવી જોઇએ. બાળકોની અસ્વચ્છ ટેવો જેમકે પાટીએ થુંક લગાડવું, ભીંત કે જમીન પર થુંકવું, ખાવાનું વેરવું, નાકમાંથી લીંટ કાઢી ભીંત કે લુગડે લુછવું,—આવી ટેવો તદ્દન બંધ કરાવી દેવી.

૪. આંખ—કાનની ખોડ—કેટલાંક છોકરાં ટુંકી નજર વાળાં હોય છે, તેમની આંખને શ્રમ ન પડે તેમ બેસાડવાં જોઇએ. કાને બહેરાં હોય તેમને બરાબર સંભળાય તેટલાં પાસે બેસાડવાં જોઇએ.

૫ ચેપીરોગ—જે બાળકને ચેપીરોગ થયો હોય તેને નિશાળમાંથી એકદમ રજા આપવી અને ચેપ ન ઉડે તેવી તબીયત થાય નહીં ત્યાં સુધી શાળામાં આવવા દેવાં નહીં આવા ચેપીરોગ નીચે મુજબ છે શીતળા, ઓરી, (ગાલપચોળું), અછબડા, નારી ઉધરસ, દરાજ, ખસ, આંખ દુખવી

૬. કસરત—વર્ગનાં છોકરાંને દરરોજ ૫ દરથી વીસ મીનીટ સુધી બધા સ્નાયુઓને વ્યાયામ પહોંચે તેવી કસરત કરાવવીજ જોઇએ બીજી કોઇ કસરત ન આવડતી હોય તો છેવટ સાતતાળીની રમત પણ રમાડવી

૭ વખતપત્રક—વર્ગનું વખતપત્રક એવી રીતે ગોઠવવુ જોઇએ કે જેથી મગજમારીના વિષય પછી સાધારણ રીતે મગજને આરામ મળે તેવો વિષય આવે.

" જીવવા (માટે) જાણવું તે કેળવણી છે જાણવા માટે જીવવુ તે કેળવણી નથી "

મુખ્ય શિક્ષકની ફરજો.

૧. તપાસણી:—વર્ગ શિક્ષક ઉપરની ફરજો પ્રમાણે બરાબર લક્ષ આપે છે કે નહી તે વખતોવખત નીમતાણાની રીતે તપાસવુ જોઇએ.

૨. પાણી—બાળકોને પીવાનુ પાણી બરાબર સ્વચ્છ રહે છે કે નહી તે જોવુ માટલાં બરાબર અંદરથી સાફ રહે છે કે નહી, પીવાનાં પ્યાલાં ચોકખાં રહે છે કે કેમ તે જોવું ગામમાં જ્યારે કોલેરા જેવા ચેપીરોગ ચાલતા હોય ત્યારે પાણીમાં "પરમેંગેનેટ ઓફ પોટાસ" નંખાવવુ.

૩. પીશાબખાનાં—જાજરૂ અને પીશાબખાનાં સાફ રહે તેની હમેશ તપાસ રાખવી જોઇએ.

૪. ખોરાક—બપોરની રજા વખતે ખાવાનુ વેચનારો બેસતો હોય તો તેની બરાબર તપાસ રહેવી જોઇએ. બગડેલો ખોરાક, ધુળ અને માખી ઉડતી હોય તેવો ખોરાક વેચનારને બીલકુલ બેસવા દેવો નહી.

૫. મકાન ભાડે રાખવા બાબતઃ—મકાન ભાડે રાખવાનુ હોય ત્યારે ખાસ કરીને નીચેની બાબત પર ધ્યાન આપવુ મકાનમાં ભેજ છે કે નહી, ગંદા પાણીનો નિકાલ બરાબર છે કે નહી, વર્ગ બેસવાના ઓરડાનુ ક્ષેત્રફળ માપસર છે કે નહી, હવા આવવા જવાના માર્ગો છે કે નહી, અજવાળા માટે બારી બારણાં પુરતાં છે કે નહીં તથા પાડોશમાં ગંદવાડ કેવો છે !

વડોદરા. સંપતરાવ કે. ગાયકવાડ.
તા. ૭ ફેબ્રુઆરી ૧૯૨૧ પ્રમુખ, વડોદરા આરોગ્ય પ્રદર્શન કમીટી.

૨. નાગરિકત્વ.

એક ગ્રંથકાર*કહે છે કે "અસંતોષ બહુ ઉપયોગી વસ્તુ છે. જ્યાં સુધી માણસ પોતાની ચાલુ સ્થિતિમાં રાજી રહે ત્યાં સુધી તેને તેમાંથી નીકળવાનું સમજાવવું એ મુશ્કેલીની વાત છે. સર્વ દરેક સુધારાની પૂર્વે અસંતોષ હોવોજ જોઇએ."

ગામમાં વસનારા લોકોને જો ગામની ગંદકીનો ખ્યાલ ના હોય, અને સ્વચ્છ ગામમાં વસવાની ઇચ્છાજ ના હોય તો ગામ કદી તે સ્વચ્છ થઇ શકશેજ નહિ. માગ્યા વિના તો મા પણ પીરસે જ નહિ. મનુષ્યને કાંઇ રોગ થયો હોય તો પ્રથમ તેની ચિકિત્સા તેણે પોતેજ કરવી જોઇએ. નગરમાં કાંઇ દોષ હોય તો તેની ચિકિત્સા નાગરિકોએ જ કરવી જોઇએ, દરેક નાગરિકની ફરજ છે કે પોતાની શક્તિ, વખત, પૈસા અને જાતની મદદ શહેર સુધારવાના કામમાં આપવી. કોઈ પણ રીતે પોતાના નગરને સ્વચ્છ, સુખી, મોટું અને પવિત્ર સ્થળ બનાવવું. તેમ થશે, ત્યારેજ પોતાના નગર માટે ગૌરવ વધશે એવી ભાવના હશે તો તે નગર તે નાગરિક માટે પણ ગૌરવ રાખશે.

દરેક નાગરિક પ્રામાણિક થાય, દ્વેષભાવ દૂર કરે, દુષ્ટતા દૂર કરવાના હેતુથી દુષ્ટ માણસોને ખસેડે, વાસ્તવિક હકની માગણી કરે, જે ન્યાય અને સત્યની માગણી કરતું હોય તેનો પક્ષ ખેંચે, અન્યાયી માણસોનો બહિષ્કાર કરે તો દરેક નગર વૈકુંઠધામ બની રહે.

મ્હારા નગરમાં ચિરકાલ શાન્તિ, ન્યાય, આબાદીનો જ વાસ થવો જોઇએ. અજ્ઞાન, દારિદ્ર દૂર થવુંજ જોઇએ. ભાઇ ચારો, સંપ વધવોજ જોઇએ, અરસપરસ સેવાવૃત્તિ હોવી જ જોઇએ, જોર જૂલમ, પશુ બળથી શાંતિ સચવાવી ના જોઇએ, પરંતુ પ્રેમનુંજ સામ્રાજ્ય થવું જોઇએ—આવી ભાવના દરેક મનુષ્યના હૃદયમાં જાગ્રત થાય તો પછી બીજું શું જોઇએ ?

આ શું મુશ્કેલ બાબત છે ? જરા પણ નહિ. સારૂં સહુને પ્રિય હોય છે પણ

आलस्यं हि मनुष्याणां शरीरस्थो महारिपुः

બધા દુઃખનું મૂળ આળસ છે. ઝેર એટલું બધું વ્યાપી ગયું છે કે તેનું મૂળ કહાડવું મુશ્કેલ છે. પરંતુ શિક્ષિત વર્ગ ધ્યાન પર લેશે તો અજ્ઞાન વર્ગને સાથે લઇ શકશે. સરકાર તરફ માત્ર નજર નાખ્યાથી આપણું ઉપડશે નહિ. પ્રભુ પ્રત્યેની ફરજોનો સમાવેશ નાગરિક ધર્મમાંજ થઇ શકે છે.

તો પછી આ ધર્મ સાચવવા તમે શું કરશો ?

જે પ્રમાણે દરેક ગામમાં શાળા, પુસ્તકાલયો, દવાખાના ને ધર્મશાળાની અગત્ય જણાઇ છે, તેજ પ્રમાણે દરેક ગામમાં સેવા-મંડળની અગત્ય છે. ગામના શિક્ષિત અને ઉત્સાહી સ્ત્રી પુરૂષોને એકઠાં કરીને એક મંડળ કહાડવું. મંડળના દરેક માણસે તે કામને માટે પોતાનું જીવન સમર્પવું. આ કાર્યમાં ધાર્મિક વૃત્તિની જરૂર છે. જ્યાં સુધી માણસને ધાર્મિક ટેકો નહિ હોય ત્યાં સુધી કોઈ પણ માણસ, પછી તે ગમે તેટલો મોટો હોય તો પણ તેણે, કરેલું કોઇ પણ કાર્ય વાસ્તવિક રીતે ફલીભૂત નહિ થાય. આવા કામ કરનાર નીકળશે તો તે ગામના દરેકે દરેક દુઃખ દૂર થઇ શકશે.

મંડળોની અગત્ય એક વ્યક્તિથી બહુ થોડું કામ થઇ શકે જૂદાં જૂદાં રહેવાથી શક્તિ ઓછી થાય છે. પરંતુ એકત્ર થયાથી બળ વધારે થાય છે. ગામની ચળવળ કરવી, કેળવણી આપવી, વ્યવસ્થા કરવી. આટલું કર્યાથી ફતેહ મળશે હાથના આંગળાં છૂટાં કાંઇ નહિ કરી શકે પણ એકઠાં કરીને મુઠ્ઠી વાળ્યાથી બળવાન થાય છે, તેજ પ્રમાણે નગરનાં દશ જણાં મળીને કાર્ય ઉપાડે તો પણ તેમાંથી સિદ્ધિ થશે

મંડળોનું કાર્ય ગામની વસ્તીની ગણત્રી કરવી સ્ત્રી, પુરૂષોની સંખ્યા જૂદી કઢાવવી બાળકોનું પ્રમાણ કઢાવવું લગ્નની સરેરાશ ઉમર કઢાવવી, જન્મ મરણનું પ્રમાણ કઢાવવું, બાળકોના મરણનું પ્રમાણ કઢાવવું. શાળામાં શીખતાં બાળકોનું પ્રમાણ કઢાવવું. જન્માના પ્રમાણમાં વસ્તી કેટલી છે તે ગણત્રી કરવી રાજકીય સ્થિતિ કેવી છે ? સ્વતંત્રતા આપવા માટે રાજ્ય તરફથી શા ઉપાય લેવાયા છે ? ધારા સભાઓમાં ચુંટણી શા પ્રમાણે થાય છે ? ચુંટણીના હક્ક કોને છે ? સુધરાઇની સ્થિતિ કેવી છે ? નૈતિક બળ કેટલું છે ? મદ્યપાન કેટલે દરજ્જે છે ? ખેડુત વર્ગની શી સ્થિતિ છે ? મજૂર વર્ગની શી સ્થિતિ છે ? અસ્પૃશ્યોની પદવી કેવી છે ?—આ પ્રમાણે શારીરિક, માનસિક, આર્થિક, સાંસારિક, અને ઔદ્યોગિક સ્થિતિ કેવી છે, તે જાણી લેવું અને તે દરેકમાં કેવી રીતે સુધારા કરી શકાય તેના ઉપાય યોજવા એ આ મંડળોનું કાર્ય છે.

આ જ કાર્ય તે ખરી સમાજ સેવા છે એ કાર્ય જો ધાંધળ, આડંબર વિના કરવામાં આવે તો જ શોભી નીકળે જમણે હાથે થતું કામ ડાબો હાથ ના જાણે, એવી રીતે કરેલી સેવાજ શ્રેષ્ઠ છે.

૩. બાળ લગ્ન.

" રહે દુષ્ટ રૂઢી તણું દાસપણું સ્વીકારી
હાથે કરી સુખનતા મૂળથી ઉખાડી. "

(નરસિંહરાવ.)

એક બાળા કહે છે કે " શૈશવ વિષે કર પીડીઓ અજ્ઞાત એક શિશુજને, ઉદ્વાહના જ કરારમાં સહી કીધી મુજ મુજ ગુરૂજને " એ બાળા પોતે લગ્ન શું છે તે પણ જાણતી નહોતી આટલી નાની ઉમ્મરમાં આપણે આપણાં બાળકોના લગ્ન કરી નાખીએ છીએ.

બાળકોનાં નાની વયમાં લગ્ન કરવાથી બાળકોથી પૂરેપૂરો અભ્યાસ થઈ શકતો નથી

બુદ્ધિ મંદ પડે છે

બાળકોનાં શરીર અને બુદ્ધિ ખીલી શકતાં નથી કાચી વયમાં લગ્ન કરવાથી ૩૦–૪૦ વર્ષની ઉમ્મરમાંથીજ વૃદ્ધાવસ્થા શરૂ થવા માંડે છે

" ટુંકાં ટુંકાં પોતીઆં ને લ્હીલાં લ્હીલાં મ્હોં - એને ભાઇ તમે મ્હેતાજી હો ! " એમ કહેવત છે તેને બદલે એવી રીતે હોવી જોઇએ કે

શારીરિક નિર્બળતા.

'ટુંકાં ટુંકાં પોતીઆં ને લ્હીલાં લ્હીલાં મ્હોં·
રખેને ભાઇ તમે બાપ પતિ હો !'

કેમકે બાળ વયમાં પતિ અને પિતા બનેલા પુરૂષો કદી પણ દમામદાર દેખાવના,

સુન્દર અને આનંદી હોઇ શકે નહી અને વસ્તીનો મોટો ભાગ બાલ પતિ હોય છેજ.

અભ્યાસમાં ખલેલ.

એકાદ વિદ્યાર્થી બિચારો મહા મહેનતે અભ્યાસ કરતો હોય છે, તો ત્યાં તેના અચ્ચાં કચ્ચાં કલકલાટ કરીને અને પત્ની ધાંટાધાટ પાડીને અભ્યાસમાં ખલલ કરે છે. કેમકે નાની વયમાં લગ્ન તો કરી નાંખેલાં હોય છે એટલે કુટુંબમાં વૃદ્ધિ સારી રીતે થઇ હોય છે।

લગ્નથી અભ્યાસમાં બીજી રીતે પણ ખલલ પડે છે વિદ્યાર્થીદશામાં હોય છે એટલામાં પત્ની ઘેર આવતી થાય છે અને પછી તો "આવી ઘર પિયા, હવે અમે તો ભણ્યું બર પેલે ખૂણે।"

દેશકાર્ય માટે નાલાયકી.

બાળલગ્નને લીધે યુવકો ઉચ્ચાભિલાષી થઇ શકતા નથી. વધારે અભ્યાસથી તેમનાં દુર્બળ શરીરને અને ચિંતાગ્રસ્ત મનને થાક ચઢે છે, કારણ કે પોતે બાલ માતાનું સંતાન છે અને બાલ પત્નીનો બાલ પતિ હોય છે.

એક લેખક કહે છે કે "જ્યાં સુધી ભારતવાસીઓનાં નાનાં બાળકોને કુમળી વયમાં સંસારી બનાવશે, ત્યાં સુધી તેની ઉન્નતિ અશક્ય છે.' દશ અગીઆર કે બાર વર્ષની ઉમ્મરની બાલ માતાનો પુત્ર સાડા ૭ ફીટ ઉંચો અને પહેલવાન જેવો પહોળી છાતીનો કદી પણ હોય નહી નિસ્તેજ અને નિર્માલ્ય બાળકો સ્વતંત્રતાને ભોગવી શકે નહી. તેમનું બુદ્ધિબળ રાજ્યતંત્ર ચલાવવા માટે ઓછુ માલમ પડશે, કેમકે તે ઘણી નાની વયથી સંસારની ચિંતામાં પડેલા હોય છે"

મૃત્યુ પ્રમાણ.

હજારો બાળકીઓ આ ક્રૂર રૂઢીનો ભોગ થઇને કુમળી વયમાં મરણ પામે છે. દેશના અમૂલ્ય રત્નભંડાર જેવા સુકુમાર અને નિર્દોષ બાળકો રૂઢી રાક્ષસીને ભોગ તરીકે અપાય છે બીજા દેશો કરતાં હિન્દુસ્તાનમાં જન્મ અને મૃત્યુની સંખ્યા વધારે છે. બાલ માતા પિતાનાં સંતાનો જલદીજ મરણ પામે છે, કેમકે માતા પિતા બન્ને બાલક હોય છે. નિર્બળ માટે સંસારમાં સ્થાન નથી એને નિર્બળ થવું અને નિર્બળ બાળકો ઉત્પન્ન કરવાં એ પાપ છે

કેટલાક આંકડા.

એક વર્ષથી માંડીને ૧૫ વર્ષ સુધીની ઉમ્મરની લગભગ ૧ કરોડ જેટલી બાલ પત્નીઓ આપણા દેશમાં છે એ એક કરોડમાં ૧૩૨૧૨ પત્નીઓની વય એક વર્ષ અને તેની પણ અંદરની છે। આ માબાપ તે પોતાની વ્હાલી બાળકીના ભવની પાળ બાંધનાર કે પોતાના ક્ષણિક આનંદનું તે કન્યાને રમકડું બનાવનાર !

ઉપાય

બાળકીઓને શુદ્ધ પવિત્ર વાતાવરણમાં ઉછેરો એના મગજ ઉપર સારા સંસ્કાર પાડો જીવનનું મહત્વ સમજાવો સારી કેળવણી આપો. ધર્મને રસ્તે ચઢાવો શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પળાવો. પછી એનું સોળ વર્ષ પછી લગ્ન કરશો, તો માલુમ પડશે કે એકંદરે દેશને લાભ થયો છે

૪. સગર્ભા સ્ત્રીને શિખામણ.

પ્રસૂતી પહેલાંની તજવીજ.

(૧) સગર્ભા સ્ત્રીએ જાણવું જોઇએ કે તમારી હાલત કુદરતી છે અને એમાં કંઇ પણ અકુદરતી નથી. માટે કુદરતના નિયમ પ્રમાણે ચાલશો તો કાંઇ હરકત આવશે નહી.

(૨) ખોરાક સાદો પુષ્ટિકારક અને જલદી પાચન થાય તેવો લેવો. અને પેટ ૫ પાણીને ખાવું નહી ચાહ કૉફી વીગેરે મોટા પ્રમાણમાં પીવાં નહી દારૂ મુદ્દલ લેવો નહી.

(૩) ઝાડો કબજીયાત રાખવો નહી. અને ઝાડો લાવે તેવી વસ્તુ ખાવી. દાખલા તરીકે દ્રાક્ષ, કીસમીસ, અંજીર, વીગેરે.

(૪) પિશાબ કમી થાય તો તબીબી સલાહ લેવી

(૫) દર રોજ હુંફાયલા પાણીથી અને સાબુ લગાડી નાહી ધોઇ સાફ રહેવું ખાસ કરીને બહારના ગુહ્ય ભાગો સવારના અને રાતના ગરમ પાણીથી ધોઇ સ્વચ્છ રાખવા.

(૬) કપડાં ઢીલાં પહેરવાં પટા પટી કે કોરસેટ બાંધવા નહી. પેટ લબડતું અને ચરબીથી ભરેલું હોય તો જ તબીબી સલાહ પ્રમાણે એક પાટો પેટ પર બાંધવો. પણ આવો પાટો તાણીને કદી બાંધવો નહી. ફક્ત ગર્ભસ્થાનને ટેકો મળે તેમ બાંધવો.

(૭) સાધારણ ફરવાની કસરત લેવી, બહુ થાકવી નાંખે તેવી કસરત કરવી નહી. જો પ્રથમ કસુવાવડ થઇ હોય અથવા રક્તસ્રાવ થયો હોય તો બનતા સુધી આરામ લેવી અને પથારીમાં પડી રહેવું લાંબો વખત ઉભાં રહેવું નહી

(૮) ગર્ભ ધારણ કર્યા પછી સંગ કરવાથી બનતા સુધી પરહેજ રહેવું. જેને આગળ કસુવાવડ થએ હોય તેણે આ ક્રિયા મુદ્દલ કરવી નહી.

(૯) ભયાનક દેખાવ અથવા બીક લાગે એવા તમાશા જોવા નહી.

(૧૦) જો સ્તન પરની બોટણી અંદર દબાઇ ગઇ હોય તો દહાડામાં ચાર પાંચ વખત તેને આંગળીથી સરખી કરવી આમ કરતાં ઘણું જોર કરવું નહી અને હાથ ધોઇને આમ કરવું.

(૧૧) સ્તનને છેલ્લા ત્રણ મહીના દરરોજ બે વખત કોલન વૉટર (Eau-de-cologne) અને પાણી સરખે ભાગે મીશ્ર કરી ધોવાં નહી તો વ્હીસ્કી અથવા તો મેથાલેટડ સ્પીરીટ લગાડવો.

(૧૨) પ્રસૂતીની તૈયારી થતાં પ્રસૂતીનો ઓરડો ઝાડી ઝુડી સાફ કરવો. જે ઓરડામાં હવા ઉજાસ બરોબર આવી શકે, તે ઓરડો પસંદ કરવો.

(૧૩) આગમચથી એક શિક્ષિત, કરેલ અને હુંશિયાર દાયણને રોકી રાખવી

(૧૪) પ્રસૂતી થાય તે પહેલાં નિચલી ચીજો તૈયાર રાખવી.

(ક) થોડોક સાફ રૂનો જથો

(ખ) ગરમ પાણીમાં ઉકાળી સ્વચ્છ કરેલા સફેદ કપડાના કકડા અથવા રૂમાલો.

(ગ) એક વાસણમાં ગરમ પાણી અને બીજામાં ઠંડું પાણી

(ઘ) ઓર ઝીલવા એક કલઇનું વાસણ અથવા માટીનું કુંડું.

(ચ) સ્ત્રી માટે અને બાળક માટે એકેક કપડાનો પટો.

(ઝ) એક ચોરસ વાર ફલાલીનનો ટુકડો અથવા ધાબળીનો ટુકડો, જે છોકરાને જન્મ્યા પછી લપેટવા કામ લાગશે.

(ત્ર) ઝાડા કરવાનું વાસણ (Bed pun)

(ઞ) બાળકનાં ઝબલાં, વગેરે

(૧૫) પ્રસુતી થયા પછી સ્ત્રીએ શાંત ચતી સુઇ રહેવું જોઇએ અને કેટલાક પછી બાળકને છાતીએ વળગાડવું આથી ગર્ભસ્થાન પણ કુદરતના નિયમ પ્રમાણે સંકોચાઇ મૂળ સ્થાને થશે.

(૧૬) જો સુવાવડી સ્ત્રી જન્મ આપ્યા પછી ઘણી થાકી ગઇ હોય તો તેને ચાહ પીવા આપવી આ પછી જો તે થોડો વખત સુઇ ઉઠે તો ઘણું સારૂં ત્યાર પછી તેના ગુહ્ય ભાગો ફરીથી ધોઇ તેને સાફ કપડાની ચડ્ડી યા લંગોટ બાંધવી.

(૧૭) સુવાવડી સ્ત્રી આગળ નજીકનાં એકએક સગાં સિવાય બીજા કોઇને પહેલા પાંચ દીવસ જવા દેવાં નહી. અને જે કોઇ ચેપી રોગના સમાગમમાં આવ્યું હોય, તેને સુવાવડી બાઇ આગળ મુદ્દલ જવા દેવું નહી.

(૧૮) છોકરૂં અવતર્યા બાદ ૭ કલાક પછી સ્ત્રીને સુતા સુતાંજ પિશાબ કરાવવો. જો આ નહિ બને, તો ... [illegible] ... પિશાબ ન નિકળે તો ... [illegible] ... તે વતી શેક કરવો આથી પિશાબ જરૂર આવશે જો આમ કરવા છતાં પીશાબ ન આવે તો પછી તબીબી મદદ લેવી જોઇએ

(૧૯) ઝાડો સાફ રાખવો જો બીજા દહાડાની સાંજ અથવા ત્રીજા દહાડાની સવાર સુધીમાં ઝાડો ન આવે તો એક ચમચો વિલાયતી દીવેલ અથવા એક પ્યાલું સુનામખીના ઉકાળાનું પાઇ દેવું

(૨૦) પહેલા બે દહાડા દુધ અથવા કાંજીનો ખોરાક લેવો. ત્યાર પછી થોડો થોડો ખોરાક વધારવો પણ ભારે ખોરાક લેવો નહિ

(૨૧) બાળકને ધવાડવા પછી સ્તનની બોટણીઓ ગરમ પાણીમાં કપડું બોળવી તે વતી સાફ કરવી પહેલા અઠવાડીઆમાં માતાએ સુતાં સુતાંજ બાળકને ધવાડવું

(૨૨) પહેલા બાર દિવસ સુધી સ્ત્રીએ બીછાના પરજ રહેવું ત્યાર પછી બિછાના પર ઉશીકાને અઢેલીને બેસવામાં હરકત નથી

(૨૩) જે ભમે તે, ધાવણ બગાડે તેવો ખોરાક દુધ ઉપર લેવો નહિ

૫. પ્રસુતિ સમયની વ્યવસ્થા.

પ્રસુતી સમયની વ્યવસ્થાને માટે હજી આપણે ઘણાં પછાત છીએ, તેને લીધેજ આ પણા હિંદુસ્તાનમાં સુવારોગ અને બીજા પ્રસુતી સમયના ભયંકર વ્યાધિઓને લીધે ઘણાં મૃત્યુ થાય છે તે મૃત્યુનું પ્રમાણ બીજા દેશોની સાથે સરખાવતાં એટલું તો વધારે છે કે તેને માટે આપણે શરમાવવું જોઇએ અને ઘણું શીખવું જોઇએ.

સુવાવડ વખત વાપરવાના કપડાં.

સુવાવડ વખત વાપરવાનાં કપડાં સફેદજ હોવાં જોઇએ કારણ કે રંગીન કપડાના રંગ કાચા હોય તો તેથી ઘણું નુકસાન થાયછે વળી બીજું એ કે સફેત કપડું જરા મેલું થશે તો જણાઇ આવશે અને તે ધોવાની ફરજ તરત જણાઇ આવશે. સફેત કપડાં

જુનાં કે ફાટેલાં હશે તો ચાલે પણ સ્વચ્છ ધોઈને સાં ધોએલાં હોવાં જોઈએ વાપરવા માંડ્યા પછી પણ દરરોજ સોડામાં બાફીને અથવા સાબુથી દરરોજ ધોઈને સ્વચ્છ રાખવાં જોઈએ મેલાં કપડાં મારફત પણ ઘણા રોગો ઉત્પન્ન થાય છે સુવાવડમાં વાપરવાનાં કપડાં ગાંસડી બાંધીને ન મુકતાં એક પેટીમાં ધોવરાવીને મુકવાં કે જેથી બહારની રજકણો અંદર ઉડે નહી

સુવાવડમાં બીજી સ્વચ્છતા.

સુવાવડ વખત પોતાના શરીરની સ્વચ્છતા તથા તેની પાસે બેસનારને પણ ઘણી સ્વચ્છતા રાખવાની જરૂર છે સુવાવડી બાઈને અડકતાં પહેલાં માણસો હાથ પગ ધોઈને અડકવુ કે જેથી કોઈપણ જાતનો મેલ લાગે નહી

સુવાવડ માટે જગ્યા.

સુવાવડ માટેની જગ્યા પર પ્રસૂતી સ્ત્રીની તબિયતનો મોટો આધાર રહે છે અને સુવાવડ માટેનો ઓરડો ભેજ વગરનો તથા પુષ્કળ હવા આવ જા એવા હોવો જોઈએ, કારણ કે તાજી અને ચોકખી હવા એજ પ્રસુતીનો મુખ્ય ખોરાક છે ચોકખી ખુલ્લી હવા વગર લોહી પીળુ પડી જવા ઉપરાંત શક્તિ ઘણી ઓછી આવે છે માટે શરીર પર પવન ન લાગે અને ચોમાસા જેવી ભેજવાળા હવા હોય તે સિવાય ખુલ્લી હવા આવજા કરી શકે તેવી રીતે માતા તથા બાળક બન્નેને સુવાડવાથી તબીયત તંદુરસ્ત રહેશે

પ્રસવ સમયે રાખવાની વ્યવસ્થા

પ્રસુતિ માટેનાં કપડાંની પેટી અને જે કામમાં જેવી રીતે દવા ખાવાની હોય (દાખલા તરીકે હિંદુ રિવાજ પ્રમાણે દેશી ઓસડ ખાતાં હોય તો) તે બાફીને તથા લીલીને સાફ કરીને કાચની શીશીમાં ભરીને એ જગ્યા તૈયાર રાખવાં અને પથારી ઓઢવાનુ તથા ચાદર વિગેરે રજુ વારંવાર તડકે નાંખતાં રહેવુ અને તરત ઉપયોગમાં લેવાય એવી રીતે રાખવુ

સુવાવડ માટે માણસો

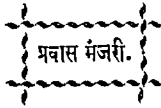
પ્રસૂતીના સમયને માટે માણસ અગાઉથી રાખીને તેને બરાબર સ્વચ્છતાના નિયમો શીખવી તૈયાર રાખવુ કે જેથી ખપ પડે ત્યારે કાંઈ અડચણ ક? ન અને ઉપયોગી થઈ પડે ઘણું ખરું બરોબર શીખેલી હોય છે અણઘડ બાઈઓને કદી બોલાવવી નહિ તેને હાથે પ્રસૂતીનાં અનેક મરણો થાય છે

સુવાવડ વખત જે મીડવાઈફ (દાયણ) ને બોલાવવાની હોય તો પણ અગાઉથી પોતાની તબિયતથી જાણીતી કરવી અને તેની પાસેથી સુચનાઓ લઈ લેવી

પ્રસુતી સમયે ઘણાં માણસો પાસે હોય તો ગડબડ થઈ ઘોંટાળો થઈ જાય છે, માટે જરૂર જેટલાંજ માણસો કેળવીને તૈયાર રાખવાં

પ્રસૂતી માટે જોઈતી ચીજો

પ્રસૂતી માટે જોઈતી ચીજોને માટે પોતાની મીડવાઈફ (દાયણ) હોય તેની પાસેથી જોઈતી ચીજોનુ લીસ્ટ (પત્રક) કરો અગાઉથી બધું તૈયાર કરી રાખવુ અને એવી રીતે મુકી રાખવુ કે જે જરૂર વખતે શોધવુ ન પડે અને તરત જડી આવે.



કામાક્ષા દેવીની યાત્રા

અથવા

અમારી કામરૂપ દેશની મુસાફરી.

લેખક. શ્રીયુત સ્વામીજી શિવાનન્દજી તથા પરમાનન્દજી

૧

કામરૂપ દેશ વિશે સામાન્ય માન્યતા.

કામરૂપ દેશ અને કામાક્ષા દેવીના નામથી અજ્ઞાત બહુ થોડાક જ નીકળશે. કામરૂપ દેશનાં જાદુ, જંતર, મંતર તંતર, અને મોહિની (વશીકરણ) આદિ સામાન્ય રીતે પ્રસિદ્ધ છે. ત્યાંની સ્ત્રીઓ પરપુરૂષને દીવસે બળદ, પોપટ આદી કરી લે છે અને રાત્રે પુનઃ પુરૂષના સ્વરૂપમાં બદલી નાખી પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તવાની ફરજ પાડે છે, એવી વાતો આખા દેશમાં સર્વત્ર સંભળાય છે. એ સ્ત્રીઓ પોતાની વિદ્યામાં એટલી બધી પ્રબળ હોય છે કે મછંદરનાથ જેવા યોગેશ્વરને પણ પરવશ થઈ તેમની ઇચ્છા પૂરી કરવાની ફરજ પડી હતી અને ત્હેમના મુખ્ય શિષ્ય ગુરૂ ગોરખનાથ મછંદરનાથ યોગેશ્વરને કામરૂપ દેશથી પાછા શોધી લાવે, તે પહેલાં તો મછંદરનાથજી યોગીના સ્વરૂપમાંથી બદલાઈ જઇ એક સ્ત્રીને વશ થઇ ગૃહસ્થાશ્રમી બની, પ્રજા ઉત્પન્ન કરી આનંદમાં મગ્ન થઇ રહ્યા હતા

જે દેશની અબળાઓને માટે આવી આવી માન્યતાઓ છે, તે કામરૂપ દેશની નજરે જોએલી, જાતે અનુભવ કરેલી, યથાર્થ હકીકત પ્રકાશમાં લાવવા ઘણાએક મિત્રોના અતિશય આગ્રહ હોવાથી આ લેખ લખવાની ફરજ પડી છે.

આદ્યગુરૂ શ્રી શંકરાચાર્યજી મહારાજના સ્થાપિત કરેલા ચાર મઠ માંહેલા, દક્ષિણમાં આવેલા શૃંગેરી મઠ, અને તે મઠના સરસ્વતી, પુરી, ભારતી, નામી-સન્યાસીઓની વ્યવહારિક ઇષ્ટદેવી શ્રી કામાક્ષા અને તે મઠની સાથે અમારો સબંધ હોવાથી, મઠની કુલદેવી કામાક્ષાના દર્શનનું મુખ્ય, અને કામરૂપ દેશની વિદ્યાના અનુભવનું ગૌણ, એવાં બે કારણોને લેઈ તે પ્રદેશની મુસાફરી કરવાની ઇચ્છા અમારા મનમાં પ્રબળ થતાં તે બાજુ ગમન કરવા નિશ્ચય કર્યો

જે વખતે આની સ્ફુરણા અમારા મનમાં થઇ, તે વખતે કાઠીઆવાડના ગોહિલના-

ડમાં આવેલા ભાવનગરથી આશરે બાર ગાઉ, બ્રીટીશ રાજ્ય તાબેના એક નાના પ્રનામી ગામ, નદીકાંઠે આવેલા હોઈદડ નામે, જેનો દેખાવ અને કુદરતી સૌન્દર્ય તો સાધારણ હતાં પરંતુ હવા પાણી ત્યાં આગળ ઘણાં સરસ હોવાથી, અને નવી નવી વનસ્પતિઓ મેળવવાની આશાએ ત્યાં વિચરી અમે આનંદ કરી રહ્યા હતા.

યાત્રાનો આરંભ

પ્રાગરાજ (પ્રયાગ-અલ્હાબાદ) ના ચઢાવ (મોટા કુંભ) નો મેળો જે દરેક બાર વર્ષે મકરસંક્રાન્તિને દિવસે આવે છે અને તે સમયે ગૃહસ્થો ઉપરાંત સાધુ મહાત્માઓ, લાખોની સંખ્યામાં ત્રિવેણી (ગંગા યમુનાના સંગમસ્થાન) ઉપર દર્શન સ્નાન કરવા ભેગા થાય છે. તે સમય નજદીક હોવાથી રસ્તામાં તે તકનો પણ લાભ લેવો, એમ ધારી હોઇદડથી ગોઘા સુધી સીગરામમાં, અને ગોઘાથી ભાવનગર સુધી ઘોડાગાડીમાં રવાના થઈ, ભાવનગર સ્ટેશને આવી પહોંચ્યા. તૈયારીમાં અમારે કશુએ કરવાનું હતું નહી કારણ કે આ કોઇ રાજા મહારાજા કે ધનાઢય ગૃહીઆઓની સ્વારી હતી નહિ કે જેમાં લાવલશકર ડંકા નિશાન કે તંબુ શમિયાના સાથે લેવાના હોય! તૈયારી માત્ર એટલી જ કરવાની હતી કે અમારા દૃષ્ટિબિંદુથી તે પરદેશ બિચિત્રતાથી (રહી પ્રખ્યાત હોવાથી અને ત્યાંની કશીએ માહીતી ન હોવાથી, ત્યાંના લોકોના રીત રિવાજ ખાન પાન આદિથી અજ્ઞાત હોવાને લીધે, એક બ્રાહ્મણ રસોઇઓ સાથે હોય તો સારૂં, એમ ધારી રસોઇઆ બ્રાહ્મણની તપાસ કરાવી

પ્રાગરાજ જવાનું જાણીને તો ઘણાક સાથે આવવા તૈયાર થયા પરંતુ કામરૂપ દેશનું નામ સાંભળતાં તરત જ તેઓ ઢીલા થઇ ગયા અને મુખ વાંકુ થઇ તેમનાથી બોલાઇ જવાયુ કે "બાપ સાહેબ! ત્યાં તો નહિ અવાય. ત્યાં કોઇ અમોને બળદ કે ચોપટ કરી લે તો પછી અમે શું કરીએ! તમે તો બાવા રહ્યા, આગળ પાછળ કંઇ નહિ અને અમે તો સંસારી, એમાં બધું આવ્યું છે!" તેઓને અમે ઘણા સમજાવ્યા છતાં રસોઇઓ સાથે લેવામાં અમે નિષ્ફળ નીવડયા. ગુજરાતમાંથી ગમે ત્યાંથી કોઇને કોઇ રસોઇઓ મળી જશે એમ ધારી ભાવનગરથી ટ્રેન દ્વારા અમદાવાદ આવવા નીકળ્યા. રસ્તામાં વઢવાણ જંકશન (નું સ્ટેશન) આવતાં સુધી કોઈ ખાસ બનાવ બન્યો નહિ. વઢવાણ સ્ટેશને ભાવનગરની ટ્રેન (ગાડી) માંથી ઉતરી વિરમગામની ટ્રેનનાં સેકંડકલાસના ડબામાં બેસવા જતાં અમોને ઘણીજ વિચિત્રતા લાગી તે સેકંડ કલાસના ડબ્બાના એક ખાના (Compartment) માં દશ સ્વારી હતી પણ બેસવાની જગા ઉપરની તેમની વહેંચણી અજબ જેવી હતી! નીચેની એક બેઠક ઉપર પાંચ અને ઉપરની દરેક બર્થ (બેઠક) ઉપર બબ્બે એમ મળી, નવ દેશી પેસેન્જર બેઠેલા! અને નીચેની બીજી બર્થ (બેઠક) ઉપર એક પરદેશી જેન્ટલમેન (ગૃહસ્થ) ટાંગીઆ લાંબા કરી પડેલો હતો! ગાડી ઉપડવાનો સમય થઇ ગએલો હોવાથી સ્ટેશન માસ્તર સુધી અમે જઇ શકયા નહિ અને બીજા સેકંડ કલાસના ડબા ન હોવાથી અમને બેને પણ તેજ ખાનામાં દાખલ થવાની ફરજ પડી. અને એટલામાં ટ્રેન ઉપડવાની સીસોટી વાગી આપણા દેશી મુસાફરોની સાથેની વાતની માલુમ પડયું કે પરદેશી જેન્ટલમેન કોઇને બેસવાજ દેતો નહોતો. તે સાંભળી અમે તો સુતેલા જેન્ટલમેનના બે પગ ગ્રહી તેને અર્ધગોળ ફેરવ્યો! જેથી તે એકદમ ધમ સ-

કાચી બેઠા થયો અને અમોને નિરાંતે બેસવાની જગા મળી ગઈ તે જેન્ટલમેને જીભથી એક પણ ક્રોધનો શબ્દ ઉચાર્યો નહી. તેના મનમાં શું શું વિચાર આવતા હશે તે તો તેનો અંતર્યામી જ જાણે ! અને તેના મુખ ઉપર શું શું ફેરફાર થયા તે તરફ અમે દૃષ્ટિ ન કરવાથી જાણી શક્યા નહિ. પરન્તુ બેસવાની સગવડ મળી અને ટ્રેન ઉપડી. એક પછી એક સ્ટેશન કરતી તે વિરમગામ આવી પહોંચી. પ્લેટ ફોર્મ (સ્ટેશન) ઉપર જકાત ખાતાના નોકરો ખાખી ડ્રેસમા હારબંધ જોવામાં આવતા હતા. જકાત લેવાને બહાને લોકોને શું શું ત્રાસ થતો, તેથી કોઈ પણ અજાણ્યું હશે નહિ. તેથી તેનું વર્ણન આપી કંટાળો આપવાની જરૂર લાગતી નથી. તે દિવસે જાણવા જેવો આટલો જ બનાવ બન્યો કે એક કાઠીઆવાડી ગરાસીઓ પગમાં કલ્લાં સાંકળા પહેરી સ્ટેશન ઉપર એક જકાત ખાતાના ખાખી ડ્રેસવાળા નોકર સાથે ચાલતો જોવામાં આવ્યો. પુરૂષને કલ્લાં સાંકળા પગમાં પહેરેલા જોઈ તમામ પ્લેટફોર્મ ઉપર હસાહસ થવા લાગી. તેને સ્ત્રીનાં આભુષણ ધારણ કરવાની આટલી જ મતલબ હતી કે પહેરેલા દાગીના કે વસ્ત્ર શિવાય બીજા તમામ માલ ઉપર જકાત લેવામાં આવતી ! જકાત ન આપવી પડે તેથી તેણે તે ધારણ કરી લીધાં હશે અને જકાત ખાતાવાળા આગળ માતાજીની બાધા દર્શાવવામાં આવી હશે ! વિરમગામનું સ્ટેશન આવતાં રાંડીરાંડોને પણ બલૈયાં (જે કે—એ સૌભાગ્યનું જ ચિન્હ છે તે) પહેરવાની ફરજ પડતી. પણ આ દેખાવ તો અજબ હતો. તેનો નિકાલ શું થયો તે અમે જાણી શક્યા નહિ કારણ કે ટ્રેન ઉપડવાની સીસોટી વાગતાં અમે અમારા ખાનામાં બેસી ગયા અને ટ્રેન ઉપડી અને એક પછી એક સ્ટેશન કરતી અમદાવાદ આવી પહોંચી.

અહિં પ્રથમથી અમારા આવવાની ખબર આપેલી હોવાથી કેટલાએક ગૃહસ્થો સ્ટેશનપર આવેલા હતા. પ્લેટફોર્મ પર ઉતર્યા પછી લેવા આવેલા ગૃહસ્થોમાં કોને ત્યાં ઉતરવું તે સબંધી કેટલીએક ખેચતાણ થયા પછી, આખરે રા રા મહિપતરામ પૂર્ણાનંદ રાયકવાળ સાહેબને ત્યાં રાયપુર હવેલીની પોળમાં ઉતરવાનો નિશ્ચય થયો, કારણ કે તેમનાં ધર્મપત્ની માંદાં હોવાથી તેમને ત્યાં ઉતરવાનો પ્રથમથી જ તેમનો આગ્રહ હતો, જો કે આ તેમની સાથે અમારી પહેલી જ મુલાકાત હતી, પણ તે બન્ને જણ ઘણાં જ પ્રેમી, માયાળુ, શ્રદ્ધાળુ, પવિત્ર અને સજ્જન હતાં. તેઓની સજ્જનતા હજુ અમે ભૂલી શકતા નથી. તેમનાં ધર્મપત્ની આમવાત અને યકૃતવૃદ્ધિ (Enlargement of Liver) ની બીમારીથી ઘણા દિવસથી હેરાન થતાં હતાં. તેમની તપાસ કરી નિદાન કર્યા પછી પ્રથમ ઇંદ્રવરણાંના મૂળનો રસ તોલા—૨ આપી મળશુદ્ધિ કરી. ઉદર રોગને માટે આ ઇલાજ ઘણો જ સરસ છે. દરદીની શક્તિ અનુસાર રસ આપવો. તેથી ઉલટી અને દસ્ત બંન્ને થાય છે. આ ઔષધિનું નામ અને ગુણ નીચે પ્રમાણે છે

ઉદર રોગનો ઉપાય:

સંસ્કૃત	इंद्रवारुणी	
હિન્દી.	इंद्रायण	ઇંદ્રવરણાંના ગુણ.
બંગાળી.	राखालशशा	રેચક, તથા ગુલ્મ, પીત, ઉદર રોગ,
મરાઠી	लघुइन्द्रवण	કફ, કૃમિ, કોઢ અને લોહી વિકારને દૂર

ગુજરાતી	* इंद्रवरणु
કર્ણાટકી	हामेके
તૈલગી	एतिपुच्छा
અંગ્રેજી	Colocynth
લેટીન.	Citrullus Colocynthis
ફારસી	खुर्यजातल्ख
અરબી	हजल

કરનાર તથા સારક ઉષ્ણ વીર્ય સ્વાસ, ખાંસી, ગ્રન્થી, મૂઢ ગર્ભ, પીળીઓ, પ્લીહા, યકૃત, આમ પાન્ડુ રોગને મટાડનાર છે સ્વાદમાં કડવા-પચવામાં હલકાં છે

તે પછી—કરીયાતું તો. ૧, પીપુડી તો ૧, વરીયાળી તો ૦ાા, તથા કાસની તો. તો ૦ા, તે ચીજોનો ભોરકુટો કરી ૦ાા શેર શેર પાણીમાં નાખી માટીની હાંલ્લીમાં ધીમે તાપે ઉઘાડું રાખી ઉકાળવું જ્યારે આશરે અધોળ પાણી રહે, ત્યારે ઉતારી લુગડાથી ગાળી, તેની સાથે યોગરાજ ગુગળની એક ગોળી સવારે આપવી અને તેજ પ્રમાણે કુચા ઉકાળી તેના પાણીની સાથે એક ગોળી સાંજે આપવી શરૂ કરી

ઉકાળો: ** [ખાસ નોંધ: ધાતુના વાસણમાં ઉકાળો કરવાથી ઔષધિનાં કેટલાક રજકણો જલદી બળી જાય છે જેથી રસાયણી સંજોગમાં ફેરફાર થાય છે માટે માટીના વાસણમાં ઉકાળવુ ઉકાળતી વખતે જો ઢાંકવામાં આવે તો જામેલી વરાળ પાછી ઉકાળામાં પડવાથી ઉકાળો પચવામાં ભારી થાય છે તેથી પચવામાં વાર લાગે છે જ્યાં જ્યાં ઉકાળો કરવાનુ લખેલું હોય, ત્યાં આ પ્રમાણે જ કરવું]

યોગરાજ ગુગળ. તેથી તેને ઘણો જ ફાયદો થયો અને ઘણા દિવસની પીડા ઓછી થઇ અને વધુ વખત દવા સેવન કરવાથી અન્તે રોગ નષ્ટ થયો ઉદર રોગના દરદીઓ માટે આ ઉપચાર ઘણો જ સરસ છે યોગરાજ ગુગળની બનાવટ શારંગધર (કૃત ગ્રન્થમાં-) ના પાઠ પ્રમાણે કરવી અને તેમાં ઇંદ્રવરણાનું ફળ વધારામાં નાખવુ

"ડાચા" ની દવા—અર્થ ફેરની રમુજ! બીજા કેટલાએક દરદીઓ ઉપરાંત એક કણબી આવ્યો હતો તે કહે કે નણ ચાર દિવસથી મારા ડાચાને આંખોમાંથી પાણી જાય છે અને માથું હલાવ હલાવ કરે છે અને કાંઇ ખાતુ પીતું પણ નથી અમોએ તુરત કપુર તથા હલમીટના ફુલ સરખા ભાગે મીલાવી અને તેની અંદર લગાર તજનું તેલ નાખી એક રૂનું પુમડું પલાળી માથે ચોપડવા સમજાવ્યુ બીજે દીવસે તે આવીને બોલ્યો કે આઠઆની ફાયદો છે પણ દવા ઘણી થોડી હતી તેથી આખે કપાળે ચોપડાઈ નહિ. તે સાંભળી અમે કહ્યું કે તારા ડાહાડો કપાળ તે કેવડું છે કે દવા થોડી પડી? તે બોલી ઉઠયો કે ભાઇ સાહેબ, "ડાહ્યા" નહિ પણ "ડાચું" એટલે મારી ભેંસ! તે સાંભળી અમે અને અમારી પાસે બેઠેલા બધા જણા ખૂબ હસ્યા કારણ કે અમે ડાચા એટલે મોઢાને બદલે ડાહ્યા એટલે દવા લેવા જનારના વડીલ

સમજી લગાર દવા આપેલી. પછી તો દવા વધારે પ્રમાણમાં આપી વિદાય કર્યો. બે ત્રણ દિવસ તે દવા ચોપડવાથી તેની બેંચને આરામ આવી ગયો. આ દવા ઘણો વખત

એક અજમાવેલી અકસીરકારક દવા

અજમાવેલી છે. (૧) માથું દુખતું હોય, (૨) ચકરી આવતી હોય, (૩) આંખો દુખવા આવી હોય, (૪) કાનમાં દરદ હોય તથા (૫) દાંત કળતા હોય,—તો ખાવાથી અને લગાવાથી ઘણો ફાયદો થાય છે અમદાવાદમાં બીજો કોઇ ખાસ બનાવ બન્યો નહિ અને ગુર્જરી પ્રજાને અમદાવાદની સામાન્ય હકીકત વાંચવા રોકવી, તે પિષ્ટ પેષણ કરવાના જેવુ જ છે।

રસોઇઆને માટે તો કાઠીયાવાડની માફક અમદાવાદમાં પણ અમે નિરાશ જ થયા. આગળ રસ્તામાંથી અમે ત્યાંથી રસોઇઓ મેળવી લઇશું; તેના માટે દીવસ ગુમાવવા ઠીક નથી એમ વીચાર કરી અમદાવાદથી હાથરસ સ્ટેશનની સેકંડ કલાસ ટીકીટ (અજમેર થઇને જવાની) કરાવી, ફાસ્ટ પેસેન્જર ટ્રેઇનમાં મુસાફરીનો આરંભ કરી લીધો. હમારા સેકંડ કલાસના ડબાની જોડમાં ફર્સ્ટ કલાસમાં એક અમેરીકન જેન્ટલમેન (ગૃહસ્થ) બેઠેલો હતો. હમોને સેકંડ કલાસમાં બેઠેલા જોઈ હમારી રજા લેઇ વાતચીત કરવાને તે ડબામાં આવી ગયો. તે ઘણો જ ખાનદાની, પ્રેમી અને વિદ્વાન ગૃહસ્થ હતો. વાતચીતથી જણાયું કે તે હીન્દુસ્થાનમાંની ખાણો તપાસવા આવેલો છે અને જામનગર રાજ્યમાં એક પેત્રાની ખાણ

આપણા દેશની કીંમતી ખાણોઃ

અને વઢવાણ નજીક થાનરોડ સ્ટેશન લખતર તાબે સુર્ય દેવળ પાસે એક સોનાની અને કોલસાની ખાણ છે એમ વાતચીતમાં ખુલા દીલથી અમને સાધુ જાણી તેણે જણાવી દીધું પછી જુદા જુદા વીષય પર વાતચીત કરી ને ઘણો જ ખુશી થયો. અને રાત્રે ખાવા માટે વખત થયો ત્યાં સુધી તેણે હમારી સાથે જ મુસાફરી કરી દરેક પરદેશી ખરાબ સ્વભાવના હોય છે એવો ખ્યાલ બાંધી લેવો યોગ્ય નથી આ ગૃહસ્થની વર્તણુંક ઘણી વખાણવા જેવી હતી હમે હમારી વાતોમાં રોકાએલા હતા અને ટ્રેઇન ધુધુ કરતી આગળ જતી હતી.

ચહાનો પ્રચારઃ

રસ્તામાં મોટાં મોટાં સ્ટેશનો ઉપર બીજી ચીજો ઉપરાંત ચહાની દુકાનો તો જરૂર જોવામાં આવતી 'ગાડી પ્લેટફાર્મ ઉપર ઉભી રહે કે તરત ચહાવાળાની બુમો શરૂ થતી (આ સંબંધી જુદો લેખ—" ચહાના અનુભવ સિદ્ધ ગુણ દોષ"—એ નામથી હમારા તરફથી બહાર પડી ચુક્યો છે.) તે ઉપરાંત ચહા પીતી વખતે જાતીભેદ તો હોયજ ક્યાંથી ! જ્યારે એક માણસ ચહાનો કપ (પ્યાલો) પીને ખાલી કરે,—તો તે કપ એક ડોલમાં પાણી નાખેલું, તેમાં ઝબોળી તરત બીજાને તેજ કપમાં ચહા અપાતી ! પીનારા ભલેને બીજી બીજી જાતીના હોય, તો પણ જુદાં જુદાં પાણી રાખી કોણ ઉઠકવાની તસ્દી લે ! હમારા ડબામાં એક વૈષ્ણવ શેઠ બેઠેલા મે તેમને દેખાડી આપ્યું કે એક ચહાના વેચનારાએ જે કપમાં હીન્દુ ચાહ પીતા હતા તેજ કપમાં એક મુસલમાન ભાઇએ ચાહ પીતા આપી અને પછી તે કપ પાણીની ડોલમાં ડબોળી પાછી બીજા હીન્દુને આપી તે શેઠ એ જો

પ્રતિજ્ઞા લીધી કે આજથી મારે કોઇ દીવસ ચાહ પીવી નહીં આ ચાહે હીન્દુસ્તાનમાં આવ્યા પછી પોતાની એટલી બધી સત્તા જમાવી દીધી છે અગર તો આ દેશના લોકો ચાહ ઉપર એટલા બધા લલચાઈ ગયા છે કે મોહિત થઇ

ધર્મ, શરીર, ધનની ત્રાસજનક ખુવારી

પડયા કે ધર્મ, શરીર અને ધન, ત્રેણેય ચાહને અર્પણજ કરી બેઠા છે! હમણાંજ એક તાજાતર દાખલો છે કે અમદાવાદની એક મશહુર હોટલમાં એક ઢેડ દાખલ થયો અને મ ઝાથી જમી ચાહ પી બહાર નીકળ્યો પણ નીકળતી વખતે તેના ગામના કોઇ માણસ આવી ગયા તેમણે ઓળખી કાઢયો કે આ તો હમારા ગામનો ઢેડ છે! લોકો ભેગા થયા અને તે ઢેડ પાસેથી દંડ લીધો અને પછી છોડી દીધો એમ કહેવાય છે. પરંતુ તે હોટલવાળાએ નુકશાનીના પૈસા મળ્યા છતાં તે ખાવા પીવાની સામગ્રી ફેંકી દીધી નહીં અને તેને તેજ ઘરાકોને ખવરાવી દીધી, એમ પણ કહેવાય છે! આમ હોય તો હોટલવાળાને પણ શાબાશ છે! એ વાત લોકોના જાણવામાં આવી નથી એમ નહિં. આ પ્રમાણે કોણ જાણે કેટલી વખત અસ્પર્શ્ય જાતીનાં માણસો હોટલોમાં જમી જતા હશે? સ્પર્શાસ્પર્શ, ભક્ષ્યાભક્ષ્યથી, શરીર–મન–બુદ્ધિ ઉપર કેટલી બધી ખરાબ અસર થઇ માણસ કેટલો નિર્બળ થઇ જાય છે, તે માટે હાલના આર્ય વર્તનનો દાખલો બસ છે! માટે જે વસ્તુ આપણી પાયમાલી કરતી કરતી હોય, આપણને નિર્બળ બનાવતી હોય, આપણાં હાડકામાં સળો પેસાડતી હોય, આપણા લોહીનાં પાણી કરતી હોય, આપણા મુળમાં ઉધાઇનું કામ બજાવતી હોય, આપણા દેશનાં બાળક અને બાળકીઓ જેના ઉપર ભારતખંડની આશાઓનો આધાર છે, તેને ઉછેરવામાં, તેની બુદ્ધિ ખીલવવામાં આડે આવતી હોય હમારી સ્વતંત્રતા છીનવી લેઈ પરવશ કરી લેતી હોય અને અન્તે ધર્મને

શ્રદ્ધાનાં દૂષણો:

પણ તિલાંજલી આપવી હરિ નામથી વિમુખ કરાવી દેતી હોય, ધન બુદ્ધિ બળ, સર્વસ્વ ધુળધાણી કરી કાષ્ટવત્ પુતળાં બનાવી દેતી હોય, ચડતીના માર્ગમાં કાંટાઓની ગરજ સારતી હોય, તે સર્વ શુભ વસ્તુઓનો ધ્વંસ કરનારી, આ દુષ્ટ ચીજનો અવશ્ય ત્યાગ કરવો જ જોઇએ

આવી આવી વસ્તુઓના બહીષ્કારને આપણી ચડતીનાં પ્રથમ પગથીઆં સમજી લેવાં જોઇએ અને આપણી આશાઓના નિષ્કંટક માર્ગ સમજી તરત ત્યાગ કરવો ઉચિત છે! અહો! ચાહ બીબી! તારાં દર્શન તો અદ્ભુત નીવડયાં!–જેમ તું પીનારનાં આયુષ્ય કાપે છે, તેમ હમારી લાંબી મુસાફરી પણ તારા વિચારે સપાટા બંધ કાપી નાખી!

———

પરીક્ષક–"(વૈદકના અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીની પરીક્ષા લેતા) કોઇ દરદીને ત્યાંથી તમને તેડું આવે તો તમે ત્હેને સૌથી પ્હેલો પ્રશ્ન કયો પૂછો?"

વિ—"દરદીનું ઠેકાણું"

(વિધરસંનનું માસિક)

बालपत्रिका બાલમિત્ર અને બાલોદ્યાન.

માતાને કોણે બચાવી ?

લેખક: બ્હેનશ્રી ગંગાકુમારી

રાતના બાર વાગ્યા ! માધવ ઘણોજ આતુર થયો. તેની મા બહુજ માંદી હતી. એ ખાટલામાંથી ઉઠી શકતી નહોતી. અને આજ, એને દરદ વધતું હતું. "જો ડૉક્ટર રમાકાન્ત ઘેર ન હોય, તો એ મરી જશે !" આ વિચાર ન્હાના માધવને ઘણો ભયંકર થઇ પડયો હતો. તેથી તેણે હાથ જોડીને જાણે પ્રભુને પ્રાર્થના કરી હોય એમ લાગ્યું. રસ્તામાં તે જરા થોભ્યો. પાસેજ પેલું જાણીતું ઘર જણાયું. આતુર ચ્હેરે તે બોલી ઉઠયો. "હા, હા, એજ." માધવે ઘરના માણસને પુછયું, "ડૉક્ટર સાહેબ ઘરમાં છે ?" જવાબ મળ્યો: "હા છે." તરતજ તે અંદર ગયો. એના હૃદયનો ભાર ઘણો હલકો થયો જણાયો.

ડૉક્ટર ઓરડામાં એકલાજ બેઠા હતા. માધવ અંદર ગયો ડૉક્ટરને નમન કરી ઉભો રહ્યો. ડૉક્ટરે પુછયુ: "તને શું જોઇએ છે, છોકરા !" માધવ જરા સ્તબ્ધ રહ્યો. પછી ધીમેથી બોલ્યો: "મારી મા બહુજ માંદી છે, સાહેબ " ડૉક્ટર વચમાંજ બોલ્યા "હું સમજ્યો, હું સમજ્યો. પણ ઘણું મોડું થઇ ગયુ છે, છોકરા ! હું બાર વાગ્યા પછી બહાર જતો નથી. અને વળી આજે મને બહુ કામ છે. કાલે આવજે સમજ્યો કે ?" માધવે રોતા રોતા જવાબ આપ્યો. "હા, સાહેબ ! પણ મારી માતા બહુજ માંદી છે." છતાં ડૉક્ટરે તેની સાથે જવાની હા કરી નહિ

માધવ પાછો ફર્યો. માતાની આશા છોડી ખરેખર ઘણું મોડું થયુ હતુ. ડૉક્ટરનો વાંક ન હતો માધવ જો વ્હેલો આવત તો ડૉક્ટર એની સાથે જાત. પણ હવે, એ બિચારો શું કરે ! તેની મા મરશે કે ? માધવ રસ્તામાં રડી પડ્યો અને બોલ્યો "ના, ના, હું ફરી જાઇશ. વધારે મોડું થયું નથી ડૉક્ટર આવશેજ અને મારી માને સાજી કરશે. મારી મા નહીંજ મરે. હું ડૉક્ટરને લાવીને તેને ઝટ સાજી કરાવી દઇશ."

માધવ રસ્તામાંથી પાછો ફરી ડૉક્ટરના ઘેર ગયો. ડૉક્ટર તેજ ઓરડામાં બેઠા હતા પણ આ વખતે એકલા નહોતા, એમના મિત્રો આવ્યાં હતા અને ડૉક્ટર વાતોમાં મશગુલ હતા. માધવનું હૃદય ધબકવા માંડયું ડૉક્ટરે માધવને જોયો અને એમને રોષ આવ્યો. "જતો રહે, છોકરા ! મેં તને કહ્યું હતું ને કે હું આવતો નથી," ડૉક્ટર જરા ક્રોધથી બોલી ઉઠયા. બિચારો માધવ ઓરડામાંથી બહાર આવ્યો ! "ડૉક્ટર ઘણા દયાળુ છે. હું જાણું છું કે અમારા ઉપર હરવખત એ ઘણી દયા બતાવે છે. હું અહિંયાંજ ઉભો રહીશ એમના મિત્રોને જવા દો." એમ મનમાં વિચાર કરતો માધવ બહાર ઉભો રહ્યો.

આપણી " ઉષા."

* "ઉષા" નું બીજું હાસ્ય આજે ત્રણ માસે પુન પ્રકટે છે પ્રકૃતિની ઉષા પ્રતિદિને હાસ્ય પ્રકટાવે છે નિદ્રાધીન આર્ય મહિલાની " ઉષા "નાં હાસ્ય ત્રિમાસે પણ પ્રકટી શકે તેજ તેમનાં સદ્‌ભાગ્ય. પ્રભો ! અમારી ઉષા પ્રતિદિને પ્રતિક્ષણે પ્રકટાવ.

અમારો ઉદ્દેશ ગયા અંકમાં દર્શાવેલો છતાં તેમાં કેટલીક ગેરસમજુતી થાય છે, માટે તે વધારે સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર છે.

" ભગિની સમાજ " ની બ્હેનોની બુદ્ધિ અને રસવૃત્તિ જાગ્રત કરવી, એ "ઉષા નો ઉદ્દેશ છે. આ બ્હેનો ઘણી ખરી રીતે તો વય અને જ્ઞાનમાં કેવળ બાળાઓ છે એમની પાસેથી પોતાની અને પરની બુદ્ધિ અને રસવૃત્તિ જાગૃત કરવાનું—શિષ્યા અને શિક્ષકનું, બન્ને કામ કેવી રીતે લેવાં ? બહુ સારા મૂળ લેખ તો કોઇકજ બ્હેન લખી શકે અને તેવા લેખ લખવાની શક્તિ ધરાવનાર બ્હેનો પાસેથી સારા લેખ લેવામાં આવે છે પરન્તુ મ્હોટો ભાગ મૂળ લેખ તો સારા લખી શકે નહિ તો સારાના અભાવે ગમે તેવા લેવા ? કે બીજી ભાષાઓમાંથી ભાષાન્તર તેમની પાસે કરાવવાં ? કેટલીક વખત પ્રેરણાઓ આપી લેખ લખાવીએ છીએ પણ ઘણું ખરું ભાષાન્તર કરાવીએ છીએ અને આમાં અમે કાંઇ પણ ખોટું જોઇ શકતાં નથી

સાક્ષર શ્રી કેશવલાલભાઇ ધ્રુવ વિશે એમ સંભળાય છે કે પોતે પહેલાં મૂળ લેખ લખેલા. પરન્તુ પાછળથી તેમને લાગ્યું કે પ્રાચીન સંસ્કૃત સાહિત્ય ભંડારમાંથી થોડાંક રત્નો ગુર્જર પ્રજા આગળ મૂકવાં, તેજ ઉત્તમ સાહિત્ય સેવા છે અને આ વિચારથી તેમણે પોતાના સ્વતંત્ર લેખ બાળી નાંખ્યા

બ્હેનો પાસે કરાવેલાં ભાષાન્તરો બહુજ સુધારવાં પડે છે સુધારવાનું કામ રા ચંદુલાલભાઇ દવે અને રા ભોગીલાલભાઇ ઠાકર કરે છે ગયા અને આ અંકોમાં આવેલાં ભાષાન્તરો અને અન્ય લેખો તેમણે બહુ સુધારેલા છે તે ઉપરાંત બીજી ઘણી અને મ્હોટી બાબતોમાં તેમની તરફથી સૂચનાઓ મળતી રહે છે તે અમે મુક્તકંઠે અહિં જણાવીએ છીએ આ વાત ધ્યાનમાં રાખીનેજ અમારા આ નમ્ર પ્રયત્નનો આંક કાઢવાનો છે પુસ્તકોમાંથી ઉઘાડી ચોરી કરવામાં અમને શરમ નથી આવતી તેમજ આ અમારા ભાઇઓ,—ભાઇઓ શાટેજ તેમનો ઉપકાર માનવો નહિ,—તેમની ઉઘાડી મદદ લેવામાં અમને વિરુપદ નથી જણાતી " ઉષા " માટે તૈયારી કરવી, એ અમારે મન શાળાનું એક પ્રકારનું શિક્ષણ છે અને શિક્ષણ લેવામાં શરમ શાની ? આવું શિક્ષણ લેવામાં બીજી બ્હેનોને જેટલું સહેજે આપી શકાય તેટલું આપવું અને તેટલા સારૂ " ઉષા " ની પ્રવૃત્તિનું ક્ષેત્ર સંકુચિત રાખેલું છે

આ યુગની યાન્ત્રિક પ્રવૃત્તિએ આપણી રસવૃત્તિનું સત્યાનાશ વાળ્યું છે માટેજ અમે હસ્તકળા ખીલવી રસવૃત્તિને પોષવાનો આ નમ્ર પ્રયાસ આદર્યો છે સીવણ, ભરતના નમુના, સુંદર ચિત્રો વગેરેને આ હેતુથી દાખલ કરીએ છીએ

ગયા અંકનું બાહ્ય સ્વરૂપ સંપૂર્ણ વિદેશી સામગ્રીમાં ઘડાયું હતું આ " ઉષા " તેના પાનામાં સ્વદેશીત્વ વૃદ્ધિ પામતું જણાવે છે કાગળો ઓછી સફાઇવાળા છતાં સ્વદેશી છે " ઉષા ' તો સ્વયપ્રકાશ છે તેના પર વિશેષ પ્રકાશ પાડવાની જરૂર હોય ?

અરવિન્દા ઠાકોર.

અભિનંદન નવા વર્ષનું.

અભિનંદન શું દેવું નવા વર્ષનું જો,
મને પ્રગટે વર્તમાનના વિચાર તો લગાર

શું આપું અભિનંદન હું આજનું જો,
વહાલાં ! આપું અભિનંદન આજનું જો

જુઓ, તિમિરમયી રાત તો વીતિ ગઈ જો,
ઉદયકાળ હવે નજીકમાં જણાય, ના સુવાય

જાગો, જગાડો બધા દેશને જો,
સખિ ! જાગો, જગાડો બધા દેશને જો.

જોતાં પરદેશી માલને લોભાઈ ગયાં જો,
એનો ઉપરનું સુંદર દેખાય, ના સ્હેવાય

એણે તો રંક કર્યો દેશને જો,
બ્હેન, એણે તો રંક કર્યો દેશને જો.

મહાન પુરૂષો જાગ્યા છે હવે દેશમાં જો,
જરૂર થાશે એ પાપનો વિનાશ, ધરો આશ

દુઃખ વિના સુખ કદી નહિ મળે જો,
સખિ ! દુઃખ વિના સુખ કદી નહિ મળે જો.

રામ રાજ્ય જેવું સુખ આજ માગીએ જો,
ધર્મિષ્ટ હતી રામની પ્રજાય, ના ભૂલાય;

થઈએ એવાં, સંકલ્પ મુકો આજથી જો,
બ્હેન ! એવા સંકલ્પ મુકો આજથી જો

સ્વદેશને કાંતીને સાડી પહેરીએ જો,
ક્યારે દેશની સેવા ત્યારે જણાય, શું શોભાય

તે સમયે લઈશું હું ઓવારણાં,
સખિ ! તે સમયે લઈશ હું ઓવારણાં

મણિ બ્હેન.

સવાલ—વાણીઆ ડરેલ અને ગંભીર કેમ ગણાય છે ?
જવાબ—ઘીના કુપ્પા જેવા જાડા અને મોટા પેટવાળા હોય છે તેથી.

(કેમિ સેંજ)

" કર્તવ્યનાં મેદાનમાં. "

(ગઝલ.)

હજારો ઘા શરીર પર, આહ ! અમોને લાજથી પડતા,
ઉરાડે તોપને ગોળે અમો તોએ નહિ ડરતા;
ધરી છે ધારણા મનમાં દરીશું જીંદગી સાટે,
મરીને માર્ગ મૂકીશું, અનુજો ઘુમવા માટે

દુઃખી અમ માત દેખીને, પછી શું ઘોરવું અમને ?
ભૂખી અમ માત જાણીને સૂઝે શું ઓરવું અમને ?
પડે પોકાર આંગણમાં સુણી શું હાસ હસવાના !
કમર કસવી મુકી હજીએ અમે શું વાત કરવાના ?

અરે, એ તો સમય પડદો પડયો આ અંકની પાછળ,
અમારે હાલ તો વધવું રહ્યું છે મર્દની આગળ.
ફરી ભારત તણું આજે મહાભારત મંડાયે,
નહિ અન્યાય ઝાઝો, હા ! કદી કોયીય સહેવાયે !

હતી મન હોંશ તો ઝાઝી કરીશું ગાઢ મૈત્રી ને
રીઝાવી રાજને લેશું, હસીને આપશે જે તે
તથાપિ હાય ! એ આશા, પડી છે ધુળની માંહી !
કૃતઘ્ની સાથ મૈત્રીને ટકેલી દીઠી છે ક્યાંહી ?

ભલે અમ દ્રોણ, કૃપ, દાદા બતાવે પક્ષ કૌરવનો,
ભુંડા આ પેટને માટે કરે ક્ષય આત્મગૌરવનો
તથાપિ એમને હૈયે દીસે છે દાઝ ભારતની,'
અમે તે પક્ષમાં રહીને ઇચ્છા એ જય પાંડવની.

હવે અમ રમણી સૌ આજે અમારૂં વ્રત આદરશું,
અભાગા દેશને માટે ગૃહોનાં સુખ ત્યાગીશું,
ફરી " યા હોમ " પડી મેદાન વીરાંગના કર્મ આચરશું,
સજી સંયમ તણાં શસ્ત્રો અરિદળ દૂર હાંકીશું

અમોને છે અચળ શ્રદ્ધા અમારા સત્યના ઉપર,
અમોને છે અચળ ભક્તિ અમારી માતના ઉપર
રીબાતી માતની ચીસો સહાતી ના હવે અમથી,
થશે શું આખરે આમાં કહેવાતું ન એ કોથી

દીધું સૈરંધ્રીના શાપે પડ્યું કૌરવ દળ કયાં જો,
રૂદન એ હાય ! દેવીનાં ચૂકે ન. ચોટ એની કો

પદ્માવતી દેસાઈ.

ગોપાળની બંસરી.

(૨)

અહા ! પ્રિયતમ ગોપાળ ! ત્હારી બંસરી અંતે વાગી તો ખરી. મ્હારા મર્મસ્થાનમાં ત્હેનો અનુપમ સ્વર વ્યાપી રહ્યો છે. જરા મ્હોટેથી વગાડતો. જો, ગાયો સાંભળે છે, ચમકે છે, ચકિત થઇ ચારે બાજુએ જુએ છે. અરે ! તે તો પાછી પણ વળવા માંડી ને !

અહો, શું સુંદર સ્વર છે ? પવન શાંત છે. સરિતા નિઃશબ્દ છે. પક્ષીઓએ પોતાનું ગાન ત્યાગ્યું છે. જડચેતન સર્વ પ્રકૃતિ ડોલી રહી છે. મ્હારા ગોપાળ ! જરા જરા મ્હોટેથી વગાડ. ત્હારી બંસરી તો મ્હારા અંતરાત્માને ખેંચી રહી છે.

ઓ નાથ ! ત્હારો નાદ કેમ અટકાવે છે ? સમગ્ર વિશ્વને ઉન્મત્ત બનાવતું ત્હારૂં અપ્રતિમ સંગીત કેમ રોકે છે ? જો, મ્હારા હૃદયના ધબકારા, ત્હારા સંગીતને તાલ આપે છે. જરાએ અટકાવીશ નહિ ત્હારી બંસરી નહી તો મારૂં હૃદય ધડકતું બંધ થઇ જશે.

જો; જો. ગાયો તો પાછી વળી એકત્ર થઇ, શાંત થઇ, તોફાન ભૂલી ગઇ. ત્હારા સંગીતના માર્ગ તરફ એકી નજરે નીહાળી રહી છે. ગોપાળ ! વગાડયે જા, વગાડયે જા ત્હારી બંસરી. ત્હારી બંસરીમાં જ મ્હારા પ્રાણ પરોવાઇ ગયા છે, જો કે નેત્રો તો ત્હારી ઝાંખી પણ ઇચ્છે છે.

મ્હારા ગોપાળ ! જરા કહે તો ખરો: આ ત્હારો લલિત નાદ કોણે કોણે સાંભળ્યો હતો ?—શું મીરાં આ નાદથી જ ગાંડી બની ગઇ હતી ? શું નરસિંહ આ નાદમાં જ તલ્લીન થઇ નાચતો હતો ? કહે, મ્હારા પ્રિયતમ ! કહે, એમજ છે ને ?

બધા–બધાએ કદાચ તો ત્હને જોયો પણ હતો. ત્હારી સાથે તેઓ રમતા, નાચતા, ફરતા હતા. અરેરે ! મ્હારાથી પણ હવે નથી રહેવાતું કહે તો, શું તું મ્હને ત્હારૂં દુર્લભ દર્શન નહિ આપે ?

પણ ત્હારૂં દર્શન તો મહાતપને અંતે મળે છે, મહા કષ્ટે મળે છે, અનેક અનેક જન્મનાં પુણ્યોથી મળે છે. તે બધું એ ખરૂં; પણ મ્હેં સાંભળ્યું છે કે તું દયાનિધાન છે, દયા સાગર છે, દયામય છે. શું એ ખરૂં નથી ?

ત્હેં ઘણા પાપી જનોને દર્શન આપ્યું છે. અજામિલ શું સારો હતો ? ગણિકા શું સારી હતી ? તે છતાં ત્હેમને દર્શન આપ્યું તો તું મ્હને કેમ ન આપે ? ના. ના. આપવુંજ પડશે.

નહી તો જરૂર મ્હારા પ્રાણ નીકળી જશે. પાપી હોઇશ પણ હું ત્હારોજ છું ને ! શરણાગતનું તો હું સદા રક્ષણ કરે છેજ: તો મ્હારૂં રક્ષણ કેમ તું નહિ કરે ?

વિજ્ઞાન.

પત્ની—હું જે કહું છું તે તમારા ભેજામાં ઉતરે છે કે ?

પતિ—નહિ મ્હારા ભેજામાં દાદર, સીડી કે ઇલેક્ટ્રીક લીફ્ટ જેવું કંઇ નથી તે !

(રોગ સોગ.)

માતા હો તો આવીજ હજો.

" જનની જીવોરે ગોપીચંદની, પુત્રને પ્રેર્યો વૈરાગજી. "

(નિષ્કુળાનંદ)

ગોપીચંદ—અરે! આ ઉન્હા પાણીનાં ટપકાં શેનાં? (ઉંચુ જોઈને) કોણ? મા! *

મેનાવતી—(ગળગળી થઈને) કંઈ નથી, ભાઈ! એ તો સહેજ રડી દેવાયું.

ગોપીચંદ—ના, મા! રડવું અમસ્તું ન આવે. તમને શું દુઃખ છે? મારો કાંઈ અપરાધ હોય તો જણાવો. હું તે તરતજ ટાળીશ.

મેનાવતી—ભાઈ! મને તને જોઈ કંઈક કંઈક વિચાર આવે છે, પણ કંઈ નહી. તે તું નહિ સમજે.

ગોપીચંદ—નહી કેમ સમજું? મા! પ્રભુએ મને બુદ્ધિ આપી છે, અને આપેજ તે પોષી છે. હું જરૂર સમજી શકીશ.

મેનાવતી—બાપુ! સમજવાથી એ શું? સમજ્યો છતાં તે તું કરી શકે કે નહિ, તેની મને ખાત્રી પડતી નથી.

ગોપીચંદ—અરે મા! એ શું બોલ્યાં? તમારા સુખને સારૂં હું આભ અને પૃથ્વી એક કરૂં. તમારી આજ્ઞાનું પાલન કરવા હું મારા રાજ્યને પણ તૃણવત્ ગણું, મા! આ દુનીઆમાં આપનાથી મારે કોણ અધિક છે? मातृदेवो भव. બોલી દો, મા! તમારી શી આજ્ઞા છે? તમારા શરણમાં શીર ઝુકાવવા આ તમારો ગોપીચંદ તૈયાર છે.

મેનાવતી—કલ્યાણ! બેટા! મારી આજ્ઞાનું પાલન કરવા પ્રભુ તને બળ આપો. તારી આવી ભક્તિ જોઈ મારૂં હૈયું ઉભરાય છે.

ગોપીચંદ—મા! હવે અધીરો બન્યો છું, આપની આજ્ઞા ઉઠાવવાને

મેનાવતી—એમ છે તો સ્નાન કરી લઈ આવ મારી પાસે.

ગોપીચંદ—(સ્નાન કરી માતા પાસે જાય છે) કહો મા! શી આજ્ઞા છે?

મેનાવતી—જો ભાઈ! હવે સાંભળ. મને તારૂં સુંદર શરીર જોઈ બહુ લાગી આવે છે

---

* એમ કહેવાય છે કે ગોપીચન્દ રાજા તરૂણ વયમાં બહુ વિલાસી હતો. એની માતા મેનાવતી એક દિવસ ઝરૂખામાં બેઠી હતી અને નીચે ચોકમાં ગોપીચન્દને રાણીઓ સ્નાન કરાવી રહી હતી. એવામાં રાજમાતાને પોતાના પુત્રની અલૌકિક સુન્દરતા જોઈ બહુ હર્ષ થયો અને સાથે હૃદયમાં એમ પણ થઈ આવ્યું કે થોડા વખતમાં આવું દિવ્ય રૂપ પણ નાશ પામશે! આથી એની આંખમાંથી આંસુ નીકળી પડ્યાં. એ પ્રસંગને લગતો આ સંવાદ છે.

તંત્રી, સુ સુ

ગોપીચંદ—કેમ મા ! એમાં લાગી આવવાનું શાનું ? મા તો પોતાનાં છોકરાંને જોઇને બહુ રાજી થાય જ.

મેનાવતી—પણ બાપુ ! એ સુંદરતા કેટલી ઘડીની ? મારી સુંદરતા, એક વખત બહુ ગણાતી, તેને બદલે આજે ધોળા વાળ અને શરીરે કરચલીઓ સીવાય માં રામાં શું જુએ છે ? તારા બાપમાં રૂપરૂપનો પાર ન હતો પણ તે આજે ક્યાં ?—બાપ ! જેવી યોવનની સુંદરતાની દશા, તેવીજ લક્ષ્મીની, રાજ્યની, અને આખા જગતની. આ દુનિઆમાં શું ટકયું છે ? પ્રત્યેક જીવનને અંતે મૃત્યુ આવીને ઉભુંજ છે

ગોપીચંદ—એમાં શું ? મા ! જીવન અને મૃત્યુ એ તો કુદરતનો નિયમ છે. એમાં ગભરાવાનું તો હોયજ નહિ

મેનાવતી—એ વાત ઠીક છે. પણ બાપ ! મૃત્યુ જીતી શકાય કે નહિ, તેનો તેં કદિ વિચાર કીધો છે ! મૃત્યુ ટાળનાર વૈદ તે જોયો છે ?

ગોપીચંદ—મા ! એવા તે વૈદ હોતા હશે ? એવું તે વળી હોય કે મરાયજ નહિ !

મેનાવતી—હા બેટા ! મૃત્યુને જીતનારા વીરલા વૈદ પડયા છે. કદીએ મરાય નહિ એવુ એ થઇ શકે. બોલ તારે એ અમરપણાની ઇચ્છા છે ? જો હોય તો થા તૈયાર.

ગોપીચંદ—તો મારે શું કરવું જોઇએ ?—શું કરાવવું જોઇએ ?

મેનાવતી—પહેર કફની અને જા ગુરૂ જાલંધર પાસે એ તને અમરપણાનો માર્ગ બતાવશે.

ગોપીચંદ—મા ! તમે શું કહો છો ? શું મારે તમને છોડવાં ? આ મારા રાજ્યને છોડવું ? મા ! તમારા સર્વ વિનાનું એ અમરપણું મને લુખું લાગે છે.

મેનાવતી—આ તો કેવળ મોહ છે. હું અઢાર વર્ષ પહેલાં તારી માતા ક્યાં હતી ? અને થોડાં વર્ષ પછી પણ નહિ હોઉં. વળી તારે રાજા થવું છે ? યોગી થયા વિના રાજા થઇ શકાતું નથી. તું યોગભ્રષ્ટ છે, માટે પુરો યોગી બન.

ગોપીચંદ—તો તમેજ દીક્ષા આપો. પહેરાવો કફની. આપની આજ્ઞા શિરપર ચઢાવું છું.

મેનાવતી—આ રહી કંથા. બેટા ! તારે માટે મેં જાતેજ તૈયાર કરી રાખી છે, તે ધારણ કર અને અલખ જગાવ.

ગોપીચંદ—(કફની પહેરીને) મા ! પ્રણામ કરૂં છું. આશિષ આપો.

મેનાવતી—કલ્યાણ થાવ. બાપુ ! સંસારસાગર તર અને અનેકને તરાવ.

ખરેખર માતા હો તો આવીજ હજો. આ કઠણ કળીકાળમાં આવી માતા પ્રકટે છે. તેનો દાખલો હમણાં થોડા વખતપર જાણવામાં આવેલ છે

પંજાબમાં રોહતકવાળા મૌ. લાલાઉલ્લાહ સરકારની વિરૂદ્ધ અસહકારની ચળવળ વિષે ભાષણ કરતા હતા, તેથી સરકારે તેમને પાંચ વર્ષની દેશ નિકાલની સજા કરી છે. તેથી તેમની માતાએ હિન્દુ મુસલમાનને નિચેનો સંદેશો મોકલ્યો છે —

"જ્યારથી મારા વ્હાલા પુત્રે ઇસ્લામ અને દેશની સેવા બજાવવા નિશ્ચય કર્યો અને ઇમાનની તલવાર હાથમાં ઝાલી અને દઢતાનુ બખ્તર પહેરીને નીકળ્યો, ત્યારથીજ આવા વખતને માટે હું તૈયાર હતી. અને મારા બેટાને કહ્યા કરતી કે "તાલાઉલ્લાહ ! ખુદા કસોટીનો વખત આવે ત્યારે મજહબને 'મજહબની' અને દુનિયાને દુનિયા જેટલીજ કિંમત આંપવી " મેં જાતે તો સદા એમજ માન્યુ છે કે લઇલાઉલ્લાહ (ખુદાની એક અનામત છે, જે ઇસ્લામ અને દેશની સેવા ખાતર મને સોંપવામાં આપી છે હું પ્રચ્છું છુ કે ખુદા આ દેશની દરેક જનેતાને મારા જેવી ખુશ નસીબ બનાવે અમે ગરીબ સ્ત્રીઓ પુરૂષોની માફક બહાર નીકળી દરેક કામ કરવા સ્વતંત્ર નથી તેઓને એના કરતા વધારે શુભ પ્રસંગ બીજો કયો હોઇ શકે કે તેઓના પુત્રો ધર્મ અને દેશની સેવામાં કામ આવે !

"અરબસ્તાનની સ્ત્રીઓ ગુસ્સાના આવેશમાં દીકરાને કે સગાને શાપ દેતી ત્યારે કહેતી કે "ખુદા કરે તું બીછાને મરે" (!)—એ કાળે ધર્મની ખાતર મરવું શ્રેષ્ટ મનાતું બીછાને પડી મરવુ એ કાયર અને બાયલાઓનું કામ ગણાતું મારા બેટાને થએલી પાંચ વર્ષની કેદ નિકાલની (સજાની) મને અથવા તેના બીજા સગાં ભાઇઓને બીલકુલ પરવાહ નથી. મારા દિલની દુઆ તો એ છે કે લાકાઉલ્લાહ જ્યારે પાછો આવે ત્યારે અત્યાર કરતાં પણ પાછો દશ ગણો જોશ દેખાડી કામ કરે અને ફરીવાર જેલખાને જાય, ફરી આવે અને ફરી ફરીને જાય." માતા હો તો આવીજ હજો (—નવ જીવનમાંથી)

લક્ષ્મી ગૌરી કહાનજી.

આત્મબળ.

ડેનીઅલ વિદ્વાન યાહુદી હતો અને બેબીલોનમાં રહેતા છતાં પોતાનાજ ધર્મ પ્રમાણે ઇશ્વરની ઉપાસના કરતો તે દૃઢ સત્યાગ્રહી હતો

એક વાર રાજ્યના અધિકારીઓએ રાજાનું બાવલુ બનાવ્યુ અને રાજા પાસે એવુ ફરમાન કઢાવ્યુ કે "સર્વ કોઇએ વીસ દિવસ સુધી રાજાના બાવલા સિવાય કોઇની ઉપાસના કરવી નહિ અને જે કોઇએ ફરમાન તોડે તેને સિંહની ગુફામાં —પૂરવો ", આવુ ફરમાન થવા છતાં ડેનીઅલ તો ઇશ્વરનીજ ઉપાસના કરવા લાગ્યો અને તેથી અધિકારીઓએ રાજાને ડેનીઅલને સજા કરવા વિનતિ કરી. રાજાએ ઘણી નાખુશીથી તે કબુલ કરી અને ડેનીઅલને સિંહની ગુફામાં પૂર્યો. પણ આત્મબળ આગળ પશુ બળનો શો હિસાબ ? ડેનીઅલનાં આત્મબળ અને શ્રદ્ધાને લીધે સિંહોની ક્રૂરતા પણ શમી ગઇ અને બીજે દિવસે ગુફા ઉઘાડતાં ડેનીઅલ તદ્દન સલામત બહાર આવ્યો અને પોતાના ધર્મ તથા ઇશ્વરના મહિમામાં વૃદ્ધિ કરી

ચિત્રમાં* ડેનીઅલ નિડર ઉભો છે તેની સન્મુખ વિકાળ સિંહો અને સિંહણો છે. ડેનીઅલની પ્રતિભાથી તે ક્રૂર પ્રાણીઓ નમી પડયાં છે. એક સિંહણ તો છેક તેના પગમાં પડી છે.

(બાઇબલ ઉપરથી) અરવિન્દા ઠાકોર.

* ઉષાની હસ્તલિખિત પ્રતમાં આ લેખની સાથે આપેલા—ચિત્રમાં.

એક રાજકુમારી.

પુર્વે એક રાજકુમાર હતો. તે ઘણો ખૂબસુરત હતો, અને તેની મુખાકૃતિ એક ન્હાની બાળકી જેવી હતી. તે જમાનાના રીવાજ પ્રમાણે તેનો વિવાહ ચિત્રા નામની એક રાજકુમારી જોડે બાળપણમાં કરવામાં આવ્યો હતો જેમ જેમ તે મોટો થતો ગયો તેમ તેમ ચિત્રાના સૌંદર્યના વધારે વધારે વખાણ સાંભળવા લાગ્યો. પોતાના ગળામાં તે હમેશ ચિત્રાની છબી પહેરી રાખતો.

જ્યારે રાજકુમાર પુખ્ત ઉમરનો થયો, ત્યારે તેના પિતાએ પોતાના એલચીઓને કીમતી ભેટ સાથે ચિત્રાને લગ્ન કરવા માટે તેડી લાવવા મોકલ્યા. થોડા વખત પછી એલચીઓ રાજકુમારીને લીધા વગર પાછા આવ્યા. તેમણે રાજકુમારીના પિતા વિક્રમ રાજાનો અર્થ વિનાનો સંદેશો પોતાના રાજાને કહ્યો રાજા વિક્રમે કબુલ કર્યું હતું કે તેની પુત્રીને રાજકુમાર સાથે પરણાવવાનું પ્રથમથીજ નક્કી થયું હતું. પરંતુ હવે તેની પુત્રીની ઇચ્છા લગ્ન કરવાની નહતી, પણ સ્ત્રીઓ માટે કામ કરીને જીવન ગાળવાની ઇચ્છા હતી આ વાત સાંભળીને રાજકુમારનો પિતા ઘણો ક્રોધાયમાન થયો, ને તેણે વિક્રમ રાજાના રાજ્ય ઉપર એક લાખ લશ્કર સાથે ચઢાઇ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી આ સમયે રાજકુમાર પોતાના બે મિત્રો વસંત અને શરદ સહિત તેના પિતા પાસે ઉભેલો હતો તે બોલી ઉઠ્યો: "મને પોતાને ત્યાં જવા દો. કદાચ સંદેશો સાંભળવામાં કાંઇક ભૂલ થઇ ગઇ હશે શા માટે ચિત્રા પરણવાની ના કહે છે તે હું બરાબર જાણી આવીશ." તેના મિત્ર શરદે જણાવ્યું કે તેની બ્હેન સદંજન્યાને ચિત્રા સાથે ગાઢ મૈત્રી હતી, અને તે બન્ને સાથે રહેતાં હતાં. તેથી સદંજન્યા દ્વારા બધી વાત જાણી શકાશે, એમ શરદે સુચવ્યું. પણ શરદ બોલવાનું પુરૂં કરે, તે પહેલાં તે વૃદ્ધ રાજા સિંહની પેઠે ગાજી ઉઠ્યો, 'તમારે કોઇને ત્યાં જવાનું નથી. મે લડાઇ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે."

આમ છતાં પણ રાજકુમારે જાતે જવાનો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. એકાદ દિવસ પછી તે પોતાના બે મિત્રો સહ, રાત્રે ગુપ્ત રીતે, વિક્રમ રાજાને ત્યાં જવા માટે નીકળી પડ્યો

વિક્રમ રાજાએ પોતાના અતિથીને યોગ્ય સત્કારે આપ્યો. રાજકુમારે પહેલા ત્રણ દિવસ વિક્રમ જોડે વાતો કરવામાં ગાળ્યા લાંબી લાંબી વાતોને અંતે વિક્રમે પોતાની પુત્રીના લગ્ન બાબત ખુલાસો કર્યો. તેણે રાજકુમારને જણાવ્યું કે ચિત્રા હાલમાં, તેના રાજ્યની સરહદ ઉપર આવેલા, ગ્રીષ્મ ઋતુમાં રહેવાના મહેલમાં ગઇ હતી, તે પોતાની સર્વ સખીઓને સાથે લઈ ગઈ હતી. થોડા સમયમાં તેનો વિચાર સ્ત્રીઓ માટે એક મહા વિદ્યાલય કાઢવાનો હતો આ મહા વિદ્યાલય સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતાના મહાન યજ્ઞની પ્રથમ આહુતિ હતી, "પુરૂષો કોઇપણ પ્રકારે સ્ત્રીઓ કરતાં ઉંચા નથી", એ સિદ્ધાંત ઉપર આ વિદ્યાલયનું શિક્ષણ ઘડવામાં આવ્યું હતું ચિત્રાને પુરૂષજાતિ ઉપર એટલોબધો તિરસ્કાર થઇ ગયો હતો કે પુરૂષોનું મ્હોં પણ તે જોઈ શકતી નહોતી. શી રીતે જોઇ શકે ! પુરૂષોએ કયક જમાનાથી સ્ત્રીઓ ઉપર ઓછો અન્યાય કર્યો છે ! આટલાં વરસ સ્ત્રીઓ "રૂદન કરવું એય છે એક લ્હાવું" એમ ધારી બેસી રહી હતી. પરંતુ જગતમાં બધા

મહેનતા માટે કરે છે ? આમળ ઉપર ફળ ગળે એટલા જ માટે. પણ પુરૂષોએ તો કાંઈ ફળ આપ્યુ નહિ, તેમજ કોઈ પણ દિવસ ભવિષ્યમાં આપશે એવાં ચિન્હ પણ દેખાયાં નહિ સ્ત્રીઓની ધીરજ ખૂટે એ બહુજ સ્વાભાવિક છે. ચિત્રા પોતાના રહેઠાણ આગળ કોઈપણ પુરૂષને આવવા દેતી નહિ. ખરેખર તેનું આ પગલું શ્લાઘ્ય હતું

વિક્રમ રાજાએ રાજકુમારને કહ્યું, " હું ધારૂં છુ કે તમને ત્યાં જવાનો હક છે હું તમને ચિત્રા ઉપર એક કાગળ લખી આપીશ. પણ ખરૂં પૂછો તો મને એમ લાગે છે કે તમે એને કોઈ દિવસ ગળી પણ મળી શકશો નહિ ! "

પછી તે રાજકુમાર અને તેના મિત્રોએ સ્ત્રીનો પોષાક ધારણ કર્યો, અને મહા વિદ્યાલયમાં દાખલ થયા. અહિયાં બે મુખ્ય સ્ત્રીઅધ્યાપકો હતી, એક શરદની બ્હેન સહજન્યા અને બીજી નિપુણિકા નામની હતી. આ નવી ત્રણ શિષ્યાઓને (રાજકુમાર, શરદ, અને વસંતને) સહજન્યાની દેખરેખ નીચે રાખવામાં આવી હતી. અને એ સંસ્થાની રીત પ્રમાણે આ શિષ્યાઓને વિદ્યાલયનો ખાસ પોષાક (academic gowns) પ્હેરવા માટે આપવામાં આવ્યા હતા. બીજે દિવસે સ્હવારે તેમને ચિત્રા પાસે લઈ જવામાં આવ્યા. રાજકુમારીની દેહાકૃતિ ખરેખર ભવ્ય તેમજ સુંદર હતી. એણે નવી શિષ્યાઓને ભાવભર્યો આવકાર આપ્યો. અને તેઓ રાજકુમારને ઓળખતાં હતાં કે નહિ તે પુછ્યું. વસંતે ઉત્તર દીધો, " તમારા પ્રત્યેક વિચારને પણ એ તો પૂજે છે." આ સાંભળી રાજકુમારી ગુસ્સે થઈ અને બોલી ઉઠી, " અમારે પુરૂષો સાથે કાંઈ લાગતું વળગતું નથી, અને અમારામાંથી કોઈનો વિચાર લગ્ન કરવાનો નથી. લગ્ન કરતાં અમારૂં ધ્યેય ઉંચું છે, લગ્ન કરતાં ઉંચી પંક્તિનું કામ કરવા અમે સૌ અહિ ભેગાં થયાં છીએ. અમારો ઉદ્દેશ સ્ત્રીઓના આદર્શ ઉંચા કરવાનો, તેમને જ્ઞાન આપવાનો, તેમનાં જીવનમાં રસ રેડવાનો તથા દરેક રીતે તેમને પુરૂષોની સમાન બનાવવાનો છે પુરૂષોએ અમને આટલાં વરસ ધિક્કાર્યાં છે, અમને અજ્ઞાનના ઉંડા કુવામાં પૂરી રાખ્યાં હતાં"

કે ચિત્રા કેવું સારૂં કામ કરી રહી હતી ? એક સ્ત્રીની પોતાની બ્હેનો પ્રત્યે આથી વધારે ઉમદા ફરજ કઈ હોય શકે

નવી ત્રણ શિષ્યાઓને સહજન્યાના વર્ગમાં ભણવાનું હતું. સહજન્યા જુવાન ને ખૂબસુરત હતી અને તેને બે વર્ષનું બાળક હતું. દૈવકોપે તે વિધવા થઈ હતી 'વર્ગ' ચાલતો હતો તેવામાં શરદે રાજકુમારના કાનમાં કહ્યું, "પેલી બેઠી છે તે મારી બ્હેન છે." રાજકુમારે તેને મૌન ધારણ કરવા સૂચવ્યું તેમજ એવું બોલતાં પકડાઈ જવાય તો પૂરા મુશ્કેલી એમ કહ્યું.

છોકરીઓના ટોળામાં નવી શિષ્યાઓ શરમાળ છોકરીઓ પેઠે સહજન્યાનું વિદ્વતા ભરેલું ભાષણ સાંભળતી બેઠી અનગત ભાષણનો વિષય "સ્ત્રીઓનું ઉમદાપણું અને પુરૂષોની નીચતા " એ હતો. ખરેખર ભાષણ ઉત્તમ કોટીનું હતું પરંતુ સ્ત્રીઓ કરતાં પુરૂષોના સાંભળવામાં તે આવ્યું હોત તો જરૂર વધારે ફાયદો થાત

ભાષણ પુરૂં થતાંજ સહજન્યાએ નવી છોકરીઓને વાત કરવા બોલાવી વાત શરૂ કરતાં પ્હેલાં જ તે એકદમ ચીસ પડી ગઇ, અને બોલી, "આ તો મારો ભાઈ !" શરદ

બોલ્યો, "કેમ બ્હેન, શું છે ! ઠપકા ભરેલા અવાજે સહજન્યાએ કહ્યું, 'તમે આ બીના પહેરવેશમાં શું કરવા માંડયું છે ! અને સાથે કોણ છે ! તમે આ કામ કરવાથી તમારા મરણને હાથે કરીને નજીક બોલાવ્યું છે ! શું તમે દરવાજા પર કોતરેલા, "જે પુરૂષ અહિં દાખલ થશે તેને મરણની શીક્ષા થશે." એ શબ્દો ન્હોતા વાંચ્યા !" શરદે કહ્યું "ઇચ્છા હોય તો મને મારી નાંખ, અને મારી કબર ઉપર આ પ્રમાણે કોતરાવજે —

"અહિંયાં સૂતો છે ભાઇ,
બ્હેનથી મરાવેલો,-
ઓ જાતિના હિત માટે"

વસંતને સહજન્યા માટે ઘણો પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થયો અને તેણે જણાવ્યું કે સહજન્યાને હાથે મરવાનો તેને વાંધો ન હતો. ત્યાર પછી રાજકુમારે પોતે શા માટે ત્યાં આવ્યો હતો તે સહજન્યાને નિવેદન કર્યું

હતભાગી સહજન્યાને શું કરવું તે સુઝયું નહિ એક તરફ પોતાના ભાઇનો તથા દેશબન્ધુઓનો બચાવ કરવાનો હતો અને બીજી તરફ પોતાની ઉપરી રાજકુમારીને વફાદાર રહેવાનું હતું સુડી વચ્ચે સોપારી જેવી તેની સ્થિતિ થઇ હતી થોડો વખત વિચાર કરીને તે બોલી, "મારી રાજકુમારીને આ બાબતથી માહીતગાર કરવા એ મારી ફરજ છે પણ તેમ કરવાથી તમારૂં તો નક્કી મરણજ થશે" ત્યાર પછી પેલા ત્રણ યુવકોએ તેની સાથે ઘણો વાદવિવાદ કર્યો. આખરે સહજન્યાએ વચન આપ્યું કે જો તેઓ બનતી ઉતાવળે એ સ્થળ છોડીને ચાલ્યા જાય તો એ ચિત્રાને વાત ન કરે આ પ્રમાણે વાત ચાલતી હતી તેવામાં એક અવાજ સંભળાયો "હું નિપુણિકા બ્હેનનો સંદેશો લઇને આવી છુ". તરતજ નિપુણિકાની પુત્રી નલિનીએ ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો.

સહજન્યાએ ગભરાએલા અવાજે પુછયું "ઓ નલિની ! અમે બોલતાં હતાં તે તેં સાંભળ્યું !" નલિનીએ કહ્યું, "મને માફ કરો મારાથી સાંભળ્યા વગર રહેવાયું નહિ, પણ મારાથી બ્હીશો નહિ. હું આ વાત કોઇને નહિ કહું. સહજન્યાએ કહ્યું કે "જો તારી મા જાણશે તો અમે જરૂર માર્યા જઇશું."

નિપુણિકા જબરી અને અદેખી સ્ત્રી હતી સહજન્યાએ તેના ભાઇને પોતાના મિત્રો સાથે જલદી જવા રહેવાનું કહ્યું તથા જતાં પ્હેલાં જેમ બને તેમ થોડું બોલવાનું અને મ્હોં સતાડી રાખવાનું કહ્યું

તે પ્રમાણે મ્હોં ઉપર લુગડું રાખી સ્હાંજે જ્યારે નિશાળની ૧૦૦ છોકરીઓ રમતી હતી, ત્યાં એક પાટલી પર આ ત્રણ યુવકો બેસી રહ્યા.

ત્રીજે દીવસે સ્હવારે નલિની રડતી રડતી તેમની પાસે આવી અને એ લોકોને કહ્યું કે તમારાથી નસાય તો નાસો. મારી મા બધુ જાણે છે પછી તેણે રડતે અવાજે, એની મા બધી વાત શી રીતે જાણી ગઇ તે, કહી સંભળાવ્યું. વળી તેણે એમ પણ જણાવ્યું કે તેની મા થોડાજ વખતમાં રાજકુમારીને આ વાત કહેવા જવાની હતી.

વસંતે ધાર્યું કે તે નિપુણિકાને સમજાવી શકશે નલિનિએ તેને બહુ વાર્યો, છતાં એ તો ગયો અને નિપુણિકાને કહ્યું કે જો આ વાત જાહેર ન કરે તો એને એક મ્હેર

આપવામાં આવે, તેમજ એક મહાવિદ્યાલય કાઢી આપવામાં આવે. નિપુણિકાએ આ વિષે વિચાર કરી જવાબ આપવાનું કહ્યું.

તે દિવસે બપોરે રાજકુમારી નવી ત્રણ સિખ્યાઓ સાથે ઘોડા ઉપર બેશી ફરવા ગઇ રસ્તામાં તેણે પોતાના કામ કરવાના વિચારો તે લોકોને જણાવ્યા આખરે તેઓ નદી કિનારે એક તંબુ ઠોકેલો હતો, ત્યાં આવી પહોંચ્યા ત્યાં ખાવાનું વિગેરે તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું ખાધા પછી સંગીત શરૂ થયું સૌ કોઇએ ગાયું રાજકુમારે પણ પોતાનો જાડો ઘોઘરો છાનો રાખીને ગાયું પછી વસંતનો ગાવાનો વારો આવ્યો તેણે તો પોતાના કુદરતી અવાજથીજ ગાવા માંડયું છોકરીનો આવો જાડો ઘોઘરો સાંભળી બધાને હસવું આવ્યુ. શરદે તથા તથા સહજન્યાએ તેને બહુ રોકયો પણ એ તો માનેજ શેનો ? રાજકુમારીને આવો કર્કશ અવાજ ના ગમવાથી વસંતને બંધ કરવા કહ્યું આથી રાજકુમારથી ઉતાવળમાં બોલાઇ જવાયું "બસ કરો, મારા સાહેબ !" "સાહેબ" શબ્દ સાંભળતાંજ બધાં સ્તબ્ધ થઇ ગયાં. રાજકુમારીએ એકદમ ઘેર જવાનો હુકમ આપ્યો થોડીજ ક્ષણમાં તંબુ ખાલી થઇ ગયો અંદર રહ્યાં માત્ર ત્રણ જણાં

એકદમ એક ચીસ સંભળાઇ ગુસ્સાના આવેશમાં રાજકુમારી નદી ઉપરના લાકડાના પુલ ઉપરથી પડી ગઇ રાજકુમારે આ જોયું તે તરતજ નદીમાં કુદયો મહા મહેનતે તેણે ચિત્રાને બહાર કહાડી. સૌ પોતપોતાને ઠેકાણે ગયાં રાજકુમાર દુખી અવસ્થામાં આમ તેમ ભટકવા લાગ્યો.

સંધ્યાકાળે શરદ રાજકુમાર પાસે આવ્યો અને કહ્યું કે ચિત્રાએ એક દરબાર ભર્યો અને બધી છોકરીને પૂછયું કે આપણને તેઓ ઓળખી ગયાં હતાં કે નહિ. છેવટે નલિનીનો વારો આવ્યો એણે ચિત્રાના સવાલનો કાંઇ જવાબ આપ્યો નહિ તેથી સહજન્યાને બોલાવી ખબર કઢાડતાં જણાયું કે તે તથા વસંત ન્હાશી ગયાં હતાં પછી નિપુણિકાને ઠપકો આપવા માટે બોલાવવામાં આવી હતી રાજકુમારી હવે શું કરશે ?

સ્ત્રીઓની શાંત રીતે ચાલતી સંસ્થાને પુરૂષોએ આવીને કેવી છિન્ન ભિન્ન કરી નાખી !

બે સ્ત્રીવકીલોને રાજકુમારની ખોળ કરવા માટે ચિત્રાએ મોકલી આખરે રાજકુમાર અને શરદ પકડાયા તેમને ન્યાય દરબારમાં લઇ જવામાં આવ્યા. ત્યાં દેખાવ ભવ્ય હતો ચિત્રા મોટા સિંહાસન ઉપર બીરાજી હતી તેની આજુબાજુ આઠ મજબુત સ્ત્રી સીપાઇઓ ઉભી હતી ચિત્રાના પગ આગળ સહજન્યાનું નાનકડું બાળક પડયું હતું નલિની ઘુંટણીએ પડીને રડતી હતી નિપુણિકા પોતાનો બચાવ કરતી હતી

પછી ચિત્રાએ નિપુણિકાને પોતાની નોકરીમાંથી કાઢી મૂકી. સહજન્યાનું બાળક ચિત્રાએ પોતે રાખવાનો વિચાર કર્યો. નિપુણિકા નલિનીને લઇને જતી હતી, તેવામાં એક કાગળો લઇને આવી. ચિત્રા કાગળ વાંચી લાલચોળ થઇ ગઇ. તેણે એ કાગળો કુમાર જે અત્યારે તેનો કેદી હતો, તેના ઉપર ફેંકયા એક કાગળ ચિત્રાનો પિતાનો હતો તેણે લખ્યું હતું કે એ રાજકુમારને ખબર ન હતી કે ચિત્રાના રાજ્યમાં જે પુરૂષ આવે તેને મરણની શિક્ષા થાય છે. વિક્રમ રાજા રાજકુમારને શોધવાને માટે નીકળ્યો હતો,

પણ રસ્તામાં રાજકુમારના પિતાએ એને ઘેરી લીધો. અને પોતાના પુત્રના બદલામાં તેને પકડયો હતો. બીજો કાગળ રાજકુમારના પિતાનો હતો. તેમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું:–" તમે અમારા પુત્રને પકડયો છે પણ તમારી હિમત નથી કે તમે એનો એક વાળ પણ વાંકો કરી શકો. માટે એને સહીસલામત અમને સોંપી દો નહિં તો અમે તમારો મ્હેલ બાળી મુકીશું. "

ત્યારપછી રાજકુમારે પોતાની સાથે લાવેલો વિક્રમનો કાગળ ચિત્રાને આપ્યો. અને ચિત્રાને કહ્યું કે " હું તને ખરા હૃદયથી ચ્હાઉં છું. " ચિત્રાએ તે કાગળ ફેંકી દીધો અને બોલી, " ખરેખર એક પુરૂષને અને રાજકુમારને છાજે એવુંજ તમે કામ કર્યું છે અને તે પણ વળી સ્ત્રીના પોષાકમાં! આખી દુનિયાનું સોનું માત્ર તમારા મુગટમાંજ મઢયું હોય તો, પણ હું તમને ના પરણું. જો મારા પિતા તમારા પિતાના કેદી ના હોત તો હું તમને અત્યારેજ મારી નાંખત." પછી તેણે રાજકુમારને કહાડી મુકવાનો હુકમ ફરમાવ્યો

રાજકુમાર તથા વસતને દરવાજા બ્હાર કાઢી મુકી દરવાજા બંધ કરી દીધા. પછી તેઓ જ્યાં બે રાજાઓ ચિત્રાના જવાબની રાહ જોઇ બેઠા હતા, ત્યાં આવી પહોંચ્યા. બંને રાજાઓ તથા આખું લશ્કર રાજકુમારને સ્ત્રીના પોષાકમાં જોઇને ખૂબ હસી પડયું આખરે રાજકુમારના પિતાએ તેને કહ્યું "જા, પુરૂષ સાથે લડવા માટે પુરૂષનો વેશ ધારણ કર" વસત અને સહજન્યા આદિંજ હતો

પછી સવારે વિક્રમના ત્રણ પુત્રો પિતાના રક્ષણાર્થે મોટું લશ્કર લઇ આવી પહોંચ્યા મોટા પુત્રે રાજકુમારને કહ્યું કે તમે અમારા દેશપર ચઢાઇ કરી છે, પણ અમારા પિતાનો વિચાર યુદ્ધ કરવાનો નથી માટે તમે મહેરબાની કરીને જતા રહો

રાજકુમારે કહ્યું. "શા માટે ભાઇ! તમે ત્રણ ભાઇઓ અને અમે ત્રણ મિત્રો લઢીએ." વિક્રમના પુત્રે આ કબુલ કર્યું અને એમ કહ્યું કે જીતો તો ચિત્રા તમારી, નહિ તો અમારી પછી તેણે ચિત્રાને આ વાત લખી. ચિત્રાએ કબૂલ કર્યું, અને લખ્યું કે તમે જરૂર જીતશો હિમતથી લડજો પણ રાજકુમારનો જીવ ના લેશો. એણે મારો જીવ એક વાર બચાવ્યો છે.

અંતે યુદ્ધ શરૂ થયું. ચિત્રા મ્હેલની અગાશી ઉપર યુદ્ધ નીહાળતી બેઠી હતી. કોણ જીતશે તે કહી શકાતું ન્હોતું. આખરે વિક્રમના મોટા છોકરાની તલવાર રાજકુમારને લાગી અને તે ઘોડા ઉપરથી બેભાન થઇ નીચે પડયો. રાજકુમાર મરણ પામ્યો એવી બૂમ ચારે તરફ ઉઠી તેનો વૃદ્ધ પિતા તેના શરીર પાસે આવીને કલ્પાંત કરવા લાગ્યો. ચિત્રા અગાશી ઉપરથી વિજયનું ગીત ગાવા મંડી. પછી તે પોતાની સખીઓ સાથે નીચે આવી અને રણભૂમિમાંથી પોતાના ઘાયલ થએલા ભાઇઓને મહેલમાં લઇ ગઇ, અને તેમની સારવાર કરવા લાગી

છેવટે ફરતે ફરતે તે રાજકુમાર પાસે આવી, અને તેના વૃદ્ધ પિતાને કહ્યું "તેણે મારી જીંદગી બચાવી, અને મારા ભાઇએ તેની જીંદગી લીધી!" તે વૃદ્ધ રાજાએ રાજકુમારના ગળામાં પ્હેરેલી ચિત્રાની છબી તેને બતાવી.

અંતે તેનું વજ્રથી કઠણ હૈયું પીગળ્યું. તેણે પોતાના હાથમાંથી મદર્જન્યાના બાળકને નીચે મુક્યું અને રાજકુમારના કપાળ ઉપર હાથ મુકીને કહ્યું: "એ જીવે છે". હું એને

મારા મહેલમાં મારા ભાઇઓ પાસે લઇ જાઇશ અને એની સારવાર કરીશ એટલામાં સહજન્યા આવી અને પોતાના બાળકને પાસે લીધું. વસંત ઘાયલ થએલો પામેજ પડયો હતો તેણે રાજકુમારીને સહજન્યાને બાળક પાછું સોંપવા વિનંતિ કરી. વિનંતી સ્વીકાર્યું સહજન્યા અને બાળક એક બીજાને મળ્યાં હસ્યાં, અને ભેટયાં ચિત્રાએ સહજન્યાને મારી આપી

પછી રાજકુમારીએ પોતાના મ્હેલનું દવાખાનું (Hospital) બનાવી દીધું શિષ્યાઓ બધી નર્સ બની ગઇ સ્રીઓની પવિત્ર ભૂમિમાં જખમી, દર્દી યોદ્ધાઓને દાખલ કર્યા.

સહજન્યા અને નલિની, વસંત અને શરદની સારવાર કરવા લાગ્યાં. ચિત્રા પોતે રાજકુમારની ચાકરી કરતી રાજકુમારની હાલત ઘણી ખરાબ થઇ ગઇ હતી. ચિત્રાને ભય હતો કે નહિં બચે પોતાના કઠોરપણાપર તેને તિરસ્કાર આવ્યો. આખરે તેને રાજકુમાર માટે પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો

એક દિવસ સ્હાંજે રાજકુમાર ઉંઘમાથી ઉઠયો, ત્યારે તેણે રાજકુમારીને પાસે ઉભેલી જોઇ અને તે બોલ્યો "શું આ એક સ્વપ્નું છે કે ખરેખરી ચિત્રા છે? જો ચિત્રા ખરી હોય તો મરતાં પ્હેલાં તું મારી પાસે આવ" ચિત્રા તેની પાસે આવીને ઉભી. ત્યારે રાજકુમારે જાણ્યું કે તે સ્વપ્નું નહોતું અને ચિત્રા તેને ચ્હાતી હતી

રાજકુમાર ધીમે ધીમે સારો થઇ ગયો એક દિવસ ચિત્રાએ કહ્યું, "મારા વાંક માટે હું પસ્તાઉં છું"

રાજકુમારે કહ્યું, "ચિત્રા ત્હારો વાંક હતોજ નહિ"

સૌદામિની નીલકંઠ

(અંગ્રેજી ઉપરથી)

યુવરાજની પધરામણી.

ઓ મા! યુવરાજ પધારે છે, આપણા દ્વાર આગળ આજે તે હું શી રીતે કામ કરવાની હતી?

બતાવ ત્યારે આજે, મ્હારી વેણી કેવી રીતે ગુંથું અને કેવો શણગાર સજું?

કેમ મા! ત્હને એમાં તાજુબી થા લાગે છે?

હું સારી રીતે જાણું છું કે તે આપણી મ્હારી તરફ નજર પણ નથી કરવાના, આંખના એક પલકારામાં મ્હારી નજર આગળથી તે જતા રહેશે, તે પણ મ્હને ખબર છે. ત્હેમની વાંસળીનો લય પામતો સુર તુટક તુટક દુરથી મ્હારે કાને પડશે.

પણ તેમાં શું થયું યુવરાજ આપણા દ્વાર આગળ પધારશે તે સમયે હું તો મ્હારા સુંદરમાં સુંદર શણગાર સજીશ.

અરે મા! યુવરાજ આપણા દ્વાર આગળથી ચાલ્યા ગયા ત્હેમનો રથ પ્રભાતના સૂર્યના તેજમાં ઝળકી રહ્યો હતો.

મ્હેં એકદમ મ્હારા મ્હોં ઉપરનો છેડો ખસેડી નાંખ્યો અને કંઠમાંથી મણિમાલા તોડીને ત્હેમના માર્ગમાં ફેંકી ત્હેમને વધાવ્યા

વળી પાછી ત્હને તેમાં નવાઈ લાગે છે ? મા !

મ્હને ખબર છે કે ત્હેમણે મ્હારી માલા લીધીજ નહિ. મ્હેં જોયું કે તે તો ત્હેમના પૈડાં નીચે ચગદાઈને ગઈ અને ધુળ ઉપર માત્ર રાતો ડાઘજ રહ્યો. વળી કોઇને ખબરે નથી કે મ્હેં શું નઝર (ભેટ) કરી અને કોને કરી ?

પણ છતાં એ યુવરાજ આપણા દ્વાર આગળથી ગીધાવ્યા અને મ્હેં તો ત્હેમને માર્ગમાં મ્હારા હૃદયના રત્નથી વધાવ્યા

(ડૉ. ટાગોરના 'The Gardener' માંથી.) મનોરમા ચિનુભાઈ.

લુચ્ચો ટપાલી.

માડી ! કહે, તું આમ કેમ શાન્ત થઇને ભોંય ઉપર બેસી રહી છુ ?

જોને આ બારીમાંથી અંદર વરસાદ આવે છે અને તને ભીજવી નાખે છે અને છતાંય તને તેની દરકાર નથી આ ઘડિઆળમાં ચાર વાગ્યા, તે તેં સાંભળ્યા કે ? ભાઇને નિશાળેથી ઘેર આવવાનો વખત થયો છે.

તને શું થયું છે ? તું કેમ આમ વિચિત્ર લાગે છે ?

આજે બાપાજીનો કાગળ નથી આવ્યો ?

મેં ટપાલીને જોયો'તો તેની કોથળીમાં આખા ગામના કાગળો લાવ્યો છે. પણ એકલો બાપાજીનો કાગળ પોતે વાંચવાને રાખે છે મને ખરાખર લાગે છે કે ટપાલી લુચ્ચો છે.

પણ મા ! દુઃખી, તું જરા બાળીશ નહિ

પાસેના ગામમાં કાલે ગુજરી છે. કાલે તું આપણી ગંગાબાઇ પાસે ત્યાંથી થોડા કાગળ અને લેખણ મંગાવજે.

અને હુંજ બાપાજીને બધા કાગળ લખી કાઢીશ અને જો જોને એમાં મારી એકે ભૂલ નહિ પડે

અને હું કેક ક–થી તે–ક્ષ સુધી લખી કાઢીશ.

પણ મા તને હસવું કેમ આવે છે ?

તું એમ ધારે છે કે અમે બાપાજી જેવા કાગળ નજ લખી શકીએ ?

પણ હું મારા કાગળ બરાબર આંકીને અને બધાએ અક્ષર મોટા અને સરસ લખીશ

કાગળ લખી રહ્યા પછી તું ધારે છે કે હું બાપાજીના જેવી મૂર્ખાઈ કરીશ અને એ લુચ્ચા ટપાલીની કોથળીમાં કાગળ નાખીશ ?

એ તો હું તરતજ જાતેજ તને આપવા આવીશ અને અક્ષરે અક્ષર તને વાંચવા લાગીશ

હું જાણું છુ કે ટપાલીને સારા કાગળ તને આપવા ગમતા નથી.

(ડૉ. ટાગોરના કૃત "ઈન્દુકલા" માંથી) —ઉષાવતી નારાયણદાસ.

વિક્ષિપ્તરાવ.

એક દિવસ વિક્ષિપ્તરાવની છત્રી ચોરાઇ ગઇ આથી વિક્ષિપ્તરાવે નવી છત્રી આણી તે ઉપર લખ્યું કે " આ છત્રી જેની પાસે હોય તેને પોલીસે તુરત પકડવો. " તે પોતે છત્રી લઇ બહાર જવા નીકળ્યા અને છત્રી પરનું લખાણ વાંચી પોલીસે તેમનેજ ગેટમાં બેસાડયા અને પછી આજીજી કર્યા છતાં તે છુટવા ન પામ્યા આખર તેમના મિત્રે આવી છોડાવ્યા

. . ..

એક દિવસ વિક્ષિપ્તરાવ ટ્રામમાં બેસવા ગયા અને અવળી બાજુએ ચડવા જતાં જમીનપર સપાટ પડી ગયા પણ લોકો મશ્કરી ન કરે માટે પડયા કે તરતજ वन्दे मातरम् ની ગર્જના કરી ઉઠયા ! અને લોકો બેવડા હસ્યા

... .

*, એક રાત્રે વિક્ષિપ્તરાવ સુવા માટે માળપર ગયા. પણ ઉપર જતાંજ પોતે શા કામે ઉપર ગયા હતા તે ભૂલી ગયા અને ગંભીર વિચારમાં પડી ગયા. તેમની પત્નીએ પૂછ્યું, " શું વિચાર કરો છો "?

" હું ઉપર શા માટે આવ્યો હઇશ ? "

" સુવા માટે આવ્યા હશો, " પત્નીએ જવાબ દીધો

" હા, હા. તેજ " વિક્ષિપ્તરાવ ગાજી ઉઠયા. —ટુંકી વાતો



ગરજ કે વાસ્તે મેં ખુદાકુ પુસલાતીથી.

એક ડોશીને એકનો એક લાડકો દીકરો માંદો પડ્યો ઓસડવેસડ કરતાં આરામ ન જણાયો એટલે ડોશીએ માનતા કરી કે " ખુદા મેરે બેટેકુ આરામ કરે તો આભ જીતની બડી રોગી ખુદાકુ ચડાઉંગી " દીકરાને આરામ થયો દીકરે પૂછ્યું " આભ જીતની બડી રોગી માની હૈ, લેકીન ઇત્તા બડા રોગી પકાનેકુ તવા કહાંસે લાયગી ? " ત્યારે ડોશીએ કહ્યું, " બેટા ! એ તો ગરજ કે વાસ્તે મે ખુદાકુ ફુસલાતીથી. "



પાઘડી તો ભેંસ ચાવી ગઇ !

એક માણસ કોઈ અધિકારીને પોતાનું કામ લાભમાં કરી આપવા સારૂ રૂશ્વતમાં પાઘડી આપવાનું કહી આવેલો તેથી પોતાના લાભમાં ફેંસલો થશે એમ આશા રાખી રહી બેઠો. પછી સામાવાળો તે અધિકારી પાસે જઇ તેને ભેંસ આપવાનું કહી આવ્યો. તેને રોજ કામ નીકળ્યું. ભેંસવાળાના લાભમાં ફેંસલો થયો એટલે પાઘડીવાળો અધિકારીને કહે છે કે " સાહેબ, પાઘડીની તો શરમ રાખવી હતી ? " ત્યારે અધિકારીએ જવાબ દીધો કહ્યું —ભાઇ, પાઘડી તો ભેંસ ચાવી ગઇ ! —ગુજરાતી કહેવત સંગ્રહ

ठ आन[illegible] [illegible] तरफथी भेट.

સચિત્ર સુન્દરી સુબોધ.

(કોઇપણ નિર્દોષ બાલિકા અથવા યુવાનને પુર્ણ ખાત્રીથી વાંચવા આપી શકાય એવું આ માસિક પત્ર છે.)

દરેક અંકમાં શું આવે છે ?

૧ વિવિધ પ્રકારનાં સુન્દર ચિત્રો, મનહર છબીઓ.
૨. સુબોધક, આનન્દ આપનારી રસીલી વાર્તાઓ—નવલકથાઓ
૩. સમાજ, સાહિત્ય અને વિજ્ઞાનને લગતા ખાસ વિષયો,
૪. વિદ્યા—કલા—વૈદક પાકશાસ્ત્ર—ગુંથણકલા.
૫. ગૃહ—ધર્મ વિષે અને બીજા એવાં અનેક ઉપયોગી લખાણો.
૬. હિન્દુસ્તાનમાં અને દુનિયામાં બનતા બનાવો.
૭. કાવ્યો, સંગીતો, ગરબીઓ, ગરબાઓ.
૮. બાલકો માટે વાર્તાઓ, કવિતા, ઉખાણા, રમુજ વગેરે.
૯. જુદા જુદા દેશોમાં મુસાફરીનાં, અને યાત્રાનાં વર્ણન.
૧૦. ગમ્મતના લખાણ, ઉત્તમ વિષયોના ઉતારા, ઉપયોગી સાર, ચાલુ ચર્ચા, અંગત સાંસારિક અનુભવોની નોંધ, વિગેરે.

દર વર્ષે ઉત્તમ લેખકથી લખાયેલું એક સુન્દર, ઉપયોગી પુસ્તક ભેટ આપવામાં આવે છે નમુનો વિના મૂલ્યે મળે છે.

આ પત્ર તેના માલીક રામમોહનરાય જસવંતરાય માટે શંકરરાવ અમૃતરાવે અમદાવાદમાં વાઘેશ્વરની પોળમાં આવેલા પોતાના શ્રી "જ્ઞાનમન્દિર પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં" છાપ્યું અને પ્રકાશક રામમોહનરાય જસવંતરાયે અમદાવાદ, રાયપુર 'સુન્દરી સુબોધ' ઓફીસમાંથી પ્રગટ કર્યું

માસિક વધારો.

પુસ્તક ૧૮ મું. માર્ચ—એપ્રિલ ૧૯૨૨ અંક ૩-૪

અશુદ્ધ શોધન.

સુન્દરી સુબોધ વિભાગમાં:

અશુદ્ધ પાનાં		શુદ્ધ પાના
૨૫–૬૨	ને બદલે	૬૫–૭૨
૭૩–૮૦	ને બદલે	૭૩–૮૦

માસિક વધારા–વર્ગો વિભાગમાં:

અશુદ્ધ પાનાં		શુદ્ધ પાના
૪૯–૬૬	ને બદલે	૭૩–૮૦

—આ પ્રમાણે ફેરફાર કરી વાંચવું.

ઉષા વિભાગમાં.

" ઉષા " જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરી, ૧૯૨૧ ને બદલે માર્ચ–એપ્રિલ, ૧૯૨૨ એમ " ઉષા "–વિભાગના દરેક પાનાને મથાળે વાંચવું

આ અંકમાં આવેલ ઉષાના પૃ૪ ૫૭ ની ૨૬ મી લીટીમાં "નવેમ્બર ડિસેમ્બર ૧૯૨૦ ના અંક તરીકે ગણવામાં આવ્યો છે,–" એમ છપાયું છે ત્હેને બદલે "૧૯૨૨ નો જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરીનો અંક ગણવો"—એમ વાંચવું

ઉપતંત્રી, સુન્દરીસુબોધ.

ખાસ ટૂંકી જાહેર ખબરો:

એક વખત માટે (સ્મોલ ટાઇપમાં) વીસ શબ્દોના આઠ આના અગાઉથીજ મોકલવા જોઇશે. તે ઉપરાન્ત દર શબ્દે એક આનો વધારે [આ જાહેર ખબરો અને સાંસારિક નોંધ એ બંને માટેનો દર ચાલુ વર્ષ માટે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેનોજ રાખેલ છે.] પત્રવ્યવહાર નીચેને સીરનામે કરવો.

વ્યવસ્થાપક, સુન્દરી સુબોધ, અમદાવાદ.

સાંસારિક બનાવોની નોંધ:

સાંસારિક પ્રસંગો જેવા કે લગ્ન, મરણ, આદિ શુભ બનાવોની નોંધ આ પત્રમાં કાયમ રહે તે માટે વ્યવસ્થા કરવાની માગણીઓ થાય છે પ્રથમ ગોઠવણ કરેલી, પરન્તુ સુન્દરી સુબોધ નિયમિત થઇ શકેલું નહિ તેથી તે બરાબર અમલમાં આવેલી ન્હોતી. હવેથી તે ચાલુ કરી છે આ વ્યવસ્થાનો વાંચનાર તરફથી જરૂર મુજબ ઉપયોગ થશે, એમ આશા છે.

વ્ય. સુ. સુ.

સુન્દરી સુબોધ.

(સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરવર્ય ગોવર્દ્ધનભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો " સ્ત્રીઓ પંડિત થાય, રસજ્ઞ થાય, ઉદ્યોગી થાય, નિસ્વસ્થ થાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને સુન્દર થાય, ઈશ્વરના પ્રમાણમાં કુટુમ્બબન્ધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતંત્ર થાય, ને તે મુક્તતાથી અને સ્વતંત્રતાથી કુટુમ્બની મૂર્ખ ડીકરીઓ અને કથીરોમાંથી છુટી, એ કુટુમ્બનું ખરૂં કલ્યાણ કરવા શક્તિમતિ અને ઉત્સાહિની બને." કુટુમ્બના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધવર્ગોની કલ્યાણવાસનાઓ તૃપ્ત કરે; સાધ્વી પત્ની થઈ પતિનું જીવન ઉન્નત કરે, પતિતપાવન સેવાભક્તિની બની દુઃખતિમિરમાં ડુબતા બાન્ધુના આત્મા-હૃદય ઉદ્ધારે, માતૃભક્ત પુત્રી તરીકે હિન્દમૈયાના સન્તાનોના વિકાસ અને પ્રગતિની સહાયક થાય, તથા પ્રજાવત્સલ જનનીરૂપે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યના તેજસ્વી, ઉલ્લાસમયી કિરણો પૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે-એજ આર્ય સુન્દરીઓના જીવનની સફળતા છે "સ્ત્રી વિના ગૃહ નથી, ગૃહ વિના પ્રજા નથી, અને પ્રજા વિના રાજ્ય નથી...સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે ")

પુ: ૧૮ મું] માર્ચ-એપ્રિલ, ૧૯૨૨ [અંક ૩-૪.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

પ્રસન્નતા:

જીવિતમાં જે કાંઇ થાય છે તે અન્યથા કરવાને આપણે અસમર્થ છીએ, તોપણ નિરંતર પ્રસન્નતા રાખવી ને, સંતોષ તથા સમાધાનથી વર્તવું,-કે જેનો ઉપાય નથી, તેની વાત માટે પણ અતિ કલેશથી જીવિતને દુઃખમય કરવું,-એ આપણ પોતાના અધિકારની વાત છે. ...જેવી દૃષ્ટિથી વિલોકીએ તેવું બધું જણાય છે," માટે સર્વદા પ્રસન્ન દૃષ્ટિથી પ્રસન્નતા રહે છે. એવા નિશ્ચયથી જીવિતનો સર્વ વિભાગ પ્રકાશિત, સુંદર અને આનંદિત થાય છે, તે પથરાને પણ પીગળાવે છે, દુઃખને દળે છે, અજ્ઞાનને હરે છે, શોકને વિદારે છે, બુદ્ધિ વિભવ એથી અધિક પ્રકાશ પામે છે ને શરીર સૌંદર્ય પણ એનાથી ઓપે છે.

પ્રસન્નતા છે તે જેમ સુખનું નિદાન છે તેમ ચારિત્રનું મોટું સંરક્ષણ છે એનાથી ભલાઇ અને સદ્ગુણના બીજ રોપવા માટે ઉત્તમ ભૂમિકા બંધાય છે, એનાથી હૃદય વિશુદ્ધ થાય છે ને વૃત્તિ પ્રસાદવાળી થાય છે. દાતૃભાવની એ સખી છે, ધૈર્યની ધાત્રી છે, ઉદારપણાની માતા છે, મન અને ચારિત્ર ઉભયને સુધારનારૂં એ ઉત્તમ ઔષધ છે. પ્રસન્નતા જેવી ઉત્તમ છે તેવીજ ટકી શકે તેવી પણ છે ઘણા મહાપુરૂષો બહુ લાંબુ જીવિત ગાળી, વૃદ્ધવયે પણ કાર્યધુરા વહન કરવાથી ન કંટાળી, પ્રશસ્ત જીવિત ગાળી ગયા છે, ત્હેનું નિદાન વિચારતા ત્હેમના સ્વભાવની પ્રસન્નતા એજ કારણરૂપ જણાઇ છે જેનો સ્વભાવ બહુ ઉતાવળીઓ, બહુ બ્હીકણો, ને તેથી બહુ અપ્રશાન્ત હોય છે, તેવા માણસ અનેક કાર્ય બગાડે છે એ તો છેજ, પણ ત્હેમના જીવિતને પણ લાભ થતો નથી દીર્ઘજીવી મનુષ્યો સર્વદા મજુબૂત, પ્રસન્ન અને ધૈર્યવાળાજ જણાયા છે રાજ્યતંત્ર ચલાવનાર, ગ્રંથ યોજનાર, શોધ કરનારા, અને હરેક મહાકાર્યમાં પરોવાયેલા સર્વ મનુષ્ય અતિ શાન્ત સ્વભાવના જણાયા છે. તેમણે મહાવ્યાધિ અને આધિમાં તેમ મહાસંકટ અને વિપત્તિમાં કદાપિ પણ પોતાના હૃદયની પ્રસન્નતા ત્યજી નથી.

મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી.

अनुभविकाः आपवीती अने परवीती कथाओः

" અ-ક-ળ " !

સંપાદકઃ એક મિત્ર.

"મુંબઈ સમાચાર ' માં આવેલી એક જાહેર ખબર,—અમ્બા, કમળા અને લલિતા ઉમેદવાર ધડકતે હૃદયે, વાંચતા હતાં. તે આ પ્રમાણે હતી

જોઈએ છે—એક સદ્‌ગુણી, બુદ્ધિશાળી અને અનુભવી સ્ત્રીશિક્ષક—માસિક પગાર શરૂઆતમાં રૂ. ૭૫; ત્હેમાં દરવર્ષે રૂ ૧૫ નો વધારો થઈ, પાંચ વર્ષમાં રૂ. ૧૫૦ કરી આપવામાં આવશે પ્રમાણપત્રો સાથે નીચેને સરનામે અરજી મોકલવી

મંત્રી, સ્ત્રી-શિક્ષણ-મન્દિર.

"હા.... શ!—આખરે મન્દિરમાં જગો ખાલી પડી ખરી!" કમળા ખુશાલીમાં કૂદતી અને તાળીઓ પાડતી બોલી ઉઠી.

ખાલી પડેલી જગો તો એક જ હતી. પરન્તુ તત્કાળ તે ત્રણે તરુણીઓના હૃદયમાં આશાના અંકુર ખીલી નીકળ્યા હતા શિક્ષિકા પાઠશાળાની છેલ્લી પરીક્ષા એમણે સાથે જ પસાર કરી હતી, પરન્તુ એ વાતને બે વર્ષ તો થઈ પણ ગયા હતા, અને દરવર્ષે કેળવાયલી શિક્ષિકાઓની સંખ્યામાં વધારો થયે જતો હતો! આ ત્રણેને પરીક્ષા પસાર કર્યા પછી તરત એક જ શાળામાં નોકરી તો મળી હતી, પરન્તુ બીજી કોઈ જગોએ હજી ત્હેમનામાંથી એકેમનો પત્તો લાગ્યો ન્હોતો. અને પાઠશાળાની નોકરી કાંઈ ખોટી ન્હોતી પણ તે તો ધર્માદા ખાતાના જેવી—પગાર ટુંકો અને કામ ઘણું!

કમળાવન્તી સુખી માબાપની એકની એક પુત્રી હતી, એટલે એને ભવિષ્યની ખાસ ચિન્તા જેવું કાંઈ ન્હોતું પરન્તુ પોતે સ્વાશ્રયી થયા પછી—અને યોગ્ય પસંદગી કરીને જ—લગ્ન કરવા ઇચ્છતી હતી તેથી આ સમયે તે અવિવાહિતા હતી. અમ્બાનો વર સાધારણ સ્થિતિનો શિક્ષક હતો પણ ત્હેના કુટુંબમાં એ પતિપત્ની બે જ જણ હતા. એટલે એમનો જીવન નિર્વાહ સુખ શાન્તિમાં ચાલતો હતો. અને લલિતા બાળવિધવા હતી. આઠ વર્ષની ન્હાની ઉમ્મરમાં એનું લગ્ન થયું હતું અને તે પછી થોડા જ વખતમાં, દુર્ભાગ્યે, એને વૈધવ્ય પણ પ્રાપ્ત થયું હતું! ત્હેના કુટુમ્બમાં બે ન્હાના ભાઈ અને એક બ્હેન, એમ ત્રણ બાળકો ઉપરાન્ત લાંબી માંદગી ભોગવી રહેલી તથા અન્ધ થએલી પોતાની માતા પણ હતી. આ ચારેના ગુજરાનનો સઘળો આધાર લલિતાના પગાર ઉપર જ હતો.

જાહેર ખબર વાંચીને દરેક તરુણીના હૃદયમાં આશા અને ભીતિનાં મોજાં એક પછી એક ઉછળવા લાગ્યાં "આવી સારા પગારની જગો પોતાને મળે, તો કેવું સારૂં!"—આ ધૂનની સાથે એમ ધાસ્તી પણ લાગી આવતી કે એવી સારે પગારની જગોને માટે

* અ. સૌ. અમ્બાબ્હેને લખી મોકલેલા અહેવાલ ઉપરથી,—જરૂરના સુધારા સાથે આ પ્રસંગ પ્રગટ કરવા માટે અ. સૌ. કમળાવન્તીની અનુમતિ મેળવેલી છે

તો મોંઘાબધા અરજીઓ આપવાની તથા ટપાલનો પણ પુષ્કળ ઉપયોગ થવાનો ! અને અમ્મા તથા કમળાના-કરતા પણ લલિતાના મનમાં તો અત્યારે અત્યંત વેદના થતી હતી. કારણ કે પાઠશાળામાં પાત્રીસ રૂપિયા (સત્તાવીસ આઠ વર્ષે પંચોતેર થવાના તે-) ક્યાં અને શિક્ષણ મન્દિરના શરૂઆતના પચીસો રૂપિયા (તથા પાંચ વર્ષમાં દોઢસો થવાના તે-) ક્યાં ? આ વધારો પોતાના કુટુંબને-ખાસ કરીને પોતાની માતાને-કેટલો બધો કામમાં આવે ? કારણ કે થોડાજ દિવસ ઉપર ડાક્તરે હેની આંખો જોઇને હેને મુંબાઈ લઈ જવાની સલાહ આપી હતી અને એમ પણ કહ્યું હતું કે વિલાયતથી નવા આવેલા એક નેત્ર વૈદ્યને હાથે જરૂર હેમાં સુધારો થયા વિના રહેશે નહિ. પરન્તુ તે અમયે એમ કરવાની આશા "ઝાંઝવાંનાં પાણી" જેવી લાગી હતી. અને હવે ?—જો આ જગો મળી જાય તો-અવશ્ય એ વધુ પ્રયાસ ('માતાને મુંબાઈ લઈ જવાનો) પણ કરી જોવો.

તેજ મ્હાંજે લલિતાના હાથમાના ટપાલના કાગળનું ગરનામું વાંચીને કમળા બોલી ઉઠી "ઓહોને ! લલિતા, આ શું કહેવાય ?–મન્દિરની જગો માટે હેં પણ અરજી કરી છે ને, શું ?–વાહ વાહ ! અમ્મા, હવે બીજો કોઇએ તો એ જગો માટે અરજી મોકલવીજ નકામી છે ! ખરૂં કેની ?–એ લોકોને લલિતા જેવી બુદ્ધિશાળી શિક્ષિકા બીજી કોણ મળવાની હતી ? "–ટોંણો કરતી તે હસી પડી અને કાંઇક વધારે પણ બોલત, પરન્તુ લલિતા-પોતાની મશ્કરી થઇ હતી પણ ખોટું લાગ્યું નહિ દેખાડતા-સ્હેજ મ્હોં મલકાવીને ઘર તરફ ચાલી ગઈ. આથી તો કમળા વધારે ગુસ્સે થઇ.

આ ત્રણે બાળાઓએ પાઠશાળામા સાથેજ અભ્યાસ કર્યો હતો અને હેમની વચ્ચે મિત્રતા પણ સારી હતી, પરન્તુ આ મંડળ, જેનું નામ કમળાએ વિનોદમા (સભાસદોનાં નામના પ્રથમાક્ષરો ઉપરથી–) "અ–ક–લ" પાડ્યું હતું, હેમા મુખ્ય પણ તે પોતેજ હતી. એને ત્રણેમા એની સ્થિતિ સારી હતી, તેમજ ભણવામા તે ચપળ અને ચતુર હતી, તેથી બીજા બે સભાસદો સામાન્ય રીતે એની ઇચ્છા પ્રમાણેજ વર્તતા, આથી હેની સ્વાભાવિક તરંગી પ્રકૃતિ વધારે બળવાન થવા પામી હતી અને પોતાની મરજી વિરુદ્ધ કોઇ થાય તે બિલકુલ સાખી શકતી નહિ. અમ્મા તો પ્રથમથીજ એ જે કહે હેની હા એ હા કરતી. તે વ્યવહારકુશળ પણ હતી, એટલે જાણતી કે જરૂર પ્રસંગે વખતે કમળો કામમાં આવે ! લલિતા કમળાના જેટલી બુદ્ધિશાળી ન્હોતી એ ખરૂં હતું, પરન્તુ અમ્બોના કરતાં વધારે લાયકાત તો હેનામાં હતી જ. એ ઘણી લાગણીવાળી બાળા હતી અને વારંવાર કમળાએ અણસમજમાં અથવા ઉચ્છૃંખલતામાં કહેલા કડવા વચન હેને આખી રાત્રિઓના ઉજાગરા પણ કરાવતા. તેથી સંભવિત છે કે "અ–ક–લ" મંડળી, કમળાની સાથેની એની સહકારિતાથી ક્યારની તૂટી પણ ગઇ હોત. પણ લલિતા ઘણા કઠિન અનુભવોને પરિણામે સહનશીલ અને નમ્ર થતાં શીખી હતી, તેથી ગમે હેવા સખ્ત મેણાંને પણ વારંવાર તે સાંભળ્યાં ન સાંભળ્યાં કરતી.

"ઓત્ ત્હારીની !" કમળા અમ્મા સાથે ઘર તરફ જતા બોલી: "અમ્મા, આપણી લલીબ્હેન પણ કોઇક રતન છે, હાં !–એના મનમાં કે એને હું નહીં જાણતી ! અને મીંઢી કેવી છે !–આપણને વાત પણ કરી છે !–કે તો ત્હારી મેળે કરી દીધું કે સ્હારે

એવી જગો મળવાનો સંભવજ નથી, આ અરજી કરવામાં શું ગેરફાયદો છે, માટે કરી'–અને આપણે તો માત્ર એકલીનેજ અરજી થઇ છે. પણ લલિતા શું એમ ધારે છે કે એને એ જગો મળી જશે'–જ્યાં મ્હારા જેવીનેજ થોડો ચાન્સ[1] છે, ત્યાં એના જેવી 'થર્ડ કલાસ'[2]ને શું મળવાનું હતું!" અમ્માએ આ વાતમાં ટાપશી પૂરી અને એવી ને એવીજ ટીકાઓ કરતાં કરતાં અને જણ ઘેર ગયાં.

બીજે દિવસે પણ કમળાએ આ વાત વિસારે પડવા દીધી નહિ પરીક્ષામાં એ ફર્સ્ટ કલાસ[3]માં આવી હતી અને એની બુદ્ધિ તથા સ્મરણશક્તિ ઉત્તમ પ્રકારના હતાં, એમાં કાંઇ શક ન્હોતો વળી એનાં માતા પિતા પુત્રીની દરેક ઇચ્છા પૂરી પાડતા હોવાથી, તે હમ્મેશાં સારાં સારાં વસ્ત્રો અને નવા નવા અલંકાર પ્હેરતી તથા બહુ ઠાઠમાં રહેતી. અમ્મા અને લલિતા એવી રીતે કરવાને અશક્ત હતાં પરન્તુ અમ્મા કમળાની દરેક વાતમાં ઘણુ ખરૂં હાજીહા કરતી હોવાથી એનો કાંઇ દ્વેષ દેખાવા સંભવ ન્હોતો. હવે બાકી રહી લલિતા!–એ બહુ લાગણી વાળી તરુણી હતી, અને પાઠશાળામાં પોતાની મશ્કરી કોઈ ન કરે એ હેતુથી સારામાં સારાં લુગડાં પ્હેરીને તે આવતી તો પણ પોતાના ટૂંકા પગારમાં આખા કુટુમ્બનું પોષણ કરવું અને કિમતી વસ્ત્રો પ્હેરવા, એ બે કેવી રીતે બને ?–હરરોજ ધોયેલા સફાઇદાર લુગડાં પ્હેરવા, એટલુંજ એ કરી શકતી અને એની બ્હેનપણીઓ આ વાત જાણતી–ગણ જતી પણ ખરી. પણ હાલમાં કમળા ગુસ્સે થયેલી હતી અને ગુસ્સે થએલાં માણસો કાંઈ હમ્મેશાં ડહાપણ વાપરી શકે છે ?–એટલે હવે લલિતાની દરેક રીતે–ખરી અને ખોટી–ટીકા થવા લાગી!

અન્તમાં પૂરું જે ઉમેદવારોને લાયકાતની તપાસ અને પરીક્ષા માટે પસંદ કરવામાં આવ્યા, ત્હેમાં કમળાની સાથે લલિતાનું પણ નામ હતું! આ વાત જ્યારે "અ–ક–ળી" મંડળીના વિરોધી સભાસદોએ જાણી ત્યારે તો એમના ક્રોધનો પારજ ન રહ્યો. દશેક દિવસ અરજી કર્યાને થયા પછી એક દહાડો કમળાએ લલિતાને ઘણીજ ખુશાલી દર્શાવતા ચ્હેરાથી કહ્યું.

"બ્હેન લલિતા, મ્હને અભિનન્દન આપ. લાયકાતની પરીક્ષા માટે મન્દિરના મંત્રીજીએ મ્હને પસંદ કરી છે."

"હાં. બ્હેન," લલિતાએ જવાબ દીધો "મ્હારા અન્તઃકરણથી ત્હને મુબારકબાદી આપું છું પણ ત્હારી ફતેહ થ઼ાઓ, એમ કહીને હું જૂઠું બોલવા નથી ચ્હાતી. કારણ કે મ્હને પણ મંત્રીજીએ તપાસ માટે પસંદ કરી છે, અને હું ઇચ્છું છું કે મ્હને તે જગો મળે. કારણ કે ત્હારા કરતાં મ્હારે ત્હેની જરૂર ઘણી વધારે છે"

"ત્હને પસંદ કરી છે?" અને જણ સાથે બોલી ઉઠ્યાં અને કમળાના મુખ ઉપરની ઝળકતી ખુશાલી તરતજ ઉડી ગઈ

"તું કહે છે, છતાં હું માનવાનીજ નથી–ત્હને શી લાયકાત માટે પસંદ કરે?"

૧ સંભવ. ૨ કનિષ્ઠ વર્ગ. ૩ ઉત્તમ વર્ગ.

કમળાએ ગુસ્સામાં આવેશમાં આવી જઈ કહ્યું. " તુંયે, લલિતા! હવે મશ્કરી કરતાં શીખી ખરી!"

" લલિતાએ પોતાને મળેલો પત્ર દેખાડ્યો. તે જોઈને તો એ બ્હેનના હૃદયમાં પણ દ્વેષ આવ્યો. " લલિતા, તું તો બહુ જ નસીબવાળી છે, હોં!—કંઈ કંઈથી વગવસીલો લઈ આવી હોઈશ," તે બોલી ઉઠી " મ્હારા કરતાં ત્હારામાં વધારે લાયકાત શી છે, તે—મ્હને નહિં અને—ત્હને તપાસ માટે એ લોકો પસંદ કરે—ત્હારા હસ્તાક્ષર તો ચાંપી ચાંપીને લખે છે એટલે સારા લાગે એવા છે પણ શિક્ષિકાના કામમાં કરવા છે શું—એને તો ભણાવવાનું કામ!"

" પણ મ્હારાથી કેટલા ત્હારે માર્ક છે?" કમળાએ પૂછ્યું.

" બ્હેન, ત્હારી તો લાયકાત જ વધારે છે, એ કોઈથી નાકબૂલ થાય તેમ છે!"

આ પછી એક બે દિવસ એ બન્ને જણી લલિતા સાથે ખુલ્લા દિલથી વાતચીત કરવી પણ બંધ કરી. પરન્તુ કમળાની લાયકાતની પરીક્ષાનો દિવસ લલિતાની પાછળ હતો, એટલે એને શું શું પૂછે છે તે જાણવાની ઈન્તેજારીને લીધે ત્હેમની વચ્ચે પાછી બોલચાલ શરૂ થઈ.

'શ્રી–શિક્ષણ–મન્દિર' ના મંત્રીજી સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન અને બહુ સૌમ્ય પ્રકૃતિના પ્રમાણિક, નીતિશીલ સજ્જન હતા. મન્દિર તરફથી ઘણી સંસ્થાઓ સ્થાપવામાં આવી હતી અને દિનપર દિન ત્હેમાં વધારો કરવામાં આવતો હતો. ત્હેમની દેખરેખ નીચે મુખ્યત્વે કરીને પણ, ઘણું મ્હોટું હતું અને સંખ્યાબંધ સ્ત્રી પુરૂષો એ સંસ્થાઓમાં કામ કરતાં હતાં. દરેક નવા ઉમેદવારની નીમણૂક આ ગૃહસ્થ પોતે જ કરતા અને મન્દિરના સઘળાં ખાતામાં સારા માણસો દાખલ થાય, એ માટે, તેઓ ઘણી જ ભારે કાળજી રાખતા.

લલિતાની પરીક્ષા એમણે બહુ સભ્યતાથી લીધી. ત્હેનું જ્ઞાન, અનુભવ, કુશળતા ભાવનાઓ, વગેરે સઘળી બાબતો ઘણી સૂક્ષ્મ દષ્ટિથી તપાસી. સામાન્ય વિષયો ઉપર વાતો કરીને એની બુદ્ધિ અને લાગણીઓની તીવ્રતા વિગે પણ કાંઈક ગણી લીધી

" ઠીક છે," મંત્રીજીએ અર્ધા કલાકને અન્તે કહ્યું. " બ્હેન, આવતા શનિવાર સુધીમાં ત્હમને પત્ર ન મળે, તો જાણજો કે, ત્હમારી પસંદગી થઈ શકી નથી. પણ જો ત્હમારી નીમણૂક કરવામાં આવે તો સોમવારે ત્હમે હાજર થઈ શકશો?"

" હા. સાહેબ," લલિતાએ ઉત્તર આપ્યો " પાઠશાળાના પ્રમુખ સાહેબે અમને ઘણીવાર કહ્યું છે કે કદાપિ અમને કોઈ બીજા ખાતામાં વધારે સારી જગ્યા મળતી હશે તો, તેઓ તરતજ અમને છૂટાં કરશે "

" બહુ સારૂં, ત્યારે તો." મંત્રીજીએ ઉભા થઈ કહ્યું " આવજો, બ્હેન!"

લલિતાને કાંઈક સન્તોષ વળ્યો. નવી જગ્યા માટે પોતાનાથી બનતું સઘળું ત્હેણે કર્યું હતું. હવે તો **बलीयसी केवलमीश्वरेच्छा.**[૪]

ત્હેને શું શું પૂછ્યું હતું—કેવી રીતે સવાલો કર્યા હતા—આપણા જ્ઞાન ઉપર લક્ષ આપ્યું હતું કે ક્રમ–શિક્ષણના અનુભવની પરીક્ષા કેવી રીતે લીધી હતી, એ વગેરે અનેક અનેક રીતે કમળાએ ફરી ફરીને ત્હેને પ્રશ્નો કર્યા. પરન્તુ તે મહેના બને તેટલી સ્પષ્ટતાથી—કાંઈ પણ

૪. ઈશ્વરની ઈચ્છાજ સર્વથી વિશેષ સમર્થ છે.

મિજાજ પોતા શિવાયની બીજી કોઈ રીતે હ્હેણે ઉત્તર આપ્યા. "આપી રાત જાગીને, એ બધા વિષયો હું પાછા તાજા કરી જઇશ," કમળાએ કહ્યું.

બીજે દિવસ, બપોરે હરખાતી હરખાતી તે પાછી આવી "મંત્રીજી મ્હારા જવાબથી બહુ પ્રસન્ન પ્રસન્ન જણાતા હતા,–" તે બોલી "એમણે એમ તો ન કહ્યું કે ત્હારી નીમનુક થઇ ગઇ,–એમ તે એકાએક શી રીતે કહે?–તોપણ હું આવવાને ઉઠી ત્યારે એ પણ મ્હને માન આપવાને ઉભા થયા અને મ્હને શું પૂછ્યું તે જાણે છો?"

"ના, બ્હેન!" લલિતાએ શાન્ત સ્વરે જવાબ આપ્યો પણ એનું હૃદય અત્યારે અંદરથી પુષ્કળ ધડકા કરતું હતું.

"એમણે પૂછ્યું કે તું સોમવારે ડ્યુટી ઉપર હાજર થઇ શકીશ?"

"–એ ત્હારી નીમણુંક કરવાના આવે તો," લલિતાએ ઉમેર્યું.

"હા–એમ તો ખરું," કમળાને જવાબ દેવો પડ્યો.

લલિતાને કાંઇક ધીરજ વળી "અરે, એમ તો મ્હને પણ એમણે પૂછ્યું હતું એ ત્હમને કહેવાનું હું ભૂલી ગઇ હતી."

કમળાનો સ્હેજ ઝાંખો તો પડ્યો. પણ અત્યારે ત્હેણે પોતાનો ગુસ્સો જણાવ્યો નહિ "લલિતા, આટલો માસિક અહેવાલ મ્હારી તરફથી લખી કહાડીશ. આજ મ્હારું મન સ્વસ્થ નથી અને ત્હને તો કાંઇ વાર નહિ લાગે"

લલિતાને ઘેર જવાની તાકીદ હતી, છતાં પણ ત્હેણે તે કામ માથે લીધું અને પૂરું થયા પછી ઘેર ગઇ. ત્હેનો સ્વભાવ–આગળ કહ્યું તેમ–બહુ નમ્ર અને સહનશીલ, અને તે ઉપરાન્ત પરગજુ હતો. કમળાનું કામ ઘણીવાર અને અમ્બાનું પણ કોઇ કોઇ વાર, તે આવી રીતે કરતી. અને એમ કરવું એ જ પોતાનો ધર્મ છે, એમ તે અન્તઃકરણ પૂર્વક માનતી. પોતાનું કામ લલિતાને ભળાવીને કમળાએ અમ્બાને કહ્યું "ચાલ, મ્હારે ઘેર આવે છે ને? ત્હને કાંઇ ગમ્મત બતાવીશ." તેઓ બન્ને આનન્દથી વાતો કરતાં ચાલી નીકળ્યાં.

ઘેર જઇને કમળાએ અમ્બાને પોતાની હેન્ડબેગમાંથી એક કાગળ અને પરબીડીયું કહાડીને બતાવ્યાં. "અમ્બા," તે બોલી "મંત્રીજીને કાંઇ જરૂરના કામ અંગે બ્હાર જવું પડ્યું એવામાં મ્હેં મન્દિરની છાપવાળા નોટપેપરને ક્વર તફડાવી કરી લઇ લીધાં હતાં. તું જો તો ખરી, હવે કેવી ગમ્મત થાય છે તે?"

કાગળ ઉપર, પોતાના હસ્તાક્ષર છુપાવવાને પ્રયત્ન કરતાં, ત્હેણે નીચે મુજબ લખ્યું.

બ્હેન શ્રી. જણાવતાં બહુ ખુશી ઉપજે છે કે ત્હમને સ્ત્રીશિક્ષકની ખાલી પડેલી જગ્યા ઉપર નીમવામાં આવ્યાં છે.

પ્રથમની કબૂલાત મુજબ ત્હમારે આ સોમવારથી નોકરી ઉપર હાજર થવું.

લિ. સેવક,
મંગલપ્રસાદ શિ. ત્રિવેદી.

લલિતા મણિરામ ભટ્ટ, ફ્રોબિ. ઉપમંત્રી, સ્ત્રી–શિક્ષણ–મન્દિર.

નંબર ૬. હાથમાં રાખવાની કોથળી, થેલી, વાટવો.

"આ કાગળ પ્હોંચશે, ત્યારે તો એવી ગમ્મત થશે!" કમળાએ કહ્યું. "અમ્મા, તું લલિતાનું મ્હોં તો જોજે,—કાગળ પ્હોંચે ત્યારે અને પેપરમાં છે એમ માલુમ પડે ત્યારે!"

"પણ કમળા, જો એ રહે લખ્યો છે, એમ જણાઈ જશે તો?" અમ્માએ પૂછ્યું. "આ વાત પરખાઈ તો તું ખરાબ જ થઈશ, હોં!"

"અરે, જા, જા, મ્હીકણ બિચારી!—શી રીતે જણાવાનું હતું ને તો કંઈ!—ને કદાચ જો તો પણ શું થઈ ગયું?—નેણ તેલ ગયાં ઓર મેરા ખેલ ગયા!—બહુ થશે તો એ જગો મ્હને નહિ આપે, એજ કે બીજું?—પણ આપણે કાગળ લખ્યો છે, એમ જણાય એવો સંભવજ નથી"

"પણ કદાચ એને ખરેખર ઓર્ડર મળ્યો તો?"

"જા, જા,—કોઈ શાદી થઈ?—ભલા ભલા કુંવારાને ભીખારીને એ મૈરી!—એના જેવી તું વાત કર છે—એના કરતા તો મ્હારો ચાન્સ વધારે છે અને આપણે એમ કરીશું કે શનિવાર સુધી એને ઓર્ડર મળ્યો નથી એવું જાણીશું, તે પછી જ આ કાગળ કુરિયોગ્ટ કરી દઈશ. એટલે રવિવારે એને ઘેર જ મળશે—ચ લો, હવે ચોપડી ઘણી, પણ ગમ્મત તો પડવાની જ છે!"

લલિતાએ પોતાના ઘરમાં માને અથવા બ્હેનને આ નવી જગો વિષે અક્ષર જ કહ્યું નહોતું. કારણ કે તે જાણતી હતી કે પોતાને જગો ન મળે તો ઉદ્વેગથી લાગણીઓ નિષ્ફળ થતાં માતાની નબળી તબિયતને જખમી આઘાત લાગે—પરન્તુ તેથી પોતે પૂર્ણ ઉદ્વેગમાં ન હતી એમ નહિ, અને ઘડીમાં આશા તથા ઘડીમાં નિરાશાના ઉછળી રહેતા મોજાં ઉપર એ એ વાતો જોસથી અફળાતી હતી કે આ સંશયગ્રસ્ત સ્થિતિનો અન્ત વ્હેલો આવે તો સારૂં, એમ તે હરવખત ઇચ્છ્યાં કરતી હતી. હરરોજ, ટપાલની રાહ તે, દુષ્કાળમાં વરસાદની જેમ, જોયા કરતી હતી અને શનિવાર પણ આખરે ગયો—આશાની પીગ હવે વીતી ગઈ અને મનના તરંગો મનમાં સમાયા! ઘરમાં કોઈએ જાણ્યું પણ નહિ કે—આ અઠવાડિયામાં લલિતાના હૃદયમાં અકથ્ય વેદના થયા કરી હતી; જે, નિરાશા ભરેલા પરિણામથી થયેલી તીવ્ર પીડા કરતા પણ ઘણી વધારે હતી, એમ તેને હવે સમજાયું. પોતાને ને જગો ન મળી એટલે કમળાને તો મળી જ હશે, એમ પ્રતીતિ થવા લાગી "—અને—આપણા 'અ-કુ-ળ' માંથી એકની પસંદગી થઈ, એ પણ લાભ જ છે ને!" તે વિચાર કરવા લાગી "અને એટલું તો સાચું જ છે ને કે કમળા મ્હારા કરતા ઘણી વધારે બુદ્ધિશાળી અને વધારે લાયકાતવાળી છે," તેણે છેવટે સન્તોષ માન્યો.

રવિવારનું સ્હવાર થયું હરરોજ તો તે ટપાલી આવવાની પળો ગણતી, પરન્તુ આજ એવી કંઈ આશા ન હતી બધાં ઘરમાં શાન્તિથી વાતો કરતાં હતાં, એટલામાં મંદિરની જાપતાનો કાગળ આવ્યો!—સંપૂર્ણ રીતે નીરાશ થયેલી એટલે લલિતાના હાથ કવર ફોડતા ફોડતા ધ્રુજવા લાગ્યા. એના બાઈ બ્હેન,—હમેશાં શાન્ત રહેનારી સ્ત્રીઓ,—તેને આજ અસાધારણ રીતે ઉશ્કેરાયલી, ગભરાયલી જોઈને,—બહુ આશ્ચર્ય પામ્યાં. પરન્તુ ત્યારે બધાંએ,

—૭ નીમણૂક થવાનો હુકમ. ૮ સંભવ ૯ ટપાલમાં નાખશે

નીમણૂક માટે થયેલા હુકમની વાત જાણી, ત્યાર બધાના હૃદયોમા અત્યંત હર્ષ-હર્ષ વ્યાપી ગયો. લલિતાની માતા તો આ ખુશીના ખબર સાભળીને રડી જ પડી !

પાઠશાળામાં લલિતા આવીને પોતાના કામ ઉપર બેઠી એટલી જ જોઈને અમ્બા તથા કમળા ત્હેની પાસે આવ્યા "કેમ લલિતા !" કમળાએ પૂછ્યુ "કંઈ વરઘોડા ભરઘોડામા જવુ છે કે શું ? કે હાથમાં તે શું કામ લેખી ન્હોતું ?"

"હુ તો પ્રમુખ સાહેબની રજા લેવાને આવી છુ મન્દિરની જગ્યા મ્હને મળી છે" ત્હેણે ત્હારની શાન્તિનો દેખાવ ચાલુ રાખતા કહ્યુ

"ચલ, વાત જૂઠી !" "સત્ય, સત્ય હેં !" આશ્ચર્યના ઉદ્ગાર તે બન્ને જણ ઉચ્ચાર્યા લલિતાએ કાગળ બતાવ્યો, તો-એ તો પેલો કમળાએ જ લખેલો પત્ર ! તે બન્ને બ્હેન પણીઓ બીજી જગોએ જઈને ખૂબ હસી અને લલિતા પાછી આવે છે ત્યારે એનુ મોં નનુ શું થાય છે, તે જોવાને ઘણી જ આતુર થઈ ગઈ

પરન્તુ લલિતા "જાઉ છુ" કહેવાને આવી, ત્યાર તો એમણે એની તરફ વળી પ્રેમ દેખાડ્યા "-ઈ કોઈ દિવસ-કદી ? અમને મળવાને તો આવીશને, લલિતા ?" કમળા અમ્બની સાથ મુખ્ય દ્વાર સુધી એને વળાવવાને આવતા કહ્યુ લલિતાના કોમળ હૃદય ઉપર આજની એ બે જણની વર્તણૂક ગાઢ અસર કરી અને ત્હેની આંખમા આંસુ ભરાઈ આવ્યાં.

લલિતાના ચિત્તમાં અત્યારે ઉમળકો આવતો હતો પ્રમુખ સાહેબે એને કહ્યુ હતુ કે "લલિતા, તમને આ જગ્યા મળી તેથી હું ઘણો જ રાજી થયો છુ તેથી હુ એક ખાસ અનુગમની ફરજમાંથી છૂટી જાઉ છુ એ ખુશી પામવાનું કંઈ નિમકૂસ કારણ છે એ તો તમે જાણોજ છો અને હાલમા કેટલાક કારણને લીધે વિશેષ ભીડમા અમે આવી પડ્યા છીએ તેથી તમારાં ત્રણમાંથી એકને રજા આપવાની કંઈવી ફરજ મ્હને પડે એમ હતું. કમળાવન્તી તો ફર્સ્ટક્લાસમા પાસ થયા છે એટલે એમને અમે કાંઈ કહી શકત નહિ. પછી રહ્યાં અમ્બાબ્હેન અને તમે. તમે-બન્ને કે બન્ને સરખા વર્ગમા પાસ થયા છો, પણ અમ્બાબ્હેન તમારા કરતાં અહિં પ્હેલા દાખલ થયા હતા એટલે ફરજ ફરતુ ચક્ર તમારે માટેજ આવી બેસવાનુ હતુ - અને તેથી જ વિશેષ આનન્દથી તમને મુબારકબાદી આપું છુ " આ હકીકત જાણીને લલિતાની ઈશ્વર તરફની આભાર વૃત્તિ ઘણી વધારે વેગવાન થઈ હતી.

મન્દિરના મકાનમા તે દાખલ થઈ, એટલે દ્વાર પર બેઠેલો સિપાઈ-હેતુ નામ ઠામ તથા કામ પૂછીને, ગ્રન્થાલય વિભાગમા લઈ ગયો. અહિ એક આધેડ વયની પણ વાત્સલ્યમય ચ્હેરાવાળી બાનુ બેઠી હતી, ત્હેણે લલિતાને પોતાની પાસે બોલાવીને બેસાડી

"તમારું નામ શુ ?" ત્હેણે પૂછ્યુ

લલિતાએ પોતાનુ નામ તથા ત્યા આવવાનુ કારણ એને જણાવ્યુ

"ત્યાર તો તમે "સુન્દરી સમાજ" માંથી આવતા હશો "

"ના જી" લલિતાએ ઉત્તર આપ્યો. "હું તો શિક્ષિકા પાઠશાળામાં હતી."

"ત્હમે ગમે ત્યાંથી આવતાં હશો, ત્હેની દરકાર નહિ." તે બાઈએ કહ્યું: "મ્હારું નામ મહાલક્ષ્મી છે. મન્દિરનાં ખાતાંઓમાં શિક્ષિકાઓ તરીકે તથા બીજી રીતે જે સ્ત્રીઓ કામ કરે છે, ત્હેમની દેખરેખ રાખવાનું કામ મ્હને સોંપાયલું છે; અને વખતો વખત ત્હેને લગતો રિપોર્ટ[10] પણ મ્હારેજ કરવો પડે છે. પરન્તુ હું આશા રાખું છું કે મ્હારે ત્હમારી વિરુદ્ધ એક પણ શબ્દ કદિ લખવો નહિ પડે. કારણ કે ત્હમારો ચ્હેરો જોઈનેજ મ્હારી સ્વર્ગસ્થ પુત્રી મ્હને યાદ આવે છે, તે જીવતી હોય તો ત્હમારા જેવડીજ હોય અને એનું મ્હોં તથા વાતચીત કરવાની ઢબ વગેરે બહુ રીતે ત્હમને મળતું આવે એવું હતું. ત્હમારી સાથે અત્યારે હું વાત કરું છું ત્યારે જાણે મ્હારી એ દીકરી જ ત્હમે હો એમ મ્હને લાગી આવે છે—માટે ત્હમારી અહિં પસંદગી થઇ તેથી હું વિશેષ ખુશી થઇ છું અને ત્હમને ખરા દિલની મુબારકબાદી આપું છું. અહિં હવે ત્હમે ખરા સુખમાં પડશો. કામ તો દરેક જગોએ કરવું પડે છે, પણ આ ખાતામાં મંત્રીજી એવા ઉદાર, દયાળુ, પ્રમાણિક અને નીતિમાન છે કે આપણને દરેક સગવડ તથા રાહત આપવામાં આવે છે." મહાલક્ષ્મીએ વાત કરતે કરતે લલિતાને માથે તથા વાંસે હાથ ફેરવ્યો. લલિતાએ આવા સ્નેહભાવથી ગળગળી થઈ જઈને ત્હેની આગળ નમન કર્યું તથા પોતાની જિંદગીની કરુણ કથા મહાલક્ષ્મીને કહી. આથી, તો ત્હેનું દિલ હતું તેથી પણ વધારે લલિતાની તરફ પ્રેમાળ બન્યું.

મન્દિરનો એક નિયમ એવો હતો કે દરેક નવી નીમણુકવાળા માણસને એક બીજા ખાતાનો પણ અનુભવ આપવો. આથી લલિતાને બીજા કોઇ વિભાગમાં કામ કરવાનું તો હતુંજ. તેથી મહાલક્ષ્મી એને પોતાની ઓફિસ[11]માં રાખી શકત. પરન્તુ એવામાંજ ઉપમંત્રીના કાર્યાલયમાં ત્હેનો મદદનીશ બીજા દિવસથી રજા ઉપર જવાનો હતો, એવું ત્હેણે સાંભળ્યું; એટલે તરતજ તે જગો પર લલિતાની કામચલાઉ ગોઠવણ કરવામાં આવી. ઉપમંત્રીનું કામ આ સમયે મંગલપ્રસાદ નામનો એક યુવાન પણ સદ્‌ગુણી, વિદ્વાન્ અને બુદ્ધિશાળી ગૃહસ્થ કરતો હતો. અને મંત્રીજીની મહેરબાની એના ઉપર સારી હતી. તેથી લલિતામાં વિશેષ કાબેલિયત હોય તો મ્હોટા અમલદારોનું ધ્યાન ત્હેના કામ તરફ ખેંચાય, ત્હેને ભવિષ્યમાં વધુ લાભ થાય એવી ધારણાથી મહાલક્ષ્મીએ આ વ્યવસ્થા સૂચવી હતી. અને બન્યું પણ એમજ. લલિતાની નવું કામ શીખીને આટોપી લેવાની કુશળતા તથા ખંત અને કાળજીપૂર્વક કામ કરવાની ખૂબી તથા ત્હેની સાથે એની કુદરતી સુશીલતા જોઇને એક દિવસમાં જ તે પ્રસન્ન થયો અને મહાલક્ષ્મીની પાસે પોતાની નવીન મદદનીશ માટે સારો અભિપ્રાય જણાવ્યો.

હવે પાઠશાળામાં કમળા અને અમ્બાએ તો લલિતાના બીજે રોજ પાછા આવવાની રાહ જોયા જ કરી! પણ તેમ તો કાંઈ થયું નહિ, તેથી કમળાના પેટમાં કાંઇ કાંઇ થઇ જવા લાગ્યું. એ ક્યારે પાછી આવે અને ક્યારે એને ખૂબ બનાવીએ—મશ્કરીઓ કરી કરીને એને પાણીથી પણ પાતળી કરી નાખીએ,—એ વિચારમાં ને વિચારમાં કમળાથી કાંઇ કામ જ થયું નહિ "અમ્બા, લલિતાનું તે શું થયું હશે?—ત્હને કાંઇ સમજાય છે?" આખરે અકળાઇને લગભગ હજારેમીવાર કમળાએ પૂછ્યું.

---

૧૦. અહેવાલ, નોંધ ૧૧. કાર્યાલય, કામ કરવાની જગો.

"બ્હેન, વખતે મન્દિરમાં એની નીમણુક જ થઇ ગઈ હશે તો ?" અરૂણાએ જવાબ દીધો "ત્હારો કાગળ મળ્યો, ત્હેની સાથે મન્દિરની નીમણુકનો પત્ર પણ મળ્યો હોય અને ત્હારા દસ્કત તો એણે ઓળખ્યા હશે–એટલે મશ્કરી સમજી ગઇ ને કાંઈ બોલી નહિ ! અથવા વખતે નીરાશ થઇને પોતાને ઘેર જ ચાલી ગઈ હોય તો ?" અરૂણાએ નવો પ્રશ્ન કર્યો.

કમળાએ પોતાને ઘેર કામ છે કહીને આજ વ્હેલી રજા લીધી હતી. પછી તે સીધી લલિતાને ઘેર જ ગઈ તો ત્યાં તો સહુ ખુશી ખુશાલીમાં હતા અને લલિતા આવી ન્હોતી એટલે મન્દિરના કાર્યાલય પાસે જઇને તે ઉભી રહી. ઑફિસો બંધ સમય થયો હતો તેથી થોડી જ વારમાં બે ત્રણ સ્ત્રીઓની સાથે હસતી ને વાતો કરતી લલિતા બ્હાર નીકળી. હમેશની ગમગીન ચ્હેરાવાળી, સામાન્ય રીતે મૌન રાખતી પોતાની જૂની બ્હેનપણીમાં આજ કાંઈ અજબ ફેરફાર થયો જણાતો હતો. ત્હેણે કમળાને જોઇ કે તરત જ ત્હેની પાસે દોડી આવી અને મહાલક્ષ્મી વગેરેની સાથે એનું ઓળખાણ કરાવ્યું.

'કેમ અહિં ત્હને ફાવે એવું છે ને ?' કમળાએ ફિક્કે ચ્હેરે પૂછ્યું.

"જગો ઘણી જ મઝેની છે અને–સાથીઓ બધા એટલાં બધાં સારા અને માયાળુ છે !–મ્હારી દિલગીરી એટલી જ છે કે ત્હમે બને મ્હારી સાથે આવી શક્યા નથી" બીજાં બધાંને આગળ જવા દઇને તેઓ બને વાતો કરતાં ધીમે ધીમે ઘર તરફ ગયા. વાતમાંને વાતમાં કમળાએ એટલું તો જરૂર મેળવી લીધું કે લલિતાને એમ જ કાગળ મળ્યો હતો !– અને છતાં એની નીમણુક થઈ તે શી રીતે સંભવે ?–એ તો પત્ર લલિતાના ગજવામાં હતો તે પણ એણે ફૂલાસીને જોયો તો ત તો પેલો–પોતે લખેલો જ કાગળ !

ઘેર ગયા પછી કમળાના દિલમાં ધ્રાસ્કો જ દર્દ થવા લાગ્યું. આ તો હાથનાં કર્યાં હૈયે વાગ્યાં–એના જેવું થયું ! જો પોતે લલિતાને મૂર્ખ બનાવવા પત્ર ન લખ્યો હોત તો આવી સારી જગો એને મળવા કાંઇ સંભવ જ ન્હોતો. પણ મૂર્ખ તો પોતે જ થઈ– આમને આમ આખી રાત દુઃખ પૂર્ણ વિચારમાં ગાળ્યા પછી, અન્તે એને એક નવો વિચાર આવ્યો "પેલો કાગળ જેમ મ્હેં લખ્યો, તેમ ફરીથી લખતાં પણ મ્હને નથી આવડતું ?–જો કોઇની ભૂલનો લાભ એને મળ્યો હોય તો તરત જ એ વાત જાહેરમાં આવશે." આમ ધારીને ત્હેણે એક બીજો પત્ર લખી મોકલ્યો.

'જે શીક્ષિકાની નવી નીમણુક થઈ છે ત્હેનું નામ લલિતા ભટ છે તે પ્રથમ શિક્ષિકા પાઠશાળામાં હતી, જ્યાંની છેલ્લી પરીક્ષા એણે બે વર્ષ ઉપર થર્ડ ક્લાસમાં પસાર કરી હતી. આ શિક્ષિકાની જ આપે નીમણુક કરી હતી ?–આટલું બીજા કોઇને અન્યાય ન થાય તે માટે, આપે જાતે જ તપાસી જોવાની જરૂર છે.'

"હા હા ! લલિતા બ્હેનને હવે ખબર પડશે !" કાગળ બીડીને ત્હેના ઉપર મન્દિરના મન્ત્રીજીનું સરનામું કરી, બાજુપર "ખાનગી" એટલું લખતાં તે બોલી. લલિતા ઉપરનો દ્વેષ એના અન્તઃકરણમાં અત્યારે કહેવાય નહિં એટલો ઉભરાતો હતો.

કાગળ બીજે દિવસે મંગળવારે ઉઘાડીને વાંચ્યો. મન્ત્રીજીના ખાનગી પત્રો ઑફિસ અને સરનામે આવવાનો સંભવ ન્હોતો. કાગળ વાંચીને પોતાની ખાનગી નોંધ ત્હેણે તપાસી જોઈ "ખરેખાત આશ્ચર્ય જેવું છે !" એટલું જ એ મનમાં ને મનમાં મનાયા અને હાથ

જનક, સુશીલ, મધુર દેખાતા લલિતાના મ્હો તરફ તે જોઈ જ રહ્યો.

કેટલોક વિચાર કર્યા પછી એણે પૂછ્યું. "લલિતાબાઈ, મ્હારા મેજનાં ખાનામાંનો એક કાગળ જડતો નથી; તે મ્હેં તમને આપ્યો છે?—તમારી નીમણુકનો આ ઑફિસ તરફથી લખાયલો ઓર્ડર.[૧૨]"

"હા જી," લલિતા બોલી ઉઠી. "તે તો મ્હારી પાસેજ છે. હું તે આપને આપવો ભૂલી ગઈ હતી. આ રહ્યો-મ્હારા ટેબલમાં." કાગળ કહાડીને ત્હેણે મંગલપ્રસાદના હાથમાં મૂક્યો.

"થેંક્યુ,[૧૩]" ઉપમંત્રીએ જવાબ દીધો. અને કાગળ ઉપરના દસ્કત બનાવટી હતા, તે તો એ તરત જ જોઈ શક્યો. પરન્તુ એણે એવી સાવચેતી પોતાના મ્હો ઉપર રાખી કે લલિતાના મનમાં કાંઈ શંકા ન પડે.

બે દિવસ પછી કમળા પાઠશાળામાં પેસતાંની સાથે જ અમ્બાને ભેટી પડી અને અત્યંત હર્ષમાં હોય એમ કુદવા લાગી.

"જો બ્હેન, વાંચ આ કાગળ," ત્હેણે અમ્બાને કહ્યું.

તે પત્ર શ્રી-શિક્ષણ-મન્દિર તરફથી કમળાને સરનામે આવેલો હતો અને ત્હેમાં ખાલી પડેલી (પ્રથમ જણાવેલી) જગોને માટે બીજે દિવસે હાજર થવાનું જણાવ્યું હતું.

"આ શું?" અમ્બાએ પૂછ્યું "જગો ફરીથી ખાલી પડી કે લલિતાનું જૂઠાણું ઉઘાડ પડી ગયું?"

"એ તો મ્હેં ફરીથી-એક બીજો-કાગળ લખ્યો હતો, ત્હેનું પરિણામ!" કમળાએ જવાબ દીધો. "એથી લલિતનું ધતીંગ તો ફુસ થઈ ગયું, એમ લાગે છે. ને હવે ખાલી પડેલી જગો મ્હને મળશે, એમ પણ બહુ સંભવ છે."

બીજે દિવસ સ્હવારે કમળા મંત્રીજી પાસે મન્દિરની ઑફિસમાં હાજર થઈ. પ્હેલાની પેઠે જ ત્હેને ત્હેમણે માનપૂર્વક ખુરશી ઉપર બેસવા કહ્યું:

"સ્ત્રીશિક્ષક તરીકે મન્દિરના ખાતામાં આવવા ત્હમારી ખુશી છે?" ત્હેમણે પૂછ્યું.

"મ્હારી જિન્દગીની મ્હોટામાં મ્હોટી ઇચ્છા મન્દિરના સેવાલયમાં દાખલ થવું એજ છે," ત્હેણે-ઉલ્લાસમાં આવી ગઈ હોય એવો-દેખાવ કરતાં ઉત્તર આપ્યો.

મંત્રીજીએ ઘંટડી વગાડી; એટલે પટાવાળો હાજર થયો; ત્હેને મંગલપ્રસાદ તથા લલિતાબાઈને બોલાવવા ત્હેમણે આજ્ઞા કરી.

લલિતાએ આવતાંની સાથેજ કમળાને જોઈ, તેથી એને ધ્રુજારો આવ્યો. કમળાના મ્હેરા ઉપર શરમાઈની-ત્હેની આંખોમાં દ્વેષની ઝળક ઉપડી દેખાઈ આવતી હતી.

"લલિતાબાઈ," મંત્રીજીએ કહ્યું: "હું દિલગીર છું કે કાંઈ ગેરસમજ થઈ છે અને ત્હેનું માઠું પરિણામ ત્હમારે વેઠવું પડે એમ છે. ત્હમારી નીમણુકનો પત્ર આ ઑફિસમાંથી લખાયો ન્હોતો અને ત્હેના ઉપર મંગલપ્રસાદની સહી છે, તે પણ બનાવટી છે. ત્હમારી કોઈ દુષ્ટ જને ક્રૂર મશ્કરી કરી લાગે છે!

"એવું બન્યું કે જે ઉમેદવારની પસંદગી કરવામાં આવી હતી, ત્હેનું નામ પણ

૧૨ હુકમ. ૧૩ ત્હમારો આભારી છું.

લલિતાબાઇ છે, અને ત્હેને હાજર થવાને ઑફીસ તરફથી જણાવવામાં આવ્યું હતું.—પરન્તુ તે માંદા પડવાથી હાજર થઈ શકયા નથી, એવું મંગળપ્રસાદે ખબર આણી ફરેથી તપાસથી જણાયું છે. તેઓ આવતી કાલથી હાજર થશે."

"અરે, સાહેબ!" એટલાજ ઉદ્‌ગાર લલિતાના ભેદાતા હૃદયમાંથી નીકળી શક્યા. તે અર્દ્ધ મૂર્છિત જેવી સ્થિતિમાં આવી ગઈ પૃથ્વી જાણે બધી ભમી જતી હોય એમ ત્હેને ભાસવા લાગ્યું, છતાં અત્યન્ત બળ વાપરી કાંઇક સ્થિરતા રાખીને તે બેસી રહી; પણ અત્યારે કાંઇપણ બોલવું તે તો અશક્ય જ થઈ પડયું હતું.

"લલિતાબાઈ, હું ઘણો દિલગીર છું કે ભૂલનો ભોગ ત્હમારે થવું પડે છે. ત્હમારી પસંદગી જે જગ્યા માટે થઈ નહોતી, તે ત્હમને આપવાનો અન્યાય તો મ્હારાથી થઈ શકે તેમ છે જ નહિ તે માટેના હકદાર બીજાં લલિતાબાઈ છે."

લલિતાને પોતાની માતા તથા ભાન્ડુ યાદ આવ્યા અને હવે આંખમાં આવતા આંસુને તે રોકી શકી નહિ. પરન્તુ બીજાની દૃષ્ટિ ન પડે એટલા માટે મ્હો ફેરવીને રૂમાલથી તે ત્હેણે લોહી નાખ્યાં.

"એવો બનાવટી કાગળ ત્હમને કેણે મોકલ્યો હશે, ત્હેનો ત્હમને કાંઈ વ્હેમ છે?" મંત્રીજીએ પૂછ્યું.

"ના, સાહેબ," જવાબ દેતે દેતે લલિતાથી રોવાઈ જવાયું.

હવે મંત્રીજીએ એક કાગળ હાથમાં લઈને કહ્યું "કમળાવતીની અરજી અને ત્હમારી ઉપરનો કાગળ તેમજ પાછળથી મળેલો પત્ર એ ત્રણેના દસ્કત એક સરખા જ છે—કહો કમળાવતી, આ કાગળો પોલીસને કેમ સોંપી ન દેવા,—એ બાબતમાં ત્હમારે કાંઈ કહેવું છે?"

કમળાની મ્હોટી મ્હોટી આંખો તો ક્યારની ક્યાં ઉડી ગઈ અને લલિતા ઉપર ગુસ્સાઈ બતાવવાની ઉમેદને બદલે અત્યારે તો ફજેતી થવાનો અને વખતે સજા પામવાનો વખત પણ પાસે આવ્યો જણાયો!"

"અં—અ—આ—સાહેબ," એટલું બોલતે બોલતે તે પણ ગભરાઈ ગઇ અને પોતાને ઘણી હિમ્મતવાન સમજતી હતી છતાં—ત્હેણે રડી દીધું.

"હું દિલગીર છું કે આ સ્ત્રી-ઉન્નતિની સંસ્થા છે, અને ત્હમે હજી ઉગતી વયની અબળા છો, નહિ તો અવશ્ય મ્હારે ન્યાયના શાસનોનો સંપૂર્ણ રીતે અમલ કરવો જ પડત." મંત્રીજીએ ગુસ્સામાં આવી જઇ કહ્યું "મંગળપ્રસાદ, એમને અહિંથી ચાલી જવાનું કહો. આપણા પવિત્ર ધામને એ વધારે વખત દૂષિત કરે, એમ જોવા હું ચ્હાતો નથી."

કમળાને હવે ત્યાંથી ધિક્કાર નીકળવું પડ્યું અને તે કડવામાં કડવી વૃત્તિઓ સાથે સીધી સીધી પોતાને ઘેર જઈ પ્હોંચી.

આ પછી મંત્રીજીએ લલિતાને કહ્યું "જે ભૂલ નીભાવવી થઇ છે, તે તો મ્હારે કાયમ રાખવીજ પડશે. એ બાઇ કાલે હાજર થનાર છે. ત્હમારી તરફ મ્હારી પૂરેપૂરી દિલસોજી છે; પણ બીજો ઉપાય નથી."

લલિતાની આંખોમાંથી આંસુની ધારા ચાલ્યે જતી હતી હેણે કાંઈ ઉત્તર આપ્યો નહિ.

"લલિતાબાઈ, ત્હમારે કોઈ બાબત કાંઈ કહેવું છે—ફરિયાદ કરવાની છે ?" ત્હેમણે પૂછ્યું "હું કાલે ગિલ્ક્રિસ્ટ પાઠશાળાના પ્રમુખ, જેઓ મ્હારા મિત્ર છે ત્હેમને મળ્યો હતો. અને ત્હમે ત્યાં પાછાં જાઓ તો એની એ જગો ત્હમને પાછી મળી શકે તેમ છે કે કેમ ?—એ પૂછ્યું હતું. એમનો ઉત્તર બહુ જ નીરાશા ભરેલો હતો. એમણે તો કહ્યું કે બીજી જગો ચાલુ રાખવા જેટલી પાઠશાળાની આર્થિક સ્થિતિ જ નથી—ત્હેમને મેડમ કમળાવતીના કરતુક વિશે કાંઈ કહ્યું નથી, પણ ત્હમે કહી શકશો. એટલે તેઓ જરૂર એને રજા આપશે અને ખાલી થયેલી જગો પણ ત્હમનેજ મળશે, એમ હું માનું છું."

"હું—, સાહેબ, કોઈ બીજે ઠેકાણે તપાસ કરી લઈશ," લલિતાએ ગળગળી થઈ જઈ, મન્દ સ્વરથી જવાબ આપ્યો.

"આપ જાણતા નથી, સાહેબ, એ તો મ્હારી બ્હેન છે. કદાચિત્ કમભાગ્યે ભૂલ એનાથી થઈ ગઈ, તોપણ ત્હેનો લાભ હું કેવે મ્હોંએ લઈ શકું ?"

"જો એમ જ છે, ત્યારે તો ત્હમારી અહિંની નોકરી ચાલુજ રાખવી પડશે," મંત્રીજીએ જરા હસતા મુખથી કહ્યું. "મંગલપ્રસાદ ત્હમારા કામથી બહુ સંતોષ પામ્યા છે અને મહાલક્ષ્મી બ્હેન પણ ત્હમને ચ્હાય છે, એમ જણાય છે. કારણ કે તેઓ બે દિવસથી ત્હમારી ભલામણ કર્યા કરે છે. તેથી આ સંસ્થાના મુખ્ય અધિકારીઓને નાખુશ કરવાના કરતાં, ત્હમારી નીમણૂક કાયમની—ઉપમંત્રીની ઑફિસ ખાતે જ—કરવાનું નક્કિ થયું છે. ત્હમને માસિક રૂ. ૧૦૦ નો પગાર શરૂઆતમાં મળશે અને દર વર્ષે રૂ ૨૫ નો વધારો થઈ રૂ. ૨૫૦ સુધી ત્હમને મળશે. એટલે જો ત્હમે ત્હમારા કામથી વિશેષ સન્તોષ આપશો તો મહાલક્ષ્મી બ્હેનની જગો ઉપર પણ ભવિષ્યમાં ત્હમારો હક ગણવામાં આવશે. આજ ત્હમારી તબિયત દુરસ્ત નથી જણાતી, તેથી અત્યારે ઘેર જાઓ. કારણ કે આજ ત્હમારાથી ભાગ્યે જ કાંઈ પણ કામ થઈ શકશે એમ ધારતો છું. પરન્તુ આવતી કાલથી ઉપમંત્રીના ખાસ મદદનીશ તરીકે ત્હમને તેઓ જે કામ સોંપે તે ત્હમારે કરવાનું છે."

પણ લલિતા તો ફક્ત બે વર્ષ જ આ નવી જગોનો લાભ લઈ શકી. મંગલપ્રસાદના આગ્રહથી તે ત્હેની પત્ની બની છે. અને મંત્રીજીની નામરજી હોવા છતાં, પોતાની લાયકાતથી ત્હેમના ઉપર મેળવેલા લાગવગનો ઉપયોગ કરીને, ત્હેણે ધીમે ધીમે કમળા તથા આનન્દીને પણ મન્દિરમાં ખાલી પડેલી જગોઓ ઉપર દાખલ કરાવ્યાં હતાં, જ્યાં તેઓ મહેનતથી સુખ્ત તપાર્મણી—કામની અને વિચાર તથા વર્તનની પરીક્ષામાં પસાર થયાં છે. થોડા વખત ઉપર જ કમળાવતીએ પણ પોતાની જગોનું રાજીનામું આપીને એક પ્રસિદ્ધ વકીલની સાથે લગ્ન કરી, પોતાનાં માબાપને સંતોષ આપ્યો છે એમ કહેવાય છે કે આમાં તે લલિતાની સારી સલાહને જ આભારી છે. લલિતની માતા હજી મોટી ઓફિસ તો રહે છે પરન્તુ તે હવે ચશ્માની મદદથી જોઈ શકે છે. લલિતાને સંતતિમાં હાલ એક પુત્ર પણ થયો છે. "અનુભવ" માંડી હજી ચાલુ છે.

અજવાળીનું આત્મવૃત્તાન્ત.

સંપાદકઃ શ્રીયુત ચ્યવનરાય શુક્લ.

મારૂં નામ અજવાળી ! નથી સમજી શકાતું કે મારૂં નામ પાડનારાએ મારૂં નામ 'અજવાળી' કેમ પાડેલું ? મને ઘણીવાર એમ વિચાર થઈ આવે છે કે મારૂં નામ પાડ્યા પ્હેલા એમણે મને ખોળામા લઈને નીરખેલી કે નહિ ?

મને કહેવા દો કે હું બ્હેરી, બોબડી, મુંગી કે તોતડી નથી. હું લુલી, લંગડી નથી. હું આંધળી, કાણી, ખાડી કે ચુચળી પણ નથી. મારૂં એકપણ અંગ ખોડખાંપણવાળું નથી અલબત્ત, હું કાળી તો છું જ છતાં એ પણ સાથે સાફ કરી નાખવા દો કે શાહી, કોલસા કે ભ્રમર જેવી કાળી તો હું નથી જ !

જન્મ લેવો તે મૃત્યુને માટે જ છે. હિન્દુ માબાપને ત્યાં દીકરી થઈ અવતરવું, એ પરણવા અને છોકરાંથી યથાશક્તિ ઘર ભરવા માટે જ છે. હું પણ પરણેલી છું. મારા પતિજી મેટ્રિકની પરીક્ષામાં પાસ થયા છે મારી નાતમાં રત્ન ગણાતા હતા. બી. એ. થવા એમને હોંશ હતી પણ મારા સસરાના અકાળ અવસાને એમને એ વિચાર છોડી દેવો પડ્યો. "આદર્યાં અધુરાં રહે, હરિ કરે સો હોય !" હાલમા અહિંઆ એ હિસાબી ખાતામાં કારકુની કરે છે. પણ દેશી રાજ્યની નોકરી અને વગવસીલો નહિ એટલે પગાર ભારે તો શાનો હોય ? તેથી પેટનું પૂર કરવા એ સરકારની નોકરી ઉપરાંત અહિંથી નીકળતા એક બે ચોપાનીયા તથા "અઠવાડીઆ" માં લેખો લખી બીજા થોડાક રૂપીઆ મહિને પાડે છે.

જો કે પ્હેલા શરૂઆતમા તો અમારે બીયાબારૂં હતું પણ ગયા એક બે વર્ષથી મારે મારા પતિ સાથે ઠીક બનતું. પણ ૭ મહિના પર હું સુવાવડ સુના માટે પિયર ગઈ, એ વખતમાં કોણ જાણે શુયે થઈ ગયું, જે આજ થોડા દિવસ ઉપર હું ન્હાઈ ધોઈ પાછી આવી ત્યારે એમનામા મને આસમાન જમીનનો ફેરફાર માલમ પડ્યો ! મને જણાયું કે મારૂં બોલવું હવે એમને ગમતું નથી, તેમ હું એમની પાસે ઉભી રહું તે પણ એમને રૂચતું નથી. એમને કંઈ જોઈએ કરીએ તે પ્હેલાં તો મારી કને જ મગાવતા અને હવે પોતે પોતાની મેળે લઈ લે છે. હું આપવા દોડું તો ડોળા કાઢે છે. દહાડો ચઢી ગયો હોય અને હું એમને ઉઠાડવા જાઉં, તો કાં તો ન્હીડિયાં કરે છે કે કાં તો જાગતા છતાં ઉંઘતા હોય એવો ડોળ કરી પડી રહે છે અને હલાવ્યા હાલતા પણ નથી પાણી પીવું હોય તો જાતે માટલે પ્હોંચે છે; ન્હાવું હોય તો જાતે ચુલા પરથી પાણી ઉતારી લે છે ! જમવા બેઠા હોય ને કોઈ ચીજ ખાઈ રહ્યા હોય અને જોઈતી હોય છતા માગવાના તો નહિ જ. કાં તો પોતાની મેળે લઈ લે અગર તો એના વગર નભાવી લે ! પ્હેલા તો વળી એ દર મહિને મને એક રૂપીઓ હાથખર્ચનો આપતા અને હવે એ પણ બંધ કરી દીધો છે, એટલું જ નહિ પણ મારૂં લુગડું તો ઠીક છે પણ એમના પોતાનાં ધોતીઆમા નાખવા સાબુ જોઈતો હોય તો તેના પૈસા પણ એ તો આપે છે, તોયે બહુ જ તેલ ચોળાવ્યા પછી,—બહુ રગડાવ્યા પછી જ આપે છે અને નથી આપતા તો સમુળગા નથી જ આપતા ! આનું કારણ હું પ્રથમ તો ન સમજી શકી—એમને મારૂં મારાથી એ આટલા બધા અતડા રહે છે તે હું એકદમ કળી ન શકી. પણ ધીરે ધીરે

ભાગ્યે ઉકલ્યો. હું પિયર હતી તે દરમિયાન એ એકલા, સ્વતન્ત્ર હતા. એ વખતે કંઈ અવનવો બનાવ બન્યો હોવો જોઈએ, એમ મને જણાયું.

અમારી જોડે એક વિધવા વાણીયણ રહે છે. એની ચાલચલગત સારી કહેવાતી નથી. લોકો એના વિષે ગમે તેમ બોલે છે ને એની નાતમાં તો એની જાત પર ખાત પણ રાખતાં નથી. કાનુ ગુન્હેગાર છે કે એ રાંડને એનો વર ગમ્યો નહિ તેથી ઝેર પાઈ મારી નાંખ્યો હતો.

હવે હું માનું છું કે મારા પતિ એની પાછળ-ઘેલા થયા છે. એ રાંડે એમને કંઈ કર્યું છે. મારા આ માનવાને સબળ અને પૂરતાં કારણો છે. અમારા ઘરની બારીઓ અને એના ઘરની બારીઓ પાસે પાસે છે, અમારા છજામાંથી અને એના છજામાંથી આપણે ઘર હોય એમ છે. ઘેર હોય ત્યાંસુધી અમારા છજામાં ખુરશી નાંખી મારા પતિજી એ પર બેસી રહે છે: દાતણ કરવાનું પણ ખુરશીપર, લુગડાં પહેરવાનાં પણ ખુરશીપર, લખવાનું પણ ખુરશીપર, વાંચવાનું પણ ખુરશી પર, ખાધને પાણીનો કોગળો કરવાનો પણ ખુરશીપરથી અને કોઈ કોઈવાર સાંજનું ખાવાનું પણ ખુરશીપર જ ખાવાનું! પેલી—પણ મારા પતિની નજરે પડાય એમ પોતાના છજામાં બેસી માથું હોળે છે, પોતાની બારીમાં બેસી શાક સમારે છે, દાળચોખા વીણે છે. પ્હેલાં મારા પતિ આંકડીયાળા વાળ ન્હોતા રાખતા. પેલી કુભારજા પણ એનો ધણી જીવતો ત્યારે તો વાઘરેણ જેવી ફરતી અને આજ તો જાણે નવી વહુ સાસરે ન આવી હોય એવો લટકો મટકો કરે છે—એટલો તોર અને મરછર રાખે છે! અને જગતની આગળ કાંઈ ઢાંકણું છે? લોકોથી આવી કોઈ વાત છુપી રહી શકતી નથી. આડોશીપાડોશી જેટલીવાર અમારા ઘર આગળ થઈને જાય એટલીવાર અમારા અને એના છજા તરફ આંખો ખોસી ખોસીને જોતાં જોતાંજ જાય છે! કેટલાક તો ખુસપુસ વાતો કરી ઉપરે "અલિ બા! આ તે શું!"—એવા ઉદ્ગાર કાઢે છે! પેલીને મારા પતિને પાનબીડી આપતાં તો મેં ઘણીવાર જોયલી, આ આપતા પણ ત્રણ ચાર વખત દીઠેલી. એક વખત એણે એના રસોડાની જાળીમાંથી કાગળની ઝીણીઝીણી કાપલીઓ નાખેલી, તે થોડી વીણી લાવી મેં જોઈ તો એમાં મારા પતિજીના પોતાના જ અક્ષર હતા!

હું તો સ્ત્રી છું. પંડિત કહેવાતા પુરૂષો પણ કૂતરાં કરતાંય વધારે અદેખા હોય છે, તો મને અદેખાઈ ન આવે? પેલી—ન્હાયા પછી મારા પતિની બરોબર સામે આવી બીજું દહાડું લુગડું બદલી ઓરૂં પ્હેરે છે! ઘણી વખત તો એકલી કાંચળી કામકાજ વગર અમારા છજા તરફ નજર કરીને બેસી રહે છે! અને આ ઉપરાંત કંઈ કંઈ કુચેષ્ટા કરે છે—ત્યારે મને એથી ખુન્નસ ન આવે! વળી જ્યારે ને ત્યારે એ કુભારજા મને "કેમ અધારી બ્હેન!" કહી બોલાવે છે ત્યારે એથી તો હું ઉભીને ઉભી બળીજ જાઉં છું!

હું પુછું છું કે મારા કરતાં એનામા વધારે શું છે? પણ ના. એ તો દુનિયાનો રિવાજ છે કે જે પોતાનું ન હોય તે જ પોતાને વધારે સારૂં લાગે છે!

હું કંઈ વરવી નથી. હા, એટલું ખરૂં કે પેલી છપ્પનબેલી લગાર એ બાબતમાં બળેલી છે, ધોળા ચામડાની છે, એને "સું—સા" બોલતાં આવડે છે, ચટીપટી આવડે છે. અને હું અભણ છું, મારા પતિ કરતાં બે મુઠ ઉંચી છું. કેડે પણ બેવડી છું. અને મારૂં માથું પણ કાણું તો છે.

પણ એમા મારો શો વાંક ? ઉંચાં નીચાં થવુ, કાળાં ગોરાં થવું, જાડાં પાતળાં થવું, એ તે કંઈ આપણા હાથની વાત છે ? અને હું અભણ છુ, એમા તે વાંક મારો, મારા માબાપનો કે મારાં સાસરીઆનો ? મારાં માબાપે વિચાર કેમ ન કર્યો કે ભણેલા ગણેલા જમાઈને અભણ ચોપડી ગાથે શી રીતે બનશે ? મારા સાસરીઆંએ વિચાર કેમ ન કર્યો કે ભણેલા ગણેલા દીકરાનો અજ્ઞાન બાયડી સાથે શી રીતે મેળ મળશે ? ગામડામાં ઉછરેલીને શહેરનો વાય શી રીતે મળશે ?—ગામડાના પહેરવેશ, ગામડાની રહેણીકરણી એકદમ શી રીતે બદલાશે ? ત્હેનાથી શહેરી એકદમ કેમ બનાશે ?—અભણ બાયડીઓને એમના ભણેલા ભાયડા કેવો ને કેટલો ત્રાસ આપે છે, એ કોઇને જાણ્યું છે, સમજ્યું છે ?

સવારમાં ઉઠે ત્યારથી તે રાતના દસ વાગતાં સુધી તો એ મારી સાથે બોલવાના જ નહિ. જાણે મને ઓળખતા જ નથી. અને કદાચ બોલવું પડે તો "એ ટોર !" "એ છોડ !" એમ બેલી સાંભળે એવી રીતે કહી બોલાવવાના. પછી પાછા એ બેસા અને એમની ખુરશી વળી ! મને સુતી વખતે પણ જો હું એમનું માથું કે પગ દાબવા બેસુ તો એ જાણે હું ખાતા હોય એમ કરવાના. મારી સાથે વાતો તો કરે જ શાના ? મને નવાજુના બનાવ સંભળાવે તો શાના જ ? હું પચ્ચીસ વખત પુછુ, તો એ એક જ વખત ટુંકો ને ટચ જ જવાબ આપે અને તેય ન છુટકે ત્યારે—શું અમને માન અપમાન ન લાગે ? તિરસ્કાર ન સાલે ? મેં એમનું શું બગાડ્યું છે ? એકલી પડુ છું ત્યારે મને જાતજાતના વિચાર આવે છે અને છેવટે રડી પડું છું. મને લાગે છે કે જો આવું ને આવું ચાલશે તો હું ગાંડી થઈ જઈશ.

મારા પતિના ચન્દુ કરીને એક ભાઈબન્ધ છે. હમણાં જ એ ગયો. અમારે ત્યાં એ ઘણીવાર આવજા કરે છે. મારા પતિની નજરે હું નિરૂપયોગી છું, પણ આ ચન્દુની નજરે હું કિંમતીમાં કિંમતી લાગુ છું ! મે ઉભય કુળને કલંક હજુસુધી તો લગાડ્યું નથી અને ભવિષ્યમાં પણ એ માર્ગે નથી જ જનાર. ફક્ત હું તો એટલું જ બતાવવા માગુ છું કે મારી કિંમત કરનાર કોઈ નથી, એમ તો નહિં.

આપણે ત્યાં મરદ ગમે એવા નાગોલુચ્ચો હોય ત્હોયે એને ત્રાંબાનો લોટો ગણી નભાવી લેવામાં આવે છે. એથી ઉલટું સ્ત્રીને ધુળ જેવી બાબતમાંયે કલંકિત કરી રખડતી કરી મુકવામાં આવે છે ! આ ક્યાંનો ન્યાય ? જે પુરૂષો દુરાચારી હોય છે, તેની સ્ત્રીઓ પાપથી ડરીને ચાલનારી હોય છે, ત્હોયે છેવટે અનાચારમાં ફસી પડે છે એનું કારણ ?—ત્હેનું કારણ એટલું જ કે અમને અદેખાઈ ન આવે ? અમને કોઈ દિવસ પણ પતિ વ્હાલથી ન બોલાવે એ શું ન લાગે ? હું હોંશે હોંશે વળગતી જાઉં ને એ આઘા આઘા નાસે, એથી મને કેવું થાય ? હું કંઈ કહેવા કરવા જાઉં ને એ આડુ ભાળે, કાને ધરે, તે કેવું લાગે ?

એમના આવા વર્તનથી હવે તો હું સાવ કંટાળી ગઈ છું—અને કોણ ન કંટાળે ? જે અમારો આશ્રય અને અવલંબન છે તે જ અમને આવું કરે, ત્યાં પછી અમારી શી દશા ? કહેવત પણ છે કે "ધણી મારે ઢેખાળે તો લોક—મારે ઈંટાળે." હું તો છેક મુંઝાઈ ગઈ છું. મને એમ જ થાય છે કે હવે મારે કરવું શું ?

રૂપ

અથવા તનદુરસ્તીનું પ્રતિબિમ્બ.

લેખક: શ્રીયુત સ્વામીજી શિવાનન્દજી તથા પરમાનન્દજી.

(૧૯૨૦ ના સપ્ટેમ્બર-ઑક્ટોબરના અંકથી ચાલુ-)

૨.

કુસન તારૂં ધ્યાન સજતાં, હાથ જખમી થાય છે,
મુજથી લખાતું એ નથી, નથી મુજથી એ છોડાય છે.
તું છે અકલ વળી મુજમાં, નહીં વર્ણું તાકાત છે,
મનથી નહિ ગોચાય કે મુખથી નહીં બોલાય છે.
સાવધ થવાદે—દેખવા દે શું અરે મુશ્કેલ છે,
કે કુસનના વિચાર મુજથી, દૂર ખસતા જાય છે.
છે ધ્યાન ઉત્તમ કુસનનું, સ્વામીથી શું લેખાય છે,
થોડું લખ્યું ઘણું માની લેજો, એજ માત્ર ઉપાય છે.

સુન્દરતા વધારવાના સામાન્ય નિયમો:

(૧) પુરૂષે ઓછામાં ઓછાં પચીસ વર્ષ અને સ્ત્રીએ સોળ વર્ષ સુધી પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય પાળવું * (૨) તે ઉપરાન્તની ઉમ્મરનાં પતિ પત્નીએ પણ વિષય ભોગમાં અને તેટલો મિતાચાર અને સંયમ રાખવો.‡ (૪) દંપતીએ હમેશાં જૂદી જૂદી પથારીમા જ સુવાનો રિવાજ રાખવો.× (૩) ગર્ભ ધારણ થયા પછી બાળકનો જન્મ થઇ તે

* કારણકે તેથી ઓછી ઉમ્મરનાં સ્ત્રી પુરૂષ પ્રજોત્પત્તિ તત્વો [રજ તથા વીર્ય] પાત્ર થતાં નથી. કોઈપણ કાચું કાચું ફળ તોડી લઇને તેનો ઉપયોગ કરી જોતાં ખાત્રી થશે કે તેમાં રસ, સ્વાદ તથા ગુણ આપનારાં તત્વો બિલકુલ હોતાં નથી (અથવા હોય છે તો જૂજ પ્રમાણમાં હોય છે) આ પ્રમાણે જ અપક્વ વયનાં દંપતી વિષે સમજવું. તેઓ પોતે (અપક્વ વયમાં માતા પિત થવાથી) નિર્બળ, અલ્પાયુષી તથા રોગી થાય છે એટલું જ નહિ પણ તેમની જે પ્રજા થાય છે તે પણ તેવી જ નિર્બળ, અલ્પાયુષી અને રોગી રહે છે ! ‡ ઋતુ સિવાયનો વિષય ભોગ, તેમજ અતિભોગ, હમેશાં બહુ હાનિકારક છે (આ વિષયને લગતા નૈસર્ગિક અને શાસ્ત્રીય નિયમો દર્શાવનો એક લેખ તૈયાર

છે, તે ટુંક સમયમાં ખાસ અંક રૂપે આ માસિકને અંગે પ્રકટ કરવામાં આવશે.) ધાવતું હોય ત્યાં સુધી તેનાં માતા પિતાએ સર્વથા બ્રહ્મચર્ય પાળવું. (૪) સાબૂ ચોળીને નહાવાના બદલામાં ચાર પાંચ અરીઠા રાત્રે અડધા શેર પાણીમાં ગોળી મૂકવા અને સ્હવારે ખૂબ ફીણીને શરીરે ચોળી નહાવાથી શરીર સારૂં સાફ થાય છે અને સાબૂથી શરીર ફાટી જઇ ખરાબ થાય છે, તેમ થતું નથી. (શરીર ઉપરની ચામડીના નીચેના ભાગમાં ચીકાશ ઉત્પન્ન કરવાની ઝીણી ઝીણી ગાંઠો છે. સાબૂ લગાડવાથી તે ગાંઠોની ચીકાશ પેદા કરવાની શક્તિ નાશ પામે છે શરીર ધોવાની ખાતર પહેલાં કોઇ દેશમાં સાબૂ વપરાતો હોય એવો દાખલો મળી આવતો નથી. ઇ સ. ૮૦૦ ની લગભગ સ્પેન, ઈટાલીમાં તથા ૧૩૦૦ ની લગભગ ઇંગ્લેંડમાં સાબૂથી નહાવાનો પ્રચાર શરૂ થયો જણાય છે. આ રિવાજ ધીરે ધીરે હિન્દુસ્થાનમાં પણ દાખલ થયો ! તે પહેલાં આપણા દેશમાં અરીઠાના પાણીથી નહાવાનો રિવાજ હતો.) સ્નાન કરતી વખતે લીંબુનો રસ પાણીમાં નાખીને નહાવામાં આવે તો શરીર ઘણુંજ સાફ અને નરમ રહે છે (૬) સ્હવારમાં ખુલ્લી હવામાં ફરવાથી ચહેરા ઉપર કુદરતી લાલાશ આવે છે અને ઘાસ ઉપર પડેલું રાતનું ઝાકળ સ્હવારે ચહેરા અથવા હાથ ઉપર ઘસવાથી અજબ પ્રકારની નરમાશ ઉત્પન્ન થાય છે (૭) મહેનત અથવા વ્યાયામ (કસરત) કરવાથી શરીરના અવયવો સુડોળ (ઘાટીલા) બને છે અને પરસેવો આવી શરીરની રગત ખીલે છે, જેથી સુન્દરતામાં વધારો થાય છે (૮) કુટુમ્બીજન સાથે સંપથી વર્તી ક્લેશને દૂર રાખી, માનસિક વ્યાધિઓથી બચતાં રહેવું કુટુંબ ક્લેશથી માનસિક રોગમાં વૃદ્ધિ થઇ હિસ્ટીરીઆ આદિ ભયંકર દરદો થઇ, રૂપ નષ્ટ થાય છે. (૯) ઘણાખરા લોકોના હાથ, પગ તથા મ્હોં ઉપર શિયાળામાં ઠંડીને લીધે મેલ બાઝી જાય છે અને જ્યારે ઘસીને તે ઉતારવા જાય છે ત્યારે હાથ પગ ફાટી જઇ તેમાંથી લોહી વગેરે નીકળીને બળતરા થાય છે માટે એમ થાય ત્યારે લોકોએ દરરોજ સ્હવારે હાથ, મ્હોં તથા પગ ધોતી વખતે ચણાનો લોટ, હળદર, તેલ અને લીંબૂનો રસ મીલાવીને ચોપડવું. જેથી તે લોટ મેલને સાથે લઇને ઉતરશે આ પ્રમાણે થોડા દિવસ કરવાથી મેલ દૂર થઇ સુન્દરતા આવે છે (૧૦) દારૂ, ગાંજા, અફીણ આદિ વ્યસનોથી દૂર રહેવાથી રૂપ વધારે વખત સુધી ટકી રહે છે, કારણ કે આવાં વ્યસનો ચાલુ રહવાથી હોજરી યકૃત, મગજ અને આંતરડાં ખરાબ થઈ જઇ, શરીરને ફિક્કું કરી નાખે છે (૧૧) નિયમસર હલકો પાચન થઇ શકે એવો ખોરાક ખૂબ ચાવીને ખાવાથી શરીરની કાન્તિમાં વધારો થાય છે એક કોળિયો આશરે બત્રીસેક વખત ચાવ્યા પછી જ ઉતારવા યોગ્ય થાય છે ચાવવાનો અર્થ એ છે કે ખોરાકની અંદર મ્હોંનું થૂંક [સેલીવા] મળીને એકરૂપ થઇ જાય. આમ થવાથી તે તરત જ પાચન થઇ રસ થયા પછી લોહી થઇ શરીરને લાલ બનાવે છે

---

* આ અત્યંત જરૂરનો રિવાજ સામાન્ય રીતે લોકોમાં જોવામાં આવતો નથી તે નહિ પાળવાને લીધે સ્ત્રી પુરૂષોમાં શરીરને ઘોઇ નાખતા તથા મનને નબળાં કરતા અનેક દુષ્ટ દરદો લાગુ થઇ જાય છે ! શયન વ્યવસ્થા જુદી જુદી રાખવાથી પતિપત્નીમાં પરસ્પર પ્રેમનો પણ વધારો થયા કરે છે.

ઉપર જણાવેલા નિયમો પ્રમાણે વર્તવાથી રૂપમાં વૃદ્ધિ થાય છે એટલુંજ નહિ પણ આયુષ્યમાં પણ તે સારો વધારો કરે છે, અને કાલાંતરે પુરેપુરૂં જોબન પ્રાપ્ત થઇ શકે છે.

રૂપમાં વિઘ્ન કરતા સાધારણ વ્યાધિઓના સરલ ઉપાયો.

હવે સુન્દરતાનો ઘટાડો કરતાં દરદો પૈકી સાધારણ વ્યાધિઓના કેટલાક ઉપાયો અહિ આપવા યોગ્ય લાગે છે.

૧. શિયાળામાં ટાઢથી શરીર ફાટી જાય છે તેનો ઉપાયઃ

બળેલી છીપની રાખ—સોનાગેરૂ—ગોળ—ઘી—તથા સ્ત્રીનું અથવા ગાય અથવા બકરીનું દૂધ; આ સઘળું સમ ભાગે લઇ, વાટીને મીલાવી દેવું અને પછી ચોપડવું. આથી પડેલા સઘળા ફાપા રૂઝાઇ જાઇ શરીર દુરસ્ત થઇ જાય છે.

૨. તાપમાં રહેવાથી શ્યામતા આવી જાય છે તેનો ઉપાયઃ

ચણાનો લોટ—દૂધની મલાઇ અને સાબુનાં ફૂલઃ આ સઘળાને હલાર ઉના પાણીમાં નાંખી મીલાવી ચોપડી દેવું. સુકાયા પછી ધોઇ નાંખવાથી શરીરનો રંગ દીપી નીકળે છે.

૩. કોઇ કોઇના ચહેરા ઉપર છાંઇ પડી જાય છે, તેથી રૂપ છતાં બદસુરત દેખાય છે. તેનો ઉપાયઃ

(૧) હળદરને આકડાનું દૂધ મીલાવી તેનો લેપ કરવાથી તે દૂર થાય છે. અથવા (૨) મૂળાનું પાણી ને લીંબૂનો રસ ચોપડીને રોજ ધોવામાં આવે તો પણ સારૂં થાય છે.

૪. ઘણાનો ચહેરો ખીલ નીકળવાથી કદરૂપો બની જાય છે. તેનો ઉપાયઃ

(૧) સાબુનાં ફૂલ—હળદર—મજીઠ—લોદર—બદામના ગોળા—જવનો લોટ—કેસર અને દૂધની મલાઇઃ આ સઘળાને વાટીને મીલાવી તેનો લેપ કરવાથી ખીલ મટે છે અગર (૨) મૂળાનાં બીજ તથા ખડબૂચનાં બીજ (દરેક એક તોલો),—જવનો લોટ (બે તોલા), કડવી બદામના ગોળા—ઉપલેટ અને બેરી ગુંદર, (દરેક અડધો તોલો): આ સઘળી ચીજોને ખુબ કુટીને સરકામાં (સરકામાં) મીલાવી રાતે ચોપડીને આખી રાત રાખવું. પછી સવારમાં ઉના પાણીથી ધોઇ નાંખવું.

૫. વધારે પવન, ધુળ, ટાઢ અથવા ધુપ (ગરમી) લાગવાથી રંગ બદલાઇ જાય છે તેનો ઉપાયઃ

ટમાટાનો રસ ચોપડીને સુકાયા પછી ધોવાથી રંગ સારો નીકળી આવે છે. મોટર વાપરનારને માટે આ ઘણી ઉત્તમ ચીજ છે.

૬. એકલું દૂધ ચોપડીને ધોવાથી પણ રંગ ઘણો સરસ ખીલે છે. યૂરોપમાં કેટલાક વખત ઉપર એક મોટી શોધ કરવામાં આવી કહેવાય છે કે—દૂધમાંથી માખણ કાઢ્યા પછી જે ફૂચા રહે અથવા મલાઇમાંથી માખણ કાઢ્યા પછી જે ફૂચા રહે, તે શરીર ઉપર ચોપડીને મસળવાથી રંગ સારો થાય છે. પણ તે યૂરોપીયન શોધકોને ખબર નહિ હશે કે પંજાબમાં આ રિવાજ સાધારણ ખેડુત વર્ગમાં પણ છે. મલાઇના પછી રહેલા ફૂચા અથવા માખણ તાવ્યા પછી રહેલી બપરી ત્યાંની સ્ત્રીઓ પોતાના શરીરે મસળે છે તેથી

રૂપમાં ઘણો જ વધારો થાય છે. આથી સાબીત થાય છે કે અમારા જુના લોકો પણ રૂપાળા થવાના સાયન્સ (શાસ્ત્ર) ના જ્ઞાનથી અજ્ઞમાહીતગાર નહોતા.

૭. આંખોના કેટલાક વ્યાધિથી બદસૂરતી લાગે છે. જેમકે—

(૧) આંખોમાંથી પાણી નીકળે છે તેનો ઉપાય,

હરડેની બીજ–તોલો એક, બહેડાની બીજ–તોલા બે, તથા આંબળાંની બીજ–તોલા ત્રણ,–પાણીમાં વાટી નાની નાની લવંગોળ આકારની ગોળીઓ કરવી અને તેને પાણીમાં ઘસીને આંજવી. તેથી આંખમાંથી પાણી જતું બંધ થશે.

(૨) આંખોની પાંપણો ખરી જતી હોય તેનો ઉપાય

ચીમક સગે બસરી સૂરમો બારીક વાટી કાસાનાં વાસણમાં ગાયના ઘી સાથે ખરલ કરીને લગાડવાથી ફાયદો થાય છે.

(૩) આંખે આંજણી થાય છે તેનો ઉપાય

૧—ભીંતની માટી, જુનો કોયલો, તથા કાળાં મરી પાણીમાં વાટીને લગાડવાથી આરામ થાય છે. અથવા ૨—સિંદૂર લગાડવાથી પણ ફાયદો થાય છે.

૮. મ્હોંના કેટલાક વ્યાધિના ઉપાય

(૧) દાંત જો મેલા અને સફાઇબંધ ન હોય તોપણ તે ખૂબસુરતીને બગાડે છે. [યૂરોપમાં ભાગ્યે જ કોઇના દાંત સારા હશે ઘણાના દાંતનાં મૂળમાં તો કીડા પડેલા હોય છે। હિન્દુસ્થાનમાં દાંતના રોગ યૂરોપના પ્રમાણમાં ઘણા જ ઓછા છે તથાપિ, હવે બેદરકારીને લીધે દિન પરદિન વધતા જતા જણાય છે હોજરી અને દાંતને ઘણો સબન્ધ છે. હલકો અને ખૂબ ચાવેલો ખોરાક લેવામાં આવે તો દાંત બગડતા નથી જો દાંતને દરરોજ સાફ કરવામાં ન આવે અગર દરરોજ દાતણ ન કરીએ તો દાંત ઉપર પીળા રંગનો મેલ બાઝી જાય છે તેથી તે ઘણા જ ખરાબ દેખાય છે એટલું જ નહિ પણ દાંતમાં અનેક રોગ પેદા થાય છે. બ્રશથી દાંત સાફ કરવા કરતાં દાતણથી સાફ કરવા તે સારૂં છે. કારણ કે બ્રશની શળીઓ સખ્ત હોવાથી પેઢુની ચામડી પોલી થઇ દાંતિયો છૂટી પડી જાય છે. અને તેમાં પછી ખોરાકની કણીઓ રહી જવાથી સડો ઉત્પન્ન થાય છે આ હાલત ચાલુ રહે તો અંદર જીવડા પડે છે અને અનેક રોગ પેદા થાય છે]

જો દાંત ઉપર મેલ બાઝેલો હોય અગર દાંત કમજોર હોય તો નીચે લખેલો પાઉડર (ભૂકો) લગાડવાથી દાંત સાફ અને મજબૂત થાય છે

અરીઠાના ઠળીયાની રાખ—તોલા ૧૦ ફુલાવેલી ફટકડી—તોલા ૧૦ કપૂર—તોલો ૧ ખાવાનું મીઠું—તોલા ૫	આ સઘળું બાંડીને મીલાવ્યેથી દરરોજ ઘસવા માટેનું ઉત્તમ દંતમંજન* તૈયાર થાય છે.

* આ મંજનમાં ઈંટ ઘસીને તેનો ભૂકો, બદામનાં છોડાં બાળીને તેની રાખ તથા ચાક, એટલું ઉમેરીને પણ વાપરી શકાય છે

આ દંતમંજન ઘણા વાપરે છે અને તે ઘણું સારૂં છે. તંત્રી સુ. સુ.

[ગૂજરાત–કાઠિયાવાડ દેશમાં છીંકણી ઘસવાનો ઘણો જ ગંદો રિવાજ પડી ગયો છે. તે બહુ હાનિ ઉત્પન્ન કરે છે. સ્ત્રીઓ નવરી થાય ત્યારે છીંકણી ઘસવા બેસે છે અને થુંકનો રેલો હાથની કોણી નીચે ચાલ્યો જાય છે, તેની પણ તેને પરવા હોતી નથી। છીંકણી ઘસતાં કોઇને જોયું હોય તો તેના હાથનું પાણી પણ પીવું ગમે નહિં, એવી ગંદકી નજરે પડે છે. રૂપને આ એક મોટું લાંછન લગાડનારો રિવાજ છે. આ ઉપરાન્ત–છીંકણી ઘસનારને ખબર નહિ હશે કે છીંકણી ઘસવાથી જે તેના મ્હોંમાંથી લાળ જાય છે, તે પાચનક્રિયામાં ખાસ મદદ આપનાર હોવાથી ઘણી કીમતી અને ઉપયોગી વસ્તુ છે. તે લાળ જો હોજરીમાં ન જાય તો ખોરાક પાચન થઇ શકે નહિં.]

(૨) મ્હોંમાંથી આવતી દુર્ગન્ધ અટકાવવાના ઉપાય

રૂપાળામાં રૂપાળા મ્હોંમાંથી પણ દુર્ગન્ધ આવતી હશે, તો તેની પાસે જનાર આદમ તેનાથી દૂર થઇ જશે અને તેની સાથે વાત કરવા પણ ચહાશે નહિ. મ્હોંમાંથી ખરાબ વાસ આવવાનાં બે કારણ છે એક તો—દાંતનો વ્યાધિ હોય, તે ઉપર જણાવેલા ઇલાજથી દૂર થઇ શકે. અને બીજું. હોજરીનું દરદ. તેનો ઇલાજ હલકો, પાચન થઇ શકે એવો જ ખોરાક લઇને તેને ખૂબ ચાવવો

[એક બાદશાહ હતો તે અનેક પ્રકારનાં મિષ્ટાન્ન ભોજન કરવા છતાં રોગીષ્ટ રહેતો અને કણબી હતો તે રોટલો ખાઇને તનદુરસ્ત રહેતો. તે જોઇને બાદશાહે પોતાના વૈદ્યને તે બાબત ખુલાસો પૂછ્યો. બીજે દિવસે વૈદે રાજાજીની આગળ થાળમાં પીરસાયલું બધું ભોજન એકઠું કરીને એક વાસણમાં ભરી દીધું અને તેને બંધ કર્યું. બીજા વાસણમાં તેણે પેલા કણબીનો રોટલો મૂકી તે બંધ કરી દીધું અને ત્રણ દિવસ પછી તે સભાની સમક્ષ ઉઘાડયું તો બાદશાહના ભોજનવાળા વાસણમાંથી એવી સખ્ત દુર્ગન્ધ આવતી હતી, જે માથું પણ ફરવી નાખે અને તેમાં અસંખ્ય જંતુ ખદબદ કરતાં દેખાતાં હતાં। હવે બીજા વાસણમાંનો રોટલો સૂકાઇને પ્રણો સખ્ત થઇ ગયો હતો પણ, તેમાં દુર્ગન્ધ કે જીવડાં કાંઇ પેદા થયેલાં જણાતાં નહોતાં. ભાદા ખોરાક અને અનેક પ્રકારનાં ભારે ભોજનમાં આટલોજ ફેર। મિષ્ટાન્ન આદિ અનેક પ્રકારના ભારે પદાર્થો જો નખાયે તો હોજરીમાં સડો ઉત્પન્ન કરે છે અને અનેક રોગ પેદા કરીને મોમાંથી દુર્ગન્ધ મારેછે।

ખોરાક નિયમસર લઇને જો આ નીચે લખેલી બનાવટની ગોળીઓ મ્હોંમાં રાખવામાં આવે તો દુર્ગન્ધ અવશ્ય દૂર થાય છે અને તે પાચન શક્તિને પણ મદદ આપે છે

જાયફળ, લવિંગ, ઇલાયચી, તજ, કસ્તુરી, રૂમી મસ્તકી અને ખુલંજાન, એ સરખાં ભાગે લઇ તેને ગુલાબજળ અથવા કેવડા જળમાં વાટીને મ્હોટા ચણા બરોબર ગોળીઓ વાળવી. તે મ્હોંમાં રાખી ચૂશીને તેનો રસ ઉતારવામાં આવે તો તે દુર્ગન્ધ મટાડવાં ઉપરાન્ત પણ બહુ ફાયદા કરે છે.

પરદેશી ગોળીઓ જે મ્હોં સ્વાદ કરવાને લોકો ખાય છે તેના કરતાં આ ઘણી વધારે ગુણકારી છે અને કેટલીક પરદેશી ગોળીઓની બનાવટમાં તો કોકેન જેવાં હાનિકારક પદાર્થો પણ વપરાય છે।

૯ અવાજ પણ સુન્દરતાનું એક ખાસ અંગ ગણાય છે. જેનો અવાજ જાડો,

ભારે અને તદન બેઠેલો હોય, તે રૂપાળો છતાં પણ ગ્લાનિ ઉપજાવે છે, અને મધુર, સાફ તથા મીઠાશ ભરેલો અવાજ હોય તો ચ્હેરો જોયા શિવાય જ હૃદય ઉપર સારી અસર કરે છે. ખરાબ અવાજ સુધારવાને માટે આ નીચે લખેલો પ્રયોગ ઉત્તમ છે અને ગાનારાને તો તે ખાસ બક્ષીસ સમાનજ છેઃ

બ્રહ્મી—તોલા ૧૨, બદામના ગોળા—૧૦, ચાર મગજ (કાકડીના, તુંબીનાં, ખડબુચાના અને તડબુચનાં બીજ)—તોલા ૧૦, ઇલાયચી—તોલા ૫, કાળાં મરી—તોલો ૧, જેઠીમધ—તોલા ૨,—એ બધાંને ઘુટીને મીશ્રાની, એમાંથી ચાર આની ભાર દરરોજ સવાર સાંજ મધમાં ચાટવાથી (—અથવા તેમાં મધ નાખીને ગોળીઓ કરી મ્હોંમાં રાખી મુકવાથી) અવાજ કોયલ જેવો સુન્દર થાય છે.*

૧૦. માથાના વાળ ખૂબસુરતીમાં (ખાસ કરીને સ્ત્રીના રૂપમાં) મોટો વધારો કરનાર છે. યૂરોપ આદિ દેશોમાં વાળને રૂપાળા, જથ્થાબંધ, લાંબા કરવાને માટે તો ત્યાંના લોકો ઘેલા થઇ ગયેલા છે, અને તેને લીધે તો ત્યાં અસંખ્ય દુકાનો ખોલવામાં આવી છે તથા અનેક જાત જાતની દવાઓ તેમાં વેચાય છે. આપણા હિન્દુસ્થાનમાં પણ આ અનિષ્ટ આવી પહોંચ્યું છે અને થોડાં સારાં તેલોની સાથે સંખ્યાબંધ વાસ વગરના ઘાસ તેલમાંથી તૈયાર કરેલાં સુગંધી તેલો—નામનાંજ "કેશવર્ધક" હોઇ, વાળનો નાશ કરવામાં મહત્વનો ભાગ લેછે! યૂરોપમાં અનેક જાતના વાળ વેચાતા પણ મળે છે, જેનો ઉપયોગ સ્ત્રીઓ જલસા અથવા નાચ વગેરેમાં જતી વખત કરે છે પરન્તુ કુદરતી લાંબા ઝીણા અને (ચમકીલા) ઝગારદાર વાળજ રૂપને વધારે છે. આપણા ભારતખંડમાં કાશ્મીર તથા બંગાળના વાળ બહુ વખણાય છે. કેટલીક સુન્દર સ્ત્રીઓને ૭ ફુટથી પણ સ્હેજ લાંબા વાળ મ્હેં જાતે જોયેલ છે. અને એક હિન્દુ સરદારના દસ ફુટ સાત ઈંચ લાંબા વાળનો દાખલો એક ઈંગ્રેજના હાથે લખાયલો મોજુદ છે.

પરન્તુ વાળ લાંબા હોય, છતાં ઘણે ઠેકાણે તે બાંધવાનો અથવા ગૂંથવાનો ઢગ ખરાબ હોય છે. જેમકે પંજાબમાં માથું ઓળ્યા પછી માથાની પાછલી બાજુ છોકરી જેવું ગૂંથી લેછે, જેથી વાળની અંદર પવન સરખો પણ પેશી શકે નહિ! અને આ વાળ શોભા આપતા નથી એટલુંજ નહિ તે દરરોજ સાફ પણ કરી શકાતા નથી. વાળ રાખવાનો રિવાજ, ગુજરાતમાં ઘણો સારો છે. વાળ દરરોજ સાફ થઇ શકે છે પણ તેમ છતાં તે વાળ જોઇએ તેટલા લાંબા અને બહુ સાધારણ રીતે જોવામાં આવતા નથી. વાળ નષ્ટ થવાનાં મુખ્ય કારણ—આળસ, અતિ વિષયભોગ, પ્રદર આદિ રોગો વગેરે છે. દૂર કરી શકાય તેવાં કારણોનો ઇલાજ કર્યા પછી જો વાળ વધારવાને વૈદકીય ઉપાય લેવામાં આવે તો જરૂર, તે બહુ સારી રીતે સુધરી તથા વધી શકે.

વાળ લાંબા કરવાની ઇચ્છાવાળાએ નીચેનો પ્રયોગ કરવો.

(૧) બોરડીનાં પાંદડાં તથા સીતાફળીનાં પાંદડાં સરખે ભાગે લઇને તેમાં થોડું પાણી નાખી તેને બામની પેઠે વાટવાં અને પછી વાળના મૂળમાં ખૂબ ઘસવાં તથા ભરી રા-

* વિષયભોગની અતિશયતા પણ ઘણીવાર અવાજનું નખોદ વાળી નાખે છે તેથી સારૂં કંઠ મેળવવા ઈચ્છનારે તે બાબતમાં પણ મિતાચાર પાળવાની ખાસ જરૂર છે.

ખવો. ત્રણેક કલાક રાખીને તે ધોઇ નાખવો. આમ વારંવાર કરવાથી વાળ લાંબા અને ઘટ્ટ થાય છે. અગર તો-(૨) ત્રિફલાનો કવાથ અષ્ટ વિશેષ અરડુસા જળભાંગરાનો રસ, બોરડીનો રસ તથા સીતાફળનો રસ, એ દરેક વીસ તોલા લઇને ત્રણ શેર તેલમાં નાખી ઉકાળવું જ્યારે રસ બળી જાય, ત્યારે તેલ ઉતારી લઇ ગળી લઇને તે તેલ દરરોજ વાળમાં ઘસવાથી વાળ લાંબા ચમકીલા અને સુન્દર થાય છે.

૧૧ આ ઉપરાન્ત સ્ત્રીઓને એક બે છોકરાં થયાં કે પછી તેમના સ્તન ઢીલાં પડી જાય છે. તે સખ્ત થાય તે માટે યૂરોપમાં બહુ કૃત્રિમ ઉપાયો જેવા કે લાકડાના સળિયા ગૂંથેલાં કોરસેટ (કબજા) વગેરે. લેવામાં આવે છે. અને આ અનિષ્ટ આપણા દેશની ઉચ્ચ કોમો પારસી વગેરેમાં દાખલ થવા માંડયાનું સાંભળ્યું છે। પરન્તુ તેથી શરીરને નુકશાન જ છે, તે આગળ જણાવ્યું છે. સ્તનને સખ્ત કરવાને માટે નીચેનો ઉપાય સારો છે: કાચું દાડમ, કાચાં દાડમની છોતરાં, દાડમનાં ફુલ તથા દાડમનાં પાંદડાં,-એ દરેક એક શેર લઇ સરકો ચાર શેર તથા ગુલાબ જળ આઠ શેરમાં પલાળી રાખવું અને ત્રીજે દિવસે ઉકાળવું. જ્યારે ચારશેર બાકી રહે ત્યારે ઉતારી લઇ મસળીને લુગડામાં ગાળી, તેમાં સરસીયું બશેર મેળવી ગરમ કરવું. ઉકળતાં ઉકળતાં જ્યારે ફક્ત સરસીયુંજ રહી જાય ત્યારે ગાળી લેવું. તેમાંથી દરરોજ સ્તન ઉપર ઘસી, તેને ઉંચા કરીને લુગડાથી બાંધી તે ઉપર કબજો પહેરી લેવો. બે ત્રણ મહિનામાં સારો ફાયદો થશે.

હું ધારૂં છું કે સુંદરતા ટકાવી રાખવા માટે આટલું વિવેચન ઘણું થઇ પડશે.

હવે મારી એક શંકા છે. હું ધારૂં છું કે કોઇને કોઇ વાચક વર્ગમાંથી તેનો ખુલાસો કરી સમાધાન કરશે.

કુદરતી રીતે સુંદરતા નરજાતીમાં વિશેષ હોય છે કે નારી જાતીમાં? યુક્તિ સહિત તેનો ખુલાસો મળવો જોઇએ.

કુદરત તરફ દ્રષ્ટી નાખતાં તો નરજાતિમાંજ રૂપ વિશેષ જોવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે મોરનીઓના ટોળામાં મોર ઉભો હોય તો મોરજ રૂપાળો લાગશે. સીંહ અને સીંહણ બેમાંથી સીંહજ રૂપાળો જણાશે. હરણના ટોળામાં કાળીયાર હોય તો તેનેજ રૂપાળો કહેવામાં આવશે. સાબરના ટોળામાં પણ નરજ, પોપટ નરનારીમાં પણ નરજ, કુકડીના ટોળામાં કુકડોજ, ચકલીયોમાં ચકલા, નાગણીયોમાં નાગ, ઇત્યાદી વિશેષ કરીને નરજાતીજ રૂપાળી જોવામાં આવે છે. આ હકીકત સ્ત્રીપુરૂષના સબન્ધમાં પણ સાચી છે કે કેમ?

पाकशास्त्र.

લેખક: બ્હેન સૌ. "સુ"—

ફરશીપુરી.

પુરી જેટલી કરવી હોય તેના પ્રમાણમાં ચણાનો લોટ લઈ તેની અંદર અપ મુજબ મીઠું, મરચું, હળદર અને સોડા તથ નાખી તેલમાં તળવી હોય તો અંદર તેલનું મોવણ નાખવું અને જો ઘીમાં તળવી હોયતો ઘીનું મોવણ નાખી પૂરી જેવી કઠણ કણક બાંધવી.

ચણાના લોટનું પુરણ જે ઉપર મુજબ બાંધ્યું હોય તેનાથી અરધા ભાગે મેંદો લેવો, શેર ચણાના લોટનું પુરણ હોય તો અચ્છેર મેંદો લઈ તેને ઘીનું મોવણ દઇ કઠણ પુરી જેવી કણક બાંધી લુવો વાળી થોડું વણી તેની અંદર ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે જે ચણાના લોટનું પુરણ બનાવ્યું હોય તેમાંથી લુવો વાળી વણેલી પુરીમાં મુકી, પુરણપોળીની રીત પ્રમાણે ગોળ વાળી ઉપરની કણક કાપી લઇ, પુરી વણવી. પુરી વણી રહ્યા પછી તેને નખથી આંકા પાડવા. ઉપર પ્રમાણે આંકા પાડયાથી પૂરી ફૂલશે નહિ. આ પૂરી જો ફુલે તો તેના સ્વાદની મઝા પડતી નથી માટે આંકા પાડી પછીથી તેલ અગર ઘીમાં તળવી.

૨. મૂળાનાં ચોપડાં.

શેર એક મૂળા ઉપરના મોટાં ફળવાળા લઇ તેના નીચેના પાંદડાં કાપી નાખી મૂળા ખમણવા ખમણ્યુ હોય તેને નીચોવ્યા વગર તેલનો વઘાર મુકી અંદર જીરૂ અને હીંગ અપ મુજબ નાખી વઘારી દેવું. મીઠું, હળદર, લીલું ટોપરૂં ઉપર ભભરાવી તેને ઢાંકી દેવું. મૂળા બરાબર સીજાઈ જાય એટલે તેમાં ચણાનો લોટ (મોવણ તેલનું) નાખી ઉપર ભભરાવી બરોબર હલાવવુ નીચે ઉપર સરખો તાપ રાખી ચણાનો લોટ ચડી જાય એટલે તેમાં અચ્છેર દહીં નાખી ખુબ હલાવી એકમેક કરી સીજાવા દેવું.

ઉપર મુજબ તૈયાર થાય તેમાં લીલાં મરચાં આદુ અને કોથમીર ઝીણાં ખાંડી વાટીને નાખવા. ઘઉંનો લોટ શેર એક લઇ તેમાં તેલનું મોવણ નાખી પૂરી જેવો કઠણ લોટ બાંધવો. તેને પુરણપોળી મુજબ થોડું વણી ઉપર જણાવ્યું તેવું મૂળાનું જે પુરણ તૈયાર થયું હોય તેનો લુવો લઇ તેમાં મૂકી ગોળ વાળી ઉપરની વધેલી કણક કહાડી લઇ વણવું, અને તવા ઉપર નાખી ચોપડાની રીત પ્રમાણે તેલમાં તળવાં તેમ કચોરી જો નાની કરવી હોય તો કડાઇમાં ખુબ તેલ મૂકી તળવાથી આની લહેજત ઘણી આવે છે. [આ ચોપડાં સાથે જો ઝમુંડીની અડદમાં રાંધેલી ઘેંશ હોય તો બહુ સારાં લાગે છે]

૩. ઘઉંનો ખીચડો.

આ ખીચડો ઘણે ભાગે નાગર કોમમાં કોઇ કોઇ જગ્યાએ નવરાત્રિના પારણાને દિવસે ખાસ થાય છે. કાઠીયાવાડમાં સંક્રાતીને દિવસે કેટલીક જગ્યાએ પણ થાય છે. ખીચડો ઘણો સ્વાદીષ્ટ અને પુષ્ટીકારક છે. ઘણાં પાકશાસ્ત્ર મેં વાંચ્યાં પણ આ ચીજ તેમાં નહીં જોવાથી એની રીત અહિં લખી છે.

શેર એક ઘઉં લઇ તેને ખાંયણીમાં થોડું પાણી છાંટીને ખાંડવા. ઘઉંનાં ફોતાં ઉખેડવા માટે થોડા થોડા ખાંડતાં જવું અને ઉપર ચાંગળું પાણી છાંટતાં જવું. થોડીવાર ખાંડી

પછી તે ઘઉં એક વાસણમાં ભારી ઉપર ઢાંકી એક રાત રાખવા. બીજે દીવસે બે હાથ વતી ખૂબ મસળી નાખી તેને લોઢાના સૂપડાથી અથવા મોટી થાળીથી ઝાટકી નાખવા. બધાં ફોતરાં કહાડી નાખીને ગેર ઘઉં હોય તો અચ્છેર તુવરની દાળ લેવી. ચૂલા ઉપર ખીચડીના પ્રમાણ કરતાં થોડું વધારે પાણીનું આધરણ એક મોટા તપેલામાં મૂકવું. આધરણ થાય એટલે તેમાં થોડા ચોખ્ખા કરેલા ઘઉં અને તુવરની દાળ ઓરી દેવાં અને મીઠું વગેરે જોઈતો મસાલો નાખવો. પછી તેને થોડીવાર ઢાંકી રાખવું અંદર ખદખદવા માંડે એટલે જેવું ઘઉં બરાબર બફાય અને દાળ અને ઘઉં એકરસ થઈ જાય એટલે નીચે ઉતારી, તવે ઉપર અંગારા નાખવા અને થોડીવાર શીજવા દેવું

આની અંદર ઘી ખૂબ નાંખી ખાવાથી સ્વાદીષ્ટ અને પુષ્ટીકારક લાગે છે.

૪. ચોખાના લોટની શેવ.

ચોખા અથવા કણકીને ઝીણાં દળાવવાં. કણકીનો લોટ બે વાડકા હોય તો ચાર વાડકા પાણી-લઈ લોટ અને પાણી બંને એક કરી એક તપેલામાં ચૂલે મૂકવાં તેની અંદર ખપ મુજબ મીઠું કરૂ અને થોડો ખારો નાખી, ખુબ-અંદર ગાંઠા ન પડે તેમ-હલાવ્યા કરવું. હલાવતે હલાવતે જ્યારે લોચા જેવું થાય એટલે ચૂલા ઉપરથી નીચે ઉતારી દેવું. પછી તડકો આવતો હોય તેવી જગ્યાએ એક ચોખ્ખું લગડું પાથરી, શેવ પાડવાનો સંચો અગર ઝારો હોય તો તેના ઉપર તે ખીરૂં મુઠી ભારથી ઘસવું આમ લુગડામાં શેવ પાડી, સુકાય પછી તેને લઈ લેવી તથા થોડી થોડી જોઈએ તે પ્રમાણે ઘીમાં અગર તેલમાં તળવી. માંદા માણસ માટે આ શેવ બહુ હલકી અને સારી છે.

આના જો પાપડ કરવા હોય તો ઉપર બતાવ્યું તે પ્રમાણે ખીરૂં તૈયાર થાય તેને શેવ ન પાડતાં એક થાળી ઉપર તેલ લગાડી ગોળ લુવો વાળી વણી અને સુકવવા અને પછી ઘી અગર તેલમાં તળવા. આ બન્ને ચીજો માંદા માણસને માટે બહુ રૂચીકારક છે.

૨

લેખક- બ્હેન સૌ. કીકીબ્હેન.

૫. તુવેરની દાળનાં ભજીયાં.

તુવરની દાળનું ઝીણું કકડ હોય તેને ચાર ધોઈને કાંકરી કહાડી નાખીને પલાળવી ને પલાળ્યા તે પલળે એટલે ઝીણી વાટવી ને પછી તેમાં જો ખટાશ લાવવી હોય તો એક દીવસ પલાળી રાખવું. પછી તેમાં નવટાંક મરચાં [લીલાં] ઝીણાં વાટીને હળદર મીઠું વગેરે જે પ્રમાણે જોઈએ તે પ્રમાણમાં મસાલો નાખવો. કોથમીર મળે ત્યાં સુધી નાખવી. નહિ તો ખાવાના ખાઉંનું નાખવું ને ઘઉંનો લોટ અચ્છેર લેવો તેને મોણ તેલનું દેવું [મુઠી વળે તેવું] પછીથી તે બધું પેલી વાટેલી દાળમાં મેળવીને તેના વાટા કરવા (અળવીનાં પાદડાંની પેઠે) પછી તપેલામાં પાણી મુકીને ઉના થાય એટલે-પાદડાંની પેઠે તે વાટા કરેલાને તપેલીમાં ચાયણી ઊંધી મુકીને તે ઉપર મુકવા. એટલે બધું પાણી શોષી બેસે પછીથી બાહાર કાઢીને પાળા વતી કકડા કરવા ને પછીથી તે જરા લોઢાની કઢાઈમાં જોઈતું મીઠું તેલ મુકીને તળવાં. રાતાં થાય એટલે કહાડી લેવાં એમાં આદુ તથા મરચાં લીલાં ઝીણાં વાટીને નખાય-તેમ મરી પણ નખાય એ રીતે આ ભજીયાં થાય છે.

૬ બટાટાની વડી.

બટાટા શેર એક લઇને બહુ બાફીને લચકો થાય એવા કરવા પછી તેને ફોલીને છુંદી નાખવા. પછીથી તેમાં બે ચમચી મીઠું અને એક ચમચી મરી અથવા મરચાં નાખીને મેળવીને વડી પાડવી. અને તેને સુકવી દેવી. બીજે દીવસે તેલ અગર ઘીમાં તળવી; એટલે તૈયાર થઇ જશે. તે માંદા માણસને પણ ઉપયોગી છે.

—※—

પાકશાસ્ત્રનું શિક્ષણ.

લેખક: "એક દીન ભગિની"

"સુંદરી સુબોધ" માં ઘણીવાર "પાકશાસ્ત્ર" ના લખાણ આવે છે. પણ તેમાંના ઘણાં ઉપયોગી થતાં હશે એમ મને લાગતું નથી કોઇ લેખ સાવ નમાલા હોય છે, તો કોઇ અધુરા હોય છે. જેને થોડું આવડતું હોય તેને એવાં લખાણ કદાચ કામનાં જણાય પણ જેને ન આવડતું હોય તેને સાવ નકામાં- ને આવડતું હોય તેને તો નકામાં જ। આમ મને લાગ્યું છે મારી ભુલ હશે તો કોઈ બહેન કૃપા કરીને તેમાં સુધારો કરશે.

પણ આ ટીકા બધા "પાકશાસ્ત્ર" ના લખાણને લાગુ પડે છે, એમ કહેવાનો મારો હેતુ છે, એવું કોઇ માની લેશે નહીં એવી આશા હું રાખું છું. સ્વર્ગવાસી ઠાકર ભાઇ અમૃતલાલ સુંદરજી પઢિયાર ઘણું ખરૂં "સુંદરી સુબોધ"માં લખતા તેમનાં લખાણોમાંથી તથા હાલમાં વીસનગરના સ્વામી શ્રી શિવાનંદજી તથા પરમાનંદજીનાં લખાણોમાંથી ઘણું જાણવાનું મળતું અને મળે છે, એ કહેવા જેવું નથી. આ સ્વામીઓએ બતાવેલી "પાકશાસ્ત્ર" ની કેટલીક નવી વાનીઓ તથા બનાવટની કેટલીક નવી રીતો (દરેકના ગુણ દોષ સાથે) દરેક હિંદુ તો શું પણ બીજી કોમની સ્ત્રીઓએ પણ વાંચવા જેવી છે. પઢિયારજી પરલોક નહીં હોવા છતાં, એમને હું અમો સ્ત્રીઓનું હિત હતું અને સ્વામીજીઓએ સંસાર તજ્યો છતાં તેઓ અમારી લાગણી રાખે છે. બંનેના વૈદક અને પાકશાસ્ત્રનાં લખાણ સુંદરી સુબોધના ઉપયોગીપણામાં મોટો વધારો કરતાં—અને કરે છે, તેની વિદ્વાન તંત્રી સાહેબ પણ ના પાડશે નહીં.'

પણ મારે જે અહીં લખવાનું છે તે "પાકશાસ્ત્ર" ના (અને–કેટલેક ભાગે–કહું તો, વૈદકના) લખાણો જે વખતો વખત નમાલાં, અધુરાં અને ભૂલોવાળાં આવે છે, તેને માટે છે. સુંદરી સુબોધના અધિપતિ સાહેબે આ બાબતમાં ખાસ કાળજી રાખવાની જરૂર મને દેખાય છે. તેઓ કાંઇ સર્વજ્ઞ ન હોઇ શકે. એટલે આવા ખાસ જ્ઞાનના વિષયોમાં તેઓની પુરી માહિતી ન હોય. પણ એવી બાબતોનાં લખાણ આવા સ્વામીજી જેવા અથવા બીજા ખાસ અભ્યાસીઓની પાસે તપાસ કરાવીને તેઓ પ્રકટ કરે તો વધારે સારૂં.

આ સિવાય બીજી સુચના મારી વાંચનારી બહેનોને હું કરૂં છું આપણને રાંધવામાં, પીરસવામાં, વાળો ઉછેરવામાં, ઘર સામાં વ્યવહારનો સંબંધ સાચવવામાં ઘણીવાર અગવડો નડે છે તથા ભુલો થઇ જાય છે તે પાછળથી આપણે સુધારીએ છીએ અને કોઇ કોઈ સમજતી પણ નથી, એવા આપણા ' ખરા અનુભવો " ની માહી " અનુભ

વિકા" આપણા માટેજ પ્રકટ થતા આ 'સુંદરી સુબોધ" માં આપણે છપાવીએ, તો તેથી બીજી બહેનોને બહુ ફાયદો થાય, એમ મને લાગે છે, ને તેથી હું સૌ બહેનોને આવી બાબતો ખાસ કરીને લખી મોકલવાની વિનંતિ કરૂં છું.

હું પણ બોધ આપીનેજ બેસી રહેવા માંગતી નથી. આ સાથે મારા "ખરા અનુભવ" માંથી થોડા (જેટલા યાદ આવ્યા તેટલા) ની એક યાદી મોકલી છે. તેમાંથી પુજ્ય તંત્રી સાહેબને યોગ્ય લાગશે તે "સુંદરી સુબોધ"માં દાખલ કરશે, એમ હું આશા રાખું છું. કવિતા, નિબંધો કે વાર્તાઓ, જે આપણે વખતો વખત લખી મોકલીએ છીએ અને "સ્ત્રી મંડળ" ના વિભાગમાં છપાય છે, તે ખરી કાંઇ બહુ સારી હોતી નથી. એટલે એના કરતાં વધારે સારૂં કામ આપણે આ રસ્તે કરી શકીએ. કારણ કે આવી બાબતો વધારે ઉપયોગી અને બોધદાયક થઇ પડશે અને "સુંદરી સુબોધ" નો ખરો હેતુ પણ એજ છે.



તુલસીનો ઉપયોગ.

[શીઆળામાં ખાવા માટે કેટલીક જાતના પાક બનાવવામાં આવે છે, તથા બીજે વખતે પણ કામ લાગે તેવી કેટલીક સાદી સાદી પણ પૌષ્ટિક દવાઓ જાણી રાખવાની જરૂર છે, કારણ કે તેથી પણ શરીરને લાભકારક ટેકો મળી જાય છે. આ પૈકી તુળસીનો ઉપયોગ પણ બહુ ફાયદાથી જણાયો છે—સ્વ. અમૃતલાલ સુન્દરજી પઢિયાર.]

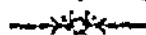
૧. તુળસીના બીનું સેવન:

તુળસીનાં બીનું સેવન કરવાથી પણ ઘણી શક્તિ વધે છે. તેની રીત એ છે કે, તુળસીની માંજરોને ચોળી તેમાંથી બી કાઢવાં. એ બી બે વાલની ભાર દુધમાં ઉકાળી પીવાથી ફાયદો થાય છે એ સિવાય એ બીને વાટીને તેનો ભુકો કરી તેની જુના ગોળમાં બોર બોર જેવડી ગોળી બનાવી તે ગોળી ગાયના તાજા દુધ સાથે ખાવાથી ફાયદો થાય છે.

૨. તુળસીનો પાક:

તુળસીનાં બીનો ભુકો શેર ૦।, અને ઘઉંનો લોટ શેર ૦।, લઇ તેને દુધ તથા ઘીનું મોણ દઇ મોહનથાળની પેઠે શેકવો તે અડધો શેકાઇ રહે, ત્યારે તેમાં પાશેર માવો નાંખવો. માવો જરા શેકાઇ રહે એટલે તેમાં કુટેલી બદામની મીંજનો ભુકો પાશેર નાખવો. તે જરા શેકાય એટલે તેમાં તુળસીનાં બીનો ભુકો પાશેર નાંખવો. તુળસીના બીના ભુકા સાથે એક તોલો મગજનો ભુકો તથા પાંચ્ચીસાર બામનો ભુકો ભેળવવો. એ પછી એ બધું નાંખ્યા બાદ પાંચ મીનીટ ચુલે રાખી ઉતારી લેવું તે પછી ચાસણી તૈયાર હોય તેમાં એ ચીજો નાખવી, એક શેર સાકરની ચાસણી બનાવી તેમાં પાંચ્ચીસાર કેસર નાખવું; અને એક શેર પાકમાં સવા શેર ઘી વાપરવું એથી ઘણો સરસ પાક બને છે અને એ પાક દરરોજ બેથી પાંચ તોલા સુધી સવારમાં ખાવો, ને ઉપર દુધ પીવું એથી શરીરમાં ઘણી શક્તિ આવે છે. આવી રીતે પાશેર બીમાંથી પોણાચાર શેર પાક બની શકે છે.

—("જુવાની જાળવવાના ઉપાયો.")



દીર્ઘાયુઃ શી રીતે થવાય ?

અથવા

તંદુરસ્ત રહેવાના નિયમો–અને દિનચર્યા. *

લેખકઃ—શ્રીયુત ડૉકટર રવિશંકર ગણેશજી અંજારીઆ,
(માંગરોળ સ્ટેટના માજી ચીફ મેડીકલ ઑફીસર.)

૧.

૧. પાશ્ચિમાત્ય કેળવણીને લઈને પોતાના આત્મબળનો વિચાર જેમ દરેક બાબતમાં ઉડી ગયો છે, તેમ આપણી પૂર્વની રહેણી કરણી તથા ખાનપાનમાં સાદાઈને બદલે દરેક જાતની ખરચાળ પૃથા દાખલ થઈ છે, તેને પરિણામે શરીરની અસ્વસ્થતા વધી છે.

૨. ઠેક ઠેકાણે સરકારી કે ખેરાત ખાતાના દવાખાના વધ્યા છે, જેને લઈને ખરા દરદીઓને જેમ મદદ વધી છે, તેમ દવા મફત મળતી હોવાથી તથા કુદરત ઉપર આધાર રાખવાની શક્તિ અને પરિણામે મરજી ન હોવાથી કે ખુન સુધારવી એ પહેલી ફરજ ભૂલી જવાથી, તેમ ધર્મ ઉપરથી આસ્થા જવાથી, શરીરને જ વાહનને બદલે મૂળ ઉપયોગી જ તત્વ લેખવાનું ઠરી જવાથી–સહેજ સાજ મંદવાડ કે જે દવા લીધા વગર જ અમુક જાતની કરી, પથ્ય કે સંયમથી દુર થઈ શકે, તેને માટે પણ અંગ્રેજી દવા એટલે "દારૂમાં તૈયાર થએલા અર્કો" લેવા વગર નજ ચાલે, એવું મનનું બંધારણ–ગાળાગાળથી થએલી પ્રજામાં–આ જમાનાની કેળવણીથી–તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે પણ તેજ વખતે

* આ નિયમો અમલમાં લાવવા સૂચનારૂપે હરહંમેશ યાદ રહે–તેનું બરાબર મોટી સર્વ મનન કરે–તે રીતે ધ્યાન ખેંચવા દિનચર્યા–એટલે એક સવારથી બીજા સવાર સુધી કેમ વર્તવું–તે બતાવનાર એક તખ્તામાં જડાય તેવી રીતે અથવા તેટલી પણ તસ્દી ન લેનારને માટે જાડાં પુઠાં ઉપર ચોંટાડી બહાર પાડવો નક્કી કર્યું છે તે કાગળનું કદ મોટાં છાપાં એટલે ટાઈમ્સ કે સાંજ વર્તમાનનાં એક પાના જેવડું થશે.

જાડા કાગળ ઉપર ઓઈલકલરની કિંમત—આઠ આના. ટપાલ ખરચ જુદું.
એકલા કાગળ ઉપર છાપેલની— „ ચાર આના. ટપાલ ખરચ જુદું.
ગ્રાહકોએ ખબર નીચેને સીરનામે દેવા કૃપા કરવી. જ્ઞાતિમાં, નિશાળોમાં, મિત્રોમાં, લ્હાણી, ઇનામ, ભેટ તરીકે આપનાર પાસે સંખ્યાના પ્રમાણમાં ઓછી કિંમત લેવાશે.

મારા તરફથી નીચે મુજબ પુસ્તક બહાર પડયા છે.

વહુને શિખામણ—કિંમત રૂા. ૧ એક }
સુખમય જીદગી—કિંમત રૂા. ૧ એક } ટપાલ ખરચ જુદું

પત્રવ્યવહાર માટે સરનામું.

રવિશંકર ગણેશજી અંજારીઆ.
માંગરોળ–(કાઠીઆવાડ)

એટલું જ નહી જણાય છે કે 'મુફ્ત ઓને દવા' જે ફાયદો કરતા જણાવવામાં આવે છે અથવા કરે છે, તે જ જો માફક ન આવે તો-(અગર) વધારે માત્રા પ્રકૃતિ પ્રમાણે થઇ હોય તે-અથવા નિદાનમાં ફેર થયો હોય-જેમ ઘણા (એમ ઘણા વિદ્વાન વૈદ ડાકતરથી થતા) સવાલ તદન નથી એવું તો નથી-તો ઉલટું નુકસાન કરે છે! ૬૫ વર્ષની ઉપરની ઉમ્મરના હરકોઇ ઓપુરુષને તેમની તંદુરસ્તિનું કારણ પુછશો તો તેઓ તેનું કારણ સાદી જીંદગી સાથે, કોઇપણ જાતની-ખાસ અંગ્રેજી,-દવા ન લીધાનું જણાવશે. તેથી ઉલટું જન્મથી જે દવા લેનાર ભાગ્યે જ એટલી ઉમ્મરે પહોંચશે ને જો પહોંચ્યા હશે તેનાં શરીર ખવાઇ ગયેલ ખોખાં જ હશે! આની પ્રત્યક્ષ ખાત્રી હરકોઇ તપાસ કરી કરી શકે છે

૩. લાંબી જીંદગી ભોગવવાનાં મુખ્ય સાધન,-સાદી જીંદગી, આનંદી સ્વભાવ-ભૂખ લાગે અને હંમેશાંજ ભૂખથી વધારે ન ખાવું,-પુરતી અંગ કસરત, પુષ્કળ પાણી પીવું બ્ર-હ્મચર્ય પાળવું (એટલે દરેક વિષયનો ત્યાગ જ એમ નહિં પણ દરેકનાં બહુજ નિયમીત રહેવું,) અને ફીકર ચિંતે દુઃખને વળગી ન રહેતાં ભૂલી જવું-અને તે બધાં કરતા આત્મ-શાન્ત, સમભાવ, સર્વ જીવ પ્રત્યે એક સરખી દયા રાખવી એ છે.

૪. અભિમાની ગણાયા શિવાય કહેવાને દાવો રાખું છું કે આ નિયમો પ્રમાણે ચાલનાર-અનિવાર્ય અકસ્માત કે ચેપી રોગમાં નહી સપડાય તો (જો કે બીજાની પેઠે આ નિયમ પાળનારને ચેપી રોગ અડકી જ શકતા નથી,) જરૂર લાંબી જીંદગી તંદુરસ્તિ સાથે ભોગવશે

૨.

૧ સવારમાં વહેલા બ્રાહ્મમુહૂર્તે એટલે સૂર્યોદય અગાઉ બે કલાકે ઉઠી પહોંચો, (આશરે પોણો કલાક પહેલાં) ઉઠવું

૨ ઝાડે-પેશાબ ચોકસપણે જઇ આવી, શુદ્ધ માટીથી કે સાબુથી હાથ પગ ધોઇ-સાફ કરતાં માટીથી સાફ વધારે થાય છે,-બાવળનું તાજું દાતણ દાંતથી ચાવી ઝીણો કુચ્ચો કરી તે વડે, બધા દાંત આગલી અને પાછલી બંને બાજુ ઘસી દાતણ કરવું ત્યાર બાદ તેની ચીર કરી ઉલ ઉતારવી, કોગળા કરવા, અને આખરે ચપટી આશરે મીઠું (નિમક) મોઢામાં નાખી પાણી સાથે ખુબ હલાવી ખડખડાવી, કડ્યા પાણીથી પાંચ સાત કોગળા કરવા મોઢું, નાક, કાન કોટ, કપાળ ડોક, પાણીથી ઘસી સાફ કરી, જાડા ટુવાલ કે સાફ લુગડાં વડે લુછી સાફ કરવા દાતણ વખતે ખાસ બહુ ટાઢ હોય તે શિવાય ઠંડુંજ પાણી વાપરવું.

નોટ[1]—બ્રશ અને ટુથ પાઉડર વાપરનારે સમજવું જોઇએ કે દાતણ ચાવવાથી દાંતની જડમાંથી ચીકાશ જેવાઇ નીકળી શુદ્ધ થઇ દાંતનાં મુળીયાં મજબુત થાય છે, તે લાભ બ્રશથી કદી મળતો નથી. ટુથ પાઉડર બીજા જેટલા ગુણવાળા નથી, બધાને પર-વડતા નથી અને ખરચાતા સાથે ખરચાળ છે. બાવળનું દાતણ પસંદ કરવામાં કેટલાક

1. નોટ—એટલે વિશેષ (ખાસ) સૂચના.

ખાસ લાભ છે. તેનો કુચ્ચો ગીસો બહુ થાય છે. તે વળી માલ સાથે પૌષ્ટિક છે તેની પાતળી ડાળીઓ દાતણ માટે લાયક છે. તે ન મળે તો બીજે નંબરે લિમડાનું દાતણ સારૂં છે. મોટાં શહેરોમાં દાતણ ન મળે તો બ્રશથી ચલાવવું પડે છે, પણ તેથી દાંતને નુકશાન તો છે જ.

૩. દાતણ કર્યા પછી તુરત ઠંડું ચોખ્ખું પાણી ધીમે ધીમે ગતીમાં ક્રમતી એક શેર (ચાળીસ તોલા) પી જવું

નોટ—હિંદુઓમાં નરણે કોઠે પાણી પીવાની મના છે, તેનું કારણ સમજાતું નથી ઉપરનું ઉપર મુજબ સવારમાં પાણી પીવાથી પેટ–જઠરની અંદર કંઇ પડતર–વાસી ખોરાક હોય તો તે આંતરડામાં જાય છે. અને નહી હોય તો પેટ ધોવાઇ સાફ થાય છે

૪. ત્યાર બાદ પરવડી શકે એટલે તબીયતને અનુકુળ આવે તો ઠંડા પાણીથી અને માફક ન હોય તો સાધારણ ગરમ પાણીથી શરીરનું દરેક અંગ ખુબ ચોળી, (સાબુ લઇને અથવા સાબુ વગર) નહાવુ એ વધારે સારૂં છે, પણ કોઇ પણ કારણસર તેમ અનુકુળતા ન આવે તો દિવસના ગમે તે ભાગમાં એકવાર અવશ્ય નહાવુંજ જોઇએ. નાનાં બચ્ચાંને જન્મે ત્યારથી જ દિવસમાં એક વખત નહવડાવવાની ટેવ અવશ્ય રાખવી જ જોઇએ. નહાયા બાદ શરીરનો દરેક ભાગ ખુબ જોરથી સુકા કપડાથી લુછી નાખવાની પુરી સંભાળ લેવી જોઇએ. દરરોજ સાબુ ન વાપરનારે અઠવાડીઆમાં બેવાર સાબુથી નહાવુ જોઇએ. [2]

૫. ત્યારપછી સંધ્યા, પ્રાર્થના, પ્રતિક્રમણ, પૂજા આદિ જે નિત્ય કર્મ કરવાની ટેવ હોય તે એકાંત સ્વચ્છ જગામાં શાંત સ્થિર એકાગ્ર મનથી કરવુ. આ પ્રમાણે અરધો કલાક કરવાથી મન સ્થિર શાંત થઈ આખા દિવસમાં વ્યવહારમાં પડવુ અનુકુળ આવે છે

૬. ત્યારબાદ જ્યારે અનુકુળ આવે ત્યારે, પરવડી શકે અને માફક આવે તેણે સાકર નંખેલુ ગરમ દુધ આશરે પંદર તોલા પીવુ, અથવા ચાહ (ઉકાળેલો–નહીં) [3] પીવો. બની શકે તેણે ચાહ દુધને બદલે (અથવા તેની સાથે) ઘઉં, બાજરાની રોટી કે તેવો ચાર પાંચ રૂપીઆ ભારથી વધારે નહી તેટલો નાસ્તો કરવો.

૭ આગલા રોજની રોજનીશી લખવી. તેમાં ગયા રોજમાં કરેલાં મુખ્ય કામની નોંધ ટુંકમાં આપ્યા બાદ, કોઇ ખોટુ કામ મનથી કે વચનથી થયુ હોય તો તે ખાસ યાદ કરી તે સબંધી અંતઃકરણપૂર્વક પશ્ચાત્તાપ જણાવી, ફરી તેમ ન કરવા મનને દૃઢ કરી, તે ભૂલ રોજનીશીમાં બતાવવી. આ પ્રમાણે દરરોજ કરવાથી જીંદગીનું આખુ

---

૨. સાબુ વાપરવો તો સારી જ જાતનો. નહિ તો આપણી " પૂર્ણ સ્વદેશી " શુદ્ધ માટી પણ ખોટી નથી. પરન્તુ વીસનગર વાળા વિદ્વાન્ સ્વામીજી આ અંકમાં જ પ્રકટ થયેલ " રૂપ " ના લેખમાં સૂચવે છે તેમ બની શકે ત્યાંસુધી અરીઠા વાપરવા યોગ્ય લાગે છે. તંત્રી સુ.સુ

૩. ચ્હા " ઉકાળેલો નહિ " એટલે ચ્હાનાં પાંદડાંને પાણીમાં નાખીને ઉકાળવાં નહિં પણ ખદ્દ ઉન્હા (ખદ્‌ખદતા) પાણીને ચૂલા ઉપરથી ઉતારી લઇ ત્હેમાં ચ્હાના પાંદડાં નાખી થોડી વાર ઢાંકી રાખવું આમ તૈયાર કરેલો ચ્હા બહુ નુકશાન કરતો નથી.

વર્તન બદલાઇ જાય છે અને તેની તંદુરસ્તી ઉપર બહુ સારી અસર થતાં સદ્‌ગુણી થવાનું શિક્ષણ, વગર ખર્ચ પડ્યે, મળે છે.

૮. ત્યાર બાદ પોતપોતાના ધંધામાં નીચે મુજબ વળગવું. અથવા- વાંચન, અભ્યાસમાં સમય ગાળવો.

૯. સાડાદશથી અગીયાર અને છેવટ બાર વાગતાં અગાઉ-દશકા પછી તેવો, બહુ ચાવી ચાવીને, ધીમે ધીમે, નીચે મુજબ, શાંત મન રાખી, આનંદની વાતો કરતાં કરતાં, જે મળે તે ખોરાક ખાવો. જમતાં વાર લાગે તે સારૂં. ઉતાવળે કદી ન ખાવું. ચાવ્યા વગર કદી ન ખાવું, બહુ ગરમ ખોરાક કદી ન ખાવો; અને ભુખથી ઓછું ખાવું. ખૂબ ચાવીને ભૂખથી બાર આના ખોરાક ખાનાર, હંમેશાં તંદુરસ્ત રહે છે. જમતી વખતે, વચ્ચમાં, જમ્યા બાદ તુરત પાણી, ચાહ, કે બીજું પીણું ન પીવું. તેમ પીવાથી જઠરરસ નબળો પાતળો પડી જાય છે અને તેથી ખોરાક પચતો નથી.

૧૦. જમ્યા બાદ દોઢથી બે કલાક બાદ અને ભારે ખોરાક ખાધું હોય તો અઢી ત્રણ કલાક ગયા બાદ અને દુધપાક કે બાસુંદી ખાધાં હોય તો ચાર કલાક ગયા બાદજ પહેલીવાર પાણી પીવું. તે પહેલાં તૃષા-તરસ લાગે તો પણ બનતાં સુધી ન પીવું ત્યાર પછી ઉનાળામાં બબ્બે કલાકે અને શિયાળામાં અઢી અઢી કલાકે પાણી પીવું જોઇએ. દર વખત પાણી પોણો શેરથી શેર (ચાળીસ તોલા) જેટલું પીવું જોઇએ.

નોટ.—દરેક વખત પાણી પીધા અગાઉ એક કોગળો પાણીનો મોઢામાં ખુબ ખખડાવી કર્યા બાદજ પાણી પીવાની ટેવ રાખવી. તેમ કરવાથી મોઢામાં એકઠા થએલા જંતુ નીકળી જાય છે. આ સાધારણ સાવચેતી રાખવાથી શ્લેષ્મ-સલેખમ-જૂખમ-ળીસકુલ થતાં નથી અને બીજા ઘણા રોગો થતા પણ અટકે છે.

૧૧. સાકરવાળી ચીજો ખાવાની ટેવ બહુજ ઓછી રાખવી. બહુ મસાલેદાર, તેલવાળી, તળેલી, ચિકાશવાળી, ચરબીવાળી ચીજો ખાધા વગર નજ ચાલે તેમ હોય, તો તે વખતે ભૂખથી અરધુ જમવું, ટૂંકામાં-ભુખ્યાં ઉઠવું પણ હરગીજ એક કોળીઓ પણ વધારે ન જ ખાવો.

૧૨. જમ્યાબાદ દરેક વખત કોગળા કરી, દાંત, મોઢું બરાબર સાફ કરવાં. મુખવાસ માટે પાન-સોપારી, એળચી વાપરવા-વધારે સારૂં તો નિમકવાળું આચાર,-મીઠાવાળું અથાણું, ચારી ખાઇ જઇ પાણીના કોગળા કરવાથી સ્વચ્છતા વધારે જળવાતાં સડો મોઢામાં તેમજ દાંતમાં પણ થતો અટકે છે.

૧૩. જમ્યાબાદ વચ્ચે બે ત્રણ કલાક બાદ પણ નાસ્તો-ચવેણું ન ખાવું; એટલુંજ નહીં પણ ગાર્ડન પાર્ટી કે મેળાવડામાં જવું પડે ને ત્યાં કંઇક પણ ખાધા વગર ન જ ચાલી શકે તેમ હોય તો, તે પછીનું એક ટંક ખાધા વગર કહાડી નાખવું.

૧૪. સાંજે ચા પીવાની ટેવ હોય તો જમ્યાબાદ કમતીમાં કમતી પાંચ કલાક બાદ પીવી. ટેવ ન હોય તેણે ન પીવી એટલુંજ નહીં પણ બહુ લાંબા દિવસ સિવાય તો નજ પીવી.

૧૫ સાંજે સૂર્યાસ્ત અગાઉ પેટ પાકું પહોંચી જવાય તેમ કસરતમાં કમની બે માઇલ શહેર બહાર ખુલ્લી હવામાં પગે રસ્તે ચાલી ફરવા જવું. ક્રીકેટ, ટેનીસ, અથવા એવી બીજી રમતો ખુલ્લા મેદાનમાં રમતા હોય તેણે ફરવા જવા જરૂર નથી.

૧૬. રાત્રે કે દિવસ અસ્ત થવા અગાઉ જ્યારે વાળુ (રાતનો ખોરાક) લેવા ટેવ હોય ત્યારે તે પ્રમાણે નિયમિત કલાકે જ લેવા ટેવ રાખવી જોઇએ દાનના વાળુમાં જેમ દાળભાત, ખીચડી કે બાજરાના રોટલા કે તેવું હલકું ખાણું બાર આના લેવું જોઇએ રાત્રે કદી ને બરાબર ભૂખ ન લાગી હોય તો હરગીજ વાળુ ન કરવું સહેજસાજ ભૂખ હોય તો ગરમ દુધ પીવું 'ભુખ્યું તેને કંઇ ન દુખ્યું' એ સૂત્ર ગોખી રાખી તે પ્રમાણે વર્તનારને વૈદ ડાકતરની કદી જરૂર પડતીજ નથી.

૧૭ વાળુ બાદ કસરતમાં કમતી એક માઇલ જેટલું ફરવુંજ જોઇએ—બહાર જવાય શકાય તેમ ન હોય તો ઘરમાંજ એક માઇલ થાય તેટલા આંટા મારવા. તે સિવાય રાત્રે જમનારને તો અનાજ પચતુંજ નથી સુખે નિદ્રા આવતી નથી અને સ્વપ્નાં બહુ આવે છે.

૧૮. રાત્રે ઉનાળામાં દશ બજે અને શીયાળામાં માત્ર નવ બજે સુવું જોઇએ. જેમ આઠ કલાકથી ઓછી નિદ્રા ન લેવી જોઇએ તેમ નવથી વધારે પણ ન લેવી જોઇએ. સુવાની ઓરડીમાં બહુ ફરનીચર ન જોઇએ બારીઓ પુષ્કળ હોવી જોઇએ અને પ્રાતી ખુલ્લી રાખી હવા આવે તેમ સુવું જોઇએ.

૧૯. સુતી વખતે સુવાના ઓરડામાં બત્તી રાખવી જ ન જોઇએ મિણબત્તી, દીવાસળીની પેટી હાજર રાખવી,—જેથી રાતમાં અચાનક જરૂર પડયે બત્તી સળગાવી શકાય. નવ માણસ સાથે સુવાથી જેટલી હવા ખરાબ થાય છે, તેટલી એક બત્તીથી હવા ખરાબ થાય છે, અને તેથી વગર ખબર પડે તંદુરસ્તી દરરોજ બગડતી જાય છે ! વળી બત્તી રાખીને સુવાથી મગજને પુરી શાંતિ મળતી નથી. માટે બત્તી ગુલ કરીને સુનાર સુખી છે. **સુતી વખતે સુવાના ઓરડામાં બત્તી એ સાપ કરતાં વધારે ભયંકર છે !**

૨૦. પિશાબ ઝાડાની ટેવ નિયમિત વખતે જ રાખવી જોઇએ. છતાં વચ્ચે હાજત થાય તો એકદમ પુરી પાડવી જોઇએ તેને રોકવી નજ જોઇએ. (આ બાબત ઓઓએ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવી:ખોટી શરમ ખાતર તંદુરસ્તિ ન બગાડવી જોઇએ.)

૨૧. દવા લેવા જરૂર નજ પડવી જોઇએ. પણ કદાચ જરૂર પડે તો કારણ પોતાથી શોધી ફરી તેવી ભૂલ ન થાય એમ પ્રતિજ્ઞા કરી,—નજ ચાલે તો વિદ્વાન, અનુભવી વયે વૃદ્ધ—કે સંસ્કારી મિત્રજનના ડાકતર કે વૈદ-પાસેથી દવા લેવી

૨૨. કપડાં ઋતુને અનુકુળ અને સાફ પહેરવાં. ભીનાં કપડાં અંગ ઉપર રહેવા ન દેવાં. પસીનો થયા બાદ કપડાં ઉતારી પસીનો સુકાતાં સુધી શરીર ઉપર ઠંડો પવન ન ખાવો.

૨૩ જે ધંદો—કામગીરી—નોકરી કરવી પડે, તેમાં પ્રમાણિકપણું, એકનિષ્ઠા, નિમકહલાલી, વફાદારી, રાજ્ય કે ધણીની ભક્તિ, સત્યતા, વિવેક, નિડરતા, વગેરે બજાવી ફરજ બજાવનારને અમુક જાતનો સંતોષ ઉપજતાં તંદુરસ્તિ સારી જળવાય છે. મનની ચિન્તા અને ફિકર એ તંદુરસ્તિમાં ખબર ન પડે એ રીતે ખલેલ કરનાર છે.

૨૪. તમાકુ પીવામાં, સુંઘવામાં, દાંતે દેવામાં, ચાવવામાં, વાપરવી ન જ જોઈએ. તમાકુ જેવું અંતઃકરણને નબળું પાડનારૂં બીજું ઝેર નથી। તમાકુની ટેવથી કોઈ રોગને ફાયદો થતો જ નથી

૨૫ તમાકુ ઉપરાંત બીજું કોઈ પણ વ્યસન—ભાંગ, અફીણ, ગાંજો, દારૂ, તાડી, વગેરેથી દૂર જ રહેવું. વ્યસન માત્ર તંદુરસ્તિને ધીમે ધીમે ખાનારાં ઝેર છે.

૨૬. નાટક, ખેલ, રાતના ઉજાગરા, વિષયજનક નવલ કથાઓ, બહુ ગાયન, નાચ, રંગરાગથી બનતાં સુધી અલગ જ રહેવું; તદ્દન અલગ રહેવાનું ન જ બને તેમ હોય તો તેનો શોખ થવા ન દેવો. ન જ ચાલે તો જ તેમાં બહુ થોડો ભાગ લેવો.

૨૭. બનતું બ્રહ્મચર્ય પાળવું. અઠવાડીઆમાં એકવારથી વધારે (૨૦ વીસ વર્ષથી ૪૫ પિસ્તાળીસ વર્ષની ઉમરમાં) સ્ત્રી સંગ, પુરૂષ સંગ, ન જ કરવો. વીશ વર્ષ સુધી પુરૂષે અને કમતીમાં કમતી સોળ વર્ષ સુધી સ્ત્રીએ અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળવું. સ્ત્રી ઋતુમતિ હોય—અડકાયેલી હોય—તે દરમ્યાન શરૂઆતથી પાંચ રોજ સુધી અલગ રહેવું જોઈએ. સગર્ભાવસ્થામાં બચ્ચાંને ગર્ભમાં ત્રણ માસ થયા પછી—ને નાનાં જન્મેલાં બચ્ચાંને કમતીમાં કમતી ત્રણ માસ થયા સુધી—વધારે સારૂં ચાર માસ થયા સુધી—સ્ત્રી પુરૂષે અલગ રહેવું. તેમ અલગ રહ્યા સિવાય સ્ત્રી પુરૂષ બન્નેની શારીરીક સ્થિતિ, ખાસ કરીને સ્ત્રીની શારીરીક સ્થિતિ, વધારે ખરાબ થાય છે. કારણ કે બીજા શારીરીક રોગ કરતાં, સ્ત્રીઓમાં નાની ઉમરમાં મરણનું પ્રમાણ વધારે ગર્ભના રોગથી જ થાય છે અને તે માત્ર બ્રહ્મચર્ય ન પાળવાથી અગર સ્ત્રી-પુરૂષ સંગના અનિયમિતપણાને અને અતીપણાને આભારી છે।

૨૮ ઉત્તરાવસ્થામાં એટલે પચાસ વર્ષ બાદ શક્તિ હોય તોપણ સ્ત્રી પુરૂષે સંગ છોડી જ દેવો જોઈએ તેથી શારીરીક બંધારણ ટકી રહે છે. મોટી ઉમ્મર છતાં સ્ત્રી-પુરૂષ સંગને વળગી રહેનાર પશુથી પણ ઉતરે છે.

૨૯. નાનપણથી બ્રહ્મચર્ય પાળનારનું (અને જેમ બને તેમ, પુરૂષનું વીર્ય ને સ્ત્રીનું રજ—એનું રક્ષણ કરનારનું) શારીરીક બળ—મનોબળ—બુદ્ધિબળ—નૈતિકબળ, અડગપણું એ છાનાં જ રહેતાં નથી; અને તેનો પ્રભાવ બીજા ઉપર એવો પડે છે કે બીજા તેના તેજમાં અંજાઈ જાય છે. બ્રહ્મચર્યથી તંદુરસ્તિ અને આયુષ્યની વૃદ્ધિ આપોઆપ થાય છે. તાકાત—માટે બ્રહ્મચર્યથી બીજી ચડતી જડીબુટ્ટી કે ઉપાય છેજ નહિ.

૩૦. દર હમેશ કમતીમાં કમતી એક કલાક નૈતિક કે ધાર્મિક પુસ્તક વાંચવાં અથવા સારા વિદ્વાન પાસે શાસ્ત્ર શ્રવણની ટેવ રાખવી.

૩૧. આત્મબળ ઉપર વિશ્વાસ રાખી કરકસરવાળી સારી-સાદી જીંદગી—ગાળવી. —કરજથી બચવું. ચિન્તા વગર જાતે કમાઈ સુકો રોટલો ને ચટણી સંતોષથી ખાનાર પલંગ પર આળોટતા માલ મલિદા ઉડાવનાર ચિન્તાગ્રસ્ત પૈસાદાર કરતાં હજાર દરજ્જે સુખી અને તંદુરસ્ત છે.

૩૨. લોભથી દૂર રહેવું. જ્યારે કરકસરતા એ ગુણ છે, ત્યારે લોભ એ મોટો

દુર્ગુણ છે, અને તંદુરસ્તીના દુશ્મન છે. કેમકે લોભી ખરાબ-વાસી, સડેલી ચીજ ફેંકી દેવાના કરતાં—તંદુરસ્તિને ભોગે પણ—પેટમાં નાખે છે.

૩૩. લાગણીઓને વશ રાખવી, બહુ અણધાર્યો લાભ વધારે પડતી ખુશાલી કે દુઃસહ આવતો દુઃખો,—જુવાન જોધના એક સદ્‌ગુણી કમાઉ દીકરાનું અચાનક મરણ, પૈસાની અચાનક મોટી પાયમાલી કરનારી ખોટ, વિગેરે કુદરતી આફતો વખતે વધારે પડતો શોક કરવાનું ન રાખતાં, ધીરજ રાખી સહન કરવાની ટેવ પાડવી. ગુસ્સો બનતાં સુધી કરવો જ નહીં, ગુસ્સો ગુસ્સે થનારનું જ લોહી બાળે છે! એટલે ગુસ્સે થનારને પોતાને જ વધી નુકશાન છે. ધનને પ્રેમથી જ જીતવો, અદેખાઇને પણ હમેશને માટે તજવીજ જોઇએ. દ્વેષી માણસ પણ ગુસ્સાની માફક પોતાનું જ લોહી ચુસે છે.

૩૪. દરેક ભૂત પ્રાણી પ્રત્યે દયા રાખવી. આપણને તેવું જ બીજાને લાગે એ સિદ્ધાંતને જીન્દગીના દરેક વ્યવહારમાં યાદ રાખનાર અને તે પ્રમાણે અનુકરણ કરનારાં હમેશાં સંતોષી, સુખી અને તંદુરસ્ત રહે છે.

૩૫. જન્મ થતી વખતે આપણે દરેકને બે ગુરૂ મળેલા છે. એક જીભ અને બીજું મન. પહેલો ગુરૂ, જીભ-પેટમાં કંઇ પણ જવા ન દેતાં સ્વાદરૂપી દરવાનથી તે ના પાડે ત્યારે હરગીજ ન જવા દેવાની સૂચના આપે છે. બીજો ગુરૂ, મન—કોઇ પણ ખરાબ કામ કરતાં અમાઉ, ચોરી, છીનાળી, અનીતિ, વ્યસન, ગમે તે દુર્ગુણ સેવવાની ઇચ્છા થતાં એકવાર રોકે છે-ચેતાવે છે. આ બંને ગુરૂને ન ગણકારનાર જ દુઃખી થાય છે, આ બે ગુરૂઓને સત્ય નિષ્ઠાથી તાબે થનાર અને તેની સૂચના અનુસાર વર્તન રાખનાર કદી દુઃખી થતો નથી.

૩૬ લોકોપયોગી કામ કરવાં, દીન, અશક્ત, અપંગ, અતિવૃદ્ધ, માંદાં, વિધવા, નાચારને મદદ કરવા તન, મન, ધનથી, ખરા જીગરથી મચવું. પરોપકાર દરેક રીતે થઇ શકે છે. અથવા તે કરવા તરફ વૃત્તિ કાયમ રહે છે, તો તેથી પણ તંદુરસ્ત રહેવા આડકતરી રીતે બહુ મદદ થાય છે. બીજું ન બને તો તેમના તરફ દયાની લાગણીથી જોવાથી, દીલાસાના બે શબ્દો અંતઃકરણ પૂર્વક લાગણી રાખી કહેવાથી જેમ તેને આશ્વાસન મળે એ, તેમ આપણા આત્માને પણ અમુક જાતનો સંતોષ મળે છે અને તે તંદુરસ્ત રહેવા મદદરૂપ થાય છે.

'નામ તેનો નાશ છે. કાળ સહુને ખાય છે.' કાળથી કાયમને માટે કોઇથી બચાતું નથી. પણ શરીર સંરક્ષણના નિયમો પાળવાથી શરીરની સ્થિતિ સચવાય છે. પરાણે અથવા અજાણતે પેદા કરેલી વ્યાધી, ઉપાધિથી બચાય છે અને કુદરતી ધોરણે જે મળે જે રીતે પંચતત્ત્વને પમાય છે તે સુખકર છે, તેને અનુકૂળ થવા બને છે. શરીર પડે તેને માટે કંઇ શોકનું કારણ નથી પણ એ.પણી ભુલથી, પોતાની મેળે મનુષ્યાવતારમાં દેહનો હાથે કરીને શોક વખતે નાશ કરી અમરપણું મેળવવાની એક જ તક ગુમાવી નંખાય છે, તે અટકાવવા આ નમ્ર ઉદ્દેશ છે.

विविध विचार.

ગૃહ સંસારની પાઠમાળા.

(अभ्यासपाठ अने बोधपाठः)

લેખક—શ્રીયુત "ભરત" (બી. એ.)

૧.

ગુન્હેગાર કોણ: આદમી કે ઓરત ?

લીવરપુલના ધર્માધ્યક્ષ બોલ્યા છે કે "કેટલીક સ્ત્રીઓના પોષાક તરફ બ્હીક અથવા શરમની લાગણી વગર તેઓ જોઇ શકતા નથી." જો આમ હોય તો, 'ડેઇલી ન્યુસ' (પત્ર) માં લખતી એક મજુરણ, આદમ અને ધર્માધ્યક્ષોના પુત્રોને જવાબ આપે છે કે "શરમ છે, શરમ છે, ભાગ જાવ નાના આદમો! અમારો પોષાક ચીરી નાખો નહીં, પણ તમારાં હૃદય ચીરી નાખો. અને ન્યાયની ખાતર કહો તો ખરા કે અધો દોષ ઇવાની પુત્રીઓને કેમ ઓઢાડો છો! શું આદમ સરજનને કદી પસંદગી નથી આપતો!"*

કોઇ પણ શહેરની પ્રકાશીન આમએકી ગલીઓમાં વિચરનાર વિચારવંત આવુને તે ગલીઓમાં એવાં દ્રશ્યો માલુમ પડશે કે જે જોઇને તેના હૃદયમાં ધ્રાક આવશે. આ ગલીઓના ઝળઝપાટમાં, શણગારેલી ચોપડેલી બાળાઓ, અને નીપજી પુત્રો, પોતાના અંધકારમય જીવનમાં ચાર ઘડીના કૃત્રીમ ચાંદરણામાં ઝંપલાઇ પડતી માલુમ પડશે! વિદ્વાન્ લેખક બરનાર્ડ શૉ કહે છે કે 'યુવતીને ગૃહ કારાગાર દેખાય છે અને સ્ત્રીને તે સખ્ત મજુરીનું સ્થાન લાગે છે'! જો આ શબ્દોમાં સત્યતાનો છાંટો પણ ન હોય તો, આવી ગલીઓમાં ભમતી યુવતીઓ લુચ્ચાં અને શ્રધીખાનારૂપ લાગતાં પોતાનાં ઘરોમાંથી નાસી છુટવાને ઇંતેજાર હોય ખરી? અને ઘરધંધામાં રોકેલી મોં મચકોડણી બાનુઓ આવી ગલીઓમાં ફરીને લગ્ન ગ્રંથીની હાંસી કરે ખરી—અથવા તેની મહત્તાને ઉતારી પાડે ખરી? ધર્માધ્યક્ષોનાં પુત્ર પુત્રીઓ પોતાની ઉચ્ચ તાલીમને લીધે ઉપલા કથનના જુવાળને જોઇ શકતાં હશે. આપણને, તો, બે. જુવાળનું, જોવાને, બધારે, જ્ઞાન, સમજતી, જરૂર, છે.

જે બાનુ તેમના શહેરની ગલીઓમાં એકલી ફરી હશે, તે તો ધર્માધ્યક્ષે ફક્ત સ્ત્રીઓની

---

* ખ્રિસ્તીઓના ધર્મ પુસ્તક "બાઇબલ" માં કહ્યું છે કેઃ—ઇશ્વરે પ્હેલવ્હેલા એક પુરૂષ (આદમ) અને એક સ્ત્રી (ઇવા અથવા હવા) ને પેદા કર્યાં; અને ત્હેમને એક સ્વર્ગ જેવો બગીચો રહેવાને આપ્યો. આ બાગમાં દરેક જાતનાં પ્રાણીઓ અને દરેક જાતની વનસ્પતી હતાં. ફક્ત એક જ ઝાડનાં ફળ ખાવાની ત્હેમને સખ્ત મનાઇ હતી. પરન્તુ ઇવાને તે જ ખાવાની વૃત્તિ થઇ તેથી ત્હેણે એક ફળ તોડ્યું; ત્હેમાંથી પોતે ખાધું તથા આદમને આગ્રહ કરીને ખવડાવ્યું. (કોઇ વિદ્વાનો એમ કહે છે કે એ ફળ સફરજન હતું.) આ પછી ઇશ્વરે ત્હેમને સ્વર્ગના બાગ જેવા તે સ્થાનમાંથી હાંકી મૂક્યાં અને ત્યારથી માનવજાતિનાં દુઃખોની શરૂઆત થઇ! તંત્રી, ગૃ. સુ.

કાહેથી ગ્રાટકશુીને માન્ય કરશે નહી ગીત સંભળાવતી અને નજર ન ખેંચે તેવાં કપડાંમાં સજ્જ થયેલી એક યુવતીને નાટકશાળા અથવા નૃત્યશાળામાં સાંજ ગાણાં પાછી ફરતાં, નહી ફીનારા અથવા આગગાડીના મથક તરફ લટાર મારવા દો. અને નક્કી સમજો કે, કોઇ લશ્કરી લેબાસનો શીપાહસલાર આદમ, પોતાની નિરછી બ્રકુટીનું બાણ તેણીના તરફ છોડયા વગર રહેશે નહી, અથવા કોઇ લાલા લોક–આદમ પ્રોત્સાહક અને લપસાવનાર વ- ચનોથી તેનું સન્માન કર્યા વગર રહેશે નહીં ! ઇંગ્રેજોની વહુઓ, માતાઓ અને બહેનોને પુછો કે આદમોના તેમની તરફના વર્તનમાં ૧૯૧૪ થી કાંઇ ફેરફાર થયો છે કે નહીં ?— ઇશ્વરનો આભાર એટલોજ માનવાનો છે કે બધામાં એવો અનીષ્ટ ફેરફાર થયો નથી.

અલબત્ત આદમોના આ ફેરફાર માટે ઓરતો જવાબદાર છેજ, માઠાં મુંકેલી સ્ત્રી- ઓએ, અને લાવણ્યતા ગુમાવેલી છોકરીઓએ આદમોની નજરમાં સ્ત્રીત્વને હલકું પાડયું છે. પણ ઓરતો માત્ર ઓરતોથીજ હલકી પડી નથી જો એમ હોય, તો આ સામાજીક સડો ટકી ન રહે

૨.

મુંબઇ "ક્રોનીકલ" પત્રની રવિવારની આવૃત્તિમાં 'રેન્ડમ જોટીંગ્ઝ' એટલે કે છુટી નોંધમાં "જાહેર લેવાતી બોકી" એ મથાળા નીચે જાણવા જેવી નોંધ આ પ્રમાણે જણાય છે —

"છેલ્લા સાત માસમાં પારસી જોડાંઓને એક બીજાને
જાહેરમાં બોકી લેતાં મેં ત્રણ વેળા જોયાં છે"

"ગુજરાતી" ના સિંહાવલોકનકાર લખે છે કે

નવાં તાજાં જોડાં હોય તો ચુંબન મીમાંસાનો પ્રયોગ અજમાવે તેમાં નવાઇ નથી અને બુઢ્ઢાં હોય તો છેલ્લી વહેલી જે મોજ લીધી તે ખરી. પણ એલ્ફીન્સ્ટન કોલેજના વિદ્યાર્થી નિવાસની પાસેના મકાનમાં વસ્ત્ર વિના નાચનારા (ગોરા) ગુરખાઓના કરતાં તો આમાં વધારે ખરાબ નહોતું ને '

ક્રોનીકલના લેખકે પણ જે જગ્યાએ ચુંબન મિમાંસાનો પ્રયોગ થતો જોયો છે, તે પણ કંઇ જેવી તેવી નથી તેની પાસે બી. બી. એન્ડ સી. આઇ. ઓફીસ, તાર ઓફીસ, જાહેર બાંધકામ ખાતું, હાઇકોર્ટ, યુનીવરસીટી ઉર્ફે વિશ્વ વિદ્યાલય, સેક્રેટેરીઅટ, રોયલ ઇનસ્ટીટયુટ ઓફ સાયન્સ અને ઓવલનું મેદાન, શિલ્પકળાના નમુનાઓ અને તેમાં પણ વિજ્ઞાનનું શીક્ષણ આપનારી સંસ્થા, તથા યુનીવર્સીટી એટલે વિદ્યાપીઠ આવેલાં છે !

આ લેખક કહે છે કે આસપાસ જતા આવતાઓ આંખ ઉઘાડી રાખીને લાજ તેની પરવા રાખ્યા વિના આ જુવાનીઆઓ આ પ્રમાણે વર્તે તેથી મારા દિલપર ઘણીજ દુઃખ- કારક અસર નીપજી છે.

વળી ઉપલા પત્રના સિંહાવલોકનકાર લખે છે કે—

હું પુછું કે આપણા હિંદના લોકોને નીતિ મર્યાદાનો પાઠ શીખવવાનો દાવો કર- નારા પશ્ચિમના ગોરા સાહેબો અજવાળામાં બે મડમો વચ્ચે એક સાહેબ કે બે સાહેબ વચ્ચે એક મડમ એ રીતીએ કમ્પાર્ટમેન્ટમાં બેસી મોટર ગાડીઓ દોડાવે છે તે વિષે શું ?

પડ્યું ! એમ તો નજ કહેવાશે કે મજકુર જાહેરમાં થયેલો પ્રયોગ સાહેબ લોકોની નકલ કરવાનો દાખલો છે.

સાર—જો આ બીના ખરી હોય તો “ મસ્ત ” કહે છે કે મારા મત પ્રમાણે તો—

પાશ્ચિમાત્ય અનુકરણ કોઈ ને ટટ ! કારણ કે ઈંગ્લંડનો આદમી હેવી જાડો અ-પોશ હતો માટે એના અનુયાયીઓ પાતળા હોવા છતાં એના જેવા અંપોશ દેખાડવાને કમલ કપડાં પણ પહેરીને પ્રયત્ન કરતા હતા. અને આપણે તો આપણી વધતી જતી નરકિયા આદતો માટે હવે મશહૂર થવા લાગ્યા છીએ ! ખાવામાં અનુકરણ, પીવામાં અનુકરણ; પહેરવામાં અનુકરણ, ઓઢવામાં અનુકરણ; બોલવામાં અનુકરણ, ચાલવામાં અનુકરણ; બેસવામાં અનુકરણ, સુવામાં અનુકરણ; રમવામાં અનુકરણ, નાચવામાં અનુકરણ! ગાવામાં અનુકરણ, વગાડવામાં અનુકરણ, પ્રેમ કરવામાં અનુકરણ, અને પરણવામાં અનુકરણ!—તો પછી પ્રેમના પાઠોને કૃત્યમાં મુકવામાં અનુકરણ કેમ ન હોય ભલા !

આપણામાં કહેતી છે કે માણસ ગમે તેનું વહાલું હોય પણ કોઈ હાડગામ કોટે બાંધીને ફરાય છે ? પણ ખરેખર આ તો હાડચામ કોટેજ બંધાયા જેવું થયું !—પુરૂષની પાઘડીએ તો શૅમમાંનું બોતાનું સદાને માટે વળગેલું હોય છે ! પરંતુ અમદાને પુરૂષથી પરખાવનારૂં શરમાળપણું, શું આટલે દરજ્જે સ્ત્રીમાં પણ નષ્ટ થતું હશે ! ના. એ તો હું નજ માનું. મને તો પુરૂષનોજ વાંક લાગે છે સ્ત્રીને શરમાળપણું છોડવાનું શીખવનાર આવી આરસી એ અગાઉ અનાથનું શું જોર !—એમ હશે ?

કહે છે કે જરમન સ્ત્રીઓએ પોતાના દેશને ખાતર પોતાના સતીત્વનો પણ ભોગ આપતે વીચાર કર્યો નથી. અને તેમ કરતાં એમાં પાપ પણ માન્યુ નથી. અહીં તો એવો કોઈ સવાલ મુદ્દલે ઉપસ્થિત થતોજ નથી, કારણ કે ગાન્ધી ગોઠ બીજાના સંપુર્ણ હકદાર છે. પણ,—

“ પશ્ચાત્ય અનુકરણ કરવાથી ગુલામગીરીની બેડી તુટતી હોય, કાળા ગોરાની સુગ ટળતી હોય, સમાનતાના શીખરે ચઢાતું હોય, દેશનાં દુઃખો ટળતાં હોય, અથવા જંગલી હિંદની સભ્યતામાં સુધારો થતો હોય—તો ભલેને બે ઘડી દર્શન ખાતર જાહેરમાં બોકીઓ લેવાઓ અને સોલોમન નાયીના જેવા અસભ્ય તમાશા થાઓ ! પણ હું તો ટોકુ નજ હલાવી શકું. જે માર્ગે મોટામાં મોટો સ્વાર્થ સાધતા જતાં પણ પ્રજાનું પતન થતું હોય અને ઉજ્જવળ હિંદને ઝાંખ લાગતી હોય તે સ્વાર્થ પણ ન સાધવો એ બહેતર છે.

૩.

જરમન સરકારે ફરમાવ્યો પડ્યો છે કે બાનુઓએ “ શોર્ટ સ્કર્ટ ”—એટલે ટુંકા ઘાઘરા પહેરવા નહીં. એ પહેરણ ઓછામાં ઓછું કેટલું લાંબું હોવું જોઈએ તે કાયદામાં ઠરાવ્યું છે, અને તેથી ટુંકા ઘાઘરા પહેરનારી સ્ત્રીઓનો દંડ કરવામાં આવે છે. રસ્તે પોલીસમેન સ્ત્રીઓના પહેરવાશ ઉપર બારીક નજર રાખે છે. “ સ્કર્ટ ” જોઈએ તે કરતાં વધારે ટુંકો જણાતાં તેનું માપ લેવાય છે. અને કાયદાનો ભંગ થતો જણાય તો તેણીને દંડ કરે છે.

સાર—જો આ સત્ય હોય તો-ધન્ય છે એ છુટાપણું અને સમાનતા ખક્ષતી જડ-વાદી પાશ્ચાત્ય સમાજને, એ સ્ત્રીત્વને અને એ માનવ બુદ્ધીનો હોડનો કે—જેને કાયદાને

કમોરે હાંકવાં પડે છે! જગત સ્ત્રીઓમાં અંદાનુ મીઠુ શું આટલે દરજ્જે વધી ગયુ હશે? બહેનો! સારૂં કર્યું? પુરૂં કે પશ્ચીમ?

૪.

પશ્ચીમના લોકોના સંસાર વીષે મીસીસ કેન્ડાલ નામની એક પ્રસિદ્ધ નટીએ "Women's Institute" નામની એક સ્ત્રીસંસ્થામાં મીજબાનીને પ્રસંગે કંઈક જાણવા જેવી વાતો કહેતી, જેની નોંધ છાપાઓમાં લેવાય છે. મીસીસ કેન્ડાલ કહે છે કે

જેઇન ઓસ્ટીન (નામની સ્ત્રી-નવલકથાકાર) ના જમાનામાં—સ્ત્રીઓ જે કદિ કરતી નહીં તેવી ભયાનક વસ્તુઓ આજે આપણે કરીએ છીએ. ત્યારે, જો લગ્નની કોઇ માગણી આપણને કરતું, તો આપણે તરતજ બેભાન (જેવી) જ થઇ જતી. મોરિયરના જમાનામાં સુંદર લલનાઓ જવાબ દેતી કે "અમ્માને પુછી જુઓ." આજે તો આ બાઇઓ કહી નાંખે છે કે (all right, old Bean!" બહુ સારૂં, જૂના દોસ્ત!

મીસીસ કેન્ડાલ કહે છે કે મને તો "અમ્માને પુછી જુઓ"—વાળી વાત ગમે છે

'ગુજરાતી" ના સિંહાવલોકનકાર કહે છે કે—

સ્ત્રીઓના હક્કો, સ્ત્રીઓનું ડુગાપણું, સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતા બીલકુલ ન સમજનારની આ વાત છે વળી અમ્માને યાને પુછવા મોકલવાનું? શું અમ્માને પરણવાનું છે?

આજકાલના પોષાકના સંબંધમાં મીસીસ કેન્ડાલ કહે છે કે—

"મારાથી આજકાલની ફેશન જોઇ શકાતી નથી આજકાલની ફેશન તો જે ઢાંકવું જોઈએ તે ઉઘાડું કરે છે અને જે ઉઘાડ રાખવુ જોઇએ તે ઢાંકે છે.

હું જ્યારે નાની હતી ત્યારે છોકરીઓ સંધ્યા સમયના પોષાકમાં પોતાનું શ્વેત ગળું, ગર્દન અને ડોક ઉઘાડી કરવા માટે અભીમાન લેતી પણ આજની છોકરીઓ જ્યારે આખો દીવસ પોતાનું ગળું સુર્યના પ્રકાશમાં ઉઘાડું રાખે અને પવન લાગવા દે તેમ, નીચા ગળાના પોષાક પહેરો ઓછી કે વધુ કિંમતની મોતીની માળાઓ સિવાય જરાપણ રક્ષણ વિના પોતાના ગળાં બતાવે છે, ત્યારે તેઓ પાસે વિશેષ બતાવવા જેવું શું હોઇ શકે?"

મીસીસ કેન્ડાલના બીજા વિચારો પણ જાણવા જેવા છે

"આજની સ્ત્રીઓ કહે છે કે રાણી વિકટોરીઆએ પોતાના ધણી માટે અતી ઘણો શોક પાળ્યો હતો. આજની સ્ત્રીઓપર તેવો આરોપ મુકી શકાય નહીં! બાઇઓ, એક ધણીના શબપર માગી પડી કે ન પડી કે તેણીજ, બીજાની શોધ કરવા માંડે છે! ગોલ્ફ અને બ્રીજ અને ટેનીસપર તેઓ બાહાર રખડી વખત ગુમાવે છે, પણ તેઓને રસોડામા જવાનો, રસોઇઆને નવી વાની કેમ બનાવવી તે બતાવવાનો, કે ચાકરડીના કામપર નજર રાખવાનો વખત નથી."

સુંદરી સુબોધ' વાંચની મહારી બહેનો!

પ્રસિદ્ધ નટીનુ જીવન ગાળની મીસીસ કેન્ડાલ કયા ગુમની, કઇ સાલની અને કયા દેશની હશે, વા? અને ક્યો જોઇ ખુણામાં પડી રહેલો જુનો પુરાણો નારી એનો શી હક થયો હશે વારૂ?

મીસીસ કે પણ નવા જમાનાના સ્ત્રીઓના સ્વેચ્છાપણાની, ફેશનની અને

રમખાઉપણાની દુશ્મન કેમ થઈ હશે વારૂ? એ, ઓ બહેને, સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતા અને સમાનતા ઉપર ત્રાપ કેમ મારતી હશે વારૂ? એ પાશ્ચિમાત્ય રમણી સ્ત્રીઓને આજ્ઞાંકિતપણું, મર્યાદા, અને ઘરકામ તરફ રૂચી કેમ શીખવે છે વારૂ? મહારાણી વિક્ટોરીઆને દ્રષ્ટાંત ટાંકી એ બહેન પતી પત્ની વચ્ચે કૃત્રીમ હાડચામના વહાલને સ્થાને મારી નૈસર્ગિક વહાલનો પ્રવાહ સતત ચાલુ રાખી જીવન વ્યતીત કરવા કેમ બોધતી હશે વારૂ! વીસમી સદીની પાશ્ચિમાત્ય બહેન મીસીસ કેન્ડાલની સંતાન તો ગળે ઉતરશે ને ?—કે એ બહેનનો પણ "મસ્તની"ની માફક ટંકોરો કાઢી નાખશો વારૂ!*

——

અધમ લગ્નગીતો.

લેખક—શ્રીયુત ડાહ્યાભાઈ જયશંકર ત્રિપાઠી ("દાસાર")

મારા સગાને ત્યાં લગ્ન હતું. અમો જાન લઇ અમદાવાદ, આંબલી માંડવાવાળાઓ તરફથી જમવાની તથા બીજી સગવડો ઘણીજ સારી રીતે હતી અને ઘણી મઝા હતી. પણ લગ્ન પ્રસંગે ગાનારી બાઇઓના આવા મંગળમય પ્રસંગે ગવાતાં હલકાં ગીતો સાંભળીને મને ઘણોજ શોક ઉત્પન્ન થયો ને મેં તે જ વખતે સંકલ્પ કર્યો કે, આવા મંગળમય પ્રસંગે અયોગ્ય ભાષામાં અમર્યાદિત રીતે ગવાતાં ગીતો આપણી કોમને લાંછનરૂપ છે,—તો આપના લોકપ્રિય માસિકમાં લખી તે રીવાજને કાઢવા મારી બહેનોને પ્રાર્થના કરીશ.

બહેનો,

લગ્ન પ્રસંગે આપણાં અંગત તથા દૂરનાં સગાંઓને આપણે આગ્રહપૂર્વક નોતરવાં પડે છે, ને તે સઘળે પણ જે, બહેનો, દીકરીઓ, ભાણેજીઓ, ભત્રીજીઓ, માતાઓ, પુત્રી સમાન પુત્રવધુઓ તથા અન્ય વડીલ સ્ત્રી વર્ગ પણ હાજર હોય છે. તથા પુરૂષ વર્ગમાં પણ વડીલો, મીત્રો, ભાઇઓ, મામાઓ, સાળાઓ, કુટુંબીઓ, ને જમાઈ તથા અન્ય સ્નેહિઓ હાજર રહી આવા મંગળમય પ્રસંગને શોભાવે છે. તો આવા આનંદમંગળ મેળાવડામાં સ્વદેશ પ્રીતિનાં, પરણનાર દંપતિને આશીર્વાદ વચનોનાં, તથા પ્રભુ પ્રાર્થનાનાં ગીતો ગવાવાં જોઇએ. કદાપિ હાસ્યવિનોદનાં તથા નિર્મળ શૃંગારનાં મર્યાદિત ગીતો પણ ગવાય. પરન્તુ તેવાં કાંઇ આપણી સ્ત્રીઓને નહિ આવડવાના કારણે—

"નેવાણુ મારી ગોખરે, તડાક દ્યો!"

આવાં આવાં નિંદિત કર્ણભ્રષ્ટ કરે તેવાં ને વળી તેથીએ ખરાબ જંગલી લોકો પણ ધુતકારે વિભત્સ બોલનાં ઘરમાય તેવાં ગીતો નિર્લજ્જ બની લાંબાં લાંબા હાથ કરીને સ્ત્રી પુરૂષોની મોટી મેદની આગળ-ગાતાં આપણી બહેન દીકરીઓ શરમાતાં નથી!

જે સ્ત્રીઓ પોતાના શ્વસુર પક્ષમાં વડીલો સમક્ષ લાંબો મોટો ઘુંઘટો તાણી મુખ ન બતાવવાની શરમ ધરાવતાં છતાં પણ તેજ ઘુમટામાં મુખ છુપાવી—શ્રવણ કટુ અને બિભત્સ વચનો બોલતાં ન શરમાય, તે શું ઓછી શરમની વાત છે? ખરેખર આવી નિર્લજ્જ ને લોકાપવાદ જણાવતી રીતિ તો સર્વથા તિરસ્કારનેજ પાત્ર છે.

---

* આ લેખમાળામાં કેટલોક અનુવાદ પણ છે. વાંચનારને તે સહજ સમજાય તેમ છે.—"મસ્ત."

બહેનો તમો ઉચ્ચ કોમની, ઉચ્ચજ્ઞાતિની ને વળી ઉચ્ચ ભાવનાવાળા પિતાઓની પુત્રીઓ છો. તમો કુળાભિમાન તો હદ વિનાનું તમારા મનમાં રાખો છો! અને તેમ છતાં આવાં નીચ કોમમાં પણ ન શોભે તેવાં ખરાબ અપવિત્ર ને ભિન્ન ગીતો તમારા મુખમાંથી કેમ નીકળે છે! શું તમો નીચ કોમનાં છો?—હલકા કુળમાં જન્મ્યાં છો! ના. ના. ત્યારે આવાં વચનો તમારા મુખમાં શોભે છે કે!

આપણો ધર્મ આપણને સમજાવે છે કે—

यदा यदा मुंचति वाक्यबाणम् तदा तदा जाति कुलप्रमाणम् ।

કર્મ ને વચન ઉપરથી જાતિ નક્કી થઈ શકે છે." તો હવે તમારી કઈ જાતિ નક્કી થઈ શકે?

બહેનો, પ્રથમ શરૂ થતા મંગળમય સ્નેહ સંબંધના બારણામાં જ આવું ખરાબ છબને લજાવવું પડે તેવું, આવી એક બીજાને ગાળો દેવી અને પોતે માનાર્થે બહુ હોશિયાર ને ચાલાક છે એમ માની ખુશી થવું એના જેવું હલકું બીજું શું હોઈ શકે!—તેમજ ખોટું ગુમાન રાખી કોઈપણ સુજ્ઞ માણસનું વાંકું માનવું નહિ ને "ગાળો તો ગાવાનું—" કહી પોતાના નીચ કાર્યમાં મગ્ન રહેવું તે તમને કઈ રીતે શોભે છે!

તમારાં ગીતો સાંભળનાર પણ તમારાં જેવાં બુદ્ધિહીન અને હલકા હશે! બાકી સુજ્ઞ ને બુદ્ધિશાળી માણસ તરફથી તો જરૂર તમને તિરસ્કાર અને ધીક્કાર જ મળવાનો!

બહેનો, તમો એમાં મશ્કરી ને મોટાઈ ન સમજશો. માટે જો તમારામાં કાંઈપણ ખરી મોટાઈ રહી હોય, અને આ મારું તમને સત્ય લાગતું હોય, તમને તમારી ઉચ્ચ કોમનું અભિમાન હોય, તથા તમોને તમારી ભૂલ સમજાતી હોય તો આજથીજ પ્રતિજ્ઞા કરો કે એવાં જંગલી હલકાં મૂર્ખાઈ ભરેલાં બિભત્સ ગીતો ગાવાં કે ગવરાવવાં નહિ ને વળી જેઓ તમારૂં ન માનતાં તેવાં ગીતો ગાતાં હોય તેમની સાથે તમારે તે ગાવામાં સામેલ થવું નહિં. કારણ કે એક મહાન કવિ કહી ગયા છે કે—

કદાપી કાળીઆ કનેજ, ધોરી ધોળાઓ વસે
વધે ન વાન તોય, સાન સંગ જેવી શીખશે;
ઉડે ન તોય કૈંકવા, શીખે વળી વિહંગમાં,
કુમ ગીનો પ્રસંગ દે કુમૂંગ રંગ અંગમાં.

બહેનો, તે માટે સારી જ્ઞાતિના દાખલાઓ લ્યો જુઓ, ઉંચી કોમની નાગર જ્ઞાતિમાં તેઓના આવા લગ્નના મેળાવડામાં કેળવાએલી બહેનો સારાં સારાં પુસ્તકો લઈ સારી નીતિ રીતી અને વિનોદનાં ગીત કેવાં સુન્દર ગાઈ ગવરાવે છે! આવાં આનન્દમય સંગીતો ગાતાં ગવરાવતાં તેમને અને સાંભળનાર સર્વ મનુષ્યોને કેટલો બધો આનન્દ આપે છે, તે તો જેણે અનુભવ્યું હોય તેજ જાણે. આવો દાખલા લેના, સારી સારી ઉચ્ચ શ્રેણીની 'ગીતમાળાઓમાંથી સારાં સારાં ગીતો શીખી, મધુર ને મીઠા સુરથી ગાઈ, મધુરને મીઠો આનંદ રેલાવો ને તમારા હૈયામાં પણ સાચા સ્વાનંદને અનુભવો.

સુંદરી સુબોધના તંત્રીએ " ગીતમાળા " બહાર પાડી છે, તેમજ અન્ય બંધુઓ તરફથી પણ એવી 'ગીતમાળાઓ' પ્રગટ થઈ-ચૂકી. તો તેવાં સારાં પુસ્તકોમાંથી શીખી લઈને તમારો સનાતન ધર્મ દીપાવો, એજ મારી તમારા પ્રત્યે દીન ભાવે પ્રાર્થના છે.

નિર્ભાગી જીવન

લેખક: એક જીવનશૂન્ય બાળા

(હરિગીત અથવા ગઝલ.)

નિર્ભાગી આ જીવન મારૂં, હાય ક્યારે ખૂટશે ?
ચકે જીવન ખર હાય મારૂં, કેમ કરીને રે જશે ?
આપ્ત બન્યા દુશ્મન, અસહ્ય જ વેર વળગાડી ગને,
'કુમળી મ્હારી જિન્દગાની, સહન કેવી રીતે કરે ?
'હૈયું મ્હારૂં હોમ ગ્યું,' કાર્ય બધી કંપી રહે,
ને જીવન નિત્યે એ રામરે, આશ ના ક્યાંય લહે;
મીઠો દિલાસો આપનારૂં, કોઇને જોતી નથી;
રે હાય, માર્ગે દુઃખી દિસને, માર્ગ કો જડતો નથી.
ગુણિ ભણી મુદુ ગણીને, દિવ્ય દૃષ્ટી મહિં,
પણ નિર્મળ આ મ્હારૂં જીવન, ખિલવનાર કો નથી.
સંસાર બહુએ દુઃખ દેતી, હાય, હૃદય દુઃખી કરે,
નથી કાંઈ,—સૂઝતું કાંઈ ના, જીવન કાઢું કેમ રે ?
નેતા દીસે નહિં કોઇ મુજ, સન્માર્ગને દેખાડનાર,
નાવિક નથી જડતો સુશીલ, મુજ નાવને હંકારનાર;
દુઃખી મ્હારી જિન્દગીને દીસે બહુએ પીડનાર,
પણ, હાય ! ના કોઇ જણાયે સુજન,—સાચો તારનાર
એમ જ જાગે જિન્દગાની, હાય એ, ધૂળ થઇ ગઇ !
રે, વિષમ સંજોગો નડે છે, આશ નાશ બધી થઈ !
ના ધૂળમાંથી સોનું શોધી, કાઢનારૂં કો દીસે,
સંસારના દાવ વિષે, રત્નો કુલીન ડૂબી જશે !
પ્રિય ભાઇઓ ! બ્હેનો મ્હારી ! પડો નહિં અગ્નિ વિષે,
દીન પુત્રીઓ ના નાખશો, એ ચિતા સઘળું બાળશે
નહિં ત્યાંથી કોઈ ઉગારશે, ના ત્યાંથી કો ઉદ્ધારશે,
દાઝું સદા એ આગમાં, ના રક્ષનારૂં કો દીસે.
મુજ જીવન સઘળું ઝેર બનિયું, જાણજો ઓ બ્હેનીઓ !
વીસ વર્ષમાં દુઃખ મેં દીઠાં અગણિત. માટે ચેતજો.
ઓ પ્રભુ ! મુજ સમ બાળાને ના જન્મ ફરી તું આપજે,
કદી કઠિન દેતાં પહેલાં, ગણી પ્રીતે કાપજે.
ઝૂરે કલેશે કષ્ટથી, દેખું બધે દુનિયાં મહિં.
તે સમય નિર્ભાગી મ્હારી, યાદ જિન્દગી આવતી;

વય વર્ષ આઠની માંહિ, તાતે લગ્નમાં જોડી હતી,
ના ભાન હતું કાંઈ મને, બાળક બની રમતી હતી.
મોટી થતાં સમજી જ ત્યારે જાણ્યું જીવન ઝેર રે,
ઉપાય શોધતાં હાર્યું,– દુર્ભાગ્યનો એ કેર છે!

ના માર્ગ પછી રહેતો બીજો, જાણું અનુભવથી હવે,
દુખી બહુ દીન બાલિકા પીડાય અવળી લાગણીએ!
માટે વહાલી બહેનીઓ! વિવાહ ટાણે વિચારીને,
ઊંડે કુવે ના નાંખશો હાથે કરી નિજ બાળાને;

કુળ, લક્ષ્મી, ઘર ને સગાં વહાલાં, કાંઇ ના જોશો, અરે,
પણ સુશીલ ને ગુણવાન વરને આપજો કન્યા તમે.
વયનું અને ગુણનું કજોડું જીવનનો અંગાર છે,
ગાયો ગરિબડી, અબળ બાળકીનો જ એ સંહાર છે!

પ્રારબ્ધના સંજોગથી હોમાઈ હું પણ છું પરે,
ભારતની કુમળી બાલિકા, બળતી સદા એમજ, અરે!
જોડી કજોડાં માતપિતા હોય કાટે કર્મનો,
પણ હાય બાળ્યા ના વિચારે,–ત્યાગ વળી નિજ ધર્મનો.

બળેના વિષે હોમાય છી!–દુર્જન દીસે વમના બધે,
આમાં નસીબ શું બાળકીનું?–વડીલનો મહાદોષ જે!
શો વાંક એમાં પુત્રી કેરો?–કહે કઠિન ગમ્યો, અને
મારે મહેણાં, રોષ લાવે, દિલ દયા જરી ના ધરે;

હાય! કર્યાં વાગ્યા હૃદયે! દીકરી બાપડી ભોગ થઇ,
કહું કોઇએ,–સહેવુંજ બીજું; અજબ એ નીતિ દીઠી!
રડતી મુઝાઈ બાળ કોમળ, મદન મુંગે મુખ કરે
ભર જિન્દગી રડવાનું એના નશીબમાં લખ્યું, અરે!

સૂઝી કદિ અવળી મતિ,–બહુ દોષ એનો? સજ્જનો!
નિભાગી એ દીન બાલિકાનો કરો ન્યાય, દયાળુ ઓ!
પ્રિય કુસુમ મુજ! અર શાન્ત થા, બનુ તે લખ્યું દિલ જોસથી,
રહો નયન મુજ! રડતાં હવે, બન્યું તે ન બનિયું–થશે નહિ,

મુજ હૃદય હન્ત વિદીર્ણ છે, ચહું માફી હું સહુ જન તણી,
દિલ છિન્દભાળા કાજ લખિયું નાની છું તમ બાળકી.
બહેનો! સુમાર્ગ સદાય પળજો, સારી સોબત રાખજો,
હૃદયે પવિત્ર વિચાર, ધર્માચાર નીતિ પાળજો

પ્રભુમાં પરમ કલ્યાણ છે, એ સત્ય સહુ શાસ્ત્રો કહે,
ઓ ઈશ! તુજ ભક્તિ અહોનિશ ને સુબુદ્ધિ આપજે.

પત્રમંજૂષા.

૧. સુન્દરી સુબોધ મન્દિર:

સુન્દરી સુબોધના પ્રકાશન તથા વ્યવસ્થાને લગતા ઘણા પત્રો મળ્યા હતા, જેમાના દરેકનો જવાબ ટપાલે દ્વારા આપ્યો છે. છતા કોઈ પણ સજ્જનને ઉત્તર ન મળ્યો હોય તો તેમણે ફરીથી કાગળ લખવા તસ્દી લેવી, એટલે તેમને ફરીથી જવાબ આપવામાં આવશે.

સુન્દરી સુબોધને અમે શરૂ કરવામાં આવેલી "સહાયક વર્ગ" ની યોજના બંધ થઈ નથી. પરન્તુ આ પત્રના અંકો ૧૯૨૧ ના માર્ચ માસથી પ્રકટ થયેલા નહિં હોવાથી તે મુલતવી રાખવામા આવી હતી એટલે હવે તે પણ ચાલુ જ છે. અને તે વિષેની માહિતી આ અંકની શરૂઆતમા આપી છે. સહાયક વર્ગના પ્રથમ વિભાગના સભાસદોને (રૂ. ૫૦ ભરવાથી) આ માસિક પાંચ વર્ષ સુધી વિના મૂલ્યે મળશે અને પાંચ વર્ષ પછી તેમણે ભરેલા રૂ. ૫૦ તેમને પાછા પહોંચાડવામા આવશે. બીજા વિભાગના સભાસદોએ રૂ. ૧૫ ભરવાના છે, એટલે આ માસિક તેમને પાંચ વર્ષ સુધી દર વર્ષે ફક્ત ત્રણ રૂપિયામા મળશે.

સુન્દરી સુબોધના પ્રકાશનના સંબન્ધમા આ અંકની શરૂઆતમા એક સૂચીપત્ર મૂકેલું છે, તે વાચવા વિનતિ છે.—તેમાં જણાવેલું છે કે,

(૧) ૧૯૨૦ ની સાલનો નવેમ્બર-ડિસેમ્બરનો જે અંક બાકી છે, તે બે ત્રણ માસમાં બાર અંક રૂપે પ્રકટ થશે તેમાં "છોકરાં ન થવાના કારણ તેમ જ સુવાવડનાં કારણ અને તે બન્નેના ઉપાયો,"—એ મહત્વના વિષય ઉપર એક સંપૂર્ણ લેખ આવશે.

(૨) ૧૯૨૧ ના જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરીનો અંક પ્રકટ થયો હતો. ત્યાર પછી ૧૯૨૧ ની સાલમાં એક પણ અંક બહાર પડયો નથી. તેથી એવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે કે ૧૯૨૧ ની સાલમા સુન્દરી સુબોધ પ્રકટ થયું ગણવું જ નહિં. અને ૧૯૨૧ નો નો જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરીનો અંક ચાલુ સાલ (૧૯૨૨) ના ૧-૨ (પહેલા-બીજા) અંક તરીકે માની લેવો.

(૩) જેમનું લવાજમ ૧૯૨૧ મા વસુલ થયુ છે, તેમની તરફથી ચાલુ સાલ પાતે જ તે આવ્યું એમ ગણી લીધું છે અને ચાલુ સાલની ભેટ પણ તેમને મોકલી આપી છે; તથા સહાયક વર્ગના સભાસદોના હકની બાબતમાં પણ ૧૯૨૧ ની સાલને બદલે ૧૯૨૨ થી તેમના પાંચ વર્ષ શરૂ થયા છે, એમ માની લેવામાં આવશે.

---

૨. લેખકોને ઉત્તર:

બ્હેનો સૌ. પા. (નડિયાદ)—વ. (લીંબડી)—હા. (અમદાવાદ)—જ. (કડી)—સુ. (ઉમરેઠ) કં. (મુંબાઈ)—શિ.—(ઉત્તરસંડા), તથા બ્હેનો શ્રી: મુ. (અમદાવાદ)—લ. (ઘાટકોપર)—ર. (પાલણપુર)—ચા. (સિનોર)—ઈ. (રતલામ)—ર. (નવસારી); અને રા. રા. સં. (કરાંચી)—ગે. (બરિયા)—ચં (અમદાવાદ)—મ. (અમદાવાદ)—ગિ. (મુંબાઈ)—ના. (ભાવનગર)—ત્રિ (મુલમેન) શુ. (મુંદ્રા)—શુ (રહિ)—મા (બોટાદ)—સુ. (કોચ)—મૂ. (મુંબઈ).

તમારા પત્રોનો ખાનગી કાગળથી જવાબ આપ્યો છે તે પ્હોંચ્યો હશે. તમારા મમતા માટે આભારી છીએ. સુન્દરીસુબોધ હવે નિયમિત રીતે પ્રકટ થયા કરશે, એમ આશા છે. છતા સઘળી આશાની સફળતા પ્રભુના હાથમા તો છે.

સૌ. ચા. (નવાપુરા)–ગ૦ રૂ. (અમદાવાદ)–રા૦ વિ (કરમસદ)–રા. મ. (ખલાલ) શ્રી ગં. (ખાકરોલ)

તમારા લખાણનો વિષય ઉપયોગી છે પણ તેમા યોગ્ય સુધારાની જરૂર છે; તેથી તેમ કર્યા પછી અનુકૂળતાએ તે પ્રકટ કરવામા આવશે. હવેથી લખો ત્યારે ટૂંકાણમા અને મુદ્દાસર લખશો.

શ. ચં. (સુરત)–રા. મા. (ગાદરા)–ગ ઉ (અમલનેર)

તમારી સુચનાઓ માટે આભાર. તે તરફ બનતી અનુકૂળતાએ ધ્યાન આપવામા આવશે. ભાઈ ઉ. ને પ્હેલો ઉત્તર વાચવા સૂચના છે.

સૌ. ગિ. (મહુધા) તથા શ્રી અં. (વડોદરા):

આછી પેન્સિલથી લખેલો કાગળ વાચનાં બહુ મુશ્કેલી પડે છે માટે હવેથી કાગળની એકજ બાજુએ અને શાહીથી લખશો. શુભેચ્છા માટે આભારી છીએ.

શ્રી ધ (અમદાવાદ)

"મારા કરમની કહાણી–આત્મકથા" એ નામનો લેખ મળ્યો છે પણ તે અપૂર્ણ છે. માટે બાકી રહેલો ભાગ લખી મોકલશો. લખવામાં બ્હેન સૌ. જિ. વગેરેને આપેલો જવાબ ધ્યાનમાં રાખજો. અને હવેના કાગળમા–આ ઓફિસના નિયમ પ્રમાણે–તમારી ખાનગી માહિતી માટે તમારૂં પૂરૂં સરનામુ લખજો. (તે પ્રકટ કરવામાં આવશે નહિ)

રા. નં (ધરમપુર)

દિલગીર છુ કે તમારા લેખને આ પત્રમા પ્રકટ કરી શકાય તેમ નથી. નારી લેખક બહેનોએ મોકલ્યા હોત તો કદાચ સુધારો કરીને તેમાંનો કેટલોક ભાગ "સ્ત્રી સામ્રાજ્ય" વિભાગમા સ્વીકારી શકાત, પરન્તુ પુરુષોના એવા લખાણો માટેનુ સ્થાન આ પત્ર નથી. તેથી આપના આગ્રહને માન આપી શકાય તેમ નથી.

ર. શિ. (ચંતુર)–ગ. ડા (વેરાવળ)–રા મો. (ખેરાળુ):

તમારા લેખ પાછા મોકલ્યા છે, તેની સાથે લખેલા કાગળમા કરેલી સૂચના ધ્યાનમા રાખીને ફરીથી લખી મોકલજો.–એક વાત લેખકોએ ખાસ લક્ષમા રાખવી કે કોઈના ઉપર અંગત હુમલા કરવાનુ સ્થાન આ પત્રને કરી શકાયજ નહિ. સામાન્ય વિષયો અથવા ખાસ પ્રસંગોને લગતી ચર્ચાઓને સર્વ રીતે સત્કાર મળે છે, પરન્તુ અમુક વ્યક્તિ વિષે લખતા ખાસ સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે બ્હેન શી ડા. ના લખાણમા–એ જે પ્રયાસ ચાલુ રાખે તો–આગળ જતા સારો સુધારો થશે, એમ લાગે છે.

ર. મા. (મિયા)–શ્રી ચ. (મહેસાણા)–શ્રી શુ (કલકત્તા)–રા ડા. (આણંદ)–રા. ના. (વેરાવળ)–રા મ. (વિરમગામ)–મ ગ (મુંબઈ)–રા. મ. (અમરેલી)–સૌ. શિ. (પીજ)–રા. જી. (ગઢડા):

ત્હમારી સૂચનાઓને અનુસરીને, હવે આ પરો નિશ્ચિત કરી ફરમ એમ લાગે છે, એટલે-ભવિષ્યમાં નીચે પ્રમાણે નવીન વ્યવસ્થા ગોઠવી તેમજ વાચકોની સુગમતા વધારવા માટે કરી છે.

(૧) પત્રમંજૂષાને અંગે "સામાજિક પ્રશ્નોત્તર" એ નામનો વિભાગ શ્રીયુત ગોને ગૃહ-સંસારને લગતી બાબતી અંગત સલાહ મળે એ માટે શરૂ કર્યો છે અને તેને તનીપદ એક વિદ્વાન અનુભવી અધિક વયના સજ્જન તથા તેમના વિશ્વાસનીય પત્નીને સોંપવામાં આવ્યું છે. ખાનગી જિન્દગીની મૂંઝવણમાં ન પડે તેમને નહિ ઉતારે એમ આશા છે, અને એ દંપતીનો પવિત્ર હેતુ પણ સારી સલાહ, તટસ્થ દૃષ્ટિથી આપવી એ સિવાય બીજો હાર્દિક નથી. સાંસારિક જીવનની મુશ્કેલીઓમાં વારંવાર કોઈ અનુભવી સલાહકારની જરૂર દેખાય છે, તે થોડે અંશે પૂરી પાડવાનો આ પ્રયત્ન છે. આ દંપતી ખાનગી પત્રવ્યવહાર આપની સાથે પણ કરવા માગતાં નથી, એમ તેઓ જણાવે છે.

(૨) કેટલાક વખત ઉપર સુન્દરી સુબોધમાં સાંસારિક બનાવોની નોંધ શરૂ કરી હતી, પણ તે યોજના આ પત્રના પ્રકાશનની અનિયમિતતાને લીધે સફળ થઈ કે નહિ, તે સમજાયું નહોતું અને થોડુંજ સમજવા પામી માત્ર આવી હતી.

સુન્દરી સુબોધમાં આવા પ્રકારની નોંધ કાયમ રહે તો બહુ સારું. એની માગણી ઘણીવાર, ઘણા કરી છે હાલમાં પણ હેમી ઇન્દુ બહેનો શિ. તથા મ. અને લાર્ડ મ. ના તથા હા એ જૂદી જૂદી રીતે દર્શાવી છે ન. મ., વળી કે આ ગામીનાં પાછલા અંકોના પુસ્તકમાં એટલું બધું વાંચવા લાયક અને કીમતી લખાણ-સંગ્રહ છે કે તેના પુસ્તક બધાંનેિ ગણીને ઘણા ઘરોમાં જોવાય છે, તેથી દરવર્ષના સુના(?)ની બાબતે "જ્ઞાન" વગેરે પેપરની જેમ સુન્દરી સુબોધમાં જુદા જુદા લેખો છાપવા કેરી તેની મનીકની સોક-પ્રિયતામાં વધારો થશે તેમ તેના વાચનારાઓથી તે દરદરેકની યાદગીરીનું સાધન થશે."

આવી બીજી સૂચનાઓ પણ મળી છે, તે મોકલનાર ગમેતેનારી ભગિનીઓ તથા બન્ધુઓનો ઉપકાર માનવાની સાથે, તે સુગમ અનુકૂળતા પ્રમાણે કરવા દરે થોડા જ વખતમાં પ્રયાસ લઈ, એમ જાહેર કરતા હર્ષ થાય છે.

ઉપતંત્રી: સુ. સુ.

૩, મળેલા પત્રો:

એક ખુલાસો

'સુન્દરી સુબોધ' ના તંત્રી સાહેબ જોગ—

મહાશય,—

વિ. વિ. કે આપના 'મે-જુન (૧૯૨૦)' ના "સુન્દરી સુબોધ" (ના અંક)માં પ્રકટ થયેલા "હૃદયોદ્ગાર" નામના કાવ્ય વિષે નીચે પ્રમાણે ખુલાસો કરવો આવશ્યક લાગે છે.

૧. શ્રીયુત "નવલ-નવનીત" નું એ કાવ્ય સ્વતંત્ર નથી એટલુંજ નહિં પણ પ્રમુખ ભાગ તો એક શ્રીલેખકના કાવ્યમાંથી અક્ષરે અક્ષર ઉતાર્યો છે. અને આશ્ચર્ય

ઉપજે છે કે એક સ્ત્રીલેખક તરફનો વિવેક ભુલી જઈ પોતાના સ્વતંત્ર લેખ તરીકે એ કાવ્ય પ્રગટ કરે છે.

૨. આપની ખાત્રી થાય તે માટે અસલ કાવ્ય જે મ્હારે ધર્મ ઈસને એટલે કે તા. ૧૦ મે ૧૯૧૯ ને દિવસે સ્નેહીજન આગળ વંચાયું હતું તે આપની/સહ ગોકળી આપેલું *

૩. લેખકની ઓળખ આપવી પડે એમ નથી. આપનાં 'સુન્દરી સુબોધ' માં "બ્હેન લહરી" ને નામે પ્રસંગોપાત લખનાર........ એ મ્હને આશિર્વાદ રૂપે એ કાવ્ય લખ્યું હતું

૪. "હૃદયોદ્‌ગાર" ની ૧ લી કડીની ચોથી લીટીના "મત્કારજે રૂનેહથી" એ શબ્દો, આપ જોઈ શકશો કે—"મંગળાષ્ટક" ની બીજી કડીની ત્રીજી લીટીમાંથી ઉતારી લેવામાં આવ્યા છે. એ સિવાય "હૃદયોદ્‌ગાર" ની બીજી કડીની છેલ્લી ત્રણ લીટીઓ તો રહેજ જ ફેરફાર સાથે એવી ને એવી ઉતારી લેવામાં આવી છે. વળી ત્રીજી કડીની પ્હેલી લીટીનો વિચાર પણ અસલ કાવ્યની ત્રીજી કડીનો છે અને છેવટે ચોથી કડીની છેલ્લી બે લીટીઓ પણ અસલ કાવ્યની પાંચમી કડીની છેલ્લી બે લીટીઓ પરથી ઉતારી લેવામાં આવી છે.

૫ જો આપ એ રા. "નવલ–નવનીત"ની ઓળખ આપશો તો આપનો ઉપકાર માનીશ

૬. પણ જો કદાચ નામ પ્રકટ નહિ કરવાનો આપના માસિકનો નિયમ હોય તો આપના માસિકના આવતા અંકમાં મ્હારાં બ્હેનના લેખને ન્યાય થાય તે માટે ઘટતી ટીકા કરશો અને જો આવશ્યક લાગે તો એમનો લેખ પ્રસિદ્ધ કરશો.

૭ છેવટે મ્હારે આપને એક વિનંતિ કરવાની છે આપણી માતૃભાષામાં જ્યારે સારા સ્ત્રીલેખકો આટલા થોડાં છે, ત્યારે આપના જ ઉત્તેજનથી લખતા મ્હારાં બ્હેનના સ્વતંત્ર લેખને "હૃદયોદ્‌ગાર" પ્રસિદ્ધ થવાથી લોકો રા. "નવલ–નવનીત" ની નકલ માને, તે શું એક સ્ત્રીલેખકને અપમાન કરી નિરુત્સાહી બનાવવા જેવું નથી? આપ સ્ત્રીલેખકને ખાસ ઉત્તેજન આપનારા છો એટલે આ બાબતમાં આપને વધારે લખવું જરૂરનું માનતો નથી અને અન્યાયી પુરુષ લેખકો તરફથી સ્વતંત્ર લેખ લખનારી સ્ત્રીઓને દાબી દેવાના યત્ન સ્હામું થઈ સ્ત્રીલેખકની પ્રતિષ્ઠા જાળવશો એવી આશા છે

લી આપનો કૃપાભિલાષી

મકરન્દ નંદસુખરામ મહેતા

તંત્રીની નોંધ: હું આશા રાખું છું કે રા. 'નવલ–નવનીત" આ પત્રનો સન્તોષ કારક ઉત્તર આપશે. અને હું એમ તો ધારું છું કે પવિત્ર બ્હેન શ્રી "લહરી" ને અન્યાય આપવાનો હેતુ તો એમનો ન જ હોય

* આ અંકના "માસિક વધારા" ના કાવ્યકુંજ વિભાગમાં તે પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે.

ઉપતંત્રી સુ. સુ.

૨૮. માકરન્દની ફરિયાદ વિષે એટલું જ લખવાનું કે અહાની લોકો ગમે તેમ માને પણ એટલું તો જાણીતું છે કે હાલ જે બ્હેનો કવિતા લખે છે, તેઓની પ્રથમ પંક્તિમાં બ્હેન "સૌભાગ્ય"નાં કાવ્યોને સ્થાન મળે છે. એમની કૃતિઓ આ માસિકના વાચકોને સુજ્ઞાત છે. અને ગ. ભાઈ વિક્રમનલાલ અંજારિયા જેવા વિચારશીલ વિદ્વાને પણ એમના "પદ્યસંગ્રહ" માં બ્હેન "સુંદરી" ની કવિતાને સ્થાન આપ્યું છે. આમ પોતે સારાં લેખક હોવાથી, એ સંસ્કારી બ્હેન કોઈ અન્યની કૃતિની નકલ ઉતારીને તે પોતાની તરીકે રજુ કરે, એ સંભવિત જ નથી.

શા. જ.

શ્રીનિવાસ અથવા પ્રીતિ યજ્ઞ

સં. ગાંગડના ઠાકોર સાહેબ શ્રી જીવાનસિંહજી તરફથી પૂછવામાં આવ્યું હતું કે—

"સુન્દરી સુબોધ" ના નવેમ્બર-ડીસેમ્બર, સને ૧૯૧૮ ના લેખોમાં ૩૧૭ મે પાને સ્વર્ગસ્થ બહેન ગં. સ્વ. મધુમતી દોલતરાય–એ લેખક "શ્રીનિવાસ અથવા પ્રીતિ યજ્ઞ" એ નામનો લેખ લખ્યો છે. તો સદરહુ લેખ મન કલ્પિત છે–કે બનેલો છે, અને બનેલ હોય તો–ક્યાંનો–તે બાબતનો ખુલાસો આપવા મે. કરશો........"

તંત્રીની નોંધ—કમભાગ્યે એ વાર્તાના સંસ્કારી લેખક ભગિની અકાળ મૃત્યુને વશ થયા છે, તેથી ખરી હકીકત શી છે તે જાણવાનું કાંઈ જ સાધન અમારી પાસે નથી, અને એ પ્રમાણે મ્હે ઠાકોર સાહેબને તો લખી દીધું છે. પરંતુ કદાપિ સુન્દરી સુબોધના અનેક વાચનારમાંથી કોઈને તે વિષે કાંઈ માહિતી હોય, અને તેઓ લખી મોકલવા કૃપા કરશે, તો તે ખુલાસો આ પત્રમાં પ્રકટ કરવામાં આવશે.

શા. જ.

૪. ચાલુ ચર્ચા:

બ્હેન સૌ. "ચારુ" કૃત—

એક આત્મકથા.

નીચે પ્રમાણે ખુલાસો સુપ્રખ્યાત "સાંજ વર્તમાન" તથા "કપોલ મિત્ર" પત્રોમાં પ્રકટ થયો હતો.

ઉપતંત્રી, સુ. સુ.

સાહેબ,

સુન્દરી સુબોધ માસિક પત્રના ૧૯૨૦ ના સપ્ટેમ્બર-આક્ટોબરના અંકમાં "સૌ. ચારુ" એ તખલ્લુસથી એક લેખક ભગિનીએ "એક આત્મકથા" નામની વાર્તા લખેલી.

ઉષા: અંક બીજો.

જાન્યુઆરી—ફેબ્રુઆરી (૧૯૨૧)* ના સુન્દરીસુબોધના અંકથી ચાલુ:

" અડાલજની ઉજાણી. "

" શું ઉજાણી ! આવા મોંઘવારીના સમયમાં, હાડમારીના વખતમાં ને ઉધરાણાના કાળમાં, તમે શું ઉજાણીએ ગયાં હતાં ? " " હા, ઉજાણીએ, અમારી આખીએ વાત ધ્યાન દઈને એક વખત સાંભળો, પછી જે ઠપકો દેવો હોય તે દેજો. "

અમારા વિદ્યાલયના ચાલકોએ, શિક્ષણ વિશેષ ફળદાયી નીવડે તે સારૂ, ગુરૂ શિષ્યાનો સંબંધ માત્ર નિશાળ પૂરતો ન રહેતાં ઘર જેવો થાય અને સૌ પોતાને એક કુટુંબવત્ લેખે, એ જરૂરનું માન્યું છે; તેથી શાળાના સમય બાદ પણ વખતો વખત સૌ એકઠાં મળે તે માટે જુદી જુદી યોજનાઓ ઘડી છે. તેમાંની એક વિદ્યાર્થિનીઓને રજાના વખતમાં કોઈ સારા સ્થળમાં લઈ જવાં; આથી ભૂગોળ અને ઇતિહાસનું કંઈક વ્યવહારિક જ્ઞાન પણ મળે અને સદા પોતાના પિંજરામાં પૂરાઈ રહેલાં અમે પક્ષિઓ ઘડી આનંદ વિહરી શકીએ.

આ ઉદ્દેશથી અમે આસો વદની રજાઓમાં " અડાલજ " જવાનો વિચાર રાખ્યો ન્હાનાં મ્હોટાં થઈને ૫૦ જણ હતાં ચાર પાંચ દિવસ અગાઉથી બધાના મનમાં " અડાલજ " " અડાલજ " થઈ રહ્યું હતું. ત્યાં જઈ રમવાનું, ફરવાનું, ગાવાનું ને ખાવાનું–એ જ ધુને બધાનાં મગજ તર થઈ રહ્યાં હતાં.

ત્યાં આખો દિવસ રોકાવાનું હતું એટલે જમવાની સગવડ કરવાનો વિચાર થયો. રસોઈ બનાવવાનો ખટરાગ ત્યાં રાખવાનું બધાંને યોગ્ય ના લાગ્યું પરંતુ એવી દરખાસ્ત મૂકાઈ કે દરેક જણ પોતપોતાની ઈચ્છાનુસાર પોતાના જેટલું ખાવાનું પોતાને ઘેરથી કરી લાવે. આ વાત વધુમતે ઉડી ગઈ અને એવું ઠર્યું કે વિદ્યાલયમાં બધી બ્હેનોએ ભેગાં થઈ ખાણું બનાવવું. કશી પણ બનાવેલી ચીજ બજારમાંથી લાવવી નહિ. આથી જવાને આગલે દિવસે ખાણું બનાવવા અમે એકઠાં થયાં. આ તૈયારીમાં પૂજ્ય સૌ. શારદા બ્હેન પણ હતાં. એ વખતે છોકરીઓ અને એમના વચ્ચેનો દેખાવ, જાણે કે કોઈ મા પોતાની છોકરીઓની સાથે, તેમની સલાહ અને મદદથી, રસોડામાં કોઈ ભારે રસોઈની તૈયારી કરી રહી

---

* એ અંકને સુન્દરીસુબોધના નવેમ્બર–ડિસેમ્બર (૧૯૨૦) ના અંક તરીકે ગણવામાં આવ્યો છે. (તે વિષે આ અંકની શરૂઆતમાં સૂચીપત્ર આપ્યું છે, તે જોવું).

"ઉષા" અમદાવાદના "મહિલા વિદ્યાલય" નું હસ્તલિખિત ત્રિમાસિક પત્ર છે. તેનો પ્હેલો અંક તથા બીજા અંકનાં ૧૬ પૃષ્ઠો ૧૯૨૦ની સાલના સુન્દરી સુબોધમાં પ્રકટ થઈ ચૂક્યાં છે.

તંત્રી: સુન્દરી સુબોધ.

શોધ્યો એવો, દેખાતો હતો. કોઇ પણ જાતની શરમ કે વિરોધ વિના, ભાથાની–ખપ તે બતિ સુધીની–બધી તૈયારીઓ, પૂર્ણ આનંદ અને ઉત્સાહથી અમ્હે જાતે જ કરી. એમાંથી પરવારી રાતે સુધી બ્હેનો ઘેર ગઇ અને બીજા દિવસના ઉજાણીના સુંદર હતાં સ્વપ્ન ઉંઘમાં અનુભવવા લાગી.

આસો વદ આઠમે, સ્હવારે સાતની ગાડીમાં અમે અડાલજ જવા નીકળ્યાં ત્યારથી જ બધાંના અંત કરણમાં આનંદ માતો નહોતો. "અમ્હે ત્યાં રમીશું," "અમ્હને રમવા દેજો," "અમ્હે ફરવા અને રમવા જ આવ્યાં છીએ," ઇત્યાદિ શબ્દો શરુ થવા લાગી અને ખોડીઆર સ્ટેશને ઉતર્યાં ને ત્યાંથી અડાલજ જવાને કરેલા ગાડાની સાથે રકઝક કરતાં સહેજ વાર લાગી, એટલામાં તો છોકરીઓએ ખો રમવાનું શરુ પણ કર્યું જે બ્હેનો ઘેર જરી ઉતાવળી ચાલતાં પણ શરમાય તેઓ અહિંઆં તો ખુલ્લા મનથી દોડવા લાગી. ગાડાં ત્રણ કર્યાં હતાં પણ કોણ બેસે ? છેક ન્હાની બાળાઓને પરાણે બેસાડી. બાકી બધાં ચાલતાં, કુદતાં અને દોડવાની શરતો કરતાં અડાલજ પહોંચ્યાં ત્યાં શ્રીમાન ગોકળભાઇ શેઠને ત્યાં થોડીવાર મુકામ કર્યો. અહિં બે ત્રણ ભાઇઓ અમને આનંદ આપવા તૈયાર જ હતા; તેમાં એક મુખી કાકા હતા. કાકા કેમ ? એમ કે એક તો એ વૃદ્ધ હતા અને બહુ ગમતી સ્વભાવના હતા. એમણે અમ્હને બહુ હસાવ્યાં. પણ અમ્હે શું બોલાં બોલાં હસ્યાં જ કર્યું ! ના, ના. ઘરની દિવાલોમાં ભરાઇ બેસી અમ્હને હસવું પણ ગમ્યું નહિ. તમે જ કહોને ! શી રીતે ગમે ? અમે તો ગયાં વાવે

ત્યાં ઉપર નીચે હરી ફરી બધું જોયું. વાવને બધા થઇને પાંચ માળ ને ગર્ત કોઠા છે. સાત માળ બાંધવાનો વિચાર હશે અને અધુરું રહ્યું હશે એમ જણાય છે. પાળાની ભમરીઓને બાદ કરીએ તો નીચે ઉતરવાને ત્રણ તરફ બજથીઆં છે અમે એક તરફથી ઉતર્યાં. ત્યાં ભીંત ઉપર વાવનો ટુંક ઇતિહાસ લખેલો છે, તે જેવો ઉકલ્યો તેવો સાધારણ વાંચ્યો. વાવનો ઘાટ લગભગ અહિંની–અમદાવાદની–દાદાહરિની વાવ જેવો જ છે. પણ એનાથી ચોખ્ખી વધારે રહે છે. ગામના લોકો આ જ વાવનું પાણી પીએ છે. વાવના બે માળ પાણીમાં ડુબેલા છે. ત્યાં એક બે છોકરા વાવમાં ભુસકા મારતા હતા. તે જોઇ અમારામાંથી એક બાઇ જેમને તરતાં સારૂં આવડતું હતું તેમણે ભુસકો મારી તરી બતાવવાની ઇચ્છા બતાવી અમ્હે પ્રથમ તો બીકને લીધે બહુ આનાકાની બતાવી, છતાં જ્યારે એ બાઇએ એકવાર, બેવાર, ત્રણવાર, જુદી જુદી જગ્યાએથી અને જુદી જુદી રીતથી–તેમ તર્યાં પણ જુદી જુદી રીતથી, ત્યારે તો અમ્હને ઘણો જ આનંદ થયો અને કેટલાકને તો તરવાને મન લલચાયું પણ ખરું–પણ શું કરે ? આવડવું જોઇએને !

ઠીક, ચાલો, વાવ જોઇ આવ્યાં. કર્યાં ? જ્યાં કડીઆ ભાઇ (ખાવાના) અને તાંસળા ભાઇ (દુધના) ની મુલાકાત થાય ત્યાંસ્તો ! હવે તો જવાને એમને જ મળવાનું મન હતું. થોડી જ વારમાં મન, શરીર અને આત્મા બધાને તૃપ્ત કરવાની તૈયારી થઇ ગઇ.

વાવની સામે અને તળાવને કિનારે, એક વિશાળ વડના ઝાડની નીચે, ટેકરી પર અમારી ઉજાણી ગોઠવાઇ. ટેકરી પર એટલે એની ધુળમાં નહિ હો ! કેળનાં અને ખાખરાનાં પાદડાં હતાં. અમ્હે બધાંએ ગોળ કુંડાળે ગોઠવાઇ ગયાં અને પીરસણું શરૂ થયું. પીરસવાની મઝાહ તો વળી ઓર જ હતી. બ્હેનો અને ભાઇઓ હાથોહાથ કેટલીક ચીજો

દરેકને પહોંચાડવા લાગ્યા, તે હાની રમત જેવું લાગતું હતું. જાણે જમવામાં યે કિન્ડર-ગાર્ટન દાખલ કરી દીધું ના હોય! કેટલીક વાનીઓ તો જાણે ઉડીને પણ પીરસાતાં હતાં. અને મ્હેં તો ફંડીઆનું મથક જ પસંદ કર્યું હતું! વારૂ, બધું પીરસાઈ ગયું. અનેક પ્રકારનાં ગપ્પાં મારતા અને હસતાં અમ્હે સપાટાબંધ "ઉજાણી" ની સાર્થકતા કરવા લાગ્યા. આહા! કેવો આનંદ! ટેકરાના ઢોળાવે, બરાબર સામાં તળાવ આવેલું છે. પાછળ એક કુવો અને બાજુપર વાવ છે. કુવે પાનીઆરીઓ પાણી ભરે છે. છોકરાં વડવાઈએ હિંચકા ખાય છે. ભેંસો તળાવમાં પાણી પીવા ઉતરે છે. કેટલાંક જવાનીઆઓ વાવમાં ભૂસકા મારે છે. અને ભેળા કુંડાળે ગોઠવાઈ ગએલું અમ્હારૂં ટોળું ગોવાળીઆની ઉજાણીનો ખ્યાલ આપી રહ્યું છે. જો કે અમ્હારી ઉજાણીમાં કાળીઆની સામગ્રી ન હતી, એ મધુવન ન હતું, એ લીલી લીલી ઘાસ ન હતી, એ ગોપોનું ધણ ન હતું, એ દધિ માખણ ને રોટલાના કટકા લાંથના ઓઝળામાં ગોઠવેલાં ગોવાળીઆઓનું વૃન્દ ન હતું: પણ મગજ પૂરી ને પાતરાં કેળની સુંદર પત્રાવળીમાં ગોઠવી કળિયુગની બાળાઓ હારબંધ બેસી ગઈ હતી. છતાં અમ્હારૂં ટોળું કંઈક ગોવાળીઆઓનો આનંદ લેતું હતું. મન એવા કોઈ અગમ્ય આનંદથી ભરપૂર હતાં અને જાણે આ શાંત ગ્રામ્ય સ્થળે, તળાવને કિનારે દૂરની ઝાડીમાંથી ચાલી આવતી કોઈ કોઈ ગાય સાથે કહાનાના ઝણકારા વાગતા હતા. અસ્તુ અમ્હે તો મગજ પૂરીને સારો ઇન્સાફ આપ્યો. કડીઆ, દાળભાત ખાલી કર્યાં. અંતે જમ્યાં અને ત્યાં મળવા આવેલા ભાઈઓ અને માણસોને પણ જમાડ્યા. આ પ્રમાણે અનુકૂળ પરિસ્થિતિને યોગે અમ્હે સર્વ પ્રકારે તૃપ્ત થઈ અડાલજના એક ભાઈ પાસે વાવનો નીચે પ્રમાણે ઇતિહાસ સાંભળવા બેઠાં.

દડોલમાં વાઘેલા વંશનો વીરસીંહ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને રૂડબાઈ નામે એક બ્હેન હતી. આ વખતે અમદાવાદમાં મહમદ બેગડો બાદશાહ હતો. તેને રૂડબાઈ સાથે લગ્ન કરવાની ઇચ્છા થઈ. આ વખતે મુસલમાનોનું જોર ગુજરાતમાં ઘણું હતું. અનેક પ્રકારના જુલમ અને લુંટફાટથી રજપૂત પ્રજા દબાઈ જવા આવી હતી. છતાં તેમનું શૌર્ય અને જાત્યાભિમાન તદ્દન નાશ ન્હોતાં પામ્યાં. વીરસીંહે પાદશાહની ઇચ્છા રૂડબાઈને જણાવી. રૂડબાઈ બહુ ચાલાક અને પ્રપંચી હતી. તેણે પોતે પાદશાહ સાથે પરણવા ખુશી છે એમ કહેવરાવ્યું, તે પહેલાં આ રાજ્યમાં પોતાનું કંઈ નામ કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી. બાદશાહ ખુશી હતો. રૂડબાઈની ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાને રૂપીઆ આપ્યા. (કહે છે કે વાવ બંધાવતાં ૧૨૫૦૨૭૯ રૂપીઆ ખરચ થયું છે) કંઈપણની પાસે જ એક વાવ બંધાવવી હતી એટલે અડાલજ આગળની જગ્યા પસંદ કરી. વાવ પૂરી થયે પરણવાની શરત હતી; પણ તેને તો કેટલાંક વર્ષ વીતી ગયાં. બાદશાહ અધીરો થયો. તે રસાલા સાથે રૂડબાઈને લેવા આવ્યો. રૂડબાઈનો દૃઢ નિશ્ચય હતો કે પોતાનું શરીર એક યવનને હાથે ભ્રષ્ટ નથી થવા દેવું; આથી બાદશાહને આવતો જાણી તેણે વાવમાં પડતું નાખ્યું અને માન્યું કે મ્હારા એકલીની ખાતર અનેક માણસના નિરર્થક મૃત્યુ થશે,—છતાં બળાત્કારે વશ થવું પડશે તો! ધન્ય છે આર્ય બાળા, ત્હારા જાતીય ગૌરવને અને સ્વધર્મનિષ્ઠાને!! ત્હને આ લોકમાંથી સીધાવ્યે લગભગ ચારસો વર્ષ થયાં છે પણ ત્હારાં ઉજ્જવલ કીર્તિકર્મ અને સ્મરણચિન્હ આજ પણ સજીવ સ્વરૂપેજ ત્હારાં દર્શન આપી રહ્યાં છે.

આ પછી એ બાઈએ કેટલુંક સંગીત અને ગરબા સાંભળવાની ઇચ્છા દર્શાવી; આથી બ્હેનોને ગાવાનો અગાઉથી આગ્રહ કરવો પડ્યો. ગાયું, પરંતુ આગ્રહથી જેવું ગાઈ શકાય તેવું!—એમને તો રમવાની જ અત્યંત હોંશ હતી. રમ્યાં કેટલીક બુદ્ધિ ખીલવે અને આનંદ આપે એવી બેઠી રમતો પણ રમ્યાં. પછી શિક્ષકો અને છોકરીઓએ દોડવાની શરતો કરી. આ વખતનો દેખાવ ખરેખર સાનંદાશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરનારો હતો. આપણા હિન્દુ સંસારના મર્યાદિત અને સંકુચિત વિચારમાં ઉછરેલી છોકરીઓ, કંઈક વયમાં આવતાં પુરુષ જોડે બોલતાં પણ શરમાય છે. તે અત્યારે શિક્ષકોની સાથે એટલી છૂટથી રમતી હતી, કે થોડી વાર તો શિક્ષક અને શિષ્યાનો સંબંધ વિસરાઈ સમોવડીઆ મિત્ર જેવો લાગતો હતો. શિક્ષકો દોડતા—કોઈ અજબ રીતે દોડતા—પગ લથડાતા અને બાળાઓને હસવાનો ખોરાક મળતો. હરરોજ, બપોરની રજામાં છોકરીઓને રમતી શિક્ષકોએ જોઈ હોય અને છોકરીઓએ જાતીય પ્રસંગ અનુભવ્યો હોય પણ શિક્ષકોને અને તે પણ પોતાની સાથે રમતા ક્યાં દીઠા હોય! આ પ્રસંગ બહુ સારો મળ્યો. કેટલીક રમતો તો બ્હેનોએ ભાઈઓને શીખવાડી બોલો, ત્યારે અત્યારે આમાં કોણ શિક્ષક?

સદ્ભાગ્યે કે દુર્ભાગ્યવશાત્ અમ્હે પાંચેક જણ આ રમતોમાં ઠેઠ સુધી હાજર નહોતાં અહિં રમત ચાલતી હતી. એ વખતે પૂજ્ય શ્રી તારા બ્હેન અને પૂજ્ય ગં. સુશીલા બ્હેનને ગામના બૈરાં સાથે ગુફતગુ કરતાં અને તેમને બે શબ્દ કહેવા ધર્મશાળામાં જવાનું થયું. કેટલાંક બૈરાં આવ્યાં હતાં. પ્રમાણમાં તેઓ બ્હારની બાબતથી અજ્ઞાન અને નિરસ લાગતાં હતાં, છતાં સ્હેલા સ્હેલા વિવેચનથી અને ઘરમેળુ વાતચીતથી તેમની સાથે કેટલીક રસભરી ચર્ચા થઈ. તેમાંની કેટલીક બ્હેનોને રેંટીઆનો શોખ થઈ આવ્યો જો શ્રીમતી અનસૂયાબ્હેન ત્યાં રેંટીઆ મોકલવાની તથા થોડો વખત કોઈને રાખી શીખવાડવાની ગોઠવણ કરે તો કેટલાંક શીખવાને તૈયાર થયાં છે.

લગભગ પાંચેક વાગે, અમ્હે રમતોમાંથી ફારગ થઈ ધર્મશાળામાં ભેગાં થયાં અ-મ્હારા નાસ્તાના કંડીઆ અગાઉથી ત્યાં આવી ગયા હતા. તેમાંથી દરેક જણને ચેવડો અને કેળાં વ્હેંચવામાં આવ્યાં. નાસ્તામાં પણ નિર્દોષ આનંદ અને મજા સમાયાં હતાં. કાગળના કટકાઓ ઉપર નાસ્તાની વાનીઓ પીરસવામાં આવી હતી. ખાલી થઈ ગએલાં કેળાંનાં છોડાં અને મગફળીના દાણાથી કાગળ ઉપર વિવિધ પ્રકારના સાથીઆ ગોઠવતી, હસતી મશ્કરી કરતી, કંઈક ચિત્ર વિચિત્ર સૂરથી જુદી જુદી ભાષાઓ બોલતી છોકરીઓએ પુષ્કળ આનંદમાં નાસ્તાની ક્રિયા પૂરી કરી. બધાં એમાંથી પરવાર્યાં. ગાડાં જોડાયાં. આ વખતે બ્હેનો દોડી રમીને ખૂબ થાકી ગઈ હતી, તેથી કેટલીક બેઠી. અમ્હે કેટલાંક ચાલતાં હતાં. અત્યારે છોકરીઓને કોઈએ ગાવાનું કહ્યું ન હતું, છતાં ચાલનારી અને ગાડામાં બેઠેલી બધી છોકરીઓએ સ્વેચ્છાપૂર્વક જે જે હિન્દી ગુજરાતી ભજનો આવડતાં હતાં, તે ગગનભેદી સૂરથી "મગન મગનતાં" સુરે સાથે ગાવા લાગી. ધુળ ઉડીને ગળામાં ભરાતી હતી તેમજ ચાલવાથી શ્વાસ ચઢતો હતો, તેની પણ દરકાર ન કરતાં ગાયે જતી હતી.

વખતે હું વારા ફરતી બે ગાડાની પાછળ પાછળ ચાલતી હતી રસ્તો ઘણો સાંકડો હતો. સેંજસાંજ ખાડા ટેકરી અમ ખૂબ હતાં ગાડાં તેમની વધારેમાં વધારે ઉતાવળી ગતિથી ચલાવવામાં આવતાં હતાં. ગાડાંઓના અથડાવાથી લાડુના ભરતા! રકાનો ધબો ખણ-

બજાર, ધૂળના ગોટથી પ્રાણાયમ કરવાની પડતી ફરજ, બ્હેનોના સંગીતનો પ્રચંડ ધ્વની અને સાયંકાળના અસ્તાચળમાં પધારતા સવિતા નારાયણનાં વૃક્ષોના પાંદડામાંથી ઝીલાતા અસંખ્ય કિરણો, હૃદયને એટલી ઉચ્ચ ભૂમિકા પ્રત આકર્ષી રહ્યાં હતાં કે ખરેખર એ પ્રસંગનું વર્ણન કરવું, મ્હારા જેવી અલ્પ બુદ્ધિવાળીથી અશક્ય છે. અમારા આખાએ દિવસના આનંદનું વર્ણન તો કવિવર કાળીદાસ કે ભવભૂતિ જેવા અથવા અર્વાચીન કવિ શ્રી નરસિંહરાવ કે ન્હાનાલાલ જ કરી શકે. હું તો માત્ર થોડું લખ્યું ઘણું સમજવાનું જ વાંચકોને સોંપી શકું!

ગમે તેમ હો, અમ્હારો આનંદ ઓર હતો. પુષ્કળ ગમ્મત કરતાં અમ્હે ૭ વાગે સ્ટેશન પર આવી પહોંચ્યાં. ગાડી આવવાનો બે કલાકની વાર હતી. રાત પડી હતી; એટલે દોડવું, કુદવું ફાવે તેમ નહતું, તેમ તદ્દન નવરાં બેસી રહેવું, આટલો ઉધમાત કર્યા પછી, ગમે ખરૂં કે? અમ્હે માંડ્યા વાર્તાઓ કહેવા અને, મ્હેં તો સાંભળવા!—મ્હને શું આવડે તે કહું-? ઘરમાં બાળકો આગળ વાર્તાઓ કહેવાના વૃદ્ધોનો પદ્ધતિ મ્હને બહુ કિમતી સમજાય અને એથીયે કિમતી, મ્હને બાળકોની સ્મરણ શક્તિ અને સરસ રૂપમાં કહી સંભળાવવાની શક્તિ જણાઇ. અહિં પણ વિના ઓનાકાનીએ ગાયું, વર્ણન કર્યા ગયા, બે કલાક્તો, તે ખબરે ના પડી. ગાડી-છુક છુક કરતી, દોડતું પિંજર પણ અમ્હને અમ્હારા મૂળ પિંજરમાં નાખી આવવા ભૂં ભૂં કરતા તેના નાયક સાથે આવીને ઉભું. પરાણે પાડાઓ વાગ્યા હતા. કેવું છટકો હતો? બેઠાં છેવટે ગાડીમાં, "જુનાનો છેડો ઘર."

ગાડી એક બે મિનિટ ઉભી રહેતી હતી. તેથી અમ્હે બધાં છુટાં છુટાં ડબ્બામાં બેસી ગયાં હતાં. છોકરીઓનો ડબ્બો અમ્હારાથી પાંચ છ ડબ્બા પછીનો હતો. ગાડી ઉપડી ને એમણે "વંદે માતરમ્", "ભારત અમ્હારો દેશ છે", વગેરે દેશ ગીત એટલા જોરથી ગાવા માંડ્યાં કે દોડતી ગાડીના ધુધવાટમાં પણ તેમનો પ્રત્યેક શબ્દ ગાનારનો પરિચય પાડતો અમ્હારા કાનમાં પેસતો. સાબરમતીના સ્ટેશન પર તો સ્ટેશન માસ્તર, ગાર્ડ વગેરે ઘણા માણસો સાંભળવા ઉભા થઇ રહ્યા અને સાંભળવામાં એટલાં બધાં લીન થઇ ગયા હતા કે જેથી ગાડી ત્રણેક મિનિટ મોડી ઉપડી, એમ બધાને લાગ્યું. આથી છોકરીઓએ છેવટ વંદે માતરમની મોટી ગર્જના કરી ગાવાનું બંધ કર્યું.

અમ્હે અમદાવાદ આવ્યા અને સમયસરે પોતપોતાની ઉપાધીમાં પડ્યાં; પરંતુ હજીએ ત્યાંનો આનંદ ભૂલાતો નથી. બીજી રજામાં અમ્હને ક્યાં લઇ જશો? આવા પ્રશ્નો તે દિવસે પુછાયા હતા અને હજીએ પૂછાય છે. તેથી સમજાય છે કે આવી યોજના, અનુભવ વધારવા, કંઇક જ્ઞાન મેળવવા અને સાત્વિક આનંદ લુંટવા, સર્વોત્તમ છે. અન્ય શાળામાં અભ્યાસ કરતી, અમ્હારી સાથે આવેલી એક બ્હેને કહ્યું હતું કે આ સંસ્થામાં હું આ એક ખાસ વિશેષતા જોઉં છું. તે એ છે કે આપણને શિક્ષકો ભાઇ જેવા લાગે છે અને એમનો બીલકુલ ભય લાગતો નથી.

ત્યારે હવે આટલી બધી પ્રવૃત્તિ અને દોડધામીના સમયમાં અમ્હે, થોડા ખર્ચે અને સમયે, આવું સાનંદ અનુભવ સાધીએ એમાં શું ખોટું?

—પદ્માવતી.

—❦—

નિદ્રા ભંગ.

એક બાળ સુન્દરી નિદ્રાધીન હતી.

નિદ્રા ઘણી લંબાઈ — આટલી લાંબી રાત્રિ કોઈ પણ વખત નહોતી. તે સુન્દરીનાં બાળકો ગૃહમાં અંધકાર જોતાં છતાં માનતાં કે રાત્રી વીતી ઉષા ઉગી હશે. બ્હારી ઉઘાડી પૂર્વમાં જોયું તો ત્યાં પ્રકાશ હતો. બ્હારી ઉઘાડી પશ્ચિમમાં જોયું તો ત્યાં પણ પ્રકાશ હતો. છતાં ગૃહમાં તો કૃત્રિમ દીપકનો જ પ્રકાશ હતો. તમામ જગત્ ઉત્સાહથી કલ્લોલ કરતું. સર્વત્ર પ્રવૃત્તિ જણાતી. સર્વે પોતપોતાનાં ગૃહમાં અને બ્હાર સ્વતંત્રતામાં ફરતાં હતાં.

બાળકો માતા પાસે ગયાં ને એક માતાને ઢંઢોળી. માતા મચ્છરદાનીવાળા પલંગમાં આરામ લેતી હતી. માતાને આરામમાં પરતંત્રતા ભાસતી નહિ. પોતે સર્વદા સુખમાં જ છે એવા ભાસથી તે નિદ્રા લેતી હતી. પુત્રે ઢંઢોળી હાક મારી. માતાએ નશાની તળાઈમાં પાસું બદલ્યું. બીજી હાક મારી, ત્રીજી હાક મારી, એમ અનેક હાક મારી, છતાં માતા ન ઉઠી. જરા જરા જાગૃતિમાં આવી પણ ઉઠી નહિ.

છેવટે બીજો બાળક આવ્યો. તેણે ધાર્યું કે માતાની નિદ્રાનું કારણ મદિરાનો કેફ છે. તેને લાગ્યું કે માતાને પોતાની સુખશાન્તિનાં સાધન જાતે ઉત્પન્ન કરવાનાં હોત તો પોતે આવી નિદ્રામાં પડી બેપરવા ન રહેત. સૂર્યોદય સમયે જેમ બીજી સ્ત્રીઓ ઉઠી ગૃહકાર્ય—ગૃહ સુખ માટે કરવામાં આવતાં કાર્યો—માટે જે ઉત્સાહથી અને જે ઉદ્યમથી યત્નો કરે છે તે કરત. બીજાના આપેલા છત્રપલંગમાં સુવા કરતાં પોતે જાતે યથાશક્તિ જે રચના આમ કરત તેના પર તે શયન કરત. પછી તે છત્રપલંગ ન હોય કે શરીરમાં ખુંચે તેવી કાથીની ખાટ જ હોય. તેનામાં સ્વાશ્રયની ભાવના હોય તો તે આમ બેદરકાર જણાત નહિ. અને સ્વાશ્રયથી તે જે સુખ પ્રાપ્ત કરી શકત તે હમેશ અખંડ અને નૈસર્ગિક જ હોત. માટે તેને જગાડી જગતમાં મોકલવી. ગૃહનો આશ્રય મુકાવવો અને સ્વાશ્રયી બનાવવી.

આમ વિચાર કરી તેણે માતાને ખૂબ ઢંઢોળી, માતાના પલંગનું છત્ર દૂર કર્યું. ઓરડાના દીવા ઓલવી નાખ્યા. બ્હારી ઉઘાડી બાહ્ય જગતનું તેજ તેના મુખપર પડવા દીધું ને પલંગને ખૂબ જોસમાં હલાવ્યો. પલંગના પાયા મૂક્યા. માતા ઝબકી ઉઠી. સૂર્યનો પ્રકાશ જોયો. માતા હાંફળી ફાંફળી ઉઠી. જગત્ સાથે પ્રવૃત્તિમાં જોડાવા ગૃહનો આશ્રય મૂકવા તત્પર થઈ.*

અરવિન્દ ઠાકોર.

---

* ઉપરના રૂપકમાં—માતા તે હિન્દી પ્રજા, નિદ્રા તે મોહ, પૂર્વ તે જાપાન, પશ્ચિમ તે યુરોપ અને અમેરિકા પ્રદેશો, પુત્ર તે મિતવાદી કે નરમપક્ષ (મોડરેટ), બીજો પુત્ર તે ઉદ્દામ કે ગરમપક્ષ (એક્સ્ટ્રીમીસ્ટ), ગૃહ તે બ્રીટીશ રાજ્ય, પલંગ છત્ર વગેરે તે બ્રીટીશ રાજ્યની સલાહશાન્તિ અને કાથીની ખાટલી તે અશાન્તિ અથવા અવ્યવસ્થા એવા એવા અર્થ યોજાએલા છે.

જીવન ક્રિયા અને ખાનપાન.

(એક સંવાદ)

જમના—ગંગા, મ્હોંને અડકાડી આરશી કેમ રાખી છે ! એમ તે વળી મોઢું બ-રાબર લ્હુાતું હશે ?

ગંગા—મ્હેં આરશી નસકોરાં સામે ધરી રાખી છે મારા નાકમાંથી કોઈ વાયુ નિ-કળતો લાગે છે, તેથી આરશીની સપાટીપર ઝીણાં મોતિયા જેવું ઝાંખું વળે છે.

જમના—ઓહો ! એમાં નવાઈ જેવું શું લાગ્યું ? દરેક પ્રાણીમાં જીવ હોય ત્યાંસુધી આ ક્રિયા ચાલે છે. ઉચ્છ્વાસ વડે શરીરને નકામા પડેલ બાષ્પ અને વાયુ ફેફસામાંથી બ્હાર નીકળે છે. આ શિવાય પણ બીજા પદાર્થો—મળ, મૂત્ર, પરસેવો, વિગેરે—નકામા હો-વાથી શરીરમાંથી છૂટા પડે છે કોઈ મનુષ્ય ખાધા કે પીધા વિના મ્હોટા પણ નાજુક કાંટાપર આખો દિવસ બેસી રહી ઉત્સર્ગ પામેલા પદાર્થને દૂર રાખે તો તેના વજનમાં લગભગ સાત શેર જેટલો ઘટાડો થએલો જણાય છે. આ ઉપરાંત બે મણ બરફ જેવું ઠંડુ જળ તેમાં પૈસા પડે એવી ઉકળતી સ્થિતિમાં લાવવા જેટલી ગરમીની જરૂર પડે તે-ટલી ગરમી દરરોજ શરીરમાંથી જતી રહે છે આ બધાં જીવન ક્રિયાનાં પરિણામ છે આ-પણું શરીર વરાળ યંત્રને મળતું આવે છે, બંનેમાં અંદરથી ઉત્પન્ન થએલી શક્તિ વડે હલન ચલન થાય છે, એકને કોલસો બળવાથી શક્તિ મળે છે, બીજાને ખાદ્ય પદાર્થનું શરીરમાં દહન થવાથી શક્તિ મળે છે, કોલસો ઓછો હોય પૂરતી શક્તિ મળે નહિ, વધારે હોય તો અગ્નિ ધુમાયા કરે અને યંત્ર બગડી જાય, ખોરાક ઓછો લઈએ તો શરીર ટકે નહિ, વધારે લઈએ તો માંદા પડાય. યંત્ર જડ પદાર્થનું બનેલું છે, કારણ કે તે જે કણોનું બ-નેલું છે તે જડ છે. શરીરમાં ચેતન હોય છે, કારણ કે તે જે કણો—કોષનું બન્યું છે કે તે દરેક જીવમય છે

ગંગા—યંત્રને જેમ ઘસાયલા ભાગ બદલી નવા જડ ભાગ પુરા પાડી ચલાવવામાં આવે છે તેમ શરીરને પણ નવા ચેતન ભાગ પુરા કેમ ન પાડી શકાય ?

જમના—જડ અને ચેતન વચ્ચે મુખ્ય ભેદ એ છે કે ચેતન કાયા સ્વતન્ત્ર રાજ્ય જેવી છે. તેને જરૂરનું બધું તે જાતે જ બનાવે છે બીજાની બનાવટ સામે સુસ્ત અસહ-કાર બતાવે છે ખરેખર, શરીરમાં બ્રહ્માની સર્જના જેવી 'મંડન' કે 'ઉપાદ' ક્રિયા અને શંકરની સંહાર જેવી 'ખંડન' કે 'વ્યય' ક્રિયા સતત ચાલ્યા કરે છે આ બન્ને ક્રિયાઓ ભેગી મળી પરિણામે વિષ્ણુની પાલન જેવી 'જીવન સમતોલ' ક્રિયા નિપજે છે. મંડન અને ખંડન સરખા પ્રમાણમાં હોય તો શરીરનું સમતોલ ટકે છે બાલ્યાવસ્થામાં મંડનનું પ્રમાણ વધારે હોવાથી શરીર વૃદ્ધિ પામે છે અને ખંડનને પરિણામે થતા ઘસારા કે ક્ષયની મરામત કે સમારકામ ત્વરાથી ચાલે છે, વૃદ્ધાવસ્થામાં આથી ઉલટી સ્થિતિ હોય છે. યુવાવસ્થામાં મંડન ખંડનનું સરખું પ્રમાણ હોય છે આમ હોવાથી ખોરાક બાબત ધ્યાન આપવાની જરૂર રહે છે, માટે ખોરાક એટલે શું તે બરાબર જાણવું જોઈએ.

ગંગા—ખોરાક એટલે જે ખવાય કે પીવાય તે ચા, ટાઢી, મમરા, વિગેરે ખોરાક કહેવાય.

જમના—આપણે જે જે કરીએ છીએ તે બધું ખરું કામ હોતું નથી; તેમ આપણે જે બધું ખાઈએ કે પીએ તે તે હાઈ ખોરાક લેખાય નહિ. ખાધા કે પીધા પછી પચીને લોહીમાં એકરસ થઈ જાય, શરીરને પોષણ આપે, ખંડન થએલી પેશી,—કોષ સમૂહ—ની મરામત કરે, કોઈ પણ અવયવ કે તેની નિર્માણ થએલી ક્રિયાને નુકશાન કરે નહિ, અને દરેક ભાગને શક્તિ તથા આખા શરીરને ગરમી પૂરી પાડે, તેવો પદાર્થ ખોરાક કહેવાય.

ગંગા—તમારા બોલવામાં કંઈ સમજણ પડતી નથી.

જમના—ઠીક. ખોરાકની વ્યાખ્યા કરતાં તેના વર્ણનથી રસ પડશે. તેની પસંદગી કરવામાં સ્વાદ કરતાં તેના પોષક ગુણ વધારે અગત્યના છે તે શરીરનો પોષણ કે પુષ્ટિ અને આરોગ્ય માટે છે. અને તે પ્રમાણે તેના ત્રણ ધર્મ છે—

૧. શરીરને સશક્ત રાખી તેને જોઈતી ગરમી પૂરી પાડવી. આ હેતુ સાધવા માટે (અ) ઘણી ગરમી પૂરી પાડે તેવા ઘી, તેલ, ચરબી વિગેરે, મેદક કે તૈલી પદાર્થોનું સેવન થાય છે; (આ) સામાન્ય ગરમી આપે તેવા ઘઉં, બાજરી, જુવાર, ચોખા વિગેરે ખેળવાળા ધાન્યનો ઉપયોગ થાય છે, અને (ઇ) ગરમી ઉપરાંત સ્વાદ આપે તેવા સાકર, ખાંડ, મધ વિગેરે મિષ્ટ પદાર્થ વપરાય છે.

૨. શરીરનું બંધારણ કરવું. વૃદ્ધિ પામતાં શરીરને માટે નવા કોષનું મંડન કરે અને તેથી ઘસાયલા કોષની મરામત થાય તેવા દુધ, શિંગ, કઠોળ, દહીં, ઇંડાં, વિગેરે જેવા નાઇટ્રોજનવાળા કોષદ કે પેશીદ પદાર્થ જરૂરના છે.

૩ જીવન ક્રિયા નિયમસર ચલાવવી. આ હેતુ માટે ક્ષાર અને જળથી ભરપૂર શાક, ભાજી અને લીલો તથા સુકો મેવો કામના છે. મોતીલાલ, અમૃતલાલ.

સુખી કોણ?

આ દુનીઆમાં સુખી કોણ છે? શું સત્તાવાળો સુખી છે? શું ધનવાળો સુખી છે? ત્યારે શું સંતતિવાળો સુખી છે?—ના. ધન તથા સંતતિ તો તેને સુખી કરવાને બદલે દુઃખી કરે છે. ત્યારે કહો કયો માણસ છે?—તે જ માણસ સુખી છે કે જેનામાં દુષ્ટ બુદ્ધિએ વાસ કર્યો નથી, જગતના બંધનોએ જેને ઘેર્યો નથી, જે માણસ કોઈની ચડતી જોઈને ઇર્ષ્યા કરતો નથી, જે લોકોની પ્રસંશાથી ફુલાતો નથી તેમ તિરસ્કારથી ડરતો નથી, અને સત્ય આચરતાં શત્રુબંધનોની પણ પરવા કરતો નથી.

જે માણસને પોતાનું મન વશ છે, જે પોતાના બંધુઓ માટે, જ્ઞાતિ માટે, નગર માટે અને દેશને માટે, પોતાના આત્માની આહુતિ આપવા તત્પર રહે છે, પોતે સુધરી બીજાંને સુધારવા પ્રયત્ન કરે છે, અને પરમેશ્વરની પાસે સત્કૃત્યો કરવા માટે સહાય માગે છે, તથા પોતાના આત્માની ઉન્નતિ માટે સદ્ગ્રંથ શ્રવણ મનન કરે છે, અને સત્ય તથા પ્રમાણિકપણાની તલવારો લઈને પૃથ્વી ઉપર ઘુમ્યા કરે છે, તેજ માણસ સુખી છે.

આવી જાતનું સુખ મેળવવું તે કાંઈ રહેલું નથી. આવી રીતે સુખી થવા જતાં ઘણી જાતનાં દુઃખો સહન કરવાં પડે છે. જે માણસે આવી જાતનું સુખ મેળવ્યું, તેણે જ જીંદગીનું સાર્થક કર્યું. આ સુખ આગળ સ્વર્ગનું સુખ પણ શા લેખામાં!

મનસુખ દેસાઈ.

રાજા રાણી.

(અંક ૧.)

રાજમહેલનો બગીચો. રાજા વિક્રમ અને રાણી સુમિત્રા.

વિક્રમ—પ્રિયે, મ્હારી પાસે આવતાં ત્હને આટલો વિલંબ કેમ?

સુમિત્રા—મ્હારા રાજન, આપ ક્યાં નથી જાણતા કે હું જ્યાં હોઉં ત્યાં માત્ર આપની જ છું? આપેનું ગૃહ અને તેની સેવા—એને લીધે જ હું આપની હાજરીમાંથી દૂર હતી, છતાં આપથી નહિ.

વિક્રમ—અરે, ચૂલે પડનું એ ગૃહ અને તેની સેવા. મ્હારા આખા જગતની સેવાને અર્થે પણ મ્હારૂં હૃદય તને જરાએ છોડી શકે તેમ નથી. મ્હારા હૃદય આગળ એ જગત તે વળી કોણ તારા પર હક કરનાર!

સુમિત્રા—નહિ, રાજન્, જેવી હું આપના હૃદયની પ્રિયા—તેવી જ આપના જગતની રાણી.

વિક્રમ—અરેરે! તે! ક્યાં લોપ થયા પેલા પરમાનંદના દિવસો, જ્યારે આપણો પ્રથમ પ્રેમ સમાગમ થએલો; જ્યારે આપણો આ સંસાર તો જાગેલો યે નહિ—માત્ર આપણા મનની ઉષાનું કિરણું હૃદયમાં અપાર શાન્તિ પ્રસારી રહેતું! આહા! ત્યારે, તો પુષ્પની પાંખડીના અગ્ર ભાગ પર ઝાકળનું બિન્દુ હોય તેમ ત્હારાં પોપચાં પર મધુર લજ્જા વસતી અને પવનની લહરીમાં જેમ દીપ ફરકે, તેમ તારા હોઠ પર સ્મિત ફરકતું સત્વર પડે અને આપણે છૂટાં પડવું પડે, તે વખતનું ત્હારૂં પ્રેમાલિંગન, નાજુક મને છોડવો પડે અને તેથી ભારેખમ થતાં ત્હારાં પગલાં—આ બધું મને સાંભરે છે. તે દહાડે ક્યાં હતાં ગૃહ અને તેની સેવા, અને ત્હારા સંસાર વ્યવહારની બધી ચિંતાઓ?

સુમિત્રા—પણ તે વખતે તો આપણે માત્ર બાળક હતાં, અને આજે આપણે રાજા રાણી છીએ.

વિક્રમ—રાજા અને રાણી! એ તો માત્ર નામનાં ખાલી ખોખાં! આપણે તો તેથી વિશેષ છીએ. આપણે પ્રેમી છીએ.

સુમિત્રા—આપ મ્હારા રાજા—મ્હારા પતિ—છો અને હું આપને પગલે સંતોષ માનું છું. મ્હને આપ રાજવીની આગળ કરી શરમાવો નહિ.

વિક્રમ—ત્હારે મ્હારો પ્રેમ નથી જોઈતો?

સુમિત્રા—તમારા પ્રેમને હદ બ્હાર ન જવા દો, તો જ તમારો ત્યાગ અને ખરો પ્રેમ જણાશે; સત્યને આડંબરની જરૂર નથી.

વિક્રમ—ત્હારૂં સ્ત્રીહૃદય નથી સમજતું.

સુમિત્રા—રાજન્, આપનું સર્વસ્વ મ્હારા પર વારી નાખશો તો મ્હારૂં આવી બન્યું જાણજો.

વિક્રમ—રાણી, બસ હવે રહેવા દે એ મિથ્યા શબ્દો. પક્ષીઓના માળામાં પણ પ્રેમની શાન્તિ હોય છે. હોઠપર હાથ રાખ જેથી શબ્દોનો કકળાટ ન થાય

(હજુરી પ્રવેશ કરે છે.)

હજુરી—રાજ્ય સંબંધી કંઈ ગંભીર વાત કરવા પ્રધાનજી આપને મળવા માગે છે.

વિક્રમ—નહિ, હમણાં નહિ (હજુરી જાય છે)

સુમિત્રા—મહારાજ, ત્હેને આવવા દો.

વિક્રમ—રાજ્ય અને તેનાં કામ થોભી શકે પણ અવકાશની મીઠી ઘડી ભાગ્યેજ આવે છે. તે પુષ્પ જેવી ક્ષણભંગુર હોય છે કર્તવ્યમાંથી નિવૃત્તિ તે પણ કર્તવ્યનો એક ભાગ છે.

સુમિત્રા—મહારાજ, હું આપને વિનવું છું આપ આપને કામે લાગો

વિક્રમ—અરે કઠણ હૃદયની ! ફરી એવું એમ ન્હેં તું એમ ધારે છે કે થોડું થોડું કરીને બલાત્કારે ત્હારી કૃપા મેળવવા જ હું તને અનુસરૂં છું ! હું તો મ્હારે આ ચાલ્યો તને મૂકીને. (જાય છે)

(રાજાનો બાળપણ મિત્ર દેવદત્ત પ્રવેશ કરે છે.)

સુમિત્રા—પ્રભુ, કહો, દરવાજા બહાર આ શેની ગરબડ છે ?

દેવદત્ત—ગરબડ ! મ્હને આજ્ઞા આપો, સૈનિકોની મહેરથી હમણાં દબાવી દઉં તે ગરબડ કરે ચીચીયારા અને ભૂખ્યા અને ભટકતા લોકોની એ ધમાલ છે.

સુમિત્રા—એમ મશ્કરી ન કરો. શું થયું છે તે મ્હને કહો.

દેવદત્ત—કંઈ જ નહિ. એ તો માત્ર ભૂખમરો—વિદ્રોહનો (દુષ્ટ ઋદ્ધિપદ) ભૂખમરો છે. જંગલી ફુલણીઆઓનું ટોળું હૃદયપૂર્વક તોફાન કરી રહ્યું છે એથી આપના બાગની શોભા ખાતી બિચારી કોયલો ભડકી ઉઠે છે.

સુમિત્રા—મ્હને કહો બાપુ, કોણ ભૂખ્યા છે !

દેવદત્ત—નસીબ તેમનાં. રાજાની દીન પ્રજા ઘણા વખતથી રોજ અડધા ભોજનપર જીવવાની ટેવ પાડી રહી છે. પણ તે સંપૂર્ણ ભૂખમરો વેઠવામાં હજી કુશળ નથી થઈ, એ તાજુબીની વાત છે

સુમિત્રા—પણ પિતા, દેશમાં અનાજ તો ઢગલે ઢગલા પાક્યું છે. રાજાની પ્રજાને શા માટે ભૂખે મરવું પડે !

દેવદત્ત—જેનો દેશ છે તેનું અનાજ. તે કંઈ ગરીબો માટે નથી તેઓ તો રાજાની જાહોજલાલીમાં ઘુસણીઆ કુતરા જેવા, ખુણામાં લપાઈ જાય અને રોટલાનો ટુકડો ખાય કે લાતો ખાય.

સુમિત્રા—એટલે એમ કે આ દેશમાં રાજા જ નથી !

દેવદત્ત—કે. કોઈ નહિ પણ જાણો !

સુમિત્રા—રાજ્યના અમલદારો બેગરદાર નથી ?

દેવદત્ત—એમાં અમલદારોનો શો દોષ ? પરદેશમાંથી તેઓ બિચારા રાની પાઈ પણ અહિં લાવ્યા નથી. ખાલી રાજ્યની ક્રિયાને ખાલી હાથે આશિષ દેવાય ?

સુમિત્રા—પરદેશથી ! તે મારા મળખાઓ છે ?

દેવદત્ત—હા, રાણીજી.

સુમિત્રા—જયસેન શું કરે છે ?

દેવદત્ત—તે સિંદગઢ પ્રાન્તનું તંત્ર એવી ગીરદીથી ચલાવે છે કે અંન અને વસ્ત્રની કચરો તમામ સાફ થઇ ગયો છે માત્ર હાડકા અને ચામડાં બાકી રહ્યાં છે.

સુમિત્રા—અને શીલ ?

દેવદત્ત—તે વેપારની તપાસ રાખે છે, અને બેહદ નફાનો ભાર તે પોતાના વિશાળ ખભા પર ઉપાડી-લઇ વેપારીઓને તેમાંથી મુક્ત કરે છે.

સુમિત્રા—અને અજીત ?

દેવદત્ત—તે વિજયકોટમાં રહે છે. ને મીઠું મીઠું હસે છે, પોતાનો વ્હાલ ભર્યો હાથ દેશની પીઠપર ફેરવે છે અને જેનો જેનો તેને સ્પર્શ થાય તેને તે સાચવીને સેરું કરી લે છે

સુમિત્ર—આ કેવી શરમની વાત છે ! મારે મ્હારા બાપના દેશનો આ કચરો દૂર કરી મ્હારા લોકોને બચાવવા જોઇએ તમે જાવ, મહારાજ પધારે છે. (રાજા પ્રવેશે છે) મ્હારા લોકોની હું માતા છુ. મ્હારાથી સહન નથી થતી તેમના આ બૂમો. રાજન્, તેમને બચાવો.

વિક્રમ—તું મ્હારી પાસે શું કરાવવા માગે છે ?

સુમિત્રા—દેશ પર જુલમ વર્તાવનારાને આપના રાજ્યમાંથી હાંકી કાઢો.

વિક્રમ—તું જાણે છે કે તેઓ કોણ છે ?

સુમિત્રા—હા. હું જાણું છુ.

વિક્રમ—તે બધા તારા પિયરીઆ છે

સુમિત્રા—તેઓ મ્હારી પ્રજા કરતાં મ્હને તલ માત્ર પણ વધારે નથી. તેઓ ચુટારા છે અને આપના સિંહાસનના છત્રની છાયા નીચે રહી પોતાનાં ભક્ષ શોધતા ફરે છે.

વિક્રમ—એ તો જયસેન, શીલ અને અજીત છે.

સુમિત્રા—મ્હારો દેશ તેમનાથી મુક્ત થવો જોઇએ.

વિક્રમ—યુદ્ધ વિના તેઓ ખસે તેમ નથી.

સુમિત્રા—તો મહારાજ તેમની સાથે યુદ્ધ કરો

વિક્રમ—યુદ્ધ ? પણ પહેલાં તને જ જીતું પછી મ્હારા શત્રુઓને જીતવાની વાતને !

સુમિત્રા—રાજન્, ત્યારે હું આપણી પ્રજાનું રક્ષણ કરીશ, (જાય છે),

વિક્રમ—આમજ તું મ્હારૂં હૃદય વ્યાકુલ કરી નાખે છે મ્હારાથી પહોંચાય નહિ એવા મહત્તાના શિખરે તું એકલી બિરાજે છે ત્યારે ત્હારા પ્રજારૂપી દેવની સેવામાં ફરવું અને મ્હારે કેવળ ત્હારી પાછળ ફાં ફાં મારવા !

(દેવદત્ત પ્રવેશ કરે છે)

દેવદત્ત—મહારાજ, રાણીજી ક્યાં ? આપ એકલા કેમ ?

વિક્રમ—બ્રાહ્મણ આ તારૂં જ કારસ્તાન છે તું શાહિ રાણીને રાજ્યના સમાચાર કહેવા આવે છે !

દેવદત્ત—આખું રાજ્ય એવો મોટો પોકાર કરી રહ્યું છે કે તે રાણીના કાને પહોંચ્યા વિના રહે નહિ તે એવી અવસ્થાએ પહોંચ્યુ છે કે આપની વિશ્રાન્તિમાં વિઘ્ન આવે, તેની ત્હેને દરકાર નથી. રાજન્, મ્હારાથી બ્હીશો નહિ, હું તો રાણીજી પાસે મ્હારા ઘર પત્નીની ભીક્ષા માગવા આવ્યો છુ કારણ મ્હારી સ્ત્રી અત્યારે અસ્વસ્થ છે, અમારો કોઠાર ખાલી થઈ ગયો છે, અને ઘરમાં પણ માણસ ભૂખ્યાં છે

વિક્રમ—મ્હારી પ્રજાને સંપૂર્ણ સુખ થાય એમ હું ઇચ્છુ છુ શા માટે તેમને દુઃખ અને અન્યાય હોવા જોઇએ ? બળવાનોએ બિચારાં ગરીબડાંનાં ક્ષુદ્રક સુખ પર શા માટે ગીધ જેવી દષ્ટિ નાખવી જોઇએ ? (પ્રધાન પ્રવેશ કરે છે) મ્હારા રાજ્યમાંથી તમામ વિદેશી મુસાફરોને હમણાંને હમણાં દેશનિકાલ કરો કે જેથી એક દિવસ પણ હવે મ્હારે કચડાયલી પ્રજાની બૂમ સાંભળવી પડે નહિ.

પ્રધાન—પણ રાજન્ જે અનર્થ ઘણા કાળથી ધીમે ધીમે વધતો ગયો છે, તેને આપ એક દિવસમાં શી રીતે નિર્મૂળ કરી નાંખવાના હતા ?

વિક્રમ—પૂર બેસાડી પ્રહાર કરો એના મૂળમાંજ; એને પાડી નાખો કુહાડીના એક ઘાથી,—જેને વધતાં, અમાત્ય ! એક સૈકા લાગ્યો છે

પ્રધાન—પણ અમારે હથિયાર અને સૈનિકો જોઇએ.

વિક્રમ—સેનાપતિ ક્યાં છે ?

પ્રધાન—તે જાતેજ વિદેશી છે

વિક્રમ—ત્યારે ભૂખ્યા લોકોને બોલાવો, મ્હારો ભંડાર ઉઘાડો, અન્ન આપી આ ભૂખ્યાંને શાન્ત કરો તેમને પૈસા આપીને કાઢો, અને જો તેમને મ્હારૂં રાજ્ય જોઇતું હોય તો ભલે તેઓ શાન્તિથી સઘને સુખી થાય. (રાજા જાય છે) *

(અપૂર્ણ) અરવિન્દા ઠાકોર.

* શ્રીયુત રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના ' The King and Queen " ઉપરથી

જાણવા યોગ્ય બાબતો.

હસવું શાથી આવે છે?

"હસવું શાથી આવે છે? એનો તમે કદી વિચાર કર્યો છે? તમે કહેશો કે "ઓહો" એમાં શું! અમારો બૈરાંનો એ તો સ્વભાવ જ છે." હું કહું છું કે ત્યારે તમે તેનો કદી વિચાર કર્યો જ નથી. જુઓ સાંભળો, પરમેશ્વરે આપણા શરીરની-ને મગજની રચના એવી કરી છે કે આપણને કોઈ ગલીપચી કરે એટલે આપણાથી હસી પડાય છે; ભલેને તેથી આપણે ખુશી ન થયા હોઈએ, તોપણ આપણે હસીએ છીએ. આપણી આંખ પર એકદમ બહુ પ્રકાશ પડે તો આંખ આપોઆપ બંધ થઈ જાય છે. કેમકે આપણું મગજ ઘડાયું છે જ એ રીતે.

જ્યારે આપણને ગલીપચી કરવામાં આવે ત્યારે પ્રકાશની બાબતમાં, જેમ એક આંખના અવયવમાં ફેરફાર થાય છે, તેમ હસવાની વખતે ઘણા ફેરફાર થાય છે. એક પોપચાને બદલે આખા મોઢાની માંસપેસીઓ હસતી વખતે હાલે છે. શ્વાસ લેવામાં અને અવાજ કાઢવામાં કામ લાગતી માંસપેસીઓ પણ હસતી વખતે હાલે છે. આ બધી માંસપેસીઓની એકત્ર હિલચાલ—એનું નામ "હાસ્ય."

રડવું શાથી આવે છે?

રડવું શાથી આવે છે? એનું કારણ કહેશો?—અરે, વળી એનાં તે કારણ શાં! રૂદન એ તો અમને અમારી માતા પાસેથી ગળથુથીમાં જ મળેલું છે! અરે સાંભળો, તમને કશી ગતાગમ નથી. જેવું 'હસવાનું' કારણ તેવુંજ રડવાનું આપણા મગજની એવા પ્રકારની બનાવટ છે આપણું મગજ કેમ આવું ઘડાયું હશે, તેની હજુ ખબર પડતી નથી, કેમકે જ્યારે આપણે રડતાં ન હોઈએ ત્યારે આંસુનો ઘણોજ ઉપયોગ છે. પણ જ્યારે આપણને દુઃખ થાય ત્યારે રડીને આંસુ પાડવાં એમાં તો કાંઈ સાર નથી. પણ આ વાત માણસ નાનપણમાં સમજતું નથી. નાનાં છોકરાંને જરા પીડા થાય કે મોટો ભેંકડો તાણે છે! પણ જ્યારે તે મોટું થાય ત્યારે તેના મનની ઉંચી વૃત્તિ નીચ હલકી વૃત્તિ પર સંયમ રાખતી થાય છે એટલે પીડા થવા છતાં પણ રડવાને રોકી શકે છે—હવે આંસુ કેમ આવે છે! રડતી વખતે આંસુ આવવાનું ખરૂં કારણ તો જડતું નથી. પણ આપણી જાગ્રત અવસ્થામાં આપણી આંખમાં અણજાણપણામાં આંસુ બન્યાં જ કરે છે, તેનું તો બહુ સરસ કારણ છે. જુઓ. આપણે ક્ષણે ક્ષણે આંખ મટમટાવીએ છીએ. આપણે ઘણો વખત તેમ કર્યાજ કરીએ છીએ ને આપણે જાણીજોઈને આંખ મટમટાવવાનું બંધ કરીએ—જેમ નાનાં છોકરાં ઘણી વખત એક બીજાની સામું તાકીને જોઈ રહેતાં કરે છે તેમ કરીએ તો આપણી આંખોને બહુ દુઃખ થાય છે. અને જરી તમે એ આંખો મટમટાવી નહીં તો તેનાથી બરાબર જોવાનું કામ પણ બંધ થઈ જશે. હવે હું તમને કહું કે આંખનો મટમટાટ આંખને માટે કેટલા કામનો છેઃ જ્યારે આંખ ઉઘાડી હોય ત્યારે તેના આગલા ભાગમાં કચરા રહેને પડે અને વળી એ ભાગ સુકાઈ જાય અને જો તે સુકાય તો આપણે બરાબર જોઈ શકીએ નહિ. જેટલી વખત આપણે આંખ મટમટાવીએ છીએ તેટલી વખત આપણે તેને પોઈએ છીએ.

બન્ને આંખોમાં જરાક બહારની બાજુપર આંસુની એક નાની કોથળી જેવું આવી રહેલું છે અને આપણે જાગતા હોઇએ ત્યારે આખો વખત એમાં આંસુ બન્યાંજ જાય છે હવે જ્યારે આંખનો આગલો ભાગ સુકાએલો લાગે અને જ્યારે કુદરત પાણી બનાવ કે તરત મગજને ખબર પહોચે અને તેની સાથે પોપચું નીચે હળી પડે અને તેની સાથે અંદર આંસુ પણ આવી આંખને સાફ કરી જાય. દુનીઆમાં આ એક ધોવાની સર્વોત્તમ ક્રિયા છે.

આંસુ જાય છે ક્યાં?

—વે હું તમને કહું. તમારાં નિચેના પોપચાના અંદરના ખુણામાં જુઓ તો તમને એક નાનું કાણું માલમ પડશે આંસુ આમાં સરી પડે છે અને જતાં રહે છે ક્યાં તે કહી શકશો?—હું કહી દઉં તે પહેલાં હું તમને સુચના કરું કદાચ તેનાપરથી તમે કહી શકશો જુઓ, તમો બહુ રડો છો ત્યારે તમને નાક નસીકવાનું થાય છે ને? આનું કારણ સમજ્યાં? જાઓ એટલા બધાં આંસુ નાકમાં જતાં રહે છે. આપણે જાગતા હોઇએ અને રડતા ના હોઇએ ત્યારે આખો વખત આ બધું થયાજ કરે છે—આપણી આંખ ભીની રહે, ચોકખી થઇ જાય અને આમાં આપણને જરાએ તકલીફ ના પડે. પણ જ્યારે આપણે રડીએ ત્યારે જરૂર કરતાંએ બહુ આંસુ બનાવીએ છીએ ખરેખર તે વખતે એટલાં બધાં આંસુ બને છે કે તે બધાં નાકમાં પણ જઇ શકતાં નથી, જો કે ઘણાં ખરાં તો જાય છે આથી તેમને જવાનું બીજું ઠેકાણું ન રહેવાથી અને આંખ બિચારી—આ બધાં પુરની પેઠે ઉભરાઇ—તેમને પોતાનામાં સમાવી ના શકે એટલે તેઓ નિચેની પોપચાની ધાર ઉપર થઇને આપણા ગાલને ધોવા માંડે છે

નિર્મળા હરિપ્રસાદ.

(Children's Encyclopaedea માંથી.)



વકીલ—"(સાક્ષીને) આરોપી અને તેની સ્ત્રી વચ્ચે તકરાર થઇ તે વખતે તમે હાજર હતા કે?"

સાક્ષી—"હાજી."

વકીલ—"તે વખતે આરોપી શું કરતો હતો, તે કોર્ટને કહો."

સાક્ષી—"તેની સ્ત્રીના અપશબ્દો સાંભળ્યા કરતો હતો."

એક ધનવાન વિધવા આખી પૃથ્વીની આસપાસ સફર કરી આવી હતી તેની બે ત્રણ સખીઓ તેને જાણવાલાયક સ્થળો વિષે કંઇ પૂછવા તેને ઘેર આવી.

એકે પૂછ્યું—"તમે કાર્ડિનલ્સ (—did you see) * જોઇ આવ્યાં?"

બીજીએ પૂછ્યું—"તમે હિમાલય (—did you see) * જોઇ આવ્યાં?"

"હા, હા" તે વિધવાએ જવાબ દીધો "હું તે બન્નેની સામે પેરિસમાં જમી છું"

* see'નો અર્થ જોવું થાય છે, તેમ મળવું પણ થાય છે.

શારીરિક કેળવણી

કેટલાક વર્ષો થયા શારીરિક કેળવણી દુનીયાના સર્વ ભાગમાં આગળ વધી છે. મનુષ્ય જાતને તે અત્યંત ઉપયોગી છે તેમાં જરાએ શંકા નથી. કસરતના જેવું તન્દુરસ્તી જાળવનાર બીજું સાધન એકે નથી. જો સારા ય જનસમુહને બરાબર કસરતની અગત્ય સમજાય તો મનુષ્યનું સરેરાશ આયુષ્યપ્રમાણ ઓછામાં ઓછું અર્ધું તો થઈ જ જાય.

શારીરિક કેળવણી એ જ તંદુરસ્તીનો આધાર છે. જો શરીરને બરાબર કસરત મળતી રહે તો મનુષ્ય સંપૂર્ણ વૃદ્ધાવસ્થાએ ખુશીથી પહોંચી શકે. જો કોઈ પણ મનુષ્ય નીચે જણાવેલી કસરત કરશે તો તે સારી રીતે પોતાની તંદુરસ્તી સુધારી શકશે.

નિયમિત કસરતથી ઘણા રોગો દૂર થાય છે અથવા તો ઓછા થાય છે. યોગ્ય કસરત કરવાથી ક્ષયના દરદો ઘણું ખરું અશક્ય બને છે. જો તમામ ક્ષયના દર્દી શરૂઆતથી જ નિયમિત કસરત કરવાની શરૂ કરે તો તેઓ આ ભયંકર મૃત્યુના પંજામાંથી પોતાને બચાવી શકે. ક્ષયના દર્દી બરાબર શ્વાસોચ્છ્વાસ લેતા નથી. ફેફસાંના કેટલાક વિભાગને તેઓ બરાબર કસરત આપતા નથી અને તેથી ફેફસાં જલદીથી ક્ષયના ભોગ થઈ પડે છે.

કસરતના નિયમિત ક્રમથી અજીર્ણ, મંદાગ્નિ, મૂર્છા વિગેરે અનેક રોગ જલદીથી મટાડી શકાય છે. ટુંકામાં આ ક્રમમાં જણાવેલી કસરતો બરાબર ધ્યાન રાખીને કરવામાં આવે તો દરેક જાતના રોગો મટાડી શકાય.

સવારમાં દશથી વીસ મિનીટ અને રાતના સુઈ રહ્યા પહેલાં દશથી વીસ મીનીટ આ કસરત કરવી જોઈએ. આ કસરતો ખાધા પછી તુરત ન કરવી જોઈએ. રાત્રે આ કસરત કરવાથી ઘસઘસાટ ઉંઘ આવે છે.

કસરત ૧ લી

શ્વાસોચ્છ્વાસ. દરેક માણસે શ્વાસોચ્છ્વાસ લેવામાં ખાસ કાળજી રાખવી જોઈએ. શ્વાસોચ્છ્વાસ પર ધ્યાન આપવાથી ટુંક સમયમાં ઘણાં સારાં પરિણામો આવે છે. જે મનુષ્યો નાજુક બાંધાના ને બેઠાડુ હોય છે તેમને આ કસરતથી ઘણો ફાયદો થાય છે. સવારે બપોરે તેમજ રાત્રે દીર્ઘશ્વાસ લેવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. દીર્ઘ શ્વાસોચ્છ્વાસથી ફેફસાંની નસોને પુરેપુરી હવા મળે છે. ટેવ પાડવી જોઈએ. દીર્ઘ શ્વાસોચ્છ્વાસની ક્રીયા કરતી વખત બરાબર પગના પંજા એડીઓને સાથે રાખી ઉભા રહો. પછી ફેફસાં જેટલી ભરાય તેટલી હવાથી ભરો, અને પછી થોડી ક્ષણ શ્વાસને રોકો. આ પછી ફેફસાંમાંથી બધી હવા નિકળી જવા દો. તે રીતે શ્વાસને એકદમ છુટો કરો. પછી બીજો શ્વાસ લેતાં પહેલાં થોડી ક્ષણ થોભો. આ પ્રમાણે દિવસે ને રાત્રે આઠથી દશ વખત કરો. આ વખતે શ્વાસોચ્છ્વાસમાં જે હવા લઈએ તે અશુદ્ધ ના હોવી જોઈએ, કારણ કે અશુદ્ધ હવા લેવા કરતાં બેશી પણ શુદ્ધ હવા શ્વાસમાં લેવી તે વધારે સારૂં છે.

કસરત ૨ જી.

ફેફસાને જેમ બને તેમ હવાથી ભરો. પછી મસ્તકપર સીધા આવે તેવી રીતે હાથ ઉંચા કરો ને બન્નેને જોડી દો. પછી જરા પણ ઘુંટણ વાળ્યા વિના આંગળીના ટેરવાં પગના અંગુઠાપર રહે તેવી રીતે નીચા વળો. પછી જેમ બને તેમ જલદીથી ઉભા થાઓ અને હવાને જેમ બને તેમ જલ્દી બહાર કાઢી નાખો. આ રીતે ચાર વખત કરો.

કસરત ૩ જી.

જમીન પર ઉંધા સુઈ રહો. શરીરનો આખાનો ભાગ અક્કડ રાખી જમીનપર હાથને ચપ્પટ મુકો. પછી ધીમે ધીમે ઉંચા થાઓ. જમીનથી એક ઇંચ છેટો રહે ત્યાં સુધી શરીરને નીચું નમાવો શરીરને આ રીતે દસથી પંદર વખત ઉંચું નીચું કરો. શરૂઆતમાં બે ત્રણ વખતથી વધારે કરવુ ઘણું અઘરું લાગે છે પણ ધીરે ધીરે ટેવથી તે સહેલું થઇ પડે છે. હાથ ખભા અને પીઠ કેળવવાને આ કસરત ઘણી જ સારી છે.

કસરત ૪ થી

ચારેક ઇંચ પગ છુટા રાખી ઉભા રહેવું. પછી પગના પાછલા ભાગ એડીપર બેઠક થાય એવી રીતે એડીપર ધીમે ધીમે બેસવું. પછી ધીમે ધીમે ઉભા થવાનો પ્રયત્ન કરવો. આવી રીતે દસથી પંદર વખત કરવુ આ કસરત પગને મજબુત કરે છે

કસરત ૫ મી.

પગ અક્કડ રાખીને ઉભા રહો. પછી નીચા નમો અને આંગળાને અડો. પછી એકદમ ઉભા થઇ જાઓ. આ પ્રમાણે ચોવીસ વખત કરો. આ કસરતથી કમર મજબુત થાય છે અને મુત્રાશય [illegible] દર્દો થતાં અટકે છે.

કસરત ૬ ઠ્ઠી.

સીધા ઉભા રહો. પછી પેટ એકદમ બહાર કાઢો અને પાછુ જેટલું બની શકે તેટલું જલદીથી અંદર પાછું લો. વીસથી ત્રીસ વખત આ પ્રમાણે કરો આમ કરતી વખત પેટ જેટલું સખત બની શકે તેટલું કરવાનું ધ્યાનમાં રાખવું અને પેટને અંદર પાછું લેતી વખતે આંચકા સાથે લેવું. આ કસરતથી પેટના દરદ, સ્ત્રીઓની નબળાઇ અને અજીર્ણ વિગેરે સુધરી જાય છે. વળી આ કસરતથી પેઢાના સર્વે અવયવો અને સ્નાયુઓ મજબુત બને છે

કસરત ૭ મી

પીઠ પર સુઇ રહો પછી બને પગ ઉંચા કરો. પછી પગને સીધા અક્કડ કરો અને માથા ઉપર સીધી લીટીમાં રહે તેવી રીતે ઉંચા રાખો દસથી પંદર વખત આ પ્રમાણે કરો. આથી પણ પેઢાના સ્નાયુઓ મજબુત થાય છે. અજીર્ણ અને સ્ત્રીઓની સર્વે પ્રકારની નબળાઇ દૂર કરવામાં આ કસરત ઉપયોગી થઇ પડે છે.

સવિતા ત્રિવેદી

श्री पार्थी तरफथी भेट.

સુન્દરી સુબોધ :: માસિક વધારો.

પુસ્તક ૧૮ મું.] માર્ચ-એપ્રિલ, ૧૯૨૨. [અંક ૩-૪.

-કાવ્યકુંજ:

સ્નેહભિક્ષુ.

[અનુવાદ અને અનુકરણ]

લેખક: એક બ્હેન.

૧

મ્હારા જીવના જીવન, ત્હારા ચરણારવિંદમા મ્હારો આત્મન્-ભ્રમર ભટકે છે તું એની પરવા કરે? મ્હારા સ્નેહની સરિતા ત્હારા જીવનના સુધા રણમાં મ્હારે રેલાવવી છે. તું તેને સૂકવી દે? મ્હારા નાથ, તું શું એવો કઠોર છે?

સખા, ત્હારો આ હૃદય ઢાંકતો ઓછાડ તું સરકાવી દે. ફૂલના ગર્ભ જેવો ત્હારા હૃદયમાંથે કુમાશ છે ઉપરનાં કઠોર ઢાંકણુ દુર કરવાનો અધિકાર તું મ્હને આપ. નહીં તો પડ્યે ફૂળ-અનુપયોગી રહેતાં, મીઠાશનુ ભાન કરાવ્યા વિના, એમને એમજ કરમાઇ જશે.

૨

દિનરાત ત્હારા હૃદયદ્વારે આવી અહાલેક જગાવુ છુ. પણ ત્હારા દ્વાર કદિએ ખુલતાં નથી. હું વૃથા પુકારોજ કરૂંછું.

મહારાજ! ત્હારે બારણે હું ભિક્ષુ યાચવા આવી છુ માગુપ વિશ્વમાં મ્હારો એકલો દાતા તું જ છે મ્હને નિરાશ કરશે તું!

ગજમાર્ગે માનવીઓથી ભરાએલો છે ત્હારાં આંગણે બેઠેલી મ્હને જનો-આવના અને જતા-જુએ છે. મ્હારી નિષ્ફળ પ્રાર્થનાઓ અને ત્હારાં વાસેલાં દ્વાર જોઈ-કો કુતુહલથી, કો કોપથી-મુજ પ્રતિ દૃષ્ટિપાત કરેછે કોઈ કહી રહ્યા છે કે ત્હારૂં સ્થાન અહીં આં નથી, ભિક્ષુ! હું નિરૂત્તરજ રહુંછું, અને ક્યાંયે જોતી નથી. પણ રાજવી, તું શામાગમર્થ દાતા કને મ્હારી યાચના અફળ જશે?

૩

"રાજવી, કઈ દાન દેશો?" માગ્યું હું યાચિકા ઉભી છુ
"શું લેશો, ભિખારણ?"
"મ્હારે તો માત્ર દેવાના દાન છે, ભાગ્ય."
[illegible]

" હું એના ઉપર નેહના વારિ રીંચીશ"

" પણ એનામાં પર્વત સમી જડતા છે તે?"

" પર્વતમાં ઉગતી વનસ્પતિ સમી મ્હારી ભાવનાઓ એમાં ઉછેરીશ"

" એવાં અઘરાં દાન શું કામ માગો છો, ભિખારણ, જે આપવાંયે સુલભ નથી ને મેળવવાં યે દુષ્કર?"

" આપવાં સુલભ નહી હોય પણ આપનારને દુષ્કર નહી લાગે તો યાચનારે એવાંજ દાન માગવાં, મેળવવાં, અને પોષવાં, એ એનું કર્તવ્ય છે. રાજવી, અમુંઝાશો નહી. ત્હમારા હૈયાનાં દાનને અમે એળે જવા નહી દઈએ. ભૂમિ સમા અમારા હૃદયમાં એનું પ્રીત્યાવપો તો ત્હમારૂં એ દાન અમને પચવાનું નથી. યથા કાળે તેનાં અનેકગણાં ફળ, પોષી પોષી અને પીયુષ પાઈને, અમે તમને દઈશું. ત્હમારા હૈયાના બીજ અણુવાવર્યાંજ કરમાવા દેશો, તો નથી લાભ ત્હમને-કે નથી અમને. એ બીજ અમને દીધા વિના ત્હમને શાંતિ નથી. એને પોષ્યા વગર અમને યે સંતોષ નથી. એમાં ઉત્કર્ષ એકેનો નથી.

" રાજવી! સમય વીતી જાય છે.–દાન દેશો?"

૪.

પ્રિયતમ, પ્રભાતમાં કીલકીલાટ કરી ઉડી જતા પક્ષીનો નાદ તો ત્હેં સાંભળ્યો છે ને? ત્હારાએ અંતરમાં એવો આનંદ કાં નથી જાગતો?

સ્હવારમાં પેલી ઉઘડતી પુષ્પ કલિકા અપણે કેવા ભાવથી નીહાળી હતી. ત્હારા અંતરની પાંદડીઓ મ્હારા સમીપ શું નહી ખોલે?

વાદળના પરે ઉગતા આછું આછું સ્મિત કરી જતી ગ્હેરે તેમ ત્હારાં નયનોના ઉંડાણમાંયે કંઇ કંઇ ગહન વિરલ સુંદર મર્મો આવતા અને જતા હું નિહાળું છું મ્હને તેનું પરમ રહસ્ય નથી સમજાવે?

પ્રિયતમ, ત્હારાં અંતરદ્વાર ક્યારે ઉઘડશે? હું અધીરી બારણાં બ્હાર વાટ જોયાંજ કરીશ

રાધા.

લેખક: શ્રીયુત નાગરદાસ ઇ. પટેલ.

બિંદી મિષ ધરી રાધિકા
કર દર્પણ લઇ સાર,
પ્રતિબિંબિત હસી મ્હાલતી,
મોહન નંદકુમાર*

---

* રાસરાણીજી રાધિકા કૃષ્ણજીવનનાં અનેક, અનેરી રીતે, સખી મંડળમાંયે યમુનાતટે ન કરી આલ્હાદે છે.
ના. ઇ. પટેલ.

મંગલાષ્ટક.

લેખક: બ્હેનશ્રી "લહરી."

આરંભે પ્રભુ પ્રાર્થના કરી હમે પાયે ગેહુ લાગીને,
માગીયે વર ને વધૂ સુખી રહે આપો શુભાશીષને,
નિર્વિઘ્ને પરિપૂર્ણ લગ્ન કરશો, માંગલ્ય વરસાવતાં,
આપો આયુષ દીર્ઘ ને સુખ બધાં, પામો તમારી કૃપા ૧

મોંઘા ઓ મકરંદ! રત્ન કુળનાં! દ્વારે પધારે રમા,
આવે માત પિતા સહોદર ત્યજી, પાયત પ્રીતિસુધા,
આપી ઉન્નતણાં સુહાગ મધુરાં નિહાળજો સ્નેહથી,
જેથી દેવ રમે સદા તમ ગૃહે, રહેજો કૃપા ઈશની ૨

છોડીને પ્રથમાશ્રમે જીવનનો, પેસો ગૃહસ્થાશ્રમે,
પાળો ધર્મ ગૃહસ્થના હૃદયથી, જે શ્રેયકારી બને
તેજસ્વી, જયશાલી જીવન હજો, તેજસ્વી ભાનુ સમું,
પ્રાર્થિત વડીલના અનુજ હો, દીપાવજો વંશને ... ૩

બાલે! કાલ તું મહાલતી પિતુગૃહે આનંદ ઉલ્લાસમાં,
આજે તું ગૃહિણી બને, તુજ શિરે કર્તવ્ય મોંઘા રહ્યાં,
સ્વાર્પણ પ્રીતિ તણો સુમંત્ર સજીને, સંસારમાં સંચરે,
અર્પી ઉર-સુવાસ તું પતિગૃહે ભક્તિ પતિમાં ધરે........૪

સેવી કુળતણાં વડીલજનને, સેવી જગાધીશને,
આજે તું અધિકારી નાથ ઉરની પ્રેમાર્દ્રતા ધારીને,
સૌભાગ્ય ગ્રહજો બાલમાં પતિતણા સૌભાગ્યનો ચાંદલો,
રાખો! હેન! અખંડ એ, વિનતીને ગુંથે સહુ સ્નેહીઓ.........૫

જીવન એક કરી દઈ હૃદયને આત્મા તણા ઐક્યથી,
લગ્નસ્નેહ તણાં સુખો મધુર જે, પામો તમે દંપતી,
સાથે સંચરી વિશ્વમાં વગરવ સત્કર્મ નિત્યે કરો!
પૃથ્વી, વ્યોમ સહીપણાં બની રહી, માહાત્મ્ય ગજાવજો!.... ....૬

વિદ્યા, લક્ષ્મી, સુકીર્તિને વિજયથી રહેજો પ્રસન્ના સદા!
પામો અક્ષય સુખ ઈશ્વર તણા પૂર્ણ પ્રસાદે રૂપ!
વેલી વંશ તણી રહો અમર ને ફાલો ફળો સર્વદા!
મંગલકારી મહેશ્વરા તમ તણું પ્રીતે કરો મંગલ!........૭

આપો દંપતીને શુભાશિષ બહુ સ્વર્ગસ્થ વ્હાલાં અને
પૃથ્વી માંહિ વસંત સિંધુ, સરિતા, ને વૃક્ષ વેલી તમે!
આપી શ્લોક રચે શશિ, રવિ, સુરો, નક્ષત્ર ને તારલા,
રાખો નૂતન દંપતી સુખી, પ્રભુ! कुर्यात् सदा मंगलम्... .....૮

મધુરી!

લેખક: શ્રીયુત "નલિનીકાન્ત"

(ત્રોટકવૃત્ત)

(૧)

સખી! સુહગતા દિલની મધુરી!
સખી! મોદલતા ઉરની મધુરી!
સખી! જીવન જ્યોતિ કળા મધુરી!
નિશ્ચની હુગિની ચહી લો મધુરી!
જનમાં મધુરી!
વનમાં મધુરી!
અભિલાષ વસો મધુરી, મધુરી!

૨

મનુ જન્મ અમોલ મળ્યો, મધુરી!
પ્રભુ પુણ્ય પ્રસાદ ગ્રહો, મધુરી!
સંયોગ અનન્ત વસો મધુરી!
યુગ ને યુગ દર્શન દો મધુરી!
ગૃહમા મધુરી!
ઉરમાં મધુરી!
જગ વ્યાપક આપ જ હો! મધુરી!

"પતિ વિના—"

લેખક: રા. રા. જનાર્દન ન્હાનાભાઇ પ્રભાસ્કર.

નવ ગોઠે કંઇ ઉર,
પતિ વિના—
નવ ગોઠે કંઇ ઉર! ટેક—

દુઃખતણો હું પંથ નિહાળુ
ચઢી અગાશી દૂર! ......પતિ વિના—

કોકિલ કૂજન, ને અલિગુંજન
લાગે નહિ મધુર ......પતિ વિના—

પ્રતિમા નિરખુ, મુખડું સ્મરતું,
નયન વહે જલપૂર ......પતિ વિના—

પાંખ હતે તો ઉડી જતે
મળને પતિને હું જરૂર!... પતિ વિના—

"નથી તું સાથે તો, પ્રિયતમ! કશું એ ન ગમતું."

લેખક: બ્હેન શ્રી "ચારૂ."

૧.

પડે જ્યોત્સ્ના ધારા જગત રસની ઉજ્વલ કરે,
અને તેના સ્પર્શે પ્રફુલિત કુમુદિની થઈ રહે
સુધાની ધારાથી શીતળ બનીને વિશ્વ હસતું,
નથી તું સાથે તો, પ્રિયતમ! કશુંએ ન ગમતું.

૨.

ખીલ્યા ઉદ્યાને આ લલિત સુમનો સુન્દર અતિ,
સુવાસે લોભાઈ ભમર ફરતા ગુંજન કરી,
ચુંટીને તે પુષ્પો, હૃદય ધરવા ના મન ઠરે,
નથી તું સાથે તો, પ્રિયતમ! કશુંએ ન ગમતું.

૩.

ખીલી છે પૂર્ણિમા અમિત જગને શાન્ત કરતી,
મધુરા સુરેથી રસિક લલના ગાન કરતી
સુણું તે શબ્દો તોપણ નયન ઉઘાડી નૈ રાખું,
નથી તું સાથે તો પ્રિયતમ! કશુંએ ન ગમતું

૪.

અહા વર્ષા યોગે મયુર થઈને મત્ત ફરતા,
નવું પાણી પીને વિટપ થઈને તૃપ્ત હસતાં,
નવી શોભા ધારી જગત સઘળું રમ્ય દીસતું,
નથી તું સાથે તો, પ્રિયતમ! કશુંએ ન ગમતું

૫.

તું જેવા ગભીરા મધુર સ્વરથી મેઘ ગરજે,
સ્વનેજે ઝપાવી નયન અતિશે વીજ ચમકે
વહે વાયુ ટાઢો, શીતળ કરતો વિશ્વ સઘળું,
નથી તું સાથે તો, પ્રિયતમ! કશુંએ ન ગમતું

નિવાપાંજલિ.

લેખક: શ્રીયુત "વાસુદેવ"

(ઓધવજી સંદેશો કહેજો શ્યામને—એ રાગ.)

*સાહિત્યોદ્યાનની ઓ અનુપમ વલ્લરી!
ફોરી કૈં કૈં કાવ્ય કુસુમના ફાલ જો,
દિશ દિશ તો ફોરમ પદ પદ તેની મ્હેકતી,
કરમાઇ તે પૂર્વે કેમ અકાલ જો!
સાહિત્યોદ્યાનની ઓ અનુપમ વલ્લરી!

લેખ નિબંધ ટીકાઓ કૈં કૈં બહુ લખ્યા,
કરમાતી કવિકાને આપ્યાં માન જો!
પમરાવે પમરાટ ગીતાંજલિ ફૂલડું,
એનાં તે શાં કરીએ બેની! વખાણ જો!
સાહિત્યોદ્યાનની ઓ અનુપમ વલ્લરી!

સામાજીક સેવાઓ કૈં કૈં આદરી,
પૂર્ણપણે પૂર્યાં ગૃહિણીનાં કામ જો!
શ્રમિત થયાં શું બહુ જીવન જંજાળથી!
જેથી લીધા સત્વર શાંતિ વિરામ જો!
સાહિત્યોદ્યાનની ઓ અનુપમ વલ્લરી!

નભમાં કૈંક અનેરા ઝળકે તારલા,
પણ શશિ આગળ ઝાંખા સૌના નૂર જો!
ઉદ્યાને ખિલતાં કૈં બહુ વિધ ફુલડાં,
કોકજની પણ તમ સમ વાસ મધુર જો!
સાહિત્યોદ્યાનની ઓ અનુપમ વલ્લરી!

આ શાં ગુણ ગૌરવ સ્મરૂં ને શાં શાં સ્મરૂં?
તપ ગૌરવનું વ્હેતું બેની, પૂર જો!
વધુ વધુ સ્મરૂં ને વધુ હા! નમણું ભરૂં,
આજ તું ખાળી શકું નવ અશ્રુ પૂર જો!
સાહિત્યોદ્યાનની ઓ અનુપમ વલ્લરી!

* ગુજરાતનાં પ્રસિદ્ધ કવયિત્રી અને લેખક અ. સૌ. કનુબ્હેન દવેના કોલ્હાપુર ખાતે થએલા પરમ શોકોત્પાદક અવસાન પ્રસંગે આ કાવ્ય નિવાપાંજલિ રૂપે યોજાયલું છે.

અવિરત અશ્રુથી આંખલડી ક્યાં ભીંજે !
પાંથ સમાં ત્યાં માનવ જીવન સમજે !
સૃષ્ટિમાળોમાં ક્ષણ માં સાથે વસી,
ઉડી જાતાં સાંજે જેમ વિહગ જો !
સાહિત્યોદ્યાનની એ અનુપમ વલ્લરી !

પ્રાર્થનથી અંતર મનનું કંઈ ના વળે,
અદ્ભુત છે માનવ જીવનનો રંગ હો !
પ્રાર્થીશું તનમનથી તેથી પામજે,
બેની ! પ્રભુપદ કને શાંતિ અભંગ જો !
સાહિત્યોદ્યાનની એ અનુપમ વલ્લરી.



"વીરાને અર્પણ."

લેખકઃ બ્હેન શ્રી કંચન બ્હેન

વીર ! ન્હાઓ રહાઓરે .....
મનહરમય સુદિન પ્રભાત, સ્નેહનાં મંદિર થાય,
પ્રેમરંગ હૃદય છાય—
વિલિન થાઓ થાઓરે . . વીર૦

આજ કરો શું ગુંથી આજ, મધુર સુગંધિ પુષ્પ માળ,
દેવી દિવ્ય કંઠ ધાર—
જીવન લ્હાવો લ્હાવોરે... વીર૦

વાદ્ય અનુપ સુર બજાવ, રવ પુરે તું જગ નચાવ,
"ब्रह्म अस्मि" ધુન સાથ—
ગાન ગાઓ ગાઓરે .... વીર૦

પૂર્ણ પૂર્ણ જગતરાજ, બ્રહ્મઓજ લક્ષિત સાજ્ય
મનઘટા નિવારી દાસ્ય—
મૃદુલ રેલો રેલોરે . .વીર૦

આશિષોથી અમર થાવ, ભીષ્મ ભીમને જગાવ,
હજરતોની જ્યોતિ માંગ—
હિંદને દીપાવોરે .....વીર૦



समाज-वाङ्मय-विज्ञानः

હિન્દુ ધર્મના સંપ્રદાયો

અને હેના પ્રવર્ત્તક આચાર્યો.

લેખકઃ શ્રીયુત સ્વામી જ્ઞાનાનન્દજી

[સુન્દરી સુબોધના ગયા અંકથી ચાલુ]

૨.

વર્તમાન વૈષ્ણવ સંપ્રદાયોના પહેલા મહાન આચાર્ય શ્રીમાન્ રામાનુજ સ્વામી ઈસ્વીસનના બારમા સૈકામાં થયા. તેઓ ભગવાન શેષનારાયણનો

રામાનુજાચાર્ય

અવતાર હતા એમ મનાય છે. દક્ષિણમાં આવેલા પેરમ્બુર (ભૂતપુરી) ગામમાં એક પવિત્ર અને સાધુ બ્રાહ્મણ દંપતીને ઘેર આ મહાપુરુષનો જન્મ થયો હતો, પરન્તુ હેમનો બાલ્યકાળ અને અભ્યાસનો સમય પુરાણપ્રસિદ્ધ કાંચી નગર (કાંજીવરમ્ શહેર) માં વ્યતીત થયો હતો. ન્હાનપણથીજ હેમની અલૌકિક સ્મરણ શક્તિ અને અદ્ભુત બુદ્ધિપ્રભા બહુ જાણીતા થવા લાગ્યા હતા. અને પાછળથી તો,—જ્યારે હેમણે સ્થળે સ્થળે શૈવમતાનુયાયીઓ સાથે શાસ્ત્રવાદ કરી, હેમના મતનું સર્વત્ર ખંડન કરીને, શૈવ કરતા વૈષ્ણવ મતનાસિદ્ધાન્તોનું ગૌરવ અધિક છે, એમ સિદ્ધ કર્યું હતું,—ત્યારથી થોડાજ સમયમાં એમને હજારો શિષ્યો તથા અપૂર્વ લોકસન્માન પ્રાપ્ત થયું હતું. હેમણે આખા હિન્દુસ્તાનના તીર્થો તથા વિદ્યાપીઠોની યાત્રા કરીને સઘળી જગોએ દિગ્વિજય કર્યો હતો, અને ઉત્તરાવસ્થાનો સમય પવિત્ર કાવેરી નદીને તીરે શ્રીરંગમ્ નામના શહેર (શ્રીરંગપટ્ટણ)મા ગાળ્યો હતો.

રામાનુજ સ્વામી હિન્દુઓમા પ્રચલિત વિવિધ ધર્મો તથા સંપ્રદાયોના શાસ્ત્ર ગ્રન્થોમાં અતિ પ્રવિણ હતા. તેથી પોતાની સાથે વિવાદ કરવાને આવનાર વિદ્વાનના પોતાના મતની ન્યૂનતાઓ જાણતા અને હેનો એવી ખૂબીથી ઉપયોગ કરી શકતા હતા કે હેમની સામે કોઈ વિજયી થતું નહિં એટલુંજ નહિ પરન્તુ તેઓએ પોતાના અનેક પ્રતિસ્પર્ધીઓને પણ શિષ્ય બનાવ્યા હતા. મહિસુર-દ્વારસમુદ્રના મહારાજાને હેમણે પોતાના સંપ્રદાયમાં લીધા પછી સામાન્ય લોકોમા વૈષ્ણવ ધર્મ ઘણો પ્રચાર પામ્યો હતો, તથા વિશેષ કરીને જૈન તથા શૈવ મત બહુ નિર્બળ થયા હતા. આ આચાર્યે સાતમો મઠ બંધાવ્યાનું કહેવાય છે, જેમાંથી ચાર તો હાલ પણ જોવામાં આવે છે. એમણે પચાસ વર્ષની ઉમ્મરે સંન્યાસ ધારણ કર્યો હતો. હેમના અનુયાયીઓ ભગવાન વિષ્ણુ અથવા હેમના મુખ્ય અવતાર શ્રી રામ અથવા શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ કરે છે.

શ્રી શંકરાચાર્યે "અદ્વૈત" મત સ્થાપિત કર્યો હતો. હેમનો સિદ્ધાન્ત એમ હતો કે "બ્રહ્મ એકજ સત્ય જ્ઞાનમય છે. અન્ય સર્વ માયા ભ્રમણા છે". શ્રી રામાનુજાચાર્યે પ્રચલિત કરેલ સિદ્ધાન્તો "વિશિષ્ટાદ્વૈત" કહેવાય છે. તેઓ એમ માને છે કે 'બ્રહ્મ અદ્વૈત

છે પણ કેવલ નથી, વિશિષ્ટ છે " અર્થાત્ બધું બ્રહ્મમય છે, પણ ત્હેમાંજ જીવ અને જડ (ચિત્ અને અચિત્) એવા ભેદ છે, એટલે ઈશ્વર (બ્રહ્મ) ચિત્ અને અચિત્‌મા છે, છતાં તેથી વિશિષ્ટ (પર) પણ છે " ત્હેમણે બહુ સબળતાથી (સગુણ) ભક્તિ માર્ગને જ્ઞાન માર્ગના જેટલુંજ-બલ્કે ઉંચુ સ્થાન આપ્યું અને એ નવા સ્વરૂપમાં વૈષ્ણવ ધર્મના મૂળ લોક હૃદયમાં એવા ઊંડાં નાખ્યાં, જે અત્યારે મહાન્ ઘટાએથી ભરપૂર હાલના આખા ભારતને વ્યાપી રહેલ, વિશાળ અને સુદૃઢ વૃક્ષ સમરૂપ બની રહ્યાં છે

રામાનુજ સ્વામીએ ઘણા ગ્રન્થો લખ્યા છે, જેમાંથી-બ્રહ્મસૂત્ર ઉપર શ્રીભાષ્ય, ગીતા ભાષ્ય, વેદાર્થ સંગ્રહ, વેદાન્ત પ્રદીપ, વેદાન્ત તત્ત્વસાર, તથા ધર્મ સંહિતા,-એ મુખ્ય છે એમનાં લખાણ વિદ્વત્તાપૂર્ણ હોવા છતાં લોકોને ધર્મનું રહસ્ય સરલતાથી સમજી શકે એવા છે. એમણે પ્રચલિત કરેલા ધર્મને લોકો રામાનુજી અથવા શ્રી-સંપ્રદાય કહે છે ઉપાસનાથી મુક્તિ મળે, એ ત્હેમના બોધનું તાત્પર્ય છે દક્ષિણમાં એ સંપ્રદાયનો પ્રચાર બહુ મ્હોટો છે અને સાધુ (બ્રહ્મચારી) તથા ગૃહસ્થ બન્ને તેમાં દાખલ થઈ શકે છે જેમ શૈવ ધર્મીઓ પોતાના કપાલ ઉપર આડું ટીલું કરે છે, તેમ આ પ્રદાય વાળા ઉભું ત્રિપુંડ્ર (ઉભું ટીલું) કરે છે. શ્રી રામાનુજાચાર્યનું જીવન ચરિત તેમના અનુયાયીઓ તરફથી લખાયલું છે

ત્હેમના પરધામ ગમન પછી, વ્યંકટાચાર્ય નામનો એક વિદ્વાન સાધુ થયો હતો, ત્હેણે એમના સિદ્ધાન્તોને અનુસરતા વિખ્યાત ગ્રન્થો લખીને તેનું મંડન સમર્થન કર્યું હતું સતો ત્રભાષ્ય, શતદૂષણી, ત્રિશદ્‌ધ્યાન, નાનદપરત્વાનિ, વગેરે ત્હેમના પુસ્તકો બહુ જાણીતા છે. અઢાર પુરાણોમાંથી ૭ વૈષ્ણવ પુરાણોનેજ આ પંથના લોકો માને છે, બાકીના બાનેને તેઓ તામસી ગણે છે. એ માર્ગના સાધુઓ એકાન્ત ભોજન જમે છે

મધ્વાચાર્ય: રામાનુજાચાર્ય પછી વૈષ્ણવ ધર્મમાં શ્રી માધવાચાર્ય અથવા મધ્વાચાર્ય નામના એક સમર્થ બુદ્ધિશાળી મહા પંડીત થયા હતા ત્હેમણે માધ્વ નામનો એક જૂદોજ દ્વૈત સિદ્ધાન્ત પ્રદર્શિત કરતો સંપ્રદાય પ્રચલિત કર્યો હતો તેઓ પ્રથમ શૈવ હોઇને પાછળથી વૈષ્ણવ થયા, હશે એમ લાગે છે, અને એટલું તો ખરૂં જ છે કે એ બન્ને ધર્મોને એક કરવાને એમણે પુષ્કળ પ્રયત્નો કર્યા હતા. જૈન મતનું ત્હેમણે સ્થળે સ્થળે ખંડન કર્યું અને ત્હેને કેવળ નિસ્તેજ કરી મૂક્યો હતો.

મધ્વાચારીઓ વિષ્ણુની ભક્તિ કરવા ઉપરાન્ત, શિવ, દુર્ગા તથા ગણપતિને પણ ભજે છે અને શાંકરમતના શૈવો તથા માધ્વ સંપ્રદાયના વૈષ્ણવો એક બીજાની સાથે બહુ સન્માનથી વર્તે છે દક્ષિણ કાનડામાં આવેલ ઉડીપી નામના ગામમાં આ પંથની મુખ્ય ગાદી છે, એના અનુયાયીઓ ઉભા ટીલામાં કાળી રેખા (લીટી) કરે છે

રામાનન્દ શ્રીમાન્ રામાનુજાચાર્ય તથા મધ્વાચાર્યના કરતા ઘણા વધારે લોકપ્રિય તથા અનેક ધર્મપ્રચારકોના ગુરૂ શ્રી રામાનન્દ સ્વામી ઇસ્વીસનના ચૌદમા સૈકાની આખેર અને પંદરમા સૈકાની શરૂઆતમાં થયા હતા તેઓ રામાનુજના શિષ્ય અને અત્યન્ત પ્રભાવશાળી મહાત્મા શ્રી રઘુ ભગવાનના પેઢ ત્હેમણે

પણ સમાજ સુધારણા કરવાને મહા પ્રયત્નો કર્યા હતા તથા વિદ્વાન અને અજ્ઞાન તેમજ શ્રીમાન્ અને ધનહીન, સર્વની તરફ સંપૂર્ણ સદ્ભાવ તથા સમદૃષ્ટિ રાખીને બોધ દીધો હતો શ્રી શંકરાચાર્ય, રામાનુજાચાર્ય તથા મધ્વાચાર્ય વગેરે આચાર્યોએ અદ્ભુત અને પ્રચંડ વિદ્વત્તાથી ઉપનિષદોના મહાભાષ્યો તથા ટીકાગ્રન્થો લખ્યા હતાં, પરન્તુ તે સર્વ સંસ્કૃત ભાષામાં હોઈ જન સમાજને સુસાધ્ય ન્હોતાં. વળી તેઓ દેશમાં પ્રચલિત જાતિ નિયોગોને પણ સ્વીકારતા હતા, સત્કારતા હતા

શ્રી રામાનન્દજીએ આ વસ્તુસ્થિતિમાં ફેરફાર કરી નાખ્યો. લોકોને સહેલાઈથી સમજાય એવો બોધ તેઓએ દેશી ભાષામાં આપવો શરૂ કર્યો, અને બ્રાહ્મણથી માંડીને શૂદ્ર તથા અતિશૂદ્રને પણ ત્હેમણે સરખા ગણીને પોતાના શિષ્ય (ભક્ત) મંડળમાં દાખલ થવાની છૂટ આપી આથી વૈષ્ણવ ધર્મને ખરેખરો લોકમાન્ય અને લોકપ્રિય ધર્મ બનાવનાર એ આચાર્યજ હતા ત્હેમના એક ભક્તના શબ્દોમાં કહીએ તો એમણે જાતિભેદ તથા અનાચાર, બન્નેના ઉપર પ્રખર કુઠારના પ્રહાર કર્યા હતા તેઓ સંસારનો પાશ તોડવા, અયોગ્ય રૂઢીઓ નષ્ટ કરવા તથા ઉચ્ચ નીચ વચ્ચેનો ભેદ દૂર કરવા હમ્મેશા પ્રયાસ કર્યાજ કરતા, અને તે સર્વના ચિહ્ન હજી પણ એમના શિષ્ય મંડળમાં, થોડા વધારે, જોવામાં આવે છે.

રામાનન્દના મુખ્ય શિષ્યો બાર હતા —૧ આશાનન્દ, ૨ કબીરદાસ (વણકર), ૩, રૈદાસ, રઈદાસ અથવા રવિદાસ (ચમાર), ૪ રાજા પીપો (રાજપૂત), ૫ સુરસુરાનન્દ, ૬ સુખાનન્દ ૭ ભવાનંદ, ૮ ધનો (જાટ), ૯ સેનો (હજામ), ૧૦. મહાનન્દ; ૧૧. પરમાનન્દ અને ૧૨ શ્યામાનન્દ. આ ઉપરાન્ત ત્હેમના અનુયાયીઓમાં સન્ત કવિઓ તુલસીદાસ, નાભાજી અને સુરદાસ-તથા બીજા, મલુકદાસ અને દાદુ જેવા ધર્મ પ્રચારકો પણ હતા

રામાનન્દ પોતાના શિષ્યોને જાતિ બન્ધનો ત્યાગ કરાવતા અને જેઓ તેમ કરતા ત્હેમને "અવધૂત"ની સંજ્ઞા આપતા, (અવધૂત એટલે ત્યાગી અથવા મુક્ત મોક્ષ પામેલા.) એમણે પોતે તો કાંઇ ગ્રન્થ લખેલો હોય એમ જણાતુ નથી; પણ એમના શિષ્યોએ હિન્દી ભાષામાં ઘણુ લખાણ કરવુ છે આ આચાર્યે આખા ભારતની યાત્રા કરી હતી અને કાશીમાં પંચગંગાના ઘાટ ઉપર વિશાળ મઠ બાંધ્યો હતો.(જે પાછળથી ઔરંગઝેબના વખતમાં મુસલમાનોએ તોડી નાખ્યો હતો) હજું પણ ત્હેમના પંથનુ મુખ્ય ધામ કાશી ગણાય છે, ત્યાં એમના ઘણા અનુયાયીઓ છે તેઓ રામાનન્દી અથવા રામાવત કહેવાય છે, અને ત્હેમની પંચાયત સભા છે, ત્હેનો આખા ઉત્તર હિન્દુસ્થાનના રામાનન્દી સાધુઓ ઉપર અધિકાર છે રામાનન્દ પછી ધર્માચાર્યની ગાદીએ ત્હેમનો મુખ્ય શિષ્ય આશાનન્દ બેઠો હતો અને ત્હેની પછી રાજા પીપો ગુરૂપદે આવ્યો હતો આ પંથના અનુયાયીઓ રામ સીતા અને હનુમાનની ભક્તિ કરે છે; અને ગંગા યમુનાના પ્રદેશમાં ત્હેમની સંખ્યા અધિક છે

૧. પીપો પ્રથમ દેવીભક્ત હતો અને ગાંગરોનનો રાજા હતો. રામાનન્દજીના બોધથી તેઓમાં પ્રસિદ્ધ ત્હેણે સંસારનો ત્યાગ કરીને આચાર્યશ્રીની સાથેજ ફરવાનું શરૂ કર્યું શિષ્ય થતો હતું ત્હેની સ્ત્રી સીતા પણ સંન્યાસ ધારણ કરીને ત્હેની સાથેજ રહેતી.

૨ નાભાજી જન્મથીજ અન્ધ અને જાતે આસજ હતો હેનુ લખેલુ "ભક્તમાળ" નામનું ભક્તો તથા મહાત્માઓના જીવન ચરિત્રોનુ પુસ્તક ઘણુંજ પ્રસિદ્ધ છે

૩. સુરદાસ પણ અન્ધ હતો હેના લખેલા કૃષ્ણ ભક્તિના પદો આખા હિન્દુસ્તાનમાં બહુ પ્રેમથી ગવાય છે, અને એમ કહેવાય છે કે એના પદ્યમય ("સુરસાગર") મા એવા સવાલાખ પદ છે હેની કવિતા પણ બહુ ઉંચા પ્રકારની છે બનારસની ઉત્તરે શિવપુરમા એની સમાધી છે આંધળા ભિખારીઓ પોતાને "સુરદાસ" કહે છે, તે એના નામ ઉપરથી

૪. તુલસીદાસ ચિત્રકૂટ પાસે હાજીપુરનો સરવરિયો બ્રાહ્મણ હતો, અને હેણે બનારસના રાજાના દિવાન તરીકે પણ થોડો વખત કામ કર્યું હતુ, એમ કહેવાય છે હિન્દી ભાષામા એણે લખેલુ રામાયણ ભક્તિનો સર્વમાન્ય અને પ્રચંડ ગ્રન્થ છે, તથા રામ સીતાની ભક્તિના પ્રચારમા હેણે ઘણો મોટો ભાગ લીધો હતો, એ નક્કિ છે બનારસમા સીતારામનુ મન્દિર તથા મઠ એણે બધાવ્યાં હતા. એની કૃતિઓ ઘણી પ્રચલિત છે, તે સહુ ભક્તિપ્રધાન છે

૫. ખાખી,-૬. મલુકદાસી-૭ દાદુ પથી એ રામાનન્દી વૈષ્ણવોમાથી નીકળેલા પેટા વિભાગ છે ખાખીપથ કીલ સ્થાપ્યો હતો આ માર્ગના વૈષ્ણવો શરીરે તથા વસ્ત્રોને ખાખી રગ લગાડે છે મલુકદાસ પણ કીલના જેવોજ મ્હોટો સાધુ હતો એની સમાધિ જગન્નાથજીમા છે દાદુ* અમદાવાદના પીંજારા હતા, હેના શિષ્યો અજમેર-મારવાડ તરફ બહુ છે. ૮. રાઘવદાસ દક્ષિણમા પ્રસિદ્ધ છે, અને મેવાડની ઝાલી રાણી એની શિષ્યા હતી, એમ જણાય છે ૯ સેના હજામે પણ એક પથ કહાડ્યો હતો બાંધવગઢનો રાજા હેનો શિષ્ય થયો હતો. [આ સઘળા માર્ગોમા રામભક્તિ તથા ત્યાગ અને સંન્યાસની ભાવનાઓ મુખ્યત્વે કરીને જોવામા આવે છે] ૧૦ પરન્તુ આ આચાર્યના સઘળા ધર્મસ્થાપક શિષ્યોમાં સહુથી વધાર પ્રભાવશાળી અને મહાન્ તો કબીરદાસજ છે

[નરસિંહ મહેતા અને મીરાંબાઇએ સુરદાસજીની પેઠેજ કૃષ્ણભક્તિનો મહિમા ગાયો અને વધાર્યો હતો તે બંને લગભગ સમકાલીનજ હતા]

કર્મનુ ફળ

હે સજ્ય! ગમે તેમ પણ-એ ભાવિજ હશે વિધાતાનુ ધાર્યુંજ થયાં કરે છે, બીજુ કાંઈજ નહિ .... હે રાજન! લક્ષ દઈને સાંભળ ને મનમા ઉતાર પાડવા મન્ત્રથી કે છળથી જીવકાંખ્યાને સ્હડતા નથી, ન્યાયની રીતે લ્હડે છે ને યુદ્ધમા શક્તિવાળા છે ઓ રાજા! તુ ત્હારાજ દોષથી આ દુઃખ પામ્યો છે. . ..પોતે કરેલુ પોતેજ જીવતાને કે મરીને (આ લોકમાં અને પરલોકમાં) ભોગવવુ પડે છે તથા ત્હને જે પ્રાપ્ત થયુ છે, તે યોગ્ય છે

મહાભારત.

* એમ કહેવાય છે કે દાદુ ઉપર કબીરની ભારે અસર હતી અને હજી પણ દાદુના અનુયાયીઓ કબીરપન્થીઓની સાથે બહુ સદ્ભાવ રાખે છે દાદુએ પણ કબીરની પેઠેજ મૂર્તિપૂજા બધ કરી અને એકેશ્વર (શ્રી રામચન્દ્રજી) ની ભક્તિ કરવાનો બોધ કર્યો હતો.

કીડીઓનાં કટક !

[એક અજ્ઞાત મહાયુદ્ધની કરૂણ કથા *]

લેખક: એક વાંચનાર

હુમ્બગ સ્ક્રબની આસપાસનો વનપ્રદેશ કીડીઓની અનેક વિવિધ જાતીઓથી ભરપૂર છે. આ કીડીઓ અહીં એટલી બધી છે કે સામાન્ય મનુષ્યની દૃષ્ટિએ તો તે અપ્રત્યક્ષ લાગે. ત્હેમાંની કેટલીક એવી ન્હાની હોય છે કે ઝીણી નજરે જોયા સિવાય તે ભાગ્યેજ દેખી શકાય બીજી મ્હોટી હોય છે, અને કોઈ કોઈ તો એકેક ઇંચ જેટલી લાંબી પણ હોય છે। હાલમાં આ પ્રદેશમાંથી કીડીઓ ખાનારાં ઘણાંખરાં પ્રાણીઓ નિઃશેષ ઓછાં થઇ ગયેલાં હોવાથી, કીડીઓની વસ્તિ હદબ્હાર વધી ન જાય તે માટે કોઇ ખાસ અટકાવ તો રહ્યો જણાતો નથી. પરન્તુ કુદરત એક નહિ તો બીજે માર્ગે પણ, પોતાનું કામ કર્યે જ જાય છે. અને એ સત્ય અહિં આપેલી હકિકત ઉપરથી સમજાયા વિના રહેશે નહિ.

ગામ બાંધીને રહેનારી કીડીઓ, જે માંસાહારી હોય છે અને લગભગ ત્રણ–અષ્ટમાંશ ઇંચ (પા અને અર્ધા ઇંચની વચ્ચેની) લંબાઇવાળી હોય છે તેઓ જમીનની નીચે,–ઝીણી કાંકરી અથવા રેતીવાળા ભાગમાં મજબુત, ચોખ્ખાં, સગાઇદાર કિલ્લા બાંધીને રહેમાં રહે છે. એ જાત બહુ લડાઇખોર હોય છે, તેથી કોઇ પણ જીવજન્તુ, ભૂલ્યે ચૂક્યે, જો એમની હદમાં પેઠું તો તો એના ભાગજ મળ્યા જાણવા! કીડીઓએ બાંધેલા કોઇ કોઇ શહેર ૭ ફૂટ જેટલાં લાંબાં પ્હોળાં હોય છે અને કીડીઓના બીજા ગામો તથા ગામડાંઓમાં જવાને માટે ચોક્કસ રસ્તાઓ પણ તે શહેર બાંધવાની સાથેજ કરવામાં આવે છે, કારણ કે આ કીડીઓ પોતાનાં પડોશમાં રહેનાર સઘળી જાતિની કીડીઓ સાથે મીલનસાર હોય છે અને અરસપરસ ખબર અંતર લેવા આપવા તથા મળવા હળવામાં તેઓ પોતાનો કેટલોક વખત ગાળે છે. સુંદરના ગગનસ્પર્શી ઝાડોની ઉંચામાં ઉંચી ડાળીઓ સુધી પણ તેઓ શિકાર (ભક્ષ્ય)ની શોધમાં ચ્હડે છે, અને ત્હેમના શિકારીઓ, જમીન ઉપરની ગમે તેવી ભારે મુશ્કેલીઓને પણ નહિ ગણકારતા, ઘાસવાળી દીશામાં મુસાફરી કરે છે.

હવે, હુમ્બગ સ્ક્રબની પાસે આવેલી કાંકરીવાળી ટેકરીઓમાં કીડીઓનાં ચાર ગામ છે, જેની વસ્તીને આપણે "ભૂખરાં માથાં" એ નામથી ઓળખીશું, અને નીચે આવેલા ઉંડાણવાળા પ્રદેશમાં બીજાં ચાર ગામ છે, ત્હેમાં વસતી કીડીઓને આપણે "ભૂરાં માથાં" એ નામ આપીશું.

ગયા ફેબ્રુઆરી માસમાં કીડીઓનો એ મહાવિગ્રહ શરૂ થયો. લડાઇ કરનાર દુશ્મન "ટ્રેડ" નામના કીડીઓથી બહુ નાનાં પ્રાણીઓ હતાં, પણ સંખ્યામાં તે ઘણાં વધારે

---

* ઑસ્ટ્રેલિયાના એક વિજ્ઞાનશોધીએ, જંગલમાં આવેલા પોતાના મકાનની આસપાસના ("હુમ્બગ સ્ક્રબ નામના") પ્રદેશમાં, થોડા વખત ઉપર, કીડીઓની જૂદી જૂદી જાતીઓની વચ્ચે ચાલેલા, ત્રાસજનક એક મહાવિગ્રહની જાણવા જોગ હકીકત બહાર પાડી છે. ત્હેનો સાર સુન્દરી સુબોધના વાંચનાર માટે અહિં રજુ કર્યો છે. —એક વાંચનાર.

હતા રા આતની લડાઇઓ મેદાનમા થઈ, પણ ટ્રોડનો મદદ એટલો મ્હોટો હતો કે આ પગે કીડીઓને પાછા હઠીને પોતાના શહેરના રક્ષણમાં ભરાઇ જવું પડ્યુ પરન્તુ ત્હેમના આ બચાવ પણ લાગી અને સર્વ લડાઈ પછી નાબૂદ કરવામા આવ્યા

ભૂખરા માથાની પલટણો-એક એકની સાથે તમા પાછ્ય,-"મારવુ કે મરવું' એવા દૃઢ નિશ્ચય કરીને, પોતાના કિલ્લામાં પેસવાના રસ્તા (દ્વાર) આગળ અદ્‌ભુત હિમ્મત અને ધૈર્ય ધારણ કરીને ઉભા રહી હતી સઘળા લડવૈયા પોતાના માથા આગળ ધરી, ભયંકર જડબા પ્હોળા કરીને, દુષ્મનની રાહ જોતા હતા ત્હેમનામાથી કોઈ, કોઇ કારણસર, અંદર પાછો જતો તો ત્હેની જગોએ ત્હેની પાછળથી બીજો સૈનિક નીકળી આવીને ત્હેનું સ્થાન લેતો તથા તે પણ મ્હો પ્હોળુ કરી, જડબુ વિકાસી, બીજાઓની જેમ તદ્દન શાન્ત અને સ્થિર બનીને ઉભો રહેતો. પરન્તુ જો દુશ્મન પાસે આવ્યા તો ? તરતજ તેઓ જરા આગળ ધપીને એ જડબા રૂપી કરવતો વડે અત્યંત ત્વરાથી કામ કરવા લાગતાં અને ક્ષણમાં દુષ્મનોની આગલી હારોનો નામશેષ રીતે નાશ થઈ જતો !-આમને આમ યુદ્ધ ચાલ્યાજ કરતું હતું કિલ્લેબંધીની આસપાસ એવા સખ્ત ઘેરો હતો કે અંદરના કોઇથી બહાર જવાતુ ન હતુ અને લડવૈયા પણ લડાઇમા મરી ગયેલા દુષ્મનના શબ અંદર ઉપાડી લઇ જઇ, ત્હેના ઉપર પોતાનુ ગુજરાન નિભાવતા. પણ ધીમે ધીમે આ વિગ્રહ કેટલાક અઠવાડીયા સુધી ચાલ્યા પછી, ટ્રોડની મ્હોટી સખ્યા હોવાને લીધે તથ કીડીઓના સૈન્યમાં નિયમિતપણે ઘટાડો થતો જતો હોવાથી,-અન્તે એ પછી એક દરવાજે દુશ્મનોના કબજે થયા, અને ભૂખરા માથાના આ રાજ્યમાં સઘળી વસ્તીનો નાશ થઇ ગયો,

હવે, પેલા બહાદુરી અને નિડરતાથી અટકાવાયેલા વખત સુધી ઘેરાયેલા રસ્તાઓ અને દરવાજામાથી ફતેહમંદ થએલા દુષ્મનોના લશ્કરની આણીતરફ લાગી હાર નીકળી. દરેક સિપાહીની પાસે જીતેલા શહેરની લૂટનો માલ હતો લૂટનો મ્હોટો ભાગ માર્યા ગયેલા શત્રુઓના કાપીને ઉપાડી શકાય એવા ભાગ કરેલા શરીરો તથા કીડીઓની ઈંડા વગેરે મુખ્યત્વે કરીને હતા કોઈ કોઈ લશ્કરીઓ તો મરેલી કીડીઓનો પાસો ઝાપી લઈને આગળથી તેમ ચાલતા હતા, જાણે કે વિજય કરીને પાછુ ફરેલું કોઈ માનવ જાતિનું-વારંગ ઓર જડબાવાળું-લશ્કર હોય નહિ !

, હવે ભૂખરા માથાનુ સંસ્થાન તો બિલકુલ નાશ પામ્યું હતુ ઓ ત્હેના નામ નિશાન પણ જણાય એમ કાંઇ જ રહ્યું નહોતુ ન્હાનકડા ટ્રોડના અસંખ્ય ટોળાએ ગક્ષમી ભૂખરા માથાને જડ મૂળથી ઉખેડી નાખ્યા ! અને ત્હેમના લશ્કરનો ફેલાવ પણ અગાઉના ઉપરાન્તના વિસ્તારમા હતો.-હવે તેઓએ ભૂરા માથાઓના પ્રદેશ તરફ પોતાનું ધ્યાન ફેરવ્યુ પણ અહિ ટ્રોડના કરતા બચાવ કરનારા વધારે મ્હોટી સખ્યામા હતા તેથી ફક્ત બે શહેરો ઉપરજ આ વખતે ધસારો થયો, પણ થોડા વખતમા એમ જણાયા વિના રહ્યું નહિ કે તે બન્નેમા સૈનિકોની સખ્યા ઓછી થવા લાગી હતી અન્તે એક દિવસ ભૂરા માથાના લશ્કરે એક શહેરના આગળના ર છોડી દીધા અને અંદરના કિલ્લામા તે જઇ ભરાયુ, જ્યાં ત્હેની સખ્યા જગોના પ્રમાણમા ઘણી મ્હોટી દેખાતી હતી અને દરેક માર્ગના દ્વાર આગળ, ટુકડીઓની ટુકડીઓ-એક બાજુની પાછળ અત્યંત આગ્રહથી લડવાને ઉભી હતી અહિથી દુશ્મનોના અનેક ભારે હુમલા

હેમણે મહા નિશ્ચય સાથે પાછા હઠાડ્યા અને ધીમે ધીમે ભૂખરા માથાની સ્હામે વિજયી થઈને આવેલા ટોળાનાં ટોળામાં કાંઇક મન્દતા જણાવા લાગી. પરન્તુ એવામાં વરસાદનું આપદુ પડવાથી બન્ને પક્ષને યુદ્ધ બંધ કરવું પડ્યું હવે ભૂરા માથાની ઉપર એક વિશેષ સંકટ આવી પડ્યું જણાયું. વરસાદનું ધસી આવતું પાણી તેમના નગરદ્વારનો નાશ કરી નાખવાની તૈયારીમાં હતું, પણ એ બહાદુર ભૂરા માથાની કીડીઓએ અમાપ આત્મભોગ કરીને છિદ્રોમાં [illegible] પોતાના શરીરો વડે પૂરી દીધાં. આથી તે કીડીઓ તો મરણ પામી પણ તેઓનું શહેર બચી ગયું *

જરા દૂરે આવેલા ભૂરા માથાના એક બીજા શહેર આગળ દુશ્મનોએ વળી જુદીજ યુક્તિ કરવા માંડી હતી તેઓ ન્હાના પત્થર અને માટીનાં ઢેફાં દ્વાર આગળ ખેંચી લાવીને અંદર બચાવ કરનાર લશ્કરની ઉપર ગબડાવી પાડતા હતા અને અંદરથી જે કોઈ કીડીઓ બહાર નીકળતી હેની ઉપર ટોળાની ટોળીઓ તૂટી પડતી અને તે ભૂરા માથાં પણ પોતાનામાંથી એકે એકનો નાશ ન થાય ત્યાં સુધી ભારે ઝનૂન અને ક્રૂર જોસથી લડતા.

આખરે વિગ્રહ પૂરો થયો તે એમને એમ ઘણા [illegible] સુધી [illegible] હતો છેવટે ભૂરા માથા પૈકી ઘણાનો નાશ થયો છતાં પણ થોડાંક બચ્યાં અને હજુ તે પોતાના કિલ્લામાં રહે છે. ટોળાં પણ ઘણાં થોડાં બચ્યાં હતાં તે પાછા હઠીને ભૂખરા માથા વાળા શહેરમાં રહેવા ગયાં છે, અહિં બે ઘણુ ખાઉ ખાનારી કીડીઓ સિવાય સઘળું સુમસુમાકાર છે અને એ ખાઉની કીડીઓને પણ ત્યાં એવા વેરનમાં શું કામ હતું, તે કોણ કહી શકશે?

આ મહા વિગ્રહ ઉપરથી કાંઈ સાર લઈ શકાય તેમ હોય તો તે એ છે કે સંયુક્ત થવાથી અને દુશ્મન ઉપર એકાએક ધમાલ કરી જવાથી ન્હાના પ્રાણીઓ પણ મ્હોટાં પહેલ કાવે છે અને સંઘબળ એ એક અજબ વસ્તુ છે બીજું, કીડીઓના [illegible] પણ બુદ્ધિ લાગણી તથા ભાવનું દર્શન આપણે કરી શકીએ છીએ પોતાના સમૂહને ખાતર આત્મભોગ કરવાને દરેક તૈયાર રહે છે એટલુંજ નહિ પણ દરેક વ્યક્તિ અરસપરસ મદદ કરવી, એ પણ પોતાનો ધર્મ માને છે

કીડીઓ પોતાનાં બચ્ચાં તરફ ભારે બળ પ્રીતિ દર્શાવે છે, તથા વિપત્તિના પ્રસંગોમાં હેમનું રક્ષણ કરવું એને પોતાનું પ્રથમ કર્તવ્ય માને છે, એ જાણીતું છે આ બુદ્ધિ અથવા વૃત્તિને કેવળ માત્ર આન્તર વાસનાની પ્રેરણા ગણે છે, પણ એક અભ્યાસ કરનાર અહિં રજુ કર્યો છે, હેનાં કારણો તથા સમજુતી તરીકે એવી અન્ધવૃત્તિ દર્શાવ્યેથી હેનો નિકાલ થઇ શકે એમ ભાસતું નથી કીડીઓમાં દયા તથા પરહિતની લાગણી અજાણી નથી, અને એવા કેટલાક બીજા મધુર ગુણો પણ એમનામાં વારંવાર જોવામાં આવે છે

*આપણા દેશના હાડા રાજપૂતોની પણ આવી એક વાત ચાલે છે હેમનું લશ્કર કુચ કરતું હતું, એવામાં વચમાં એક ખાઈ આવી જનો બચીને જાય તો તે ગઢેલાપથી વટાવી શકાય એમ હતુ. પરન્તુ–"ખાડા ખૂંદે પણ હાડા ન ખસે!" એવું અભિમાન રાખનાર છે તે જ્ઞાતિ પૈકી સેંકડો મનુષ્યોએ અંદર કૂદી પડીને તે ખાઇ પૂરી નાખી અને બાકીનું લશ્કર હેની ઉપર થઈને ચાલ્યું ગયું–પરન્તુ આ ભૂરા માથાનું પરાક્રમ એટલુંજ સાહસિક બલ્કે પણવધારે ડહાપણ ભરેલુ હતુ.

એક દીવસ મારી મહિનામાં મ્હારા મેજ આગળ બેસીને હું લખતો હતો, પાસે દીવો બળતો હતો અને ત્યાં ઉડતા ઝીણા જીવડા પકડવાને ખાઉની કીડીઓ પણ આમ તેમ દોડા દોડ કરી રહી હતી. એવામાં પાસે પડેલા ન્હાના પ્યાલામાં મ્હેં એક કીડી જોઈ તે મરણ પામેલી હતી, પરન્તુ જીવતી કીડીઓ હેનું શુ કરે છે, તે જોવાને માટે મ્હેં અદરથી કહાડીને હેને ટેબલ ઉપર મૂકી.

બે કીડીઓ થોડીજ વારમાં એની પાસે આવી અને હેના શરીરની તપાસ કરી પછી તે મૃત્યુ પામેલી જણાયાથી, હેમણે હેને ઉપાડીને જ્યાં તેઓ મડદાનું દફન કરતી હશે ત્યાં લઇ જવા માંડી કીડીઓ પોતાના મરી ગયેલ જાતી ભાઇને ખડકની અથવા જમીનની તરોમાં ગબડાવી મારે છે થોડે દૂર ગયા પછી એકને કાંઇ વ્હેમ આવ્યો અને એમ વિચાર થવા લાગ્યો કે વખતે પેલી કીડી મૃત્યુ પામી નહી હોય તો! આ ઉપરથી તે બન્ને કીડીઓ હેના શરીરને હલાવવા તથા સાફ કરવા લાગી. અને થોડી વારમાં પેલી કીડીનો પગ જરા જરા હાલવા પણ લાગ્યો

હવે બન્નેએ મળીને કાંઈક વિચાર કર્યો એક ચાલી ગઈ અને બીજીએ પોતાનું કામ શરૂ રાખ્યુ પેલી પડી રહેલી કીડીની આસપાસ ફરતી તે વારવાર હેના અવયવો, પગ વગેરે ખેચવા લાગી અને છેવટે તે કીડીના પગ મ્હોંમા લઇને જોર કરીને હેણે એવો તો આચકો માર્યો કે તે કીડી ઊલતી ને મૂઝતી ને પડુપડુ કરતી પણ બેઠી થઇ ગઈ હવે પેલીએ થોડી વાર હેને આરામ લેવા દીધો તે દરમિયાન એ સારવાર કરનારી કીડીએ હેના અંગોને અનેક રીતે જાગ્રત કર્યા આખરે તે ધીમે ધીમે દોડવા પણ શક્તિવાન થઈ અને પેલી બીજી કીડીને એ વાતની ખાત્રી થવાથી થોડી વાર પછી તે પોતાને માર્ગે ચાલતી થઇ

આ ન્હાનકડુ નાટક જોઇને મ્હને ખાત્રી થઇ ગઇ કે દયા અને પરહિત કરવાનો હક્ક પગે એકલા માણસને જ મળેલો નથી અને તે ઉપરાન્ત એમ પણ નથી સમજાતુ કે કીડીનું મગજ પણ હેના જીવનક્રમના તત્ત્વોનો નિકાસ કરવા જેટલી શક્તિ અવશ્ય કરીને ધારણ કરે છે?



પ્રાચીન હિંદનું સોનુઃ

ઇરાનના શાહેનશાહ મહાન્ ડરાયસે સિન્ધુ નદીનો ખીણનો પ્રદેશ અર્થાત્ (પંજાબ અને સિન્ધ, એ દેશોવાળો ભાગ-) જીતી લઇને પોતાના સામ્રાજ્યનો ૨૦ મો પ્રાન્ત બનાવ્યો હતો. અને આ નવા પ્રાન્તમાંથી શાહેનશાહને ખંડણી તરીકે દરવર્ષે સુવર્ણ રજ (સોનાની ભૂકી) ના ૩૬૦ " ટેલેન્ટ " ભરવાનું ઠરાવ્યુ હતુ

૩૬૦ " ટેલેન્ટ " એટલે લગભગ ૮૧૮ મણ સોનું થાય, જેની કિંમત (-હાલ તો ઘણી વધારે મનાય, પરન્તુ -) કનિંગહામે " હિન્દના સિક્કા " નું પુસ્તક લખતી વખતે દોઢ ક્રોડ ઉપરાન્ત રૂપિયા ગણી હતી ..... [એક પ્રાન્તમાંથી જ આટલું સોનું દરવર્ષે ખેચાઇ જાય, અને એવુ આખા દેશમાં વર્ષોનાં વર્ષો સુધી ચાલે,—પછી હિંદુસ્થાન અત્યંત ગરીબ થઈ જાય, એમાં કાંઈ નવાઈ જેવુ છે ?]

ग्रन्थावलोकनः

અમદાવાદનો જીવન વિકાસ.*

લેખક: શ્રીયુત નવલરામ જગન્નાથ ત્રિવેદી, (બી. એ.)

અમદાવાદ ખાતે ભરાયેલ રાષ્ટ્રીય મહાસભાની ૩૬'મી બેઠકના પ્રસંગપર ઉપયોગી થવાના હેતુથી આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવેલ છે. અમદાવાદ, સુરત, મુંબઇ વગેરે શહેરોનું વર્ણન કરતાં ચોપાનીઆંઓ ગદ્ય અને પદ્યમાં (પણ) કેટલાંએ લખાયેલાં છે, પણ એક શહેરની રચના અને પ્રવૃત્તિઓનું વિસ્તૃત વર્ણન કરતું પુસ્તક તો ગુજરાતી ભાષામાં આ પ્રથમ જ ગણી શકાય.

પુસ્તક બે ખંડમાં વહેંચવામાં આવ્યું છે,—શરીર અને ચેતન—શરીર વિભાગમાં ભૂગોળ અને ઇતિહાસ એ બે ભાગ છે. ભૂગોળમાં સ્થળ અને રચના, સ્થાપત્ય, જોવાલાયક સ્થળો, આબોહવા અને વિનોદનાં સ્થળો, એ વિષયો જૂદા જૂદા લેખકોએ લખ્યા છે. ચેતન-ખંડમાં જાહેર જીવન, જાહેર સંસ્થાઓ, જાણીતાં સ્ત્રી પુરુષો, કેળવણી, વર્તમાન પત્રો, માસિક સાહિત્ય, પ્રસિદ્ધ લેખકો, અને કામદાર વર્ગ, એ વિષયોનો સમાવેશ કરેલ છે. પુસ્તકમાં અમદાવાદના જોવા લાયક સ્થળોનાં બાર સુંદર ચિત્રો આપેલ છે.

ભૂગોળ વિષયમાં એક ખાસ ઉણપ દેખાઇ આવે છે તેમાં વસ્તિ વિષે કાંઇ લખ્યું જ નથી. પોળો, રસ્તાઓ અને મકાનોનાં વર્ણનો જ બસ નથી. તે મકાનોમાં વસનારાઓ વિષે જાણવાની ઇચ્છા સ્વાભાવિક રીતે રહી જાય છે. વિભાગવાર, ધંધાવાર, જાતિવાર વસ્તિના આંકડાઓ, લોકોની ખાસીયતો, રીત રિવાજો વગેરેનો આવા પુસ્તકોમાં ખાસ ઉલ્લેખ હોવો જોઇએ. દક્ષિણીઓને ગુજરાતમાં આવતાં નાત જમતી જોઇ આશ્ચર્ય થાય છે, કારણ તેમનામાં આપણે ત્યાં છે તે પ્રમાણે જ્ઞાતિ-ભોજનનો રિવાજ નથી. તે વિષે, તેજ પ્રમાણે દલપતરામને અમદાવાદમાં મન ઠરવાનું ઠામ લાગેલ શુક્રવારે ચડતે પહોરે ભરાતી ભદ્રી બજાર, ચીના તથા યુરોપીયન પ્રવાસીઓને તાજુબ કરનાર ધાર્મિક વરઘોડાઓ, વગેરે તથા ઉપર કહેલ વિગતો વિષે એક અલાયદું પ્રકરણ જ આપી શકાત—આપવું જરૂરનું હતું. રા. વિનાયક નન્દશંકરે "નંદશંકર જીવનચિત્ર"માં સુરતી લાલાં રહેવાસીઓનું જેવું ચિત્ર આપ્યું છે, તેવી રીતે વહેવાર કુશળ અમદાવાદીઓ અને અમદાવાદની ઘરરખુ ગૃહિણીઓનો ચિતાર કાંઇક આપી શકાત. મકાનોનાં ખોખા,—સંસ્થાઓ વગેરેની પછવાડે માણસો રહેલા છે, એ ખ્યાલ સતત રહેવાની જરૂર છે. સત્યાગ્રહાશ્રમ જે અત્યારે "આખા

* (જોવાલાયક સ્થળોનાં ચિત્રો તથા શહેરના નકશા સાથે-) મૂલ્ય રૂ' ૨-૮-૦

તંત્રી અને પ્રકાશક રા. રા. શંકરરાય અમૃતરાય

વાઘેશ્વરની પોળ, રાયપુર—અમદાવાદ.

ભારતનું માત્ર સ્થાન થઇ પડેલ છે, તેના મકાનો વિષે જ ફક્ત ઉલ્લેખ છે આશ્રમવાસીઓ, તેમનો કાર્યક્રમ વગેરે ઘણી બાબતો વિષે જાણવાનું બાકી રહી જાય છે

અમદાવાદના સ્થાપત્ય વિષેનો રા. ગજાનન પાઠકનો લેખ ટુંકો પણ પદ્ધતિસર છે "જો આપણે સ્વભાષાની ખિલવણીની આવશ્યકતા સમજીએ તો સ્વભૂષાની જરૂર પણ તુરત જ સમજી શકીએ" એ શબ્દો અત્યારે ખાસ ધ્યાનમાં ગણવા જેવા છે કારણ ઘણા વિચારકો હાલની પ્રવૃત્તિ એકમાર્ગી થઇ જવાનો ભય દર્શાવે છે અને તે તદ્દન અકારણ પણ ન કહી શકાય અમદાવાદના જોવા લાયક સ્થળો વિષે લખતાં ... લખનારે એક જ પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે–"અંગ્રેજી રાજ્યે સ્થાપત્ય માટે શું કર્યું" તેનો તથા તેવા અનેક પ્રશ્નોનો ઉત્તર એક હકીકતમાં આવી જાય છે અંગ્રેજ વેપારી પ્રજા છે તે અહિં વેપાર કરવા આવેલ એટલે તેમનો દરેક વ્યવહાર નફા નુકસાનની ગણત્રીથી થાય. કાંઇ ઉપયોગમાં ન આવે તેવી મસીદો, તાજમહાલ મીનારાઓ બાંધવાથી શો લાભ ? માટે નવી ઇમારતો બાંધવાની વાત બાજૂએ મૂકો, અને જૂનીની દશા તેનીના શબ્દોમા જુઓ તેમનું બુદ્ધિ ગૌરવ આઝમખાનના મહેલને જેલ બનાવવામાં અને સીદી સૈયદની મસજીદની અંદર જ જગત્–અનુપમ જાળીઓને ઢાંકી દેતી કચેરી ચલાવવામાં પરખાઇ આવે છે ભલું થજો લોર્ડ કરઝન સાહેબનું કે જેની રાજકીય બુદ્ધિ ઉંધી હોવા છતાં શિલ્પ–રસિકતાએ હિન્દુસ્તાનમાં અન્ય મર્કટવેડાથી પીડાતાં સ્થળોની પેઠે આ મસજીદને પણ ખાલી કરાવવા–જેટલું મનોબળ વપરાયું જો કે તેનું મનોબળ ગરીબ ગના મહેલમાથી કમીશનરનું રહેઠાણ હજી હઠાવી શક્યું નથી એટલે ટોલ્સટોયના શબ્દામા કહીએ તો 'અમારે તમારી મહેરબાની નથી જોઇતી અમારી કાંધપર ચડી બેઠા છો ત્યાંથી ઉતરો તો તે મોટી મહેરબાની જ છે.')

'અમદાવાદનો ઇતિહાસ' સુન્દરી સુબોધના તંત્રી અને ઇતિહાસના ખાસ અભ્યાસી રા. રામમોહનરાય જસવંતરામ દેસાઇએ લખ્યો છે સ્વતંત્ર બાદશાહો અને મોગલ બાદશાહો નીચે આ શહેર કેવી આબાદ સ્થિતિમા હતું તેનો તેમણે સુંદર ચિતાર આપ્યો છે તેઓ લખે છે કે 'તેનો મુખ્ય રાજમાર્ગો એટલા પ્હોળા હતા કે ત્હેમાં બળદની દશ ગાડીઓ એક સાથે ચાલી જઇ શકતી. ત્હેમા ૧૦૦૦ પત્થરની બનાવેલી મસજીદો હતી. ત્હેના કારીગરો, ચિતારા, શિલ્પીઓ, વ્યાપારીઓ તથા સોની, લુહાર વગેરે આખી દુનીયામા પ્રખ્યાત હતા અમદાવાદ આખા હિન્દુસ્તાનમાં, અને કદાચ આખી પૃથ્વીના શહેરોમાં સહુથી ખૂબસુરત હતું. ૧૬૧૭ માં સર ટોમસ રો અને તેની સાથના અંગ્રેજો અમદાવાદ જોઇ બહુ પ્રસન્ન થયા. તે લખી ગયા કે 'આ શહેર વિલાયતની રાજધાની (તે વખતના) લંડન શહેરનો જેટલું વિશાળ હતું. રસ્તાઓ ઉપર મ્હોટી ઘટાવાળા ઝાડ બંને બાજુએ આવી રહ્યા

એશીઆખંડના ઘણાખરા શહેરો કરતા અહિંના મકાનો વધારે સુન્દર હતા ૧૬૧૮ મા

આસતી મેરજાથી અકબરનો જહાંગીર બાદશાહ અમદાવાદ આવ્યો અને નવ મહિના અહિં રહ્યો. તે દરમીયાન શહેરની હાકમી તેણે ત્હેની સુપ્રસિદ્ધ રાણી નુરજહાનને આપી હતી આ સમયમા એક વખત ત્હેણે નુરજહાનને બળદની ગાડીમા બેસાડીને પોતે ગાડી હાંકી હતી.'

"૧૬૪૪-૪૬ માં ઔરંગઝેબ અમદાવાદનો સુબો હતો, ત્યારે શહેરમાં કાંઈ ધર્મની તકરારને લીધે હુલ્લડ થયું. તેથી ઔરંગઝેબે શાન્તિદાસે નવ લાખ રૂપીઆ ખરચીને બંધાવેલ ચિન્તામણીના જૈન દેવાલયની મૂર્તિઓ ભાગી નાખી, અને ત્હેમાં ગૌવધ કરી તે અપવિત્ર કર્યું આ ઉપરથી જૈન કોમે શહેનશાહ શાહજહાનને અરજી કરતાં, પોતાના પુત્ર ઉપર અત્યંત નાખુશ થઈને તે જૈન દેવાલયને ત્હેની પુર્વ સ્થિતિ ઉપર લાવવા ત્હેણે ત્હેને હુકમ કર્યો હતો, તથા થોડા સમયમાં જ ઔરંગઝેબની ગુજરાતમાંથી બદલી કરવામાં આવી હતી"

ઉપટ મરાઠી અમલ દરમ્યાનનો એક ટુકડો ઉતારીશું તે સમયે વાડીઆઓનું જોર બહુ વધ્યું હતું. "એમ કહેવાય છે કે શહેરમાં વાડીઆઓનું ટોળુ એટલુ મ્હોટુ હતું કે એક વખત તેઓ બાર મણ દુધનો દુધપાક ખાઈ ગયા હતા."

ચેતન વિભાગની કેટલાંક પ્રકરણો તો સુચિપત્ર અથવા 'નામોના હારડાઓ' જેવા જ છે રા ડાહ્યાભાઈ લક્ષ્મણ પટેલે લખેલ "અમદાવાદનાં 'વર્તમાનપત્રો' નો વિષય મઝેનો છે જૂના વખતનાં વર્તમાન પત્રોનું તેમણે ફરીથી વર્ણન રસુજી છે. તેમાંથી કેટલુંક જોઈએ.

પ્રાણશંકર બાપા નામના એક બડા ઉસ્તાદ નામાંકિત નાગર ગૃહસ્થ ખાડીયામા રહેતા હતા તેમને વિષે "અમદાવાદ વર્તમાન પત્રે" કાંઈક છાપ્યુ, તેનાં જવાબમાં "બાપા" એ "ખબર દર્પણ" માં છપાવ્યુ. પ્રત્યુત્તરમા "વર્તમાનપત્રે" લખ્યુ "હમણાં અમે પ્રાણશંકરને એક લુગડાની પેઠે પલાળીએ છીએ પછી બે માણસ અમે સામસામાં પકડીને આમળાશું કાલો ફાટે છે, હજુ તો તુટે છે પછી સીકંચામા નાખીશું, એટલે અધુરો પુરો થશે. અમે એ પ્રાણશંકરને ખબર આપવા માટે તેમને જણાવીએ છીએ કે પ્રાણશંકરને ખોદાની બદગી કરવી હોય તો કરી લે, કારણકે નીચોવવું શરૂ કરીશું."

"અમદાવાદ વર્તમાનપત્ર" નું પ્રતિસ્પર્ધી "સમશેર બહાદુર" હતું. તેમણે પોતાની લડતમા એક બીજાના લેખકના નામ પાડયાં હતા. સમશેર બહાદુરે સામાનું નામ ટચાક કારીગર પાડયુ, તો વર્તમાન પત્રે તેના લેખકનું નામ ટેકચદસા પાડ્યુ સમશેર બહાદુરની ટીકાથી એક માણસ ટાંકામા પડી મરી ગયો એવી ખબર બહાર આવવાથી તે નરમ પડ્યુ. આ અરસામા એટલે ૧૮૫૫ મા વર્તમાન પત્ર મરવા પડયુ હતું મરતા મરતા તે બોલ્યું હતુ "લલ્લુભાઈ રાયચંદ (સ. બ. નો તંત્રી) આજકાલનું છોકરું, તે અમારે સાથે હાથ ચોપ્યો, અને તે અમારા સામું લખાણ કરે છે" "વર્તમાન પત્ર"ની આ સમયની પડતી દશામાં સમશેર બહાદુરે લખ્યું કે "ઓ ભાગ વર્તમાન કાગ રે"

વ્યાપાર ઉદ્યોગનું પ્રકરણ લખનાર રા કેશવ હ શેઠ છે. તેમણે મુખ્ય મીલ ઉદ્યોગ વિષે જ લખ્યુ છે અમદાવાદની પૂર્વકાળની જાહોજલાલીના કારણ રૂપ તેના અનેક ઉદ્યોગો વિષે તો ઈસારાઓ જ કરવામાં આવેલા છે અમદાવાદના જૂના વખતના ઉદ્યોગો દર્શાવવા તેમણે એક ગીત આપ્યુ છે. દંતના લખાણો, આઈને અકબરી અને ગેઝેટીઅરોનો મચોટ સમગ્ર અને આંકડા વાળા પ્રમાણો મળી શકતાં હોય ત્યાં લગ્ન-ગીત જેવાં પ્રમાણોના આધારે અનુમાનો કરવાથી વિષયને પૂરો ન્યાય મળી શકતો નથી.* વળી અ-

* લેખકના આ અભિપ્રાય સાથે એકમત થઈ શકાતું નથી. સપ્રમાણ ગ્રન્થો ઉપરે

લેખની ભાષા પણ કોઈ કોઈ સ્થળે ક્લિષ્ટ અને શ્રમજનક ભરેલી થઈ જાય છે દાખલા તરીકે "કાચુ સોનુ પકવતા ફળદ્રુપ ને રસાળ ગુજરાતનું પુરાતન એ પાટનગર, નિરંતર મનુકુળનો મળ ધોઈ દેહે ને દિલ પાવન કરતી સાબરમતીનું તટ સૌન્દર્ય અને કર્મવીર ગાંધીજીનું આધુનિક તપોવન, આવી નવાતાર આ ઉદ્યોગ નગરી તેના જરી પુરાણા વિશેષણોનું વર્તમાન યુગે કેવળ સ્વપ્ન જ નથી" તથા "અમદાવાદને સ્ટેશને ઉતરતા જ અહિંના ઊંચે ઊંચે કેટલી મીલોના ભૂંગળા, ઉંચી ડોક રાખી પ્રવાસીઓને નોતરી રહ્યા છે,' જેવા દીર્ઘ સૂત્રી તથા અર્થ હીન વાક્યો, તથા "કૂકડો" અને "પાનકોરનું નાકું" ને બદલે "પ્રભાતનો તપસ્વી" તથા પાનકુંવર નાકું" જેવા શબ્દોનો ઉપયોગ પણ અસ્થાને દીસે છે

અમદાવાદનો મુખ્ય ઉદ્યોગ મીલોનો છે રા શેઠ માને છે કે "નળના પગની પાનીમાંથી જેમ કળી પેઠો તેમ આ ઉદ્યોગ હિંદમાં પેઠો છે રા. શેઠને મીલ ઉદ્યોગ તરફ સદ્‌ભાવ નથી તેથી વિષયને તે ન્યાય આપી શક્યા નથી. મીલ ઉદ્યોગની કાળી બાજુ છે, પણ તેથી અમદાવાદની હાલની આબાદી મીલ ઉદ્યોગને લીધે જ છે એ વાત ખોટી ઠરતી નથી, અથવા તેનું મહત્વ ઘટતુ નથી આગળ ચાલતા રા શેઠ લખે છે "પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિ પ્રમાણે 'લોટરી' અર્થાત્ જુગાર કામનો ઉદ્યોગ દિક્ષાર્થીઓ વટાવવાળી જર સુવાનામા આપી શકાય. અહિ રા શેઠ પાશ્ચાત્ય સંસ્થાની પ્રશંસા વિષે પોતે આગળ "એ ભડકા તો પશ્ચિમના, પૂર્વના નહિ' એવુ ભડકામણુ વાક્ય લખ્યુ છે તે ભૂલી જાય છે

રા પુરુષોત્તમદાસ પટેલ અમદાવાદની હાલની ઉન્નતિના ખરા કારણો રજૂ કર્યા છે અમદાવાદની આર્થિક સ્થિતિ ઘેર મંદીઓમાં લગભગ કફોડી થઈ ગઈ હતી તેમાથી તેનો ઉદ્ધાર મુંબઈ એક અને પ્રથમ મીલ ઉભી કરનારે કર્યો. મીલો વધવાથી કામદારોની જરૂર પડી. તેમની સંખ્યા હાલ લગભગ પોણો લાખ થાય છે તેમને ખોરાક પુરો પાડવાનું કામ અમદાવાદને હાથ લાગ્યુ મીલોનો નફો ઘણું કરીને અમદાવાદમા રહ્યો. મીલોના અંગેને લગતી ચીજોનો વેપાર વધતા ઠામ ઠામ સ્ટોરની દુકાનો થઈ, અને અનેક કુટુંબોનો પુનરુદ્ધાર થયો સાઠીના અરસામા ઘાંચ ગાડીઓ તા ઘણું ગાડી જ હતી બળદ ગાડી હતી ખરી, અને માત્ર આઠ દશ વીક્ટોરીઓ ભાડાના સીગરામ ફરતા હતા, પણ તે બળ હતાં તેને ઠેકાણે આજે ગલીએ ગલીએ અને શેરીએ શેરીએ વિક્ટોરીયા, ઘોડાગાડી અને મોટરો દોડાદોડ કરી મૂકે છે એ મીલ ઉદ્યોગને લીધે જ

અંતે આવુ ઉપયોગી પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવા માટે પ્રકાશક અને લેખકોને ધન્યવાદ આપી વિરમીશુ



આધાર રાખવાની બાબતમા તો મતભેદ હેય જ નહિ, પરન્તુ લોકગીત, લોકકથા, વગેરે બાબતોનો પણ જૂની તવારીખની માહિતી માટે વિવેકપૂર્વક ઉપયોગ જરૂરનો છે

રા. કિરાતવર્ગોનો લેખ પણ આ ઉત્તમ પુસ્તકનો એક ઉપયોગી વિભાગ છે અને તેમા કેટલીક જાણવાયોગ્ય હકીકત આપેલી છે, એ વાતનું—શબ્દપ્રયોગની યોગ્યાયોગ્યતાની ચર્ચામાં—વિસ્મરણ નહિ થાય, એમ આશા છે

તંત્રી, ગું સુ

पुस्तकशाळानी प्रसादीः

ગુજરાતી સ્ત્રી-સાહિત્ય.

["સ્ત્રી-સાહિત્ય"* અનેક અર્થમાં વપરાય છે સ્ત્રીઓએ રચેલું—સ્ત્રીઓ માટે અથવા સ્ત્રીઓ સંબન્ધી રચાયલું—સ્ત્રીઓને ઉપયોગી અથવા સ્ત્રીઓએ વાંચવા લાયક—ગદ્ય તથા પદ્ય. અહિં હેનો ઉપયોગ "સ્ત્રીઓએ રચેલું" એટલા જ અર્થમાં કર્યો છે

આ લેખમાં સુન્દરી સુબોધના જાન્યુઆરી, ફેબ્રુઆરી (૧૯૨૧)§ના અંકમાં પ્રકટ થયેલ "નવા ગુજરાતની સ્ત્રીકવિઓ" માંથી થોડા ઉતારા લીધા છે આ ઉપરાંત ચોથી ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદમાં રા રા. છગનલાલ વિદ્યારામ રાવળે આપેલ "જુના કવિઓ વિષેની હકીકત" માંથી ઉપયોગી માહિતી,—તથા ત્રીજી અને ચોથી ગુ. સા. પરિષદમાં બ્હેન સૌ વિદ્યાગૌરીએ તથા ભાઇ રા રા [illegible] આપેલ "સ્ત્રી કવિઓ" સંબન્ધી નિબન્ધોમાંથી પણ જાણવા યોગ્ય હકીકત મળી છે, એ સર્વ લેખક મહાશયોનો હું આભારી છું

ગુજરાતી પુસ્તકો તથા પત્રોના સંપૂર્ણ [illegible] ના અભાવે આ લેખમાં આપેલી સ્ત્રીલેખકોની નામાવલિ પણી ન્યૂનતા વાળી હોય, એમ સંભવિત છે પરંતુ આ પાછી માત્ર સ્વરૂપ અવલોકન જ છે એટલું ધ્યાનમાં રાખવાની હું વિનંતિ કરૂં છું

રા. જ.]

આપણી ભાષાના પ્રાચીન સંગ્રહોમાં સ્ત્રીઓએ રચેલી કેટલીક સુંદર કવિતા જોવામાં આવે છે. એ કાળમાં થઈ ગયેલ પૈકી પાંચ ૭ સ્ત્રીકવિઓ (મીરાંબાઇ, ગવરીબાઈ, કૃષ્ણાબાઇ, દીવાળીબાઇ, રાધાબાઈ, અને પુરીબાઈ) નાં પદ્ય તો સુપ્રસિદ્ધ છે, અને બીજી સન્નારીઓની કૃતિઓ પણ ધીમે ધીમે જાણીતી થવા લાગી છે. એ સમયના ઘણા ખરા પુરૂષ લેખકોની પેઠે સ્ત્રીઓએ પણ ભક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્યના વિષયોને લગતી જ કવિતા લખી છે. હાલ સુધીમાં નીચે જણાવેલ સ્ત્રી કવિઓનાં પદ્ય હાથ લાગ્યાં છે

કૃષ્ણભક્તિ અને રામભક્તિ સંબન્ધી.

મીરાંબાઇ (સં. ૧૪૬૯—૧૫૨૧.)	દીવાળીબાઈ (સં. ૧૮૪૭ ના અરસામાં.)
રતનબાઇ	રાધાબાઇ (સં. ૧૮૯૦ ના અરસામાં.)
કૃષ્ણાબાઇ	પુરીબાઈ

* સૌ. વિદ્યાગૌરી તથા સૌ. શારદાગૌરીએ અમદાવાદની ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી તરફથી પ્રકટ કરેલ મહિલા મિત્ર નામના ઉપયોગી અને રૂચિવર્ધક "વાર્ષિક"માંથી આ લેખનો ઉતારો કર્યો છે

§ જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરી, ૧૯૨૧.—એ અંકને ચાલુ વર્ષ (એટલે ૧૯૨૨ ના સંવત્સરનો) અંક માનવાનો છે ,આ વિશે આ અંકના આરંભમાં કરેલી સૂચના જોવી.

ઉપરની, સુ. સુ.

સંતરામની સ્તુતિનાં.		વેદાન્ત અને ઉપદેશને લગતાં
જતુબાઈ	તેજબાઈ	ગવરીબાઈ (સં. ૧૮૧૫ ના અરસામાં)
		જેબાઈ (સં. ૧૯૦૦ ના અરસામાં)
જૈન ધર્મને લગતાં		ઇન્દ્રાવતી.
રત્નબાઈ	યશોધરા	ઇચ્છાબાઈ

ઇશ્વરભક્તિ નબધી.

કુંવરબાઈ	પાનબાઈ	મગણીબાઈ	સવરીબાઈ

આ ઉપરાંત "કવિયણુ" એ નામ (તખ'લ્લુસ ?) ધારણ કરીને કોઈ જૈન સ્ત્રી કવિએ સં. ૧૭૪૭-૭૫ ના અરસામા કેટલાક "રાસ" તથા "સઝાય" લખ્યા હોવાનું જણાય છે જનીબાઇની કવિતાઓ પણ છે

સ્ત્રીઓએ લખેલી જેટલી કવિતા મળી આવી છે, તેનો સંગ્રહ પણ બહુ મોટો થાય એમ તો લાગતું નથી, તથાપિ તે સાધારણ રીતે એ લેખિકાની ભાવના, સંસ્કાર, જ્ઞાન તથા ભક્તિની મર્યાદા અને એમની જીન્દગીના પ્રવાહોની ગતિ પણ, થોડે વધારે અંશે, દર્શાવે છે મીરાંબાઇના અલૌકિક રસ ઝરતાં કાવ્યો, ગવરીબાઈનાં જ્ઞાન સંસ્કારથી લચી પડતા મનોહર પદો, તથા કૃષ્ણાબાઈ અને દિવાળીબાઈની સ્ત્રીહૃદયનો પરિચય કરાવતી સરળ, મિઠી ગરબીઓ,—એ દરેકનુ સ્થાન આપણા સાહિત્યની ભૂમિકામાં ગમે તેટલું જૂદું જૂદું છે, તો પણ તે સઘળી સ્ત્રીકવિઓની જીવનઝરણીઓ, તેમના હૃદયતરંગો એક જ દિશામાં વ્હેતાં હતા, અને એકજ પ્રકારના વાતાવરણમા પોષાયાં હતા એમ તો સહજ પ્રતીતિ થાય છે

આપણા સ્ત્રીસાહિત્યમા ઉચ્ચ પ્રકારની કવિતા તો શ્રી મીરાંબાઈની જ છે, એમા શક નથી. આ સાધ્વીનું લગ્ન ચાર વર્ષની ઉમ્મરે મેવાડના મહારાણા સંગના એક કુમાર ભોજરાજની સાથે થયુ હતું પરતુ આ બાઇનું દિલ બાલ્યકાળથી જ ભગવાનની ભક્તિમાં લાગી રહ્યુ હતું આથી કેટલીક વિપત્તિઓ અનુભવ્યા પછી, એમણે સંસારનો ત્યાગ કર્યો અને પોતાનું સઘળું જીવન, આદર્શ વિશુદ્ધતાથી, શ્રીકૃષ્ણ સેવા તથા ભજન કીર્તનમાજ ગાળ્યું હતું એમનું પવિત્ર નામ આખા હિન્દુસ્તાનમાં ઘેરે ઘેર માન પામે છે કેટલાક શિષ્યો પણ એમની પાસે રહ્યા હશે એમ લાગે છે, કારણ કે "ભોજકપુરી" એ નામથી એક લેખક કવિતા લખી છે તે પોતાને શ્રી મીરાબાઇનો શિષ્ય કહે છે

ગવરીબાઈ બાળવિધવા હતાં તે ડુંગરપુરના, અને કૃષ્ણાબાઈ વડનગરનાં નાગર સ્ત્રીઓ હતાં. એમની કવિતા મીરાંબાઈના કાવ્યોની પક્તિમા તો ન મૂકાય પણ બીજી સઘળી, પ્રાચીન સમયની સ્ત્રીલેખિકાની કૃતિઓ કરતા ઉત્તમ છે, ગવરીબાઇને ગ્રંથનો અભ્યાસ સારો હતો અને એમનાં પદોમા જ્ઞાન તથા પ્રસાદ સુંદર રીતે ઝળકતી રહે છે, વેદાન્ત જેવા કઠિન, શુષ્ક મનાતા વિષયને પણ તે મનોહર બનાવે છે કૃષ્ણાબાઇએ રચેલુ "સીતાજીની કાંચળી" એ કાવ્ય સ્ત્રીઓમાં બહુ પ્રિય છે દીવાળીબાઇએ રામાયણના છૂટક પ્રસંગો લઇને કવિતા રચી છે, તે અને પુરીબાઇનું "સીતા મંગળ" તથા રાધા-

આદના ભક્તિના પદો પણ લેડીઓમાં જાણીતા છે. રત્નબાઇએ લખેલી "રેંટીયાની સઝાય" જે હજી અપ્રસિદ્ધ રહી છે, તે પ્રગટ કરવામા આવે તો કદાચ હાલના "રેંટીયા પ્રચાર"ના કાળમાં લેકો તરફથી સત્કાર પામે, એ સંભવિત છે

નવો જમાનો અર્થાત્ કેળવણીની નવી પદ્ધતિની શરૂઆત થયા પછી ઘણા વખત સુધી કોઈ સ્ત્રીલેખકની કૃતિ બહાર પડ્યાનું જાણવામાં નથી. પણ ત્રીસેક વર્ષ ઉપર સ્વ. શ્રી હરીલાલ ધ્રુવના "ચન્દ્ર" માસિકમા તથા તેજ અરસાની જગતસમા "સમાલોચક" પત્રમા સ્ત્રીલેખો પ્રકટ થવા શરૂ થયા હતા અન્યત્ર પણ હવે સ્ત્રીઓના લખાણો નજરે પડવા લાગ્યા હતા એક બ્હેને ડૉ. સ્માઈલ્સ કૃત "જાતમહેનત" (Self help) માથી થોડા ભાગનું ભાષાન્તર કરીને તે "ઘર સત્તા" એ નામથી પ્રગટ કર્યું હતુ સ્ત્રીઓમાં જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવાને માટે "સ્ત્રીબોધ" માસિક તો કેટલાક સમયથી બહાર પડતું જ હતુ, પરંતુ બીજું "સ્ત્રીમિત્ર" નામે માસિક પત્ર પણ એજ ઉદેશથી આ અરસામાં પ્રકટ કરવામા આવ્યુ અને કેટલોક સમય ચાલ્યું હતું સંસાર સુધારા મંડળ તરફથી આ પ્રવૃત્તિને સારૂં પ્રોત્સાહન મળ્યુ હતું અને વડોદરાનો કેળવણી ખાતુ અધિકારી વર્ગ એ વગેરે ગરથાઓ પણ ભિન્ન ભિન્ન માર્ગે આવા જ ઉચ્ચ આશયથી કામ કરી રહી હતી.

તથાપિ સ્ત્રીલેખનની ખરી જાગૃતિ તો ચાલુ સૈકાની શરૂઆતથી જ આરંભાઇ. કોઈ કોઈ ગરબાઓ, વિદુષી ભગિનીઓનાં, તે પ્હેલાં, લખાણો પ્રસંગોપાત જોવામા આવતા ખરા, પણ એકંદર રીતે એ પ્રવૃત્તિમાં બહુ બળ દેખાતું ન્હોતું પરન્તુ હવે એને વધારે અનુકુળ સમય પ્રાપ્ત થયો જણાયો આ જ અરસામા અમદાવાદની શ્રી બન્ધુસમાજે "સુન્દરી સુબોધ" માસિક પત્ર પ્રકટ કર્યું આ પત્રમા સ્ત્રી લેખના પ્રકાશને માટે વિશેષ અનુકૂળતા કરવામાં આવી હતી આ ઉપરાન્ત ત્હેને અંગે "સ્ત્રીલેખના ખાસઅંકો" પણ કેટલાક વખત સુધી પ્રકટ કરવામા આવ્યા હતા. અને એ સમયમા અન્ય સામાયિક પત્રોએ પણ એ દીશામાં ઉદાર મદદ આપી સ્ત્રીઓના લખાણોને માટે સ્નેહ પૂર્વક સ્થાન કરવા માંડ્યું આથી સ્ત્રીલેખ સ્થળે સ્થળે દેખાવા લાગ્યા. આ શિવાય સ્ત્રીઓ તરફથી પણ (સુરત-વનિતા વિશ્રામનું) "વનિતા વિજ્ઞાન" તથા (ગ. સ્વ. શ્રી જમનાબાઈ સક્કૈનું) "સ્ત્રી હિતોપદેશ," એ પત્રો ઘણે અંશે સ્ત્રીસાહિત્યને પ્રોત્સાહન આપવાના હેતુથી જ પ્રકટ થવા લાગ્યા હતાં એટલે આ વખતથી સ્ત્રીલેખનની પ્રવૃત્તિએ સતતવાહી પ્રવાહનું આશાજનક રૂપ લીધુ.

અત્યારે આપણી સાહિત્ય વાટિકામાં અનેક સાહિત્ય પ્રેમી, વિદ્યા વિલાસી, જ્ઞાન સંસ્કારવાળી બ્હેનો વિહરે છે ત્હેમની સર્વની કૃતિઓ કાંઈ એકસરખી સુન્દર, રમ્યમય, આનન્દન હોય, એમ બનવે જ નહિં. તોપણ કેટલીક સન્નારીઓ સારૂં ગદ્ય તથા પદ્ય લખે છે, કેટલીક બાનુઓના લખાણ લોકમા પ્રેમ અને મમતાથી વંચાય છે, કેટલીક બ્હેનોની કૃતિઓ પોતાનાં બાનુઓની ઉન્નતિ અર્થે માર્ગદર્શક બનવા લાગી છે, એમા શક નથી પરન્તુ આપણે અર્વાચીન સ્ત્રીલેખકોની કૃતિઓને સામાન્ય તુલનાની દ્રષ્ટિથી નિહાળીએ, તે પ્હેલાં એક મહત્વની હકીકત ધ્યાનમા લેવાની જરૂર છે તે એ છે કે જૂના કાળના અને સાંપ્રત સમયનાં લખાણોના નિરીક્ષણની પદ્ધતિમા આસમાન જમીન જેટલો તફાવત સાધારણ રીતે જોતાં લાગશે પરન્તુ તે ભેદ વસ્તુદર્શનના પ્રકારને લીધે છે, અને તે

સર્વથા ઇષ્ટ જ છે કદાપિ ઇષ્ટ ન હોય તો પણ હવે બીજો માર્ગ જ નથી

આગલા વખતમાં એમ હતું કે "જે લખાયું તે સાહિત્ય" એ કાળની જનસમાજની કેળવણીની મર્યાદા ઘણી સંકુચિત હતી લેખકો થોડા થતા અને પ્રથમ જ જણાતા એ ખરૂં છે કે એ જમાને છાપવાનાં સાધનો નહિ,–પ્રકાશકની સગવડો નહિ, એટલે નાટક પ્રસિદ્ધિ માટે કાંઇ માગવાની વૃત્તિ ન થાય લેખકના હૃદયમાં કાંઇ લખવાની ઉર્મિ ઉદ્ભવ્યા વિના ત્હેને લખવાનું પણ કારણ ન્હોતું કારણ કે લેખક તરીકે જાણીતા થવાની અનુકૂળતા ઘણીજ ઓછી હતી જેઓ લખતા હતા તેઓ તે ત્હેનાં સ્વજન અને પરિચિત જનોને માટે લાગે તો તેઓ ઉતારી લે લખેલા કાવ્ય રૂપ મીઠાશવાળું, મનોરંજક અગર ઉપદેશક લાગે, ત્યારેજ પ્રિય થાય, અને ત્હેની વધારે નકલો થઇ, લોકમાં પ્રચાર પામે. આથી સ્વાભાવિક રીતે દરેક લખાણની સારી ચાળવણી થાય, અને સંસ્કૃત કાળમાં આ અવસ્થાને લીધે ઘણાં ક્ષુદ્ર લખાણોને ફેલાવો અટકયો હશે. આમ આપણી ભાષામાં પણ નહિ બન્યું હોય એવું ન કહી શકાય, તથાપિ આપણા સામાન્ય લોકવર્ગમાં તે સમયે અક્ષર જ્ઞાનનો પ્રચાર પણ જ ઓછો હતો એમ તો ભાસ છે એટલે ગમે ત્હેવાં પદ–ગમે તેવાં જોડકણાં પણ જો કર્ણપ્રિય હોય તો તે સત્કાર પામતાં હોવાં જોઇએ આથીજ—આપણાં પ્રાચીન કાવ્યોમાં આપણે ઘણીવાર બહુ સાધારણ પંક્તિનું કવિત્વ જોઇએ છીએ. જો પુરૂષોના સમ્બન્ધમાં આમ હોય, તો સ્ત્રીઓમાં કેળવણી ઘણી વધારે ઓછી જ હતી, તેથી એમની કૃતિઓને આ વાત વધારે લાગુ પડે, એમાં નવાઇ નથી

પણ હવે વસ્તુસ્થિતિ બદલાઇ છે, બદલાતી જાય છે આગળના સમયમાં ધર્મ, ભક્તિ અને વેદાન્ત (અથવા વૈરાગ્ય) ના વિષયોમાં જ જ્ઞાન બંધાતું એટલે કેળવણીનું કર્તવ્ય પણ ઘણું મર્યાદિત હતું તે ઉપરાન્ત (અથવા ત્હેને બદલે) વિદ્યા વિજ્ઞાન તથા સાહિત્ય, ઇતિહાસ, આદિ વિષયોનું શિક્ષણ પણ સર્વને મળવા લાગ્યું છે, પહેલાં આપણા વાઙ્મયની પ્રવૃત્તિ બહુધા ભક્તિ 'જ્ઞાનના વિષયોમાં જ સમાપ્ત થઇ જતી, ત્હેને બદલે હવે અનેક વિષયો–વિવિધ દ્રષ્ટિબિન્દુઓ લેખકની વિચારભૂમિમાં સરે છે આ શિવાય પ્રકાશનની સુગમતા પણ વધવા લાગી છે, તે એટલે સુધી કે વારવાર નિર્માલ્ય લખાણો પણ દ્રષ્ટિગોચર થાય છે આથી "છપાયું એટલું સાહિત્ય" એવી માન્યતા–આ લેખકોને ભાગે પણ સ્વીકારી લેવાય તેમ નથી. ઘણું લખાય અને છપાય, ત્હેમાંથી શિષ્ટ, સંસ્કારી, આશાજનક લેખોની જ પસંદગી કરવી એ ફરજિયાત થવા લાગ્યું છે, અને આપણા સાહિત્યની પ્રગતિને ખાતર એ સ્થિતિ (તથા નિરીક્ષણ વૃત્તિ) ખરેખર આવકારદાયક જ છે

નવીન ગુજરાતની મુખ્ય લેખક ભગિનીઓની નામાવલિ અહિં રજુ કરીછે, તે સંપૂર્ણ નથી અને સંપૂર્ણ હોઇ શકે પણ નહિ કારણ કે યોગ્ય સાધનોની ન્યૂનતા એટલી મ્હોટી છે કે સઘળી સાહિત્યમાં ભાગ લેનાર બ્હેનોના સત્પ્રયાસોનું સ્મરણ કરવું અત્યંત કઠિન છે તથાપિ હું આશા રાખું છું કે મહત્ત્વના પુસ્તકોનો આપણી ભાષામાં ઉમેરો કરતાં સન્નારીઓમાંથી ભાગ્યેજ નામ આ યાદીમાં દાખલ કરવાં રહી ગયાં હશે.

(અપૂર્ણ.)

ફુલવાડી.

આરોગ્ય અને સામાજિક સેવા.

(વડોદરામાં ભરાયલા પ્રદર્શનને અંગે પ્રકટ કરવામાં આવેલી પત્રિકા માળા.)

(ગયા અંકથી ચાલુ)

૧. ઉપરાછાપરી બાળકોની વૃદ્ધિ

"ગૃહિણી ઘરનું નૂર છે, ગૃહિણી ઘરનું માન.
ગૃહિણી ઘરનું ઘરેણું છે, વેર ગૃહિણી વિનાનું સમશાન."

ઉપની કહીઓ વારંવાર બોલવામાં આવે છે ખરી, પણ હજી તેની કીંમત બરોબર સમજાઈ જ નથી, કારણ કે જો સમજાઇ હોય તો આજે ૨૧—૨૨ વર્ષની તરુણ, ઔને ૭ માત છોકરામાં લપેટાઇ ગયેલી અને કાયર કાયર થઈ ગએલી જોઇએ છીએ તેમ હોય નહીં।

શારીરિક શક્તિનો નાશ

ઉપરાછાપરી વર્ષે વર્ષે સુવાવડો આવ્યાથી શરીરની તમામ શક્તિનો નાશ થાય છે, અને ખરી તરુણાવસ્થા વખતે સંસારમાં પોતાની ફરજો બજાવવાની પરિપક્વ બુદ્ધિ આવેલી હોય ત્યારે અને સંપૂર્ણ સુખનો અનુભવ લેવાની વખતે બિચારી છોકરાઓના વૃંદમાં વીંટાએલી ડોસી જેવી થઈ ગઇ હોય છે, એ શું ઓછું દયાજનક ચિત્ર છે?

ટૂંકું આયુષ્ય.

ઉપરાછાપરી સુવાવડો આવવાને લીધે શક્તિઓ ઘણીજ ક્ષીણ થતી જાય છે શરીરને કાંઇપણ સહન કરવાની શક્તિ રહેતી નથી તેથી ચાલુ નબળાઈ અથવા ઉડતા રોગોના સપાટામાં તે ઝટ આવી જાય છે

ઉત્સાહ ભંગ.

આવી સ્ત્રીઓને કાંઇપણ ઉત્સાહ રહેતો નથી ગૃહિણી તરીકે 'પોતાની ફરજ' બરોબર બજાવી શકતી નથી. જો નોકર રાખવાની શક્તિ હોય તો તે સ્ત્રી કાંઇક સુખી હોય છે, પણ સામાન્ય સ્થિતિની સ્ત્રીઓને તો ઘણું જ સોસવું પડે છે પોતાની જંજાળ શિવાય દુનિઆમાં આસપાસ શું શું પ્રવૃતિઓ ચાલે છે તે જાણવાને પણ ફુરસદ કે ઉત્સાહ રહેતો નથી

સૌંદર્યનો નાશ

નાનપણથી ઉપરા ઉપરી બાળકો થવાથી અને તેની ખટપટમાં પડવાથી પોતાના શરીરની માવજત બિલકુલ લેવાતી નથી સુવાવડ અશક્ત શરીર થઇ ગયું હોય અને તેવા શરીરની યોગ્ય રીતે સંભાળ ન લેવાય તેથી જાણે લુંટી લીધી હોય તેવા તેનાં હાલ હવાલ થઇ જાય છે

બુદ્ધિની મંદતા. ઉપરા ઉપરી બાળકોની કમનસીબ માતા જો કે બાળકો થના પહેલા ઘણી બુદ્ધિશાળી હોય છે તોપણ શરીર શક્તિ નાશ પામવાથી તથા ઉમ્મરનો ભગ થવાથી તેની બુદ્ધિ પણ ઝાઝું કામ કરી શકતી નથી, જેથી પોતાના પતિને અથવા કુટુંબના માણસોને જરૂર વખતે સારી સલાહ આપી શકતી નથી આપણે તેઓને એમ બોલતી સાંભળીએ છીએ કે "મારૂં માથું તો છોકરામાં ખવાઈ ગયું છે।"

નિર્માલ્ય બાળકો. શરીરની તથા મનની નબળી પડી જતી સ્થિતિમાં જેટલા બાળકો થાય તે તદ્દન નિર્માલ્ય બુદ્ધિનાં તથા શરીરે રોગીષ્ટ થશે કારણ કે માતા તરફથી તેને મગજનો કે શરીરનો કાંઈ પણ સારો વારસો મળ્યો હોતો નથી બાપના મગજ ઉપર પણ બોદ્દ બોજો રહે છે. સંખ્યાબંધ છોકરાંને ઉછેરવા, કેળવવા, તેમને ઠેકાણે પાડવા, એ શું ઓછો બોજો છે!

ફરજોમાં પછાત. આવી સ્ત્રીઓ ફરજમા ઘણી પછાત પડી જાય છે કારણ કે તે પોતાના સંસારમાં એટલી ચુથ થઈ રહે છે કે કુટુંબ તરફની ફરજ અને પોતાના દેશ તરફની ફરજ, જેવી કે પરોપકાર વીગેરે કાંઈ પણ કામમાં તેનાથી આવી શકાતું નથી જીંદગી માત્ર સંતાન ઉત્પન્ન માટે જ સરજી હોય તેમ નાના નાનાં છોકરાં એકઠાં કરી (ઉછેરે) તેને નમાયા કરી કાંઈપણ સુખ ભોગવ્યા વગર બિચારી રસ્તે પડી જાય છે.

કમનશીબ બાળકો. આવા આવા અગમ્ય બનાવો બનવાથી માતા વગરના સેંકડો બાળકો રઝળતાં થાય છે તેઓ યોગ્ય અને ઉંચી કેળવણીના અભાવે ગમે તેમ ઉછરીને મોટાં થાય છે અને કાંઈ પણ ગરજ સારના નથી તેથી તે બાળકોને તથા આપણા દેશને કેટલું સહન કરવું પડે છે તે આજે કોઈથી અજાણ્યું નથી જ

અટકાવવાના ઉપાય. દરેક બાબતમાં મિતાચાર એ મોટું શસ્ત્ર છે બાળકના જન્મ પછી અમુક મહિના સુધી બ્રહ્મચર્ય સખત પાળવું, એ ધર્મ ગણાવો જોઈએ મનનો નિગ્રહ શીખવો જોઈએ એકાન્તનો પ્રસંગ લાવવો ના જોઈએ. મનોબળ કેળવવા માટે સારૂં વાચન, સારી કસરત, શારીરિક મહેનતનું કામ, સારી ઉચ્ચ સોબત, એનું ગ્રહણ કરવું અને મનને ઉશ્કેરે એવા તામસી ખોરાક, શૃંગારી વાચન, નાટકો, સીનેમા, અશ્લીલ વાર્તા, ખરાબ સોબત–એ સર્વનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. મગજમા સતત સારા સંસ્કાર રહે એવાં શ્રવણ, મનન, વાચન રાખવા

૭. એક વર્ષની અંદરનાં બાળકનું આરોગ્ય.

બાળકના આરોગ્યનો મુખ્ય આધાર તેના શરીરનો બાંધો તથા ઉછરવાની રીત પર રહેલો છે, માટે દરેક સ્ત્રીએ માતા થવા પહેલાં બાળકને ઉછેરવા સંબંધી સારૂં જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ

માતાનું દુધ બાળકને વધવાનો મુખ્ય આધાર તેની માતાનું દુધ છે, તેની બરોબરી કોઈ પણ જાતનો બનાવટી ખોરાક અથવા દુધ કરી શકતું નથી માટે માતાની ફરજ છે કે પોતાની તબિયત ઘણીજ સંભાળીને તદુરસ્ત દુધ બાળકને આપવું અને પોતાના જ દુધથી બાળકને પોષવું

તાજું દુધ કેટલીકવાર કમનસીબે માતાથી ક્ષય જેવા વ્યાધિને લીધે અથવા કોઈ બીજા કારણને લીધે પોતાનું દુધ આપી શકાતું નથી ત્યારે બનાવટી [બીજા ચીજો] ખોરાક કરતાં જનાવરનું તાજું દુધજ આપવું તે યોગ્ય છે આપતાં ભાર પડે છે તેથી તેમાં પાણી મેળવીને આપવું અને તે પાણી ઉમરના પ્રમાણમાં નાખવું. કેટલું પાણી તે બાળકના શરીરના બાંધા પર આધાર રાખે છે તેથી માત્ર દુધ અને પાણીનું પ્રમાણ જાણવું પણ બહુ જરૂરનું છે

પહેલા મહિનામાં—ત્રણ ચમચા પાણી, ૧ ચમચા ગાયનું તાજું દુધ મીઠાશને માટે સ્હેજ સાકર નાખવી

બીજા મહિનામાં—બે ચમચા પાણી, ૧ ચમચો દુધ, જરૂર પ્રમાણે સાકર.

ત્રીજા મહિનાથી તે છઠ્ઠા મહિના સુધી—અડધું દુધ અને અડધું પાણી અને પછી પાણી ધીમે ધીમે ઓછું કરતા જવું અને છેવટે ચોખ્ખું દુધ આપવું

દુધ અને પાણી સાથે ન ઉકાળતાં બન્ને જુદાં જુદાં ઉકાળવાં (દુધ વધુ ઉકાળવું નહી કારણ કે તે વધારે ઉકાળવાથી ભારે પડે) અને ખપ પ્રમાણે મેળવીને થોડું થોડું પાવું

નવરાવવું આપણા ગરમ દેશમાં કડી ઋતુ સિવાય દરરોજ નવરાવવાની જરૂર છે, અને આપણી નવરાવવાની રીત પણ પશ્ચિમના દેશો કરતા જુદી છે આપણા દેશમાં બાળકને પગપર સુવાડીને કાંઈ ચીકાશવાળો પદાર્થ ચોળી નવરાવે છે તે ઘણું સારૂં છે કારણ કે શરીર પર તે મસળ્યાથી શરીરની ગરમી વધે છે અને ઓળામાં કે પાટલા પર એકજ સ્થિતિમાં બાળક સુધી રહેવાથી અવયવો સુસ્ત થઇ ગયા હોય તેમાં સ્ફુર્તી આવે છે

બાળકને કપડાં બાળકને કપડાં ઋતુ પ્રમાણે ગરમ તથા ઝીણાં પહેરાવવાં. બાળકના શરીરના પ્રમાણમાં કપડાં મોટાં રાખવાં, કારણ બાળક હાથ હલાવે એજ તેની કસરત છે માટે અવયવ હલાવવામાં કાંઈ રોકાણ થવું જોઈએ નહી અને શરીરને ખીલવામાં કાંઇ પણ હરકત આવે એવાં હોવા જોઈએ નહિ

બાળકને હવા. હવા ઘણી અગત્યની ચીજ છે માટે ખોરાક જેટલીજ હવાને માટે પણ કાળજી રાખવી. બાળકનું પારણું પહેલાથીજ શરીરપર સીધો પવન ન લાગે તેમ બારી પાસે રાખવું બાળકને જન્મથીજ ખુલ્લી હવાની ટેવ પાડી હશે તો તેને શરદી લાગી જવાની બીક ઘણીજ ઓછી થઈ જશે અને ફેફસાં મજબુત થઇ સસણી, દમ, એવા જાતીના વ્યાધિથી બાળક અલગ રહેશે, તેમજ ખુલ્લી હવાથી બાળક આનદી અને સતેજ સુદ્રિઢ થશે.

બાળકને નાની ઉમરથી દવાની બીલકુલ ટેવ પાડવી નહિ. તબીયત બેચેન જણાય

બાળકને દવા. તો હલકો જુલાબ આપવો તથા ખોરાકમા ફેરફાર કરી દેવો, પણ દવાની પ્રકૃતિ પડી જવા દેવી નહિ. વારંવાર દવાની મદદથી તબીયત સારી કરવાથી કુદરતી શક્તિઓ શિથિલ થઇ જાય છે અને બાળકનો બાંધો નબળો પડી જાય છે

બાળક બેસતા શીખે એટલે તેની પાસ નુકશાન ન કરે એવા નરમ અને હલકાં રમ-

બાળકને રમકડાં કડા આપવાં રમકડા વગર એકલુ સુનમુન બેસવા દેવુ નહિ, કારણ કે રમકડાંની આકૃતિઓ તથા રંગ જોવાથી તે બાળકની કેળવણીની શરૂઆત થાય છે, અને બાળક કજીઆખોર થતું નથી.

૮. બાળકની જીંદગી બચાવો.

બાળકનુ મરણપ્રમાણ

હિંદુસ્તાનમાં બાળકોનુ મરણપ્રમાણ ઘણુ ભયકર છે મુબાઇમા ૧૮ મહિનાની ઉમરનાં બાળકોનુ મરણપ્રમાણ સેકડે ૫૦ ટકા હોય છે, અને તેથી જ બાળકો માટે મુબાઇ શહેર નહીં પણ સ્મશાનભૂમી છે, એમ કહેવાય છે

હિંદુસ્તાનના બીજા શહેરોની સ્થિતિ મુબાઇ કરતા કાઇ વિશેષ સારી નથી. વડોદરા શહેરમા પણ દર સો બાળકમાથી ૪૦ બાળકો એક વર્ષની ઉમરે પહોંચે તે પહેલાં મરણ પામે છે આ સ્થિતિ ઘણી જ ભયકર ગણાય.

પણ પુરતી કાળજી રાખવામા આવે તો આમાંથી ઘણાની જીંદગી બચાવી શકાય તેમ છે. દાખલા તરીકે બસો વર્ષ ઉપર ઇગ્લંડમાં પણ આવી જ દશા હતી, અને ત્યાના બાળકનું મરણપ્રમાણ પણ એટલુ જ ભયકર હતું પરતુ હાલમા ત્યાં આગળ બાળકોનુ મરણપ્રમાણ દર સેંકડે ફક્ત ૧૦ નુ આવે છે. શા માટે હિંદુસ્તાનમાં પણ બાળમરણના પ્રમાણમાં ઘટાડો ન કરી શકાય?

બાળમરણનુ મુખ્ય કારણ.

બાળકના મરણની આ ભયકર સંખ્યાનુ અને મુવેલાં જન્મેલાં બાળકનું એક મુખ્ય કારણ પ્રસવ કરાવવા આવતી અનઘડ દાઇની અજ્ઞાનતા છે

જો શિક્ષિત દાયણને પ્રસુતિ વખતે કામે લગાડવામા આવે અને જ્યાં જરૂર જણાય ત્યાં વેળાસર તબીબી મદદ લેવામા આવે તો મુવેલાં જન્મેલાં બાળકની સંખ્યા ઘણી જ ઓછી થાય એમાં કાંઇ શક નથી.

ધનુર્વા, જન્મ્યા પછી આવતો તાવ, કોગળિયુ, (કોલેરા), ઝાડાનો રોગ, મરડો, શરીરનું ગળાઇ જવુ, શિતળા અને ગોવરુ,—એ ઉપરાત ક્ષય, વરાધ અને રતવા તથા રીકેટ (હાડકાનુ નરમ થઇ જવુ) અને અપચાથી પણ બાળક મરે છે, અથવા હમેશનુ દુખી થઇ પડે છે

જન્મ્યા પછી થોડા વખતમા ઘણા બાળકો ધનુર્વા અને સખત તાવથી મરી જાય છે તેનું કારણ એ કે અજ્ઞાન દાઇઓ ગદી કાતર અથવા છરીથી નાળને જમીન ઉપર મુકીને કાપે છે તેથી તેની ડુંટી ઉપર સોજો આવેલો હોય છે, હવે તમે જ વિચાર કરો કે

આવી જમીન પર લોકો ગંદા પગે અને મેલા જોડા પહેરી ફરે છે અને તે પર કેટલી ધુળ હોય છે ? અને આવી રીતે જંતુઓ બાળકના શરીરમા જાય તેમાં નવાઇ શી ? શિક્ષિત દાઇ હોય તો આ પ્રમાણે ન થાય

કોલેરા.

કોગળીઆ (કોલેરા) નુ દરદ હાલમા દર વર્ષે દેખા દે છે તેમાં પણ જ્યારે કોઇ કુટુંબમાં આ દરદ લાગુ પડે તો નાના બાળક સપડાયા વગર રહેતા નથી, અને આ દરદથી બચી શકતા નથી.

ઝાડાનો રોગ.

આ દરદ બાળકમા વારંવાર જોવામાં આવે છે

દરદો અટકાવી શકાય તેમ છે.

હવે આપણે આગળ કહ્યુ છે કે પૂરતી કાળજી રાખવાથી ઘણાં બાળકની જીદગી આપણે બચાવી શકીશુ.

દરદોનુ પહેલુ કારણ–ખોટો ખોરાક.

આ દરદો ખોટો ખોરાક અથવા જંતુઓ, એ બે કારણને લીધે થતા હોય છે,

બાળકનો ખરો ખોરાક—માનુ દુધ.

પહેલા ઘણા મહિના સુધીનો બાળકનો ખરો ખોરાક તો માનુ દુધ છે જો માની હાલત સારી હોય તો તે બાળકને ધવારી શકશે એટલુ જ નહીં પણ એમ કરવાની તેની ફરજ છે આવા કુદરતી ખોરાકથી બાળક તંદુરસ્ત થતુ જશે

બીજી જાતના દુધ ઉપર ઉછરતાં બાળકનુ મરણપ્રમાણ માના દુધ ઉપર ઉછરતાં બાળકોના મરણપ્રમાણ કરતા ઘણું વધારે હોય છે આ ઉપરથી જોશો કે માનુ દુધ એજ બાળકનો કુદરતી અને સૌથી સારો ખોરાક છે

પણ જો માને દુધ આવતુ ન હોય તો શુ કરવુ ! આ તો નિર્વિવાદ છે કે જો માનું દુધ બાળકને ન મળી શકે તો ગાયનુ અથવા બકરીનુ દુધ વાપરવુ.

માના દુધ શિવાયનો ખોરાક.

ઘણુ મોટે ભાગે બકરીનું અથવા ગાયનુ દુધ વાપરે છે બાળકની હોજરી આવુ દુધ પૂરતા પ્રમાણમાં પાણી સાથે મેળવવાથી હજમ કરી શકશે, પણ બાળકની હોજરી (જઠર) કદિ પણ દાળ, ભાત, જેવી સખ્ત વસ્તુ હજમ કરી શકશે નહીં આવો તમામ ખોરાક અકુદરતી છે અને તેથી જ બાળકો મરી જાય છે.

બાળકનો અકુદરતી ખોરાક.

ચોખા, લોટ, વિગેરેમા અમુક સ્ટાર્ચ (ખેળ) નામનો પદાર્થ હોય છે, તે પદાર્થ બાળક નવ મહિનાની ઉમરનું થાય નહિ ત્યા સુધી કદિ પણ પચાવી શકશે નહીં. તેથી કોઇ બાળકને દુધને બદલે એવો ખોરાક આપવો નહિ; અને જો આપવામા આવશે તો સખત દુખાવો થશે, બાળક ગભરાઇ જશે અને આખો વખત રડયા કરશે તે નવ મહિનાનું થયા પછી પણ જે ખોરાકમા સ્ટાર્ચ (ખેળ) આવે તે, આપવાનું સલાહ ભર્યું નથી. યાદ રાખવું કે બાળક બે વર્ષનુ થાય ત્યા સુધી તેનો મુખ્ય ખોરાક દુધ છે. (અપૂર્ણ.)

वार्ता लहरी.

મેના.

લેખક: શ્રીયુત મહાશંકર ઇન્દ્રજી દવે

તેનું નામ હતું મેના. મધુર અવાજથી જ્યારે તે પોતાનો કંઠ ખુલ્લો મૂકતી, ત્યારે એમ જ લાગતું કે તે આ લોકની નથી, પણ રૂપભ્રષ્ટ અપ્સરા જ છે. તે પોતાના પૂર્ણિમાની રૂપેરી ચાંદની જેવા રૂપથી ઘરને પ્રકાશિત કરી રહી હતી.

મારૂં ઘર તેના ઘરથી બહુ દૂર નહોતું. સવારે ઑફિસમાં જતી વખતે અને સાંજરે આવતી વખતે તેના ઘર ભણી નજર કરતાં તે બારીમાં ઉભી ઉભી કંઇ વિચાર કરતી જણાતી હતી. તેનું પૂર્ણિમા સમાન મુખડું મારા હૃદયસાગરમાં ભરતી લાવતું, મારા હૃદયનો ઉભરો તેના તરફ ઉછળતો. પણ કુદરતમાં બને છે તેમ ચંદ્ર અને ભરતીનો હૃદય મેળાપ થતો જ નહિ. તેમ કરવાનું ધ્યાન પણ રહ્યું નહોતું.

એક દિવસ સાંજરે હું ઑફિસેથી ઘેર આવતો હતો. શ્રાવણ માસ ચાલતો હતો. આકાશ ઘનઘોર થઇ ગયું હતું. વરસાદ ઝરમર ઝરમર વરસતો હતો. વખતો વખત વીજળીના ઝબકારા થતા હતા, મેઘગર્જના નબળી છાતીવાળાને ડરાવતી હતી. હું આખો દિવસના હિસાબી કામથી કંટાળી નિરાનંદ ચિત્તે ઘર તરફ આવતો હતો. આ સમયે એક અવર્ણનીય શોકની છાયા મારા હૃદયપર ફેલાઇ રહી હતી. એ શોક શાનો હતો તે હું ધારી શકતો નહોતો. મારૂં મન કોણ જાણે શાથી બેચાકળું બની ગયું હતું, અને આજુબાજુની નિરાનંદ પ્રકૃતિની છબી અંતઃકરણમાં ઉતારી રહ્યું હતું. મેનાનું મકાન રાજમાર્ગપર જ હતું. ત્યાંથી મારૂં ઘર દશેક હાથના અંતર પર હતું. હું મેનાના ઘર પાસે આવ્યો. રોજના અભ્યાસ મુજબ મેં મેનાનું વદન જોવા માટે ઉંચી નજર કરી, પણ આ શું? ત્યાં તો કોઇ નહોતું. મારા હૃદયની ગ્લાનિ વધી અને આજ અસાધારણ સાહસિક વૃત્તિથી હું લથડતે પગલે મેનાના મકાનના પગથિયાં ચઢવા લાગ્યો. નિસરણીપર જઇ બારણું ઠોક્યું. થોડી જ વારમાં બારણું ઉઘડ્યું. મેનાના મુખપર ફિક્કાશ ફરી વળી હતી. મેં પૂછ્યું 'મેના, શી ખબર છે?'

"એમનું શરીર જરા બગડ્યું છે." મેનાએ ધીમે અવાજે કહ્યું.

"શાન્તિરાયનું? શું થયું છે?" મેં લગાર નવાઇ પામી પૂછ્યું.

મેના રડી જવા જેવા સ્વરે કહેવા લાગી, "રમણીકભાઇ, આભ ફાટ્યું હોય ત્યાં થીગડું કેમ દેવાય?"

"મેના, એમ નિરાશ શામાટે થાય છે, માણસની જિન્દગી કંઇ સાઠ-પાંસઠ વર્ષમાં પૂરી થવી જ જોઇએ, એવો કંઇ નિયમ નથી. ધીરજ રાખ." મેં આશ્વાસન આપ્યું.

મેનાનું ગળું ઝલાયું, તેણે લથડતા સ્વરે કહ્યું, "ભાઇ, હવે આશા નથી."

હું ગભરાયો. શાન્તિરાય જ્યારે સાઠ વર્ષની ઉંમરે ચૌદ વર્ષની મેના સાથે પરણવા તૈયાર થયા હતા, અને મેનાના માબાપ પણ દશ હજાર રૂપીઆ લઇ મુગ્ધાઇના આ લાખોપતિ શેઠીઆને પોતાની રૂપવાન દીકરી પરણાવવા તૈયાર થયા હતા, ત્યારે તેના માબા

પતે સમજનવામાં મે કંઈ બાકી ગણ્યુ નહોતુ મેના મારી બાળ સહચરી હતી, અમે બન્ને સાથે જ રમ્યા હતા. હું તેના કરતા પાંચેક વર્ષે મોટો હતો. મારા પિતાની સ્થિતિ એકંદર રીતે ઠીક હતી તોપણ ભણી રહ્યા પછી મે મુંબાઈમાં એક યુરોપિઅન કંપનિમા નોકરી લીધી હતી. તકદીરના જોરે એમદ બે વર્ષમા મે મારા માર્ગમાં એવી તો ગણાતા મેળવી કે કંપનિના કેશિઅરની જગ્યા રૂપીઆની નોકરી મારા હાથમાં આવી. મેના પણ પરણ્યા પછી મુંબાઈ જ રહી હતી દીકરી કરતા રૂપીઆ વધુ ગણનાર માબાપનુ મો જોવાની પણ તેની ઇચ્છા નહોતી તેને અહીં પણ કોઇ વાતની મુંઝવણ નહોતી તે અઢળક દ્રવ્યની અધિકારિણી હતી વૃદ્ધ વરની સ્ત્રી હોવાથી શાન્તિરાય પણ તેને બહુ ચાહતા, પરંતુ કેવળ સુખની વાતોથી નારી જાતિનું મન રંજન થાય ખરું કે? તેમાં પણ મેના જેવી બુદ્ધિશાળી રમણી તો રાગીણી કે ખોટાં માનની ભૂખી ન હોય. તેને તો જોઇએ હૃદયનો પ્રેમ!

મે કહ્યુ, 'મેના, તારાં માબાપને સમજાવવાન બાકી ગણ્યુ નહોતુ પરંતુ તેઓ તો દસ હજાર રૂપીઆને જ વળગી રહ્યા—

મને બોલતો અટકાવી મેનાએ કહ્યું, "રમણિક, જવા દે એ વાત ગમે તેમ તોયે તે માબાપ છે, તેના પ્રત્યે હું કૃતઘ્ન થવા ઇચ્છતી નથી લલાટમા લખેલા લેખો એ બિચારા કેવી રીતે ભૂંસી શકે? એ તો નિમિત્ત રૂપ થયા એનો શો દોષ?"

હું ઓરડામા ગયો શાન્તિરાય પલંગપર સૂતા હતા શ્વાસ ધીમો ધીમો ચાલતો હતો લાંબી સફર કરી વિશ્રાન્તિ લેતુ એન્જિન જેમ ધીમે ધીમે સુસવાટા કરે તેમ શાન્તિરાય ધીમે ધીમે શ્વાસ લેતા હતા મે પૂછ્યુ કાકા, કેમ છો? તેમણે ધીમેથી મારા સામુ મો ફેરવી કહ્યુ, "કોણ રમણિક? ઠીક છે ભાઇ, છાતીનુ દરદ બહુ છે ક્યારે જિંદગી જશે તે કહેવુ મુશ્કેલ છે ડોકટરો આશા તો આપે છે ખરા."

મે કહ્યું "બધા સારા વાના થઈ જશે. ચિંતા ન કરશો" થોડી વાર બેસી હું ઉઠ્યો જતાં જતા મેનાના અનિંદ્ય સુંદર નવધર કાન્તિ તરફ જોઇ મે ઉંડો નિસાસો મૂક્યો

૨.

રાતના અગિયાર વાગ્યા હતા. હજુ વરસાદ વરસતો હતો. ગર્જનાના અંધકારે બીહામણુ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું વીજળીના ઝબકારા ભૂતના ભડકાની પેઠે ભયાનક જણાતા હતા, મુંબાઇના રસ્તાઓપરનો ઘોંઘાટ બંધ પડી ગયો હતો રસ્તાપર ક્યાંક કોઇ એકલદોકલ માણસ આવતું જતું હતું બધુ સૂનકાર બની ગયુ હતુ વરસાદના અવિરામ ધ્વનિ સિવાય નહોતો થતો બીજો કોઇ શબ્દ પણ!

એક ભયંકર ગડગડાટે મારી ઊંઘ ઉડાડી નાખી હું ચમકી પથારીપર બેઠો થઈ ગયો બારીમાથી માનવ-શૂન્ય રસ્તાપર જોઇ રહ્યો એવામાં અચાનક બારણું ઠોકાયું બાર ણાની ફાટમાથી ફાનસનુ અજવાળુ આવતું જણાયુ મે બારણા ઉઘાડ્યા બારણા ઉઘાડતાં જ મેનાના ચાકર રામદીને કહ્યુ "આપને શેઠ યાદ કરે છે આટલી રાત્રે?—હું

વિચારમાં પડ્યો. મારા મગજમાં કંઈને કંઈ વિચારો આવી ગયા. તરત જ સુગરા પૌરી, ગમદીન સાથે ચાલ્યો.

ધીમે ધીમે મેનાના મેડાની નિસરણીપર ચડ્યો. ગમદીન બાગ્પો ઉભો રહ્યો. એકનો એક ડગલો વધાવી હું મેનાના ખાનગી ઓરડા પાસે આવી પહોંચ્યો. તેની બાજુના ઓરડામાં શાન્તિરામનું શયનગૃહ હતું. એ શયનગૃહના બારણાં આગળ આવતાં જ મારા કાનપર નીચેના શબ્દો અથડાયા.

"મેના ! મને તારૂં રૂપાળું મુખડું પેટ ભરી જોવા દે. હવે હું થોડાકજ કલાકોનો મેમાન છું. હો !–ડૉક્ટરો ભલેને બોલતા કે હું સાજો થઈશ, પણ મને તો ખાત્રી થઈ ચૂકી છે કે હવે મારી આ મુસાફરી ખતમ થઈ છે. મરતી વખતે—મને લાગે છે કે આ મારી છેલ્લી રાત છે—મને એટલું જ લાગી આવે છે કે મે તારા યૌવનને ધુળમાં મેળવ્યું અને એજ વિચાર થાય છે કે હવ તારૂં શું થશે ? જૂની સ્ત્રીઓના છોકરાં છતાં મે ફક્ત મારી વાસનાની તૃપ્તિ માટે જ તારૂં જીવતર બગાડ્યું, અને એ વાસના પુરી કરી ત્યારે હું સ્પષ્ટ જોઈ શક્યો કે મૃગજળના ઝાંઝવાની માફક એ વાસના ક્ષણિક હતી. હું જોઈ શક્યો છું કે ઘડપણની વાસના ક્ષણિક હોય છે. એ ક્ષણિક વાસનાની ખાતર મે તારૂં બલિદાન લીધું—"

"મારા નાથ, બલિદાન લેવાનો તમારો અધિકાર છે, તે ખાતર તમે લગારેય પસ્તાવો ન કરતા. વધુ ન બોલતા શાંત થઈ જાઓ. ડૉક્ટરોના વચનોપર વિશ્વાસ રાખો. હમણાં જ રમણીક આવી પહોંચશે, એટલે હું તમને ઉઠાડીશ."

હું તરત જ ઓરડામાં દાખલ થયો. મેના જરા દૂર બેઠી. શાન્તિરામ પાસે જઈ મે પુછ્યું, "કાકા, કેમ છે ? મને શામાટે બોલાવ્યો છે ?"

શાન્તિરામે ધીમેથી જવાબ આપ્યો, "આવ, ભાઈ, અંતકાળે તારા કરતા વધુ વિશ્વાસપાત્ર માણસ બીજું કોણ છે ? બેસ ભાઈ, મારા દિવસો તો હવે પૂરા થયા. અંતકાળ વખતે મારે તને થોડી વાતો કહેવાની છે. મેનાની સંભાળ લેનાર હવે તારા સિવાય બીજું કોઈ નથી. તું જાણે છે કે મે મારી બધી મિલ્કતનું વિલ કરેલ છે. મેનાના નામથી પચાસ હજાર રૂપીઆ મેં મુબાઈ બેંકમાં મુક્યા છે. હું જાણું છું કે મારા દીકરાઓ તે મિલ્કત હાથમાં લેવાની મહેનત કરશે, પણ તું તેની સંભાળ રાખજે."

મે કહ્યું, "કાકા, આટલા બધા ગભરાઓ છો શા માટે ?"

"શા માટે ન ગભરાઉં ?–દુનિઆમાં આવી મેં શું સારૂં કર્યું છે કે ન ગભરાઉં ? ચાર બાઈડીઓ કરી છતાં મારૂં મન મેનામાં લાગ્યું, અને છેવટે તેને રઝળતી મૂકી ચાલ્યો જાઉં છું. એ શું મારા શુભ વગર બન્યું છે ? જિંદગીના રંગમાં મે મરણનો કિનારો ન જોયો. જ્યારે મેનાને મે પ્રથમ જોઈ, ત્યારે મે શું ધાર્યું હતું ? કેવળ વિલાસ, કેવળ સુખ સિવાય મને બીજું કંઈ જણાતું નહોતું. મે મારા સુખો માટે ગરીબ મેનાની જિંદગી બગાડી."

આકાશમાં મેઘ ગર્જના થઈ. શાન્તિરામનું બીકણ અંતઃકરણ ધ્રુજી ઉઠ્યું. તેની આંખોમાં આંસુ ઉભરાયા, તે લથડતે અવાજે બોલ્યા "રમણિક, મૃત્યુની ઘોર ગર્જના હું દૂરથી સાંભળું છું. વૈતરણીના પાણી માથાથી ઉતરશે." બબડતી આંખ શાન્તિરામ કાકાને જોઈ

ગયા હોય, તેમ જોઇ રહ્યા તેની આંખોમાં પાણીનાં પૂર વહેવા લાગ્યાં તેની જીભ ટુંકી થવા લાગી, છાતી ધડકવા લાગી, મહા મુશ્કેલીએ ધીમે અવાજ કાઢ્યો, "હવે થયું, મેં નહોતું જાણ્યું કે આટલી થોડીવારમાં મરણ આવશે. ભાઇ, મેં તને બોલાવ્યો, ત્યારે પણ આમ ધાર્યું નહોતું.. હવે જવા સિવાય કંઇ છૂટકો છે ?" એક જબરો આંચકો આવ્યો. શાન્તિરામની જીભ લથડવા લાગી તે લથડતી જીભે બોલવા લાગ્યા, "મેના, મે.. ના.. !" મેનાએ પાસે આવી તેના કપાળપર હાથ મૂકી કહ્યું, "શું છે મારા નાથ !" કહેતાંજ વારમાં શાન્તિરામનો જમણો હાથ ઉંચો થઇ નીચો પડ્યો, ડાબો પગ વળી ગયો, આંખો ફાટી રહી, ગળામાં ઘરઘરાટી થવા લાગી હું સમજી ગયો કે મૃત્યુએ પોતાનું ઉપરિપણું લીધું છે મેના રડવા લાગી. મેં તેને દૂર જવાનું કહ્યું શાન્તિરામના ગળામાં પાસે પડેલી દવા રેડી રામદીનને ડોકટરને બોલાવવા મોકલ્યો. પા કલાકમાં ડોકટર આવી પહોંચ્યો. ડોકટરે ઘરમાં પગ મૂક્યો કે તરત શાન્તિરામનો ઘરઘરાટ બંધ પડ્યો, આંખો મિંચાઇ ગઇ, મોં ફાટી ગયું તેનો અમર આત્મા કોઇ અજાણ્યા દેશમાં જઇ પહોંચ્યો ડોકટરે શરીર તપાસી આશા નહિ હોવાનો મત આપ્યો. ગરીબ બિચારી મેના અઢાર વર્ષની ઉમરે વિધવા થઇ ! હરિ ! હરિ !!

૩.

એક વર્ષ વીતી ગયું છે. મેના લૌકિક સંસારમાંથી મુક્ત થઇ છે. આ એક વરસ દરમિયાન ઘણા બનાવો બન્યા છે. મેનાના પિતા યમરાજાના દરબારમાં પોતાના કર્મોનો જવાબ આપવા ચાલ્યા ગયા છે તેની માતા તેના પિતા મરણ પામ્યા, તેજ રાત્રે ગુમ થઇ ગઇ છે. કોઇ કહે છે કે તે પોતાના પતિ પાછળ ગાંડી થઇ ગઇ છે, કોઇ કહે છે કે કોઇને લઇ નાસી ગઇ છે, કોઇ કહે છે કે દીકરી પાસે ગઇ છે. પણ એટલું તો નક્કી કે તે ગઇ છે ! ...પછી ગમે ત્યાં ગઇ હોય શાન્તિરામના સગાંએ મેનાના રૂપીઆ લેવાને ઘણા પ્રયત્નો કર્યા હતા. તેનો બચાવ કરવામાં દસ વીસ હજાર રૂપીઆ ખરચાઇ ગયા છે. મેં મેનાની તરફથી કામ કરવામાં કશી કચાશ રાખી નથી. છેવટે તેઓ નિષ્ફળ થયા તેથી બાકી રહેલા રૂપીઆની સરકારી લોન મેનાના નામની લઇ લીધી છે લોનનું વ્યાજ મેનાને મળ્યે જાય છે પરંતુ એ સ્વર્ગ-બાલા મેના હવે તો તદ્દન બદલાઇ ગઇ છે મ્હારા જીવનમાં પણ ઘણા ફેરફારો થઇ ચૂક્યા છે. મારા માબાપ અક્ષય સ્વર્ગસુખ ભોગવી રહ્યાં છે, મારી માની ઇચ્છા હતી કે મને પરણાવી પોતાનું જીવન સફળ કરી જાય, પણ મેનાના અકાલ વૈધવ્ય આગળ મેં મારા બધાં સુખની જલાંજલિ આપી છે. મેં પ્રતિજ્ઞા લીધી છે કે મારે ન પરણવું—શા માટે ? તે હું કહી શકતો નથી.

મેના તેજ મકાનમાં દિવસો ગાળે છે. હવે તેનો બધો ઠાઠ જતો રહ્યો છે. વાળ ઓળવાનો બાંધો, કપાળમાંના ચાલ્લાનો શણગાર અને હાથે, પગે તથા નાક કાનમાં જુદા જુદા હીરામોતીના ઘરેણાંનો રંગ હવે નથી. હવે મેનાનું જીવન અત્યંત સાદું થઇ ગયું છે ધોળા સાળુમાં તેનું શુભ્ર કુસુમતુલ્ય શરીર દેવસેવા કરવા માટે ઉત્પન્ન થયેલાં પુષ્પ જેવું લાગે છે. સાચું કહું તો મને તો મેનાનો આ વેશ તેના પહેલાંના વેશ કરતાં વધુ સુંદર લાગે છે પણ હાય ! મેનાનાં પુષ્પ પરવાર્યાં, તેના જીવનની ઉષા હતા હતાં જ સન્ધ્યા થઇ ગઇ અને

તેને બધા ભોગો તજવા પડ્યા. તેનાં રૂપની મશાલ વિના પ્રયોજને આખી આલમ રાત બાળવા લાગી—એ મશાલનો પ્રકાશ વ્યર્થ જવા લાગ્યો આનું નામ તે નસીબનું વિષમ હાસ્ય!

એક દિવસ તહેવાર સબબ મારે રજા હતી કંઇ કામ નહોતું મારા મનમા થયું કે લાવને મેના પાસે જઇ આવું તરત જ મેનાના મકાન તરફ ચાલ્યો મેનાના મકાનના બા રણા મારે માટે સદાય ખુલ્લાં હતા. તેનો વિશ્વાસુ ચાકર રામદીન મારા સિવાય બીજા કોઇને મેના પાસે જવા દેતો નહિ. કદાચ મેનાને પોતાના સૌન્દર્ય માટે જ આટલી સાવચેતી ર ખવી પડતી હોય તો કોણ જાણે ?—ગમે તેમ હોય પણ મારે માટે તો એ દેવીપાસે જવાનો પ્રતિબંધ નહોતો હું ઝપાટાબંધ મેડાપર ચઢ્યો. તેના દેવ-સેવાના ઓરડા પાસે જઇ પહો ચ્યો શાન્તિરાયના મરણ પછી તે આખો દિવસ દેવ સેવાના ઓરડામા જ રહેતી હતી રામદીન પાસે મે સાંભળ્યુ હતું કે એ ઓરડામા જ તે એક ચટાઇપર સુઇ રહેતી હતી એક રૂપાનાં સિંહાસનપર શાન્તિરાયનો ફોટો હમેશા પડ્યો રહેતો હતો. તે ઓરડામા જ વાની કોઇને પરવાનગી નહોતી મને પણ નહિ. મે દુરથી બૂમ પાડી "મેના!" તરત જ દેવસેવાના ઓરડામાથી મેના બહાર આવી, પોતાના ખાનગી ઓરડા તરફ ચાલી હું પણ તેની પાછળ ચાલ્યો. ઓરડામા એક ખુરશીપર હું બેઠો મેના સામે પડેલી ચટાઇ પર બેઠી. તેણે કોટમા ફુલની માળા પહેરી હતી માળામાંના પુષ્પોથી ઓરડો બહેક બહેક થઇ રહ્યો હતો. માથાંના વાળ છુટા હતા. શરીરપર એક ધોળી રેશમી સાડી પહેરી હતી. રૂપ, સાડી અને મેનાના રંગો અરસપરસ મળી જઇ એક સુગંધિત દિવ્ય મૂર્તિ ધારણ કરી રહ્યાં હતા હું દિઙ્‌મૂઢ બની ગયો. આ મેના!—સારંગીના તારપર આંગળી મુકી શાન્તિરાય પાસે શૃંગાર પૂર્ણ ગાયનો ગાનારી, વૃંદાવનની ગોપીઓના અતિ શૃંગારી ભજનો ગાનારી, એક કટાક્ષે શાન્તિરાયનું હૃદય ભેદનારી, રસિકા મેના તે શું આ? હું એક બે મિનિટ ચુપચુપ રહી બેસી રહ્યો. છેવટે વીણાના ઝણઝણાટ જેવા સ્વરે મેના બોલી, "રમણિક, આજે તો રજા હશે?"

મારૂં ધ્યાન તેના બોલવા પર નહોતું હું તો તેના રૂપમા મુગ્ધ બની ગયો હતો મુંબાઈ શહેરની શોખીન નરનારીઓના રૂપ સાથે તેના રૂપની તુલના કરતો હતો. ફરીથી મેનાએ પૂછ્યુ "કેમ, શા વિચાર કરે છે?

મારૂં ધ્યાન ખેંચાયું, જરા શરમાઇ જઇ મે કહ્યુ, "કંઇ નહિ, મેના, જરા વિચાર કરતો હતો કે મેનાની આ અવસ્થા."

મેના બોલી, "શી અવસ્થા?"

મે તેના પ્રશ્નનો જવાબ ન આપતા કહ્યું, "મેના, યાદ છે તે વાત! જ્યારે તું પચિ‌ક વર્ષની હતી, હું દસેક વર્ષનો હતો, ત્યારે સાબરમતિની રેતીમાં આપણે રમતા હતા. દૂર આપણી મા લુગડાં ધોતી હતી રેતીમા ખૂબ રમ્યા પછી મે નદી ભણી દોટ મુકી, સાબ રમતિના છાછરાં પાણીમાં હું કેડ સુધી ડુબ્યો, તે પણ મારી પાછળ દોટ મુકી, તને ખભા સુધી પાણી થયુ. મે તારા તરફ જોઇ કહ્યું, "મેના, હવે તું ડુબી સમજજે,' તે કહ્યું, "રમણિક, તું છેને હું ડુબીશ?" તરત જ તારી માની નજર આપણાપર પડી, તરત જ તેણે બૂમ પાડી તને તથા મને બોલાવ્યાં મારી માએ કહ્યું "મને સરખાં છે, કોઇ એક

બીજાથી ઉતરે તેમ નથી ' તારી માએ હસતાં હસતાં કહ્યુ, " એનુ તો જોડુ જ થઇ ગયુ છે ભગવાન કરે ને બંને જિંદગી સુધી વિખુટાં ન પડે " ત્યાર પછી સાત વર્ષ વીતી ગયાં, કોણ જાણે મારા ક્યા પાપે તારા માબાપના હૃદયમા લોભ જાગ્યો શાન્તિરાયે ત્યાંઈ માગુ કર્યું તુ તેની સાથે પરણી. પરણીને મુંબાઈ આવતી વખતે, તે મારા સામુ જોઇ જે નિશ્વાસ નાખ્યો હતો, તે હજુ મને સાંભરે છે

મેનાનું મુખ લેવાઇ ગયુ તેનુ પ્રફુલ્લ પદ્મસમાન મુખ વિષાદની ગાઢી છાયાથી છવાઇ ગયુ થોડીવારે તેણે જવાબ આપ્યો, " રમણિક, મને લાગે છે કે હવે આપણે વધુ વખત મળવાનુ રાખવુ ન જોઇએ માણસનુ મન ચચળ છે, કોણ જાણે શુ થાય ? એ બધી વાતો સંભારવાથી શો લાભ ! ભૂતકાળના સમય તરફ જોઈ ભવિષ્ય બગાડવાથી શો ફાયદો ?" મેનાની આંખમાંથી આંસુ નીકળી પડયા

મે વિષાદપૂર્ણ અવાજે કહ્યુ " મેના, વિધવાઓને શુ હક નથી ? શાન્તિરાયે ચાર વખત લગ્ન કરી પાચમી સ્ત્રીને આમ રઝળાવી, તેની પેઠે તો નહિ પણ એ.ાદ વખત પણ પુનર્લગ્ન કરવા—'

મેનાની આખમાના અમુ સુકાઈ ગયા, તેની આખો ચળકવા લાગી, ધોળા મુખપર ગ્લાશ ફરી વળી તેણે મને વચમાં જ અટકાવી કહ્યું, ' રમણિક ' એક ભવમાં બે પતિ કરવાનું આર્ય સ્ત્રીઓને કદી આવડવાનુ નથી. પુનર્લગ્નને સદાચાર માનનારને હું આર્ય સ્ત્રી માનતી જ નથી. આકાશમા સૂર્ય એક જ છે, પતિવ્રતાને પતિ પણ એક જ છે. અનત દુર્બળતાને લીધે મારાથી દોષ થયા હશે, પણ એ દોષના પશ્ચાત્તાપ રૂપે આ વૈધવ્યને આવેલુ માની હું બધુ વેઠી રહી છુ " જરા ધીરી પડી મેનાએ કહ્યુ " રમણિક ! નકામી વાતોથી શુ થાય ! વિધવા વિવાહની વાતો કરનારા પણ મરણ સમયે પોતાની સ્ત્રી સામુ જોઇ નિસાસા નાખે છે, અને વિલાપ કરે છે કે હાય ! આ કુસુમ કોઇ ને હાથે ચડશે. પુરુષ જાતિ જેવી સ્વાર્થી જાત આ દુનિઆમાં બીજી કઇ છે ? ટુકામા એ બધી વાતો છે વર્ષો થયા ચાલતી આવતી રૂઢી ઉથામવાથી હિન્દની પ્રજા વધુ સુખી થશે, એમ માનવાનું શુ કારણ ? '

મે કહ્યુ " ત્યારે શુ પોતાનુ યૌવન આમ વેડફી નાખવુ ? "

" યૌવન ! પતિના મરણ પછી પત્નિનું યૌવન પતિ અદશ્ય રીતે ભોગવે છે પતિની અદશ્ય મૂર્તિ હૃદયમાં પૂજાતી હોય, તો કોણ કહેશે કે વિધવાનું યૌવન નકામુ જાય છે ? "

હું મેનાનો સ્વભાવ જાણતો હતો. તેના વિચારો અને તેની સબળ દલીલોથી પણ ફરી શકે તેમ નહોતુ મે ઉઠવા માડ્યુ, મેનાએ દઢ સ્વરે પૂછ્યુ, "રમણિક, આમ વિધવા વિવાહનો પ્રશ્ન અચાનક ઉપાડવાનું કઇ કારણ ?

હું હબકી ગયો. મેનાની આગળ મારે જૂઠુ બોલવુ ? એ પ્રશ્ન ઉપાડવામા મારો સ્વાર્થ હતો, સ્વાભાવિક મોહને વશ થઇ મે એ પ્રશ્ન ઉપાડ્યો હતો. એ સ્વાર્થ મેના જાણી ગઇ હશે ? મને બહુ જ શરમ લાગી મે વાત ઉડાવી કહ્યુ " મેના, હવે હું જાઉં છુ "

મેનાએ દઢ અવાજે ફરી તેજ પ્રશ્ન પૂછ્યો

મારાથી એ દેવી સંમુખ જૂઠું ન બોલાયું મારો આશય જાણી મેનાએ ગંભીર સ્વરે કહ્યું, "રમણિક, માફ કરજે ભાઇ, આજથી તારે મારે ઘેર ન આવવું. કદાચ આવવુ પડે તો રામદીનને સાથે રાખી લઇ આવવુ

મારૂં હૃદય કંપવા લાગ્યુ, મારી આંખો આગળ જમીન ફરવા લાગી, મહા મહેનતે મે મારી જાત સંભાળી ત્યાથી પ્રયાણ કર્યું

૪.

મારા જેવો કમનસીબ કોણ ? જે આશ્રયને હું વળગી રહી જીવનમા રસ લેતો હતો તે આશ્રયને પણ મે મારી મુર્ખાઇથી ગુમાવ્યો મેના મારા હૃદયની અમૃતવેલ હતી, તેના વચનો મારાં એકાન્ત જીવનમા રસ પૂરતાં હતા. તે વચનોથી, તે અમૃતથી પણ હું વંચિત થયો શાન્તિરાયના મરણ પછી મે જે જે કામો કર્યા હતાં, તે બધા કાર્યોમા કોણ જાણે ક્યાથી એક પ્રકારના મેના પ્રત્યેનો મલિન મોહ ભેળાઇ ગયો હતો, તે હજુ પણ હું સમજી શક્યો નથી. મેના મારી સહધર્મિણી થાય, એ આશા કોણ જાણે ક્યાથી મારા અંતઃકરણની ગુફામા ભરાઇ ગઇ ? તેનો નિર્ણય હું કરી શકુ તેમ નથી. પણ મેનાની તીક્ષ્ણ બુદ્ધિએ એ મોહ જાણી લીધો તેણે તેનો ઉપાય પ્રથમથી જ યોજ્યો.

હવે એ સૌમ્ય મૂર્તિ મારી નજરે પડતી નથી. એ મૂર્તિને રામદીન સમક્ષ મળવુ પણ મારે માટે અશક્ય થઇ પડ્યુ એક દેવીને મે પાપી બનાવવાના જે વિચારો કર્યા, તે વિચારોએ મને એટલો તો શરમના ખાડામાં ધકેલ્યો કે મારે માટે મેનાને મળવું ને મૃત્યુને ભેટવુ એ બને ક્રિયા સરખી થઇ પડી હવે હું એકલો આ સંસાર રૂપી સાગરમાં ભટકવા લાગ્યો હૃદયની શાંતિ પણ કોણ જાણે ક્યા રસાતળમા પેસી ગઇ

આજે બે વરસ વીતી ગયા છે શાન્તિરાયના મરણ વખતે જે દિવસ હતો, તેજ દિવસ આજે પણ છે મોહમયી મુંબાઇના મહાલ્લા ક્રાંચડથી ભરપૂર થઇ ગયા છે વરસાદના પાણીની રેલમછેલ થઇ રહી છે મેઘ ગર્જનાના કડાકાપર કડાકા થાય છે. વીજળીના ચમકારાથી વારવાર મુંબાઇનાં વિશાળ મકાનો પ્રકાશિત થઇ જતાં હતા રાતના બાર વાગ્યા હશે, એક ભયંકર કડાકાએ મારી ઉંઘ ઉડાડી નાખી હું પથારીમા બેઠો થઇ ગયો. અકસ્માત મારાં બારણાની સાંકળ ખેંચાઇ મે બારણું ઉઘાડયું જોયી નવાઇ ! બે વર્ષ પહેલા જે સ્થિતિમા રામદીન મને બોલાવવા આવ્યો હતો, તેજ સ્થિતિમા આજે પણ મને તે બોલાવવા આવ્યો છે તેણે અતિશય ઢીલા મોંએ કહ્યુ, "મેના બ્હેન આપને યાદ કરે છે હું ઝબકયો. એક વર્ષ પછી, આટલી રાત્રે મને બોલાવવાનું કારણ ! મારો શો અપરાધ થયો હશે ! " મે રામદીનને પૂછયું, " શુ કામ છે ? "

કોણ જાણે ભાઇ, બાઇ સાહેબ ચાર પાચ દિવસ થયાં સખત માંદા છે

" શુ કહ્યું, ચાર પાંચ દહાડા થયાં સખત માંદા ! મને કેમ ન જણાવ્યુ. "

" ભાઇ સાહેબ હું તો ચિઠ્ઠીનો ચાકર ! મે તેમને ઘણું કહ્યું, છતા તેમણે ન માન્યુ."

" ડાક્ટરની દવા લે છે ? "

" ના. "

મે ઝડપથી લુગડાં પહેરી લીધાં. મારૂં હ્રદય કોઇ અજ્ઞાત આશંકાથી ભરાઇ ગયુ હતુ, ગાત્રે ગાત્ર ચકડોળે ચઢ્યુ હું રામદીન સાથે ચાલ્યો.

મેનાના શયનગૃહમા જઇ મે શુ જોયુ ? મેના એક ચટાઇપર પડી હતી ટાઢથી થર-થરે છે, પાસે એક ફાનસ બળે છે. ઓરડામા શ્મશાન તુલ્ય શાંતિ છવાઇ રહી છે મેનાનુ શરીર એક વરસ પહેલા હતુ, તેના કરતા અર્ધુ થઇ ગયુ છે ! મુખપર એક જાતની નિરાશા છવાઇ ગઇ છે.

મેં ધ્રુજતે અવાજે પૂછ્યુ, "મેના બ્હેન !"

મેનાએ મારા સામુ મો ફેરવ્યુ તેની આખમાંનુ તેજ હજુ જેવું ને તેવુ જ હતુ તેણે કહ્યું, "ભાઇ, હવે મારા દહાડા ભરાઇ ચૂક્યા છે ઓગણીસ વર્ષની ઉંમરમા જેન ઓફ આર્કે ફ્રાંસના રણાંગણમાં નામ કાઢ્યુ, મે તેટલી જ ઉંમરે મારાં માબાપ અને પતિના ગટલા નકામા બગાડી સંસારનું રણાંગણ ગુમાવ્યુ છે એક વર્ષ થયા મે મારૂં કર્તવ્ય નક્કી કરવા ખૂબ પ્રયત્ન કર્યો પણ એક રાંક અબળાનું શું ગજુ ? હુ સમરાંગણમા હારી ગઇ છુ મને લાગે છે કે મરણ સમિપ છે."

મે કહ્યુ, "બ્હેન, શા માટે નિરાશ થાય છે ? જગતમા નિરાશામાંથી આશા પ્રગટે છે, તો પછી શા માટે હિંમત હારવી ?"

"ના, ભાઇ, બીજાને આશાના રંગીન ચશ્મા હોય છે, મારા ચશ્મા બે વર્ષ અગાઉ ફુટી ગયા છે દુનિઆને રંગીન દેખવાનું સાધન ગુમ થયુ છે અબળા એકલી શુ કરી શકે ? રમણિક, આજે મે તને એક અગત્યના કામ સબબ બોલાવ્યા છે. મે તને એક વરસ અગાઉ મને એકાંતમા મળવાની ના પાડી હતી. આજ મારી આજ્ઞા મેં જ તોડી છે તે એક હેતુથી." મેનાના ચિંતાક્લિષ્ટ મોપર વેદના જણાવા લાગી એક જબરી ધ્રુજારી સાથે તે બોલવા લાગી, "ના, હુ તે હમણા કહી શકીશ નહિ. કહીશ ફકત મારા મરણ વખતે."

રામદીને આવી કહ્યું, "બહાર એક બાઇ આવી ઉભી છે, ભિખારણ જેવી જણાય છે બાઇ સાહેબને મળવા માગે છે મને તો તે અરધી ગાંડી જેવી લાગે છે. તે કહે છે કે "હું મેનાની મા છુ""

મેનાએ મહા કષ્ટે જવાબ આપ્યો. "આવવા દે."

હુ તો આ વાત સાંભળી દિગ્મૂઢ બની ગયો હતો. ઘણા દિવસથી પોતાના કુળ-માનને તિલાંજલિ આપી નાસી જનારી એ પાપિણી અત્યારે અહિં ક્યાંથી ! કોણે તેને ખબર આપી ! મેનાના મનની સ્થિતિ કળવી મુશ્કેલ હતી.

થોડી જ વારમા એક આધેડ ઉંમરની સ્ત્રીએ ત્યા પ્રવેશ કર્યો તેના વાળ વીંખાઇ ગયા હતા અને તેમાંથી દુર્ગંધી છુટતી હતી. તેનાં પહેરી રાખેલાં કપડાં પાણીથી નીતરતાં હતા, તેના હાથપર દાંતની ચુડીઓ હતી પણ તેનો રંગ સીસમ જેવો જણાતો હતો તે આવી ઓરડામાં દિગ્મૂઢ થઇ ઉભી.

ઘણી મહેનતે મેનાએ ઉચ્ચાર કર્યો. "મા !"

પેલી સ્ત્રી મેના પાસે આવી બોલી. "મેના, શાન્તિરાખ ક્ષમા !"

મેનાએ આકાશ તરફ આંગળી કરી

મેનાની માએ અતિ કષ્ટે માથું ખાળી કહ્યું, ' તારી આ દશા કેમ ?" થોડીવાર પછી ગાંડાની માફક તે બબડવા લાગી " હું કેટલી મૂર્ખ છું ! મારા જ પાપે તારી આ દશા થઇ છે મેના, તારા પિતા તો તને રમણિક સાથે પરણાવવા માગતા હતા, પણ મેં મારા પાપી લોભને વશ થઇ એમને વાર્યો હમ હજાર રૂપીઆનો મોહ હું ન તજી શકી"

મેનાએ ત્રીજુ કંઠે રામદીનને હાક મારી. તે આવ્યો. પોતાના ખીસામાંથી બે રૂપીઆ તેની માને આપવાનું કહ્યું હું બહાર ગયો. જતાં જતાં મેનાની માની દૃષ્ટિ ભણી પડી તે મારા તરફ દોડી. મારો હાથ પકડી બોલી. " રમણિક ! બેટા મને માફ કર ને ?" કુળની લાજ ઉપરે ચઢાવી નાખી બારી તરફ હું અવગણનું હાસ્ય હસ્યો.

થોડીવાર પછી મેનાએ મને બોલાવ્યો. મેનાની મા ઉપર પડેલી દેખી પણ સૂતી હતી. મે કહ્યું "મેના, તેં તારા હવે હું જાઉં છું, મને લાગે છે કે હવે મારૂં પ્રયાણ થશે"

મેનાએ કહ્યું ' ભાઇ એમ ન બોલ. તારે તો હવે જ કામ છે મારી ... ... જ્યાં જઇશ ... જેના આવવાથી તુ છૂટકી જવા માગે છે, તેની જ ... આ દુઃખ વધાર્યું છે મેનની માનું મોં ઉતરી ગયું તે મહા રડતે રડતે બોલી ' બહેન, તું પણ મારા માથે આળ મૂકે છે હા, આળ નહિ, જેવું જ મેં કર્યું મેં રૂપીઆ ખાતર મારૂં સર્વસ્વ ગુમાવ્યું છે. જ્યાર તારા પિતા મરણ પથારીએ સૂતા હતા પડોશમાં રહેતો હતો તે આગ્રહ કરી મને આવી કહેવા લાગ્યો કે "શાબ્બાશ, હવે તમારૂં છોકરૂં તમારી દીકરીએ તો તમને તજ્યા છે, હવે તમે હું કહુ તેમ ચાલશો તો જ ... રાત મે તેના કહેવા પ્રમાણે કર્યું કુળમાં કાળી ટીલી લગાવી હું ચાલી, તે વખતે ... કરોનો નાશ પણ કરશો નહિ, મારે માથે વજ્રપાત પણ થશો નહિ ? હું ... રાક્ષસના મનોહર રૂપ (!) તરફ જોઇ ચાલી.... '

મેનાએ તેને અટકાવી કહ્યું, ' મા, મારી માના સુખમાં આ હતું ? '

અહીંથી દૂર એમ મને અટકાવી પણ નહિ તુ મારી મા છે તો ... મા રામદાસ મને અહીંયાપણ મારા દેવમંદિરમાં જવાનો તને અધિકાર નથી. મારા આવ્યો છે તેણે અતિશય વાંધો નથી. જા, દૂર થા, પેલા ઓરડામાં જા."

એક વર્ષ પછી આટલી રાત્રે મને દેવળ તરફ આ તિરસ્કાર અને તે પણ તેની ...

" મે રામદીનને પૂછ્યું, " શું કામ છે ? આ લોકમાં જ છે. સુવાણમાં ... હોય તે જાણે ભાઇ, ભાઇ સાહેબ ચાર પાંચ દિવસ થયા સખત ... મેસાવે છે. -

કહ્યું, ચાર પાંચ દહાડા થયા સખત માંદા ! મને કેમ ન જણાવ્યું મારા ... આજે જ ... !, સાહેબ હું તો ચિઠ્ઠીનો ચાકર ! મે તેમને ઘણું કહ્યું, છતાં તેમ ... ... રની હવા લે છે ?"

... હું ના, મેં ... ...

૫.

"રમણિકભાઇ, ઓ રમણિકભાઇ!"

"કોણ છે?"

"એ તો હું રામદીન"

"કેમ શું કામ છે?"

"બ્હેન બોલાવે છે"

ગતના આઠેક વાગ્યાને સુમારે રામદીને મને હાક મારી. જમ્યા પછી હુ પાનસોપારી ખાતો હતો. માણેકઠારી પૂર્ણિમાની રાત્રિ પોતાનું સુખદ સામ્રાજ્ય ફેલાવી રહી હતી પૂર્ણિમાનો પૂર્ણ ચદ્ર ગગનમા ધીમે ધીમે ઉંચે ચઢતો જતો હતો મને ન્હોતી ખબર કે આજે મેના મને બોલાવશે

મે લુગડાં પહેર્યાં, રસ્તામા રામદીનને પૂછ્યું "નવા આઇ છે કે" તેતો બીજેજ દિવસે સવારમા ચાલ્યાં ગયા છે "

હું ચમકયો ત્યારે આવી શામાટે! ગઇ શામાટે!! એવા કેવા અનેક વિચારો કરતો કરતો હું મેના પાસે આવી પહોચ્યો મેના સાદડીપર સૂતી હતી. તેનુ અંગ લેવાઇ ગયુ હતું તેની પાસે જતાંજ તેણે ધીણુ સ્વરે કહ્યું "ભાઇ, મા તો ચાલ્યાં ગયા."

"કેમ?"

"કોણ જાણે શા કારણથી આજ સવારમાં પોતાનાં જ લુગડા લઈ હું ન્હાવા જાઉં છું, એમ કહી ગયાં તે ગયાં જ વારૂ, જેણે એક વખત કલંક લગાડ્યું, તે ભલે જતાં, હવે હું તને બધી વાત કહીશ. એ માટે જ મે તને બોલાવ્યો છે રમણિક મરણ વખતે મારી મા જ મારૂં ખબર બની છે મરણ વખતે તેનુ દર્શન મને મૃત્યુના મુખમા હડસેલે છે હવે મને જીવવાની ઈચ્છા પણ નથી. મને લાગે છે કે આ મારી છેલ્લી રાત છે આ સાદડીપર મે ઘણા દહાડા કાઢ્યા, હવે વધુ દહાડા ગાળવાની ઈચ્છા નથી" મેનાનું મોં સુકાઈ ગયુ, તેણે પોતાને હાથે પાસેના વાસણમાથી પાણી પીધુ.

"રમણિક, તે દિવસે તેં મને વિધવા વિવાહ વિષે કહ્યું હતું, તે વખતે મેં ઉપર ઉપરથી પવિત્રતા બતાવી, તને મારે ઘેર એક્વા ન આવવાનું કહ્યું હતું પણ આ વખતે મરણ પથારીપર હું જુઠ્ઠુ બોલી શકતી નથી. આપણી નાનપણની પ્રીતિ આટલી પ્રબળ હશે એ મે નહોતુ જાણ્યુ તેમના મુવા પછી મે મારૂં તારા તરફ ફેરેલું મન મહા મુશીબતે સંભાળી રાખ્યુ છે રાત-દહાડો હું મારાં મન સાથે યુદ્ધ કર્યાં કરતી હતી. એ યુદ્ધમા છેવટે મે જય મેળવ્યો છે હવે મને શાન્તિ વળી છે પરંતુ મારી માના ચારિત્ર્યે એ શાંતિને ખળભળાવી મુકી છે એ અશાન્તિ મારૂં હૃદય ચીરી નાખે છે આહ, તરસ!" તેણે પાણી લેવા પોતાનો હાથ લંબાવ્યો અશક્ત હાથમાથી પ્યાલુ પડી ગયુ, પાણી ઢળી ગયુ, મેં તેના મ્હોંમા પાણી રેડ્યુ.

તેણે પછી ધીમા અવાજે પાછુ બોલવુ શરૂ કર્યું, "રમણિક, તું શા માટે પરણતો નથી

હું તારી બ્હેન છું મે અત્યાર સુધી તારી પાસે કશું માગ્યું નથી, પણ આજે આ વખતે હું માગી લઉં છું કે તું પરણું સુખી થા, ગાંડાઇ ન કર મારા મરણ વખતનું વચન ઉથાપીશ કે?'

'મેના, બ્હેન, તારે માટે મારો જીવ આપવા હું તૈયાર છું, પણ આવી કઠોર આજ્ઞા? મારાં હૃદયમાંથી સ્નેહનાં ઝરણાં સુકાઇ ગયાં છે, તારા મૃત્યુ સાથે બ્હેન પ્રત્યેના સ્નેહ રહેલો મારા હૃદયનો ખૂણો સ્નેહ ભસ્મીભૂત થશે એમ સ્નેહહીન મનુષ્ય સાથે કોઇને પરણાવી તું શુ કજોડું કરવા માગે છે? માફ કર બ્હેન માફ કર મારાં હૃદયને વ્યથા ન આપ. તારૂં બધુ પાળીશ. એક આ વચન સિવાય.'

મેના થોડી વાર ચુપ રહી બોલી, રમણિક, તારો હઠીલો સ્વભાવ ન ગયો મારું આખરનું વચન તારે પાળવું જ પડશે.' પોતાની સાડી નીચેથી એક બડલ કાઢી તેણે મારા હાથમા મૂકી ધીમે સ્વરે તેણે કહ્યું ભાઇ તું પરણે એટલે મારી ભાભીને આ ભેટ આપજે મારૂં આટલું સંભારણું રાખજે છેલ્લા બે વરસ થયા લગભગ દસ હજારને ખરચે તેમાંનો હાર મે તૈયાર કરાવ્યો છે તેના દરેક નંગમા મારી સ્મૃતિ છે મારી યાદગીરી મારા ભાભી કદી વેગળી ન કરે, તેની ખાસ સૂચના આપજે ભાઇ, હવે મારા દહાડા ભરાઇ ચૂક્યા છે મેનાની જીભ તુટી પડી ગઇ સાડી નીચેથી એક કાગળનુ બંડલ કાઢી તેણે લથડતી જીભે કહ્યું ' આ પાંચ હજાર રૂપીઆની નોટો મારી મા કદાચ તેના કુલનો પુરો પસ્તાવો કરે તો તેના ગુજરાન પેટે તને આપી જાઉં છું તે રૂપીઆના વ્યાજમાંથી તેનું પોષણ કરવું તેના મરણ પછી તે રૂપીઆ તારાજ છે રામદીનને બોલાવ."

હું રડતો રડતો ઉઠયો રામદીનને બોલાવ્યો રામદીને આવી મેનાના પગમા માથું મૂકી કહ્યું ' મા શી આજ્ઞા છે? મેનાએ અતિ કષ્ટે કહ્યું, "ભાઇ રામદીન, તું મારી આટલી ભેટ સ્વીકાર. એમ કહીં તરત એક નોટોનું બંડલ તેના હાથમા મુક્યુ રામદીન રડી પડયો. ' મા, આને શું કરૂં?' મેનાએ ધીમેથી કહ્યું "તારે બીજા કોઇની નોકરી ન કરવી પડે એવા ઇરાદાથી આ નજીવી ભેટ આપી છે પ્રભુ! પ્રભુ!" રમણિક . રામદીન –જય પ્રભુ . પ્ર...ભુ .....

થોડી વારમાં મેનાનો જીવ કોઇ અજાણ્યા લોકમા તેના પતિને મળવા ઉડી ગયો.

૬.

શરદ પૂર્ણિમાનો ચંદ્ર આકાશમાં હસતો હતો. દરિયામાં ભરતી પૂર જોરમા આવતી હતી દરિયા કિનારે એક ચિતા ધૂ ધૂ કરી સળગી રહી હતી એ ચિતાના સિંદુરિયા રંગના ભડકા આકાશમાં ઉંચા ચડતા હતા. ચિતા પાસે એક યુવક સૂનમૂન થઇ બેઠો હતો. થોડે દૂર એક વૃદ્ધ ઉમરનો માણસ ચિતા સામે એકી નજરે જોઇ રહ્યો હતો, દરિયાના ઉન્મત્ત તરંગો ચિતાની પાસે આવતા જતા હતા. થોડે દૂર એકબે હોડકાં કિનારે બાંધેલા હતા. આ ચિતામા મેનાનું નાજુક શરીર બળતુ હતું તેનું અતુલ સૌન્દર્ય ઝળઝળ કરતું સળગતું હતુ. તેનો મધુર અવાજ એ ચિતાના ભડભડાટમાં પ્રગટ થતો હતો. એ અવાજ સાથે સમુદ્રનું ઘોર ગર્જન મળી અપૂર્વ સંગીત મચાવતું હતું કુ દૂર બેઠા બેઠા વિ

લાગ્યો હતો "શું મનુષ્યની ઈશ્વરની આ દશા! શું ઈશ્વરની સ્થિતિ આવી જ!" અકસ્માત દરિઆનું એક મોજું ચિતાપર આવી ચડ્યું ચિતા ધમડાઈ, ચિતા ધસડાતી જ એક ગાંડી સ્ત્રી દોડતી દોડતી ત્યાં આવી ચઢી, અને ચિતામાંના ધમડાતા મેનાના અર્ધ દગ્ધ શરીરને ભેટી પડી ! અને શબ્દહીન દિગ્મૂઢ બની ગયા થોડી વાર પછી મેનાના શબને છોડી તે ગાંડી બબડવા લાગી "ના બ્હેન, તને અપવિત્ર નહિં કરૂં!" એમ કહેતી તે ખડખડાટ હસી પડી મેં સૂક્ષ્મ નજરે તેના ભણી જોયું. તે મેનાની મા હતી એટ બીજા મોજાએ મેનાનું શબ ઘસડ્યું. મેનાની મા બોલી ઉઠી, "ક્યાં લઈ જાય છે, અરે દુષ્ટ સમુદ્ર, તને પણ શું મેનાને લઈ જવાનું મન થયું?" એમ કહી તે ઉછળતા સમુદ્રમાં કુદી એક, બે ને ત્રણ મોજાં ઉછળ્યાં મેનાનું શબ ને તેની માનું શરીર કાંઈ જણાયું ક્યાં ગયું. હું ને શબ્દહીન દિગ્મૂઢ થઈ ઉભા.

* * * * *

ત્રણ વર્ષ વીતી ગયાં છે મેનાએ આપેલી યાદગીરી મારી સ્ત્રીનાં વક્ષસ્થળ પર ઝુલે છે ... મહીનાને મેં મારો નોકર કરી લીધો છે મેનાએ માને ખાતર આપેલ ... એના નામથી મેં ધર્માદા કરી દીધા છે. પણ મેનાની યાદગીરી તો મારા હૃદયમાં ... રહી છે જ્યારે જ્યારે માણેકઠારી પૂર્ણિમા આવે છે, ત્યારે હું મેનાની ચિતાના સ્થળે જાઉં છું ત્યાં ... વ્યાપી સમુદ્ર કિનારે ઉભો રહી, તેનાં વિચિત્રસંગીતમાં મેનાના આત્માનું મધુર સંગીત સાંભળું છું એ યાદગીરી આગળ પેલા હારની યાદગીરી ખરેખર તુચ્છ જ છે— અતિ ક્ષુદ્ર છે

—✤—

મારી લગ્ન કથા.

લેખક: શ્રીયુત અંબેલાલ સવરામભાઈ દેસાઈ.

(સંપૂર્ણ અને અપરિમિત પ્રેમ, ઉત્કૃષ્ટ પૂજ્યભાવ બદલાય નહિ તેવી ભક્તિ, દરેક પ્રતિકૂળ સંજોગોમાં પણ પતિને વળગી રહેવાનું ધૈર્ય, ગમે તેવા વિકટ પ્રસંગમાં પણ નહિ બદલાય તેવો પ્રેમ, અને અત્યન્ત વિકટ અને કસોટીના સમયમાં પણ ડગે નહિ તેવી હિમ્મત, આ સર્વ અનુપમ પતિવ્રતા સ્ત્રીનાં મુખ્ય લક્ષણો છે પતિએ પણ સંપૂર્ણ માયાળુ પણું બતાવવું જોઈએ, નિરંતર પત્નીનું રક્ષણ કરવું જોઈએ, અને તેને દોરવાની ઇચ્છા અને અને શક્તિ પતિમાં હોવી જોઈએ, તથા તેની સાથે ડગે નહિ તેવો પ્રેમ રાખવો જોઈએ આવા સદ્ગુણોવાળા પતિપત્નીનું લગ્ન થાય તો તે લગ્નની ઉચ્ચ ભાવના લેખી શકાય.)

—શ્રીમતી એની બીસેન્ટ.

મારી ત્રણ વર્ષની ઉમ્મર થતા જ મારી માતાએ આ સ્વાર્થી જગતનો ત્યાગ કર્યો અમારા આખા કુટુંબમાં હું અને મારા પિતા બેજ જણાં હતા. મારા પિતા પાસે ત્રણેક લાખ રૂપીઆનો જીવ હતો અને વડિલોપાર્જિત મિલકત પણ સારી હોવાથી વાર્ષિક આવક કેંક હજારોની હતી. ધીરે ધીરે હું મોટી થવા લાગી મારા પિતા મારા શિક્ષણ માટે પુરતી

સંભાળ રાખતા હું આનંદથી ભણવા લાગી સમય જતાં મેં યૌવનના આંગણામાં પ્રવેશ કર્યો મારા પિતાજી મારા લગ્ન માટે ચિંતાતુર રહેતા, પણ થોડા સમયમાં તેમણે આ લોકનો ત્યાગ કર્યો. પાંચ પ્રતિષ્ઠિત સદ્‌ગૃહસ્થોને મારી મિલ્કતની વ્યવસ્થા કરવાનું કામ મારા પિતાએ સોંપેલુ હતું એટલે મને એ વાતની કશી ચિંતા નહોતી. મારા પિતા મરણ પામ્યા ત્યારે હું ચૌદ વર્ષની હતી।

મારા પિતાજીને ગુજરી ગયે ત્રણ વર્ષ પુરા થયા છે "બ્હેન! લગ્ન કેમ કરતી નથી?" એવો પ્રશ્ન મને ઘણા લોકો પુછતા પણ હું તેઓને હસી, પણ પ્રત્યુત્તર આપતી નહીં. કારણ કે લગ્ન કરવા-લગ્નમાં સુખ છે-લગ્નના જેવો બીજો આનંદ નથી, એવા વિચારોને હું તરંગરૂપ માનતી અર્થાત મને તો મારૂ કુમારાપણું જ મનોપસંદ અને આનંદી લાગતુ હતું.

જ્યાં પૈસાની જ પુજા કરવામાં આવે છે, ધનાઢ્ય લોકો જ જ્યાં સમાજના આગેવાન ગણાય છે, તેવા શ્રીમંતને ઘેર પુત્ર જન્મોત્સવ કિંવા લગ્નોત્સવ નિમિત્તે માત્ર ખોટી આબરૂને ખાતર હજારો રૂપિઆ ઉડાવી દેવામાં આવે છે, પરન્તુ બિચારા ગરીબ અને નિરાધાર સ્થિતિના ભારત વર્ષના લાખ્ખો મનુષ્યો પોતાનું પેટ ભરવાને દશે દિશામાં ભટકે છે તેની કોણ દરકાર રાખે છે? વળી નાચ તમાશા અને અન્ય ભોગ વિલાસમાં ધનિક લોકો પાણીની માફક પૈસા વાપરે છે, અને તેના દેશ બન્ધુઓ કે જેઓને બે પ્રહરની વિશ્રાંતિ માટે જગા મળતી નથી તેઓ દીર્ઘ નિશ્વાસ નાખતા આમ તેમ રખડે છે તેની બની શકતી સગવડ કરવા તરફ પણ કોઇનું લક્ષ જતું નથી. સાઠ વર્ષનો ધનવાન પુરૂષ પાચમી વખત બાર વર્ષની બાળકી સાથે લગ્ન કરી પત્ની આણી શકે છે, અને ગરીબ અને સદ્‌ગુણી તરૂણોને મરણ પર્યંત અવિવાહિત રહેવુ પડે છે પતિ સુખથી વંચિત એવી તરૂણ વિધવાઓને જીંદગી પર્યંત વૈધવ્યનુ દુઃખ સહન કરવુ પડે છે પણ તેમાં ભરણ પોષણનો તથા તેની ઉન્નતિનો કોઇ સમાજ વિચાર પણ કરતો નથી એવા લોકોમાં પ્રેમ લગ્ન ક્યા પ્રકારે થઈ શકે?

સુધારકના પન્થમાં ભળું એવુ મને ઘણી વખત લાગ્યું, પરન્તુ ઘણી જ દિલગીરી સાથે મારે કહેવુ પડે છે કે 'અમે સમાન દૃષ્ટિ રાખનારા છીએ' એવુ કહેનારા અને માનનારા સુધારકોનો પ્રેમ અને સહાનુભૂતિ ગરીબની ઝુપડી સુધી પહોચેલાં હજુ સુધી દૃષ્ટિ ગોચર થતા નથી. એમાંના કેટલાક માત્ર અર્ધદગ્ધ શિક્ષણથી દોષિત જ બનેલા છે, અને કેટલાંક યુરોપ નિવાસીઓની માત્ર પ્રતિકૃતિ કરવામાં જ સુધારણા માને છે! સારાંશ, આવા પ્રકારના વિચારોથી લગ્નની બાબતમાં મારૂ મન નિરાશાવાદી બનેલું હતું. માનસિક ક્ષોભ થયા સિવાય સમાજમાંથી અન્યાયનું મૂળ જવાનું નથી. એવા અર્થનું એક વાક્ય અસ્પૃશ્ય વર્ગની ઉન્નતિ કરનારા એક દેશના આગેવાને ઉચ્ચારેલું હતું, તે પણ એવી નિરાશાનું જ ફળ મને તો લાગે છે સમાજ સુધારણાના અને દેશ સુધારણાના વિચારો મારા મનમાં હમેશ આવતા, પણ હું એકલી શુ કરી શકુ? મારા દેશને માત્ર સમય જ સુધારી શકશે એવો યોગ હશે એમ મન વાળી, હુ કોઇની સાથે કોઇ પણ જાતનો સંબંધ ન રાખતા, મહાન સતીઓના જીવન ચરિત્રો, ગીતા, ઉપનિષદ, વેદાન્ત-સૂત્ર વિગેરે ધાર્મિક પુસ્તકોનું વાચન

હમ્મેશ ચાલુ રાખતી. લોકો મારી નિંદા કરતા અને કહેતા કે એ તો ધર્મઘેલી છે અને કોઇ કહેતું કે એનુ તો મગજ ચસકી ગયું છે! પરંતુ ધાર્મિક—એકાંત જીવનનાં સુખ આગળ વ્યવહારમા 'શાણા' કહેવાતા લોકોની નિંદાની મને કાઇ પણ ફિકર નહોતી

મારૂં નિવાસસ્થાન એક મોટા શહેરમા હતુ. હુ હમ્મેશા એકાતમાં શાન્ત જીવન ગાળવાનો પ્રયત્ન કરતી પણ ગાડી, ઘોડા, ટ્રામ, મોટર અને લોકોનો કોલાહલ એ સર્વ ત્રાસથી શહેર મને એક નરકાગાર જેવુ ભાસતું હતુ તેથી મારી સર્વ જમીન, એક માણસને અમુક વર્ષને પટે ગણોતે સાથી હાઉક રોકડ રકમ સાથે રાખી બાકીના ધનની સર્વ વ્યવસ્થા કરી હુ ગામડામા રહેવા ગઇ કારણ કે કેટલાક વખત ઉપર મારી સંપત્તિ મને ટ્રસ્ટીઓએ સોંપી દીધી હતી

એ ન્હાના ગામનુ અને તેની આજુબાજુના રમણીય પ્રદેશનુ સ્મરણ પણ મને હજી પ્રિય લાગે છે પ્રકૃતિની સંપત્તિ, પવન અને પાણી સર્વને ફોગટ મળે. ઘરની બહાર ખુલ્લું મેદાન, લતા વૃક્ષ, પશુ, પક્ષી વિગેરે સૃષ્ટિના પ્રિય સંતાનોનો વ્યવહાર મનુષ્ય વ્યવહારથી કેટલો વધારે પ્રેમાળ અને નિર્મળ છે એનો મને ત્યારે જ અનુભવ થયો ! અહીં પણ હું ધર્મ પુસ્તકોના વાચન અને મનનમા જ મારો સમય વ્યતીત કરતી હતી લોકો મારે માટે કઇ કંઇ તર્ક વિતર્કો ઉઠાવતા કોઈ મને પતિએ છોડેલી સ્ત્રી સમજતા, તો કોઇ મને વિધવા જ સમજતા, તો વળી કોઈ તો મને તદ્દન નીચ જાતિની અને વ્યવહારવાળી સ્ત્રી સમજતા ! જેની જેમ બુદ્ધિ કામ કરતી તેમ મારે માટે અભિપ્રાય બાંધતા. પરંતુ જેમ જેમ દિવસો જવા લાગ્યા તેમ તેમ મારે માટેની સંશયબુદ્ધિ ધીરે ધીરે કમી થવા લાગી. અસત્ય ક્યાં સુધી ટકે ?

કુદરતે બક્ષેલા રમણીય ઉદ્યાનમા હું આનંદ પૂર્વક રહેવા લાગી પ્રેમ અને દયા સાગરના રાજમહાલયો કરતાં ગરીબોની પવિત્ર ઝુંપડી પ્રભુને વધુ વ્હાલી હોય છે, એ સત્રનો મને સાક્ષાત્કાર થયો મારી સાથે લગ્ન કરવાની ઇચ્છા ધરાવનારા ઘણા નવ યુવાનો મારી પાસે આવવા લાગ્યા. કોઈ પોતાના ઉત્તમ કુળના મારી આગળ વખાણ કરતા, તો કોઈ પોતાની અતુલ સંપત્તિની મારી આગળ ગણત્રી કરી બતાવતા. કોઈ પોતાની વિદ્યા વિષે મારી આગળ આત્મશ્લાઘા કરતા, તો કોઈ પોતાના રૂપની પ્રશંસામા અતિશયોક્તિની હદ ઓળંગી જતા હતા ! એ સર્વને હું એકજ ઉત્તર આપતી " આ જન્મ મારે કુમારી રહેવુ છે એવો મારો દૃઢ નિશ્ચય હોવાથી હું આપની માગણીની બાબતમા લાચાર છુ "

મારા ગામથી એક માઇલ દૂર પતિતપાવન ભાગીરથીનો પુનિત પ્રવાહ વ્હેતો હોવાથી તે પવિત્ર સરિતા તટે હંમેશ હું જતી અને અમુક વખત ત્યાં બેસી ભગવત સ્મરણ પણ કરતી. એક દિવસ એક શીલા ઉપર ભગવત સ્મરણ કરીને હું બેઠી હતી; જગત્સાક્ષી સવિતાનારાયણ પોતાનો પ્રવાસ સમ્પૂર્ણ કરવાની તૈયારીમા હતા. હજારો વર્ષથી આપણા આર્યાવર્તના પાપની અને વિધર્મીઓના આવરણની મલીનતાને ધોવા માટે ભગવતી જાન્હવીનો પવિત્ર પ્રવાહ માતા પ્રમાણે ગંભીરતા ધારણ કરી વહી રહ્યો હતો સંધ્યા સમયના સૂર્યનાં કિરણોથી સમસ્ત વન ચિત્તાકર્ષક બની રહ્યું હતું. શીતળ અને સુગન્ધપૂર્ણ

અનિલ સર્વાંગને સ્પર્શ કરી આનન્દનું દાન કરતો હતો. પક્ષીઓનું મધુર સંગીત આત્માને શાન્ત અને ઉદ્યોગી થવાનો જાણે ઉપદેશ કરતું હોય એમ લાગતું હતું. ખરેખર આ સ્થળ જાણે ઉત્સાહ અને આરોગ્યથી ઓતપ્રોત થએલું હોય અને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ આ વનમાં જ વિહાર કરતા હોય એમ આપણને લાગ્યા વિના રહેતું નહીં! હું પ્રભુની સૃષ્ટિનું અલૌકિક સૌન્દર્ય નીરખવામાં તલ્લીન થઇ ગયલી હતી, એટલામાં કોઈ માણસ પાણીમાં ખેંચાતું હોય એવું મે જોયું. મને સારી રીતે તરતા આવડતું હોવાથી મારાં વસ્ત્રનો કચ્છો મારી હું તુર્ત નદીમાં કૂદી પડી અને અલ્પસમયમાં એક નવયુવાનને લઇને હું બહાર આવી. હું તદ્દન થાકી ગઈ હતી, મારો શ્વાસ મ્હોમાં માતો નહોતો. યુવાનને ખેંચી લાવી કિનારા ઉપર સુવાડ્યો, પણ તે અચેતાવસ્થામાં હતો. હું તે યુવાનને નીરખવામાં નિમગ્ન થઇ ગઇ હતી. આજ સુધી મે ઘણાએ તરુણોને જોયા હતા પણ આજના જેવી સ્થિતિ મારી કોઇ દિવસ થઈ નહોતી. એવું શાથી થયું તે હું જાણી શકી નહીં. તેની સુવર્ણ સરખી ઉજ્વળ કાંતિ, મનોહર શરીરકૃતિ, ભરાવદાર માંસલ અને ચિત્તાકર્ષક સુંદર મુખપ્રભા એ સર્વ તેના અનુપમ લાવણ્યની સાક્ષી પૂરતાં હતાં. મારી અનિમિષ દૃષ્ટિ મે તે યુવાનના મુખ ઉપરથી ખસેડી લીધી પણ પુનરપિ તેના તરફ જ તે ખેંચાતી હતી! છેવટે માનસિક પવિત્રતાના સંરક્ષણ માટે મે બીજી બાજુ મુખ ફેરવ્યું તો બે પુરુષો મારી પાછળ આવી ઉભેલા હતા. હું જરા પછી હઠી એટલે મારી રજા લઇ, મારો આભાર માની, મારૂં નામઠામ તથા નિવાસસ્થાન વિગેરે સર્વ હકીકત પુછી લઇ તે યુવાનને તેઓ એક ગાડીમાં ઘણી જ સભાળ પૂર્વક સુવાડી લઇ ગયા!

આ બનાવને એક અઠવાડીયું વીતી ગયું. પ્રભાતમાં હું સ્નાન સન્ધ્યાથી નિવૃત્ત થઈ ગીતા વાંચતી હતી એટલામાં એક અપરિચિત મનુષ્યે મને આવીને સન્માન સાથે કહ્યું કે—"મારા શેઠે આપને તેડવા માટે મને મોકલ્યો છે અને નીચે દ્વારમાં ગાડી ઉભી રહેલી છે. આપ કૃપા કરી ત્યાં પધારો તો સારૂં!" આ આમન્ત્રણનો હું અનાદર કરી શકી નહીં. કેટલેક વખત વિચાર કર્યો તથા યોગ્ય તપાસ કર્યા બાદ હું તે ગાડીમાં બેઠી અને અર્ધા કલાકમાં ગામ માંની એક હવેલી આગળ ગાડી અટકી. નોકરે ખબર આપ્યા બાદ એક વૃદ્ધ સ્ત્રીએ બહાર આવી મધુર શબ્દથી મારો સત્કાર કર્યો અને મને ઘરમાં તેડી ગઇ. તે હવેલી તદ્દન સાદાઇથી શણગારેલી હતી તોપણ તેની યોગ્યતા છૂપતી નહોતી. મને એક ઓરડામાં બેસાડવામાં આવી અને અલ્પ સમયમાં મે જે તરુણને નદીમાંથી બહાર કાઢ્યો હતો તેની વૃદ્ધ માતુશ્રી મારી પાસે આવ્યાં. અને તેની પાછળ જ થોડુંક ખાવાનું તથા પાણીથી ભરેલું પાત્ર લઈ બે નોકરો આવ્યા. મ્હને રહિમાંથી થોડુંક ખાવાનો તેમણે આગ્રહ કર્યો અને મ્હારી સાથે તે પણ બેઠાં. અમ બન્નેએ કાંઈક લીધું. પછી તે વૃદ્ધ સ્ત્રી બોલી—"પુત્રી! ઉદાર અંતઃકરણથી તેં તારો પ્રાણુ જોખમમાં નાખી મારા એકના એક પુત્રને જીવતદાન આપી અમોને કાયમના ઋણી બનાવ્યાં છે. એ સત્કાર્ય બદલ તારો જેટલો ....' મારી પોતાની પ્રશંસા મને પ્રિય ન લાગવાથી હું વિષયાંતર કરવા સારૂ આજુ બાજુ જોતી હતી, એટલામાં સ્હામેના દ્વારમાં મારી દૃષ્ટિ સ્થિર થઈ. ધીરેથી પડદો ખસેડી આઠ દિવસથી જે સૌન્દર્ય પ્રતિમાએ મારા શાન્ત હૃદયમાં ખળભળ મચાવી મૂકી હતી તે અવર્ણનીય લાવણ્યમૂર્તિ દૃષ્ટિસન્મુખ ખડી થઇ! અહા હા! કેવાં ભાવપૂર્ણ નેત્ર! કેવું નિર્દોષ અને સુન્દર મુખ!!

અપરિચિત ગૃહમાં અપરિચિત તરૂણ પુરૂષ તરફ તેની માતા સમક્ષ અનિમિષ દૃષ્ટીએ જોવું એ નીતિ અને શિષ્ટાચારથી તદ્દન વિરૂદ્ધ છે, એવું મારા મનમાં આવતાં જ ભળા-ત્કારે તે નિર્દોષ મુખકમળ ઉપરથી મે દૃષ્ટિ ફેરવી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો. મારી ન્હાનેની એક ખુરશી ઉપર તે તરૂણ બેઠો. જે દિવસે મેં એ તરૂણને નદીમાંથી બહાર કાઢ્યો તે દિવસના તેના અંગ સ્પર્શથી એક અકથ્ય ભાવના મારા હૃદયમાં ઉત્પન્ન થઇ. પુષ્કળ પ્રયત્નો કરવા છતાં કોઈ દૈવી શક્તિથી મારૂં અંતઃકરણ સ્વાધીન ન રહેતું, તે તરૂણ તરફ આકર્ષાતું હતું. કેટલીક સમય અમે વાતચીત કર્યા પછી તે શેઠાણીએ મ્હને પોતાને ઘેર જ રહેવાનો આગ્રહ કર્યો. પરન્તુ તેમ તો મ્હને યોગ્ય ના લાગ્યું. ત્યાં વખતો વખત એ માતૃરૂપ સન્નારીને મળવાનું તો મ્હેં હૃદયના પૂર્ણ આનન્દથી સ્વીકાર્યું કારણ કે મારો તે તરૂણ-સાથે લગ્ન કરવા દૃઢ નિશ્ચય થયો હતો. હું હવે તે દિવસ તો એમને ઘેર રહેવાનો તેમનો અત્યાગ્રહ હોવા છતાં રજા લઇ ઘેર આવી. મારૂં ગૃહ મને અપરિચિત અને તરૂણનું ગૃહ જાણે મારૂં જન્મનું જ નિવાસ સ્થાન હોય અને તરૂણ બાળપણનો સ્નેહી હોય એવું લાગવા માંડ્યું. કલાપીએ યોગ્ય જ કહ્યું છે કે—

"ન લાગે કૈં વેળા પ્રણયી પ્રણયીથી મળી જતાં,
"રહે ના કૈં ભીતિ રતિરસ તણું ઐક્ય બનતાં.
"ભલે પ્રીતિ પહેલાં પરિચય કદી લેશ નવ હો,
"ભલે પ્હેલી દૃષ્ટિ પ્રણયનું કરવાનો સમય હો."

હું મારા ગૃહે આવી પણ હૃદય તો તે યુવાનના ગૃહે જ મૂકી આવી હતી. મેં તે યુવાનની છૂપી રીતે તપાસ કરી તો મને માલમ પડ્યું કે તેઓએ હમણાં જ એલ. એમ. એસ. ની પરીક્ષા પસાર કરી છે અને તેમના જીવનનું અન્તિમ ધ્યેય પરહિત કરવું એ છે. ટૂંકમાં મારો ભવિષ્યનો જીવન સાથી મારા જેવા વિચારનો અને ગુણવાન છે. મારો લગ્ન કરવાનો મનોભાવ મેં પત્રદ્વારા તે તરૂણને જણાવ્યો અને તેમણે કાંઇ પણ આનાકાની વગર મારી માગણી મંજુર કરી.

મારાં લગ્ન થયાંને આજ ત્રણ વર્ષ સમ્પૂર્ણ થયાં છે. એટલા વખતમાં મારા પતિએ મને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવામાં અને મનુષ્ય જીવનના ઉચ્ચ ઉદ્દેશો સમજાવવામાં ગાળ્યાં. હૃદયની સરળતા, પ્રભુની નિઃસ્વાર્થ ભક્તિ, ભૂતદયા, પ્રેમ, મમતા, સાદી રહેણી અને લોકોને જેમ બને તેમ વધુ ઉપયોગી થવું એનું જ નામ જીવન સાફલ્ય છે, એવા મારા પતિના ઉપદેશથી, અને સદ્ગ્રન્થોના વાચનથી અને મનનથી મારા અંતઃકરણમાં એક જાતનો દિવ્ય પ્રકાશ પ્રકટ થયો. ભૂમિકા તૈયાર બનાવવામાં આવી. હવે ભવિષ્યનું કર્તવ્ય વધુ મુશ્કેલ નહોતું.

શાન્તિનાં ભણુઆ ફૂંકનારા યૂરોપખંડનાં રાજ્યોમાં—તૃષ્ણા અને સ્વાર્થથી નેત્રો છતાં અન્ધ બનેલા રાજ્યચાલકોના અત્યાચારથી મહાયુદ્ધ શરૂ થયું હતું-ત્યારથી સમગ્ર ભારતવર્ષ મોંઘવારીના મહા સંકટમાં સપડાયેલ અને તેમાં વળી દુષ્કાળે પણ પોતાનો પ્રભાવ બતાવવાથી હિન્દની ગરીબ પ્રજાના દુઃખનું વર્ણન કરવું જ અશક્ય છે. ગુજરાત, કચ્છ, કાઠિઆવાડ, બિહાર, ઓરિસ્સા, સંયુક્ત પ્રાન્ત અને ખાનદેશ વિગેરે ભાગમાં દુષ્કાળનો ત્રાસ અસહ્ય હતો. લોકો ઝાડપાલાં ઉપર પોતાનો નિર્વાહ કરવા લાગ્યા. માતાપિતા પોતાનાં નિરાધાર બાળકોને માત્ર અન્નને ખાતર વેચવા લાગ્યા. હજારો નિર્દોષ મનુષ્યો અન્નના

અભાવે મરણ પામવા લાગ્યાં. આ સર્વ પ્રકાર જોઇ તથા સાંભળી મારૂં તેમજ માયાળુ પતિનું હૃદય ચીરાવા લાગ્યું. મેં તેમને પુછ્યું "પ્રભુ! આપણે હવે કયું કર્તવ્ય બજાવવાનું છે"

મારા પતિએ કહ્યું—"તમને કયું યોગ્ય લાગે છે?"

"મારી અલ્પમતિનુસાર પ્રભુ કૃપાથી આપણી પાસે જે દ્રવ્ય છે, તે દુષ્કાળ પીડિત અને રોગીઓના પ્રાણ રક્ષણ માટે વાપરવું, એવો મારો મનોભાવ છે" મેં કહ્યું

"પણ તે સર્વ ખરચાઇ જશે તો આપણે આગળ શું કરીશું?", મારી કસોટી કરવાના ઉદ્દેશથી મારા પતિએ પ્રશ્ન કર્યો

"નાથ! આપના સહવાસથી અને સદ્ગ્રન્થોના વાચનથી મારી સ્વાર્થપરાયણતાનો નાશ પામી છે, પરંતુ મારા હૃદયમાં એક શંકા ઉદ્ભવી છે કે મનુષ્યના નિર્બળ હાથ રાષ્ટ્રિનો કોપ શી રીતે શાન્ત કરી શકશે? આપણા થોડાક દ્રવ્યથી સમસ્ત ભારતવર્ષમાં સળગેલા દુ:ખાગ્નિને શી રીતે બુઝાવીશું?" મેં નમ્રતાથી પુછ્યું

"પરોપકાર કરવામાં મનુષ્યે ફળની કિંવા અન્યની મદદની અપેક્ષા ન રાખતાં તાબડતોબ કર્તવ્ય કરવા મંડવું જોઇએ. જે બીજાની મદદની રાહ જુએ છે તેઓનાથી કોઇ પણ કાર્ય બની શકતું નથી બીજું, પરોપકાર વૃત્તિના કર્તવ્યદક્ષ મનુષ્ય માટે પરમેશ્વર નિર્મિત કાર્યક્ષેત્ર જ છે તમે તમારૂં કર્તવ્ય બજાવો, પણ ફળનો વિચાર માત્ર પણ કરવો નહીં." મારા પતિએ મારી શંકાનું સમાધાન કરતાં કહ્યું.

હું અને મારા પતિ એક જ વિચારના હોવાથી આજ સુધીની મારી દરેક ઇચ્છાઓ ફળીભુત થવાનો પ્રસંગ આવ્યો. ગૃહકૃત્યમાંથી મુક્ત થઇ હું ગામમાં નિયમિતપણે ગરીબ અને અશિક્ષિત સ્ત્રીઓ પાસે જઇ તેઓને ઉપદેશ કરતી, ધર્મનું શિક્ષણ આપતી અને વાંચન લેખન શિલ્પકળાદિ વિગેરે શીખવાડતી. કન્યાઓમાં શિક્ષણ માટે અમારા ઘર નજીકના વિસ્તીર્ણ વૃક્ષ નીચે મેં એક નિશાળ પણ ઉઘાડી. વિધવાઓના માનસિક દુ:ખોની કલ્પના કરવી પણ અશક્ય છે રા૦ ગોવર્ધનરામભાઇએ કહ્યું છે કે—

"પ્રતિપળ વિધવાને નેત્ર વ્હે ઉષ્ણ વારી,
"ભગવતી ધરતીનું ઉર સિંચાય, તેથી,
"ધરતીપણું તજીને તેથી આ આર્યભૂમિ,
"સુત પદ પરદેશી લોકને દેઇ દેશે."

એવી વિધવાઓને હું યોગ્ય આશ્વાસન આપતી કોઇને નીતિનો બોધ આપતી અને કોઇને પ્રોઢ કર્વેના આશ્રમમાં અગર કોઇ વનિતા વિશ્રામમાં મોકલી આપતી

મારા પતિ દિવસે છોકરાઓને શિક્ષણ આપતા અને રાત્રિએ પુરૂષોને—જેઓ દિવસે ધન્ધે જતા તેમને—શિક્ષણ આપતા. થોડા વખતમાં અમારા ગામમાં અને તેની આજુબાજુ કેટલાક રોગોની ઉત્પત્તિ થઇ મારા પતિએ વિલાયતી વૈદકની પરીક્ષા પસાર કરેલી હતી છતાં પણ તેમણે આર્ય વૈદકને લગતા કેટલાક સંસ્કૃત ગ્રંથો મંગાવ્યા, મને પાસે બેસાડીને તે તેઓ વાંચતા અને સમજાવતા. દેશી 'ઔષધોની ફાર્મસીમાંથી કેટલીક ઉત્તમ દવાઓ મંગાવી અમે 'ન્હાનું દવાખાનું ઉઘાડયું' અને તે સર્વને માટે કાંઇ પણ બદલો લીધા સિવાય.

હમેશ ખુલ્લું રાખવામાં આવતું મારા પતિ દર્દીઓના ઉપર પ્રેમ રાખતા, તેમની ચિકિત્સા ઉત્તમ હોવાથી અને ઘણા દર્દીઓ સારા થવાથી અલ્પ સમયમાં અમારા ઔષધાલયમાં સેંકડો દર્દીઓ આવવા લાગ્યા પ્રત્યેક-પ્રસંગે અમે આ લોકોને તેઓની હાનિકારક સામાજિક રૂઢી સુધારવાનો અને વ્યવહારિક દુઃખો દૂર કરવાનો ઉપદેશ આપતા. આપત્તિના પ્રસંગે તો સરકારના કાયદા કાનુનથી જાણ થવા માટે, કિંવા સરકાર આપણને કેવા પ્રકારની મદદ આપી શકે એ પુછવા માટે ઘણે દૂરથી લોકો અમારી પાસે આવવા લાગ્યા. એ પ્રમાણે અમારૂં કાર્યક્ષેત્ર પ્રભુ કૃપાથી દિવસાનુદિવસ વિસ્તૃત બનવા માંડ્યું

અમોએ અમારૂં કાર્ય શરૂ કર્યું ત્યારે આરંભમાં લોકોના ગ્રામ્ય વર્તનમાં—અસ્વચ્છતાનો અમોને કંટાળો આવતો. કોઈ કોઈ વખત સેવા કરવા જ્યારે અમે એ લોકને ઘેર જતા ત્યારે અમારી ત્યાં કદર ન થતા કેટલાક અમારે માટે શંકા ઉઠાવતા, અને કેટલાક તો શિષ્ટાચારને એક બાજુપર મુકી અમને ગમે તેમ સંભળાવી પણ દેતા, પરંતુ અમે તે સર્વે સહન કરતા હાલ તો સર્વ લોકો અમારી સાથે પ્રેમાળપણે વર્તે છે સ્વચ્છતા, શિષ્ટાચાર, વ્યવહાર વિગેરે બાબતોનું તેઓને હવે સારૂં જ્ઞાન થયું છે આપણે સર્વ પ્રાણી એક જ ઈશ્વરના બાળકો છીએ અને જગત એ આપણું કુટુંબ છે એવું અમોને પ્રત્યક્ષ લાગવા માંડ્યું છે ઔષધ તૈયાર કરવામાં, ગરીબ રોગીઓને ખોરાક પુરો પાડવામાં, અને સ્ત્રી, પુરૂષો, તથા બાળકોને શિક્ષણ આપવામાં દ્રવ્યની જેટલી જરૂર પડતી, તેટલી મદદ અમોને સુશિક્ષિત ધનવાનો તરફથી મળતી. પ્રભુ કાર્ય કરવામાં અમો નિમિત્ત માત્ર હતા. શ્રીમંત લોકો પૈસા આપે અને ગરીબ લોકોનું કામ થતું અમે માત્ર નામના અધિકારી હતા. મારા પતિ પુરૂષોના અને હું સ્ત્રીઓના જખમ ઉપર પાટા બાંધતા. તેઓના મળ મૂત્રથી બગડેલા કપડા ધોતા ત્યારે પણ અમો ઉભયની કુદરતી રીતે જ પ્રફુલ્લ મુખ[illegible] રહેતી [illegible] અમોને અલૌકિક પ્રેમાનુભવ થતો! મારી તેમજ મારા પતિની સાથે [illegible]ીઓની મિ[illegible] જનસેવામાં વાપરી નાખી છે, અને તેના બદલામાં આત્મશાન્તિ રૂપી એવી મિલ્કત અમોએ મેળવી છે કે તે એક જગત્ સંચાલક પ્રભુ જ જાણે છે

—❀—

હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓ પોતાના દેશને માટે શું કરી શકે ?

હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓ જીંદગીના નૈતિક અને નૈસર્ગિક બળોથી પર છે, અને તેથી તેઓએ પોતાનાં ગૃહો સુધારવા જોઈએ તેઓએ નમુનેદાર પત્નીઓ અને નમુનેદાર માતાઓ બનવું જોઈએ અસલના વખતના શૂરવીરો અને શૂર વીરાંગનાઓ વીગેરેની વાતો સંભળાવીને પોતાની સંતતિને ખરેખરી પ્રજાકીય રીતિએ તેઓએ કેળવવી જોઈએ ગૃહ સ્વચ્છતા, આરોગ્ય રક્ષણ શાસ્ત્ર અને પદ્ધતિસર બચ્ચાઓની ઉછેરના શાસ્ત્રના નવીન સિદ્ધાંતોનું તેઓએ અધ્યયન કરવું જોઈએ શહેરી સ્ત્રીઓ તરીકે પણ તેઓ કાંઈક કરી શકે—મ્યુનીસીપાલીટી, અથવા ધારાસભાના સભાસદ થઈને જ, નહીં પોતાની ગરીબ બહેનોની મધ્યમાં વૈદકીય કામ તેઓ સારી રીતે કરી શકે. મેળાવડાઓમાં ભાગ લઈને માનસિક બળવાળા અને કળાકૌશલ્યથી ભરેલા દેશના તારાઓને પ્રોત્સાહન આપી તેઓ નામી નવાઈઓ કરી શકે. યાદ રાખવું જરૂરનું છે કે રાજકીય, સામાજીક, નૈતિક અને માનસિક શક્તિઓનું સંમેલન આવા મેળાવડાઓ છે.

(અનુવાદક) "મસ્ત."

आनन्दाश्रम.

રૂપારાત અને એમનાં ઘરવાળાં.

લેખક: શ્રીયુત "આધ્યાત્મિક"

મારી બદલી થોડો વખત દેકરાપુરમા થઈ હતી ત્યાં ઘણું ભારે દુઃખ, શાથી જે ભાગ્યેજ આખું રહેવા લાયક એક ઘર હતુ જેમ તેમ કરીને હાંલીફાડ શેરીમાં એક મકાનમા મુકામ કર્યો અહિં ઘરની પાછળ પડોશમાં એક રૂપારાત કરીને રાત (વાળંદજી) રહેતા હતા. બિચારા રાજા માણસ હતા, મરતાને મેર કહે તેવા નહોતા. માથે પાટીદારીઆ પાઘડી ઘાલતા પાઘડી હતી તો રાતી કસુંબીયા પરંતુ રૂપજીના દાદાઓએ પણ તેજ પહેરેલી તેથી તેનો રંગ માત્ર ઘનશ્યામ થઇ ગયેલો ! પોતે ઘર હમેશ બગલમા પોતાનું દફતર અને ગમે તો બ્હાર ગયા હોય કે ઘરમા હોય તોપણ એક અખંડ સૌભાગ્યવતું હાથકાપીયુ (બાંડીયુ) પહેરી રાખતા. તેમના મનને ઉનાળો કે શીયાળો બધુ સમાન હતુ કારણકે તે શીયાળામા કે ઉનાળામા પોતાના હૈયાના હાર પેઠા હાથકાપીયાનો કદિ ત્યાગ નહોતા કરતા વળી કેડ ઉપર એક કાગડાની પાંખ જેવુ ઉજળુ ધોતીયુ રાખતા પછી બગલમાં કોથળી (દફતર) લટકાવી બ્હાર નીકળતા રૂપારાત જ્યા બ્હાર નીકળે કે બધાને પુછે "ભાઇ, બોડાવવુ છે ?" જો કોઇ હરિના લાલ પોતાને કમનશીબે મળી ગયા તો તો તેનો બેડો પારજ સમજવો ! કારણ કે તેમની હજામ ના કરવાની સામગ્રી સાહિત્યપ્રદર્શનમાં મુકવા જેવી હતી અસ્ત્રા પોતે ત્રણ પ્રકારના રા ખતા એક અસ્ત્રાનું નામ પોતે "ઘર ઘરીગો" કહેતા, બીજાનું નામ "આંસુ ઢાળ" અને ત્રીજાનું નામ "છોડ ઉતાર" હતું તેમાં ઘરઘરીયાનો તો કોઇકજ વખત ઉપયોગ થતો જેના તેના ઉપર "આંસુ ઢાળ" અને "છોડ ઉતાર" નો જ પ્રયોગ થતો ! અને એમની પાસે જ્યા કોઇ માણસે કદાચ છોલાવ્યુ કે તેને બે દીવસ સુધી તો છોલાવેલા ભાગ ઉપર ભીના પાણીનાં પોતા મુકીજ રાખવા પડતાં. નહી તો અસ્ત્રાના ગુણ તરતજ પ્રકટ થયા વગર રહેતા નહિં ! એક વખત તેમની પાસે જેણે હજામત કરાવી, તે તો બીજી કોઈ પણ વખત તેમને જરાય તસ્દી આપતું નહીં. વળી રૂપજીની નરેણી પણ નવાણું દિવસ સુધી લોકોની યાદ દાસ્તીમા કાયમ જ રહેતી ! કારણ કે આપણા રાતજીના નખ ઉતારતા તેને કાચા કે પાકા નખ સુદ્ધ સંભાળવાનું કાંઈપણ કારણ રહેતું નહિ !

આ ઉપરાંત પોતે પોતાને મહા પ્રવિણ વાઢકાપના તબીબ તરીકે ગણતા ! અને કાંટા કાઢવામાં તેમની નરેણી ઘણી જ તીવ્ર હતી. મ્હને યાદ છે જે એક વખત એક જણના પગમાંથી એમણે કાંટો કાઢયો ત્યારે તેનું અરધું તળીયું ઘણીજ હિંમત-હોંશિયારી અને ચો ક્સ ઇથી કોરી કાઢયુ હતુ અને ત્હેના શરીરમાં વધારાનુ ભરાયલું લોહી શેર બે કઢાવી આપી પોતાની શક્તિ લોકોને સિદ્ધ કરી બતાવી હતી ! આટલું છતાં પોતે હતા સ્વભાવે તો રાંક, કારણ કે એમના ઘરવાળા એમને માથે પજવે તેવા હતા ! તે બાઇનું નામ ધીરજકોર હતું, નામ તો ધીરજ હતું પણ "નામ મહિમા તે ગયે ટોપ" એ હતાં ખરો નામનો બળાપો

તેમના આવા સ્વભાવને લઇને બિચારા રૂપજી રાત ઘરમાં જ રહી શકતા નહોતા. આખો દહાડો એમની કોથળી ખાને દફ્તર કાંધે લગાવીને આખા ગામમાં આમ તેમ રખડતા; કોઈ પણ કરાવનાર ન મળે તો આંબલીના ઝાડ નીચે બેઠા બેઠા ઝોકાં ખાતા; તે ઠેઠ રાત પડે અને ગામનાં છોકરાં ધુળ અને કાંકરાથી તેમના ઉપર મંત્ર પુષ્પાંજલી કરે ત્યારે ઉંડો નિસાસો નાખીને ઉઠે. ઘેર જવાનો તેમનો જીવ તો નહોતો, ત્યારે પણ કરે શું? ક્યાં જાય? ન જાય તોએ દુઃખ અને જાય તોએ દુઃખ! ઘેર આવે ત્યારે ધીરજકુમારી તેમના નામના છાજીયા લેતાં અને મ્હેણાં વાગતાં કે "રડ્યા! પાઘડી બળ્યા! આખા ગામમાં ભટકો તોયે જઈ એક ના'સાવ્યો?" પણ આપણા સત્ત્વગુણી મહાત્મા રૂપાગતજી ખીંટીએ પાઘડી મૂકી સમણે હાથ દઇને એમના અર્ધાંગના જે કહે તે શાન્તિથી સાંભળતા! તેમની ધીરજ ઘણી જ અડગ હતી, એ ભૂલવાનું નથી (અને ન હોય તો ચાલે કેમ?–કેમ જે એમણે તો ધીરજને જ ધણિયાણી કરી હતી!) તે સન્નારી દહાડામાં દશ વખત હાથનો ચૂડો કાઢી માથામાં મા-રતાં અને રૂપજી બિચારા ભાગ્ય ઉપર હાથ નાખી જેમ તેમ કરીને રાત્રિ પસાર કરતા. વળી પોતે રહ્યા જરા ભેખી (અફીણી,) એટલે તેમનાથી મોડું તો ઉઠાય. ત્યારે તેમનાં પત્નીશ્રીએ તેમને ઉઠાડવાને એક પ્રભાતિયું ગોખી રાખ્યું હતું, તે તેમને ગાઇ સંભળાવતાં. તેની બે લીટીઓ જે મને યાદ છે તે નીચે પ્રમાણે છેઃ

(રાગ—પ્રભાત.)

ઉઠો ને મ્હારા અદક પાંસળીયા, ખૂણે તે પડીયાં ખાતર રે;
કોથળીમાંથી ખરાં રતન ખોવાયાં, લપટીયું ને કાતર રે—ઉઠોને૦

તેમની સુસ્ત ટેવને લીધે તેમના હથીયાર જાણી જોઇને જ ધીરજ સંતાડતાં. પરન્તુ તેથી રૂપાગત કાંઇ ડગે તેવા નહોતા! તેમને જો બહુ ગુસ્સો થાય તો લગાર બ્હાર જઈ આવે; અગર પોતાનું નાગરશાહી માથું ડાબી અને જમણી તરફ હલાવે! આથી ધીરજકોર તો ઘણા જ ચીડાતા ને તડુકા કરતા જે—" તારાં તે કાન છે કે કોડીયાં ને આંખ છે કે બાકોરાં? તારી આખો દહાડો-લગાર ભાળ્ય ઘરમાં કાંઇ ખાવાનું છે? ધંધો ધાપો કરવો નહીં ને રોઢ-વાની જ્યમ એમ જવું ને તેમ જવું! મુઓ મારો મોં બાપ! એનાથી તો પથરા હાથે પરણી હોત તોયે કોક દહાડો ઉપડત" આટઆટલું કહેવાથી પણ રૂપજી તો કાંઇ થયું નથી તેમ મ્હોં હસતું જ રાખતા. રાત ઘરમાંથી બ્હાર પ્રયાણ કરે ત્યારે ધીરજગવરીની રીસ પડોશી ઉપર ઉતરતી "મરો નહીં તો લડનારા આપો," એના જેવો પરગજુ તેમનો સ્વભાવ હોવાથી ભાગ્યે જ તેમની સામી કોઇ જીભ ચલાવતું. અને જીભ ચલાવે તો રહે ક્યાં? ભાગવું પણ ભારે પડે! બાઇજી કેડ બાંધીને લડતા અને જો કોઈ લડનાર ના મળે તો પોતે એકલા એકલાં જ લડતા અને છાતી અને માથું કુટી નાખતાં! વગમના વચલા દ-હાડામાં જ્યારે બહુ જ ખુશીમાં આવે ત્યારે કોઇ કોઈ વખત કાનના કીડા ખરી પડે તેવાં મધુરાં ગીત પણ લલકારતા! તેમાંનો એક નમુનો નીચે પ્રમાણે છે—

(રાગ—ધોળ.)

ઉઠો રાંડ, ઉંચા પછાડો, વરની વરશીના ચોખા રે ખારા
—સાહેલી રે આવો મેરીપે૦

ઉપર પ્રમાણે હતું તોપણ એટલું તો કહ્યા વિના નહીં ચાલે જે હેમની પોતાના ગ્હેનારાં મનુષ્યો ઘણી જ ખુશીથી અને કાંઇ પણ આનાકાની કર્યા વગર તે મહોલ્લાનો ખનતી તાકીદે ત્યાગ કરતા તેથી બિચારા સ્પગતને રાતે તો ફક્ત રડ્યાં ખડ્યાં કુતરાંની જ વસ્તી હતી હાલમાં તે બિચારા પોતાના ધર્મપત્નીના ઉત્તમ ગુણોનું સ્મરણ કરતા પરદેશ (–લોક ?) સિધાવી ગયા એમ સાંભળ્યું છે !

ઘડી ગમ્મત.

એક નવા ધર્મોપદેશકને ત્હેના વ્યાખ્યાનની સમાપ્તિ બાદ મુબારકબાદી આપતાં આપતાં એક વૃદ્ધ બાઇએ જણાવ્યું—" ખરેખર, મહારાજ ! તમે અત્રે ઉપદેશ આપવા સારૂ આવ્યા તે પહેલાં પાપ શું કહેવાય તે પણ અમે કોઇ સમજતા ન હતા !"

* * * * *

રાજકીય નેતાએ જણાવ્યું—" એ કેવું વિલક્ષણ વૈચિત્ર્ય છે કે એકની એક બાબતની જૂદા જૂદા મનુષ્યોના ઉપર જૂદી જૂદી અસર થાય છે ! '

'તે શી રીતે ? ' મ્હેં નમ્રતાથી પ્રશ્ન કર્યો

" અરે, હું તો મ્હારા વ્યાખ્યાનને ઉદ્દેશીને કહેતો હતો એ વ્યાખ્યાન તયાર કરતાં મ્હારે ચાર ઉજાગરા કરવા પડ્યા પરન્તુ જેમણે તે સાંભળ્યું તે શ્રોતાજનો સાંભળતા વારને નિદ્રાવશ થઇ ગયા ! '

* * * * *

વગર પૈસે વૈદકીય સલાહ મેળવી નુસખો બનાવવાની ખાએશ ધરાવનાર, એક શખ્સે પુછ્યું —ડાક્ટર સાહેબ ! સળેખમ થયો હોય તો શું કરવું ? "

" દાક્તરની સલાહ લેવી, મ્હારા મિત્ર ! રોકડો જવાબ મળ્યો.

* * * * *

ન્હાનો —' મહેનત શિવાય પૈસા કમાવાની એક યુક્તિ મ્હેં ખોળી કાઢી છે '

મ્હોટો —' ત્હારી બુદ્ધિને માટે પ્રથમથીજ મ્હને ઘણો સારો સારો અભિપ્રાય હતો ! ને શું છે વળી ? '

ન્હાનો —મ્હોટા વારસા વાળી લખપતિની એકની એક દીકરીને પરણવું ! બીજું શું વળી ? એથી કમાવાની બધી આપદા ટળી જશે ! '

* * * * *

વકીલ —' હવે, સાહેબ, તોહમતદારના વિષે કાંઈ પણ તમે જાણતા હો તે કહો.

સાક્ષી —' હું એને વીશ વરસથી પીછાણું છું '

વકીલ — મ્હારે હવે તમને એટલુંજ પૂછવાનું છે કે જાહેરમાં એણે સુલેહનો ભંગ અથવા ધાંધલ કદી પણ કર્યાનું તમારી જાણમાં છે ? '

સાક્ષી —' હા, સાહેબ—એ પ્રખ્યાત બજાણીયાના બેન્ડમાં નોકરીમાં હોઇ, હમેશાં પડઘમ જોરથી વગાડતો હતો ! '

જરૂરનો પુરાવો

થોડાજ સમય પહેલાં એક કારખાનું કે જે છેલ્લામા છેલ્લી રીત મુજબ સઘળું કામ તૈયાર કરવામા આવ્યુ હતું, તેમા વીજળીની બત્તીઓ અને પખા પણ હતા. તેમા એકા એક આગ લાગી. આગ હોલવનારાઓની અથાગ મહેનત છતા તે કારખાનું બળી ગયુ બીજે દીવસે સવારમાં એક તદ્દન નવા સીપાઇ (જેની દૂરના ગામડામાંથી તે ગામમાં બદલી થઇ હતી તે) ને આગ લાગેલી જગ્યાએ આગ લાગ્યાનું કારણ શોધી કાઢવા મોકલવામાં આવ્યો.

કારખાનાના મેનેજરને કેટલાક સવાલ પુછ્યા બાદ બત્તીઓ જે માણસ સળગાવતું હતું તેને મળવા પોતાની ઇચ્છા દર્શાવી

મેનેજરે કહ્યું કે વિજળીક બત્તીઓની સ્વીચ (કળ) તેના પોતાના તાબામા હતી.
સીપાઇએ પુછ્યું ત્યારે તો હું ધારૂં છુ કે તમેજ વિજળીક બત્તીઓ સળગાવો છો ?
મેનેજરે જવાબ આપ્યો "હા જી"

સીપાઇ (ઉશ્કેરાતો) બોલ્યો 'હવે મારા સવાલનો જવાબ આપવાને સાવચેત રહેજો. કારણ કે જો તે જવાબ સંતોષજનક નહી નીવડે તો તમારી સામે તે જવાબ પુરાવામા રજુ થશે કહો હવે—જ્યારે તમે ગઈ કાલે રાતે વિજળીક બત્તીઓ સળગાવી ત્યારે દીવા સળી ક્યાં નાખી હતી ?' (મળેલુ.)

જ્ઞાન ગગામા—સ્નાન અને પાન !

એક નગરમાં કાશીથી એક ઘણાજ વિદ્વાન ઋષિરાજ આવી ચઢયા ગામને ઉપદેશ દેવામાજ પોતાના અમૂલ્ય વખતનો ઉપયોગ તે કરતા હતા. પરંતુ ઉપદેશ પ્રમાણે તે આચરણ કરતા હોય તેમ એક વાણીઆને લાગ્યુ નહી એક દહાડો તે વાણીઆએ તેમની પરિક્ષા કરવા પોતાને ત્યા ભોજન લેવાનું આમંત્રણ કર્યું ઋષિ મહારાજે તો સ્વિકાર્યું તે વાણીઆએ પોતાની સ્ત્રીને આગળથી એવુ સુચવી રાખ્યુ હતું કે બીજી બધી રસોઇ ઠીક ઠીક કરજે પરંતુ ભાજીમાં તો એવાં સ્વાદીષ્ટ કરજે કે તેના ઉપરજ મહારાજ હાથ મારે ! જમવાના સમય વખતે વાણીઆએ મહારાજને કહ્યું 'ગુરૂ મહારાજ, આપ સ્નાન કર લો ભોજન તૈયાર હય

તુરતજ મહારાજ બોલ્યા 'બચ્ચા, હમકુ સ્નાન કરનેકી જરૂરત નહીં હે હમ તો જ્ઞાન ગગામેંહી સ્નાન કરતે હય વાણીઆએ જાણ્યુ કે મહારાજને ખુબ ભરાભર લાગી છે કાંઇ ફિકર નહી ! જમવા બેસાડી દીધા. ભાજ્યાં એવા સરસ થયા હતાં કે મહારાજે તો દાટ વાળી નાખ્યો ! પછી તેણે પોતાના દીવાનખાનામા આરામ લેવાનું મહારાજને કહ્યું મહારાજ સુઇ ગયા પાછળથી બારી બારણા બધા બંધ થયા. હવે મહારાજને બહુજ તરસ લાગવા મંડી તે બોલ્યો કે 'બચ્ચા પ્યાસ બહોત લગી હે પાની લા' તો વાણીઓ બોલ્યો મહારાજ આપકુ પાનીકી ક્યા જરૂરત હય ? જયસા જ્ઞાન ગગામે સ્નાન કીયા હય વેહી પ્રમાણે જ્ઞાન ગગામે જી જળ પાન કર લો !

આથી મહારાજનું દભીપણું સમૂળું જતુ રહ્યું કેશીરચંદ ગ. ફોજદાર

ગૃહવિદ્યાલય.

રાષ્ટ્રભાષા હિન્દીનો અભ્યાસ.

હિન્દી ભાષા હિંદના ઘણાખરા પ્રાંતોમાં પ્રચલિત છે, ત્રણ વર્ષથી પૂજ્ય મહાત્મા શ્રી ગાંધીજીના પ્રયાસથી તે રાષ્ટ્રભાષા તરીકે સ્વીકારાઇ છે હવે આપણા ગુજરાતી ભાઈઓ તેની સાથે પરિચય કરે અને તેને માતૃભાષા જેટલીજ સારી રીતે પોતાની કરી લે, તે ખાસ આવશ્યક છે પ્રારંભિક અભ્યાસ માટે "હિંદી-ગુજરાતી શિક્ષક", બાળપોથી (પ્રીમર) સુંદરી સુબોધના ગ્રાહકો પ્રતિ રજુ કરવામાં આવી છે* કહેવાની જરૂર નથી કે તે સર્વ પાઠ નામદાર સિંધિયા સરકારની શાળાઓમાં તેમણે ખાસ તૈયાર કરાવેલી વાચનમાળામાંથી લેવામાં આવ્યા છે. તે વાંચનમાળા રોચક છે ટાઈપ મ્હોટા છે ફક્ત તેમાં ચિત્રો નથી મધ્ય પ્રાંતમાં હિંદીની ખાસ વાચનમાળા ચાલે છે તે સંસ્કૃતથી વધારે મિશ્રિત છે, અને મુંબાઈની "મરાઠી વાંચનમાળાની" ઘાટી પર તૈયાર થએલી છે આ ઉપરાંત યુક્તપ્રાંતમાં "હિંદી શિક્ષાવલી" નામની વાચનમાળા ચાલે છે તે પણ સારી છે તેમાં ઉર્દુનું થોડું ઘણું મિશ્રણ છે આ જુદી જુદી વાંચનમાળાના પુસ્તકોની કિંમત સસ્તી એટલે બેથી પાંચ આના સુધીની છે સિંધિયા સરકારની વાચનમાળા ગ્વાલિયરમાં, મધ્યપ્રાંતની નાગપુરમાં, અને યુક્તપ્રાંતની-પ્રયાગમાં પુસ્તક વેચનારાઓને ત્યાંથી મળે છે હમણાં એક નવી વાચનમાળા મારા જોવામાં આવી છે, તે મને ઘણી સારી લાગે છે પ્રયાગના રાય નારાયણલાલ નામના પુસ્તક વેચનારાએ તે પ્રગટ કરી યોગ્ય હિંદી સાહિત્ય પ્રેમીઓને હાથે તૈયાર કરાવી છે તેની છપાઈ કિંમત, ચિત્રો, વખાણવા લાયક છે તે વિગતની હકીકત નીચે પ્રમાણે છે —

હિન્દી બાળબોધ	ભા. ૧	૦)૮	કન્યાબોધિની	ભા. ૧	૦)ના
,,	ભા. ૨	૦)ના	,,	ભા. ૨	૦)=
,,	ભા. ૩	૦)=	,,	ભા. ૩	૦)=
,,	ભા. ૪	૦)=॥	,,	ભા. ૪	૦।
,,	ભા. ૫	૦। ૦॥	,,	ભા. ૫	૦।-

આપણી બાલિકાઓને માટે કન્યાબોધિનીના સર્વ ભાગ ઘણાજ ઉપયોગી છે.

હવે માસિકો વિષે કહીએ સુવિખ્યાત "સરસ્વતી" માસિકથી ગુજરાતી ભાઈ બ્હેનો અવિદિત નથી તે પ્રયાગમાં "ઇન્ડીઅન પ્રેસ"માં છપાય છે તેજ પ્રેસ-વાળા-વખતોવખત ઘણાં હિંદી પુસ્તકો પ્રગટ કરે છે જન સમાજને માટે તેઓ મહત્વના છે તેમની સૂચી સરસ્વતીના કોઈ પણ અંકમાંથી મળી આવે એમ છે બાળકો માટે, સ્ત્રીઓ માટે, તેમજ સ્ત્રીઓ માટે સારા પુસ્તકો તેમાં છે તેજ પ્રેસમાંથી છોકરાં માટે "બાળ સખા" નામનું સુંદર માસિક પ્રગટ થાય છે વાર્ષિક વર્ગણી ૨ રા ની છે તેમાં સુંદર વાર્તાઓ,

*સુન્દરી સુબોધ, ૧૯૧૯ના નવેમ્બર ડીસેમ્બરના અંકમાં તે પ્રકટ થઇ છે.

રસિક તેમ મનોહર કવિતાઓ, આકર્ષક ચિત્રો વગેરે ઠીક પ્રગટ થાય છે. રાષ્ટ્રીય ભાવના વાળા "પ્રતાપ" પત્રના અધિપતી તરફથી "પ્રભા" નામનું અત્યુત્તમ માસિક હમણાં નીકળવા માંડ્યું છે વાર્ષિક વર્ગણી રૂ. ૫) છે તે રાષ્ટ્રીય લેખોથી ભરપુર છે. "સરસ્વતી" કરતા પણ ઘણુંજ આગળ પડતુ છે તે કાનપુરમાં પ્રગટ થાય છે વિજ્ઞાનની આલમ માટે પ્રયાગ "વિજ્ઞાન પરિષદ્" નું "વિજ્ઞાન" પત્ર ખરેખર અમોલું અને ઉપયોગી છે એવું માસિક વિજ્ઞાનના વિષયો સંબંધી હિંદની ભાષામાં બીજુ ભાગ્યેજ હશે આપણી બ્હેનોને માટે પ્રયાગ, કુવનસગંજ નિવાસી શ્રીમતી યશોદા દેવી "કન્યા સર્વસ્વ" તથા "શ્રી ધર્મ શિક્ષક" નામના બે માસિકો કાઢે છે બન્નો માગ છે ભાષા તદ્દન સાદી, ઘરગતું અને આનંદ દાયક છે વાર્ષિક લવાજમ દરેકનું રૂ. ૨) થી ૨॥ સુધીનું હશે. વળી તે બ્હેન અવારનવાર ઘણા સ્ત્રીઉપયોગી નાનકડા પુસ્તક પ્રગટ કરે છે તેઓ સ્ત્રી જાતિને બહુ કામના છે કિંમત રૂ. ળા થી ૧) સુધીની છે તેમનું સુચિપત્ર જોવા જેવું છે બીજું માસિક "સ્ત્રી દર્પણ" પ્રયાગમાં નીકળે છે, તે પણ સુંદર છે તે પણ એક વિદુષી બ્હેનના તંત્રીપણા નીચે છે.

બાળકો માટે "બાળસખા" ઈન્ડીયન પ્રયાગ, હિન્દી પ્રેસ (ઇન્ડીઅન પ્રેસ નહિ) તરફથી શ્રીયુત રામજીલાલ શર્મા 'વિદ્યાર્થી' નામનું સચિત્ર ઉમદા પત્ર પ્રગટ કરે છે, તેમજ મીરત (મેરઠ) માં શ્રીયુત નાનકચંદ (એમ. એ) "બાલ હિતૈષી" નામનું પત્ર કાઢે છે દરેકનું વાર્ષિક લવાજમ લગભગ રૂ. ૨) થી ૨॥ સુધીનું હશે.

કાશી "નાગરી પ્રચારિણી સભા" તરફથી પ્રગટ થતા સાહિત્ય ગ્રંથિકા માટેના પુસ્તકો પણ આદર્શ હોય છે. ભાષા કઠણ તો હોય પણ સાહિત્ય ભાવના સારી. મારી પાસે તેમનું "ભાષાસાર સંગ્રહ" તથા "ભાષા પત્ર બોધ" છે પહેલામાં ઉત્તમ લેખકોના ફકરા છે કિંમત રૂ. ૧) છે બીજુ હિંદીમાં પત્ર લખવાની રૂઢિ બતાવનારૂ પુસ્તક છે કિંમત રૂ ૦)॥ છે તે વાચવાથી હિંદીમાં કાગળ પત્ર કેવી રીતે લખાય તે સારી રીતે સમજાય છે

હેવટે હાલના સમયમાં ઘણી જ પ્રખ્યાતી પામેલુ શ્રીયુત જીવનદનસિંહનું દેવદર્શન નામનું (કિંમત રૂ. ૨ નું) ગદ્ય પુસ્તક તથા સિરગામ, ઝાંસીના કવિરાજ મૈથિલી શરણ ગુપ્ત કૃત "ભારત ભારતી" (કિંમત રૂ ૧।) જયદ્રથ વધ (કિંમત રૂ. ૦॥૦) તથા "રંગમે ભંગ" (કિંમત રૂ ૦॥૦) એ પણ પુસ્તકો વાચવાની આપણા દરેક ભાઈ બ્હેનોને ભલામણ કરી આ મારો લેખ સમાપ્ત કરૂં છું

પુનમચંદ કેશવલાલ શાહ (બી. એ.)

એકજ દેખાવના બે બન્ધુઓ.

ધ્રીસ્ટલ ખાતે બે ભાઈઓ વસે છે જેઓ દેખાવમાં એક બીજાને એટલા બધા મળતા આવે છે કે એક બીજાને ઓળખવો તદ્દન મુશ્કેલ થઇ પડે છે બન્નેના શરીરની લંબાઇ અને પહોળાઇ એક સરખીજ છે બન્નો એકજ ધંધામાં પડેલા છે અને બન્નેને ત્રણ ત્રણ છોકરા તથા એકેકી છોકરી છે ઉપરાન્ત તેમને માબાપ પણ એકજ હતાં।

—અકિંચન.

પ્રવાસમંજરી:

કામાક્ષાદેવીની યાત્રા

અથવા

અમારી કામરૂપ દેશની મુસાફરી.

લેખક: શ્રીમાન્ સ્વામી શિવાનન્દજી તથા પરમાનન્દજી.

[સુન્દરી સુબોધના ગયા અંકથી ચાલુઃ]

૨.

હાથરસ

અને અમે હાથરસ આવી પ્હોચ્યા; સ્ટેશન ઉપર ઉતર્યા પછી, ત્યાં મુકામ રાખવો, તે વિશે વિચાર કરતા હતા, એટલામાં એક બ્રાહ્મણ અમારી પાસે આવી નમસ્કાર કરી ને પગે લાગ્યો. ઉતારાના વિચારમાં અમને જોઇને તેણે કહ્યું કે અહિં પાસેજ અમારા શેઠની "છત્રી" છે, ત્યાં આપને ઉતરવાનું ઠીક પડશે. [કોઈ શેઠ શાહુકાર મરણ પામે, તેની યાદમાં એકાદ મકાન બાંધી, તેની સાથે કૂવા બગીચાની સગવડવાળું મન્દિર બનાવવામાં આવે છે, તેને ઉત્તર હિન્દુસ્થાનમાં "છત્રી" કહે છે]

અણધાર્યા આવા શુભ સમાચાર મળવાથી, વધારે ભાંજગડ કર્યા સિવાયજ, અમે તેની સાથે ચાલ્યા. રેલ્વે સ્ટેશનની તદન નજીક, રેલ્વેની લાઈન (સડક) ની પાછળ તે મકાન આવેલું પાંચ મિનિટમાં અમે ત્યાં આવી ગયા અને તેની મેડી ઉપર અમને ઉતારો મળ્યો. આ મકાન લાલા ગોપીનાથજી નામના અહિંના એક શેઠે પોતાનો પિતાજીના સ્મરણાર્થે બંધાવેલું હતું, અને ત્હેમાં બગીચો, કૂવો, દેવાલય વગેરે પણ સારા હતા. આવી સરસ જગ્યા ઉતરવા માટે મળવાથી અમોને બહુ આનન્દ થયો. ગોપીનાથ શેઠ આ શહેરમાં એક ગર્ભશ્રીમન્ત હોઇ, ઘણાજ મીલન સાર, નિરભિમાની અને આસ્તિક હતા. અને અમોને આ સ્થળમાં ઉતારો આપનાર તેમનો મુનીમ ભોળાનાથ, તે પણ બહુ આનન્દી તથા પ્રેમી હતો. તેની આસ્તિકતા વિશે તો લખવું નકામું જ છે; કારણ કે વગર ઓળખાણે અમારી તરફ આટલો ભાવ, એજ તેની ખાત્રી આપવાને માટે બસ છે. અમને બાગમાં ઉતારો આપીને તે પોતાના શેઠને ખબર આપવાને ગયો તે દરમિયાન અમે ન્હાઈ ધોઈ અમારાં નિત્ય કર્મથી ફારગ થઈ ગયા. શેઠજીની સાથે મુલાકાત થતાં અમને ઘણો આનન્દ થયો. અમારે જો કાંઈ જોઇતું કરતું હોય તે લાવવાને માટે એક સીધાવાળા તથા એક કન્દોઇની દુકાને બન્દોબસ્ત કરવામાં આવ્યો અને શેઠે એક રસોઇયો પણ મોકલી આપ્યો આ પછી અમને હવે શાની ચિન્તા હોય ? એક બે દિવસ તો નગર ચર્ચા કરતા અમે અહિં આરામમાં રહ્યા.

પરન્તુ એટલામાં ગામના લોકો અમારી હકીકતથી જાણીતા થયાથી સ્હવારના પ્હોર-મોંથીજ દરદીઓનો જમાવ થવા લાગ્યો અને પાછળથી તો અમને છૂટથી હરવા ફરવાનું પણ બન્ધ થઇ ગયું! અનેક જાતના દર્દો અને જૂદી જૂદી પ્રકૃતિના દરદીઓનું યથાસ્થિત વર્ણન આવા મુસાફરીના અહેવાલમાં આપવું મુશ્કેલ છે, પણ થોડા મુખ્ય કેસો ઉપર અમે જે દવાઓ આપી તે વાચનારના લાભાર્થે અહિં દર્શાવી છે *

માથાનું દરદ: એક દરદી, જે વકીલાતનો ધંધો કરતો હતો, તે માથાની નબળાઇને લીધે ઘણા મહિનાથી પીડાતો હતો, અને તેની હાલત દયાજનક હતી તેણે અમારી સલાહ ઉપરથી નીચે જણાવેલો પ્રયોગ કર્યો, જેથી તેને તદન આરામ થઇ ગયો તથા પોતાના ધંધામાં પણ પાછો સામેલ થઇ શક્યો હતો.

(૧) ચાંદીની ભસ્મ,-પ્રવાલ ભસ્મ, મોતી ભસ્મ, બાસકપૂર, તથા ઇલાયચી,-એ સઘળું સરખે ભાગે લઇ, બારીક ભૂકો કરીને મીલાવી લેવું પછી દર સ્હવારે,-ખસખસ ચાર આની ભાર, બદામના ગોળા દસ સાકર તોલો એક તથા માખણ તોલા બે,-બધાંને ખાંડી મિલાવીને, તેમાં ઉપર લખેલા મિશ્રણમાંથી એક વાલ જેટલું લઇ, અંદર બરોબર મિલાવીને ચાટી જવું

(૨) સ્હાંજે ચાર વાગે,-સફરજનનો મુરબ્બો, બીલનો મુરબ્બો, આમળાંનો મુરબ્બો, હરડેનો મુરબ્બો, પ્રવાલ ભસ્મ, હકીક ભસ્મ, તથા જહેરમોરા,-દરેક ચાર તોલા લઇ, બધાને મીલાવી રાખવું અને દરરોજ અડધો તોલો લેવું.

(૩) અને રાતે ખાવાને માટે નીચે જણાવેલી દવા તૈયાર કરવી હરડા, હરડે, હીમજ, તથા બેહેડા,-દરેક તોલો દોઢ તથા આમળા તોલા સ્હાડા ચાર, ફીસ્તુ ખુદ્દુસ તોલા પાંચ, ઘી તોલા સાઠ, સાકર તોલા વીસ તથા મધ શેર એક,-એ વસ્તુઓને ખાંડી ઘીનું મોહ(ય)ણ આપી તથા સાકર મધ તેમાં મેળવી, તેને પથ્થર અગર કાચની બરણીમાં રાખી, ગમે તે ધાનમાં ૫૯ દિવસ દાટી રાખવી. તે પછી તેમાંથી દરરોજ રાતે સૂતી વખત ગરમ દૂધ સાથે એક રૂપિયાભાર લેવું

* આ પ્રયોગથી માથાના દરદ મટે છે, નબળાઈ દૂર થાય છે અને શરીરની કાન્તિ વધે છે.

* ખાસનોંધ—આ લેખમાં દર્શાવેલી કોઇપણ દવાનો ઉપયોગ કરતાં પહેલા પોતાની હકીકત સ્વામીજીને વીસનગર (ઉત્તર ગુજરાત) એ સરનામે લખી ત્હેમની સલાહ લેવી એ ઉત્તમ છે. આ સૂચનાનું એક કારણ એ પણ છે કે કદાપિ કોઇ કારણને લીધે કોઇ દવા અથવા ત્હેનું પ્રમાણ છપવામાં કાંઇ ભૂલ થઈ ગઇ હોય, તોપણ તેથી તે દવા લેનારને નુકશાન ન થાય. વળી સ્વામીજીની સલાહ [જે તેઓ નિસ્વાર્થે અને કેવળ લોકહિતાર્થે કાંઇ પણ ફી (પૈસા) લીધા સિવાયજ આપે છે તે] પ્રથમથી લખી પૂછાવવાથી દર્દીને સર્વ રીતે લાભકર છે, એ દેખીતું છે

તંત્રી, સુ. સુ.

વીસફુટીકનુ દરદ: એક બિચારો વીસફુટીક (સીફીલીસ-Syphilis)ના દરદથી પીડાતા બિમારની હાલત જોઇને શરીરના રૂવાડા ઉભા થઇ જતાં હતાં. આ દરદ વ્યભિચારી અને દુરાચારી માણસને થાય છે અને તે ચેપી રોગ છે તેથી થતી માણસની દુર્દશા દરેક માણસને ચેતવણી આપે છે કે મદ્યાસક્તના ગુન્હાનુ કેવુ ભયંકર પરિણામ આવે છે ?–આ આદમીને ઠેકાણે ઠેકાણે ચાંદીઓ અને નાસૂર પડી ગયા હતાં. તાળવામાં છિદ્ર થયા હતા નાક બેસી જવાની અતિ ઉપર આવેલુ હતું, ... સાંધા અટકી ગયા હતા અને આંખોમાં ખાડા પડેલા તથા દાંત હાલી ગયેલા–ટૂંકામાં એ કે તે ઉઠવાથી લાચાર થઇ ગયેલો, સાવ કટાળી ગયેલો હતો જાણે પોતાની ત્રાસજનક હાલત બતાવીને જગતને બોધ આપવાનેજ જીવતો રહ્યો હોય, એવી એ દરદીની સ્થિતિ હતી. તેને નીચેની દવા લેવાની સલાહ આપી હતી (૧) પ્રથમ તેને ઇન્દ્રવરણાનો જુલાબ આપ્યો અને પછી દવા શરૂ કરી (૨) અજમો ખુરાસાની, અજમો તથા અજમોદ,–એ દરેક ચીજ તોલો ૦।, એલચી દાણા તોલો ૦॥, કાળા મરી તોલો ૦॥, લવિંગ તોલો ૦॥, રાઇ તોલો ૦॥, શુદ્ધ રસકપૂર તોલો ०॥, પાન તોલો ०।, અને આદુનો રસ તોલો ०।, એ બધી દવાઓને વાટીને તેની ચણા ચણા જેવડી ગોળીઓ વાળી, અહીથી ૫ ને તોલા સુધી માખણની સાથે એક ગોળી સવારે અને તેજ પ્રમાણે સાંજે,–એ પ્રમાણે સેવન કરી (પરેજી);– એટલી કે મીઠુ, મરચુ, તેલ, ખટાશ, વગેરે બંધ કર્યું અને ખોરાકમાં–ઘઉ, ચોખા, ચણા સાકર, ઘી, તથા દૂધ વગેરેની રજા આપી. આ પ્રયોગથી, અમે જ્યારે મુસાફરીથી પાછા ફર્યાં ત્યારે તે દરદીની તબિયત સારી થયેલી જોઇને અમે ઘણાજ ખુશી થયા હતા. આ દવા લોહીવિકારના દર્દો માટે અત્યંત ઉપયોગી છે

રસકપૂર આ દવાઓમાં રસકપૂર જે વપરાય છે તે પ્રથમ શુદ્ધ કરવુ જોઇએ તેનો વિધિ આ પ્રમાણે છે–રસકપૂર તોલા ૨, ઘી શેર ०॥ મા નાખીને ધીમે તાપે ૧૨ કલાક સુધી તપાવવુ એટલે રસકપૂર શુદ્ધ થશે. તેનો ધૂમાડો આંખમાં ન જાય તેથી સાવચેત રહેવુ. કારણ કે તેમ થવાથી આંધળા થવાનો ભય રહેછે અને તે ઘી ઉપયોગમાં ના લેતા ખાડો ખોદીને જમીનમાં દાટી દેવું

સસણી (વરાધ) એક શ્રીમન્તનું નવ મહિનાનું એકનું એક બાળક વરાધથી પીડાતુ હતુ અને ફેફસામાં કફ ભરાઇ ગયો હતો, પાંસળામા ખાડા પડતા હતા, ધમણની પેઠે શ્વાસ ચાલતો હતો. આખા કુટુંબે તેના જીવ્યાની આશા છોડી દીધી હતી તેને જોવાને અમને લઇ જવામા આવ્યા ." જ્યાં સુધી શ્વાસ, ત્યાં સુધી આશ:" એમ માનીને અમે તેને પ્રથમ નીચે પ્રમાણે એક જુલાબ આપ્યો.

(૧) શુદ્ધ નેપાળો તોલો ०॥, કાથો તોલો ०॥, તથા ગુલાબના ફુલ તોલો ०॥,–એ બધાને લઇ ગુલાબ જળમાં વાટીને, તેમાથી ત્રણ ચોખા ભાર લઇ ગરમ પાણીની સાથે આપી દીધુ.

નેપાળો. થોડીવારમા દસ્ત તથા ઉલટી થઇ તેણે આંખ ઉઘાડી. નેપાળો શુદ્ધ કરવાનો વિધિ નીચે મુજબ છે નેપાળાના બીજ એક ઝીણા કપડામા બાંધી, એક મોટી હાંડલીમા તેના ચોથા ભાગમાં છાણ નાખી, તેમા એક ભાગ પાણી નાખવું એટલે હવે અડધું માટલું ખાલી રહેશે. તેની અંદર

પેલી નેપાળાની પોટલી મૂકી દેઇ, ધીમે તાપે ત્રણ કલાક સુધી તપાવવી. પછી તે પોટલી તેમાંથી કહાડી લેવી અને ધોઇને ત્રણ કલાક સુધી પાછી છાશમાં તેજ પ્રમાણે પકાવવી તે પછી તેને બહાર કહાડીને નેપાળા ઉપરથી ફોતરાં કહાડી નાંખવા અને ચાકુ (છરી) વડે વચોવચથી બબ્બે કટકા કરવા. તેની અંદરથી ઝીણી પાંદડી નીકળશે તે પણ કહાડી નાંખવી એટલે એ નેપાળા શુદ્ધ થશે.

વછનાગ: વછનાગ પણ નેપાળાના જેટલોજ ઉપયોગી છે. તેથી તેને પણ શુદ્ધ કરવાનો વિધિ આપ્યો છે શીંગીયા વછનાગના ચણા જેવડા કકડા કરીને, તેને ત્રણ કલાક સુધી ગાયના મૂત્રમાં ધીમા તાપે પકાવી, પછી તેમાંથી કહાડી લેઇ, પછી ત્રણ કલાક સુધી દૂધમાં પકાવીને તેમાથી કહાડી લેવો. તે પછી ત્રણ કલાક સુધી તેને ટાઢા પાણીમાં પલાળી મૂકવો એટલે તે શુદ્ધ થશે. જૂલાબ આપ્યા પછી–

(૨) શુદ્ધ વછનાગ, કાળાં મરી, ટંકણખાર, હીંગળોક તથા પીપર, એ ચીજોને ત્રણ કલાક સુધી લીંબુના રસમાં વાટી, તેની કાળા મરીના જેવડી ગોળીઓ વાળવી તેમાંથી અર્ધી અર્ધી ગોળી સાકરના પાણીમાં સ્હવાર સ્હાંજ આપવી શરૂ કરી

આ પ્રયોગથી તે બાળક થોડા દિવસમાં તદન સાજો થયો. પગનું દરદ શમકર હોવાથી અને તેથી હજારો બાળકોનો નાશ થતો હોવાથી, આ પ્રયોગની ભલામણ કરી છે

પ્રમેહની દવા: શ્રી. ભોળાનાથજી જેઓ અમુક વખત સુધી સાધુ રહીને પછી કેટલાક સંજોગોને લેઇને પાછા ગૃહસ્થાશ્રમી થયા હતા તેમની બતાવેલી એક પ્રમેહની દવા ઠીક લાગવાથી અત્રે ઉતારી દીધી છે કોડીયો લોબાન (માસા ૪) તેને બારીક વાટીને તેમાં સુખડનું તેલ (માસા ૧) ઉમેરવું તથા તે બન્ને ચીજો બરોબર મળી જાય એટલે સંગમરેમાહી (માછલાના માથામાંથી એક જાતનો પથરો નીકળે છે તે) નું ખૂબ બારીક ચુરણ કરી, ઉપરની મિલાવટમા ત્રણ ગોળી વળે એટલું નાંખી, ત્રણ ગોળીઓ કરવી, અને તેમાથી એકેકી દરરોજ દરદીને આપવી।

કેળવણી? કાશમંજના મહારાજાની પાસે એક સીધી (હબસી) નો બાર વર્ષનો છોકરો ઘણો ઉંચો, કદાવર, હૃષ્ટ પુષ્ટ હતો, તે અમારી પાસે આવ્યો. પ્રથમ જ્યારે એને એના દેશ (આફ્રિકા) માંથી લાવ્યા હતા, ત્યારે તે તદન નાગો, આહારમાં એક બકરાનું કાચુ માંસ ખાઇ જતો, અને પશુઓની પેઠેજ વર્તન રાખતો હતો. હવે તે કેળવાયલા વર્ગના સહવાસમાં રહેવાથી સભ્યતાનું પૂતળું બની ગયો હતો અને ઘણીજ નમ્રતાથી વાતચીત કરતા ટેવાઇ ગયો હતો. પણ એક વાત તો અમને સ્પષ્ટ સમજાઇ. પ્રથમ જે એનામાં અત્યંત નિડરતા, હિમ્મત, શૂરતા હતી, તેમાં ઘણો ફેરફાર થઇ ગયો લાગતો હતો. હાલની વિદ્યા અને કેળવણી અને સભ્યતાના સંસ્કાર માણસને પશુઓમાંથી છૂટો પાડેજ છે, પણ તેની સાથે તેની શૂરવીરતા, નિર્ભયતા અને સ્વતંત્રતા ઉપર તો તે છૂરી જ મૂકી દે છે!

વર્ષમા અમે એક દિવસ ગોકુલવાળા કન્હૈયાલાલજી મહારાજનો આગ્રહ હોવાથી લાલા ગોપીનાથજીની સાથે ગોકુલ જઇ આવ્યા. મહારાજ મીલન

શૈવ અને વૈષ્ણવ:

સાર અને પ્રેમી હતા. રસ્તામાં અમે પાછા આવ્યા હતા અને વૃન્દાવનવાળા મધુસૂદનલાલજી મહારાજે તો હાથરસમા આવીને લાલાજીની મારફતે મુલાકાત લીધી હતી. ઘણા અનાડી વૈષ્ણવો શંકર અથવા શિવનું નામ લેતા પણ બ્હીએ છે (અને શીવવુ કહેવુ હોય ત્હેને બદલે દોરા ભરવા એમ કહે છે !) પણ મહારાજ પોતે હમ્મેશા કાષાય (ભગવાં) વસ્ત્ર ધારણ કરતા અને શૈવ તથા વૈષ્ણવ વચ્ચે કાઇ પણ ભેદ નથી, એમ તેઓ કહેતા જેઓ આવી ભેદ બુદ્ધિ ફેલાવે છે તેઓ કેવળ સ્વાર્થને લીધે, પોતાના શિષ્ય વર્ગમા પોતાનું મહત્વ અને પોતાની તરફ અન્ધ શ્રદ્ધા વધારવાની ખાતરજ એવો ખોટો ઉપદેશ કરતા હશે, એમ તેઓશ્રીની માન્યતા હતી.

ગૂજરાતમાથી કેટલાક કુટુમ્બો ધધાર્થે હાથરસમા આવીને વસેલા છે અમે ગૂજરાતમાથી આવીએ છીએ, એવુ સાંભળીને અમને તેઓ મળવા

પરદેશમાં દેશીભાઇ.

આવતા તથા ઘણા પ્રેમથી જાણે પોતાના બન્ધુઓને મળીને આનન્દ માને, એમ અમને મળીને ખુશી થતા, તથા અમને પોતાને ઘેર તેડી જઇને ઘણા સ્નેહથી ભિક્ષા કરાવતા કોઇ પણ ઠેકાણે જમવાનો અમે રિવાજ નહિ રાખેલો, છતાં એ ગૂજરાતી લોકોને ત્યા જવાની અમે ના પાડી શક્યા નહિ. કારણ કે અમે તરતજ ગૂજરાતમાંથી ગયેલા, (જ્યા અમે ઘણાં વર્ષોથી રહેતા હોવાથી ગૂજરાતના વતનીઓને જોઇને અમને પણ સ્વાભાવિક રીતે પ્રેમ થતો. (પરદેશમા ગયા પછી કોઇ દેશી બન્ધુ મળી જાય તો ઘણોજ આનન્દ થાય છે ભલેને, પોતાના દેશમા ત્હેની સાથે આપણને કદિ બોલાવવાનો પ્રસંગ પણ ન આવ્યો હોય, તોપણ)

એક માણસ શેઠ ચુનીલાલ આકબારિયા પિત્ત પાડુના રોગથી પીડાતો હોવાથી તેને જોવાનો પ્રસંગ અમને મળ્યો હતો તેની હકીકત પૂછતાં તે કહેવા

જ્યોતિષ સાચુ કે શ્રદ્ધા ?

લાગ્યો કે "હું દર વર્ષે મારૂં વર્ષફળ કાશીના એક જોશી પાસે કરાવુ છુ અને તે હમેશાં સાચુ પડે છે આ વર્ષે ત્યાથી વર્ષફળ તૈયાર થઇને આવ્યુ છે, તેમા અગિયાર મહિનાનુંજ ફળ લખેલુ છે તેથી હું ધારૂં છુ કે હવે હું આ વર્ષ પૂરૂં કરી શકીશ નહિ સ્હાડા દસ મહિના થઇ ગયા છે અને પદર દિવસજ મ્હારા અવસાનને બાકી છે જે સ્હાડા દસ મહિના ગયા તેમાં જોશીજીના લખવા પ્રમાણેજ થયુ છે ", અમે તેને ઘણો સમજાવ્યો, અનેક દૃષ્ટાન્તો આપ્યા કે આવા વ્હેમ મૂકી દેઇને તમે રીતસર દવા નિરૂ કરો એટલે સાજા થઇ જશો પણ અમારા કહેવાની તેના ઉપર કાંઇજ અસર થઇ નહિ અમે બહુજ આગ્રહ કર્યો ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે આજથી સોળમે દિવસેથી હું દવા લેવી શરૂ કરીશ અમે તેને એમ પણ કહ્યુ કે વખતે જોશી એક માસનું ફળ લખવુ ભુલી ગયા હશે અથવા મોકલતી વખતે (નક્લ કરીને બાધવામાં) એક મહિનાનો કાગળ ખોવાઇ પણ ગયો હોય ! પણ તે સઘળુ ફોગટ ગયુ અને અમારા સમજાવવાની તેના ઉપર કાંઈ પણ અસર થઇ જણાઇ નહિ

તેણે તો પોતાની તમામ મિલ્કતની વ્યવસ્થા કરી નાખી અને અન્તે તેનો આત્મા પોતાના અનિત્ય શરીરનો ત્યાગ કરી, પાછળ વાળાને રડતા મૂકીને ચાલ્યો ગયો. જોશી પાસેથી લખીને આ બાબતનો ખુલાસો મગાવવા વિચાર કર્યો ત્યારે ખબર મળી કે જોશીજી તે પ્હેલાથીજ સ્વર્ગ માર્ગે પ્રયાણ કરી ગયા હતા !—[આઠઆગિયા એટલે—આઠ રૂપિયા આપીને બાર રૂપિયા લખાવી લેવાનો ધંધો કરનાર હોવાથી તે આઠઆગિયો કહેવાતો હતો],

(આગળ ચાલુ)

ગૃહ-વિદ્યાલય (ચાલુ.)

ઇસ્લામનાં ધર્મક્ષેત્રો.

લેખક: શ્રીયુત B—

ઇસ્લામી (મુસલમાની) ધર્મનું મુખ્ય તીર્થ શ્રી મક્કા છે, એ તો જાણીતું છે આ સ્થાનમાં એ ધર્મના પયગમ્બર (સ્થાપક) હઝરત મહમ્મદ સાહેબનો જન્મ થયો હતો આ શહેર અરબસ્તાનમાં સમુદ્ર કિનારાથી કેટલેક અંતરે આવેલું છે, ત્યાં જેદ્દા નામના બંદરથી જવાય છે મક્કાથી પવિત્રતામાં ઉતરતું, પણ બીજાં સઘળાં ઇસ્લામી ધર્મસ્થળોમાં મુખ્ય બીજું શહેર મદીના છે એ શહેરમાં પયગમ્બર સાહેબને લાંબા વખત સુધી આશ્રય મળ્યો હતો, અને ત્યાં એમની કબ્ર (કબર) છે મક્કાથી મદીના તેઓ પ્હેલા ગયા, તે દિવસને ઇસ્લામી આલમ અતિ પવિત્ર માનીને ત્યારથી પોતાના સંવત (હિજરી) નો આરંભ કરે છે મક્કા અને મદીનાથી બીજા મહત્વના મુસલમાની ધર્મનાં તીર્થો કરબલાનું ધામ તથા કોન્સ્ટાન્ટિનોપલ (ઇસ્તંબૂલ અથવા રૂમશામ) શહેર છે કરબલા આગળ પયગમ્બરના જમાઇ ખલીફ હઝરત અલીના પુત્રો શ્રી હસન તથા શ્રી હુસેન સામા પક્ષના દગાથી માર્યા ગયા હતા આ અત્યંત કરુણાજનક બનાવની યાદગીરીમાં આપણા દેશમાં તાજિયા (તાબૂત) કરવાનો રિવાજ ચાલુ છે કોન્સ્ટાન્ટિનોપલમાં આખી ઇસ્લામી ધર્મપાળતી (સુન્ની*) દુનિયાના જગદ્‌ગુરુ (ખલીફ,) તુર્કીના સુલતાનનો મુકામ છે આ શહેરમાં સોફિયાની મસ્જિદ એ મ્હોટામાં મ્હોટું તીર્થ ગણાય છે, તે પ્હેલાં ખ્રિસ્તી દેવળ હતું.

આ ઉપરાન્ત કેટલાં મ્હોટાં શહેરો, જેવાં કે—જેરૂસેલમ (ખ્રિસ્તી ધર્મનું મુખ્ય તીર્થ,) એડ્રિયાનોપલ, બગદાદ, દમાસ્કસ, વગેરે,—જેમાં ઇસ્લામી ધર્મના સન્ત (સાધુ) મહાત્માઓની કબરો આવેલી છે,—ત્હેનો પણ એના પવિત્ર ધામો—ધર્મક્ષેત્રોમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે આ શહેરો તથા કોન્સ્ટાન્ટિનોપલ ટર્કી (તુર્કસ્તાન) દેશમાં છે. મુસલમાનોનાં મક્કા અને મદીના હિન્દુઓના કાશી તથા મથુરા જેવાં ગણી શકાય અને દરેક ઇસ્લામીએ જિન્દગીમાં એકવાર તો ત્હેની યાત્રા (હજ) કરવી જોઇએ, એવી એ ધર્મની આજ્ઞા છે

---

* મુસલમાની ધર્મમાં પણ ઘણા જૂદા જૂદા પંથો છે સુન્ની, શિયા, સુફી, વગેરે. ત્હેમાં પ્હેલા બે સર્વથી વધારે ફેલાયલા છે. અને ત્હેમાં સુન્ની વધારે (હિન્દુસ્થાનમાં પણ તેમજ છે.) સુફી પંથ આપણા વૈષ્ણવ મતને મળતો દીસે છે.

बालपत्रिका

बालवार्ता:

સત્ય વચની વાણીયો.

લેખક રા. રા. હિંમતરાય કલ્યાણરાય દેશાઈ

૧

કોઈ એક સુન્દરપુર નામના મોટા શહેરમા એક ફ્રોફળશા નામનો નગરશેઠ હતો તે જાતે વણિક (વાણીયો) હતો તેને એવો ટેક હતો કે જે કાંઇ ચીજ પોતાના ગામમા વેચાતી આવે તે પોતે ખરીદ કરી લેવી અને કોઇ પણ વેચવા આવનારને ખાલી હાથે પાછો કહાડવો નહિ તેની પાસે પૈસા પણ અખૂટ હતો તેથી તે ગમે તેટલો ખર્ચ કરે તો પણ તેનો ખજાનો ખાલી થાય એમ નહોતું એક વખત એક આદમી “વાત” (બોધ અથવા કહાણી) વેચવાને આવ્યો અને શહેરના આખા બજારમા ફર્યો પણ નાનકડી વાત સાંભળવાને માટે પૈસા ખર્ચે એવુ કોઇ માણસ તેને મળ્યુ નહિ. મોટા મોટા શેઠ શાહુકારોની દુકાને ગયો પણ કોઇએ તેની વાત વેચાતી લીધી નહિ, અને સહુ કોઇએ તેને નગરશેઠની હવેલીએ જવાની સલાહ આપી આથી છેવટે તે ફ્રોફળશાને ઘેર આવ્યો. આ શેઠ તો જે કાંઇ વેચાવાને આવે તે લેવા તૈયારજ હતો એટલે તેણે તેની કિંમત પૂછી. વાત વેચનારે કહ્યું કે ' શેઠજી, મારી પાસે ચાર વાત વેચવાની છે દરેકની લાખ લાખ રૂપિયા કિંમત પડશે.' ફ્રોફળશાએ પોતાના મુનીમને બોલાવીને ચાર લાખ રૂપિઆની ચાર હુંડીઓ કરાવી અને, વાત કહેનારને કહ્યુ 'ભાઇ હવે તમારી વાત અમને વેચાતી આપો." વાત વેચનાર બોલ્યો કે ' શેઠ સાહેબ, હું કહું તે ઉતારી લો એમ કહીને ગુમાસ્તા પાસે નીચે જણાવેલી ચાર વાતો લખાવી

૧ એકલડા નવ જઇએ પંથ   ૨. આસન પગ ઠાસન*
૩ જાગશે તે જીવશે.   ૪. ઉંઘશે તે મરશે.

એવી રીતે ચાર વાતો કહીને વાતો વેચનાર ચાર લાખ રૂપિયા ઉપાડી લઇ ચાલતો થયો. અને શેઠે તે વાતો લખેલો કાગળ પોતે જ્યાં હમ્મેશ બેસતા હતા, તેની સામે ભીંત ઉપર ચોડાવ્યો. એ વાતને કેટલાક દિવસ વીતી ગયા એ પછી એક માણસ “ભૂખ” વેચવાને આવ્યો. શેઠે મુનીમને કહ્યું જાઓ એ જે કિંમત માગે તે આપીને ખરીદ કરો મુનીમે જવાબ દીધો શેઠ સાહેબ ભૂખ તે વેચાતી લેવાય? એથી તો આપણા પોતાના નાશની જ તૈયારી સમજવી—માટે મહેરબાન, એ વિચાર તો બંધ જ રાખો.' શેઠે કહ્યું

*બેસવુ તો જોઇ પગ પલાઠી (ઠોકી) ને બેસવુ

"બાઇ, તમે કહો છો તે ખરૂં છે પણ શું મારૂં પણ[1] જાય?–હું તો સત્યવચની છું એટલે ગમે તેમ થાય અને જીવ પણ જાય, તો પણ મારી ટેક મૂકીશ નહિ" આ વાત સાંભળીને મુનીમે ભૂખ પણ ખરીદ કરી આણી બીજે દીવસે શેઠ દાતણ કરવાને બેઠા હતા એટલે એક બાઇ ઘરમાંથી નીકળી અને બોલી કે "શેઠજી, હું જાઉં છું" તે વાણીયાએ પૂછ્યું "બાઇ, તમે કોણ છો? અને કેમ જાઓ છો?" તે બાઇએ જવાબ આપ્યો, "હું લક્ષ્મી છું આજ સુધી તારા ઘરમાં મારો વાસ હતો. પણ ગયે કાલ તમે ભૂખ લીધી એટલે હવે મારાથી અહીં રહેવાય નહિ" આ સાંભળીને તે બોલ્યો "ભલે જાઓ–પધારો" લક્ષ્મીજી એ સાંભળીને ચાલ્યાં ગયા. એટલામાં ઘરમાંથી એક આદમી નીકળ્યો અને બોલ્યો "શેઠજી, હું પણ જાઉં છું" તે વાણીયાએ પૂછ્યું "ભાઇ, તમે કોણ છો અને કેમ જાઓ છો?" પેલા આદમીએ જવાબ દીધો "હું ધર્મ છું" ત્યારે પેલા વાણીયાએ કહ્યું "તમે કેમ જાઓ છો?" ધર્મ બોલ્યો "તમે ભૂખ લીધી એટલે હવે મારૂં અહિં શું કામ છે?" શેઠે જવાબ દીધો "મહારાજ, લક્ષ્મી આપીને મે ભૂખ ખરીદ કરી છે, કાંઇ ધર્મ આપીને નહિ! ઉલટું ધર્મને તો સાચવીને મે તેમ કર્યું છે એટલે તમારે જવાનું નથી, સમજ્યા?–માટે ઘરમાં પાછા જાઓ, પાછા" ધર્મ આ સાંભળીને ઘરમાં પાછો ગયો.

એકાદ અઠવાડિયું થયું નહિ એટલામાં તો શેઠની દુકાનો જે દેશાવરમાં હતી, તે એક પછી એક તૂટવાના સમાચાર આવવા લાગ્યા અને છેવટે પોતાના શહેરની દુકાન પણ તૂટી! ગામ પરગામના લોકોએ પોતાના પૈસાના માટે તગાદા કર્યા, પણ ભૂખ આવી હતી એટલે ઘરમાં કાંઇ રહ્યું નહોતું! તો એ આપે ક્યાંથી? તેથી લોકોએ દરબારમાં ફરિયાદ કરી અને રાજ્ય તરફથી તેમની સઘળી માલ મિલકત ઉપર જપતી બેઠી. નોકર–ચાકર–ગુમાસ્તા, સહુ જતા રહ્યા અને ઘરમાં તો શેઠ તથા શેઠાણી બે જ જણ રહ્યાં. બારણે દરબારના સીપાઇઓનો પહેરો બેઠો, તે એ બે જણને બહાર નીકળવા ન દે અને કોઇને અંદર પણ જવા ન દે. આથી બન્ને જણે મળીને વિચાર કરીને નક્કી કર્યું કે વખતે શેઠ રહે તો તેના જીવનું જોખમ થાય; કારણ કે તેના ઉપર રાજ્ય તરફથી સખ્તાઇ થવાની ધાસ્તી હતી. અને શેઠાણી પોતે તો બાઇ માણસ એટલે એને કાંઇ જુલમ સહન કરવો પડે એવો સંભવ નહોતો. તેથી ગમે તેમ કરીને શેઠે ગામ છોડીને જતા રહેવું આમ વિચાર થયો પછી શેઠાણીએ શેઠને માટે રસ્તામાં જરૂર પડે તે સારૂ કાંઇ ભાથું તૈયાર કરવાને ઘરમાં આમ તેમ ફાંફાં માર્યાં પણ ઘરમાંથી બધું તણાઇ ગયું હતું એટલે હોય શું? ઘઉં, ઘી, ગોળ, કાંઇ હતું નહિં! આખરે થોડો બાજરીનો લોટ અને જરા તેલ હાથ લાગ્યું. તેના મોળા સયવો કરીને શેઠને છેડે બંધાવ્યો.

હવે શેઠ હળવેથી માળ ઉપરથી નીચે ઉતર્યો બારણે તો સરકારના સીપાઇઓનો પહેરો હતો. તેમનો જમાદાર બેઠો હતો ત્યાં જઇને તેને પૂછ્યું "જમાદાર સાહેબ, જો તમે રજા આપો તો હું જરા તળાવ ઉપર જઇને નહાઇ આવું" જમાદારે વિવેકથી જવાબ આપ્યો "ભલે, શેઠજી, જાઓ" એટલે એ સિપાઇઓમાંનો એક જેનું નામ મીયાં હાંડીફોડ હતું, તેણે તેને કહ્યું "મીયા જમાદાર, તમે શેઠને જવા તો દો છો, પણ સરકાર પૂછશે ત્યારે

૧ "પણ" એટલે વચન.

શો જવાબ દેશો ? " આમ કહીને પોતાના સાથીઓ તરફ જોઇને તે બોલ્યો. " દેખો ભા ઇઓ, આપણે તો ના કહીએ છીએ અને આ જમાદાર તેને જવા દે છે તેથી એનો સઘળો જુમો એને શીર છે ' જમાદારે કહ્યું મીયાં તમારા જેવો નિમકહરામ મે કોઇ જોયો નહિ આ ગોકનું ચાલતું ચલણ હતુ ત્યારે સેંકડો વખત એમની પાસેથી આપણે ઇનામ અકરામ અને જોઈતું કરતું કેટલું લઇ આવ્યા અને આજ એમની મુસ્કેલીમા આપણે એમને હેરાન કરીશુ ?–મારાથી તો એવા લુણહરામ થવાશે નહિ માટે ગોકજી સુખેથી જાઓ અને બની શકે તેમ હોય તો આ ગામ છોડીને જ ચાલ્યા જજો, હાલમા તમારે માથે જોખમ છે કારણ કે અહિ રહેશો તો આવા બેઈમાન આદમીઓ તમને નાહક હેરાન કરશે ' શેઠ આ સાભળીને ચાલતો થયો અને સીપાઇઓ જમાદારના દાબથી કાંઇ બોલી શક્યા નહિ હવે દરબાર તરફથી તો એના મકાન ઉપર પહેરો એટલા માટે જ બેસાડેલો કે ગમે તેવો પણ નગરશેઠ, તેથી લ્હેણદાર લોકો એને હેરાન કરે નહિ તેથી એને જવા દીધા માટે જમાદારને કાઇ નુકશાન થયુ નહિ, એટલુંજ નહિ પણ શેઠાણીની સંભાળ માટે રાજ્ય તરફથી એનીજ નિમણૂક કરવામા આવી અને દરજ્જા મુજબનું વર્ષાસન પણ દરબાર સાહેબે એ બાઈના ગુજરાન સારૂ બધા યુ

ત્ર કોકળશા ઘરની બહાર નીકળીને આગળ ચાલ્યો. ત્યા રસ્તામાં તેણે એક કાચ બાને વાડમાથી નીકળી પાસે આવેલા પાણીના ખાડામા પેસતાં જોયો શેઠને આ વખતે પેલી લાખ રૂપિયા આપીને વેચાતી લીધેલી પહેલી વાત " એકલડા નવ જઈએ પથ " એ ભરી આવી એ સાંભરતા જ એણે આ કાચબાને સાથે લઈ લેવાનો વિચાર કર્યો અને તેને ઉપાડી લઇને પોતાના ધોતીયાને છેડે બાંધ્યો પછી આ કાચબાની સાથે વાતો કરતો કરતા આગળ ચાલ્યો. ધીમે ધીમે ખરો બપોર થયો અને શેઠ બહુ થાકી ગયો તેથી એક તળાવ આવ્યુ તેમા નહાઇને પોતાની સાથે સથવો હતો તે કહાડયો તથા કાચબાને પણ છોડયો. ભૂખ્યો કોકળશાને તો ન ભાવ્યો કારણકે એવુ કે ઘ દહાડો એણે ખાધેલું નહિ પણ કાચ બાને પેટ ભરીને ખવડાવ્યો થોડુ પણ અન શેઠના પેટમા ગયુ અને થાકેલો એટલે જ્યાં બેઠો હતો ત્યાજ એ તો સુતો અને તરત ઉંઘી ગયો. પણ એ જ્યાં સુઈ ગયો હતો ત્યાં એક મોટા સાપનુ દર હતુ. ચારે નશીબે તે વખતે સાપ બહાર ગયેલો હતો. પણ થોડીવાર પછી આવ્યો અને જૂવે છે તો એક આદમી પોતાના દર ઉપર સુતો છે તેથી તેને ઘણો ક્રોધ ભરાયો અને શેઠની ઉપર દોડતો દોડતો આવ્યો. એટલામાં આ વાત પેલો કાચબો આમ તેમ ફરતો હતો તેના જોવામા આવી તેથી તેણે વિચાર કર્યો કે 'આ સાપ ગુસ્સા ભર્યો આવે છે તે જરૂર શેઠને કરડશે અને ઝાડુ ઝેરી દેખાય છે તેથી વાણીયો તરત મરી જશે તો પછી એણે મારો સંગાથ કર્યો શા કામનો ? " આમ તે વિચાર કરે છે એટલામાં તો પેલો સાપ એની આગળ થઇને ચાલ્યો એટલે કાચબાએ ઝટ લઇને તેનું પૂછડુ પકડી લીધુ અને પોતાની ડોક પાછી પોતાની પીઠ (ઢાલ) ની અંદર ખેચી લીધી. પૂછડુ પકડા વાથી સાપ રોકાયો અને તે પકડનારની ઉપર ઘણોજ ગુસ્સે ભરાયો. તેથી કાચબા ઉપર આવીને પોતાની ફણા (ફેણ) પછાડી પણ કાચબાને શુ થાય ? એની ઢાલ જેવી જબરી પીઠની અંદરથી ઉલટો એતો વધારે વધારે જોરથી પૂછડુ ખેચવા લાગ્યો સાપે ઘણા વખત

સુધી પખડો ખાધી પણ કાચબાને તે કાંઈજ કરી શક્યો નહિ અને લોહી લુહાણ થઇ ગયો તથા અંતે મરી ગયો એટલે કાચબાએ તેને છોડી દીધો. કેટલીક વારે શેઠ જાગ્યો અને જુવે છે તો કાચબો લોહીથી તરબોળ થઇ ગયેલો. આસપાસ જોયું તો એક મોટો માપ મરેલો પડેલો અને પોતાનું માથું જ્યાં હતું ત્યાં નીચેજ માપનું દર ! શેઠને થયું કે આપણે પહેલી વાતના લાખ રૂપીયા આપ્યા હતા તે તો ખરેખરા વળી ગયા હવે કાચબાને છુટો કરી દેવો જોઇએ એમ વિચાર કરીને કાચબાને તેણે પૂછ્યું "કાચબાભાઇ, તમારે આ તળાવમાં રહેવું છે !–એમ હોય તો હું તમને અહિં મૂકીને જાઉં કાચબાએ કહ્યું કે " તમે ઘોડીવાર મારી વાટ જુવો તો હું જોઇ આવું કે આ તળાવ મને ફાવે એવું છે કે નહિ ?" શેઠે તેમ કરવાનું કબુલ કર્યું અને કાચબો પાણીમાં પેઠો. પણ કેટલાક વખત પછી તેણે બહાર આવીને કહ્યું કે "શેઠ, મારે અહીં રહેવું નથી, આગળ ચાલો બીજે ઠેકાણે વધારે મારી જગો અને ઘણું પાણી હોય ત્યાં મને મૂકજો." આ સાંભળીને ફોફળશાએ તેને ઉપાડી લીધો અને તે આગળ ચાલ્યો. (આગળ ચાલુ)

બાલ વિનોદ.

સુન્દરી શણગાર.

(ઉખાણાં.)

સંપાદક: રા. રા. છગનલાલ ફીલાભાઇ મહેતા.

૧ ખખડે પણ નહિ ખુધરો, ધોબી ન ક્હાડે મેલ,
શીણ કાઢે–પણ ઉટ નહિ, સમજી જોતાં સહેલ.
—અરીઠાં.

૨. સાતે બધે બાંધીયો, નારીને વ્હાલો જેહ;
રાજા પૂછે હેત શું, અમ આગળ કહો એહ;
—અંબોડો (ચોટલો, વેણી.)

૩. કાળો છે પણ કાગ નહિ, લાંબો છે પણ સાપ નહિ,
તેલ ચ્હડે હનુમાન નહિ, ફૂલ ચ્હડે મહાદેવ નહિ,
બોલીને બીજું શું લહીએ, નામ તેહનું શું કહીએ ?
—અંબોડો (ચોટલો, વેણી.)

ઉત્તર (પ્રશ્ન ૩ નો—).

વિધવાને શિર એ નહિ શોભે, સધવાનો શણગાર,
વર વેણી વાલમથી ઓપે,— પૂછ્યું પ્રાણાધાર !
—અંબોડો (ચોટલો વેણી)

ચેતન

લોકપ્રિય થઇ પડેલું રસવંતુ માસિક.

--ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ લેખકોથી વિભૂષિત થયલું—

લવાજમ. રૂ ૪. (પોસ્ટેજ જુદું)

તન્ત્રીઓ

બટુ ઉમરવાડીયા (બી એ)

વિ. ક. વૈદ્ય (બી એ)

લલિત કાવ્યો વિચારજન્ય લેખો, હૃદયંગમ ગદ્ય-કાવ્યો જીવનચરિત્રો ગ્રન્થવિવેચન વિચારપુષ્પો હાસ્યપ્રધાન મણકાઓ પાશ્ચાત્ય પ્રસાદી, પ્રાસંગિક નોંધ સમાલોચન વિચાર સૃષ્ટિ સા ગ તરે અને રસમય વાર્તાઓ એ ચેતનના મુખ્ય અંગો છે

ઉપરાન્ત: હાસ્યલેખો પ્રાસંગિક નોંધ, વિચારસૃષ્ટિ વિગેર

વધુમાં ન. કનૈયાલાલ મુન્શીની વીસમી સદી માં આરંભાયલી લોકપ્રિય વાર્તા 'કોનો વાંક' આ પત્રમા ચાલુ પ્રગટ થાય છે

ખાસ અંક ગયે માસ પ્રગટ થયેલો લલિતકળા અને સજીવન સાહિત્યના નમુનારૂપ ર હાજીમહમદ શિવજીના ફોટા સાથે થોડીજ નકલો બાકી છે મૂલ્ય ૦—૧૨—૦

બેટ દીપોત્સવી રસગીતો લે. બટુ ઉમરવાડીયા આર્ટપેપર ઉપર રંગીન શાહીથી છપાયલું ગુજરાતના સાહિત્ય પ્રેમીઓએ ને સુપ્રસિદ્ધ માસિકોએ આ હૃદયગીતોને સહર્ષ સત્કાર્યા છે કિં ૦—૧૨—૦.

પાછલા અંકો કેટલાક માસોની જૂજ નકલો બાકી રહી છે

જાહેર ખબર માટે અત્યુત્તમ સાધન લખો

વ્યવસ્થાપક—ચેતન,
(ગોપીપુરા) સુરત.

આ પત્ર તેના માલીક, રામમોહનરાય જશવન્તરાય માટે શંકરરાય અમૃતરાયે અમદાવાદમાં વાઘેશ્વરની પોળમાં આવેલા પોતાના શ્રી 'જ્ઞાનમન્દિર પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં છાપ્યું અને પ્રકાશક રામમોહનરાય જસવન્તરાયે અમદાવાદ રાયપુર 'સુન્દરી સુબોધ' ઓફીસમાંથી પ્રગટ કર્યું

[illegible] REGISTERED No. B 40[illegible]

હવે પછી પ્રકટ થનાર

સુન્દરી સુબોધના-

વાર્તાઓનાં ખાસ અંકના

મુખ્ય વિષયો:

ઉપન્યાસ

[illegible], હૃદય વેધક મધુર નવલકથા

વાર્તાલહરી

જુદા જુદા વૃત્તિ વિચાર તથા અનુભવો પ્રદર્શિત કરતી, ન્હાની મ્હોટી રસપૂર્ણ, આનન્દન સંપૂર્ણ વાર્તાઓ

રંગભૂમિ

નિર્દોષ અને રમુજી, ભજવી શકાય એવો સંવાદ

આનન્દાશ્રમ

ગમ્મત-વિનોદ આનન્દ-વિશ્રાન્તિ મળે એવા, ન્હાના મ્હોટા [illegible] [illegible], મઝા અને ટુચકા

કાવ્ય-વિજ્ઞાન-ધર્મ સમાજ

આ વિવિધ વિષયોને લગતી સંપૂર્ણ વાર્તાઓ-કથાઓ

પ્રવાસ મંજરી ([illegible] ચાલુ છપ-)

[illegible] દેવીની યાત્રા તથા કામરૂપ દેશની જાણવા યોગ્ય હકીકત

ગ્રાહકોને સૂચના:

આવતા માસમાં-

[illegible] તથા [illegible], એ અંકો (હાલમાં છપાય છે તે-) પ્રકટ થશે.

તે પછી, એક માસમાં-

ભેટનું પુસ્તક તથા [illegible] ૧૯૨૦ ના નવેમ્બર-ડિસેમ્બરનો ખાસ લેખ વાળો અંક ગ્રાહકોને મળશે

વ્યવસ્થાપક, સુન્દરી સુબોધ

માસિક પત્ર — મે-જુન ૧૯૨૨.

સુન્દરી સુબોધ.

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः । श्री मनु भगवान.

વાર્તાઓનો ખાસ અંક:

મુખ્ય વિષયો-

ઉપન્યાસ:-કોળીની- ફકીરી:

એક રસીલી, હૃદયવેધક સંપૂર્ણ નવલકથા

રંગભૂમિ: નવવધૂ-

ભારતી તથા અન્નપૂર્ણા.

નિર્દોષ અને રમુજી, ભજવી શકાય એવા સંવાદ.

આનન્દાશ્રમ:

ગમ્મત-વિનોદ-આનન્દ-વિશ્રાન્તિ મળે એવાં,

ન્હાનાં મ્હોટાં રમુજી લખાણો, તથા ટૂચકા.

વિદ્યા-વૈદ્યક: વહુની આંખે દેખાતું નથી?

ન્હાની ભુલોનાં ગંભીર પરિણામ!

પ્રવાસમંજરી: (સચિત્ર ચાલુ લેખ-)

કામાક્ષા દેવીની યાત્રા તથા કામરૂપ દેશની અજાયબ જેવી-રસપૂર્ણ અને આનન્દજનક હકીકત.

સમાજ: ચીનદેશની સ્ત્રીઓના રીતરિવાજો.

[આ ઉપરાંત સુરસિક વાર્તાઓ, અનુભવકથાઓ, તથા સ્ત્રી સામ્રાજ્ય, વગેરે માટે-જુઓ: અનુક્રમણિકા.]

છુટક અંકનું મુલ્ય: ચાર આના.

સુન્દરી સુબોધ મન્દિર, અમદાવાદ.

મૂલ્યે મળતો—

નમૂનાનો અંક:

*સુન્દરી સુબોધ (સચિત્ર માસિક) પત્ર અગાઉ વર્ષથી-પ્રકટ થાય છે.

સુન્દરી સુબોધના

ગ્રાહકોને મળતા અનેક લાભ.

૧. દર વર્ષે મ્હોટા ૧૦૦૦ પાનાં ઉપરાંત સરસ વાચન.

૨. દરેક અંકમા સુન્દર ચિત્રો.*

૩. વાર્તાઓનો—અને સ્ત્રીશિષ્પનો—એમ બે ખાસ અંકો. તે ઉપરાંત, લગભગ ૨૦૦ પાનાંનું મોટું પુસ્તક.

—•—

વાર્ષિક લવાજમ

હિંદુસ્થાનમાં ફક્ત ચાર રૂપિયા.

હિંદુસ્થાન બ્હાર—ફક્ત પાંચ રૂપિયા.

(ટપાલ ખર્ચ સાથે.)

નીચેને સરનામે લખો:

સુન્દરી સુબોધ મન્દિર,

અમદાવાદ

વાંચનારને ખાસ સૂચના.

૧. સુન્દરી સુબોધનો જે અંક નમૂના તરીકે મોકલાય છે, તે પાછલાં વર્ષોના પુસ્તકોમાંથી ગમે તે અંક હશે તથા ત્હેમાં—વખતે ચિત્ર નહિ હોય, વખતે કદ ન્હાનું (અથવા બહુ મ્હોટું) હશે, વખતે ઉંચા આર્ટ કાગળનું પૂઠું નહિ પણ સાદા રંગીન કાગળનું હશે પરન્તુ તેથી આ માસિકના દરેક અંકમાં તેમજ હશે એવું માની લેવું નહિ.

૨. સાધારણ રીતે, આ માસિકના વિષયો આ અંકમા આપેલા સૂચીપત્રમાં જણાવ્યા પ્રમાણે હોય છે દરેક વિષય તો દરેક અંકમા સાથે સમાવજ નહિ, પણ એક અંક વાચી જોવાથી જણાશે કે એ પૈકી ઘણાખરા વિષયોને લગતાં લખાણ ત્હેમાં છે.

૩. પણ સુન્દરી સુબોધ માસિકની ખરી પરીક્ષા તો ત્હમે એ માસિકના અંકો એકાદ વર્ષ સુધી વાંચી જુવો ત્યારેજ થાય અને એમ કરો તો, અમને ખાત્રી છે કે અનેક કુટુમ્બોનો જે અનુભવ છે તેજ ત્હમારો પણ થય અને ત્હમે પણ આ પત્રના ગ્રાહક તરીકે ચાલુજ રહો.

૪. સુન્દરી સુબોધના જેવુ સરળ,ઉપયોગી, સુબોધક, મનોરંજક અને નિર્દોષ વાંચન ત્હમારા કુટુમ્બને ત્હમે ફક્ત જૂજ લવાજમમાંજ ત્હમે આપી શકો છો, એ સત્ય તરફ ત્હમારૂં ધ્યાન ખેંચવા રજા લઉં છું

૫ સુન્દરી સુબોધની અજમાયશ કરી જોવા માટે, છ માસ માટે પણ ગ્રાહક થઇ શકાય છે, એવી નવી વ્યવસ્થા હાલ કરવામાં આવી છે.

વ્યવસ્થાપક,

સુન્દરી સુબોધ.

* હાલમા, થોડા વખત માટે, ચિત્રો બંધ કરવામાં આવ્યા છે

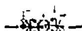
સુન્દરી સુબોધ

"પ્રસન્ન દેવતા રૂહે, જ્યાં પામે સન્માન સુન્દરી."

—શ્રી મનુભગવાન

આદ્ય સંપાદકઃ શ્રી બન્ધુસમાજ, અમદાવાદ.

પ્રકાશક અને તંત્રીઃ રામમોહનરાય જસવંતરાય.



લવાજમ (વાર્ષિક, ટપાલ સહિતઃ)

(૧) માસિક વધારા સાથેનું પત્રઃ રૂ. ૪-૦-૦. (હિન્દુસ્થાનની બ્હાર-પાંચ રૂપિયા)

(૨) માસિક વધારા સિવાયનું પત્રઃ „ ૨-૦-૦. (હિન્દુસ્થાનની બ્હાર-ત્રણ રૂપિયા.)

બંને કદના ગ્રાહકને ભેટનું પુસ્તક આપવામાં આવે છે. આ માસિકનું નવું વર્ષ જાન્યુઆરીના અંકથી શરૂ થાય છે. વર્ષમાં ગમે ત્યારે ગ્રાહક થાય તોપણ ત્હેને પાછલા અંક મળે છે.

ડિસેમ્બરનો અંક ગણવાનો છે.

ગ્રાહકોને વિનતિ.

આ અંકને [પુસ્તક ૧૮ના અંક ૧-૨ એટલે] ૧૯૨૩ના જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરી માસ માટેનો (અંક) ગણવાનો છે ....

તેથી જ્યાં જ્યાં—"પુસ્તક ૧૮ મું: અંક ૫-૬" અથવા "મે-જુન, ૧૯૨૨" એમ છાપેલું જોવામાં આવે, ત્યાં ઉપર મુજબ સુધારો કરી લેવા વિનતિ છે.

વ્યવસ્થાપક, સુન્દરી સુબોધ.

વાર્તાઓનો ખાસ અંક.

અનુક્રમણિકા.

પુસ્તક ૧૮ મું.]   મે–જુન, ૧૯૨૨.   [અંક ૫–૬

વાર્તાઓનો ખાસ અંકઃ

માસિક-વધારો.

પુસ્તકઃ ૧૮ મું.] મે-જુન, ૧૯૨૨. [અંકઃ ૫-૬

सरस्वतीः

ઉષા.

સુન્દરી સુબોધ.

(સ્વર્ગસ્થ સાક્ષરવર્ય ગોવર્દ્ધનભાઈના શબ્દોમાં કહીએ તો "સ્ત્રીઓ પવિત્ર થાય, રસજ્ઞ થાય, કુટુમ્બપોષક થાય, સ્વસ્થ થાય, શરીરે બળવતી, રોગહીન અને સુન્દર થાય, પોતપોતાના પ્રમાણમાં કુટુમ્બબન્ધનમાંથી તેઓ મુક્ત-સ્વતન્ત્ર થાય, ને તે મુક્તતાથી અને સ્વતન્ત્રતાથી કુટુમ્બની ભૂખે ઈચ્છાઓ અને ક્લેશોમાંથી છુટી, એ કુટુમ્બનું ખરું કલ્યાણ કરવા શક્તિમતિ અને ઉત્સાહિની બને." કુટુમ્બના બાળક વર્ગને પોષણ અને શક્તિ આપે અને વૃદ્ધવર્ગોની કલ્યાણવાસનાઓ તૃપ્ત કરે; સાધ્વી પત્ની થઈ પતિનું જીવન ઉન્નત કરે, પતિતપાવન સેવાભગિની બની દુઃખતિમિરમાં ડૂબતાં બાન્ધુના આત્મા-હૃદય ઉદ્ધારે, માતૃભક્ત પુત્રી તરીકે હિન્દમૈયાના સન્તાનોના વિકાસ અને પ્રગતિની સહાયક થાય, તથા પ્રજાવત્સલ જનનિરૂપે સ્વદેશમાં ઉદયસૂર્યનાં તેજસ્વી, ઉદ્ધારાર્પી કિરણો પૂર્ણ વિસ્તારથી પ્રસારે:-એજ આર્ય સુન્દરીઓના જીવનની સફલતા છે "સ્ત્રી વિના ગૃહ નથી, ગૃહ વિના પ્રજા નથી, અને પ્રજા વિના રાજ્ય નથી ..સ્ત્રીની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે ")

પુસ્તક: ૧૮ મું.] મે—જુન. ૧૯૨૨ [અંક ૫-૬.

જ્ઞાનસુગન્ધ.

દયાની દેવી.

દયાની દેવીનોજ અવતાર ! છે તો સાધારણ સ્થિતિની અને આપણા પ્રમાણમાં તો તે ગરીબજ કહેવાય, પણ કોઈ ભીખારી તેને ઘેરથી નિરાશ થઈને પાછું ફરે નહિ ! જે જાય તેની સાથે એ બાઈ કાંઈ એવો અજબ જાતની મીઠાશથી બોલે કે સામું માણસ ખુશી થયા વિના રહેજ નહિ. એના ચહેરામાં કાંઈક એવી શાંતિ છે કે એ ડોશીને જોઈયે ત્યારે કુદરતી આનંદ થયા વિના રહેજ નહિ. એની પાસે બેસીએ એટલો વખત આપણા વિચારો તો ક્યાંઈના ક્યાંઈ ભાગી જાય. જે બાવા સાધુ કે મુસાફરને રોટલા ખપે તેને માટે રોટલા તૈયાર, જેને લોટ જોઈએ તેને લોટ, જેને વાસણ જોઈએ તેને વાસણ, જેને ઉતારો જોઈએ તેને પોતાના ઘરવાડમાં, ઓસરીમાં કે ફળિયામાં તૈયાર, જેને પાણી જોઈએ તેને નદીએથી પાણી ભરીને લાવી આપે, જેને છાણાં-લાકડાં જોઈએ તેને તે લાવી આપે. ભલા માણસ, કોઈ વાતની નાજ ન મળે ! જ્યારે જોઈએ ત્યારે બે ચાર બાવા, સાધુ કે મુસાફર તો તેને ત્યાં પડ્યાજ હોય ! તેમાં અજબ જેવું એ કે બધા ઉપર તેનો એક સરખો પ્રેમ, પોતાના છોકરાંઓ પણ સરખા, ને ભીખમગા લંગોટીયા આવે તે પણ સરખા ! કોઈ ઉપર તેને ખારે ત્યારેજ ન મળે ! ફળીયામાં બે ચાર કુતરાંઓ બેઠાં હોય, સામે બે ત્રણ ગધેડાં બાંધ્યા હોય, સવાર સાંજનો વખત હોય તો ચાર પાંચ વાછરડાંઓની પણ કૂદાકૂદ થઈ રહી હોય, પવનનો ઝપાટો આવે ત્યારે પાસેના લીંબડામાંથી ઝીણી ઝીણી રાખ ઉડતી હોય, વહુ દીકરીઓ ભીની માટી રમતી હોય, છોકરાઓ કામ ઘડતા હોય તેના ટપલાના અવાજના પણ ઝરા સંભળાતા હોય, અને ડોશી ઓસરીમાં બેઠી બેઠી રેંટીયો ચલાવી રૂ કંતતી હોય, એ ટાણમાં કોઈ મુસાફર આવીને કહે કે, ડોશી મા, હું સવારનો ભુખ્યો છું, એટલે તરત ડોશી

રોટલો આપે. એક વખત હું મ્હારા મામા સાથે લાડુ જમવા એ ગામમાં ગયો હતો ત્યારે એ ડોશીને મળ્યો હતો એ પછી હવે તો જ્યારે જ્યારે દેશમાં જાઉં છું ત્યારે ત્યારે ખાસ ચાહીને હું ત્યાં જાઉં છું અને જ્યારે ત્યાં જાઉં ત્યારે એની એ ધમાલ ને એવી ને એવી શાન્તિ! હું જાઉં ત્યારે મને દેખીને તરત હસતે મ્હોએ કહે કે, "આવ દીકરા, બેસ બેસ, ઘણે દહાડે આવ્યો હો" એમ કહીને બેસવા સારૂ ગોદડી પાથરી આપે. પછી તુરત પાણીનો લોટો ભરીને પાસે મૂકે ને સૌના ખુશીખબર પૂછે હું કલાક અર્ધોકલાક બેસું એટલી વારમાં તો તે બિચારી ડોશીને દસ વીસ વખત ઉઠવું પડે, પણ તે થાકે નહિ કે તેને ગુસ્સો લાગે નહિ.

એક વખત મેળાનો દિવસ હતો ત્યારે એ બાઇને ત્યાં મ્હેં જે ધમાલ જોઇ તેની શુ વાત કહું! આઠ દસ રસોઇના ચોકા તેને ત્યાં થયા હતા, તેમાંથી કોઇએ આવીને કહ્યું કે, માઈ, દેવતા ચાહીએ તેને દેવતા આપ્યો. એટલામાં એક આવીને કહ્યું કે, માઇ, કડછી ચાહીયે. તેને કડછી આપી. એટલામાં ત્રીજાએ આવીને કહ્યું કે, માઇ, નીમક ચાહીએ. તેને મીઠું આપ્યું. એટલામાં ચોથાએ આવીને કહ્યું કે, માઈ, એક મૂર્તિ ઔર નયા આ ગયા હૈ, ઉસકે લીએ આટા ચાહીએ તેને લોટ આપ્યો. એટલામાં એક જણે આવીને કહ્યું કે, મ્હારી પાસે વાસણ નથી, તમે કાંઇક આપો તો દાળ બનાવું, એને ટોપ આપ્યો. એટલામાં એક જણે કહ્યું કે, માઈ, જળ ભરનેકુ ઘડા ચાહીએ તેને માટીનો ઘડો આપ્યો. એટલામાં એક જણાએ ડેલી બહારથી બૂમ પાડી કે, કુંભાર ભગત કીધર રહેતા હય? હમકુ આજકી રાત્રિ ઉતારા ચ હીએ. ફળીયું બધું મુસાફરોથી ભરાઈ ગયું હતું માટે તેને પાસેના બીજા ઘરમાં ઉતારો આ પવા તે તેડી ગઇ. ત્યાંથી પાછી આવી એટલામાં એક બ્રાહ્મણે કહ્યું કે, બાઈ, પાણી જોઇયે ત્યારે પોતાની સામે માટી રમતી જુવાન છોકરીને કહ્યું કે, જા દીકરી પાણીનું બેડું ભરી આવ. તુરત તે પગ ધોઇને પાણી ભરવા ચાલી નીકળી એટલામાં બે જણા આવીને કહેવા લાગ્યા કે, માઈ, લકડી ચાહીએ. એટલે માટીના પીંડા વાળતી વહુને કહ્યું કે, વહુદીકરા, કોઠ માંથી છાણાંનો સુંડલો ભરી આવો. તરત માટીવાળા હાથેજ સુંડલો ઉપાડીને વહુ છાણાંલેવા ગઈ તે છાણાં લઇને આવી એટલામાં કોઇએ આવીને કહ્યું કે, ડોશીમા રસોઇ તો થઇ ગઈ પણ જમવા બેસવાની અગવડછે, માટે ઢોરવાડમાંથી જગાવાર વાછરડાં છોડાવી લ્યો તો ઠીક તુરતજ તેણે કહ્યું: વહુ જાઓ, વાછરડાંઓને ત્યાંથી છોડીને લીમડા હેઠે બાંધો. એટલામાં એક સુરદાસે આવીને કહ્યું કે, હમકુ સ્નાન કરના હૈ, ઘાટપર લેજાનેકી દયા કરના ચહીએ. તુરતજ ડોશીએ કહ્યું વહુ, જુઓને, છે કોઈ છોકરું? વહુએ કહ્યું અહિં તો કોઇ નથી. ત્યારે ડોશીએ કહ્યું કે, સુરદાસ, અહિં નાહી લ્યો, ચોખ્ખું પાણી તૈયાર છે સુરદાસે કહ્યું, હમ તીર્થ છોડકે ઇધર નહિં નાહીંગે. અચ્છા, કોઇ નહિ હોવેતો ક્યા બાત, હમ ક્યા ભોજન કરેંગે, આજ ભગત કે ઘેર ભુખાહી પડે રહેંગે. એ સાંભળીને ડોશીએ કહ્યું વહુ દીકરા, ભીખલાને બોલાવો, જુવો તે મોરા પાસે રમતો હશે. વહુ તેને તેડવા ગઇ ને છોકરી પાણી ભરીને આવી. એટલામાં મોદી લાલા ઠક્કરે આવીને કહ્યું કે, બાઇ, તમે ઓલ્યા બ્રાહ્મણને ઘઉંનો લોટ આપવાનું કહ્યું પણ ઘઉંનો લોટ તો મ્હારી દુકાનમાં તૈયાર નથી, આજે મેળો છે એટલે ચાર પાલીનો લોટ હતો તે બધો ખપી ગયો એ સાંભળીને ડોશીએ કહ્યું કે, મહારાજને ઘઉંનો લોટ આપ્યા વિના તો નહિ ચાલે. દીકરી જોતો, કાંઇ થોડો ઘણો લોટ

છે કે ! ન હોય તો પાલી દઉં દળી નાંખ. ઘરમાં લોટ હતો નહિ તેથી છોકરી દળવા બેઠી એટલામાં એક વેવલી જેવી ચિંથરે હાલ બાઈ રોતી રોતી આવીને ક્હેવા લાગી કે, માઇ, મેરા બેટા નહિં મીલતા હૈ, ઇધરસે દો કોસપર ગામ હૈ વહાંસે હમ ચલેથે. મેં સીતારામ બાવાકે મંદિરમેં સદાવ્રત લેનેકુ ગઇ, ઓર વો લડકા બોલા મેં કુભાર ભગત કે ઘરપર જાતા હું, વહાં મીલુંગા. અબ ઇધર તો નહિં હૈ. મેં ક્યા કરૂં ? રસ્તા ભૂલ ગયા હોયગા. કોઇ સાધુ ફુસલાઇ કે લે જાયગા તો મેં શિર પટકકે મર જાઉંગી. એમ કહીને તે રોવા લાગી ડોશીએ કહ્યું: આજ કયે ગામથી નિકળ્યાં હતાં ? તેણે કહ્યું: માઇ, ગામકા નામ તો મ્હેં ભૂલ ગઈ. ઇધિરસે પચ્છમમેં હૈ. ડોશીએ કહ્યું- છોકરો કેવડોક છે ? મ્હોટો છે કે ન્હાનો ?, તેણે કહ્યું: બડા હોય તો ક્યા ફિકર ? વોતો ૭ સાત બરસકા હૈ મેરેકું વો એકહી લડકા હૈ. એ સાંભળી ચાકડો ચલાવતા પોતાના દીકરાને ડોશીએ કહ્યું ભાઇ, આની સાથે સીમાડા સુધી જઇને તપાસ કરી આવ ને જો ન મળે તો પોલીસ પટેલને કહીને પાસેના બે ત્રણ ગામમાં ખબર કાઢવા માટે વેઠીયા દોડાવ. તુરત હાથ ધોઈને તે છોકરો એ બાઇની સાથે તેના છોકરાની શોધમાં નીકળી પડયો. એટલામાં એક જણે આવીને કહ્યું કે, માઇ, હમેરી ગૌ કલકી ભૂખી ખડી હૈ. ઉસકુ થોડા ઘાસ મીલ જાવે તો બહુત આનંદ હો જાવે. ડોશીએ ઉઠીને પછવાડેના વાડામાંથી ઘાસના બે પુળા લાવી આપ્યા. એટલામાં એક જણે આવીને કહ્યું કે, ડોશીમા, પગમાં કાંટો બહુ વાગી ગયો છે તેથી ચાલી શકાતું નથી. સોય આપો તો કાઢું તુરત ડોશી સોય લેવા ઉઠયાં, અને એક ઝાકળામાં* ઘણો સામાન પડ્યો હતો તેમાંથી સોય શોધીને આપી. એટલામાં એક પાડોશણે આવીને કહ્યું કે, કાકી, મ્હારા છોકરાના પેટમાં બહુ દુખે છે તેથી ચીસેચીસ પાડે છે, હવે હું શું કરૂં ? એના બાપ તો સીમમાં ગયા છે, ડોશીએ કહ્યું બ્હીમા, મ્હારી પાસે ઝેરકોચલાની ફાકી છે તે ખવરાવ, એટલે હમણાં સારૂં થઇ જશે. એમ કહીને એક લોટકામાંથી ડોશીએ થોડી ફાકી તેની હથેળીમાં આપી. એટલામાં એક જણે આવીને કહ્યું કે, મા, રામમંદિરવાળા સંતદાસજી આવ્યા છે ડોશીએ કહ્યું —વાહ વાહ, બહુ સારૂં સંતદાસ પણ બહુ સારા મહાત્મા છે ક્યાં છે ? પેલાએ કહ્યું રામા ચોવટીયાની ડેલીએ છે. ડોશીએ પોતાના બીજા દીકરાને કહ્યું કાળા, સંતદાસને કહી આવ કે રાતે રોટલા ખાવા અમારે ત્યાં આવજો. એટલામાં એક જણે આવીને કહ્યું કે, માઇ, રોટી બન ગઇ, અબ જરા અન્ન પવિત્ર કરાઇએ. એમ કહીને ડોશી પાસે વાટકી મૂકી. ડોશી ઘી લેવા ઉઠી. એટલામાં ત્યાં એક મસ્ત બ્રહ્મચારી આવ્યો. મોટી જટા, ખુબ વિભૂતિ ચોળેલી, કપાળમાં મ્હોટો સિંદૂરનો ચાંલ્લો, ક્રોધ ભરેલી લાલ આંખ ને મ્હોટો ચીપીઓ ખડખડાવતો બારણામાં આવીને પુછવા લાગ્યો કે, કુભારન ભગતણી કીધર હૈ ? ઘીવાળા હાથ હોવાથી દૂરથીજ પગે લાગીને ડોશીએ કહ્યું પધારો મહારાજ, ઓસરીમાં ખાટલા ઉપર બેસો. આ સાધુઓને જરા સમજાવીને હું હમણાં આવું છું, એમ કહી બાજુના દોરવાડમાં જ્યાં ત્રણ ચાર ચોકા ચાલતા હતા ત્યાં ડોશી ગઈ, ને સૌને જરા જરા ઘી આપી આવી. એટલામાં એક જણે આવીને કહ્યું કે, ડોશીમા, મઢીવાળા બાવાજી ખાટલો ગોદડું માગે છે તેણે કહ્યું- જો સામી ભીંતે ખાટલો પડયો છે તે લઇ જા ને લે આ ગોદડું. એટલામાં એક સાધુએ કહ્યું

*એક જાતનું માટીનું વાસણ. ગામડાંના ગરીબ ખેડુતોને ઘેર પેટી કે કબાટ હોતાં નથી, તેથી તેઓ પરચુરણ ચીજો માટીના વાસણમાં નાંખી ઘાણાની ઉતરડમાં રાખે છે.

કે, સાઈં, હમ લગાયા બીના મરજાતાહૂં આજ ફજરસે ચલમકી ફુંક નહિ મીલી હૈ ડોશી તેને માટે ચલમ લેવા ઉઠી. એટલામાં તેણે કહ્યું કે, માઇ, ચલમ તો હમેરી પાસ હૈ, હમકુ તો ગાંજા ચઇએ. ડોશીએ કહ્યું, ગાંજો આ ગામમાં નહિ મળે, ખજર જોઇતી હોય તો આપુ સાધુએ કહ્યું અચ્છા, વોભી સહી. એટલે ડોશીએ ઘરમાં જઈ કોઠીમાંથી તમાકુની ગોળી કાઢીને તેમાંથી થોડી તમાકુ કાપી આપી. આ બધું કરવામાં જરા વાર થવાથી બ્રહ્મચારીનો મિજાજ ગયો. તેથી તેણે ડોશીને કહ્યું કે, હમને સુનાથા કે કુંભારન ભગતણી ગેયા અચ્છી હૈ, ઉસ બાસ્તે તુમકુ દેખનેકુ ઇધર આયે હૈ, લેકીન તુતો બડી સિદ્ધ હો ગઇ હૈ! સચ્ચા સાધુકો તો પાછાનતીભી નહિ હૈ, ઔર ઠગબાજી પીછાડી લગી હૈ! હમકુ તો તેરા કુચ્છ નહિ લેતા હૈ, ખાલી દો બાતા સુનાનેકુ આયાથા, લેકીન કુચ્છ આદરમાન નહિ. કુચ્છ બાતચીત નહિ, ઔર ગમારોકી પીછાડી ફીરતી હય! હમને દેખ લીયા તેરી સિદ્ધાઇ ઔર દેખ લીયા તેરી ભક્તિ! એમ કહીને મ્હો મ્હડાવીને ચીપીયો ખડખડાવતો તે ઉઠ્યો. ડોશીએ કહ્યું મહારાજજી! દયા રાખો, દયા રાખો, અમે તો અપરાધી જીવ છીએ, અમે તે સિદ્ધ શેના? તમને જો બ્રાહ્મણની રસોઈ ખપતી હોય તો જમવાનું તૈયાર છે, ને રસોઇ ન ખપતી હોય તો સીધુ મોકલું આપનો ઉતારો ક્યાં છે? બ્રહ્મચારીએ મોટા મિજાજથી કહ્યું. તેરા જેસા શુદ્રકા ઘરકા અન્ન હમ નહિ ખાતે હય. એ સાંભળીને ડોશીએ કહ્યું અચ્છા મહારાજ, જેવી તમારી મરજી એમ કહીને ફરીથી તેને પગે લાગી. આ જોઇને હું તો આજબ થઇ ગયો. આટલું અપમાન થયા છતા જાણે કાંઇ જાણુતીજ નથી! તેના મ્હોં ઉપર એવીને એવી શાન્તિ, જરાય ગરમ થઇ નહિ ઉલટી નમી પડી!

એ જોઇને મ્હારાથી ન રહેવાયુ, મ્હારો પિત્તો ઉછળી આવ્યો, પણ એ સાધુને મ્હોડે હું કાંઇ બોલી શક્યો નહિ કારણ કે તેના તેજમાં હું અંજાઇ ગયો, ને તેના ગુસ્સાના ભયથી હું બ્હીી ગયો, પરતુ એ ગયા પછી ડોશીને મ્હેં કહ્યું કે 'એવા લંગોટિયા જોગટાઓ તો ઘણાએ આવે, એનુ તે એવુ એવુ શા માટે ખમીએ? એના બાપની શું ઓશિયાળ છે?"

ડોશીએ કહ્યું—' દીકરા, તું હજી બાળક છે એને હજી અંતરનો રંગ લાગ્યો નથી, માટે પોતાનું તપ આવી રીતે ખોઇ નખેછે એની સાથે જો આપણે પણ એવા થઇ બેસીએ તો આપણું કર્યું કારવ્યું પણ ધોવાઇ જાયને? એતો એમજ ચાલે. પાંચે આંગળી કાંઇ સરખી હોય? તેમાં પણ સાધુઓમાં તો અર્ધો અર્ધ ભંગજના ગંજેરાજ હોય. ત્હે તો આ એકજ જોયો પણ મ્હારી પાસે તો એવા ઘણાએ આવ્યા કરેછે, એ બધાની સાથે હું લડ્યા કરૂં તો મ્હારો આરો ક્યાં આવે? તું કહેતો હતો કે હું તમને કાંઇક જ્ઞાન સંભળાવીશ, પણ ભાઇ, જો આવુ જ્ઞાન સંભળાવે તો તો હું રખડી પડું. દીકરા, તને ખબર છે?

ઘર બાળ્યે ઘર ઉગરે, ઘર રાખ્યે ઘર જાય.

પ્રભુને અર્થે ઘર ઉપર તુલસીપત્ર મૂકી દઇને જાતના અછોડા કાઢી નાખીએ ત્યારે સાચુ જ્ઞાન મળે. વાતોના જ્ઞાનમાં શું વળે? એ તો સૌને આવડે. માટે ભાઇ, ત્હારો હજી માહિલો મર્યો નથી તેને માર, ને પછી મને જ્ઞાન સંભળાવવા આવ. એમ કાંઈ જ્ઞાન લૂંટમાં નથી પડ્યું!"

ડોશીની આ વાત સાંભળીને હું તો એવો શરમાઇ ગયો કે કાંઇ વાતજ ન પુછો. ગુરૂ થવા ગયો તો, પણ હું તો એ કુંભારણનો ચેલોજ થઈ ગયો ને નીચુ જોઇને મોંઢ ખોતરવા મંડ્યો. બીજું કાંઇ સુઝયુંજ નહિ.

સ્વ. અમૃતલાલ પઢિયાર કૃત " સાચું સ્વર્ગ."

धर्मालय अने तपोवनः

નન્દકીશોર.

લેખક: બ્હેનશ્રી પદ્માવતી દેસાઈ.

જ્યેષ્ઠમાસની કૃષ્ણ અષ્ટમી હતી. સાયંકાળનો સમય હતો. કાળિન્દીની કૃષ્ણગૌરવી યમુનાનાં નીર પૂર લહેરમાં લહેરાતાં હતાં, પવનની લહેરો દક્ષિણમાંથી ઉત્તર તરફ ને પાણીની લહેરો ઉત્તરથી દક્ષિણ તરફ જતી બે સામસામી અફળાતા નદીમાં તરતું નાવડું ઉછળતું કિનારાની જમીન ભીની થતી ઘાટપરના પગથીઆ સાફ થઈ જતા.

મથુરાના ન્હાનાં ન્હાનાં બાળકો સાયંકાળે આ લહેરો સાથે રમવા પાણીમાં ભેગા થઈ જતાં. લહેર સાથે સરકતા પાણીના ચળકતા પ્રકાશને મુઠીમાં પકડવાનો પ્રયત્ન કરતાં તેઓ ન ફાવતા ત્યારે ઉંચા ઉછળતા જળકણો ઝીલી એક એક ઉપર ફેંકી સંતોષ પામતા—આનંદ પામતા.

બાળક નંદકિશોર આ ટોળાનો અગ્રેસર હતો એની સૌમ્ય અને આનંદી મુખમુદ્રા, એનું મધુર ભાષણ અને એનો અલૌકિક દેહ, આ બધું મથુરાના બાળકોને સદાયે પોતાના તરફ આકર્ષવાને કારણભૂત હતું.

બાળક આજે ટોળાથી વિખુટાઈ વહેલો ઘેર ગયો. એને સાંભર્યું કે આજે કૃષ્ણ અષ્ટમી છે મા મોરલીધરની પૂજા કરશે, આરતી કરશે, નૈવેદ્ય ધરશે. મા સાથે પૂજામાં બેસવાની મોટી મોટી લાલસા હોવાથી તે ઓરડીમાં દાખલ થયો. નિર્ધનતાની સાદી સામગ્રી વાળી પણ ભક્તિથી ભરપૂર ફુલવાડીમાં આ બાલભ્રમર કાંઈ અસ્પષ્ટ પણ રસ ભક્તિ માનગુંજનો નાનાશા આસને ગોઠવાઈ ગયો. બેઠો ન બેઠો ત્યાં પ્રકાશ પ્રગટ્યો. ઘીની જ્યોતિમાંથી મોરલીધરનું લલિત વદન એ નિહાળી રહ્યો. અનુકરણ ઘેલો બાળક ઉભો થયો. પગની આંગળી ભારી નયનોને નીચા ઢાળ્યાં. હૈયામાં ઉલ્લાસ ભર્યો, દ્રષ્ટિમાં પ્રભુના જમાવી અને જાણે કંઈક દેખાઈને ગાવું શરૂ કરવું ધાર્યું પણ શાના પર ગાય ? મોરલી વિના મોરલીધર શી રીતે થવાય ? ચપળ નેત્રો ફરી વળ્યા. ચકોર લેતાંક ગોખલાચોરની કળા કામે લગાડી. સીંહાસન ઉપર આડી મુકેલી એક મોગી ચળકતી કાળી મોરલી ઉપાડી લીધી અને બજાવવા માંડી.

પ્રથમ આલાપેજ માના હૃદયને ટકોર કરી જગાડ્યું અને એને એમ કહેતો રોક્યો —

"ભાઈ નંદકિશોર ! આ બંસરી ત્હારે બજાવવાની નથી, રહેવાદે ત્હારી ખ્હાર છે તે લઈ વગાડ. આની તો આપણે પૂજા કરીશું"

બાળક ચોંક્યો ને પ્રશ્નોની સેર છુટી. "કેમ હું આ ના વગાડું ? કોની છે ? મ્હારે કેમ લેવાની નહિ ! આવી સારી છે ને ! મ્હને આ માટે વગાડવા દેતા નથી ? મ્હને આવી નહિ મંગાવી આપો ? આ કોઈની વાપરેલી હોય એમ લાગે છે, કોણ વાપરતું હતું." ઇત્યાદિ સેંકડો પ્રશ્નોના ઉત્તર સુંદરીને આપવાના હતા અને તે કાંઈ સહેલા નહોતા કેટલાક

પ્રશ્નો સુન્દરીના હૃદયને પૂર્વસ્મૃતિથી આઘાત પહોંચાડતા હતા અને કેટલાક આશાનો દીપ પ્રદિપ્ત કરતા હતા અને કેટલાક ગુંચવણ ઉપજાવતા હતા. છેલ્લા પ્રશ્નોએ એને વધુ ગુંચવી.

"શું ત્યારે આ મ્હારા પિતાની છે? એ ક્યાં ગયા છે? આ એમની બંસી ના લઈ ગયા? હે મા, તું કેમ બોલતી નથી?"

સુન્દરી સ્થિર ના રહી શકી. અત્યાર સુધી પરાણે દાબી રાખેલા બે મોતી નયનમાંથી સરી પડયા બાળકની ધીરજ ખુટી ગઇ

માને કંઠે બાઝી કાંઈક અજ્ઞાતભાવથી રડી પડયો મા સાવધ થઇ વાત ફેરવવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ બાળકનું કુતુહલ એમ શાંત થાય એમ નહતું અસત્ય બોલાય નહિ ને સત્ય કહેવાય નહિ એવી સ્થિતિ આવી. બાળક મૃત્યુની વાતથી તદ્દન અજ્ઞાન હતો જીવનનો આનંદ એ અદ્વિતીય પૂતળામાં અમર ભર્યો હતો એની નિર્ધન માએ એને દુ ખની છાયાથી વંચિત રાખ્યો હતો પિતાના સંબંધમાં એ કાંઇ જાણતો નહતો એટલે જીજ્ઞાસુ જીવ આ પરમ તકને શી રીતે જવાદે? અતિ આમદને વશ થઇ સુન્દરીએ જવાબ દીધો—'ભાઈ આ બંસરી એમને બહુ "વહાલી હતી, મ્હારાને ત્હારા કરતાં પણ યમુનાને કિનારે રાતોની રાતો બંસીના નાદમાં મસ્ત બની એમણે ઘુમ્યાં કર્યું છે હવે એ આ એમની જીવ ને જીવત પ્રાણુ બંસરીને મુકીને ચાલતા થયા છે આપણે એની પૂજા કરી દિવસ ગાળવાના છે"

"પિતા ક્યાં ગયા છે?" "વૈકુંઠમાં". અતિશય ડસડસી રહેલા અંત કરણથી સુન્દરીએ જવાબ આપ્યો.

"એ ક્યાં આવ્યું? આપણે ત્યાં ના જઇ શકીએ? ત્યાં એ બંસી વિના શું કરતા હશે? લાવો લાવો હું આપી આવું"

"ના ભાઇ ત્હારાથી ત્યાં ના જવાય એમની માફક ત્હારે પણ ત્હારી મોરલીથી યમુનાની લહેરોને હિંદોળાવાની છે અંતરમાં ઉડતાં પક્ષિઓને સ્થિર કરવાનાં છે, ગાયોના ધણને આકર્ષવાના છે હું ત્યાં જાઉં પછી ત્હારે આવવાનું છે ત્હારે ત્હારા પિતાનું નામ રાખવાનું છે."

'ના મા, એમ નહિ. જેની કપેલો વ્રજવિહારી એતા પિતાનું કેટલું બધું કામ કરે છે, તો હું મ્હારા પિતાનું આટલું ના કરૂં? કેટલા વખતથી પિતા અહીંથી ચાલ્યા ગયા છે? તે કેમ ગયા? આપણાથી રીસાયા હતા?"

"ના એ કદી કોઇથી રીસાયા નહતા, ગુસ્સો અને દ્વેષતો એ સ્વભાવ્જ નહતા પ્રેમથી એમનું હૃદય સદા ટપકી રહેતું હતું એ પ્રભુને બહુ વહાલા હતા તેથી વીસ બાવીસ વર્ષની ઉમ્મરમાં એમની પાસે જતા રહ્યા છે આજ પાંચ વર્ષ એમને ગયે થયા"

"ઓહો! એટલા બધા દિવસ? ત્યાં એમને વાંસળી વિના કેમ ગમતું હશે? ના, લાવો બસ હું એમને આપી આવીશ મ્હારે ત્યાં જવું છે મ્હારે આપવું છે એમની પાસે રહેવું છે, તમારી પાસે નહિ ના હું જઇશ.'

બાળકની આ હઠીલાઇએ માતું હૃદય ચીરૂં અવિરત આંસુની ધારે બાળકના માથા પરથી સરી વાંસળીને પખાળી. કેટલોએક કાળ વ્યતીત થયા પછી, સુન્દરી શાંત થઇ ભાનમાં

આવી. બાળક ખોળામાં ઉંઘી ગયો હતો. વાંસળીને જોરથી છાતી સાથે દાબી રાખી હતી. ધીમે રહીને તેણે બાળકને પથારીમાં સુવાડી દીધો. આખી રાત સુન્દરી ઉંઘી નહિ.

ઉપલી ઘટના બન્યા પછી બે એક માસ વીતી ગયા. દરમ્યાન પિતાની વાત બાળક ભૂલ્યો નહતો. મિત્રો સાથે ગેડી રમવા કે યમુનાના જળ ઉછાળવા તે જતો નહતો. ઘાટના આછીને હોડકુ હંકારવા પજવતો નહતો. મિત્રો બોલાવતા ત્યારે કહેતો કે હવે હું ત્હમારી સાથે રમવા નહિ આવું, હું મ્હારા પિતા પાસે જવાનો છુ.

મા જ્યારે આ વાત સાંભળતી ત્યારે તેની અધિરાઇનો પાર રહેતો નહતો.

એક દિવસ રાતના એને સ્વપ્ન આવ્યું. સ્વપ્નમાં પિતાના દર્શન થયાં. પિતાએ એની પાસે વાંસળી માગી, એ સાથે એ સફાળો બેઠો થયો. ચોગરદમ પિતાને જોવા લાગ્યો. જ્યાં જુવે ત્યાં એ રસભર્યા મીઠાં નયનો બાળકની પાસે વાત્સલ્યભાવથી વાંસળીની યાચના કરતાં હોય એમ લાગ્યાં. ત્વરાથી તે ઉઠ્યો. સીંહાસન ઉપરથી વાંસળી લઈ આવ્યો; પિતાને આપવા બહાર આવ્યો. પણ પિતાની મુખજ્યોતિ તેને કાંઇ માર્ગ બતાવતી આગળ પડતી જ લાગી બાળક જ્યોતિનો દોરવ્યો બહાર નિકળ્યો ને આગળ ચાલ્યો. રાત અંધારી હતી—બાર વાગ્યાનો સમય હતો યમુનાનાં કાળાં પાણી સમયને સ્થાનની ભિષણતામાં વૃદ્ધિ કરતાં હતાં. બાળક કિનારે કિનારે ચાલ્યો જતો હતો. એક કોષ, બે કોષ, ત્રણ કોષ કેટલું ચાલ્યો તે ખબર નથી, એ તો માત્ર પેલી પૂજનીય બંસી લઈ પિતાને ધરવા આગળ ધપતો હતો. એને ભય નહોતો. કાયરતા નહતી. માત્ર હતી પિતાને ભેટવાની ધુન. ધુને એને બહુ ચલાવ્યો. એક જ લક્ષ્યે આગળ વધ્યો. યમુનાનો સરળ કિનારો બંધ થયો. ખાડા ટેકરા નડવા લાગ્યા. એક ખાડામાં તે ઉતર્યો. પલળ્યો. કાંઈક ભાન થયું આગળ ચાલ્યો. કોમળ ગુલાબી તળીઆ કાંકરા ખોંચાઇ ખોંચાઇ લાલ થયાં. નાજુકડું મુખ થાકથી પડી ગયું. આંખમાંથી અશ્રુબિન્દુ સર્યાં. બાળક હાર્યો હોય એમ જણાયું. કસોટી પુરી થઇ. પાસેની ટેકરીપર પેલી જ્યોતિ અટકી પડી.

બાળક ત્યાં ચઢ્યો. એને લાગ્યું કે હવે શ્રમનો અંત આવ્યો છે એટલે પગમાં જોર આવ્યું, હૈયામાં ઉલ્લાસ પ્રગટ્યો. ઉપર જઇને અટક્યો. એક કંથાધારીએ એને અટકાવ્યો. પૂછ્યું —"વત્સ ક્યાં જાય છે ?"

"ક્યાંય નહિ અહીં મારા પિતા રહે છે. હું એમની વાંસળી આપવા આવ્યો છું, આ જ વૈકુંઠને ?"

સન્યાસી બાળકનો ભાવ સમજી ગયો. પૂછ્યું —"તું ત્હારા પિતાનું નામ જાણે છે ?"

"હા ઘનશ્યામ. મ્હારૂં નામ નંદકિશોર. આ એમની પરમ પ્રિય વાંસળી. પાંચ વર્ષ થયાં એના વિના એ કેવી રીતે ચલાવતા હશે ? કોઇ આપવા આવનાર નહતું. મ્હારી મા મ્હને એકલાને મુકીને શી રીતે આવે ? આજે પિતાએ મ્હને દર્શન દીધું ને એમનો દોરવ્યો હું અહીં આવ્યો છુ બતાવો મ્હારા પિતા ક્યાં ગયા છે ?"

બાળકના અદ્ભૂત વૃત્તાંતથી સન્યાસીનું હૃદય ગર્વથી છલકાયું. "વત્સ ત્હારાં ભીના કપડાં ઉતાર. લે આ કોરાં પહેર. અહીં આવ. ધુણીપર બેસી જરી ગરમ થા. આ ફળ ખા ને પછી ચાલ હું ત્હને ત્હારા પિતા પાસે લઇ જાઉં."

" બાળકે બોમીયાની આજ્ઞા માની. પછી તેને તેના પિતાની પાસે લઇ જવામાં આવ્યો".

યમુનાના પાણીમાં ખરી પડતી, ગિરિની એક બેખડ આગળ ધનશ્યામની પ્રતિમા હતી. આ પ્રતિમા તે બાળ નંદકિશોરને સ્વપ્નમાં દેખાયલી સ્નેહાળ સુખમુદ્રા. આ તે પ્રેમ ભીના નયનો, આ તે જ મોરલી વિનાનો ખાલી હસ્ત.

બાળક નંદકિશોર મૂર્તિ પાસે જઇને બેઠી પડયો. ને પેલા ખાલી હાથમાં મોરલી ધરાવી દીધી આજે તેને સંપૂર્ણ સંતોષ થયો. હવે તેને તેની ઉંઘતી મુરલી વત્સલ મા સાંભરી ને આ મધ્યરાત છે એવો વિચાર આવ્યો.

× × × ×

સુન્દરીએ જમન થઇ પથારીમાં બાળકને નહિ દીઠો હોય ત્યારે એની શી દશા થઇ હશે તે સહજ કલ્પી શકાશે. એની એકની એક જીવન આશા તુટી પડી, હાથમાંનું પુષ્પ સરી ગયું, હૈયાનો આશાદીપ બુઝાઇ ગયો એણે શેરીએ શેરીએ બાળકને શોધ્યો, કિનારે કિનારે ફરી વળી. પણ ક્યાંય બાળક ના જડયો. ત્રણ દિવસ ને ત્રણ રાત રડી રડીને કાઢી પણ કોઇ હાથ ના આવ્યુ. સગાં સર્વે વેરાઇ ગયા. આખરે રાત્રે કોઇએ દ્વાર ઠોક્યુ. સુન્દરી સફાળી ઉઠી. 'કોણ ભાઈ નંદકિશોર' આવ બેટા, ક્યાં ગયો હતો! રાત્રે ગયો હતો ને રાત્રે આવ્યો? મ્હે ત્હને વાંસળી આપી નહિ તેથી રીસાયો? તું કદી આવો હઠીલો થયો નહતો."

સુન્દરીએ દ્વાર ઉઘાડ્યુ ને એક સન્યાસી ઘરમાં દાખલ થયો, સુન્દરી મૂર્છિત થઇ પડી ગઇ. સન્યાસીએ તે પવિત્ર ને પૂજનીય મૂર્તિને સાવધ કરી નમન કર્યું. ને કહ્યુ "દેવી! ચાલો ત્હમારો નંદકિશોર બતાવું. હું ત્હમારો પુત્ર સમ ત્હમારા પતિનો પ્રિયતમ શિષ્ય છુ મ્હારા એ જીવનદાતા ગુરૂના ગોલોકવાસ પછી મ્હે ભગવી કથા ધારણ કરી છે આપના દર્શનની મ્હને રોજ ઇચ્છા થતી હતી. તે ભાઇ નંદકિશોરે આજે પૂરી કરી છે. ચાલો મ્હારી સાથે."

સુન્દરી અર્ધ, અર્ધ સ્વસ્થ દશામાં સુન્દરીને બધી હકીકતથી વાકેફ કરી-ને ઘનશ્યામની પ્રતિમા આગળ તેને લઇ ગયો. સુન્દરી સ્વામીની આબેહુબ પ્રતિકૃતિ જોઇ સ્તબ્ધ થઇ ગઇ ચારે તરફ પતિની આત્મજ્યોતિનાં એને દર્શન થયાં અને કોઇ ગુપ્ત અવાજ એને સદાને માટે ત્યાં રહેવાની આજ્ઞા કરતો હોય એમ જણાયું.

નંદકિશોરને લઇને તે ત્યાં રહી દિવસ જતાં બાળક નંદકિશોર સર્વનો પ્રાણ થયો. પાસેના ગામનાં ગાયોના ધણને ચરવા આવેલાં જાણી કદી કદી તે ત્યાં દોડી જઇ તેમને ચરાવતો ગોવાળના બાળકોને ભેગા કરી પોતાની નાનકડી મધુરી બંસરી ગાઇ સંભળાવતો. કદી કદી તેમને પોતાના કપડાં આપી દેતો, કદી કદી પોતાનું પીરસેલું ભાણું ઉપાડી જઇ ગોવાળના બાળકોને કે ગાયોને ખવડાવી આવતો.

બાળક નંદકિશોરના નવા વૈકુંઠમાં દર રોજ સાયંકાળે ગ્રામવાસી ભેગાં થતાં સુન્દરી સર્વની આગળ કૃષ્ણભક્તિનાં પદ પૂર્ણ પ્રેમથી લલકારતી. નંદકિશોર એની નાનીશી મોરલીમાં એ ભાવ ઉતારતો. ગુરૂ ઘનશ્યામની આરતી કરી સહુ કોઇ ઘેર જતાં. સન્યાસી સર્વની પરોક્ષ સેવા કરતો અને ઉપર કહ્યું તેમ બાળક નંદકિશોર સર્વનો પ્રાણ સર્વના નયનની પ્રભા બની રહ્યો હતો.

સુજાતા.

(હિન્દી ઉપરથી)

લેખક: શ્રીયુત પૂનમચંદ કેશવલાલ શાહ (બી એ)

૧. કર્કશા

સુજાતા એક ધનવાન માતાપિતાની પુત્રી હતી તેનું લગ્ન એક સાધુચરિત કુટુમ્બમાં થયું હતું. તેને પોતાના રૂપ તથા ધનનો ઘણો જ ગર્વ હતો. તે બધાને હલકાં સમજતી હતી તેમ જ સાસરીઆમાં તેને કોઇની સાથે બનતું ન હતું પતિદેવની સેવા તો કરવાનું ક્યાં રહ્યું પરંતુ તેમનો પણ તે તિરસ્કાર કરતી હતી.

૨. મહાત્માનું આગમન.

આ ગામમાં એક દિવસ મહાત્મા બુદ્ધદેવ વિહાર કરતા કરતા આવ્યા. તેમણે પણ સુજાતાની કીર્તિ સાંભળી. તેઓ ભિક્ષા અર્થે તેને ઘેર પધાર્યા. ભિક્ષા લીધા બાદ સર્વની સમક્ષ તેને પોતાની પાસે બોલાવી, અને તેમણે કહ્યું —

"બેટા, સ્ત્રીઓ સાત તરેહની હોય છે —

૩. સ્ત્રીઓના પ્રકાર

૧ ભીમા ઉગ્ર ચણ્ડી. (ક્રોધી, મિજાજી)

૨ કુટિલા કલહપ્રિયા-(જૂઠું બોલનારી અને સૌની સાથે લડનારી.)

૩ પ્રિય ભાષિણી-(મધુર આચાર, વિચાર, વર્તન તથા વચનવાળી.)

૪ સુશીલા-(સચ્ચરિત્રશાળી.)

૫. સુગૃહિણી-(ગૃહ કાર્યમાં ઉત્તમ)

૬ પ્રિય સખી-(સાચી સલાહકાર.)

૭. સેવિકા-(જગતપર ઉપકાર કરનારી.)

હવે બોલ, આ સાતમાંથી તું ક્યા પ્રકારની છે?

૪. સુજાતાનો ઉત્તર.

સુજાતા મૂઢ પણ ભાવિક હતી તેણે જવાબ આપ્યો "હે પ્રભુ! આપનો પ્રશ્ન મારા સમજવામાં બરાબર આવ્યો નહિ માટે કૃપા કરીને તેને વિસ્તારથી સમજાવો."

૫. બુદ્ધદેવનો ઉપદેશ.

મહાત્માજી ગંભીર વૃત્તિ ધારણ કરી બોલ્યા, "જો, આ સાતે પ્રકારની સ્ત્રીઓ મુખ્ય બે વર્ગમાં આવી જાય છે ૧ અસતી, ૨. સતી. હવે અસતી (ખરાબ) સ્ત્રીનો સ્વભાવ ચપલ હોય છે, તેને પોતાના સ્વામીપર પ્રેમ હોતો નથી, તે સર્વદા ક્રોધપૂર્ણ હોય છે, તે હમેશાં પોતાના ક્ષણિક સુખ માટે પ્રયત્ન કર્યા કરે છે, તેને શરમ આવતી નથી, તેને કોઈની બીક પણ લાગતી નથી, લોકના અપવાદની તે જરા પણ દરકાર કરતી નથી તેમ જ ઘણું બોલતાં અને વઢતાં કકળતાં અચકાતી નથી આથી ઉલટું સતી સ્ત્રી મિષ્ટ વચન બોલે છે, દરરોજ પતિની સેવા કરે છે, તેનો સ્વભાવ નમ્ર હોય છે, તે કોઈનું અપમાન કરવાની ઈચ્છા

પણ કરતી નથી, તેમજ દુઃખ વેઠીને પણ સાસરીયાંને પ્રસન્ન કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે હવે, આ બે પ્રકારના જે ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સાત પેટા વિભાગછે. તેની સમજુતી આપવાની જરૂર નથી તું સર્વ સમજી ગઈ હઈશ, તો હવે મને કહે, કે તું અસતી સ્ત્રી છે કે સતી!"

૬. સુજાતાની નમ્રતા. ઉપદેશ શ્રવણ કરતાં કરતાં સુજાતાની મુખચર્યાપર પરિવર્તન થવા માંડ્યુ. મહાત્માજીના શાંત અને ગંભીર ઉપદેશે સચોટ અસર કરી. તેમણે પ્રશ્ન પુછ્યો તે સમયે સુજાતાની આંખો અશ્રુપૂર્ણ હતી તે ગદ્‌ગદ્ કંઠે બોલી "મહાત્માજી, હવે હું કુલટા, કર્કશા, અસતી સ્ત્રી રહેવાનું પસંદ કરતી નથી હું તો સુશીલા સતી બનવાની ઇચ્છા રાખું છું હું પ્રતિજ્ઞા કરૂં છું કે આજથી મારો સ્વભાવ ગરીબાઇ જશે"

૭. ઉપસંહાર. દૃઢ પ્રતિજ્ઞાની વિરૂદ્ધ કોઇપણ જઈ શકતું નથી તેમાં તે વળી સતી થવાની પ્રતિજ્ઞા. સુજાતાયે પોતાનો સ્વભાવ બદલવા માંડ્યો. વખતે વખતે ભૂલ ભરાઇ આવે, પરન્તુ પોતાના મનને વારી, પોતાના પૂર્વ ચરિત્રનો પસ્તાવો કરી, ભૂલની ક્ષમા ઇચ્છી, એક અને સતી પ્રયત્ન કરવા લાગી. અને પરિણામે તે ઉત્તમ સતી થઇ આજ પ્રમાણે આપણા હાલના મહાત્મા ગાંધીજીના ઉપદેશથી અનેક સ્ત્રીઓ વિલાસ, વૈભવ, ફેશન સર્વનો ત્યાગ કરી, નમ્રતા, સ્વદેશી, આત્મશુદ્ધિ, વગેરે વ્રત સ્વીકારી પુરૂષોને તેમના અસહકારવ્રતમાં બળ અને શક્તિ આપીને રાવણરાજ્યને બદલે રામરાજ્યની સ્થાપના કરવામાં ઉત્સાહ પ્રેરે છે, એ કાંઇ ઓછુ આનંદમય નથી. હજુ પણ કોઇ કોઇ સુજાતા જેવી રહી હશે તેમાં પણ પરિવર્ત્તન થશે એવી આશા રાખવામાં આવેછે

થડી ગમ્મત.

કાન્તિ કાકાની નિશાળમાં આજે પરિક્ષા હતી તેથી હાડીશેઠના ચિરંજીવી ઝુમ્મરીઆ કાકબધ આવ્યા હતા બીજા વિદ્યાર્થીનું નામ તાલીદાસ હતું. કાન્તિ કાકાએ બધી તૈયારી કરીજ મુકી હતી અને પાઘડી પહેરતા હતા, એટલામાં તો આપણા સીટપી સાહેબની ગાડી આવી પહોંચી કાન્તિ કાકાએ બાર ગજ અને ચાર તસુની લાંબી સલામ કરીને વધુ આદરથી ખુરશીપર બેસાડ્યા સાહેબે સવાલ પુછવા માંડ્યા —

પંદર અઠ્ઠા! સત્તર પચ્ચા! વગેરે વગેરે તાલીદાસે બધા જવાબ આપ્યા પણ આપણા ઝુમ્મરીઆને કાંઇ આવડ્યુ નહિં અને સાહેબનો પિત્તો ખસી ગયો અને બોલ્યા ઝુમ્મરીઆ તું અક્કલનો બારદાન છે

આડું અવળું ન જોતાં ઝુમ્મરીઆએ જવાબ આપ્યા-સાહેબ, બાર દાન નિશાસો !!!
સાહેબ તો ખુબ હસ્યા ને હવે વ્યાકરણની પરિક્ષા લેવી શરૂ કરી.

સાહેબ—સરતા શેઠની ભેંસ હામે વિયાણી એ વાક્યમાં ભેંસનું વ્યાકરણ કરો.
તાલીદાસ—સામાન્ય નામ નારીજાતિ એકવચન.
ઝુમ્મરીઓ—સાહેબ દ્વિવચન !!! કાલે વિયાણી એટલે પેટમાં બચ્ચુ ખરૂંને !!!

—દિવાકર.

रमणीमणिमाला:

કાંચનમાળા.

લેખક: શ્રીયુત અમૃતલાલ સુંદરજીભાઈ દેસાઈ.

બે પુષ્પો એકજ સમયે પ્રફુલ્લિત થાય છે ત્યારે ચારે દિશા પોતાના પરિમળથી ભરી દે છે, અને પરસ્પર એક બીજાના અગ્ર ઉપર પોતાનાં મૃદુ અંગો નાખી સ્મિત હાસ્ય કરી તેઓ ક્રિડા કરે છે, ત્યારે તેઓ કેવાં રમણીય લાગે છે?

બે સુંદર વિહંગો જ્યારે સમભાવથી ક્રિડા કરે છે ત્યારે તેઓ કેવાં સુન્દર દેખાય છે! એક ગાય છે ત્યારે બીજું પોતાનો મધુર સ્વર તેમાં પૂરે છે. એવા સુન્દર વિહંગના જોડાંના પ્રેમનું જેટલું વર્ણન કરીએ તેટલું થોડું છે

પુષ્પ અને વિહંગ એ ઉભયનાં મિલન જેવું સમવિકસિત, સમપ્રફુલ્લિત મનુષ્યનાં બે હૃદયોનું મિલન પૃથ્વીપર જણાય તો તેનાથી વધુ સુન્દર દૃશ્ય આ દુનિયાપર બીજું કયું છે? બન્ને હૃદયો એકત્ર થઇ સમવિકસિત બની તેની ગ્રન્થિ પણ એકજ થઇ એટલે પ્રભુ પોતે તે મિલનને સ્વર્ગમાંથી ઘણા આનંદથી જૂએ છે.

એવા સુન્દર હૃદયોનું મિલન કોઇએ કદી જોયું છે? પ્રેમરજ્જુથી બદ્ધ થયેલાં બે હૃદય કોને જોવાનાં જડે છે! એવાં હૃદયો માટે જ્યારે આપણે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે એ બાબત આપણને કવિ કલ્પિત લાગ્યા સિવાય રહેતી નથી, અને આપણને ખાત્રી થાય છે કે એ કવિના કાવ્યમાંજ છે, આપણા વ્યવહારમાં નથી. વ્યવહારમાં પણ હોય છે એની ખાત્રી માટે આ લેખ "સુન્દરી સુબોધ"નાં સુજ્ઞ વાંચક સન્મુખ રજુ કરવામાં આવે છે આજથી બે હજાર વર્ષ પૂર્વે એવાં બે હૃદયોની એકતા પાટલિપુત્ર નગરમાં હતી તેમાંનું એક હૃદય સમ્રાટ અશોકના પુત્ર કુણાલનું અને બીજું તેની ધર્મપત્ની કાંચનમાળાનું

વીર કુણાલ એક વખત લડાઇમાંથી વિજય મેળવી પોતાનાં નગરમાં આવ્યો., સમસ્ત રાજ્યમાં વિજયનો ઉત્સવ થઇ રહ્યો હતો સાંજે કુણાલ સરિતાના તટ નિકટનાં એક ઉદ્યાનમાં બેઠો હતો, ત્યાં સખીઓ સહ તેની અપરમાતા તિષ્યરક્ષિતા હસ્તમાં પુષ્પમાળા લઇને કુમારને વિજયની મુબારકબાદી આપવા આવી. માતાને આવતી જોઇને કુમાર આસન ઉપરથી ઉભો થયો. રાણીએ કુમારના કંઠમાં માળા પહેરાવી અને ઓવારણાં લીધાં. માળા પહેરાવતાં તેના અંગનો સ્પર્શ થયો, અને તેનું સર્વાંગ રોમાંચિત બન્યું. કુમારના સુન્દર સ્વરૂપ ઉપર તે મોહ પામી અને કાંઇપણ સંકોચ વિના એકાગ્રદૃષ્ટિથી કુમારના મુખ સામે જોયા કરવામાં મુગ્ધ થઇ ગઇ, એટલામાં કાંચનમાળા ત્યાં આવી પહોંચતાં, રાણી ચાલી ગઇ

કુણાલ અને કાંચનમાળા એક આસન ઉપર બેઠાં અને વિયોગથી વ્યાકુળ બનેલાં હૃદયો પ્રેમની ગૂઢ ગુંચવણો ઉકેલવા લાગ્યાં તિષ્યરક્ષિતા છૂપાઇને આ પ્રેમ ચેષ્ટા નીહાળતી હતી. જેમ જેમ દમ્પતીની પ્રેમભરી વાત તે સાંભળવા લાગી તેમ તેમ કુણાલનું સ્વરૂપ રાણીને

વધુ સુન્દર દેખાવા લાગ્યું. મોહમુગ્ધ તિષ્યરક્ષિતાએ કોઈપણ પ્રયત્ને કુણાલ પાસે પ્રેમયાચના (!) કરવાનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો અને બળતા હૃદયે તે પોતાના આવાસમા ચાલી ગઇ

પ્રભુએ રાત્રિ સમસ્ત જગતના પ્રાણીઓને આરામ કરવાને માટે સરજેલીછે, પણ જેઓ દુષ્ટ કર્મચારીઓ છે તે તેનો ખોટો ઉપયોગ કરે છે. મનુષ્યો પ્રભુના પવિત્ર આશયની સામે થઈ દુષ્ટ કર્મો કરવા તત્પર બને છે પણ તેમાં કદાપિ સફળતા મેળવી શકતા નથી ક્ષણિક સફળતા કદાચ મેળવી શકે પણ તેની ભયંકર શિક્ષા ભોગવ્યા વિના તેમનો છૂટકો થતો નથી. મધ્યરાત્રિનો સમય થયેલો હતો અને તે વખતે રાણી તિષ્યરક્ષિતા પોતાના આવાસમા પલંગ ઉપર નિદ્રારહિત સ્થિતિમાં તરફડીયાં માર્યા કરતી હતી નિદ્રાને માટે તે આંખો બંધ કરતી કે તેની દૃષ્ટિ સમક્ષ કુણાલનું સ્વરૂપ આવીને ખડું થતું હૃદય જોરથી ધડકતું અને સર્વાંગ પ્રસ્વેદથી તરબોળ થતું હતું તેણે ચેન નહિં પડવાથી અને નિન્દ્રા પણ ન આવવાથી આખરે કટાળીને તેણે શય્યાનો ત્યાગ કર્યો, અને કુણાલ ઉપર ચિઠ્ઠી લખી, એક વિશ્વાસુ દાસીને તે ચિઠ્ઠી કુમારને આપી આવવાનો હુકમ કર્યો દાસીએ મધ્યરાત્રિએ કુમારને જાગ્રત કરી ચિઠ્ઠી આપી. તેમાં લખ્યુ હતું કે –

" પ્રિય કુમાર,

મારૂં અંતઃકરણ બળી રહ્યું છે, અને મને કોઈપણ બાબત વિશે ચેન પડતું નથી. માટે આ ચિઠ્ઠી વાંચી તુર્તાતુર્ત આવનાર દાસી સાથે તમો મારા મહેલે આવજો. તમારૂં અને ખાસ જ અગત્યનું કામ છે.

લિ૦ શુભેચ્છક,

રાણી તિષ્યરક્ષિતા. "

ચિઠ્ઠી વાંચી કુણાલ વિચારમા પડ્યા દાસીને બે ચાર પ્રશ્નો પૂછ્યા પણ તેના તરફથી સંતોષકારક ઉત્તરો ન મળવાથી તેણે દાસીને કહ્યું "માતાજીને કહેજો હું અત્યારે ત્યા આવી શકુ તેમ નથી. કારણ કે માતા, ભગિની કે પુત્રી સાથે પણ એકાંતમાં ઘણો સમય રહેવુ નહીં એવુ નીતિ વચન છે અને વળી અત્યારે તો રાત્રિ છે એટલે આ સમયે હું નહીં જ આવી શકુ ક્ષમ હશે તો હું જરૂર પ્રાતઃકાળમાં આવીશ. ' દાસી ચાલી ગઈ, અને રાણીને સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. રાણી નિરાશ થઈ પુષ્કળ વિચારને અંતે તેણે કુમારના મહેલમાં જવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને ત્યાં જવા નીકળી પડી.

કુણાલ આ વખતે જાગ્રત જ હતો કાંચનમાળા આ વખતે મ્હેમાનો સાથે બીજા ગૃહમાં હતી. કુમાર શયનગૃહના બાજુના ઓરડામાં વિચારમાં તલ્લીન થઈને બેઠો હતો. રાણી એકદમ કુમાર હતો ત્યાં આવી પહોંચી રાણીને જોતાં જ કુમારના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહીં. કુમારે પૂછ્યુ "માતાજી! અત્યારે એટલું બધું અગત્યનું શું કામ છે કે મધ્ય રાત્રિએ તમે એકલા અત્રે આવ્યા?"

"અતિશય અગત્યનું છે, અને તે તમારા ભવિષ્યના સુખ સાથે સંબંધ ધરાવે છે " એમ કહીને રાણી કુમાર જે આસન ઉપર બેઠો હતો તે આસન ઉપર બેસી ગઇ. અને કુમાર ઉઠીને ઉભો થાય તે પહેલા તેણે પોતાના બન્ને હસ્તો કુમારના કંઠે વીંટાળ્યા,

"માતા! માતા! આ શું કરો છો? તમને કાંઈ ભાન છે?" કુણાલે આસન ઉપરથી ઉભા થઈને આશ્ચર્ય ચકિત થતાં કહ્યું

"કુણાલ, ઓ વીર કુણાલ! સમસ્ત ભારતવર્ષની સમ્રાજ્ઞી નિઃગર્વિતા તમારા પ્રેમની યાચના કરે છે" રાણીએ કરગરતા સ્વરે કહ્યું

"માતા! તમે આ શું બોલો છો? સમસ્ત ભારતવર્ષની સમ્રાજ્ઞીના પદને શોભાવવાને બદલે તેનો તમે આવો ઉપયોગ કરો છો? તમે કાંઈ વિચાર કરો, હું તો તમારો પુત્ર છું પુત્ર પાસે માતાના અપવિત્ર પ્રેમની યાચના તમે કોઈ જગ્યાએ સાંભળી છે? જાઓ! મારા દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી એવું પાપ કર્મ મારાથી કદી પણ બની શકે તેમ નથી." કુમારે રોષ યુક્ત નેત્રે કહ્યું.

"કુમાર! તને ખબર છે કે સમ્રાટ અશોક મારા હાથમાં એક પૂતળા સમાન છે અને રાજ્યગાદી હું મારી મરજીમાં આવે તેને આપી શકું તેમ છું નાહક હઠે કરીને શા માટે રાજ્યસુખ ગુમાવે છે? મારા પ્રેમનો તું સ્વીકાર કર અને ભારતવર્ષનો સમ્રાટ બનીને આનંદમાં દિવસો નિર્ગમન કર." રાણીએ લાલચ બતાવતા કહ્યું

"સમસ્ત ભારતવર્ષનું તો શું પણ સ્વર્ગ, મર્ત્ય કે પાતાળનું રાજ્ય મને મળતું હોય તોપણ હું તેને લાત મારીશ, મારે ભારતવર્ષના સમ્રાટ બનવું નથી અને પાપપુંજમાં દટાવું પણ નથી." કુણાલે નિસ્પૃહતા બતાવી.

"કુણાલ! તું પાછળથી પસ્તાશે. તને ખબર છે કે સમસ્ત રાજ્યમાં જેટલી મારી સત્તા ચાલે છે તેટલી બીજા કોઈની ચાલતી નથી માટે મારું કહ્યું માન વિણ મોતે શા માટે મરવાને ઉત્સુક બન્યો છે" રાણીએ ભય દર્શાવ્યો.

"મારૂં જે થવાનું હશે તે થશે પણ હું કદાપિ અનીતિનો આડો માર્ગ ગ્રહણ કરીશ નહીં. પ્રભુ સત્યનો બેલી છે એટલે રાજ્યનાં મનુષ્યો મને સહાય નહીં કરે તો પ્રભુ તો જરૂર કરશે જ. કુમારે નિર્ભયતાથી કહ્યું

રાણીએ કુમારના વચનો સાંભળતાં જ પોતાના કેશકલાપને છૂટો મૂકી દીધો અને સર્વ વસ્ત્રો અવ્યવસ્થિત કરી તેણે ગભરાયલે સ્વરે બૂમ મારી "દોડો, દોડો, કોઈ મને બચાવો, કુમાર મારા શિયળનો ભંગ કરે છે!'

તુર્તજ બે ચાર પહેરેગીરો દોડી આવ્યા અને રાણીનો નેત્ર સંકેત થતાંજ કુણાલને કેદ કરી કારાગૃહમાં પૂરી દીધો.

રાણીએ રાજાને અસત્ય હકીકત કહી બીજે જ દિવસે તપાસ કરતા સમ્રાટ અશોકે કુમારને રાજ્યાસન સમક્ષ ઉભો કર્યો રાણીના તરફથી પહેરેગીરોએ સાક્ષી પૂરી-કુમારને પૂછતાં તેણે કહ્યું "હું નિર્દોષ છું અને પ્રભુ સિવાય મારો કોઈ અન્ય સાક્ષી નથી." એ સાંભળી રાજાએ કુમારને કહ્યું -

"જા! હમણા ને હમણાં, મારા રાજ્યની હદ છોડીને ચાલ્યો જા તું નિર્દોષ છે એમ

ક્યારે સાબીત થાય કે તું કોઈપણ ક્ષત્રિય રાજા સાથે દ્વંદ્વયુદ્ધ કરી એક પણ માણસનું લોહી રેડ્યા સિવાય વિજય મેળવે "

તુરત કુણાલ કાંચનમાળાને મળવા ગયો. તે સર્વ હકીકત સાંભળી મૂર્છિત થઈ ગઈ કુમારે તેને શુદ્ધિમાં આણી અને તે તેને ગળે બાઝી પડી કુમારે કહ્યું "તમે અહિં સુખ પૂર્વક રહો અગર ફાવે તો તમારાં પીયર જઈ રહો. મારે હવે આ રાજ્યનું અન્નપાણી હરામ છે. પિતાની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ પુત્રનો પ્રથમ ધર્મ છે. મને રજા આપો હવે હું જઈશ " કુમારે અશ્રુ લુછતાં કહ્યું

"કાયા સાથે છાયા હોય છે અને વૃક્ષની સાથે વેલી હંમેશા વીંટળાઈ રહેલી હોય છે સુખમાં હું તમારી સાથે રહું અને દુઃખમાં હું અળગી થાઉં તો તો મારાં પતિવ્રતપણાને લાંછન લાગે. પત્નીની કસોટી વિપત્તિ સમયે થાય છે, તે કસોટીમા શુદ્ધ કાંચન રહેવા હું પ્રયત્ન કરીશ. કોઈ પણ ઉપાયે હું તમારી સાથે આવીશ અને તમારાં સુખ દુઃખમાં સદા સમભાગી બનીશ. મને ન લઈ જવી હોય તો પ્રથમ મારૂં મસ્તક આ તલવારથી જુદું કરો અને પછી જ્યાં જવું હોય ત્યાં સુખે સંચરો." કાંચનમાળાએ પત્ની ધર્મને અનુસરીને કહ્યું.

"તમારી આ કોમળ કાયા ત્યા બહુ દુઃખ પામશે. તમારાથી તાપ, ટાઢ વિગેરે સહન થશે નહીં અને તેમા વળી ખાવા પીવાનાં ઠેકાણાં નહીં એથી બહુ દુઃખી થશો ! " કુણાલે દુઃખદ સ્થિતિનું ભાન કરાવ્યું.

"તમે સુખી તો હું સુખી અને તમે દુઃખી તો હું દુઃખી ! પતિના સુખ કરતા દુઃખમાં સમભાગી બનવું એમાંજ પત્નીનું ગૌરવ સમાયલું છે, અને એ તો આર્ય રમણીઓનો ધર્મ જ છે ' કાંચનમાળાએ નિર્ભયતા દર્શાવી.

કુણાલે તેને સાથે આવવા કહ્યું અને અલ્પ સમયમાં તો ઉભયે પાટલિપુત્ર નગર છોડ્યું.

તિક્ષશિલાના નરેશ કર્ણદેવની સભામાં આવી કુણાલે દ્વંદ્વ યુદ્ધની માગણી કરી, અને પિતાએ આપેલી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે તેણે વિજય મેળવ્યો, અને એ સમાચાર પિતા તરફ મોકલ્યા સમ્રાટ અશોકના આનંદનો પાર રહ્યો નહીં, અને એ આનંદમા તેણે રાણી તિષ્યરક્ષિતા ને પોતાની પાસેથી કાંઈપણ માગી લેવાને કહ્યું, રાણીએ રાજાની મુદ્રિકાની માગણી કરી અને તે સમ્રાટે કાંઈપણ સંકોચ વિના આપી દીધી.

રાણીનાં અંતઃકરણમાંથી હજુ સુધી કુણાલ પ્રત્યેના વૈરભાવનો સમ્પૂર્ણ નાશ થયો ન હોતો તેમાં કુમારના વિજયના સમાચાર સાંભળી અધિક ઉમેરો થયો પુષ્કળ વિચાર કરીને રાણીએ સમ્રાટ અશોકના નામથી રાજા કર્ણદેવ ઉપર "અમારો કુમાર કુણાલ આપને ત્યાં આવી રહેલ છે તેણે અમારી આપેલી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી છે, પણ અમે ગને ઝેર દેવાનો બીજો ગુન્હો તેના ઉપર પૂરવાર થયેલો હોવાથી, આ પત્ર મળ્યે એકદમ કુણાલની આંખો ફોડી તેને દેશપાર કરી દેવો અને આંખો નિશાની તરીકે પત્ર લઈ આવનાર સરદાર સાથે અત્રે મોકલી આપવી " એવી મતલબનો પત્ર લખ્યો. અને એક વિશ્વાસુ સરદાર સાથે કર્ણદેવ તરફ મોકલી આપ્યો.

પત્ર ઉપર સમ્રાટ અશોકની મ્હોર હતી. કર્ણદેવને પત્ર વાચતાજ અશોક ઉપર અત્યંત વિકાર ઉપજ્યો. અશોકનો તે ખંડીઓ રાજા હતો તોપણ સમ્રાટની આવી અવિચારી આજ્ઞાનો અમલ કરવા કુણાલને તેણે ના કહ્યું

"પિતાની આજ્ઞા મારે પાળવીજ જોઇએ" એમ કહી તેણે રાજાને મારાઓ બોલાવવા કહ્યું રાજાએ જ્યારે મારાઓને બોલાવવા ના કહ્યું અને જણાવી દીધુ કે કોઇ પણ ઉપાયે મારા તરફથી એ કૃત્ય બનશે નહી. ત્યારે કુમારે બે છરાઓ મંગાવી પોતાને હાથેજ પોતાની આંખો ફોડવા તત્પર થયો આંખોમાં જ્યા છરો મારે છે તેવીજ તેને કાંચનમાળા સાભરી અને એક વખત તેના દર્શન કરવા તેની ઇચ્છા થઈ કારણકે આ દર્શન તે અન્તિમ દર્શન હતા કાંચનમાળા તો તદન આ બાબતથી અનભિજ્ઞ હતી તેને તેડવા એક સેવકને મોકલ્યો અને તે આવી કુણાલે તેને પિતાની આજ્ઞા સંભળાવી. કાંચનમાળા ઉપર વજ્ર પડ્યુ હોય અગર કોઇ સુકુમાર વેલી ઉપર વિદ્યુત પડી હોય તેમ મૂર્છિત થઇને પડી. કુમારે તેને શુદ્ધિમાં આણી અને કહ્યું—"સંસારમાં જે સુખ દુઃખ પડે તે મનુષ્યે સહન કરવાં જોઇએ પ્રભુ દુઃખદ્વારા આપણી કસોટી કરે છે, અને એમાથી આપણે અણીશુદ્ધ બહાર નીકળવુ એ આપણું કર્તવ્ય છે. દુઃખથી હિમ્મત ન હારવી એ વીર પુરુષનો ધર્મ છે, અને વીર પુરુષની વીર પત્નીએ એ ધર્મને અનુસરવુ જોઇએ, તમારે લેશ પણ ગભરાયા વિના પ્રભુ ઉપર વિશ્વાસ રાખવો જોઇએ, તે સૌ સારા વાના કરશે."

"આપની આંખો કાઢવા કરતા મારી આંખો કાઢી પાટલિપુત્ર મોકલવામાં આવે તો શું અડચણ છે? આપના દુઃખના સમયે મારી આંખો કામ આવશે તો મારો જન્મ સાર્થક થશે! કેમ વિચાર શુ કરો છો? બોલતા કેમ નથી? તમને મારું આ કહેવુ અઘટિત જણાય છે?" કાંચનમાળાએ આજીજી કરતા કહ્યું

"પિતાજીએ મારીજ આંખો માગેલી છે, એટલે તેને બદલે તમારી આંખો મોકલવી નિરર્થક છે, બીજુ તમારી આંખો કાઢવાથી પિતાની આજ્ઞાનું પાલન થઈ શકે નહીં. હઠ ના કરો! અને મારૂં કર્તવ્ય મને બજાવવા દો પતિવ્રતા પતિના કાર્યમા વિઘ્ન નાખતી નથી હું હમણાંજ મારી આંખો મારા હસ્તેજ કાઢી આપુ છું અંધ થયા પછી મને દોરીને તમે આ રાજ્યની હદમાથી બહાર લઈ જજો." એમ કહીને કુણાલે કાંચનમાળા તરફ પ્રેમ ભરી દૃષ્ટિથી જોયું અને છરા વતી પોતાની બન્ને આંખો કાઢી પત્ર લઇ આવનાર સરદારને આપી દીધી.

પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે કાંચનમાળા તેને દોરી ચાલવા લાગી, અને ચાલતા ચાલતા વિકટ વનમા તેઓ આવી પહોચ્યાં. પતિપત્ની બન્નેના વસ્ત્રો કાંટા તથા ઝાડની ડાળીઓમા ભરાઇને ફાટી ગયા. પગમા કાંટા અને ઠોકરો વાગી વાગી લોહીની ધારાઓ નીકળતી હતી. ૭ દિવસ થયા અન્નનું ત્રણખું ઉપર નામ પણ આવ્યુ નહોતું, તો પછી ખાવાનો તો સવાલજ ક્યાં રહ્યો. ઉભય ભૂખથી એટલા બધા વ્યાકુળ થઇ ગયા હતાં કે કુણાલને મૂર્છા આવી. કાંચનમાળા પતિનુ શીર ખોળામા લઇને બેઠી હતી. ભયંકર જંગલમા હિંસક પ્રાણીઓ બરાડ મારી રહ્યા હતા. તેની બીકથી, ભૂખથી, થાકથી અને પગમાં થતી વેદનાથી

તે એટલી બધી વ્યાકુળ બની ગઈ હતી કે હમણાં પ્રાણ નીકળી જશે એમ તેને થતું હતું પણ આ બાબત તેણે પતિને જાણવા દીધી નહોતી. પતિભક્તિના પ્રભાવે કહો કે બીજા કોઈ કારણથી કહો પણ કાંચનમાળાને મૂર્છા આવી નહી. કુણાલ કરતાં કાંચનમાળાનું શરીર કોમળ હતું અને તેણે કોઈ દિવસ મુસાફરીનું, કષ્ટ સહન કરેલું ન હોવા છતાં પણ પતિનાં દુ:ખ આગળ તેને પોતાનું દુ:ખ જણાયું નહી સ્વામીને પોતાનાં વસ્ત્રના છેડા વતી પવન નાખવા લાગી. થોડીવારે કુણાલ શુદ્ધિમાં આવ્યો, અને ઉઠીને ઉભો થયો, પણ પુન: લ્હેર આવવાથી પાછો પડયો. કાંચનમાળાથી સ્વામીનું દુ:ખ જોઈ શકાયું નહીં. પણ તે દુ:ખ નિવારણ કરવાનો કોઈ પણ ઉપાય તેની પાસે નહોતો. તેનાં ચક્ષુઓમાંથી શ્રાવણ ભાદ્રપદની માફક અશ્રુઓ વહી રહ્યાં હતાં.

નિરાશ વદને કાચનમાળા બેઠી હતી. એટલામાં કોઈ બૌદ્ધ સાધુ તેમની તરફ આવતો જણાયો. સાધુએ દમ્પતી નજીક આવીને તેમને પૂછ્યું "તમે કોણ છો? અને ક્યાં જાઓ છો?"

"અમે ભીખારી છીએ અને જગતની સેવા કરવા જઈએ છીએ. સમસ્ત વિશ્વ એ અમારૂં નિવાસ સ્થાન છે અને તેમાં વસતાં તમામ પ્રાણીઓ અમારાં સ્નેહી સંબંધી છે." કાંચનમાળાએ ઉત્તર આપ્યો.

"તમે ભીખારી જગતની શું સેવા કરશો?" સાધુએ આશ્ચર્ય પામતાં પૂછ્યું.

"ધનવાનો જે નથી કરી શકતા તે ગરીબો કરી શકે છે. દુ:ખીઓને આપવાનું અમારી પાસે કાંઈ પણ નથી તોપણ તેઓનાં દુ:ખમાં સમભાગી બનવાથી અને આશ્વાસન આપવાથી તેમનું ઘણું દુ:ખ ઓછું થાય છે. દુ:ખની વાતો દુ:ખીઓજ સારી રીતે સમજી શકે છે, અને તેઓ માટે તેના અંત:કરણમાં દયા ઉત્પન્ન થાય છે, દુ:ખી અને ગરીબ જે સેવા કરે છે તે શુદ્ધ અંત:કરણથી કરે છે અને તેમાં તેઓને લેશ પણ સ્વાર્થ હોતો નથી." કાંચનમાળાએ સેવાના પ્રકાર સમજાવ્યા.

કાંચનમાળાનું શરીર જો કે દુબળું પડી ગયું હતું તો પણ તેના મુખપરની પવિત્ર પ્રભા ચમકી રહી હતી, તેનું બોલવું ચાલવું તથા તેની નિ:સ્વાર્થવૃત્તિ જોઈને સાધુ તેના ઉપર પ્રસન્ન થયો. સાધુએ કુણાલને જાગ્રત કર્યો, અને તેને પૂછતાં તેણે પોતાની સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી, સાધુ કુમારને ભેટી પડયો, તેણે દમ્પતીને કેટલુંક ખાવાનું અને પાણી આપ્યું. એ બૌદ્ધ સાધુ અન્ય કોઈ નહી પણ કુણાલનો ગુરૂ ઉપગુપ્તજ હતો.

કુણાલને ઉપગુપ્તે પુન પાટલિપુત્ર જવા કહ્યું પણ પિતાએ પોતાને હદપાર કરેલ હોવાથી ત્યાં જવા તેણે ના પાડી.

કુણાલની આંખો લઈને અનુચર રાણી તિષ્યરક્ષિતા પાસે પાછો આવ્યો. એને જોતાંજ તેની આંખોમાંથી ક્રોધની જ્વાળાઓ નીકળવા લાગી. "અરે! દુષ્ટ આંખો! તમેજ મને મોહ પમાડી હતી! તમારી અપૂર્વ જ્યોતિ ઉપરજ હું મુગ્ધ બની હતી" એમ કહીને તેણે તે બન્ને ચક્ષુઓને પગ તળે છૂંદી નાખ્યાં.

સમ્રાટ અશોકે પુત્રના વિજયથી ખુશ થઈ પુત્રને તેડી લાવવા પોતાના પ્રધાનને મોકલ્યો. પ્રધાન રાજા કર્ણદેવને ત્યાં ગયો અને ત્યાંના વિપરિત સમાચાર સાંભળી દિગમૂઢ બની ગયો. કર્ણદેવ અને પ્રધાન ઉભય સમ્રાટ અશોક પાસે આવ્યા અને અશોકને સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. પત્ર લખવાનો સમ્રાટે ઇન્કાર કર્યો. કર્ણદેવે તેને પત્ર બતાવ્યો, પત્ર જોતા "એના હસ્તાક્ષર મારા જેવા છે પણ મારા નથી" એવો ખુલાસો કર્યો. આ કાવત્રું રચનાર કોણ છે, તે કોઈથી કળી શકાતું નહોતું. સમ્રાટે પોતાની મુદ્રિકા રાણીને આપેલી હોવાથી તેના ઉપર સન્દેહ ગયો. સન્દેહના નિવારણ અર્થે રાણીની એક મુખ્ય દાસીને બોલાવી, અને તેને મારી નાખવાની ધમકી આપતા તેણે રાણીએ ચેલાં કાવત્રાંની સર્વ હકીકત કહી. ગભરાયેલી રાણી એકદમ તલવાર લઈને રાણીને મારવા દોડ્યો પણ પ્રધાને અને કર્ણદેવના સમજાવ્યાથી તેનો વધ ન કરતાં તેને એક અંધારી કોટડીમાં કેદ કરી અને એક જ વખત ખોરાક આપવાનો હુકમ કર્યો.

પુત્ર વિયોગથી કુણાલનો પિતા પીડાવા લાગ્યો. અને નિર્દોષ કુમારને દોષિત ઠેરવી તેને સજા કરવા બદલ પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગ્યો. મગજમાંથી કુમારનું નામ ખસતું નહોતું અને આંખમાંથી તેની પવિત્ર પ્રતિમા પણ દૂર ખસતી નહોતી. સમ્રાટ પુત્ર વિયોગથી અર્ધ ગાંડા જેવો બની ગયો. તેણે ચારે બાજુ કુમારની શોધ કરવા માણસોને હુકમ આપ્યો અને પુત્રને શોધી લાવનારને મોટું ઇનામ આપવાનું જાહેર કર્યું. પણ તે સર્વ પ્રયત્નો નિષ્ફળ નીવડ્યા.

કુણાલ આંખે અન્ધ હતો અને કાંચનમાલાએ કોઈ દિવસ રસ્તો જોયેલો નહીં. તે પતિને દોરતી દોરતી કેટલેક દિવસે પુનઃ પાટલિપુત્ર નગરમાં આવી પહોંચી. જે વખતે દમ્પતી નગરમાં આવ્યાં તે વખતે રાત્રિના લગભગ ચાર વાગ્યા હતા. તેઓ વાતો કરતાં કરતાં સમ્રાટ અશોકના મહેલ નજીકથી જતાં હતાં. એટલામાં એક પહેરેગીરે તેઓને મારવા માંડ્યાં અને કહ્યું કે "તમને ખબર નથી કે આ સમ્રાટનો મહેલ છે અને તેઓ અત્યારે નિદ્રાવશ છે?"

કુણાલને હવે જણાયું કે આ પોતાનુંજ નગર છે અને એક વખત આપણી આજ્ઞા ઉઠાવનાર માણસો જ આપણને ધક્કા મારે છે. ભાવિ આગળ કોણ બળવાન છે?—એમ મનમાં વિચાર કરી તેણે પહેરેગીરને કહ્યું "ભાઈ! અમે ભીખારી છીએ અને અજાણ્યાં હોવાથી અમને ખબર નથી કે આ સમ્રાટનો મહેલ છે. અમને સવાર સુધી રસ્તાની બાજુએ બેસી રહેવા દો, અમે સવારે અહીંથી ચાલ્યાં જઈશું."

કાંચનમાલાએ પતિને આ નગર પાટલિપુત્ર છે એમ જણાવ્યું અને પોતાની ભૂલ માટે તે પશ્ચાત્તાપ કરવા લાગી. પણ તુર્ત જ એ શહેરનો ત્યાગ કરવાનો હોવાથી કુણાલે કાંઈપણ કહ્યું નહીં.

સમ્રાટ નિદ્રામાંથી જાગૃત થયેલો હતો અને સિપાઈ તથા કુણાલની વાતો સાંભળતો હતો. કુણાલનો સ્વર તેણે કોઈ જ વખતે પૂર્વે સાંભળ્યો હોય એમ લાગ્યું. તે નીચે આવ્યો અને કુણાલને પૂછવા લાગ્યો, 'તમો રાત્રિના વખતે શા માટે અહીં આવ્યાં છો? અને ક્યાં જવાનો તમારો ઇરાદો છે?'

"આકાશ અને અવનિ અમારાં માતાપિતા છે અને સમસ્ત વિશ્વ એ અમારૂં ગૃહ છે, અને એ ગૃહમાંના સર્વ મનુષ્યો અમારા કુટુમ્બિ હોવાથી તેની અમે સેવા કરવા જઈએ છીએ." કુણાલે કહ્યું.

સમ્રાટ અશોક આ દુઃખી દમ્પતી તરફ જોઈ રહ્યો. અને થોડોક વખત વિચાર કર્યા બાદ પુન પૂછ્યું. "તમે ભીખારી નથી, કોઇ મોટા ઘરનાં બાળકો છો. માટે સાચે સાચુ કહો. પુત્ર વિયોગથી બળી રહેલો ભારતવર્ષનો સમ્રાટ અશોક તમને પૂછે છે." સમ્રાટે નમ્રતાથી કહ્યું

"સમ્રાટ અશોક! જે સમ્રાટ ગુન્હાની ખાત્રી કર્યા સિવાય પોતાના પુત્રને સજા કરવામાં ગૌરવ માને છે તે જ સમ્રાટ આપ છો કે બીજા!" કાંચનમાલાએ કહ્યું.

"હા, તે જ આ હતભાગી અશોક છે. તમે જો મારા પુત્ર અને પુત્રવધુને ક્યાંય જોયાં હોય તો જલદી કહો કે તેઓ ક્યાં છે? તેઓને જોવા મારૂં હૃદય તલપી રહ્યું છે. તમારો સ્વર મારી પુત્રવધુ કાંચનમાળાના જેવો જ છે પણ તે તો તમે શાનાં હોય?" સમ્રાટે ઉત્તર સાંભળવાની ઉતાવળ કરતાં કહ્યું.

"હા, હું જ સમ્રાટ અશોકનો પુત્ર કુણાલ છું, પણ હું આ પાટલિપુત્ર નગરમાં રહેવા ઇચ્છતો નથી." કુણાલે કહ્યું.

સમ્રાટ કુમારને ભેટી પડ્યો અને પિતાની આજ્ઞાનું પાલન કરતાં તેની થયેલી દુર્દશા જોઇ તેની આંખોમાં અશ્રુ ભરાઇ આવ્યાં

સમ્રાટ પુત્ર અને પુત્રવધુને સન્માન સહ લઇ ગયો અને તેઓની દુર્દશા કરનાર તેઓની સાવકી માતા રાણી તિષ્યરક્ષિતા છે એવો ખુલાસો કર્યો.

કુણાલના ગુરૂને દમ્પતી આવ્યાની ખબર થતાંજ તે પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા.

કુણાલ અને કાંચનમાલા જરા સ્વસ્થ થતાં તેઓને તથા ઉપગુપ્તને જ્યાં રાણીને કેદ કરવામાં આવી હતી ત્યાં અશોક લઈ ગયો, રાણીને હવે પોતાનાં દુષ્કૃત્યોનો પશ્ચાતાપ થતો હતો. તેણે સમ્રાટની ક્ષમા માગી પણ સમ્રાટે કહ્યું કે—"તું કુમારની ગુન્હેગાર છે, અને તને ક્ષમા આપવાનો અધિકાર પણ કુમારને જ છે" રાણી તુરત કુમારને પગે પડી, તેને ઉઠાડતાં કુણાલે કહ્યું "એમાં તમારો લેશપણ દોષ નથી કારણ કે પિતાની આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ પુત્રનો ધર્મ છે. અને ધર્મ અને ફરજ બજાવવા સિવાય અન્ય વધારે મેં કંઇપણ કરેલું ન હોવાથી તમારે ક્ષમા માગવાની લેશ પણ જરૂર નથી."

રાણી નીચું મુખ રાખી વિચાર કરતી હતી કે "ખરી રીતે તો મારે પુત્રવધુ કાંચનમાલાની જ ક્ષમા માગવી જોઇએ કારણ કે કુમારે પિતાની આજ્ઞાનું પાલન કર્યું છે એમ માનીએ, તોપણ કાંચનમાલાએ તો નાહક પતિની સાથે અનેક કષ્ટો સહન કરી પતિવ્રતાનો ધર્મ બજાવ્યો છે અને તે પણ ફરજ પાડ્યા સિવાય. એના ઉપર અને એના પતિ ઉપર દુઃખના ડુંગરો મેં નાખ્યા તોપણ એની આંખમાં લેશ પણ ક્રોધ કે દ્વેષ જણાતો નથી."

કાંચનમાલાના ચરણોમાં શિર મુકતા રાણીએ કહ્યું "દેવી! મને પુરા અંત કરણથી ક્ષમા આપો! આ દુષ્ટાએ તમો ઉભયને દુઃખ દેવામાં કાંઈપણ બાકી રાખ્યું નથી."

કાંચનમાલાએ તેને ઉઠાડતાં કહ્યું "માતા! એમાં દુઃખ શાનું! જો તમોએ અમારી કસોટી ન કરી હોત તો હું પતિની શી સેવા કરી શકત? સુખનાં સર્વ સાગી હોય છે પણ દુઃખમાં જે સ્ત્રી સહનશીલતા રાખી સુખી અવસ્થા કરતાં દુઃખી સ્થિતિમાં પતિની શુદ્ધ ભાવથી સેવા કરે છે તેજ ખરેખરી પતિવ્રતા છે તમારો તો મારા ઉપર ઉપકાર થયો છે કે હું પતિના દુઃખના સમયમાં તેમની જેવી બની તેવી સેવા કરી શકી. ઉલટી અમારે તમારી ક્ષમા માગવી જોઈએ, કારણકે અમારે લીધે તમે બન્દીવાસ સેવો છો."

ધન્ય છે પતિવ્રતા! તારા મુખમાંથી એ જ શબ્દો નીકળવા જોઈએ કારણકે અપકાર કરનાર ઉપર અપકાર કરનારાં અને ઉપકાર ઉપર ઉપકાર કરનારાં તો ઘણાં હોય છે પણ અપકાર કરનાર ઉપર ઉપકાર કરનાર તો કોઈ વિરલ જ હોય છે ક્ષમા એ આર્યરમણીઓનું ભૂષણ છે ભારતવર્ષની સાધ્વી અને વીરાંગનાઓનાં પવિત્ર નામથી ભારતના ઇતિહાસનાં પાનાં સુવર્ણાક્ષરે અંકિત થયેલા છે, એવા અન્ય કોઈપણ દેશના ઇતિહાસનાં પાના અંકિત થયેલા હશે કે કેમ તેને માટે સન્દેહ છે કોઈપણ જાતના વૈરને હૃદયમાં સ્થાન ન આપતાં દુઃખ દેનારનો તે જે આભાર માન્યો છે તેનાથી અને તારી પતિનિષ્ઠાથી જ્યાં સુધી જગતનું અસ્તિત્વ રહેશે, ત્યાં સુધી તારૂં નામ પણ અમર રહેશે!

સાધુ ઉપશ્રમ દમ્પતીનું સદ્વર્તન જોઈ તેના ઉપર પ્રસન્ન થયો, અને કુમાર કુશલની ગયેલી આંખો પોતાના તપોબળના પ્રભાવે પુનઃ આપી તેઓના આનંદમાં વૃદ્ધિ કરી. તે આંખોથી કુશલ કાંચનમાલા તરફ પ્રેમભરી દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યો અને એ ચારે ચક્ષુઓની દિવ્ય જ્યોતિથી દમ્પતીનાં સર્વ દુઃખનો નાશ થયો.



એક નૃપતીએ એક વખત એક મહાપુરૂષને પોતાની સમક્ષ બોલાવરાવ્યો અને તેને કોઈ એક શહેરમાં ન્યાયાસન પર આરૂઢ કરવાની ઈચ્છા દર્શાવી તે મહાપુરૂષે આવી માગણી કરવા માટે નૃપતીનો આભાર માન્યો અને તે પદ્દને લાયક પોતે નથી હોવાનું જણાવી તે જગ્યા સ્વીકારવાની નામરજી જણાવી

રાજા ગુસ્સે થયો અને તે જગ્યાનો અનાદર કરવાનું કારણ જાણવા માગ્યું. તે મહાપુરૂષે પ્રત્યુત્તર આપ્યો–"મે કહ્યું તે જો સત્ય હોય તો હું નાલાયક હોઉં અને એ જગ્યા ન મળવી જોઈએ, અને જો તે અસત્ય હોય તો હું એક જુઠું બોલનાર ગણાઉં, અને એક અસત્ય બોલનારને ન્યાયાસનપર બેસાડવો એ વ્યાજબી ન ગણાય." આવો ડહાપણ ભરેલો જવાબ સાંભળી તે નૃપતી ખુશી થયો અને તે જગ્યાનો અનાદર કરવાનો તેનો ગુન્હો માફ કર્યો

બલવન્ત.

विद्याकला–वैद्यकः

"નાની ભૂલોનાં ગંભીર પરિણામ !"

લેખક: શ્રીમાન સ્વામી શિવાનન્દજી તથા પરમાનન્દજી.

અમારા આ દેશના આશરે બાવીસ વરસના અનુભવથી દરદીઓની સાધારણ ભૂલથી થતા ગંભીર પરીણામ અને તે ભૂલોથી છવ જોખમમા આવી ગએલા જોઇ અને તેથી જન સમ જને ચેતાવવુ એમ વીચાર થવાથી આ લેખની શરૂઆત કરી છે જો ધ્યાનપૂર્વક વાંચવામાં આવશે તો દરદીઓને લાભકારક થશે. આ ભૂલો એવા પ્રકારની હોય છે કે પ્રથમ તે ભૂલ છે એવો ખ્યાલ પણ આવતો નથી અને દરદીની તબીયતમાં સુધારો થતો અટકે છે અથવા દરદીઓના અનીષ્ટ પરીણામ આ ભૂલથીજ થાય છે, તે સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ આવતો નથી!

૧.

જેમ કે એક દરદીની પ્રકૃતિ જોઇ વૈદે અમુક દવા સવારે આદુના રસમાં ખાવા કીધેલુ પરન્તુ દરદીએ આળસથી અગર તો તેને સાધારણ વાત જાણી સવારના બદલે તેજ દવા આદુના રસમા બપોરે ખાધી અને દવા ખાધા પછી દરદીને દાહ ઉત્પન્ન થયો અથવા તો શરીરમાં બળતરા વીગેરે થઇ આવી !–તો તથી દરદી કે સારવાર કરનારને એમ ખ્યાલ નહી આવશે કે આ એક સાધારણ ગણાતી ભૂલનુંજ પરીણામ છે આમા ભૂલ શી? દવાતો ખાધીજ છે પરન્તુ તેને ખબર નથી કે જે સમયે વૈદે દવા ખાવા કીધેલું તે સમય એટલે સવારે હમેશા કફ પ્રધાન હોય છે તેને અનુકુળ કફ નાશક પીત્ત વર્ધક દવા આપવામા આવી પરન્તુ તે સમય વીતી ગયા પછી બપોરે જ્યારે સ્વભાવીક રીતે પીત્ત પ્રધાન હો છે અને કફ ન્યૂન હોય છે તે સમયે દવા આપવામા આવી હવે હું પાઉં છુ કે મારા બન્ધુઓ જાણી ગયા હશે કે આ દવાના પરીણામ વિપરીતજ આવવા જોઇએ કારણ એક તો પીત્તવર્ધક દવા અને બીજું પીત્ત વર્ધક સમય તેથી દાહ બળતરા આદીક પીત્તના રોગો ઉત્પન્ન થઇ દરદી દુખી ન થાય તો શું થાય? જો આ જ દવા વૈદના કહ્યા પ્રમાણે સવારમા આપી હોત તો કફ શાન્ત થઇ દરદીને રાહત મળત. આ ન જાણ્યાની અથવા તો નાની ભૂલ દરદીને દુ:ખી કરશે તે કોને ખબર હતી!

૨.

કેટલાએક દરદીઓને તેમની પ્રકૃતિ અનુસાર ભલામણ કરવામા આવે છે કે અમુક દવા ધોળી ગાયના દુધમા લેવી અને તેવાજ રંગની ગાયના દુધ ઉપર રહેવું પણ તે એક સાધારણ વાત સમજી તે ઉપર લક્ષ ન આપતાં ગમે તેવી ગાયનું દુધ પીવામા આવે છે. હવે જો ધોળી ગાયના બદલામાં લાલ અગર કાળી ગાયનું દુધ આપવામાં આવે તો આપણા ધારેલા ફાયદાના બદલામા દરદીને નુકશાનજ થય જ્યારે સારવાર કરનારને અગર દરદીને પૂછવામાં આવે તો તે ઘણીજ દ્રઢતાથી ઉત્તર આપશે કે મે લગાર પણ બદપરેજી કરી નથી. કેવળ દુધ ઉ

પરજ રહું છું મારૂં પ્રારબ્ધ એવું હશે કે હું સાજો થતો નથી તેમાં વૈદ્યનો પણ શો વાંક ! પરંતુ તે દરદી અગર સારવાર કરનારને ખબર નહી હશે કે તેઓ ભૂલ કરી રહ્યાં છે. ભૂલમાં એટલુંજ કે દરદીને જે ધોળી ગાયના દુધની ભલામણ કરવામાં આવે તો તે તેની પદ્ધતિના અનુસારજ હતું દરદી પીત્તના દરદથી પીડાતો હતો. અને પીત્ત શાન્ત કરવાની જરૂર હોવાથી ધોળી ગાયનું દૂધ પીવાની ભલામણ કરેલી. કારણ ધોળો રંગ કફકારક હોયછે જેથી પીત્ત શાન્ત થાય છે. અને લાલ રંગમાં પીત્ત વધારવાનો ગુણ હોય છે તથા શ્યામ રંગ વાત વર્ધક હોય છે આ-તેમા સ્વાભાવીક ગુણ છે આ બે લીટીઓથી આપણા જાણવામાં આવી ગયુ હશે કે ક્રોમોપેથી (રંગથી દરદ મટાડવાની ક્રીયા) જે યુરોપની એક મહાન્ શોધ કહેવાય છે તે હમારા ઋષિ મુનીઓ બરોબર સારી રીતે જાણતા હતા અને તે અનુસાર અમુક દરદીને અમુક રંગની ગાયનું દૂધ આપવું એમ સલાહ આપવામા આવે છે (વિદેશી શાસ્ત્રોની પ્રશંસા થાય તે આપણા શાસ્ત્રો વાંચવાની ખામીથીજ !) આવી નજીવી જણાતી ભૂલોથીજ ઘણાં દરદીઓ કષ્ટ ભોગવે છે

૩.

ઘણા એક સંગ્રહિણીના દરદીઓનાં દર્દ વૈદ્ય, ડોક્ટર, ઘણી મહેનત કરી મટાડે છે, પણ તેજ દરદી ફરી થોડા દીવસ પછી તેજ દર્દથી પીડાતો જોવામાં આવે છે તપાસ કરતાં માલૂમ પડે છે કે સહેજ એક દીવસ અખતરો કરવા ખાતર લગાર શીરો ખાઇ જોયો હતો ! અને આવા અખતરા કરતા કરતાજ ઘણા દરદીઓ રામ શરણ થઇ જાય છે ! આવી ભૂલો ન કરવા માટે હમે ઘણુજ યત્ન કરીએ છીએ, પરંતુ અમે જેવા જોઇએ તેવા ફાવી શકતા નથી અને જાણતાં છતાં છેતરાઇએ છીએ. પાલનપુર સ્ટેટમાં એક કુટુંબ ઘણું આબરૂદાર અને રાજ્યમાં માન પામેલું છે તે કુટુંબ પૈકીનો એક જુવાન છોકરો સંગ્રહિણી (સંગ્રહણી)નો દરદી અમારી સારવાર નીચે હતો તેનો કેસ સુધરતો જતો હતો. અને ખાવાપીવાનું તમામ બંધ કરી કેવળ છાશ ઉપરજ દરદીને રાખેલો, પરંતુ તેમની માતાશ્રીને આ વાત સ્વીકર નહોતી. કારણ કે તેમને તે છોકરો ઘણોજ વહાલો હતો. તેથી અવારનવાર તે દરદીને ચોરીથી ખવરાવે છે એમ માલુમ પડવાથી મર્હુમ નવાબસાહેબની મારફત એક ખાસ પહેરાવાળો દરદીના દરવાજા આગળ બેસાડવામા આવ્યો હતો. કારણ દરદીની માતા જો અંદર જાય તો કશી ખાવાની વસ્તુ અંદર લઈને ન જઈ શકે જેમ જેમ સખતાઇ કરવામાં આવી તેમતેમ તે બાઇ હઠમાં આવતી ગઈ દીવસમા બે ત્રણ વખત છોકરાની ખબર કાઢવા આવે અને ખાલી હાથે અંદર આવ જા કરતી પણ છોકરાની તબીયત જે સુધારા ઉપર હતી તે દીવસે દીવસે બગડવા માંડી. તબીયત બગડતી જોઇ લગાર વીશેષ બારીકાઇથી તપાસવામા આવ્યું તો જણાઈ આવ્યું કે તેની માતા તેમને ન ખાવાના પદાર્થ લેઈ જઈ ખવાડે છે. પરંતુ વાંચક વર્ગ આશ્ચર્ય પામશે કે દરવાજા ઉપર સખત પહેરો છે અને તેમની માતા હરહમેશ ખાલી હાથે અંદર જાય છે પણ તમારી આશ્ચર્યતામાં વધારો થશે, જ્યારે તમે એમ જાણશો કે તેની માતા જ્યારે બહારથી અંદર દરદીના ઓરડામાં જતી ત્યારે પોતાની ચોળીમાં બદામ, કેળાં, પેંડા વીગેરે-(જે સાજા માણસને પણ પચવા મુશ્કેલ છે અને સંગ્રહિણીના દરદીને તો વિષ સમાન છે)-તે સંતાડીને લઇ જતી અને ખવડાવતી ! જેના પરીણામે એવું

તે છોકરાનો દેહ છૂટી ગયો. હવે જોવાનું આ છે કે તેની માતા ઓરમાન માતા નહોતી, તે તેની સગીજ માતા હતી. અને તે છોકરો તેને ઘણો વહાલો પણ હતો. એને એકજ ધૂન હતી હતી કે મારો છોકરો હમેશાં કંદોઈ વીગેરેની ચીજો ખાઈ મોટો થયેલો છે. હવે તેનું ખાવાનું બંધ કરેલું છે તેથી છોકરાનું મન બહુજ મોળવાય છે. તેની માતાએ જે ભૂલ કરી તેના પરીણામે છોકરો ખોયો! અને કોઈપણ ઉપાયથી તે ભૂલ હવે સુધરી શકે તેમ નથી.

આંથી શીખવા જેવી બે વાત છે. એક તો ગર્ભહિણીવાળા (કે બીજા કોઈ પણ) દરદીને કુપથ્ય કરાવવી નહીં અને બીજું ઘણા માબાપ છોકરાઓને બજારની વસ્તુઓ લઈ ખવરાવવાની ટેવ પાડે છે. જેથી છોકરાંની જઠરાગ્નિ મંદ થઈ અનેક રોગનાં ભોગ થઈ પડે છે. માટે છોકરાંને કંદોઈ વગેરેની દુકાનેથી વસ્તુઓ લઈ ખવરાવવાની ટેવ હરગીજ પાડવી નહી.

૪.

આજ ગામ (વીસનગર) ના શેઠ . ... આખા ગુજરાતમાં પ્રસીદ્ધ સદ્ગૃહસ્થ છે તેમની સગી માસીનો એકનો એક યુવાન છોકરો આશરે પાંત્રીસ વરસની ઉમરનો મીઠા પ્રમેહ (ડાયાબેટીઝ) થી બીમાર હતો તેને દવાથી ઘણો સુધારો થતો જતો હતો સાકરવાળા પદાર્થ આપવા બંધ કરવામાં આવ્યા હતા, જે આ દર્દમાં હમેશાં બંધ કરવાજ પડે છે કેટલોક સુધારો થયા પછી ફરીથી પેશાબમાં સાકર વધારે જવા માંડી અને દર્દી દીવસે દીવસે નરમ થવા માંડયો મેં શેઠને ચેતવણી આપી કે કાંઇપણ ખાવા પીવામાં ભૂલ થાય છે જેનો જવાબ આપવામાં આવ્યો કે "મહારાજા સાહેબ, તમો તો વહેમીજ છો હું ખાસ દેખરેખ રાખું છું." એ ખાસદેખરેખ, ને દેખરેખમાં તે દર્દી ગુજરી ગયો. અને તેના ગુજરી ગયા પછી તેની માતાએ કબુલ કર્યું કે અમે ગળપણવાળા પદાર્થ કોઇ ન જોઇ શકે તેવી રીતે ચોરીથી ખવરાવતા અને એક માણસને બહાર બેસાડી મુકતાં કે કોઇ આવે તો તુરત ખબર આપે એટલે અમે ખાવા પીવાનું બધું સંતાડી દેતા. –પાછળથી ખબર પડયા પછી તો શું થઈ શકે! શેઠ અને અમે સહુ જીવ બાળીને રહ્યા!

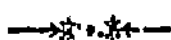
૫.

દર્દીઓ સંબંધી આવી આવી ઘણી ભૂલો થાય છે, જે તમામ અહીયા ટાંકવામાં આવે તો મોટું એક પુસ્તક થાય વાંચક વર્ગને માટે ઈશારોજ બસ છે માંદગીમાં મન હમેશાં ભટકે છે. જે ચીજની ના કહેવામાં આવે તે તરફ મન વધારે આકર્ષાય છે. રોકવામાં આવે તે કરવાનું મન થાય છે. સંતાડવામાં આવે તે જોવાની ઇચ્છા વધે છે આવા કેટલા એક સ્વભાવિક નિયમ છે, તે વખત જો મન ઉપર કાબુ રાખવામાં આવે તો અવશ્ય લાભ થાય જ. દર્દી જ્યારે મનમાં એમ ધારી લે છે કે મારે સાજું થવુંજ છે તો તે ભૂલ કરતાં અટકે છે અથવા તો સારવાર કરનારાઓ વિચારશીલ હોય તો ભૂલ ન થવી સંભવે છે. અને કેટલીએક ભૂલો દેખાદેખી પણ થાય છે, જેમ કે, સેનેટેરીયમ–આરોગ્યાશ્રમો બાંધવાની બાબતમાં!–હવે કેટલાએક સેનેટેરીયમ એવાં છે જ્યાં દર્દીઓને ખુલ્લી હવા, સારૂં પાણી મળી શકે છે, પરંતુ બીજાં સાધન દવા વીગેરેના ત્યાં ન મળવાથી દર્દીઓ દુઃખી થાય છે દાખલા તરીકે, નરોડામાં સેનેટેરીઅમ બાંધવામાં બાંધનારા શેઠે ઉદારતા બતાવી છે અને ત્યાં બાંધવાનું મુખ્ય કારણ ત્યાંના કુવાનું પાણી કહેવાય છે,

તે સેનેટેરીઅમનો લાભ લેવા વીશેષ ક્ષયનાજ દર્દીઓ જાય છે હવે વીચારવા જેવું એ છે કે ક્ષયવાળા દર્દીના કફમાંથી હમેશાં અસંખ્ય જન્તુઓ નિકળ્યાંજ કરે છે અને કફ સુકાયા પછી સાધન મળવાથી બીજાના શરીરમાં પ્રવેશ કરી ત્યાં વૃદ્ધિ પામવાનાં સાધન મળી આવવાથી રોગ ઉત્પન્ન કરે છે (ક્ષય સંબંધી ક્ષય વર્ણન તથા તેનો ઉપાય એ લેખ પ્રથમ સુન્દરી સુબોધમાં* ખુલાસાવાર આવી ગએલો છે) નરોડામાંજ ક્ષયના દર્દીઓ જાય છે તેના કફ વિગેરે નાશ કરવાનું કાંઇ સાધન નથી. અને ત્યાં એવાં ઝાડ વીગેરે જે કુદરતી રીતે ક્ષયના જન્તુઓનો નાશ કરી શકે તેવા કુદરતી સાધન પણ તે નથી. તેથી ત્યાં ક્ષય રોગ ઘટવાને બદલે વધશેજ, એમ ભય રહે છે ક્ષયના દર્દીઓને નબળા બાંધાના સારવાર કરનારને આમનો લાભના બદલે હાનીજ થાય, તે સ્વાભાવિક છે મ્યુનીસીપાલીટી (જો એમની હદ અંદર હોય તો) કે ગવર્નમેન્ટ આ તરફ કેમ ધ્યાન આપતી નથી! કારણ કે ક્ષય રોગ ઘટાડવાના બદલામાં આ ઉલટુ વધારવાનું સાધન થાય, તો તો તેથી હાનિજ છે! તે ક્ષયના દર્દીઓના બદલામાં જો બીજા દર્દીઓ આ સેનેટેરીઅમનો લાભ લે તો અવશ્ય ફાયદો થાયજ શેઠીઆઓ કાં તો ક્ષયના દર્દીઓને ત્યાં જતા બંધ કરી દેવા જોઇએ અગર તો કફ વિગેરેનો નાશ થાય એવો બંદોબસ્ત કરવો જોઇએ. તેના બાંધવામાં જે ઉદારતા બતાવેલી છે, તેની સાથે વીશેષ ઉદારતા બતાવી કોઇ ડોક્ટર અગર વૈદ્યને એલાઉન્સ (ભથ્થુ અથવા પગાર) આપી દીવસમાં ત્યાં એક વખત જઇ આવવા ગોઠવણ કરી આપવી જોઇએ. આવી દેખાદેખી ભૂલનું પરીણામ પણ આમ ગંભીર આવી જાય તેથી આવી આવી ભૂલો ન થાય તે માટે દર્દી અગર સારવાર કરનારાઓએ જેમની દવા ચાલતી હોય તેમના પાસેથી પુરેપુરી માહિતી લઈ તે પ્રમાણે ચાલવું અને નાની ભૂલોથી જે ગંભીર પરીણામ આવે છે તેથી બચવું

"અમૃતાલય" ધર્માર્થ ઔષધાલય.

વીસનગર, (ઉત્તર ગુજરાત)



વહુની આંખે કાંઇ અડચણ છે?

લેખક. ડૉ શ્રી જાદવજી હંસરાજ, (ડી. ઓ. એમ એસ લંડન)*

"વહુની આંખે કાંઇ અડચણ છે?" કે જેને લીધે તે સન્તોષકારક રીતે કામકાજ કરી શકતી નથી,—તેની પણ પહેલાથીજ તપાસ કરાવજો.

આ વાક્ય લખતા મારા અનુભવમાં આવેલ એક દરદીનું વર્ણન મને યાદ આવી જાય છે દરદી એક સોળ વર્ષની પરણેલી છોકરી હતી. બિચારીના કમભાગ્યે માતા નાની અવસ્થામાં મૃત્યુ પામેલી. પિતાશ્રીની ઉમર પચાસેકની હોવાથી અને નાતમાં નાતરાનો રિવાજ હોવાથી ત્રીસ પાંત્રીસ વર્ષની વિધવા સાથે પિતાએ પુનર્લગ્ન કર્યું નવી આવેલી અપર માતાએ પુત્રીને ધમકાવવા-મારવાનું શરૂ કર્યું પુત્રી ઉપર ગુસ્સે થવાનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે તેનાથી દુધ, પાણી વિગેરેના વાસણને પગ લાગવાથી તે ઢોળાઇ જતા!

* સુન્દરી સુબોધ ૧૯૧૯ ના જાન્યુઆરી-ફેબ્રુઆરીના અંકમાં.

માના કોઇપણ ચીજ લાવવા હુકમ કરતી તો તે ચીજ તેને મળતી નહી.' તેર વરસની અવસ્થાએ પરણાવી એને સાસરે વળાવવામાં આવી. પતિ નાનો હોવાથી પરાધીન અથવા પિતાધીન હતો પિતા સ્ત્રી આધીન હતા. વહુજી પરણીને આવ્યાં કે ઘર કામનો બોજો બધો તેના ઉપર નાખવામા આવ્યો ! પણ સાસરીયામાં પણ એવીજ રીતે દુધ વિગેરે ઢોળાવા લાગ્યાં ' અનાજનાં વાસણ ફુટવા માંડયા ! પીરસવામાં રાખેલી વસ્તુઓ ભાણાની બહાર પીરસાઇ જતી !—સાસુજી તો એમજ સમજતાં કે આ બધું થવાનું કારણ વહુની મુર્ખાઈ, જડપણું, અને મગજની ખામી જ હતું પહેલાં તો સાસુજીની જીભ ચાલી, પછી હાથ હાલ્યા' હરરોજ વહુને માર પડવા માંડયો. છેવટે વહુ કંટાળી થોડા દિવસની રજા લઇ પિયેર ગઇ. ત્યા છેવટ વહુના બાપને દયા આવી અને તે બીચારી ગરીબ છોકરીને અમારી પાસે લઇ આવ્યાં હકીકત પુછતાં એમ કહ્યુ કે છોકરી બુદ્ધિ વગરની જડ છે. તેને માટે કંઈ ઉપાય કરી આપો છોકરીને મોઢેથી હકીકત સમજતાં તે બુદ્ધિમતી જણાઇ. આંખ તપાસતાં— "૧૮" જેટલી ઘણી ટુંકી નજર જોવામા આવી આટલી ટુંકી નજરવાળો દરદી એક ફુટ સુધી પણ સ્પષ્ટ ન જોઇ શકે આંખની નજર ટુંકી છે, તેને લીધે તેનાથી ભુલો થાય છે તથા તેને યોગ્ય ચસ્માં આપવાથી તેની હાલત સુધરી જશે, એમ સમજાવવામાં આવ્યુ ચસ્માં વાપર્યા પછી છોકરીએ સાસુનો માર ખાધો નથી અને જે જીંદગી દુખી હતી તે તદન સુખી થઇ ગઇ છે સાસુ પણ વહુનાં વખાણ કરવા લાગી અને તેને ચ્હાવા લાગી. બુદ્ધિહીન જણાતી વહુ હવે બુદ્ધિવાળી જણાઇ છે

બ્હેનો, તમારે આવી ભુલ કરવાનો વખત ન આવે તે સંભાળજો. વહુથી આવી રીતે ઘરમાં નુકશાન થતું હોય તો તેને ઓછી અકલવાળી માની લીધા પહેલાં તે ઓછી નજર વાળી તો નથી અથવા બીજી કોઈ જાતની કુદરતી ખોડ તો તેનામા નથી, તેની ખાત્રી કરાવી જોજો.

આંખનું દવાખાનું
મરીન લાઇન્સ મુબાઇ

—❦—

એક ગૃહમાં અશ્વની ચોરી કરવાના હેતુથી એક ચોર દાખલ થયો. પરંતુ ભાગ્યયોગે તે કાર્યમાં પકડાઇ ગયો. અશ્વ ચોરી કરવાનો એક માર્ગ જો તે દેખાડે તો તેને મુક્ત કરવાનું તે અશ્વના ધણીએ તે ચોરને જણાવ્યુ. તે ચોરે તેમ કરવાનું કબુલ કર્યું, તે અશ્વની પાસે ગયો, તેને બંધન મુક્ત કર્યો, તેની પુઠ સામાન ચઢાવ્યો અને નીચે પ્રમાણે કહેતાં કહેતાં ઘોડો પુરપાટ દોડાવી મુકયો—"દોસ્ત, આ રીતે અમે અશ્વની ચોરી કરીએ છીએ.

---

* આંખનાં દર્દો—વિશેનો આ વિદ્વાન ડૉક્ટરનો એક લેખ આવતા અંકમાં પ્રકટ થવાનો છે, તેમાંથી આટલો ભાગ " ન્હાની ભુલના કઠિન પરિણામ " ના એક નમુના તરીકે ઉતાર્યો છે

ઉપતંત્રી, સુ. સુ.

સ્ત્રીસામ્રાજ્યઃ

કમળ.

લેખકઃ સ્વર્ગસ્થ બ્હેન "ઉષા" (સૌ. રસમન મજમુદાર.)

કમળ આજે આઠ દીવસથી બેભાન હાલતમાં પડી હતી. હોસ્પીટલના દરેક માણસ તેને ચારતે બહુ કાળજી રાખતાં હતાં. કમળના બાપ હાઉસ સરજન હતા અને તેમને રહેવાનો બંગલો હોસ્પીટલના કંપાઉન્ડમાંજ હતો. ઇનફ્લુએન્ઝાના સપાટામાં કમળનાં માતાપિતા બન્ને સપડાઈ થોડા થોડા કલાકને અંતરે સ્વર્ગવાસી થયાં હતાં અને તેની દેખરેખથી કમળ માંદી થઈ ગઈ હતી, તેને ભાન પણ નહોતું. તેના બધા ભાન્ડુમાં તે એકજ હયાત હોવાથી તે તેના માતાપિતાની લાડકી કન્યા હતી અને પંદર વર્ષની ઉમ્મર થયા છતાં તદન બાળક જેવી નિર્દોષ હતી. તેનાં પાસેના સગામાં ફક્ત માસીનો એક છોકરો અને છોકરી હતાં તેમને કમળના માતાપિતા ગુજરવાની તેમજ કમળના મંદવાડની ખબર આપી હતી પણ ઘણું દૂર હોવાથી તે આવી શક્યાં નહોતાં. કમળનો પિતા માયાળુ તેમજ મળતાવડો હોવાથી હોસ્પીટલના દરેક જણ સાથે ઘણી ભલમનસાઈથી વરતતો હતો અને તેને લીધે તેના સ્વર્ગવાસ પછી પણ બધાં તન મનથી કમળની ચાકરી કરતાં હતાં. હજી સુધી તેના સારાં થવાની જરાપણ નીશાની નહોતી, કમળના પિતાની જગ્યાએ એક નવો માણસ આવવાનો હતો અને તેથી દરેક જણ તેના સ્વાગત માટે તૈયાર હતાં.

ઘડીયાળમાં પાંચના ટકોરા થયા અને તે તરત આવ્યો. જેની જગાઉપર પોતે આવ્યો હતો તેના બંગલામાં પોતે રહેવાનો હતો અને જે પોતાનો જાત ભાઈ હતો તેની કન્યાની તપાસ કરવાની પોતાની પહેલી ફરજ વિચારી ચાર્જ લેતાંની સાથે તે કમળના રૂમમાં ગયો. હકીકત પુછી નાડ જોઈ અને ઘણી સંભાળથી તપાસી દવા આપી. કમળ જો કે ભાનમાં નહોતી પણ તે ઉંઘતી પણ નહોતી. થોડી થોડી વારે ધીમો નીશાસો નાખતી અથવા રડતી કે ચીસ પાડતી હતી તેથી તેની અવસ્થા ઘણી ભયંકર હતી. ડાક્ટરે દવા આપી કહ્યું કે જો આ દવાથી તે ઉંઘમાં પડશે તો બચશે. એટલું કહી તે બીજા દર્દીઓ જોવા તથા વ્યવસ્થા કરવા ચાલ્યો ગયો. રાતના પોતાને બંગલે જતાં પહેલાં તે ફરી કમળને તપાસવા આવ્યો. તે વખતે કમળ ભર ઉંઘમાં હતી નર્સને સંભાળ લેવા સુચવી જરૂર પડે પોતાને બોલાવવા કહી તે બંગલે ગયો.

સવારના જ્યારે પાછો ડ્યુટીપર આવ્યો ત્યારે પ્હેલો કમળના રૂમમાં ગયો અને તે જાગ્રત થતી હોય એમ લાગવાથી તે ત્યાંજ બેઠો. મંદવાડથી ફીકી પડેલી પણ ખુબસુરત દેખાતી કમળ સામુ જોઈ રહ્યો. થોડી વારમાં તેણે પાસુ બદલ્યું ને આંખ ઉઘાડી બોલી "કોણ છે?" નર્સ પાસે આવી અને માથે હાથ ફેરવી બોલી, બ્હેન એ તો નવા ડાક્ટર સાહેબ છે અને તેમની કાળજીથીજ આજ તમારી તબીયત સુધારા ઉપર આવી રહી છે.

પોતાને બચાવનાર તરફ ઉપકારવાળી નજર તેણે કરી. ફરી થાકથી આંખો મીચી. આરામની જરૂર હોવાથી તેને તપાસી દવા આપી ડાક્ટર પણ નર્સને સૂચના આપી

ચાલ્યો ગયો. દીવસે દીવસે તેની તબીયત સુધરતી ગઈ ને થોડા દીવસમાં તે ફરતી પણ થઇ ગઈ. હવે તો તેની માસીનો છોકરો કંચનલાલ પોતાની વહુ અને પાંચ વરસના છોકરાસાથે આ પો હતો અને ડાક્ટર જાતભાઇ હોવાથી તેના આગ્રહને લીધે તેના બંગલામાંજ બધાં હવે રહેતાં હતા. હવે જરા શક્તિ આવતી હોવાથી કમળ પોતાનું દુઃખ પોતાના હાથે ઉછેરેલા વૃક્ષોવાળા નાના બાગમા ફરતાંમાં તેમજ નાના બાબુને રમાડવામાં જરાક વીસરતી. થોડા દીવસમા તેના ભાઇ જોડે કલકત્તા જવાનું હતુ અને હવે પછી કેવી જીંદગી જશે તેના દુઃખમય વિચારમાં કમળ ફુવારાની પોળ પર બેઠી હતી. તેની ભાભી પોતાને જવાનો સામાન બાંધવામાં હતી અને બાબુ તેની આગળ રમતો હતો એટલે કમળ તદન એકલી હતી એ‌ટ લામાં બહાર ગયેલો ડાક્ટર રમણલાલ આવ્યો ને કમળને એકલી જોઇ પાસે ગયો અને તે બોલ્યો કમળ, આવી ટાઢમા ફુવારા આગળ બેસવા જેવી હજી તમારી તબીયત નથી."

પોતાના જ મ સ્થાનથી વીછુટા પડવાના દુઃખમાં ગરક થયેલી કમળે ડાક્ટરને આવતાં જોયો નહોતો. તે તેના કહેવાથી ચમકી ઉંચુ જોઈ બોલી, ના હવે તો ગમતું લાગે છે

તેના મ મે ફુવારાની કોરપર એક પગનું મુકી ડાક્ટર ઉભો ને બોલ્યો. તે કદાચ હશે પણ સાહસ ન કરવું. તમને અહી બેઠેલાં જોઇ મેં તમારા ચહેરા ઉપરથી ક્યાં તો દીલ ગીર હો કે રોક હો, એમ લાગવાથીજ હું આ તરફ આવ્યો. હવે તો તમે જવાનાં એટલે મ્હારે પણ વસ્તી ઓછી થવાની ગહીનાનો રહેવાસ એકદમ છોડતાં આકરૂં લાગશે.

કમળ દીલગીર થઇ બોલી. અચીત જવાના દીવસ પાસે આવ્યા, આ મ્હારૂં જન્મ સ્થાન મને પણ ઘણું વહાલું છે પણ જેવી ઇશ્વર ઇચ્છા. તમે પણ મ્હારે વાસ્તે ઘણી મહેનત લીધી તે વાસ્તે હું તમારી પણ ઘણી આભારી છું.

"હા, જો આભારનો બદલો આપવો હોય તો તે તમારા હાથમાં જ છે" ડાક્ટર બોલ્યો—

"શું?" શરમથી રાતા થતાં કમળે પુછ્યું

'તમારો હાથ. હું કુંવારો છુ તમારી ન્યાતનો છુ અને આગળ ભવિષ્ય પણ ઉજળું લાગે છે, તો તમારા જેવાંના હાથને હું લાયક નહીં હઉં? મે કંચનલાલ સાથે આ બાબત વાત કરી છે પણ હું સુધરેલા વિચારનો હોવાથી અને તમે પણ મ્હોટી ઉમરના હોવાથી તમને પુછ્યા વિના કશું કરવા મ્હારૂં મન નથી. ફક્ત ઉપકારના બદલામાં હા ન કહેતાં જો મને ચાહી શકવાનાં હો અને એમ માનતાં હો કે-મ્હારી સાથે તમે સુખી થઈ શકશો તો જ હા કહેજો.'

કમળે રાતા કમળ જેવું-પ્રભાતના ઝાકળના છાંટા જેવાં હર્ષાંશુથી ઉભરાયલું-મોં ઉંચુ કરી હા કહી. ડાક્ટરે તેનો હાથ પકડી તે પર એક ચુમી લીધી.

ત્યારે, આ વર્ષ દીવસ હું કંચનલાલ સાથે રહે પછી ત્હારાં માતાપિતાના વર્ષ પછી પાછી આ મ્હારા-અને હવેથી ત્હારા ગૃહની રાણી થઇ આવ. ડાક્ટરે કહ્યું.

ઠર્યા પ્રમાણે કમળ કલકત્તે ગઇ.

આજે આપણી કમળના તેના પિતાનાજ બંગલામાં ગૃહલક્ષ્મી થઇને આવવાનો પ્રસંગ છે વર્ષ થતાં બન્ને પરણીને એક થયા છે -આજે તે કલકત્તેથી આવેલી હોવથી ન્હાના પાયાપર પાનના સભા અને અંગત મીત્રોની પાર્ટી છે. પોતાના બચવાની ફરીથી પોતેજ માલીક થયેલી કમળ જેવી સુન્દર કમળા હર્ષભેર બધાની સરભરા કરી રહી છે વચ્ચે વચ્ચે ડાક્ટર તરફ પ્રેમભરી નજર નાંખી મંદહાસ્ય કરી રહી છે. નીરાધાર કમળાને સુખી જોઇ હવે આપણે રજા લઇશું

આશા.

અનુવાદ કરનાર, બ્હેન સૌ. ધીરજ બ્હેન વિશ્વનાથ ભટ્ટ.

(૧)

"અરે ઓ ! શું કરે છે !"

યુવક સુરેશચન્દ્રની વાત ઉપર તે માણસે કંઇપણ ધ્યાન ન આપ્યું તે માણસના નિર્દય અને કઠોર વ્યવહારથી બાલિકા અત્યંત રૂદન કરતી હતી અપરિચિત સુરેશના વચ્ચે પડવા છતાં પણ તે માણસે તે બાલિકાના ગાલ પર જોરથી થપ્પડ મારી બાલિકા વધારે જોરથી રોવા લાગી, જેમ સ્હેજ સમયના વાયુથી ચંપાનો છોડ કંપે તેવી રીતે બાલિકાનું સમગ્ર શરીર કંપ્યું. આ વખતે ક્રોધથી સુરેશચન્દ્રે તે માણસનો હાથ જોરથી પકડ્યો. બાલિકાનો કોમળ હાથ તે નિર્દય માણસના હાથમાંથી છુટી ગયો. ભયથી વિહ્વળ બનેલી બાલિકા સુરેશની ગોદમાં છુપાઈ ગઇ તે પોતાની અશ્રુભીની દ્રષ્ટિએ, અવનાર મનુષ્યનો મંતાસ ચહેરો નિરખી રહી સુરેશ-ચ્હેરાનો ભાવ બદલતાં મધુર સ્વરે બોલ્યો, "બ્હીશો માં."

સુરેશના મ્હોં પરના આ ભાવથી જન્મદુઃખિની આશાના હૃદયપટ પર એક ગંભીર રેખા દોરાઇ ગઇ કંઇક વર્ષોથી આ નરપિશાચ પોતાની ઇચ્છાનુસાર, આશાને દુઃખ દઇ રહ્યો હતો. આ પ્હેલોજ અવસર હતો કે જેમાં આ કરૂણ હૃદયના યુવકે ત્હેને આ અત્યાચારમાંથી બચાવી હતી. આશાના બાલ્યજીવનમાં તે દિવસથી કંઇક અજબ પરિવર્તન થયું. તેમાં સંદેહ પણ શો ?

મતિનાથ પણ અચંબામાં ગરકાવ થઇ ગયો. ક્રોધથી, ક્ષોભથી, અને અપમાનથી ત્હેને રૂવાડે રૂવાડે અગ્નિ વરસવા લાગ્યો, આંખોના ડોળા હમણાં બ્હાર નીકળી પડશે એમ લાગતું હતું જ્યારે ચોતરફથી ત્હેણે સુરેશની વાહવાહ બોલાતી સાંભળી, અને ત્હેના મનમાં પકી ખાતરી થઇ ગઇ કે સુરેશ માટે આ લોકોના હૃદયમાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઇ છે, ત્યારે ત્હેનો ક્રોધ અધિક વધ્યો. શરમના માર્યા મતિનાથે મુંઝતે સ્વરે કહ્યું, "તું કોણ છે ? છોડ એને."

સુરેશે હસતાં હસતાં કહ્યું, "હું માણસ છું ત્હમારી માફક જાનવર નથી. બાળિકાના શરીરને એક આંગળી પણ અડકાડતાં આપને ખબર પડશે કે હું કોણ છું."

આમ છતાં પણ સુરેશ શાંતજ હતો. આશા અનિમેષ દ્રષ્ટિથી ત્હેની તરફ જોઇ રહી હતી. સુરેશની વાત સાંભળી ત્યાં ઉભેલા સર્વ હસી પડ્યા ક્રોધથી ઉન્મત્ત થએલા મતિ-

સાથે આશાને મારવા માટે પોતાનો પગ ઉચક્યો. પણ શું થયું તે કોઇ સમજી ન શક્યું સુરેશે એવા જોરથી મતિલાલને ઠોકર મારી કે તે ધડાક દઇને જમીન પર ચીતોપાટ પડી ગયો. સુરેશે આશાને પોતાની ગોદમાં ઉચકી લીધી, અને ત્હેની દાઢી પકડીને કહ્યું, "બ્હીશ નહિ." આશા ત્હેને ગળે વળગી પડી. બાલિકાના ઓષ્ટપર, વૈશાખમાસની ક્ષણિક વીજળીની માફક, શાન્તિસૂચક સ્મિત ફરક્યું."

સુરેશે પુછ્યું, "ત્હારૂં ઘર ક્યાં છે?" બાલિકાએ હાથના ઇશારાથી રસ્તાની સામી બાજુ પર આવેલું મકાન દેખાડ્યું. સુરેશ તેને ગોદમાં લઇને તે તરફ ચાલ્યો. ઘર આગળ જતાં તેણે જોયું કે માણસોનું એક ટોળુ તેનું સ્વાગત કરવા ઉભું છે. સર્વની આગળ ચરમાં પહેરીને એક વૃદ્ધ માણસ ઉભો હતો. ત્હેનાં કપડા અવ્યવસ્થિત હતાં. ત્હેની પાછળ ઉભેલી એક બુઢ્ઢી દાસીએ સુરેશ તરફ આંગળી કરી કર્કશસ્વરે કહ્યું, "સાહેબ! ચોર આ જ છે. મામા સાહેબને મારી, આશાને લઇ ન્હાસી જવા ધારે છે. હાય હાયરે!"

શેઠ સાહેબે બુઢ્ઢીને ચુપ રહેવાનો ઇશારો કરી, સુરેશ તરફ આશ્ચર્યથી જોયું શેઠની પાછળ ઉભો રહેલો નોકર, મતિલાલના આ હાલ જોઇ, પોતાનું હસવું મહામહેનતે ખાળી રહ્યો હતો. પોતાના પિતાને જોઇ આશા ઘણા જોરથી રોવા લાગી, અને બોલી, "બાપુજી આનો જરાય વાંક નથી"

દાસીએ મ્હોં બગાડીને કહ્યું, "એનો વાંક નથી? ત્યારે વાંક કોનો છે?"

આ વખતે આશાના પિતાએ દાસી તરફ ક્રોધભરી દ્રષ્ટિફેંકી સાથ જોઇ નોકરે ડોળા દેખાડયો, "મુંગી મર."

"મુંગી શું કરવા રહું? આજેજ ચાલી જાઇશ. હું તો અહીં કેવળ માજી માટે અટકી બેઠી છું મારે ક્યાં બીજાની..."

નોકર તાડુક્યો, "ચુપ."

ડોસી ચુપ થઇ ગઇ.

મતિલાલ આશાના પિતા પાસે આવી ઉભો રહ્યો. દાસી આંખો મટમટાવી રહી હતી.

સુરેશે પુછ્યું, "મહાશય! બાલિકાના પિતા આપ છો?"

ત્હેમણે સંમતિ સૂચક માથું હલાવ્યું.

સુરેશે કહ્યું, "લાગે છે કે આપ ખુબ એશઆરામમાં રહો છો. સોનાની પુતળી જેવી આપની કન્યા ઉપર એક પશુ હાથ ઉઠાવે છે, અને આ કર્કશા દાસી આપ પર અંકુશ ભોગવી રહી છે, અને..."

આશાના પિતાએ, સુરેશની પાછળ ઉભેલા માણસોમાં રહેલ પરની પ્રસન્નતા જોઇ લીધી હોત, તો ન જાણે શું પરિણામ આવત. ત્હેમના હૃદયમાં યુવક સુરેશને માટે શ્રદ્ધા કૃતજ્ઞતાનો ઉદય નથી થયો એમ કહેવાથી સત્યનો ઉચ્છેદ થએલો ગણાશે પણ ચાકરોની સમક્ષ એક ૧૫ વર્ષનો છોકરો પોતાનું અપમાન કરે તે વાત પણ ત્હેમના ક્રોધ

ખમાં ખુબ ખુંચી રહી હતી. ઘણાજ ક્રોધથી ત્હેમણે કહ્યું, ", છોકરા! ત્હને ખબર છે કે તું કોની સાથે વાતચિત કરી રહ્યો છે?"

સુરેશ તીરસ્કાર યુક્ત હસ્યો અને બોલ્યો, "ઘણીજ સારી રીતે "

આશા અત્યારસુધી સુરેશની ગોદમાં હતી. હવે પોતાના પિતાનો હાથ પકડી ત્હેની પાસે જવાની ચેષ્ટા કરવા લાગી—ત્હેના તરફ જોઇ રહી પિતાએ બાલિકાની આંખોના કટાક્ષનો મર્મ જાણી લીધો; બાલિકાની જીત થઇ પોતાના પર ઉપકાર કરનાર સુરેશપર ત્હેની ફરી શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઇ ત્હેણે કહ્યું, " ત્હમે સારા ઘરના માણસ લાગો છો. ઠીક મ્હારે ઘેર ચાલો. "

સુરેશે નમસ્કાર કરી કહ્યું, "ક્ષમા કરો. મ્હારી એક વિનંતિ છે આ સોના જેવી પુતળીને કોઈ કષ્ટ ન આપે એ ધ્યાનમાં રાખજો."

આશા પિતાની પાછળ પાછળ ચાલી ગઇ. સુરેશ ચાલી ગયો. ઘરની બ્હારીમાંથી તે ત્હેને નીરખી રહી ત્હેના શબ્દો ત્હેના કર્ણમાં ગુંજારવ કરી રહ્યા,—સોનાની પુતળી—પુતળી—પુતળી.

(૨).

થોડા વખત પછી સુરેશને ખબર પડી કે આશાના પિતાનું નામ કાંતિપ્રસાદ હતું તેઓ ત્યાંના ડેપ્યુટી માજીસ્ટ્રેટ છે. આશા ત્હેમની મૃતપત્નિની કન્યા હતી. મતિલાલ ત્હેમની બીજી સ્ત્રીનો માબાપ વિનાનો ભાઇ હતો. મતિલાલ કોઇ એક સ્કુલમાં ચોથા ધોરણનો અભ્યાસ કરે છે સુરેશ પોતાની રજા ગાળવા અહીં આવ્યો હતો. તે કલકત્તામાં અભ્યાસ કરતો હતો.

એક દિવસમાં, એક ક્ષણમાં બનેલી ઘટના મનુષ્ય જીવનના પ્રવાહને કેવી દિશામાં ફેરવી નાખે છે તે કોણ સમજી શકે? આ ઘટનાનું વર્ણન કરવામાં જેટલો સમય વ્યતિત થયો ત્હેના કરતા ઘણા ઓછા સમયમાં આ ઘટના બની ગઈ આ ઘટનાનું ફળ એ આવ્યું કે કંટકનો જીવન-પ્રવાહ બદલાઈ ગયો. તે દિવસથી, આશા ઉપર અત્યંત નારાજ થયા છતાં પણ, મતિલાલ ત્હેને એક આંગળી પણ અડકાડી શકયો નહિં. પોતાની અપરમાતાનાં મ્હેણું સાંભળવી આશાપર દુર્બળ હસ્તી પિતાનો સ્નેહ ઉત્તરોત્તર વધવા લાગ્યો. જ્યારે કોઇ નજીવા કારણમાં પણ ત્હેની સ્ત્રી આશાને રોકતી ત્યારે કાંતિપ્રસાદને ઘણુંજ લાગી આવતું. એક બે વખત તો ત્હેણે પોતાની સ્ત્રીને, આશાનો પક્ષ લઇને આશાની સાથે આવો કઠોર વ્યવહાર ચલાવતાં રોકી હતી. પોતાની સ્ત્રીનાં કઠોર વાકયો સહન ન થઈ શકવાથી ત્હેમણે તે વાત પડતી મુકી.

અને આશા! પહેલાં, જ્યારે તે એકલી તળાવના કિનારા પર બેસીને આકાશ તરફ જોઇ રહેતી—એક વાદળું બીજા વાદળાને પોતાની સાથે ઘસડી જતું, સ્હવારના પ્હોરમાં આંબાના ઝાડમાં કોયલો ટહુકતી ત્યારે આશાને લાગતું કે આકાશમાં આવેલી રુપેરી નદી ઘણેજ દૂર સુધી વહી રહી છે, તેજ દિશામાં ઉગતા સોનાની થાળી જેવા બાલ-સૂર્યને તે જોતી ત્યારે તે મનમાને મનમાં વિચાર કરતી કે જે આકાશમાં આ બધું આવી રહેલું છે"

તેજ આકાશમાં ત્હેની મા રહે છે અને તેને નીરખી રહી છે, જ્યારે ત્હેની સાવકી મા અને અતિલાલ ત્હેના પર જુલમ ગુજારતાં ત્યારે ત્હેને ઘણુંજ આશ્ચર્ય થતું, અને લાગતું કે આકાશમાં રહેતી ત્હેની મા આ બે ક્રુર અમાનુષિ આત્માઓ પર અગ્નિ વરસાવી ત્હેમને કેમ નથી બાળી મુકતી ? તે દિવસ પછી એકાંતમા, આશાએ પોતાની ચાનું ચિંતન કોઇ પણ દિવસ ન્હોતું કર્યું તે દિવસનો શૌર્યતા અને જુવાનીના જોમથી ઝળકતો તે ચ્હેરો ત્હેના હૃદયમા કોરાઈ રહ્યો હતો જ્યારે ત્હેની મા પર ગુસ્સે થતી અને બડબડતી ત્યારે તે ઇચ્છતી કે તે વીરપુરૂષ આ ક્ષણેજ આવીને ત્હેની રક્ષા કરે જે વખતે તે પોતાની સ્વતમાતાના રહેવાના રહેઠાણ તરફ એકીટસે જોઇ રહેતી તે વખતે જો એક પાંદડુ પણ હાલતું તો તે પાછું વાળી જોતી અને ત્હેને ભ્રમણા થતી કે તે યુવક ત્હેને પોતાની ગોદમાં લેવા આવે છે પણ આશા જન્મ દુઃખીની છે ત્હેની માતી માફક તે પણ નિષ્ઠુર બન્યો છે, નહિતો આશાની ખબર લેવા કાં ન આવે ?

આ બિનાને છ મહિના વીતી ગયા છે, એક દિવસ પલંગ પર પડી પડી આશા રૂવે છે. રાત્રીના અંધકારમાં આશાને લાગ્યુ કે સુરેશ ત્હેની પાસે ઉભો છે અને કહે છે કે, બાલ, ભ્હીશ નહિ. " તે દિવસે આશાનો કઇ વાક ન હોતો છતાં ત્હેની વિમાતાએ શા માટે ત્હેને ખરાબ વચનો કહ્યા તે આશા સમજી ન શકી, અને પિશાચ મતિલાલ પણ ત્હેને જોઇને કેમ હસો ? ત્યારે આશા વિચારવા લાગી કે કેવું સારૂં થાત, તે મ્હારી પાસે હોત તો ?

આ સમયે ત્હેના વાંસા પર કોઇએ હાથ મુકયો આશાનું ગાભરૂહૃદય ભાગઇ ગયુ તે ઉઠી ઉભી થઇ ત્હેનો કાળો ભમ્મર કેશકલાપ અને અશ્રુભીનું સોનાના કમળ સરીખુ મ્હોં એક દેવકન્યાની ઝાંખી આપતું હતું કચેરીમાંથી પાછા ફરેલા કાંતિપ્રસાદે, પોતાની પુત્રીના ચ્હેરા પર પોતાની સ્વર્ગીય પત્નિની પવિત્ર છાયા જોઇ આશાને પડખાંમાં લઈ ત્હેણે પુછ્યું, " આશા ! બેટા ! શા માટે રૂવે છે "

હતભાગિની આશાનું હૃદય ભરાઇ આવ્યુ તે દેવ સામી પિતા સમજી ગયો, થોડી ક્ષણો ત્હેની દુર્ભાવના તેને છોડી ગઇ દેવના હાકેમને આટલા વખતે ઘરનો વિચાર કરવાનો વખત મળ્યો. આશાના આનંદની સીમા ન રહી આશા વારવાર તે અપરિચિત યુવનનું સ્મરણ કરવા લાગી, " તે પિતાનો શું છે ત્હેના વિરત્વથી પિતાને હિંમત આવી છે તે કોણ હશે ? ત્હેનું નામ શુ હશે ? " ત્હેણે પુછ્યુ 'પિતાજી તે કોણ હતા ? '

" કોને માટે પુછે છે બેટા ? "

" ત્હેને માટે જેણે મ્હને બચાવી હતી '

પિતાએ કહ્યુ, " તે કોઇ સારા માણસનો છોકરો હતો હું ત્હેને નથી ઓળખતો "

આશાને આટલા જવાબથી શાંતિ ન થઇ ત્હેણે પુછ્યું, " પિતાજી ત્હેનુ નામ શું ? "

" દીકરી ત્હેને હું નથી ઓળખતો હું એનું નામ કેવી રીતે જાણું. ત્હને એટલું બધું શું છે ? "

તે પિતાને ગળે વળગી પડી, "પિતા ! તમે મ્હને સ્નેહની દ્રષ્ટિએ જોવા લાગ્યા છો મ્હને તેથી ઘણો આનંદ થયો છે તે પણ જો આપને આવાં અધ્ધાગોળા જોત તો આપની પર ઘણુ ખુશી થાત."

"હાય ભગવાન," મેજીસ્ટ્રેટ સાહેબ વિચાર કરવા લાગ્યા," આજ પોતાની દીકરીને પ્યાર કરતો જોઈ બીજો કોઈ ખુશી થશે ? મોહમાં ફસાઈ પડી માણસ મૂર્ખ બની જાય છે નથી જાણતો કે શેના મોહમાં પડી આ પુનર્લગ્ન કર્યું હતું ?'

આશાની ગતમાતાનું સુંદર મ્હો કાંતિપ્રસાદના હૃદયપટ પર ખીલી ઉઠ્યું, અને તેઓની આંખોમાંથી નીસરી પડેલાં બે અશ્રુબિંદુ મોતીની માફક ચળકવા લાગ્યા.

(૩).

આશાની ઉમ્મર આ વખતે ૧૮ વર્ષની છે, ત્હેના મ્હોનો ભાવ વધારે મ્લાન થઈ ગયો છે પણ તે ચ્હેરો આજ વધારે કાંતિમાન ભાસે છે આજ આશાના લગ્નનો દિવસ છે, કલકત્તાના એક વિશાળ મકાનમાં આશા પાંચ વર્ષ પહેલાંની ઘટના યાદ કરી રહી છે આ પાંચ વર્ષના સમયમાં આશા પોતાના પિતા સાથે ઘણા શહેરોમાં ફરી આવી છે, પણ તે તે ચ્હેરાને ન ભૂલી શકી. ઘણીજ મુશ્કેલીથી કાંતિપ્રસાદે આશા માટે એક એમ. એ એલ. એલ. બી વરને શોધ્યો છે આશા વિચારતી કે ત્હેણે પણ એમ. એ ની ઉપાધી મેળવી હશે આજે તે જો અહિ હોત તો આશા માટે આવો સુંદર વર પસંદ કરવામાં આવ્યો છે એ જોઇ ઘણો ખુશી થાત

બે પ્રહર પછી આશાને ઉંઘ આવી ગઈ રાતમાં ત્હેના કાને ત્હેના પિતાનો સ્વર પડ્યો પિતા ઘણુજ કંટાળાથી કહેતા હતા. "હવે તો દુખી ના કર હું એને લગ્ન કરી સાસરે વળાવીશ"

ત્હેની (આશાની) મા ઘણુંજ ગુસ્સામાં બોલી, જો હું દુઃખ દેતી હોત તો આજ દિકરીને સાસરે ન વળાવી શકત. મ્હારે તો કાંઇ છોકરૂં છૈયું નથી તો પછી બીજાને શા માટે દુઃખ દઉં ?"

ત્હેના પિતાએ કહ્યું "આજના શુભ દિને તો ઝગડો કરવો રહેવા દે."

આશાની માતાનો સ્વર એકદમ ચઢી ગયો. ત્હેની સાથે રૂદન પણ શરૂ થયું ઘેર નોતરેલા સબાન્વિત સદ્‌ગૃહસ્થો આવ્યા હતા, તેઓ પણ આ સ્થળે આવી પહોંચ્યા. ગૃહિણીએ મરવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરી પતિએ પણ પત્નીનું અનુકરણ કર્યું અંતમાં સર્વ શાંત થયું

પણ આ બનાવથી આશા ઘણી દુઃખી થઇ ત્હેના લગ્નના દિવસે પણ શાન્તિ નહિ ! જ્યારે પિતા મ્હારા પોતાના નહોતા ત્હેના, ત્યારે તે સુખમાં રહેતી. દુર્ભાગ્યની કંઇ સીમા છે ! જે ત્હેનો આદર કરે છે તેજ દુઃખી થાય છે. આથી તકીયામાં પોતાનું મ્હો છુપાવી ત્હેણે પોતાના જીવન સાથી અશ્રુનો આશરો લીધો.

પરંતુ લગ્ન સમયે ત્હેનું હૃદય કંઈક નવીન પ્રભાવથી ઉલ્લાસીત બની ગયું. ત્હેને લાગ્યું કે કોઈ ત્હેના કાનમાં કહી રહ્યું છે કે આજનું રોવું ત્હાઈજ છેવટનુંજ છે હવે ત્હારે કોઈ દિવસ રડવું નહિં પડે. પણ આશાએ પોતાની આખોનો વિશ્વાસ ન કર્યો.

(૪)

સાસરીયામાં પોતાને કઈ જાતનો આદરસત્કાર મળશે તે માટે પ્રથમ તો ત્હેને ચિન્તા થઈ પોતાના સૌન્દર્યના વખાણ થતા ત્હેણે સાંભળ્યાં નહિ, તે એક નિર્લજ સ્ત્રીની માફક પોતાની પ્રથમ રાત્રીનું રટણ કરવા લાગી તે મનમાં વારવાર પોતાના ઇષ્ટ દેવનાનું સ્મરણ કરવા લાગી, હે ઈશ્વર આ મ્હારો ભ્રમ હશે તો ? જો સ્વપ્ન હશે તો મ્હારો ક્યાંઈ આરો નથી, ઈશ્વર રક્ષા કર."

શયનગૃહમાં રાખેલાં ફુલોની સુવાસથી ત્હેને શાંતિ ન થઈ. તે સ્થીર ચિત્તે પતિની રાહ જોવા લાગી.

સ્વામીએ ગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો આશા એક દૃષ્ટિથી ત્હેને નિરખી રહી. જે મૂર્તિનું તે પાંચ વર્ષથી ધ્યાન ધરી રહી હતી ત્હેને ઓળખવામાં શું ભૂલ થાય ? તે ચ્હેરા પર સુખ આવી ગઈ હતી. તે ચ્હેરો ઉજ્વલ થયો હતો. પોતે સ્વપ્ને પણ સુખી થશે, એમ ત્હેને આશા નહોતી. આજે ત્હેણે ફરી દર્શન દીધું છે તે ત્હેનો સ્વામી થયો છે. હવે તે ચીરકાળ ત્હેના આશ્રયમાં ત્હેની પત્નિ તરીકે રહેશે અશક્ય શું છે ? તેજ ગૃહનાં તેજ ફુલોમાંથી તેને પારિજાતક પુષ્પની સુગંધિ આવવા લાગી જાણે કે ધરતા ઝાંખા દિવામાં સેંકડો સૂર્યનો પ્રકાશ દેખાવા લાગ્યો સુરેશની સાથે આંખ મળતાં ત્હેણે શરમથી મ્હોં વસ્ત્રમા છુપાવ્યું.

લગ્નને દિવસે સુરેશ કાંતિપ્રસાદને ઓળખી ગયો હતો, તે સમજી ગયો હતો કે કાંતિ પ્રસાદની નમાઈ દિકરી સાથે ત્હેનાં લગ્ન થવાના હતા શુભ દૃષ્ટિને સમયે ત્હેણે આશાને ઓળખી હતી આશા ત્હેને ઓળખવા છતાં પણ પોતાનું એવું સૌભાગ્ય હોય, તેમ માની શકતી નહોતી

સુરેશે ધીરે ધીરે શય્યાની પાસે આવીને પૂછ્યું, "આશા, ઓળખાણ પડે છે ? તે દિવસનો પ્રસંગ યાદ આવે છે ?"

આશાનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું, તે બોલી ન શકી. માથું નમાવી ત્હેણે સવાલનો જવાબ આપ્યો.

આ સમયે આશાના પરવાળા જેવા ઓષ્ટપર ચુંબન કર્યું

વાંચક પછી શું બન્યું ? ચાલરે ચાલ, કાંઈપણ ગયો ? આપણને એ પ્રેમી યુગલની પ્રેમ કથા જોવાનો યા સાંભળવાનો હક્ક નથી, એને એકાંતજ સેવવા દે.*

---

* શ્રી જલાલાદાસકર્મોની એક વાતનો અનુવાદ

સરોજ.

લેખકઃ બ્હેન શ્રી લીલાવતી.

રાત્રીના નવ વાગ્યા હતા, હું મ્હારા ઓરડામાં બેઠો બેઠો વાંચતો હતો, વાંચતાં વાંચતા વિચાર આવ્યો કે સરોજ શું કરતી હશે? હું ઉઠયો ને સરોજના ઓરડામાં ગયો, મ્હેં જઇને જોયું તો સરોજ સ્થિરતાથી બેસી કાંઇ પુસ્તક વાંચતી હતી. વાંચતા વાંચતા ત્હેના મુખ ઉપર થતા ફેરફાર સ્પષ્ટ જોઈ શકાતા હતા, જોનાર માણસને જરૂર એમ લાગે, કે તે વાંચવામાં ત્હેને બહુજ આનન્દ આવે છે

મ્હેં કહ્યુંઃ "શું કરે છે સરોજ?" સરોજે એકાએક મ્હારા શબ્દો સાંભળી, મ્હારા સામું જોયું, અને જોઇ ઉભી થઇ.

આવો મોટા ભાઈ! એમ કહી તે મ્હારી પાસે બેઠી, અને હાથમાંનું પુસ્તક મ્હારા હાથમાં આપ્યું, મેં જોયું કે તે ગીતા હતી.

બ્હેન! ગીતા એ ઘણું સારૂં પુસ્તક છે, અને ખાસ વાંચવાલાયક છે. ત્હેની અંદર કૃષ્ણ પરમાત્માએ દરરોજ સારો ઉપદેશ આપેલો.

સરોજે કહ્યું, મોટા ભાઇ, ગીતા એ બહુ અઘરૂં પુસ્તક છે, અને ત્હેની અંદર એવું તો તત્વજ્ઞાન રહેલું છે, કે સાધારણ માણસોથી તે સમજી શકાય તેમ નથી, અર્જુન જેવા મહાત્મા પુરૂષને પણ જલદી ન સમજાયું તો આપણે કેવી રીતે સમજી શકીયે!

મ્હેં કહ્યું, ખરૂં છે, બ્હેન! ત્હેની અંદર બહુ ગુઢ રહસ્ય રહેલું છે, અને તેથી ગીતા તે અત્યારે સર્વમાન્ય પુસ્તક છે, ગીતા-જેવું એકે પુસ્તક દુનિયામાં નથી, અને થશે પણ નહિ. ખરેખર તે જ્ઞાનનો એક ભંડાર છે. સાધારણ માણસોથી સમજી શકાય તેવું નથી

સરોજે કહ્યું, મોટા ભાઇ! જો કે સમજી શકાય તેવું નથી, એક પાનું વાંચીયે, ત્યા પહેલા પાનામાં શું વાંચ્યું તે ભૂલી જવાય છે પરન્તુ મ્હને તે વાંચતાં બહુ આનન્દ આવે છે. ખરેખર તે વાંચતા મને તો એમજ થાય છે, જાણે કે કોઇ દીવ્ય ભૂમીમાં હોઉં, આનન્દ સાગરમાં ડુબી ગઇ હોઉં, તેવો અનુભવ થાય છે તે વખતે તો જાણે આ સૃષ્ટી ઉપર જ નહી. આખી પૃથ્વીમાં હું એકલીજ હોઉં તેમ લાગે છે. ગીતા એ આપણા માટે અમુલ્ય ખજાનો છે.

સરોજનાં આ વચનો સાંભળી, મ્હને બહુ આનન્દ થયો. શું સમજ્યા વિના આવો અનુભવ થાય કે!

મ્હેં કહ્યું, સરોજ બ્હેન! તારી સમજ શક્તિ ઘણીજ સારી છે, પ્રભુ ત્હને વધારે આત્મબળ અને મનોબળ આપે, એવી મ્હારી પ્રાર્થના છે. અને ત્હારી સદ્બુદ્ધિમાં વધારો કરે, એજ મ્હારી માગણી છે.

સરોજે કહ્યું, મોટા ભાઇ! મ્હને કાંઇપણ સમજવામાં આવતું હોય, અને મ્હારામાં સદ્બુદ્ધિ હોય, તો તે તમારોજ પ્રતાપ છે, મોટાભાઇ! તમે ન હોત તો, મ્હારી કેવી સ્થિતી થાત તે કહી શકતી નથી. બીજા માણસો કેવા છે તે તો તમે જાણો છો, તેઓનું વર્તન કાંઇ તમારાથી અજાણ્યું નથી.

મ્હેં કહ્યું, બ્હેન! ત્હને ત્હેની અસર નથી થઇ, તે ત્હારૂં પૂર્વ જન્મનું સુકૃત હોવાથી જ હું શું કરૂં! હું તો માત્ર નિમીત્ત ભૂત છું. પરન્તુ મ્હારો પ્રયત્ન સફળ થયો છે, તેથી મ્હને બહુજ આનન્દ થાય છે. ત્હારા માટે મ્હને બહુ વિચારો થયા કરે છે

સરોજે કહ્યું, મોટા ભાઇ! સારે રસ્તે ચલાવનાર પણ કોઇક જોઇયે તો ખરૂંને? બીજાની પાસેથી આ સમયમાં જ્ઞાન લઇ શકાય તેવું નથી, કારણ માણસો નીન્દા કરેછે મ્હારા ગુરૂ તો તમેજ છો. તમારાં વચનો મ્હને શિરસાવદ્ય છે આમ કહેતાં ત્હેની આંખમાં આંસુ આવ્યાં, અને મ્હારૂં હૃદય પણ ત્હેના આ બોલવાથી પોચું થયું.

મ્હેં કહ્યું, સરોજ! ત્હારી મ્હારા ઉપરની શ્રદ્ધાજ ત્હને ફળે છે, બીજું કાંઇ નથી. બ્હેન! પરમાત્મા ત્હારૂં કલ્યાણ કરો ઠીક બ્હેન વખત બહુ થઇ ગયો છે, હું જાઉંછું અને તું પણ હવે સુઇ જા. રાત્રે બહુ વાંચવાથી, આંખને નુકશાન થવા સંભવ છે

વારૂ! મોટા ભાઇ! આવજો, સવારે હું તમને મળીશ. હું મારા ઓરડામાં આવ્યો, સરોજે પણ ત્હેના ઓરડાનાં દ્વાર બન્ધ કર્યાં કોણ જાણે શાયે કારણથી આજે નીદ્રાદેવીયે મ્હારો ત્યાગ કર્યો હતો. આજે મ્હને સરોજનાજ વિચાર આવ્યા કરતા હતા. ક્યાં પહેલાંની સરોજ ને ક્યાં અત્યારની?

સરોજ મ્હારી ન્હાની બ્હેન છે, ન્હાનપણથીજ ત્હેનું મગજ ઘણું તીવ્ર છે, યાદદાસ્ત પણ સારી છે સરોજ ન્હાની બે વર્ષની હતી, ત્યારથીજ માતૃ સુખથી વિમુખ થઇ છે મ્હારી ઉંમર તો મોટી હતી. આ બ્હેન ઉપર મ્હને બહુજ વ્હાલ છે નિર્દોષ સરોજની નિર્દોષ વાતો મ્હને બહુ ગમે છે, તે ક્યારેય આળસુની પેઠે બેસી હોતી નથી, કાંઇ ને કાંઇ તો કરતી જ હોય. તેને વાંચવાનો વધારે શોખ છે, હુન્નરનું કામ પણ જાણે છે, તેનો સ્વભાવ ઘણોજ માયાળુ અને સાથે દયાળુ પણ છે, કોઇ માણસને દુઃખી જોઇ શકતી નથી, એક સ્ત્રીજાતીની અંદર હોવા જોઇતા સર્વ ગુણ ત્હેનામાં છે, પરન્તુ ત્હેને આ સંસારમાં આવીને દુઃખનોજ અનુભવ કરવો હશે તેમ લાગે છે

સરોજ આઠ વર્ષની થઇ, અને અમારી જ્ઞાતીના કુરીવાજને લઇને ત્હેનાં લગ્ન બાળસમે કરવામાં આવ્યાં, બાર વર્ષે મ્હારી બ્હેન સરોજ વૈધવ્ય દશાને પ્રાપ્ત થઇ, કહો ત્હેને શું દુઃખ બાકી રહ્યું? ત્યારથી મ્હેં સરોજને હાથમાં લીધી. ત્હેને સતમાર્ગે ચ્હડાવવા મ્હારી તીવ્ર ઇચ્છા થઇ, બાર વર્ષની નિર્દોષ સરોજ શું સમજી શકે, કે વૈધવ્ય દશાનું દુઃખ કેવું છે, અથવા તો લગ્ન સમ્બન્ધ શું છે, ત્હેની દરેક નિર્દોષ ઇચ્છાઓ પૂરી પાડવા મ્હેં નિશ્ચય કર્યો હતો. સરોજને મ્હારા ઉપર બહુજ પૂજ્યભાવ હતો, મારૂં કહેલું ત્હેને ખોટું લાગતુંજ નહીં. ત્હેને મ્હારા ઉપર દૃઢ શ્રદ્ધા હતી, અને તેથીજ હું ત્હેને માટે પૂરતી કાળજી રાખતો. કોઇ કોઇ વાર તો પોતાની સ્થિતી માટે જેને ભાન નથી, તેવી સરોજ એવા વિચિત્ર પ્રશ્નો પૂછતી, કે જેથી ત્હેને જવાબ આપવા હું અસમર્થ થતો અને કહેતો કે સરોજ! તું મોટી થઇશ એટલે હું સમજાવીશ, અથવા તો તું ત્હારી મેળેજ સમજીશ. તેનું વર્તન જોઇને હું ખુશી થતો, અને ત્હેનું નિર્મળ મન જોઇને ત્હેના ઉપર બહુ લાગણી થતી.

સરોજ પન્દર વર્ષની થઇ ત્યાંસુધી તો તદ્દન નિર્દોષ અને દુનિયાના કડવા અનુભવથી

અજાણી હતી, ત્હેના આનન્દી ચ્હેરા ઉપર કોઇ વાર ઉદાસીનતાના ચીન્હ જણાતાં નહીં. પરન્તુ ત્યાર પછી ત્હેની સ્થિતીમાં ફેર પડતો ગયો, ત્હેને ઘણીવાર એકાન્તમાં આંસુ સારતી જોતો, ત્હેનું અખંડ આનન્દીત મુખડું હવે પહેલાં જેવુ રહ્યું નહોતું. બ્હેનની આવી સ્થિતી જોઇ મને પણ બહુ લાગી આવતું, અને મ્હારાથી પણ રડી જવાતું સરોજને ન સમજ પડે, તેવી રીતે હું ત્હેને સંસારની અસત્યતા માટે સમજાવતો, અને વૈરાગ્ય તરફ દોરતો. અને તે પણ ઘણી આતુરતાથી સાંભળતી, અને સમજી જતી. ને સમજણ ત્યાં પૂછીને ખુલાસો કરતી.

સરોજ અત્યારે મોટી થઇ છે; અને સંસારની અસત્યતા માટે ત્હેને ખાત્રી થઇ ગઇ છે સુખ અને દુઃખ તો દેહના ધર્મ છે, આત્માને કાંઇ છે નહીં, મનથીજ બધું અનુભવાય છે, એમ સમજે છે આત્મા તો અજર અમર અને નાશ રહિત છે. સરોજ રોજ સવારે મારી પાસે આવીને બેસે છે, અને ત્હેને થતી શંકા માટે મને પૂછે છે.

ધર્મભગ અર્ધ રાત્રી વિત્યા પછી, હું નિદ્રાવશ થયો. પ્રાત કાળે સ્નાન–સંધ્યાદીથી પરવારી સ્વસ્થ બેઠો હતો તેટલામાં સરોજ આવી સરોજ અત્યારે પહેલાંની સરોજ નહોતી, મ્હને તો ત્હેને માટે અભીમાન હતું, મ્હારી બ્હેનને માટે હું મગરૂર હતો.

સરોજે કહ્યું, મોટા ભાઇ ! મોટા મોટા મહાત્માઓ ત્યાગને વખાણે છે, પણ શું એવી રીતે કોઇ પણ ચીજનો ત્યાગ કરવાથીજ માણસો ઇષ્ટ વસ્તુને મેળવી શકતાં હશે ? બ્હારથી ત્હેનો ત્યાગ કરે, ને ચિંતન તો ત્હેનુંજ હોય, તો તે શું ત્યાગ કહેવાય કે ? એમ તો નજ હોય. ત્યારે તે ત્યાગ કેવો હશે ?

મ્હે કહ્યું, બ્હેન ! મહા પુરૂષો ત્યાગને વખાણે છે ખરા, પણ તેઓ એમ નથી કહેતા કે સર્વ વસ્તુનો ત્યાગ કરો. તે તો એમજ કહે છે, કે વસ્તુ તરફનો ત્હમારો પ્રેમ ખેંચી લ્યો, એટલે ત્હેના જવા આવવાથી ત્હમને દુઃખ ન થાય. મનથી કરાયેલો ત્યાગ એજ ત્યાગ છે. બાહ્યવૃત્તીથી ત્યાગ કરે, અને ચિન્તન તેનુંજ થયા કરે, તે તો ત્યાગ કહેવાયજ નહીં ત્યાગ કરેલી વસ્તુનું સ્મરણજ થવું ન જોઇયે, અને કદાચ થાય તો, ત્હેને વિસરી જવા પ્રયત્ન કરવો.

સરોજે કહ્યું, બરાબર છે મોટા ભાઇ ! હવે મ્હને યાદ આવ્યું, જુઓને ભર્તૃહરી અને મત્સ્યેન્દ્રના સંવાદમાં મત્સ્યેન્દ્રે કહ્યું છે, કે વસ્તુ તજી દેવી, તે કરતાં વસ્તુ તરફનો પ્રેમ તજવો, એ તદ્દન જુદીજ વાત છે, અને તજેલી વસ્તુનું સ્મરણ તો ન કરવું, પણ ત્હેનું સ્મરણ કરાવે, તેવી બીજી વસ્તુનો પણ ત્યાગ કરવો, એવી એક વાર ત્હમેજ મ્હને હેમાચાર્ય અને એક રાજાની વાત કરી હતી, તે મ્હને બરોબર યાદ નથી, પણ તેમાં તેજ ભાવાર્થ હતો.

મોટા ભાઇ ! તેવા મહા પુરૂષોને ધન્ય છે, કે જેઓ રાગદ્વેષ રહિત થઇ, આસકતી વિનાના, સમદ્રષ્ટીથી, બધાં કાર્યો કરે છે જેને માન અને અપમાન સરખાંજ છે સદાચરણી અને દુરાચરણી ઉપર પણ ત્હેને સમદ્રષ્ટી છે. મોટા ભાઇ ! તમે પણ ઘણીવાર એમજ કહો છો, કે કોઇ પણ માણસનો તીરસ્કાર કરવો નહીં. મ્હારાથી તો તેમ નથી થતું, કોઇ દુષ્ટ આચરણ વાળા માણસોને જોઇ, મ્હને ત્હેના ઉપર બહુ કંટાળો આવે છે પરન્તુ મ્હને આશા છે, કે ભવિષ્યમાં ત્હમારા કહેવા પ્રમાણે કરી શકીશ.

લગ્ન-વિક્રય.

લેખકઃ—બ્હેન સૌ. "સા."

૧.

આપણા દેશમાં લગ્ન વિક્રયનો ત્રાસ ચારે બાજુએ દૃષ્ટિએ પડે છે. લગ્નના વિક્રયની મૂળ ઉત્પત્તિ શી રીતે થઇ તેનો પ્રથમ આપણે વિચાર કરીએ આર્યોના ધાર્મિક ગ્રંથોમાં દાન કરવાની અનેક રૂઢિઓ કહેલી છે. તેમાં કન્યાદાનને પણ ઉત્તમ દાન તરીકે ગણેલું છે. કોઇ પણ વખતે દાન અર્પણ કરતી વેળાએ કાંઇ પણ દ્રવ્ય આપવું પડે છે અને તે આપનારની યથાશક્તિ આપવું જોઇએ, એવી આપણી સ્પષ્ટ આજ્ઞા છે. વિક્રયની ઉત્પત્તિ કન્યાદાનમાંથી લાગે થઇ છે!

વેદકાળના ઇતિહાસ ઉપર વિશ્વાસ રાખીએ તો એવું જણાય છે કે તે વખતે આર્ય લોકોની સંખ્યા ઘણી થોડી હતી, અને તે વધારવાને માટે ધર્મગ્રંથ રચનારા ઋષિઓ કન્યા હોય તેણે અન્યને અર્પણ કરવી એવો નિયમ ઘડ્યો અને આ નિયમને પુષ્ટિ આપવા માટે તેને કન્યાદાનનું સ્વરૂપ આપ્યું. દાન દક્ષિણાવિના પરિપૂર્ણ ગણાય નહિ, તેથી કન્યાદાનની સાથે અમુક દ્રવ્ય આપવાનો રિવાજ દાખલ કરવામાં આવ્યો. અને પવિત્ર કન્યાદાનનું મહત્વ અપૂર્વ ગણ્યું. અને તે ગણાવુંજ જોઇએ કારણકે પત્ની પોતાનું અર્ધું અંગ બને છે તે અર્ધઅંગ પોતાને અર્પણ કરી તેને ગૃહસ્થાશ્રમી બનાવવાનું કાર્ય પોતે ગ્રહણ કરવું, એ કાંઇ ન્હાની સૂની કે રમતની વાત નથી! સર્વ આશ્રમમાં શ્રેષ્ઠ એવા ગૃહસ્થાશ્રમની પ્રાપ્તિ જે દાનથી થાય છે તેની યોગ્યતા કાંઇ કમી તો નથીજ.

પ્રાચીન ઇતિહાસનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરતાં એકંદરે કન્યાદાનનો ઉચ્ચ હેતુ છે એતો નિર્વિવાદજ છે, પણ આધુનિક કાળમાં તે એટલો બધો નીચ બની ગયો છે કે તેની કાંઇ હદજ રહી નથી. પૂર્વે કન્યાદાનના દક્ષિણા આપવાનું દાન આપનારાની ઇચ્છા પર અવલંબેલું હતું અને હાલમાં તે લેનારાના ઇચ્છાપર અવલંબેલું છે.

વિક્રયના બે પ્રકાર છે. (૧) કોઇ પુત્રીનો વિક્રય કરે છે અને (૨) કોઇ પુત્રનો। પુત્રીનો વિક્રય કરનારાઓ માત્ર પોતાના સ્વાર્થ ખાતર મન માનતા દામ મળ્યાં એટલે ગમે તેવા પુરૂષ સાથે પુત્રીનાં ભાવિ સુખદુઃખનો કાંઇ પણ વિચાર કર્યા શિવાય લગ્ન સંબંધ બાંધે છે. અને તેમાંથી પુત્રી વ્યભિચારી બને છે, અને અલ્પકાળમાં વૈધવ્ય પામે છે કારણ કે એવાં લગ્નો બહુધા ૬૦ કે ૭૦ વર્ષના વૃદ્ધ સાથેજ થાય છે, એવા નર રાક્ષસો આપણા સમાજમાં કાંઇ કમતી નથી. અને એવા અધમોએજ સ્ત્રીઓની અધોગતિ કરી દેશોન્નતિમાં આ પ્રકારનો અંતરાય નાંખેલો છે.

બીજો પ્રકાર કન્યાના પિતા પાસે દ્રવ્ય લઇ વર વિક્રય થાય છે તે છે. એનાથી પણ કાંઇ ઓછી હાનિ સ્ત્રીઓને થતી નથી. અમુક પૈસા કન્યાના પિતા પાસે લેવાના ઠરેલા હોય અને અમુક મુદતમાં તે ન આપી શકે તો કન્યા બિચારી જન્મ પર્યંત પિતાના ગૃહે રહે છે અને કેટલીક કન્યાઓ તો લગ્ન પહેલાંએ વર વિક્રયના રિવાજને લીધેજ મરણ પામેલી છે અને તેનું પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ દેવી સ્નેહલતા બાળીમઇ તે છે. હાલના જમાનામાં જેમ વર

વધારે ભણેલો હોય તેમ તેની કીમત વધુ ઉપજે છે! આ એક પ્રકારની સુધરેલી અને ફેશનેબલ ભિક્ષાજ છે! એ ઉપરાંત કન્યાના પિતાને હમ્મેશ ચિંતા રહે છે કે કન્યાને યોગ્ય વર મળશે કે નહી? અને જેમનો ત્રાસ બને તેમ થોડે પૈસે વર મળે એવુ પુત્રીનાં માબાપો ઇચ્છે છે. અને યોગ્ય પતિ વિનાના દીન જીવનની સાર્થકતા અપૂર્ણ રહી જાય છે. એનું એક સાચુ બનેલું દૃષ્ટાંત નીચે આપુ છુ.

૨.

એક વખત હું આગગાડીમાં મુસાફરી કરતી હતી ત્યાં મને એક સ્ત્રી મળી. અરસપરસ વાતચીત કરતાં તેણે પોતાની હકીકત કહી. તે નીચે આપું છુ. " હું એક ઉચ્ચ કુટુમ્બની પુત્રવધૂ છું અમારામા વરને કન્યાનાં લગ્ન વખતે અમુક દ્રવ્ય આપવાનો રિવાજ છે. મારા પિતાની સ્થિતિ સાધારણ હતી. એટલે વધુ પૈસા તેઓ આપી શકે તેમ નહોતું. છતાં એક ઉચ્ચ કુટુમ્બના છોકરા સાથે મારાં લગ્ન કરવામાં આવ્યાં. મારા પતિની ઉમ્મર અત્યારે ત્રેવીસ વર્ષની છે પણ તેઓ શરીરે એટલા નબળા છે કે જો તમો તેમને જુઓ તો એક બાર વર્ષના બાળકજ ધારો. જન્મથીજ શરીર એવુ નબળુ હોવાથી તેઓ કાંઇ પણ ભણી શક્યા નથી. અને હાલમાં કાંઇ પણ ધન્ધો તેઓ કરતા નથી અને ભવિષ્યમાં થશે પણ નહી, એમ લાગે છે! કેટલાયે વૈદ્યો અને ડોક્ટરોની દવા કરી પણ તેમનું શરીર સુધરતું નથી. વળી તે ઉપરાંત હું તેમની સાથે સ્હેજ પણ બોલુ તો તુર્તજ કહેશે "બેસ કુતરી! તું શું સમજે!" અને કોઇ કોઇ વખત તો સોટીઓનો માર પણ પડે છે. હાથમાં પુસ્તક કે કાગળ ઝાલવાની સખ્ત મના છે. મારા માતા પિતાએ મારાં લગ્ન વખતે મારાં ભવિષ્યનો લેશ પણ વિચાર કર્યો નહી. ખરેખર બ્હેન મારી જીન્દગી તો વ્યર્થજ છે. પિતાએ ભણાવીગણાવી, સારી રીતે લાલન-પાલન કર્યું. અને લગ્ન જેવાં પવિત્ર કાર્ય માટે કાળજી ન રાખી! એ શું આ વિષયનું જ પરિણામ છે. જીવન ઉપર કંટાળો આવ્યો છે અને આત્મહત્યા કરૂં એમ થાય છે. પણ વળી લોકો કાંઇક મારાં પવિત્ર ચારિત્રને કલંક લગાડે, એ ભીતિ રહે છે. મારાં માતા પિતાએ મારાં ભવિષ્યનો વિચાર ન કર્યો, અને મારાં સાસુ સસરાએ પોતાના પુત્રનો વિચાર ન કર્યો કે પોતાને કમાઇને ખાવાના વાંધા છે, ત્યાં આપણી પુત્રવધૂને એ શું સુખ આપશે! મારાં ઘરનાં સર્વ માણસો મને શંકાશીલ દૃષ્ટિથી જુએ છે અને હું કામ પ્રસંગે ગમે ત્યાં જાઉં ત્યાં પણ મારી પાછળ છૂપી દેખરેખ રાખવામાં આવે છે! આવા રિવાજોની ભોગ થઇ દુ:ખી થતી સ્ત્રીઓ જ્યાં સુધી સુખી થાય નહીં ત્યાં સુધી આર્યાવર્તની ઉન્નતિ થાય એમ હું માનતી નથી."

આપણા સમાજની આવી સ્થિતિ હોવાથી જગતમાં અપયશ અપાર થાય છે, અને આપણું કોઇ પણ ઠેકાણે માન પડતું નથી. પાશ્ચાત્ય લોકો આપણને બાળકોનો વેપાર કરનારા જંગલી લોકોને નામે ઓળખે તો તેમાં શું નવાઇ? આપણી બુદ્ધિ, આપણા આચાર વિચાર, આપણી સમાજ રચના પ્રાચીન કાળમાં જેવી શ્રેષ્ઠ હતી તેવી પુન: બનાવવાને આપણી અયોગ્ય સામાજીક રૂઢીઓનો નાશ ન થવો જોઇએ. આપણું આર્યતેજ સમસ્ત જગતમાં પ્રકટાવવુ હોય તો આપણે સર્વ હાનિકારક રીતરિવાજોનો ત્યાગ કરી જીવનને સુશિક્ષણથી સંસ્મરી બનાવવી જોઇએ!

" કર્તવ્ય નિષ્ઠને ? "

હું એક સ્નેહમયી છું, મ્હારી બે વિદુષી બ્હેનોએ સ્નેહ-સેવા (શિક્ષિકાપણું) સ્વીકારી છે. તેઓ સાહિત્ય અને કળાની વિલાસીની છે, શિવણ અને ભીંત-ભાતનું કાર્ય મ્હાંગંથી પણ ઘણીજ સારી રીતે કરી શકે છે. સેવા બજાવવામા તો તેઓ ઘણીજ ઉત્તમ સેવિકા છે. કર્તવ્યક્ષેત્રને ફળદ્રુપ બનાવી 'જેની ફોરમ ચોમેર મ્હેકાવે છે. પરન્તુ ચન્દ્રમાં પણ કલંક મનાય છે ને ? લેહિ-ઇર્ષાળુ લોકો સ્વચ્છતામાં પણ ડાઘા ખોળે છે, તેમ મ્હારી આ વિદ્યાવિલાશીની સહીને પણ થયું ! તેમના કર્તવ્ય દેશમા ઉત્તરોત્તર ધુમકેતુઓ ઉગવા-કનડવા લાગ્યા !

બન્ને બ્હેનો મુખ્ય અને ઉપશિક્ષિકા, તરીકે પોતાના પિતૃગામે બાલિકાના-ઉદ્યાનમાં પોતાને પ્રાણપ્રિય એવી સ્નેહ-સેવા બજાવતા હતાં, કર્તવ્યના ઉત્સાહમાં તેઓ પોતાની ફરજ અદા કર્યે જતાં હતાં, ત્યાં અચાનકજ ધુમકેતુ દેખાવા લાગ્યા ! ગામમાં કહેરના દુશ્મન, ઉભાઉભળા જોવા-પૂછવા વિનાના ધુમકેતુ કોઇ-કોઇ વાર ઉગતા, તે આ વખતે પણ ઉગ્યા ! અને એ ચડળી મંડળી તે પવિત્ર કાર્ય કરનાર કર્તવ્યનિષ્ટ શિક્ષિકાને કનડગત કરવા માંડી - એ સમૂહ "નખોદીઆ નિન્દાખાનું"એ નામે પ્રચલિત છે ધુમકેતુ પણ નખોદજ વાળે છે ને ?

ધીમે ધીમે એ 'નખોદીઆ 'ઓએ પ્રત્યક્ષ પોત પ્રકાશવા માંડયું ! જેમાં ખાતાને ' દોભાવાની જરૂર પડી-ત્ત્પાસ ! તજવીજ કરનાર ઉપરી સાહેબને પણ ઉભય ભગિનીઓની-સત્ય હકીકત પેશ ગૃહસ્થો સ્પષ્ટ પ્રથમ તો સત્યજ દીસી આવી (!)-सत्यमेव जयते ?

દેવને રિઝવવા પત્ર, પુષ્પ ચડાવાય છે પણ અંતે તો સાહેબને પણ पत्रं पुष्पं फलम् થયાં ! ભોળા બિચારા સાહેબ રિઝી ગયા ને સત્યને તિલાંજલિ આપી ! કર્તવ્ય પ્રેમીઓને રિબ વ્યા રખડાવ્યા ! ઉપરી અધિકારી તો માત્ર કર્ણગામીજ હોય છે ને ? " મજુર છે " કરી દીધું અને બે વ્હાલમદ મ્હારી સખીઓ વચ્ચે વિયોગના અંધકારનો પછેડો નાખ્યો ! સ્નેહ વધારે કે મેવા ? સ્નેહે પણ સાહેબે સત્યને આપી હતી તેવી ખાતા પ્રત્યે દિલસોજી બતાવી, બાળવાટિકાનું ઉર્ધ્વઉત્કર્ષન છોડી ખાતાને તિલાંજલિ આપી !

હું અનુભવિકા તરીકે વિનવું છું કે-આજે જનસમાજમા ગુરુ (શિક્ષક, શિક્ષિકા) ની કિમ્મત ઘટી છે, તેનું કારણ ખુશામત અને કર્તવ્યભ્રષ્ટતા જ છે. અલબત ખરૂં કર્તવ્ય બજાવતા અને ગુરુપદનું ગૌરવ જાળવતાં ઘણી ઘણી અડચણો નડશે ! તે સઘળી સહન કરી એક નિષ્ઠાથી આપણું કર્તવ્ય બજાવીશું, તો અન્તે આપણો જય જ છે.

कर्मण्येवाधिकारस्ते એ સત્રુજ સ્વર્ગની કુચી છે.

પુન નિવેદન કે-જ્યાં કામની યોગ્ય કદર થતી નથી, અને ઉલટાં માનભંગ થવાય છે, એવા નિમોંલ્ય (અયોગ્ય કાર્યવાહકની ન્યૂનતાને લીધેજ નિર્માલ્ય-) ઢંગધડા વિનાના ખાતાંમાં સડયા કરવા કરતા બહેતર છે કે હસતે મ્હોંયે ખાતાને તિલાંજલિ આપી, પૂર્ણ આત્મ શક્તિથી રાષ્ટ્રભાવના ઉત્તેજવી એજ શ્રેયસ્ હોઈ શ્રેયસ્કર છે

તથાસ્તુ ! પ્રભુ આ ભાવના મ્હારાં કર્તવ્યનિષ્ઠ શિક્ષક બન્ધુઓ અને શિક્ષિકા બ્હેનો જેઓની કદર નથી થતી તેવા-) નાં પવિત્ર ઉરમાં પ્રેરો ! એજ શુભેચ્છા.

મિસિસ ! માણેકજી ભલાભાઈ દેસાઈ.

विविध विचार:

ચીન દેશની સ્ત્રીઓ

અને ત્હેમના કેટલાક રીતરિવાજો.

લેખક: શ્રીયુત "વિવિત્સુ"

[કોઈ એક જાતિ વિષે બોલતાં, માત્ર ત્હેના બાહ્યદર્શન ઉપરથી જ બે બોલ લખવાથી કંઈ અર્થ નથી પરંતુ તે જાતિ સંબંધે સંપૂર્ણ હકીકત જાણવાને તો તેના બધા આચાર વ્યવહાર અને રીતી નીતિથી પણ આપણે સુપરિચિત થવું જોઈએ. તેજ પ્રમાણે ચીનદેશની સ્ત્રીઓના સંબંધમાં પણ આપણે એકદમ કશું કહી શકીએ તેમ નથી. કેમકે તેઓ શું ખાય છે, શું પહેરે છે, એ વગેરે અનેક ન્હાની બાબતો વિષે તો, એકાદ દિવસના પરિચયથી પણ આપણે કંઈક કહી શકીએ પરંતુ તેમના જીવનની વધારે ગંભીર બાબતો જેવી કે તેઓ શી રીતે પોતાનો દિવસ ગાળે છે, સમાજમાં તેમનું સ્થાન કયાં છે ? એ વગેરે વિષયો ઉપર તો માત્ર થોડાક દિવસના પરિચયથી અને બાહ્ય દર્શનથી ગ્હેણું કહી શકાય નહિ. ઘણા લેખકોનું એવું માનવું છે કે, ચીનની સ્ત્રીઓના પતિ સાથેના સહવાસને જો બાદ કરીએ તો સમાજમાં તેમનું પોતાનું કોઈ ખાસ સ્થાન જ નથી; અને તેમનું જે, કંઈ હોય છે તે બધાનો તેમના સ્વામી સાથેજ નિકટ સંબંધ હોય છે તોપણ ચીનાઈ સ્ત્રીઓ વિદેશી લોકોનો, તેમના સંબંધનો આ ઉંધો અભિપ્રાય જો સાંભળે તો તેઓ ખુશી થાય કે કેમ એ વાત સંશયગ્રસ્ત છે]

ચીન દેશમાં પ્રથમ પગ મૂકતાં જ બંદરમાં ઢીલો પાયજામો અને કુરતું પહેરેલી ચીનાઈ સ્ત્રી-કુલીઓ (મજૂરણો) આપણી નજરે પડે છે ત્યાં સ્ત્રી પુરુષોનો પોષાક લગભગ એક સરખો જ છે માત્ર સ્ત્રીના માથનું આચ્છાદન જરા વધારે હોય છે, જેથી તેમને ઝટ ઓળખી શકાય છે બંદર છોડીને ચીનદેશની અંદર આવતાં પણ જ્યાં જોઈએ ત્યાં પણ સ્ત્રી-કુલીઓ જ જોવામાં આવે છે પહાડી સ્ત્રીઓની માફક બાળકોને પીઠ ઉપર ઝોળીમાં નાખી નિશ્ચિંતતાથી તે પોતપોતાનું કામ કરી રહી હોય છે બજારમાં, રસ્તાઓમાં અને ઘાટો ઉપર સર્વત્ર ઉક્ત સ્ત્રીકુલીઓ નજરે પડે છે પરંતુ ચીનદેશના પૈસાદાર અને કુલીન વર્ગની સ્ત્રીઓ તો આપણા દેશની કેટલીક સ્ત્રીઓની માફક પડદામાં રહે છે, આ પડદો રાખવોજ જોઈએ એવો સમાજના નેતાઓનો કંઈ સખત હુકમ નથી, પરંતુ લોકોમાં સાધારણ રીતેજ એવી માન્યતા હોય છે કે, મ્હોટા ઘરની સ્ત્રીઓનું સ્થાન સામાન્ય લોકોની સ્ત્રીઓની સાથે જ રહે તે ઠીક નથી. એ સ્ત્રીઓને ઘરની અંદર પણ જોઈતા પ્રમાણમાં કામ મળી રહે છે તો પણ ગરીબની સ્ત્રીઓ જે ઘરની બહાર નીકળવું પડે છે તે તો પૈસાની તંગીને લંઈ, પેટનો ખાડો પૂરવાને માટે જ !

એક જ કુટુંબની અંદર એમ જોવામા આવે છે કે પતિ-પત્ની, ઘરની અંદર કે ઘરની બહાર સાથે બેસીને કામ કરતાં હોય છે અને નણંદ તથા કુટુંબની અન્ય સ્ત્રીઓ ઘરમાં બેસીને ગલપટ્ટો કે એવુંજ કંઈ ગૂંથી રહી હોય છે

બીજા દેશોની માફક ચીનમાં ગરીબના ઘરની સ્ત્રીઓમાં અને પૈસાદાર લોકોના ઘરની સ્ત્રીઓમાં બહુ મ્હોટો તફાવત જોવામાં આવે છે. ચીનદેશનો સમાજ દૃઢ લોકમત ઉપર પ્રતિષ્ઠિત છે, અને આખું કુટુંબ જ સમાજનું એકમ ગણાય છે કુટુંબની એકાદ વ્યક્તિની કોઇ વાત ઉપર સમાજ ધ્યાન આપતો નથી જે કંઇ કહેવાનું હોય તે આખા કુટુંબ તરફથી જ કહેવાનું જોઇએ કુટુંબની અંદર એક દૃષ્ટિબિન્દુએ જોતાં સ્ત્રીનું સ્થાન ઘણુંજ ઉંચું ગણાય છે અને તે દૃષ્ટિબિન્દુ તે બાળકની માતા તરીકેનું સ્ત્રીનું સ્થાન છે. બાકી બીજી બધી બાબતોમાં તો ચીનાઇ સ્ત્રીનું સ્વાતંત્ર્ય લુપ્ત થઇ ન્હેના સ્વામીની સત્તામાં સંપૂર્ણ રીતે ઓતપ્રોત થઇ જાય છે

ચીન દેશના પુરૂષોમાં એવી માન્યતા છે કે, "પુત્ર-સંતાન" ન હોય તો માણસનું અકલ્યાણ થાય છે; અને એ અકલ્યાણનો છેડો આ પૃથ્વી ઉપર જ નહિ આવતાં મૃત્યુ થયા પછી પરલોકમા પણ તેની સામા ચાલુ રહે છે! વળી એમ માનવામાં આવે છે કે કન્યા સંતાન પુત્રનું કામ કરી શકે નહિ કારણ કે લગ્ન પછી કન્યા પારકું ધન થઇ જાય છે બીજા દેશોમાં કન્યાના લગ્ન પછી, તેના બાપના ઘર સાથે, તેનો ઘણી વાર સબંધ રહે છે, પરંતુ ચીનદેશમા તો લગ્ન પછી, કન્યાઓ સાસુ સસરાની સંપત્તિ થઇ જાય છે અને બાપના ઘર સાથેનો તેમનો કોઇ પણ સબંધ અવશિષ્ટ રહેતો નથી.

ચીન દેશમાં બાપના વારસામા કન્યાનો કશો ય હક્ક રહેતો નથી, અને એ કારણથી જ માબાપ કન્યાઓનું જલદીથી લગ્ન કરી દે છે; કેમકે જો તેમ ન કરવામાં આવે તો બાપના મૃત્યુ પછી કન્યાની અવસ્થા તદન નિરાધાર થઇ જાય છે. પરંતુ પુત્રવધૂને જો પુત્ર-રત્નની પ્રાપ્તિ થાય છે તો તેના માન-પાન બહુ વધી જાય છે કોઇ સ્ત્રી ઉપર તેનાં સાસરીયાં અત્યાચાર કરતાં હોય તો તે સામે કન્યાનાં માબાપ પોતાનો અવાજ ઉઠાવી શકે છે પરંતુ લોકો તો ઘણું કરીને વરનાં માબાપનો જ પક્ષ લે છે.

ચીનદેશમાં સ્ત્રીનું સ્થાન પુરૂષ કરતાં બહુ ઉતરતું હોવાનું એક બીજું કારણ છે, અને તે એકે, તેમના ધર્મશાસ્ત્રોમા એવું લખેલું છે કે જગતમાં જે કંઇ અનિષ્ટ છે, તેના અને મૃત્યુના કારણરૂપ કેવળ સ્ત્રી જ છે, અને પુરૂષ તો પૃથ્વી ઉપરના સર્વ કલ્યાણના હેતુ રૂપ છે પુરૂષ જ્યારે જગતના સૌંદર્યમાં ઉમેરો કરે છે ત્યારે સ્ત્રી તે સૌંદર્યનો પોતાના પાપોએ કરી લય કરે છે સ્ત્રીઓ પણ એ શાસ્ત્ર કથનને માન્ય રાખે છે અને એની વિરૂદ્ધ તેઓ કંઇ કશો વિરોધ દર્શાવતી નથી. આખા ચીનદેશમાં પુરૂષને સ્ત્રીના કરતાં હમેશાં ઉંચું સ્થાન મળે છે અને આ બાબતમાં નો પૈસાદારના અને ગરીબના ઘરમાં પણ કશો તફાવત હોતો નથી

છોકરીનો જન્મ થતા કુટુંબમાં ખાસ આનંદ થતો નથી. તેનું કારણ એ છે કે તે 'પરકીય અર્થ'—'પારકું ધન' હોવાને લીધે થોડાક વર્ષો બાદ પરાયે ઘેર જવાની હોય છે વળી ગરીબ માણસને ત્યાં પુત્રીનો જન્મ દુ:ખના મંગલાચરણ જેવો લેખાય છે, કારણ કે તેને પરણાવવામાં ઘણુંજ ખર્ચ કરવું પડે છે આ કારણથી ગરીબ કુટુંબોમાં તો બાળકીઓને કોઇ કોઇ બચપણમા મારી નાખવામાં પણ આવે છે આ કામ લોકો ન જાણે તેમ થતું હોવાથી

સરકારી દફતરમાં કે કોઇ પુસ્તકમાં તે વિષે કશો ઉલ્લેખ કરેલો જાણ્યો નથી. અને તેથી દરસાલ આવી શિશુ-હત્યા કેટલી સંખ્યામાં થાય છે તેની કંઈ ખબર પણ પડતી નથી.

આ બાળ-હત્યાની વાત સાંભળીને, કોઇને એવો વિચાર આવશે કે ચીના લોકો પોતાના ઘરને પ્રકાશિત કરનાર, હસતાં ખેલતાં બાળકોરૂપ બાળફૂલોને ચ્હાતાજ નહિ હોય, પરંતુ તેમ નથી. તેઓ પણ તેમનાં બાળકોને આપણી માફકજ ચ્હાય છે. અને બેસતા વર્ષને અથવા ઉત્સવોને દહાડે ન્હાની ન્હાની છોકરીઓ જ્યારે લાલ અને પીળાં વસ્ત્રો પહેરે છે, ચ્હોડે રંગ ચોપડે છે અને હાથે એક જાતનાં કીડીઆંનાં દરશનીઆ તથા પગે પણ તેવાં જ કીડીઆંના સુંદર નુપૂર પહેરે છે ત્યારે તેમની ન્હાની છોકરીઓને જોઈ હોય તો તે પરીઓ જેવી સુંદર દેખાય છે સાત આઠ વર્ષ સુધી તો છોકરાને અને છોકરીઓને સાથે રાખી એકજ રીતે ઉછેરવામાં આવે છે પરંતુ તે પછી છોકરાને ભણાવવાની શરૂઆત થાય છે અને છોકરી અંત:પુરની અંદર પ્રવેશ કરે છે અંતઃપુરમાં છોકરી લખતાં વાચતાં તથા શીવતાં શીખે છે. પરંતુ ગરીબ કુટુંબની છોકરીઓ અંતઃપુરમાં જતી નથી, તેઓ તો બહાર રહીને જ માતા કામમાં મદદ કરે છે.

છોકરીના લગ્નના ઘણા દિવસો અગાઉ તેનો વિવાહ કરવામાં આવે છે, અને એ વિવાહ નક્કી થયા પછીથી તેને હમેશાં પોતાના સાસરીઆંની દૃષ્ટિએ ન પડાય તેની કાળજી રાખવી પડે છે, કારણ કે લગ્ન પહેલાં સાસરાના કોઇ પણ માણસની દૃષ્ટિએ પડવું તે ચીનાઈ સ્ત્રીઓમાં બહુ શરમ ભર્યું ગણાય છે આથી કન્યા માટે મૂરતીઆની પસંદગી બહુધા દૂરના ગામમાંથી કે શહેરમાંથી કરવામાં આવે છે, અને એક જ ગામમાં કન્યાને પરણાવી હોય એવું જવલ્લેજ જોવામાં આવે છે. ચીનદેશમાં ગોર મારફત જ વિવાહ વગેરે નક્કી થાયછે અને એમાં તેમને કમાણી પણ સારી થાય છે. ઘણી વખત છોકરા છોકરીનો વિવાહ બહુ બચપણમાંજ કરી દેવામાં આવે છે, અને ત્યાર પછી કોઈ ભયંકર બનાવ બનવા પામે ત્યારે પણ તે જવલ્લેજ તોડવામાં આવે છે. વિવાહ નક્કી થયા પછી, વર પોતાની ભાવિ પત્નીને લગ્ન થયા પહેલાં કદિજ જોવા પામતો નથી. તો પણ મનુષ્ય-હૃદય તો જ્યાં જાઓ ત્યાં એક સરખું જ હોય છે તેથી ત્યાં પણ બીજું કોઈ ન જાણે તેમ, વરકન્યા વચ્ચે વચ્ચે પરસ્પર દર્શન કરી લે છે તથા વખતે પ્રેમ પત્રિકાઓની આપ લે પણ કરે છે ! ચીન દેશમાંના જૂના વિચારના લોકોના અભિપ્રાય મુજબ, છોકરીઓને લખતાં વાંચતાં શીખવાડવાનું કામ સલાહ ભર્યું ગણાતું નથી, છતાં એ દેશના દરેક નાટકની કે નવલકથાની નાયિકાને, વાંચતાં લખતાં શીખેલી તથા શિક્ષિતા જ ચીતરવામાં આવેલી હોય છે, અને તે પણ એટલે સુધી કે ઘણી જ રસિક અને કવિતા લખવાની શક્તિવાળી નાયિકાઓ પણ જોવામાં આવે છે.

ચીનદેશના જૂદા જૂદા પ્રદેશોની લગ્ન પદ્ધતિઓમાં પણ તફાવત હોય છે. તોપણ કેટલીક બાબતોમાં તો બધા પ્રદેશોમાં એકજ નિયમ પ્રવર્તે છે. લગ્ન પહેલાં બન્ને પક્ષના આગેવાનો એક જગ્યાએ બેસી વિવાહની વાત નક્કી કરે છે, તેમનામાં વરકન્યાના જન્માક્ષર મેળવવાનો પણ રિવાજ છે, પછી વરની અને કન્યાની સાસુના સંબંધમાં વિચાર ચલાવાય છે અને છેવટે બન્ને પક્ષવાળાઓએ એવી પ્રતિજ્ઞા કરવી પડે છે કે બન્ને પક્ષ એક બીજાની માનરક્ષા કરીને જ વર્તશે.

વિવાહની વાત નક્કી થઇ ગયા પછી, એક ખુબ લાલરંગના કાર્ડની પરસ્પર આપલે કરવામાં આવે છે. એ કાર્ડ આપ્યા લીધા પછી જ વિવાહને ચોક્કસ થએલો માનવામાં આવે છે. તેની સાથે કન્યાના પહલાની તથા કન્યાદાનની વાત પણ ચોક્કસ કરી લેવામાં આવે છે.

દક્ષિણ ચીનમાં વરનો બાપ વર આપીને કન્યા ખરીદી લે છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. આવાં સ્થળે ગોરનું દહ બરાબર ચાલતું નથી, કન્યાના બાપને ઘણું ખર્ચ થાય છે અને કન્યાદાનમાં તથા પહેરામણીનું ખર્ચ ઉપાડતાં કેટલીક વખત તો પોતાનું ઘર સુદ્ધાં વેચી દેવું પડે છે.

કેળવાયલા ચીનાઓમાં તો કન્યાના બાપને ખર્ચનો બહુ બોજો ઉપાડવો પડે છે. બિછાનું, ખાટલો, પલંગ અને ધાતુનાં વાસણો વગેરે અનેક વસ્તુઓ કન્યાને આપવી પડે છે. તે ઉપરાંત લગ્ન નિમિત્તે ખાસ કરીને જમણવાર કરવાનો બંદોબસ્ત પણ કરવો પડે છે. વરના અને કન્યાના મિત્રો તથા સગાં વહાલાં પણ જાત જાતની ભેટો આપે છે.

વિવાહના ઉત્સવ પ્રસંગે બીજા સભ્યદેશોની માફક આ દેશમાં પણ ખાવાની વાતને પ્રાધાન્ય આપવામાં આવે છે. કન્યાનો બાપ જો ગરીબ હોય છે તો તેના મિત્રો તથા સગાં વ્હાલાં તેને પૈસા તથા વસ્તુઓ આપીને મદદ કરે છે

પીએરથી કન્યાને સાસરે વળાવે છે ત્યારે તેને લાલ કપડાથી ઢાંકેલી પાલખીમાં બેસાડવામાં આવે છે ચીનાઇ સ્ત્રીઓના નસીબમાં માત્ર એકજ વખત એ પાલખીમાં બેસવાનું હોય છે. કન્યા ખૂબ કિમતી પોષાક પહેરે છે અને લાલ રેશમી વસ્ત્રથી અજાર સુંદર સાળુથી ઘુમટો તાણીને તે પાલખી (મિયાના?)માં બેસે છે. પરંતુ એ પાલખીમાં બહુ આરામ અનુભવાતો નથી ઉન્હાળામાં બફારાથી ઘણીએ કન્યાઓનો દમ બંધ થઇ જાય છે અને રસ્તામાં કઇ ચાકરી જવાના પ્રસંગો પણ ઘણીએ કન્યાઓને આવે છે. આ કારણોને લઈ કોઇપણ કન્યા એ પાલખીમાં બીજીવાર બેસવાને ઇચ્છા કરતી નથી.

સાસરે જવાના સાત દિવસ બાકી રહે ત્યારથી કન્યાને પોતાનાં સગાં વ્હાલાંની વચ્ચે બેસીને ફરજિયાત શોક કરવો પડે છે, એ વખતે મનમાં દુઃખ થતું હોય કે ન થતું હોય તો પણ શોક પ્રદર્શિત કરવો જ પડે છે. સાસરે આવ્યા પછી સ્વામીની સાથે બેસીને બીજા મનુષ્યો સાથે હસતે મ્હોંએ વાતચીત કરવી પડે છે અને તે વખતે કન્યાનાં વર્તનમાં કોઇપણ પ્રકારના દુઃખનું ચિન્હ જણાય તો તેને અસભ્યતા ગણવામાં આવે છે લગ્નોત્સવ સંપૂર્ણ થયા પછી વહુને સાસુજીના તાબામાં રહેવું પડે છે.

સાસુદીનું સખત શાસન જોઇને કદાચ કોઇના મનમાં શંકા ઉઠશે કે પરણીને ચીનાઈ સ્ત્રીઓ સુખી થતી હશે કે નહિ? પરંતુ એ શંકાનું સમાધાન કરવાનું કામ સરળ નથી. કેમ કે બધા દેશોમાં સુખ આપવાની રીત એક જ પ્રકારની હોતી નથી. આપણને જેમ ના લોકોની લગ્ન પદ્ધતિ અદ્ભુત લાગે છે તેમ આપણી લગ્નપદ્ધતિ તેમને પણ કદાચ ભરેલી લાગે.

ચીનની સમાજમાં છુટા છેડા કરવાની તથા બીજી કેટલીક ભર્યાં પ્રથાઓ પ્રચલિત નથી.

એ ખરું, તોપણ અમુક વર્ષ સુધીની ઉમ્મરની સ્ત્રીઓમાં આત્મહત્યા કરવાની પ્રથા મ્હોટે ભાગે જોવામાં આવે છે, એમ કરવાનું મુખ્ય કારણ સાસુનો અત્યાચાર જ હોય છે, અને એ અત્યાચારનો પ્રતિકાર કરવાને ગૃહ-વધૂને આત્મહત્યા સિવાય બીજો ઉપાય જણાતો નથી. તોપણ સમાજમાં જેમ જેમ સ્ત્રી કેળવણી વધતી જાય છે તેમ તેમ એ પ્રથા ઓછી થશે એમ આશા રહે છે.

પુરુષ જો બીજીવાર લગ્ન કરે તો તેના કુટુંબમાં તેથી ઘણું જ ખળભળાટ મચી રહે છે. ચીનાઈ ધર્મશાસ્ત્રમાં એક સ્ત્રી હયાત હોય ત્યાં પુરુષ બીજી સ્ત્રી કરે શકે એમ જણાતું નથી, તોપણ એક સ્ત્રી જો વંધ્યા હોય તો બીજી વખત લગ્ન કરી શકાય છે પરંતુ એવાં લગ્ન મ્હોટા લોકોના ઘરોમાં જ વધારે થાય છે

મા બાપ જ્યાં સુધી જીવતાં હોય ત્યાં સુધી કુટુંબના બધા છોકરાઓ એક જ ઘરમાં રહે છે, અને તે બધાને પોતાના વડિલના હુકમ મુજબ ચાલવું પડે છે છોકરાઓના પોતાના અભિપ્રાયની કાંઈ કિમ્મત હોતી નથી સ્ત્રીઓ રાંધવાનું વણવાનું વગેરે ઘરનું કામકાજ કરે છે, તેમને પુરુષોની સાથે બેસીને જમવાનો અધિકાર નથી પુરુષો બ્હારના ભાગમાં, પગથા ઉપર ઉભા ઉભા કે બેસીને જમે છે ત્યારે સ્ત્રીઓ ઘરના અંદરના ભાગમાં બેસીને જમે છે ચીનાઈ સ્ત્રીઓનું ઘરની બ્હાર બહુ સન્માન જાળવવામાં આવે છે કંઇ બહાર જવાનું હોય તો સ્વામી ગાડી જોડાવી સાથી પત્નીને તેની અંદર બેસાડી પોતે ગાડીની સાથે સાથે પગે ચાલતો જાય છે

ચીન દેશનાં ઘરો સંબંધી કંઈક વાત અહીં કરીશું તો તે અસ્થાને નહિ ગણાય. ગરીબ લોકોના ઘર કરતાં પૈસાદાર લોકોના ઘર સ્વાભાવિક રીતે જ સુંદર હોય છે, ઘરની ચારે બાજુએ દીવાલ હોય છે, અને તે દીવાલની મધ્યમાંથી અંદરના ભાગના ઓરડા તથા બ્હારના ભાગના ઓરડા એવા બે ભાગ પાડી દેવામાં આવેલા હોય છે બધાએ ઘર એક મજલાના હોય છે આ ઘરોમાં બારણાં ઉપરાંત બીજી કોઈ બારી હોતી જ નથી એમ કહીએ તો ચાલે મોટા લોકોના ઘરની અંદર ઘણા ઓરડાવાળા ખંડો હોય છે, સ્ત્રીઓના ઓરડાવાળા ખંડો અને પુરુષોના ઓરડાવાળા ખંડોની વચ્ચે એક દિવાલ હોય છે, અને તેનું આવરણ ખૂબ રહે છે એ દિવાલ ઉપર લાલ અથવા સોનેરી કાપડ ઢાંકી રાખવામાં આવે છે

ચીન દેશની દુકાનોમાં જાતજાતનું ચમત્કારિક સીવણકામ નજરે પડે છે. એ બધું કામ તે દુકાનદારના ઘરની સ્ત્રીઓએ તૈયાર કરેલું હોય છે ચીન દેશમાં ચ્હાનો ઉદ્યોગ બહુ જ મોટા પ્રમાણમાં ચાલે છે, અને એ કામમાં પણ મોટે ભાગે સ્ત્રીઓ જ રોકાયલી હોય છે. બાળકને પીઠ ઉપર ઝોળીમાં નાખી ગરીબ સ્ત્રીઓ ચ્હાનાં ખેતરોમાં થાક્યા વગર આખો દહાડો કામ કરી શકે છે

દક્ષિણ ચીનમાં જમીન ઉપર રહેવાને જગ્યા નહિ મળવાથી, ઘણાએ કુટુંબોને લાંબા વખત સુધી પાણી ઉપર હોડીઓની અંદર વાસ કરવો પડે છે હોડી ઉપર વસતી સ્ત્રીઓને સ્વતંત્રતા જરા વધારે મળે છે ખરી. તેઓ ખુલ્લી હવામાં બેસી ઘરનાં બધાં કામકાજ કરી શકે છે મોટા ઘરની સ્ત્રીઓની માફક તેમને સારોય દિવસ ઘરની અંદર પૂરાઈ રહેવું પડતું નથી, ચીન દેશમાં એક વાત બહુ પ્રચલિત છે: તે એ કે, કો નામની એક મ્હોટા ઘરની સ્ત્રીના

ઘરમાં આગ લાગી ઘરનો ધણી ઘરમાં ન હતો, તેથી લોકોની શરમને લીધે તે અગ્નિની અંદર બળી મુઈ પણ બહાર નીકળી નહિ!

ચીનમા, નવા વર્ષનો પ્રથમ દિવસ તે સ્ત્રીઓનો ખાસ આનંદનો દિવસછે. એ દિવસે તેઓ નવાં કપડા પહેરી પાસેના કોઇ બાગમાં જઇ, આનંદ ઉત્સવ કરી નવા વર્ષને આવકાર આપે છે, અને સાંજ પડે એટલે વન ભોજન કરી ઘેર પાછી ફરે છે

બાપને ઘેર પોતાને આદર મળતો નથી, એ જાણવા છતાં સ્ત્રીઓ વચ્ચે વચ્ચે બાપને ઘેર જાય છે. કારણ કે ત્યારે જ સાસરીઆં જાણે છે કે વહુને સાસરા ઉપરાંત, આવું ગૃહ ખવાને, બીજું એક સ્થળ પણ છે

મ્હોટા ઘરની સ્ત્રીઓથી નાટક, સિનેમા વગેરે જોવા જઇ શકાતું નથી. તોપણ વચ્ચે વચ્ચે પોતાને ઘેર નાટક ભજવવાની તૈયારી કરી સગા વ્હાલાંને તથા મિત્રોને નિમન્ત્રણ દેવામાં આવે છે. પરંતુ ગરીબના ઘરની સ્ત્રીઓને તો નાટક સીનેમા વગેરે જોવામાં કંઇ હરકત નડતી નથી.

મ્હોટા ઘરની સ્ત્રીઓના પગ બચપણથી જ ન્હાના થાય તેવો બંદોબસ્ત કરવામાં આવે છે. તેમને લોઢાના જોડા પહેરાવી પગને વધતા અટકાવવામાં આવે છે. પછી ઘણા દિવસો વીત્યા બાદ જ્યારે તે છોડવામાં આવે ત્યારે કોઇ મ્હોટા જાડા ખુંટાને મોગરો નીચે રાખી ઉંધો ધરી રાખ્યો હોય તેના જેવા જ તેમની ઘુંટણની નીચેના પગ દેખાય છે

એવા ઉંધા ખૂંટા જેવા પગને ચીના લોકો 'ચરણકમલ' કહે છે, મોટાં ઘરોમાં એવા પગને સૌન્દર્યના ખાસ ચિન્હ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે જે સ્ત્રીઓના પગ ન્હાના કરવામાં આવે છે તે સ્ત્રીઓ ઘણાખરાં કામને માટે લગભગ નકામી જ થઈ જાય છે! નથી તેઓથી ચાલી શકાતું કે નથી તેમનાથી ઉભા રહેવાતું હાલમાં એ પ્રથાના વિરૂદ્ધ આંદોલન ચાલે છે અને કેટલેક ઠેકાણે એ પ્રથા મંદ પણ પડી છે, છતાં તે હજી સંપૂર્ણ રીતે દૂર થઇ નથી. ચીનના ઘણા ભાગોની અંદર એ પ્રથા હજુ જેવીને તેવીજ છે.

ચીન દેશમાં સ્ત્રીઓનો પોષાક ઘણા વખતથી એક જ પ્રકારનો ચાલતો આવ્યો છે. મોટા ઘરની સ્ત્રીઓ માથા ઉપર ટોપી પહેરે છે અને દેખાવમાં તે ટોપી પોતાના સ્વામીની ટોપીના જેવી જ હોય તે ઉપર તેઓ ખાસ ધ્યાન આપે છે. ટોપી ઉપર સાટીન જડવામાં આવે છે. બધી સ્ત્રીઓને પોતાની ટોપીમાં સોનાની કોઇ વસ્તુ રાખવાનો અધિકાર નથી. ગરીબની ઘરની સ્ત્રીઓની ટોપીઓ બહુ શોભાયમાન હોતી નથી. પરંતુ બધી શ્રેણીની સ્ત્રીઓ ઢીલા પંજાબી જામાના જેવાં કુરતાં પહેરે છે; અને મોટા ઘરની સ્ત્રીઓ ઘણું ખરૂં પેટીકોટ (ઘાઘરા) પહેરે છે પરંતુ બધી સ્ત્રીઓ તે પહેરતી નથી.

મોટા ઘરની સ્ત્રીઓ સાટીનથી મઢેલા જોડા પહેરે છે, તે સ્ત્રીઓ પોતપોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે રેશમ-સાટીન-કે સુતરના કપડા પહેરે છે, અને એ કપડાં તેઓ જાતે જ શીવે છે. ત્યાં બાળકોનો પોષાક પણ મ્હોટાઓના જેવો જ હોય છે માત્ર આકારમાં ન્હાનો હોય છે. તેમજ શિયાળામાં બાળકો તથા મોટાં, એક જામા ઉપર બીજો એમ, ઘણા જામા પહેરે છે તેથી તેમનો તે પોષાક કોથળા જેવો દેખાય છે. ગરીબોનાં છોકરાં રૂથી ભરેલા જામા પહેરે છે, ન્હાની ન્હાની છોકરીઓનાં માથાં બોડાવી નાખવામાં આવે છે, માત્ર માથાની બન્ને બા-

જુએ વાળની એકાદ બે ઝુમખાં રાખવામાં આવેછે છોકરીઓ જ્યારે મોટી થાયછે ત્યારેજ વાળ વધારીને અંબોડો વાળે છે ચીની ઢબનો અંબોડો વાળવાનું કામ બહુ મહેનતવાળું હોવાથી ચીનદેશની સ્ત્રીઓ સપ્તાહ (અઠવાડીયા)માં માત્ર એક જ વખત માથું ઓળી અંબોડો વાળે છે. તે અંબોડો ખરાબ ન થઈ જાય તેટલા માટે તેઓ સૂતી વેળા લાકડાના ઉશિકા ઉપર માથું (મગજ) રાખે છે, જાપાનની સ્ત્રીઓ પણ એમ જ કરે છે. આપણા દેશની દક્ષિણ બેનોની માફક પણ કંઈક વધારે પ્રમાણમાં ચીનાઇ સ્ત્રીઓમાં પણ અંબોડામાં વિવિધ પ્રકારના ઘરેણા ઘાલવાની પ્રથા છે. અંબોડામાં તેઓ રંગ બેરંગી ભભકદાર ફુલ તથા ચાક વગેરે અનેક વસ્તુઓ ખોસે છે અને તેથી કરીને ચીનાઇ સ્ત્રીઓનો અંબોડો શોભાયમાન અને આકર્ષક જણાય છે.

મ્હોટા ઘરની અનેક સ્ત્રીઓ પોતાના નખ કાપતી નથી પણ ઢાકણ વડે તેમનું રક્ષણ કરે છે. ચીનાઇ સ્ત્રીઓનું સ્થાન કુટુંબમાં ગમે તેટલું ખરાબ તથા પરતંત્ર હોવા છતાં આપણા દેશની માફક એ દેશમાં પણ કેટલીક એવી સ્ત્રીઓ પણ મળી આવે છે કે જેઓ પોતાના અવાજના જોરથી સાસુ સસરાને તથા સ્વામીને પુરેપુરી રીતે દબાવી દે! એવી ઘણી વધૂઓ ઘરની ખરેખરી માલિક થઇ પડે છે, તથા બિચારા વરને સઘળી બાબતમાં તેની હાએ હા અને નાએ ના કહેવી પડેછે ચીનમાં સ્ત્રીવશ સ્વામીઓ વિષે અનેક વાતો ચાલે છે ઘણી વેળા સ્ત્રીઓ બહુ બુદ્ધિમતી હોય છે અને તેમનું મનોબળ પણ વધારે હોય છે, એથી પણ તેઓ ઘણીવાર પુરૂષોને સ્વાધીન રાખે છે.

ચીન દેશમાં એક વિશ્વકોષ છે તેની અંદર લગભગ ૬૨૮ પુસ્તકો છે તેમાંના ૩૭૬ પુસ્તકો સ્ત્રીઓના ઉપયોગનાં છે.

માબાપની પ્રતિ ભક્તિભાવ તથા શ્રદ્ધા રાખવી એ સંતાનોનો ત્યાં મુખ્ય ધર્મ ગણાય છે માબાપ જ્યારે જીવતાં હોય ત્યારે દરેક બાબતમાં સંતાનોએ તેમના મત પ્રમાણેજ ચાલવું પડેછે તેમના મરણ પછી ત્રણ વરસ સુધી શોક પાળવો પડે છે, અને તે આખા વખત દરમ્યાન ઓહાગના લગભગ બધાં શુભ કામો બંધ રાખવામાં આવે છે.

ચીનાઇ સમાજમાં વિધવાઓની સ્થિતિ અતિ ખરાબ નથી, વિધવાઓ ત્યાં પોતાની ઇચ્છા હોય તો ફરી લગ્ન કરી શકે છે વિધવાની સાથે લગ્ન કરવામાં ખર્ચ પણ ઓછું થાય છે તેથી ઘણા ચીના વિધવાનેજ પરણે છે ચીનાઓ વિધવાઓને "શઢ વગરની નૌકા" જેવી ગણે છે, અને ઘણુંખરૂં બધા લોકો વિધવા તરફ દયાની નજરથી જ જુવે છે

પરંતુ હમણાં હમણાંની ચીનાઇ સમાજમાં સ્ત્રીઓમાં બહુ જ જાગ્રતિ આવી ગઇ છે આટલા બધા દિવસોનો પ્રમાદ તથા આધીનતા દૂર કરતાં સ્વાભાવિક રીતે વાર તો લાગે જ પરન્તુ તેઓમાંની આગેવાન ચીનાઇ સ્ત્રીઓ અમેરિકાની સ્ત્રીઓની બરાબરી કરવા હાલમાં પુષ્કળ પ્રયત્ન કરી રહી છે પેકિનની કોલેજમાં છોકરાઓ તથા છોકરીઓ સાથે અભ્યાસ કરે છે ચીનના ઇતિહાસમાં આ જાગ્રતિ પહેલવહેલી જ છે આવી જાગ્રતિમાં તે આવશે, તેનો યોગ્ય વખત ઉપર કોઇને ખ્યાલ સરખો પણ હતો નહિ હવે તો કુમારિકાઓ પુરૂષોના દેખતા પણ પોતાની રમતો રમી શકે છે ચીનમાં સૌથી વધુ શિક્ષિત પ્રદેશ હુનાનનો છે ત્યાં સ્ત્રીઓને મત આપવાનો પણ અધિકાર છે! હવે ઘણા

ચીનાઈ સરકારી નોકરોએ સ્ત્રીઓના હાથની સપડાટનો સ્વાદ, પણ ચાખ્યો છે સ્ત્રીઓ હવે સર્વત્ર મંડળો બાંધી મત આપવાનો તથા બીજા અનેક ન્યાયયુક્ત હક્કો મેળવવાનો પ્રયાસ કરી રહી છે. જ્યાં જુઓ ત્યાં બધે સ્ત્રીકેળવણીનો જ પોકાર સાંભળવામાં આવે છે. પુરૂષો પણ સ્ત્રીઓની આ જાગૃતિથી પ્રસન્ન છે, અને તેઓ પણ તેમને અનેક કામમાં મદદ કરે છે આ ઉપરથી આશા રહે છે કે ચીનનો સ્ત્રીસમાજ હવે બીજા સભ્ય દેશોના સ્ત્રી સમાજોના કરતા વધુ વખત પાછળ રહેશે નહિ. જૂના વિચારના ચીનાઓ સ્ત્રીઓની આ જાગૃતિ તરફ સ્નેહભરી નજરે જોતા નથી. પરંતુ તેમનો અવાજ બહુ ક્ષીણ છે. કેમકે તેમના પક્ષમાં લોકમત બહુ ઓછો છે. જુવાનોના ઉત્સાહને લીધે તેમનો અવાજ હવે બહુ સંભળાતો નથી ટૂંકામાં ચીનાઈ સમાજ પહેલાં જે સ્થિતિમાં હતો તે સ્થિતિ હવે ધીમે ધીમે સંપૂર્ણ રીતે બદલાઈ જશે એવી પ્રબળ આશા રહે છે.

આનન્દ કલ્પવૃક્ષ:

એક શેઠે તેના નોકરને રાતના બાર વાગે દારૂ લાવવાનો હુકમ કર્યો તે નોકરે કહ્યું કે સાહેબ! રાત્રિનો ભયાનક પ્રસંગ છે માટે બે સિપાઈ સાથે લઈ જવાનો હુકમ આપો. શેઠે કહ્યું કે તું માની લેજે કે એક સિપાઈ મોઢા આગળ ચાલે છે અને બીજો સિપાઈ પછવાડે ચાલે છે!

આથી નોકર શીશો લઈને બહાર ગયો અને થોડી વાર પછી શેઠ પાસે આવ્યો અને શેઠને તે શીશો આપ્યો શેઠે દારૂ પીવા માંડ્યો પણ શીશો ખાલી લાગ્યો તેથી નોકરને પુછ્યુ કેમ? દારૂ લાવ્યો છે તે ક્યાં છે? નોકરે જવાબ આપ્યો કે મેં માની લીધું કે એક સિપાઈ મોઢા આગળ ચાલે છે અને બીજો પછવાડે ચાલે છે તેમ તમો પણ અત્યારે માની લીઓ કે આ દારૂ ઉંચામાં ઉંચો છે.

કોઈએક બે ચિતારાઓએ તેઓના ચિત્રોની ઉત્તમતાની એક ન્યાયાધિશની આગળ તપાસ કરાવવાનું નક્કી કર્યું. ન્યાયાધીશે તેમને તપાસ્યા પછી કયો માણસ ચિત્રકળાની પરિક્ષામાં શ્રેષ્ઠ છે તે વિશે ઠરાવ જાહેર કર્યો

તેમાના એકે દ્રાક્ષનો ઝુમખો ચીતર્યો હતો જે ખરેખરા ફળને એવો આબેહુબ મળતો હતો કે કદાચ કોઈએક પક્ષી તેની પાસે આવે અને તેને ચાંચ મારે.

જ્યારે તેઓએ બીજા ચિતારાને તેનું ચિત્ર બતાવવાનું કહ્યું, ત્યારે તેણે એક પડદો બતાવ્યો જે તેઓની સમક્ષ હતો અને તે પડદો ખસેડવાનું કહ્યું

આ ઉપરથી તેનો હરિફ ચિતારો પડદો ઉંચકવાને આગળ વધ્યો. તેમ કરતાં તેને માલુમ પડ્યું કે ખરૂં જોતાં ત્યાં પડદો નહતો પણ કેન્વાસ (કપડા) ઉપર દોરેલું એક ચિત્ર હતું! આ ઉપરથી ન્યાયાધીશે ટીકા કરી કે તમોએ ચિત્ર દોર્યું ત્યારે તમોએ પક્ષીનેજ છેતર્યાં પણ બીજાએ ચિત્ર દોર્યું ત્યારે તો તેણે (તમો) ચિતારા પોતાનેજ ભુલ ખવડાવી છે!

"કાંઠીઆવાડી હાથી."

સુન્દરી સુબોધ :: માસિક વધારો.

આપણા બાળકો ઉપર દેશનું ભવિષ્ય આધાર રાખે છે,—આપણી બ્હેનોના હાથમાં બાળકોનું અને આપણું ધરમહિત છે, તથા આપણા બન્ધુઓની સહાય વિના પ્રગતિ થવી કઠિન છે માટે—પોતાનામાં તેમજ સ્ત્રીઓ, પુરૂષો, અને બાળકો,—સર્વમાં સદાચાર અને સુવિચાર, ઉદ્યોગ, સત્ય, પ્રેમ અને ત્યાગનું પ્રાકટ્ય થાય, એમ પ્રયત્ન કર્યા કરવો, એજ ભારત સંતાનોનું દેશવ્રત છે

પુઃ ૧૮ મું.] મે-જુન, ૧૯૨૨. [અંક ૫-.

सरस्वतीः

ફુલોનું લગ્ન.

બાગમાં ફરતાં ફરતાં હવે હું નીચું માથું ઘાલીને ફુલોની વિવાહ પદ્ધતિની તપાસ કરવા લાગ્યો, મે જોયુ કે અહીં પુષ્કળ ફુલો ખીલી રહ્યાં છે અને અસંખ્ય ખરી પડે છે. કેટલાક ફુલ ખીલવાની અણીપર આવેલા છે અને કેટલાંક પવનના ધીરા પગલાં સાથે તથા મધુકરના ઝંકાર સાથે નાચે છે આ બધુ ફુલોનું રાજ્ય છે અહીં ફુપે ફુલોના શહેરો, ફુલોનાં ગામો અને ફુલોનાં કુટુંબો વસ્યાં છે ફુલ ફુલમા કલહ થાય છે, પ્રેમ થાય છે, વાતચીત ચાલે છે, સંકેત રચાય છે, ફુલે ફુલે જીવન સંગ્રામ ચાલે છે. મે જોયું જેને હું પરાગકેસર તરીકે ધારતો હતો તેઓ પુરૂષપુંજ છે ગર્ભકેસરો સ્ત્રી છે. ફુલની પાંખડી સ્ત્રી પુરૂષના વસ્ત્રાલંકાર છે શાખા પ્રશાખાઓ શહેરો તથા ગામો છે અને ફુલોનો ગુચ્છો એ માત્ર એક એક ઘેર છે. મારી આંખમાં ફુલ હવે સામાન્ય ફુલ રૂપે નથી. મે જોયું કે ફુલો એક એક પ્રેમનો અવતાર છે, આશક માશુકની મૂર્તિઓ છે! એમના પ્રેમમાં પવિત્રતા છે, સરળતા છે, પ્રેમની ખાતર ફુલોમાં સ્વાર્થત્યાગ તથા આત્મનાશ થાય છે! વળી મે જોયુ કે, તેમના પ્રેમ પ્રસંગોમાં કટાક્ષ છે તથા જાદુ છે; યૌવન તરંગની લીલા છે! જેમ મનુષ્યહૃદય આશા, આકાંક્ષા, ઉદ્વેગ વગેરે ભાવો જોઇને એ બધાં બીજા પ્રાણીઓમાં છે એવી કલ્પના થાય છે, જેમ ચિત્રમાં દોરેલા નરનારીનાં હાવભાવ, વસ્ત્રાભૂષણ અભિનય વગેરે જોઇને એમના મનના છુપા ભાવો સમજાય છે. અભિનય વગેરે જોઇને એમના મનના છુપા ભાવો સમજાય છે, તેમજ ફુલોમાં પણ લક્ષણો સમજી શકાય છે. તરૂના ઘુમટોવાળાં ફુલોની લીલા, યૌવનોન્મુખી માધવીની હસવાની છટા, તથા ગર્ભભાર પીડિત જાવાકુસુમનો મ્લાન તથા ફીક્કો ચ્હેરો જોયાથી તેઓના મનોભાવ સમજવામાં શું કંઇ બાકી રહે છે!

ફુલોના લગ્ન કરાવનાર પુરોહીતો કોણ છે, એની તપાસ કરતાં મે જોયુ કે એક તરફ કોઈ કોઇ ફુલકુમારી પવનમાં શરીર રાખીને નાચે છે, કેમકે એને સ્વામી સમાગમની આશા થઈ છે, પવનદેવ કુસુમકુમારીના વર લઇને આવે છે એ એમના કેટલાકના કુળ ગોર છે પેલી ફુલકન્યા પતિને મળવાના આનન્દમાં તો અધીરી નહિ બની હોય! આ કન્યાઓને વ અભૂષણ તરફ મન નથી, કેવળ પવનદેવને માન આપવા માટે શે ઉંચુ

કરે છે પવનદેવ અસંખ્ય વરોની જાન લઈને નગરમાં આવ્યો છે જે વર જે કન્યાને ગમે છે તેની સાથે એનાં લગ્ન કરાવી આપવામાં આવે છે. કોઈ કોઈ જુદી જાતના વરો પણ પણ આ સ્વયંવર મંડપમાં પવન સાથે ઘુસી આવ્યા છે એ લુચ્ચાઓ કોઈ કોઈ કન્યાઓનાં શરીર ઉપર જઈને પડે છે પણ કન્યાઓની એમના ઉપર બીલકુલ નજર હોતી નથી. એક વાત કહેતાં હું ભૂલી ગયો છું કુસુમકુમારીઓ ઘરની બહાર નીકળતી નથી, કોઈ પણ કન્યા ઘર માંડવા સારૂ ધણીને ઘેર જતી નથી, બધા જમાઈઓ જ ઘર જમાઈ થઈને સાસરે રહે છે !

કેટલાંક ફુલોના કુળ ગોર પતંગિયા હોય છે તો કોઈના ગોર વળી ભમરાજ હોય છે કોઈનાં લગ્ન ગોરાણીઓ મારફતેજ થાય છે, અને એ ગોરાણીઓ તે મધમાખીઓ. ફુલકન્યાઓ કહે છે કે 'ભમરા તથા મધમાખીઓથી તો તોબા, એમની દક્ષિણા તો બા! બહુ ભારે!' એ ગોર ગોરાણીઓ માટે મીઠું મધ હોય નહિ તો અમે તો કુમારા જ રહીએ!' માટે એમનું નરભાણું ભરવા ફુલકુમારીઓને પોતાના ભંડારમાં મધ એકઠું કરવું પડે છે, વળી કેટલાક પતંગ કેવળ મધથી જ તૃપ્ત થતાં નથી. સુગંધી અત્તર આપીને એમનાં મન મનાવવાં પડે છે' ફુલોમાં સુવાસ છે તે ભમરા, મધમાખીઓ તથા પતંગિયાને નોતરવા માટે છે, કદાપિ વરો લઈને આવેલા ગોર ભૂલથી બીજા ઘરોમાં ન પેસી જાય તે માટે વળી ફુલકુમારીઓ ચિત્રવિચિત્ર રંગનાં સુન્દર વસ્ત્રો પ્હેરીને બેસે છે લોકો કહે છે કે તરેહતરેહના રંગના ફુલો બાગે બગીચે શોભા તથા સુગંધ પ્રસરાવીને બધાને સુખી કરે છે, પરન્તુ મે જોયું કે આમાં સ્વાર્થ વિના બીજું કંઈ નથી. લગ્ન વિના જન્મારો વ્યર્થ જાય નહિ તેનીજ આ બધી યોજના છે, બીજી કાંઈ મતલબ જણાતી નથી !"

—ડૉ. હરિપ્રસાદ કૃત "સંસારનાં સુખ."

પોતાના ઉપરજ શસ્ત્ર પ્રયોગ:

અમેરિકાના એક સમર્થ શસ્ત્ર વૈદ્ય, ડૉ. ઈવાન કેનેમણે હમણાં થોડા વખત ઉપર જ પોતાના પેટુના ભાગ ઉપર બહુ મુશ્કેલ ("ઑપરેશન") શસ્ત્ર પ્રયોગ કર્યો હતો. પ્રયોગ કરવાના મેજ ઉપર તે ડાક્તર તકિયા ગોઠવાવીને એવી રીતે બેઠો કે પોતાના પેટુનો ભાગ જેના ઉપર ક્રિયા કરવાની હતી તે ત્હેની નજરે પડે અને પોતાનું માથું અને શરીર ખસી ન જાય તે માટે તે મજબૂત રીતે પકડાવી રાખ્યાં. પછી "ઑપરેશન" કરવાના ભાગઉપર એવી દવા ત્હેણે લગાડી કે જેથી તે ભાગ બિલકુલ જૂઠો પડી જાય (એટલે શસ્ત્ર ક્રિયાનું ત્હેને દર્દ થાય નહિં) અને તે પછી ત્હેણે પેટુની બાજુનો ભાગ જેના ઉપર "ઑપરેશન" કરવાની જરૂર હતી તે પોતાને હાથે જ બહુ સફાઈથી કાપ્યો અને આંતરડાનો જે બિગાડ થયેલો તે ભાગ દૂર કાઢી નાખ્યો ત્હેના મદદનીશ ડાક્તરો તથા ત્હેનો ભાઈ (જે પોતે પણ એક સારો ડાક્તર છે તે") આ પ્રસંગે હાજર હતા, ત્હેમણે શસ્ત્ર ક્રિયા પૂરી થઈ રહી એટલે જખમને શીવી લઈ ડૉ. કેનને સુવાડી દીધો. થોડા કલાકમાં સમજાયું કે શસ્ત્ર ક્રિયા બહુજ ફતેહમંદ રીતે થઈ હતી, અને ડૉ. કેને પણ જણાવ્યું કે ત્હેની તબિયત સારી રીતે આરામ પર હતી. આ શસ્ત્ર વૈદ્યની ઉમ્મર સાઠ વર્ષની છે !

—B

अनुभविकाः आपवीती अने परवीती कथाओ.

મા.

સંપાદકઃ બ્હેન શ્રી "ચારૂ".

હમણાં દરેક સંસારીક વાર્તાઓમાં વહુના દુઃખ અને સાસુઓના ક્રૂરપણાની વાતો વાંચવામાં આવે છે; તેવામાં મ્હારા જેવી એક સાસુનું દુઃખ કથન અપ્રાસંગીક નહીંજ ગણાય.

મ્હારો જન્મ શ્રીમંત પિતાને ઘેર થયો હતો. પણ પિતાને મેં જોયા નહોતા કેમકે જે વખતે હું ગર્ભવાસમાં હતી ત્યારે જ પિતા સ્વર્ગવાસી થયા હતા. માતાએ મ્હને ઘણા કષ્ટથી ઉછેરી એક કેળવાયલા સાધારણ સ્થિતિના યુવક સાથે લગ્ન કરી આપ્યા પછી પોતાનું કર્તવ્ય પુરૂં થયેલું માની સંતોષથી સ્વર્ગગમન કર્યું હતું. હું મ્હારા સંસારમાં સંપૂર્ણ સુખી હતી. પણ જન્મ દુઃખી તે જરા દુઃખી એ કહેવતના અનુસાર મને સીમંત આવતાંજ મ્હારૂં જીવન સર્વસ્વ લુંટાઇ ગયું. હું અનાથ થઇ પડી, ત્યાર પછી ત્રણ માસે પુત્રની માતા થઇ. પુત્રના જન્મ પછી મ્હારા અનંત દુઃખમાં એક તેજ મ્હારો વીસામો હતો, તેને પ્રીતીપૂર્વક ઉછેરવા અને કેળવવામાજ મ્હારો સમય જતો હતો.

કાળ કોઇની ગણના કરવા ઉભો રહેતો નથી. વર્ષો ઉપર વર્ષો આવ્યાં ગયાં અને મ્હારો બાળક પુત્ર મોટો થયો, તે સ્નેહાળ અને હોંશીયાર હતો. દરેક પરીક્ષામાં તે માન સાથે પ્હેલા વર્ગમાં પાસ થતો. એકવીસ વર્ષની ઉંમરે તે બી. એ. થયો. તેના તથા આસપાસનાં માણસોના આગ્રહથી તેને સીવીલીયન થવા ઈંગ્લાંડ મોકલવાનું નક્કી થયું; અને તે પ્રમાણે તે ગયો પણ ખરો, બંદર ઉપર તેનાથી છુટા પડવું તે મ્હારા પ્રાણથી જુદા પડવાના કરતાં પણ કઠણ હતું. તોપણ મન કઠણ કરી તેને મેં દુર દેશ તરફ વિદાય કર્યો, અને મ્હારા બે ચાર ઓળખીતા જે મ્હારી સાથે આવ્યા હતા, તેની સાથે પાછી ફરી. ત્યાર પછી મ્હારા આનંદનો વિષય ફક્ત તેના કાગળની વાટ જોવી, તેના હેતભર્યા હેવાલના કાગળો વાંચવા અને તેના જવાબ લખવા તેજ હતું. ચાર વરસ ઇંગ્લાંડમાં ગાળી તે પરીક્ષા આપી પાછો આવ્યો ત્યારે તેને બંદર ઉપર તેડવા જવાનો મ્હારો હક સંભારતાં મને આજે પણ રોમાંચ થાય છે, પણ તેડવા જવાને વાસ્તે હું એકલી નહોતી કેમકે જે વખતે તે ઇંગ્લાંડ ગયો ત્યારે તે ગરીબ વિધવાનો પુત્ર હતો; પણ જ્યારે પાછો આવ્યો ત્યારે તે બ્રિટિશ સરકારનો એક વિશ્વાસુ હોદ્દેદાર થઇ આવ્યો હતો. તેથી તેને તેડવા હમારી ન્યાતના ઘણા માણસો જે મને ઓળખતા પણ નહોતા તે દુરનું સગપણ શોધી કહાડી સગાં થઇ આવ્યા હતા. તે આવ્યો, અને હમે મા દીકરો ચાર વર્ષને અંતરે પાછાં મળ્યાં. તે ન્હાનો હતો અને નીશાળેથી આવતાં જેમ મને વળગી પડતો હતો તેજ પ્રમાણે એણે બંદર ઉપર પણ કર્યું.

મ્હારી આંખમાંથી હર્ષના આંસુ નીકળી પડ્યાં. ત્યાર પછી હમારી ન્યાતના આગેવાન ગૃહસ્થે હમારી ન્યાતના પ્હેલા સીવીલીયન તરીકે મ્હારા પુત્રને અને તેની ભાગ્યશાળી માતા તરીકે મ્હને અભીનંદન આપ્યું અને પોતાને ઘેર ઉતરવા આગ્રહ કર્યો, તે ગૃહસ્થ હમારા

દુરના સગા હતા, અને તે સગપણ સંભારી ઘણો આગ્રહ કરી, પોતાને ઘેર બે ત્રણ દીવસ રાખ્યાં પણ ખરાં અને તે બે ત્રણ દીવસમાં હદ વગરની સ્નેહાળ રીતભાતથી હમારા મન હરી લઇ હમારા નીકટના સંબંધી થયા. તેમની અઢાર વરસની તરતની મેટ્રીક થયેલી પુત્રી મ્હારી પુત્રવધુ થઇ. લગ્ન છ માસ પછી કરવાનાં હોવાથી મ્હારા પુત્રને દક્ષીણમાં નોકરી હોવાથી હમે મા દીકરો તે સ્થળેથી વીદાય થયા. એ વખત મ્હારા સુખ અને આનંદની અવધીનો હતો. સુવાન સ્વરૂપવાન અને સાથે વિનયશીલ પુત્ર જેને હશે તેજ મારા આનંદને સમજી શકશે. ઘરમાં મ્હારા પુત્રથી લઇને હલકામા હલકા નોકર સુધી દરેક મ્હારા શબ્દને ઝીલી લેતા અને દરેક કામ કહ્યાં પ્હેલાં કરવા જાણે હરીફાઈ કરતાં. એ સ્નેહ અને મમતાનો મ્હારો ઘણા વર્ષ પછીનો અનુભવ મને ઘણો વ્હાલો લાગતો. મ્હારા પુત્રની સવારની ચાથી માંડીને રાતના ભોજન લગીની જાતે વ્યવસ્થા કરતાં જાણે મ્હારો હર્ષ માતો નહી. એવા સુખમાં છ માસ સ્વપ્ન જેવા ચાલ્યા ગયા.

પુત્રના ઘણા હર્ષ અને ધામધુમથી લગ્ન થયાં. ખુબસુરત કેળવાયેલી અને પૈસાદારની લાડકી કન્યા મ્હારી પુત્રવધુ ગૃહલક્ષ્મી થઈ. શરૂઆતની તેની નમ્રતા, વ્હાલ અને આજ્ઞાધારક હજી સાભરતા, જાણે તે દીવસ નજરે આવે છે. અને હજી પણ તે વખતના હર્ષાશ્રુ ફરીથી ઉભરાય છે. પણ તે સ્વપ્ન હતુ. જાગૃત થતાં બધી દુનીયાની ખબર પડી, લગ્નને ત્રણ માસ થયા નહોતા. ત્યાર પ્હેલાં એક દીવસ મ્હારી પુત્રવધુએ મીઠાશથી બધી વ્યવસ્થા કરવાનું માગી લીધું. મે પણ ખુશીથી તે બોજો મ્હારે માથેથી ઉતારી દીધો. વ્યવસ્થા પૈસા વીના હોયજ નહી, એટલે તે પણ સોપી દીધા. તે છતા નોકર ચાકરો તથા મ્હારા પુત્ર અને વધુ મ્હારૂં માન સાચવતા, પણ લગ્નને વરસ થતાં પહેલાં તે પણ ફેરફાર થઇ ગયો. નોકરો જે મેં કામ કહ્યાં પ્હેલાં કામ તૈયાર કરી મુકવા હરીફાઈ કરતા, તેમણે ત્રણ બુમે પણ જવાબ ના દેવા માડયો, અને મ્હારો પુત્ર આખો દીવસ મ્હારા ઓરડા આગળ રહેતો તે ચાર પાંચ દીવસે પણ તેનુ દર્શન દુર્લભ થયુ. એક વખત દીવાનખાનામાં બધા ભેગાં થયા હતાં, ત્યારે મે નોકરો બાબત સ્હેજ વાત મ્હારા પુત્ર આગળ કરી. એટલે તેણે પત્ની સામું જોયું. તેણે જવાબ દીધો કે વખતે નોકર કામમાં હોય તો વાર પણ લાગે, આપણે કયાં ઓફીસે જવું હતુ. જરા મોડું પણ થાય એટલું બોલી રોફમાં ત્યાથી ઉઠી ગઇ!

મ્હને ખરાબ લાગવાથી હું મ્હારા ઓરડામાં જઇ માળા ફેરવવા બેઠી મ્હારા પુત્રની ઓરડાની પાછળ આવતી મડપ હતો. તેમા વહુની સ્વારી બીરાજમાન હતી. મ્હારા ઓરડામાં જવા પછી પુત્ર પણ ત્યાં ગયો ને પુછ્યુ કેમ ઉઠી ગઈ મ્હારા ઓરડાની બારી વેલાથી ઢંકાયલી હતી જેથી તેમણે મને દીઠી નહોતી ને માળા ફેરવતાં મ્હારાથી ઉઠાય તેમ ન હોવાથી મ્હારી અનીચ્છા છતાં મ્હારે બેસી રહેવુ પડ્યુ અને તેથી જે સાંભળ્યુ તે જગતને જણાવતા શરમાતી નથી. ખાસ કાન ધરી સાંભળવું તે પાપ છે પણ અનાયાસે-અનીચ્છાએ વાત જણાય તો તે પાપ હોય એમ હું માનતી નથી. અને કદાચ હોય તો પ્રભુ મને માફ કરવાનો એટલે જે વાત સાંભળી છે તે લખીશ,

વહુએ કહ્યું ન ઉઠું તો શુ કરૂં ! એક પછી એક ડાહ્યાં તમાશામાં ટહાડત, તે મ્હારાથી કહેન થાય તુંકીને કાંઇ બોલી બેસાય તો તમને ખોટુ લાગે પણ આ કંઇ બોલે

એવાં નથી. હા, તમે તો એમજ કહેશો તો., 'તમને શું ખબર ? તમે તો ઓફીસે જાવ તે સાંજે આવો અને સરકારી કામમા નવરા થાવ ત્યારે જાણો કે કેવુ કેવુ ને શું બોલે છે. ઘરનાં માણસથી માંડીને પારકાં મળવા આવનારને મોઢે સુદ્ધાં પોતે કેવા દુઃખ વેઠી તમને મોટા કર્યા અને હવે તમે કે 'હું એમને ગણતા નથી એવુ એવુ કેટલું એ ઘસાતું બોલે છે. હું તો એ ન બોલતાં હોય તો શું જાણુ કે શું દુઃખ વેઠયાં હશે. પણ કહે ત્યારે જાણું કેની ? આટલા દીવસ તમને ખોટું લાગે કરી બોલતી નહોતી પણ આજે ન રહેવાયું મ્હારૂં કહેતો કંઇ નહી પણ તમારે વાસ્તે બોલે તે મને ખોટું લાગ્યુ. એ મા થઇને તમને વહુ ઘેલા કહે તે સારૂં ના દેખાય.

મારો પુત્ર થોડો વખત ચુપ બેઠો. અને ઉઠીને ચાલ્યો ગયો. હું કોઇ દીવસ નોકરો કે પાડોશી સાથે બેસતી નહી ને મ્હારા પુત્ર કે વહુ સંબંધી કાંઇ બોલતી પણ નહી. છતાં આવી ખોટી વાતો સાંભળી આજીજ બની ગઇ. અને મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે વધારે રહેવાથી તકરારનો વખત લાવીને ઉભો કરવો અને તેથી વચ્ચે થોડા દીવસ જવા દઇ હું પાછી મ્હારે ગામ જઇ રહી છુ. આજે કેટલાંક વર્ષથી હું એક નોકર સાથે મ્હારા ઘરમાં એકલી રહું છુ હમારા ઘર પાસેના મ્હારા બ્હેન જેવાં મ્હારા પાડોશી મ્હારી વાતને વિસામાનુ સ્થાન છે. પુત્રનો દસ પદર દીવસે ટુંકો પત્ર આવે છે, તેનો ઉત્તર લખુ છું. અને એટલા પત્ર દર્શનનો લાભ મેળવા માટે પરમેશ્વરનો આભાર માનું છું પણ ૭ વર્ષથીં પુત્રનું મુખ જોયું નથી તો વહુનુ તો ક્યાંથીજ હોય. મ્હારા નસીબમાં વીધાતાએ સુખ લખ્યુજ ના હોય તો મને ક્યાંથી મળે. પિતાની વખતે પિતાનું સુખ નહોતું. માતાનો ખપ હોય ત્યારે માતા નહોતી. સંસાર સુખ ભોગવવાની વખતે તેમા પણ અગ્ની ઉઠયો હતો. તો પુત્ર સુખ ક્યાંથી હોય. પરમેશ્વરનો એટલોજ આભાર માનું છું કે તે દુર પણ સુખી છે. આજે દસ દીવસથી તાવથી બીમાર છુ જીવવાની આશા નથી. પુત્રને પત્ર લખ્યો છે તે આવશે કે કેમ તે પણ શંકા છે, જરા ગાડી ઉભી રહે છે તો તેના ભણકાર પડે છે. આટલો જન્મ હું જોઇ લેઉં છું કે શું તારા સમાન મૃત્યુ વખતે પણ સુખ નહી આપે. સારૂં ઉભી રહી હું ચરણ? શું મ્હારી બ્હેન જેવી વહાલી સખીનો પુત્ર હશે મે ખારી મ્હાર જોયું તો તેજ હતો. હતાવળે ઉકળતા ભર્યે અવાજે ઓરડામાં આવતા તે બોલ્યો બા, દીકરા, મ્હારા બેટા,. અશક્ત માતા ખાટલામાં બેઠી થતાં બોલી. માતા પુત્ર લાંબી મુદ્દતે ભેટયાં. તે આલીંગનને અંતે માતા ઢળી થઇ બીછાનામાં ટુટી પડી પુત્ર પોતાની સ્વર્ગવાસીની મળવાને ! વાંસ્તેજ જીવ રાખી રહેલી સ્નેહાળ માતાના હાથ સામુ જોઇ રહ્યો. દુનીયાનાં નીયમાનુસાર બધુ કર્તવ્ય પુરૂં થયું અને હું મ્હારી સખીનો પ્હેલો અંચળો છેલ્લો જે કહો તે લેખ અથવા કહાણી આપના ચરણમાં સાદર કરૂં છું". આમાં અતીશયોક્તી જરા પણ નથી. તે તો મ્હારો પણ અનુભવ છેજ.

બાળ-વિધવા.

(એક કરૂણ દૃશ્ય.)

લેખકઃ શ્રીયુત "નવલ-નવનીત."

તે એક અજવાળી-તારાઓથી સુશોભિત-રાત્રી હતી. એક નાનો બાળક આકાશ તરફ જોતો હતો. તેના લાવણ્યના પ્રભાવથી પૃથ્વી ઉપરના ચંદ્ર જેવો તે દેખાતો. તેના રાતા ઓષ્ઠ ઉપર મધુરૂં સ્મિત પ્રસર્યું હતું તેની માતાની આંખો અને તેની પોતાની છાયા તેની પાછળ પડેલા જણાતાં. એકદમ રોહિણીએ તેને ખોળામા લીધો. બાળકે થોડીક રમઝટ કરી. માતાએ તેને છાતી સાથે દાબતા અને વ્હાલથી ચુબતાં કહ્યુ " વસત, વ્હાલા-તું આમ તોફાન શીદ કરે છે ?" ત્યાર પછી તેના ચ્હેરા ઉપર કંઈ અર્થસૂચક સ્મિત ફરક્યું અને પુનઃ બોલી " જો સાંભળ, તારે પરણવું છે ને ? હું તને એક સુંદર પરી સાથે પરણાવીશ. તારી નાની દુનીઆ પેલા ચદ્રથી પણ વિશેષ પ્રકાશી નીકળશે. ભાઇ, તારી નાની વહુ જોઇને મને કેટલો આનંદ થશે " બાળકે તો માતાના મુખ સામું જોયાંજ કર્યું તેની નિર્દોષ આખોમાં કંઇ તેજ આવ્યુ માતાને કંઇ કહેવા માગતો હોય એમ લાગ્યું, પણ માતા એ ગુહ્ય વાત-તેના ચ્હેરા ઉપરથી, વાચી શકી નહિ. દક્ષિણ દિશામાંથી વાદળાઓ ચઢી આવ્યાં અને ચદ્રને ઢાકી દીધો.

× × × ×

પાસેજ વાડીમાં વસત અને કામિની ફુલો ચૂટતાં હતાં. સુસવાટ કરતા પવન સાથે જાણે તાલ દેતું હોય એમ એક ઝરણુ પાસે વહી રહ્યું હતુ. ગુલાબના છોડો ઉપરથી રાતા ગુલાબો અને ખીલની કળીઓ ચૂટયા. ત્યાંના અવર્ણનીય સાન્દર્યમાં તલ્લીન થઇ ત્યાં બેસી રહ્યાં વસતના કપાળ ઉપરથી પ્રસ્વેદનું એક ઝીણું બિંદુ ટપક્યું અને ખીલેલા ગુલાબના એક પાદડી ઉપર પડ્યુ. કામિની આનંદના આવેશમા બોલી ઉઠી, " આ રહ્યું કેવુ સુંદર મોતી ! " તે મોતી ધુળમા પડ્યું અને ત્યાં તાળે બીનો ડાધો રહી ગયો. થોડી વારે એક કુંડામાં ઉગેલા છોડ તરફ નજર કરતા વસંત બોલ્યો, " પેલુ કેવુ સુંદર પુષ્પ છે જાણે હું ચૂટી લઉં. " કામિનીએ તે જોયુ અને તે ફુલ ચૂટવા હરણની ફાળે દોડી ગઇ નિર્દોષ ફુલડાંને ચૂટવાના ક્રૂર પ્રયત્નમાં મદદ કરવા વસત તેની પાછળ દોડયો.

બાલિકાએ તે કુસુમનો સ્પર્શ કર્યો અને કોઇ પણ પ્રકારના આનાકાની વિના તે તેના કોમળ હાથમા સરી પડ્યુ સૌન્દર્ય સૌન્દર્ય પ્રતિ વળે અને મૃદુતા મૃદુતાને આકર્ષે. એને તો કાંટા પણ નડયા નહિ. નિર્દોષ ફુલ એક ક્ષણમાં ચૂટાયું સૌન્દર્ય વેડફાયુ, કામિનીને વિજય મળ્યો અને તેની મુખમુદ્રા કંઇ ગર્વથી-કંઈ-આનંદથી-ચળકવા લાગી. વસત હસ્યો અને બોલ્યો. " ચાલ, આપણે રમીએ. " બાલિકાએ 'હા' કહી. ફુલ તેના હાથમાથી પડી ગયું. વસંતે તે લઇ લીધુ. થોડા સમય પછી વસંત બોલ્યો " હું તો બ્હાર ગામ જવાનો છુ તું રજા આપશે ને ?" બાલિકાએ ઉત્તર આપવા પ્રયત્ન કર્યો પણ ઉત્તર આપી શકી નહિ, તેની જીભે તાળુ દેવાયું એમ લાગ્યું તેને કંઇ સમજણ પડી નહિ. વેરાયલાં ફુલોનો તેણે હાર ગુંથ્યો. ફુલો કરમાઇ જતા હતાં. ધ્રુજતા હાથે, આખોમા અશ્રુ સહિત, તેણે વસં-

તના કંઠમાં તે માળા આરોપી વસંતે રજા માગી, એક નિઃશ્વાસ નાખ્યો. ત્યાંથી તે ચાલ્યો ગયો.

કલાકોના કલાકો સુધી કામિની તેની રાહ જોતી બેસી રહી, તે પાછો આવ્યો નહિ. તેનું હૃદય કંઇ અસહ્ય દુઃખ અનુભવવા લાગ્યું. બાલ્યાવસ્થાનો તેનો સ્નેહી—તેની છાયા રૂપે સદા સાથે રહેતો—તેનો મિત્ર આજે તેને એકલી મૂકી ચાલ્યો ગયો ગાઢ અંધારામાં તે ગરક થઈ ગયેલી જણાઈ

અગ્નિની જ્વાળા માફક પ્રેમની લાગણીથી બળતી કામિની ત્યાં બેસી રહી. તેને કંઇ ભાન રહ્યું નહિ.

* * * * *

વસંતને ઘેર ત્રણવાર ડૉક્ટર આવી ગયો હતો. વસંતની તબીયત દિવસે દિવસે બગડતી જતી હતી. કુદરત પણ આજે તેના દ્વારે શોકનાં વસ્ત્રો પહેરી મુંઝવણ ભરેલી સ્થિતિમાં બેઠેલી જણાતી હતી અને શોકથી અભિભૂત દુઃખપેલી રોહિણી તેથી પથારીમાં બેઠી હતી. બીચારા વસંતના કપોલ ઉપર તે ઉન્હાં આંસુ સારતી હતી. તેનું હૃદય આજે ચીરાઇ જતું હતું કામિની તેના ઓરડામાં નિદ્રાવશ હતી. તેની ઉમ્મર આજે માત્ર ૭ વર્ષનીજ હતી, ૭ વર્ષની નાની બાલિકાને ક્યાંથી ખબર પડે કે આજે તેનો વ્હાલો પતિ—તેના જીવનનો અર્કસ—આ અસાર સંસારમાં આ નિરવધિ શોક સાગરમાં—અંધારોમાંથી પોતાનો માર્ગ શોધી કાઢવા—તેને એકલી મૂકીને આજે તેનાથી સદાને માટે જૂદો પડતો હતો

બાળકે આંખો ઉઘાડી. પવનના સપાટામાં મીણબત્તી હોલવાઇ જતી જણાઇ, તેણે પુનઃ આંખો મીંચી. રોહિણી માત્ર લવી રહી. "વ્હાલા બાળક..." મૃત્યુની શ્યામ છાયા ત્યાં પ્રસરેલી જણાઇ, વસંત છેલ્લો શ્વાસ લેતો હતો. ઓરડાની હવામાં પણ શોકની જ્વાળા બળતી હતી નિરાધાર થઇ પડેલી માતાના હૃદયમાં પણ આજે અગ્નિઓ ભભુકતા હતા મીણબત્તીની જ્યોત હાલી જમતે હાથ લંબાવ્યા અને કંઇ ભાંગ્યાતૂટ્યા શબ્દોમાં લાવ્યો. "કામિની ...વ્હાલી. રામ રામ."

* * * * *

"વ્હાલી મા, વસંત ક્યાં છે? હું કોની સાથે રમું." બાલિકાએ એક દિવસ પૂછ્યું

"તે યાત્રાએ "ગયો છે, જલ્દીથી પાછો આવશે.' રોહિણીએ પોતાનાં આંસુઓ છૂપાવતાં જવાબ આપ્યો.

કામિની પોતાના કોમળ હસ્તોથી રોહિણીને કંઠે બાઝી પડી અને તેને વળગી રહી. બાળકની મોહક સરળતાથી પૂછવા લાગી "મ્હારે મારી રજા તેણે કેમ ન લીધી?" આ શબ્દો એક તીર માફક રોહિણીના હૃદયમાં ભોંકાયા તેની આંખોમાં આંસુઓનું પુર આવ્યું. તેનું હૃદય શોકથી સળગવા લાગ્યું. એક ખુણામાં જઇ તે પોક મૂકી રડવા લાગી.

... .

આજે કામિનીનું ચૌદમું વર્ષ પુરૂં થયું હતું અને તેની પડોશમાં રહેતી મદનકાન્તા

એક શ્રીમંતના પુત્ર સાથે લગ્ન થયું હતું. આજે કામિની તેને સાસરે વળાવવા આવી હતી. પેર આવી અને પથારીમાં પડી આજે તેને કંઈ શ્રમ લાગતો હતો રાની પડતી હતી. ભૂત કાળનાં દશ્યોએ તેની આસપાસ અંધારૂં ફેલાવ્યું. જૂના સ્વપ્નોની છાયા રૂપે તે દશ્યો એની આંખો આગળ તરવરવા લાગ્યો. આ મૃત્યુભૂમિમાં હજુ વસંત જીવતો હતો ! કામિનીને તે ભાગ્યેજ સ્મરણમાં આવ્યું. તે હવામાં ભવિષ્યના સુખનો એક સુવર્ણનો કિલ્લો ચણતી હતી, પણ તે ભોળી બાલિકાને ક્યાં ખબર હતી, કે એક ક્ષણ માત્રમાં તે બધું અંધારામાં વિલુપ્ત થશે કલ્પનાની નરમ પીંછી વડે ભવિષ્યના જીવનનું સૌથી સુંદર ચિત્ર તે ચિતરતી હતી પણ તેને ક્યાંથી ખબર હોય કે તે ચિત્ર ઉપર–તેના સુંદર રંગો ઉપર કાળી શાહીનો ખડીઓ ઉંધો વળશે અને એક ક્ષણમાં આખું ચિત્ર કાળું થઈ જશે. પ્રભુ ! આશાનું પરિણામ નિરાશાજ !

... ...

. કામિનીએ જોયું કે પુરૂં આકાશ કાળા વાદળાઓથી છવાઈ ગયું હતું. અને પવન બહુ જોરથી ફુંકાતો હતો બાળ–વિધવાના માથાના કેશ–કલાપ જેવાં વાદળાઓ ઉડતાં જણાયાં. થોડીવારે આકાશ પુન નિર્મળ થયું. ચંદ્ર પૂર્વમાં ઉગ્યો. તેનો પ્રકાશ વિસ્તાર પામ્યો. ચંદ્રના બે ભાગ પડતા જણાયા તરૂણ વસંતની સ્મિત કરતી મધુરાકૃતિ ડોકીઆ કરવા લાગી તેણે કામિનીનો હસ્ત પકડયો હોય એમ જણાયું તે આકૃતિ બોલવા લાગી "કામિની, વ્હાલી, સ્વર્ગ તરફનો આજ રસ્તો છે, મારી સાથે ચાલ" કામિની કંપવા લાગી તેણે આંખો ઉઘાડી તે મુંઝવણમાં પડી શું તે સ્વપ્ન અનુભવતી હતી ?

... ...

રોહિણી કોઈ સાથે ઓરડામાં ધીરે સ્વરે વાત કરતી હતી અને કામિની દ્વાર પાછળ છુપાઈ તે વાત સાંભળતી હતી.

"કમલા ! મે તે નિર્દોષ બાલિકાનું જીવન બગાડયું કામિનીને ભાગ્યેજ ખબર હશે કે તે પરણેલી હતી. અને વસંત તેનો પતિ હતો. બીચારી બાળા ! તે મને મા કહે છે. અરે ! હું એક રાક્ષસી જેવી છું મે તેનો અવતાર ધુળમાં મેળવ્યો એનાં લગ્ન પુન કર્યાં હોત તો ! કેવા સુખી થાત ! આજે એને જોઈ મારો જીવ બળે છે બમણું દુઃખ થાય છે અરે ! પ્રભુ ! શું કામિની વિધવાજ રહેશે ? .' રોહિણી પશ્ચાતાપમાં નિસાસા નાખવા લાગી, આખરે તે અસ્પષ્ટ રડવા લાગી.

બાલિકાએ આ બધું સાંભળ્યું. જે પૃથ્વી ઉપર તે ઉભી હતી તે તેના પગ નીચે સરી જવા લાગી, તે જમીન પર ઢળી પડી, ભાન ભૂલી બેશુદ્ધિમાં પડી.

... ...

ગંગાના કિનારાની સમિપમાં આવેલી એક ટેકરી ઉપર કામિની ઉભી હતી. આજે કુદરત તેને સાંત્વન આપવા નિષ્ફળ નિવડી. તેણે દુઃખમાંથી સદાને માટે મુક્ત થવા પોતાનું વ્હાલું ઘર છોડયું તેનાં સગાં વ્હાલાંને પણ છોડયાં. આજે તેને વસંતનીજ ધુન લાગી હતી. વસંતને મળવાની તેની ઉત્કટ અભિલાષા હતી. નદીનાં તોફાની મોજાં તેના ચરણને સ્પર્શ

કરવા લાગ્યા. કામિની ઉન્માદના આવેશમાં કંઈક કહી "અરે ! આટલી બધી આતુરતા થી ! જરા ધીરજ રાખો, હું મારી મેળે જ તમારી પાસે આવું છુ" ત્યાર પછી તેણે તૃષાતુર આંખોએ અસ્ત પામતા ચંદ્ર તરફ કંઇ આશાભરેલી આંખે જોયું. તેણે પોતાના વ્હાલા પતિ પર્યંતની સુંદર મૂર્તિ તેમાં નિહાળી તેણે ઉદ્ગાર કાઢ્યા "વ્હાલા, ક્ષમા કરો. સ્વપ્નમાંયે એક ક્ષણભર મને વિચાર નહિ આવ્યો કે તમે મારા પતિ હતા. નહિ તો તેજ રાત્રીએ હું તમને જવા દેત નહિ અથવા તો હું તમારી સાથેજ આવત. અરે ! કેવું મારૂં દુર્ભાગ્ય ! "

મગાના પીળુવર્ણી મોજાં તરફ તેણે દષ્ટિ નાંખી અને શ્રીગંગાદેવી માતાની કરૂણ સ્વરે પ્રાર્થના કરી "મા, હું તારે ખોળે છું તારો આશ્રય વ્યર્થ નહિ જાય. મારા પતિ પાસે તું મને લઇ જજે."

તોફાની મોજાંઓએ આ વિનતિ સાંભળી. એક ક્ષણમાં તો તે તેમાં કુદી પડી. કામિની-તે દુ:ખી બાળાન્હતી ન હતી થઈ ગઇ.

પવિત્ર નદી ! તે એક કરમાના સૌન્દર્યને તારા આશ્રયમાં લઇ લીધું, દુનીઆના પડમાં કોઇને દયા નહિ આવી. આખરે દયા, તો તેજ માતાની કામિની સુખી થઇ. પ્રભુ ! કામિનીને સત્વરે વસંત મળો.

આર્યાવર્તની આર્યબાળાએ પુનર્લગ્નથી પોતાનું જીવન કલુષિત નહિ કરતાં, પોતાનું શરીર-પોતાનો આત્મા-કોઇને નહિ વેચતાં-આજે પવિત્ર ભાગીરથીને સમર્પણ કર્યાં ! ધન્ય છે એવી પવિત્ર રમણીઓને કે જેના પુણ્ય પ્રભાવથી આજે પણ ભારતવર્ષ દુનીઆના દેશોમાં પ્રકાશી રહ્યો છે.*



મારી દુઃખી કથા.

લેખક: બ્હેનશ્રી મિસિસ રાવજી.

૧.

હું એક આબરૂદાર શ્રીમંત ગૃહસ્થની પુત્રી છું મારા પિતા મારી આખી નાતના અગ્રેસર છે અમારૂં કુળ પણ ઉંચુ મનાતું આવ્યું છે. મારા પીતાને સંતાનમાં હું એકલીજ હોવાથી તેમણે મને ઘણા લાલનપાલનમાં ઉછેરેલી છે મારાં માતાપિતાની આશારૂપ હું જ હોવાથી તેઓ મારે માટે ઘણી કાળજી રાખતાં હતાં. તેઓ મારા ઉપર ઘણોં પ્રેમ રાખતા હતાં, અને પુરા કોડથી ઉછેરતાં હતાં.

મારા પિતા નાતના આગેવાન અને સઘળી સત્તાવાળા હોવા છતાં પણ તેઓ માનના ઘણા ભુખ્યા હતા. તેઓ માન મેળવવામાં ઘણા ઉત્સાહી હતા. માન મેળવવામાં સ્વાર્થની

* બનારસના Central Hindu College Magazine, માસિક પત્રમાં આ લેખો એક વાર્તાનું કેટલા ફેરફાર સાથે ભાષાંતર.

પણ ગણના કરી શકે એવા નહોતા. બીજા માણસો એમને માન આપે, એ જોઈને તેઓ અંતરથી ઘણું ફુલાઈ જતા હતા. માનપ્રિય શબ્દો એમને ઘણા પ્રિય લાગતા હતા. નાતના સઘળા રિવાજો એમની હાજરીમાંજ થતા હતા. અમારી નાતમા એવો રિવાજ હતો કે કન્યાઓના વિવાહ નાની ઉમરમાં કરવામાં આવતા હતા અને વિવાહ એક વખત થઈ ગયો એટલે એ ફરી ભાગી શકાતો નહતો. મારા પીતા નાતના આગેવાન હોવાથી અને નાતના રિવાજો એમની હાજરીમાંજ થતા હોવાથી એમને પણ એ બધા નિયમોનું પાલન કરવાની જરૂર પડતી હતી આ કારણથી મારો વિવાહ પણ મારી ત્રણજ વર્ષની ઉમરમાં કરવામાં આવ્યો હતો.

હું પાંચ વર્ષની થઈ એટલે મારા પિતા તરફથી પોતાના એક સ્નેહી મિત્રની સલાહથી મને નિશાળમાં મોકલવામાં આવી. મને પણ ભણવાનું ઘણું પસંદ પડતું હોવાથી વધારેને વધારે હોંશિયારીથી હું આગળ ભણવા લાગી. ભણવામાં મારી અત્યંત હોંશિયારીને લીધે મારા શિક્ષક મારા તરફ ઘણા પ્રેમ અને વ્હાલની નજરે જોતા. એમની પ્રેમ વત્સલતાની લાગણી પણી માનભરી હતી. ત્રણ ચાર વર્ષમાં તો હું ગુજરાતી ચાર ધોરણ પૂર્ણ કરી રહી. ત્યાર પછી મારા શીક્ષકના ખાસ કહેવાથી મારી પાસે ઈંગ્લીશ અભ્યાસ પણ શરૂ કરાવવામાં આવ્યો, આ વિદેશીય વિદ્યાસંપાદનમાં પણ મારો રસ વધુ તેજસ્વી બનતો ગયો. અંગ્રેજી ચાર ધોરણ પણ પૂરાં થઈ ગયાં. ધીમે ધીમે મારૂં મગજ અને જ્ઞાન ખીલવા લાગ્યા. મારે જ્ઞાન અનુભવ, વિદ્યા વીશાળ થયાં. મારી વિચાર શ્રેણી વધુ વિસ્તૃત બની, મારી ઉમર હાલ તેર વર્ષની થવા આવી છે.

હું મારો નવરાશનો બધો સમય મારા અભ્યાસમાં ગાળતી હતી. મારી બેન પણીઓની સંખ્યા પણ પહેલાં કરતાં વધી હતી. મારા માતપિતાના મનમાં હવે એકજ ચિંતા થયાં કરતી હતી, અને એજ ચિંતામાં તેઓ રાતદિવસ ઘેરાએલા રહેતા હતા, એમ મારાથી સ્પષ્ટપણે જોઈ શકાતું હતું આ ચિંતા પણ બીજી નહિ પણ મારા લગ્ન કરવાના સંબંધનીજ હતી. મારાં લગ્ન કરી નાખવાં માટે મારાં માતા મારા પિતાને દરરોજ વારવાર કહ્યા કરતા. હવે આ બાબતમાં જરાપણ આળસ કરવી ઘટતી નથી કેમકે શાસ્ત્રમાં પણ કહેલું છે, કે પુત્રી યોગ્ય ઉમરે પહોંચતાંજ સમાન રૂપ, ગુણ, વય, કુળ વગેરે નિહાળી લાયક વર સાથે તેને પરણાવી દેવી એ પિતાધર્મ છે એમ નહિ વર્તનાર પીતા દોષપાત્ર ગણાય છે તેમ કહેવત પણ છે કે દીકરી સાસરે શોભે અને હાથી દરબારે શોભે, માટે આપણે હવે તેનું લગ્ન કરી નાખવુંજ જોઈએ. મારી માતાનાં વચન સાંભળીને મારા પિતા એમ કહેતા કે તારા કહ્યા વિના પણ હું હવે એજ ગોઠવણની વ્યવસ્થાના વિચારમાં છું

હું પણ હવે યોગ્ય ઉમરે પહોંચેલી હોવાથી મારા વિચાર, મારા સાસરા તરફ વધારે ને વધારે વેગથી દોડતા હતા. પતિગૃહ એજ સાચા સ્ત્રીનું સ્વર્ગ છે, એનો અનુભવ મને જલદી થાય, એમ હું ઇચ્છતી. મારા સઘળા અવયવો પણ અવનવી અસ્થિરતા અનુભવ કરતા હતા. મારા માનસિક વિચારો પતિદેવની દિશાએજ પહોંચી જતા હતા સમયની અસર, સમયના પ્રભાવ, સમયે મારા ઉપર બરાબર અમલ ચલાવવો હવે શરૂ કર્યો હતો, કાળની ગતિ ન્યા

રીજ છે, સમયની અસર વિચિત્ર છે, એ હવે મને સમજાવવા માંડ્યું હતું. એક કવિએ કહ્યું છે કે—

" સમય સમયે બળવાન છે, નહિ પુરુષ બળવાન,
કાબે અર્જુન લૂટીઓ, એહી ધનુષ એહી બાણ. "

આખરે મારી ગતિ મારા પિતાજી સમજી ગયા, તેમ મારી અવસ્થાનું સત્ય સ્વરૂપ તેઓ સમજી ગયા, તેમ મારાં માતુશ્રી તેમને એની એ જ બાબત ઉપર ટકોર મારતાં હોવાથી તેમણે પણ હવે એ વાતની ઉતાવળ કરવા માંડી. સર્વ સગા સ્નેહીઓને પણ બોલાવવામાં આવ્યા. મારા પિતાની આબરૂ ગામમા તેમજ નાતમાં સારી રીતે હોવાને લીધે મારાં લગ્ન પ્રસંગે તેમને ઘટતું ખર્ચ કરવાની જરૂર પડી, નાતમા માન વધે, આબરૂ સચવાય, અતિશ જયવાદ એ રીતે મોટી ધામધૂમથી, ઘણા ઉત્સાહ અને આનંદથી મારાં લગ્ન કરવામાં આવ્યાં મને અને મારા પતિદેવને આ પુરૂષની યોગ્યતામાં જોડવામાં આવ્યાં. તે વખતે મને પહેલવહેલી સાસરે પણ વળાવવામાં આવી.

મારી દુખી વાત આગળ જણાવતા પહેલાં મારા સાસરાના ઘરની કેટલીક વાત પણ તમને કહી લઉં મારૂં સાસરૂ એક નાના ગામડામા હતું મારાં સસરા કુળવાન પણ પૈસા વિનાના ગરીબ સ્થિતિના માણસ હતા. તેમનો સ્વભાવ બહુજ વિચિત્ર હતો. સાધારણ વ્યાપાર કરી ગુજરાન પૂરતું દ્રવ્ય ઉત્પન્ન કરતા હતા. તેમ પણી વખત કમાવા કરતા વધારે ખોતા પણ હતા, કેમકે વ્યાપારી દ્રષ્ટિએ રાખવી જોઇતી બુદ્ધિ અને અનુભવની તેમનામાં ઉણપતા હતી મારા સાસરાનો દિવસનો કાર્યક્રમ નીચે પ્રમાણેનો હતો. સવારમાં ઉઠી પર પુરચુરણ સામાનનો કોથળો ભરીને તેઓ ગામડે જતા તેઓ માલ વેચવાને ગામડે ગામડે ફરતા હતા અને માલના સાટામાં દાણા લઈ સાંજના ઘેર પાછા આવતા, આવીને જમી લેતા અને જમી રહ્યા પછી ચોપડા લઇને તેઓ દુકાને જતા, ત્યાં આવનાર લેણદાર–દેણદારનો હિસાબ ચૂકવતા, આ પ્રમાણેના વેપારમાં તેઓ રોજ દિવસે ભાગ્યેજ આઠઆના જેટલું પણ પેદા કરતા હશે. મારા સાસુનો સ્વભાવ ચઢાઉ અને જોઇએ તે કરતાં વધારે બોલવાનો હતો. દરેક વસ્તુમા, દરેક કામમાં, તેઓને નકામી ખોડ અને બડબડ બડબડ બોલવાની ટેવ હતી. એમને કોઇનું પણ કરેલું કામ પસંદ આવતું નહતું.

મારા પતિની ઉમર જ્યારે હું સાસરે ગઈ તે વખતે ફક્ત ૧૦–૧૧ વર્ષનીજ હતી. તે એક નાના બાળક જેવા જણાતા હતા. શરીરે એક નાની ધોતલી અને એક અંગરખા એટલુંજ તેઓ પહેરતા અને નિશાળે જતા, ત્યારે એક ફાટેલી તૂટેલી ટોપી પહેરતા. ભણવાનાં પુસ્તકોમા એક સ્લેટ અને ચોપડી બેજ હતાં, કેમકે તેઓ આટલી ઉમરે ગુજરાતી બીજી ચોપડી ભણતા હતા, બીજીમાં પણ લાગલાગટ ત્રણ વર્ષથી નાપાસ થયા કરતા હતા. તેમનું શરીર પણ ઘણું ગંદુ અને બેડોળ રહેતું. તેમના નાકથી તો લીંટનો અખંડ પ્રવાહજ વહ્યાં કરતો. આખો દિવસ રમવામાંજ મશગુલ રહેતા, ફક્ત ખાવાને વખતે બોલાવે તેજ વખતે ઘેર આવતા અને ખાઇને પાછા રમવા છટકી જતા, તે પાછા જ્યારે નિશાળનો ટાઇમ થાય, તે વખતે બોલાવે ત્યારે ના છૂટકે અને દયામણે વદને આવતા અને

માઈ કંગલુ મોં કરીને નિશાળે જવાની જબરી આનાકાની કરતા. તેમના આ વર્તન માટે મારી સાસુ તેમને ઘણી ગાળો દેતાં, તુચ્છકારી વચનો કહેતાં, મારની ધમકી આપતાં, શિક્ષક પાસે શિક્ષા કરાવવાની હિંમતભરી આજ્ઞા કરતાં. સાસુ આમ ખીજવાતાં, છંછેડાતાં તે જોઈને મારા સ્વસુર પણ તેમનો ક્રોધી સ્વભાવ પ્રકાશી દેતા, મોટેથી ખૂબ મારી ધમકાવતા અને તેમની આજ્ઞાનુસાર વર્તવાને સૂચના આપતા, આમ છતાં પણ જ્યારે મારા સ્વામી હઠે ભરાઈ નિશાળનો માર્ગ નહિ પકડતા, ત્યારે પછી તેમને તેમની હઠીલાઈના ફળ તરીકે ચાબખા રત્નની પ્રાપ્તિ થતી. આ માનપ્રિય પછી માયાના ઉપકારક વાચક પ્રત્યુત્તરમાં તેઓ પોતાના મીઠા અને તીણા સુરથી ભેંસાસુર "(જે હાર્યું તાણ્યું, રડવાનું આરભાનું) રાગનો આલાપ શરૂ કરી દેતા, આ મધુરા રાગના સંગીતની સાથે તેમની આકર્ષક એકટીંગ પણ શરૂ થતી, આ બધી મહાન લડતના પરિણામમાં તેમને પરાજયજ મળતો, તેમને પોતાના અપ્રિય પુસ્તકને હસ્ત–ગ્રહણ કરી નિશાળનો પથ પકડવો પડતો, પણ સાથે સુજ્જન તરીકે તેમના માનમાં તેમના પિતાને (મારા સસરાને) વળાવારૂપે નિશાળ સુધી જવાની ફરજ પડતી, ત્યાં તેમની શિક્ષકને ખાસ (સ્પેશિઅલ) સોંપણી થતી. શિક્ષકના શ્રીમુખે એજ વધામણીનાં આનંદ પ્રદાયક વચનો સાંભળવામાં આવતા કે તમારા છોકરાનું ભણવામાં જરાપણ ચીત્ત ચોંટતું નથી, તેની વૃત્તિ ઘણી રમતીઆળ છે, એ વધુ વિદ્યા મેળવી શકે, એમ હું ધારી શકતો નથી, આ પ્રિય અને સત્ય વચનો મારા સસરાના હૃદયને કારી ઘા સમાન અને ખાંટાં ઝેર જેવાં લાગતા, પણ તે તેમને નિરૂપાયે શ્રવણ કરવા પડતાં.

મારા સ્વામીની રમત પણ બહુ વિચારવા જેવી અને શ્રવણ કરવા યોગ્ય છે. અમુક શેરીનાં બાળકોને એકઠાં કરી, તે બધાના પોતે નાયક બનતા અને તે બધાને પોતાની આજ્ઞામાં રાખવાનો ખાલી પ્રયત્ન કરતા હતા. તે બાળ–ટોળાના પોતે નાયક બનતા–વેદ અધ્યક્ષપણું પોતે સ્વીકારતા–અને ભરવાડ જેમ પોતાના ઘેટાના ટોળાને લઈને ચારો ચરાવવા માટે જાય, અને પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે તેને પ્રયત્ન કરે તે પ્રમાણે આ એકઠાં કરેલાં બધાં બાળકોને પોતાની મરજી ફાવે તે તે સ્થાને તેઓ રઝળવા લઈ જતા. ઘણી વખત તો તે એટલે દૂર સુધી બધાને લઈને ચાલ્યા જતા કે સાંજ પડવા છતાં પણ તેઓ પાછા ઘેર આવી શકતા નહિ. ઘણી વખત આમ બનવાથી અન્ય બાળકોના માબાપને મન એમની દુષ્ટાઈ અને ઉદ્ધતાઈ વસી ગઈ હતી, ને તેથી તેઓ ઘણી વખત સાથે મળીને મારા સસરાને ઠપકો દેવા માટે આવતા હતા. એમના આવા રમતીઆળ સ્વભાવ માટે મારા સસરા એમને ઘણો ઠપકો આપતા હતા.

શિક્ષકની રોજની કાળજીથી તેમના પિતાની પ્રતિક્ષણની ટોકરથી પણ મારા સ્વામી ભણવા પાછળ જોઈએ તેટલું લક્ષ આપી શકતા ન હતા, હું સાસરે ગઈ, એટલે મને દેખીને તેઓ શરમાઈ જતા, હું ઘરમાં હોઉં, તો તે ઘરમાં પણ આવતા ન હતા. ઘરમાં ઘણો વખત રહેતા ન હતા. હું હરરોજ સવારમાં પાંચ વાગે ઉઠતી, પાણી મૂકી સ્નાન કરી મારાં સાસુ સસરા માટે ઉષ્ણ જળ મૂકી રાખતી. તેઓ પથારીમાંથી ઉઠે એટલે દાતણ પાણી માટે જોઈતી વસ્તુઓ આપતી, તેઓ નાહી રહે એટલે બધું પાણી હું ભરી આવતી. મારાં સાસુ એટલું તો સમજતાં હતા, કે વહુ ! સુખી અને શ્રીમંત માબાપનું છોકરૂં હોવાથી, તેમજ

પિયેરમાં કામ કર્યું નહિ હોવાથી તે આખો દિવસ કામનું વેતરૂં કરી નહિ શકે, તેથી તેઓ તેમનાથી બનતું બધું કામ કરતાં હતાં, ઘણી વખત મને તેઓ મીઠા શબ્દોથી સૂચના આપતા અને મારી ભૂલો તેઓ હેતભાવે સુધરાવતાં હતાં.

રસોઈનું કામ તેઓ કરતા જેથી હું પરચુરણ ગૃહકાર્ય આટોપી લેતી, તેમ કામનો બોજો વધારે નહોતો લાગતો. મારા સાસુની ધર્મ પ્રીતિ વિશેષ હતી, તેથી તેઓ મારી પાસે રામાયણ અને મહાભારત જેવાં ધર્મનાં પુસ્તકો વંચાવતાં. હું દરરોજ બપોરના નવરાશના સમયમાં એ પુસ્તકોમાંની જાણવાલાયક હકીકત તેમને વાંચી બતાવતી, મારા સસરા પણ મારા તરફ હેતની નજરથી જોતા હતા.

મારી ઉમર સંસારસુખ ભોગવવા જેટલી થવાથી, તેમજ મારા સ્વામિ તે બાબતમાં ઘણા અજ્ઞાન હોવાથી તેમજ તેઓ ભણવામાં પણ ઘણા બેદરકાર હોવાથી મારાં સાસુ અને સસરા અમારાથી છાની રીતે આ વિષે વાતો કરી દીલગીર થતા, ત્હેમની અયોગ્યતા અને અજ્ઞાનતા માટે ઘણો ઉચાટ કરતા, તેમનો જીવ રાત દિવસ બળ્યા કરતો.

મારા સ્વામિને તેમના મિત્રો તરફથી ઘણી ઘણી સૂચનાઓ મળતી મારા યુવાનીના દિવસો પણ પૂરજોસમાં વહેવા લાગ્યા, હું વિશેષ યૌવનમાં આવતી ગઈ મારી આ અવસ્થા જોઈ મારા અને મારા સ્વામિને સારી અનુકૂળતા આપવામાં આવતી એક દિવસે રાત્રે તેઓ માળપર બેસીને પોતાનું લેસન વાચતા હતા, કેમ કે મારા ગયા પછી તેમને ભણવામાં પહેલા કરતાં વધારે કાળજી રહેતી હતી. હું તેમની પાસે ઉપર ગઈ, અને તેમની પાસે જઈને બેઠી, મને જોતા જ તેઓ ઘણા શરમાઈ ગયા, અને એટલી હદ સુધી શરમાઈ ગયા કે તેમને વાંચવાનું પણ ભાન રહ્યું નહિ તેઓ આ બનાવથી ઘણા ગભરાઈ ગયા હોય એમ લાગ્યું, ને ધીમે રહીને નીચે જતા રહેવાનો તેઓ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા આ જોઈ હું તેમનો વિચાર જાણી ગઈ અને તરતજ મે તેમને મારી પાસે બેસાડ્યા અને મારાથી કોઈપણ રીતે નહિ ગભરાવા જણાવ્યું, વધારામાં જણાવ્યું કે હું તમને દર રોજ શીખવીશ. સારી સારી વાતો કહીશ, સારાં કપડાં આપીશ, સારૂં સારૂં ખાવાનું પણ આપીશ, આવી મન લોભાવનારી લાલચો આપીને મારા સ્વામિને મારી સાથે છૂટથી બોલવાનો મહાવરો પડાવ્યો.

મારો મારા પતિ સાથેનો આ પહેલો અને બીજી રીતે કહું તો છેલ્લો મેળાપ હતો. મારા સુખી સંસારનો આટલેથીજ અંત આવવા નિર્માયો હતો મારૂં સંસારસુખ આટલેથીજ પૂર્ણ થઈ ગયું, મારી સઘળી આશાઓનો આટલેથી જ અંત આવ્યો, મારી ઇચ્છાઓ ઢંકાઈ ગઈ, મારા સ્વામીસુખની છેલ્લી સીમા આવી ગઈ, લગ્નની પૂર્ણતા આટલેથીજ પૂરી થઈ ગઈ મારા પતિ તરફથી મળનાર સુખોનો ભોગવવાના વૈભવનો, અહિંથીજ અંત આવવા લાગ્યો હતો.

વાચનારી બ્હેનો!

આજથીજ મારા ભાવિ સુખનો સદાને માટે અંત આવી ગયો, મારા ભાગ્યની રેલી વહી ગઈ, મારાં સુખો, આશાઓ, ઇચ્છાઓ, ઉમેદ, ભાવનાઓ વગેરે અહીંથીજ સમી ગયું, કેમકે અમારા ઉપર મતાવેલા મેળાપ પછી ૧૦-૧૫ દિવસેજ મારા પિયેરમાં હું આવી,

પિયેરમાં હું આવી તે આવીજ, ત્યાર પછી ફરીથી મારે સાસરામાં જવાનો વખત આવ્યો નહિ, ભાગ્યદેવીએ-વિધાતાએ-તેવો વખત બીજીવારનો આવવા દીધોજ નહિ, ત્યાર પછી મારે સાસરે જવાનું બન્યુંજ નહિ ત્યાર પછી મારા સ્વામિનો મને ફરીથી મેળાપ થયો નહિ, કેમ કે મારા પિયેર આવ્યા પછી બે ત્રણ માસે કોઇ ભયંકર વ્યાધિની બિમારીમાં મારા પતિ સપડાયા, લાગુ પડેલો વ્યાધિ ધીમે ધીમે ઘણોજ વધવા લાગ્યો, અનેક હોશીયાર વૈદ્યો પાસે દવા કરાવી, ઘણા ઉપાયો કર્યા, ઘણા પૈસા ખર્ચ્યા, પણ જરાપણ ફેર પડ્યો નહિ, દરદ ઓછું થવાને બદલે વધતુંજ ચાલ્યું એક અઠવાડીઆમાં તો સર્વેએ તેમના જીવનની આશા છોડી, જીવવાની આશા નહિ લાગવવાથી ઓચિંતા મારા પિતાશ્રીને ત્યાં તેડાવવામાં આવ્યા, મારા પિતા એકદમ ત્યાં ગયા, તેમના ત્યાં પહોંચતા પહેલાં થોડા વખત અગાઉજ મારા પતિએ આ ક્ષણભંગુર દેહનો ત્યાગ કરી દીધેલો હતો, મારા સાસુ સસરા પોતાના એકના એકજ પુત્રના મરણથી અતિ છાતીફાટ રૂદન કરતા હતા. બધા નાતવાળાઓ પણ આવી ગયા હતા, તેવામાંજ મારા પિતા ત્યાં જઇ પહોંચ્યા આ અતિ દુખદાયક સમાચાર લઇ મારા પિતા તરત પાછા આવ્યા. અને તે ખબર અમને બધાને જણાવવામાં આવી. આ દુખી બીનાથી મને, મારા પિતાને, મારા માતાને અને અમારાં સગાં વહાલાંને કેટલું દુઃખ થયું. હશે, એ બધાં રામજી શીક એમ છે.

આજથી મારૂં જીવન બદલાયું. આજથી મારા સાંસારિક સુખોનો સર્વથા નાશ થઇ ગયો, આજથી મારી આશાઓ નિરાશાના રૂપમાં ફેરવાઇ ગઇ. આજથી મારી જરૂર પણ આ સંસારમાંથી ઓછી થઇ ગએલી સર્વે માનવા લાગ્યા છેવટે મારી દુખી દશાનું વર્ણન તો હજુ હવેજ જણાવવાનું છે.

મારા પતિના મરણની ખબર આવતાંજ બધા નાતના બૈરાંઓએ એકઠાં થઇ રોવા-કૂટવા શરૂ કર્યું, તે દિવસથી મારા બધા અલંકારો ઉતારી લેઇ મને કેવળ એક ભૂતડી જેવી બનાવી મુકવામાં આવી આજથી મારાથી બાર માસ થયા સિવાય બહાર નીકળાયજ નહિ, સારાં વસ્ત્ર પહેરાય નહિ, ઘરેણાંનું તો દર્શન સરખું પણ કરાય નહિ, માથે વાળ રખાય નહિ, કપાળમાં ચાંલ્લો કરાય નહિ, સારૂં ભોજન જમાય નહિ, ઉંચા સ્વરે પણ બોલાય નહિ, સંસારના સુખો ભોગવાય નહિ, ઇ ઘણીજ આકરી શિક્ષાઓ મને ફરમાવવામાં આવી.

માથાના તમામ વાળ ઉતરાવી નાખી, મોઢું ભોડું કરી, હાથની બંગડીઓનો સદાને માટે ત્યાગ કરીને કાળું વસ્ત્ર પહેરીને હું ઘરના એક અંધારા ખૂણામાં પેઠી. હિંદુ દુખી સંસારે આ કાર્ય કરવાની મારે અને મારા જેવી અનેક બાળાઓને માથે ફરજ નાખી છે તે મે મુંગે મોઢે-સહન કરવાની શરૂઆત કીધી. ઇશ્વર તરફથી સોંપાએલા કામો કેવળ સાચા હેતુથી, પવિત્ર ભાવનાથી અને આપણા પાપના પ્રાયશ્ચિતરૂપ માની તે હસતે વદને સ્વીકારી, તે ભોગવવા શરૂ કીધાં.

આપણી સમાજની રૂઢિ અનુસાર અમારા જેવી બાળાઓ સમાજને ભારરૂપ હોવાની સમજ સમાજના બધા માણસો માનતા હોવાથી મારા વ્હાલાં માતા અને પિતા પણ મારી બીલકુલ દરકાર કરતા નહોતા, મને વખતસર ખાવાનું પણ મળતું નહિ. વહેલું મોડું, ઠંડું,

હતું, જો કાંઈ ચપટી વખ્યું હોય, તે ના છૂટકે પહોંચાડતાં, તે મારે નાછૂટકે આરોગવું પડતું હવે હું સાજી રહું કે માંદી પડું, ભૂખી હોઉં કે તરસી હોઉં, એની કોઈ દરકાર રાખતું ન હતું મારી તન્દુરસ્તીનો હવે કોઈ ભાવ પૂછતા નહિ, મારી લાગણી કોઈ ધરાવતું નહિ; કેમ કે મારી હવે જરૂરજ ન હતી, એમ બધાં માનતાં હતાં."

મારા પતિના મૃત્યુને બે ત્રણ વર્ષ વીતી ગયાં છે. હું એક વખતે પૂર્ણ યૌવનબાગમાં ખીલતી તે હાલ કૃશ શરીરવાળી, કેવળ હાડકાંના ખોખારૂપ બની રહીછું. હું જે એક વખતે અનેક મનપસંદ અલંકાર પહેરતી, નવીન ફેન્સી કપડાં ધારણ કરતી, તે હાલ એક પણ અલંકાર વિનાની બેડોળ ચહેરાવાળી, એકજ સ્વચ્છ વસ્ત્રવાળી, પવિત્રતાની પ્રતિમારૂપ બની રહીછું. હું જે એક વખતે ધમધમ અવાજ કરતી, રૂમઝુમ રૂમઝુમ તીણો ગુંજારવ કરતી, ધમકતી ચાલે ચાલતી, તે હાલ ચાલવાને પણ તદ્દન અશક્ત બની ગઈ છું. જે હું એક વખતે જુદી જુદી ભાષાનાં, જુદા જુદા વિચારનાં અનેક પુસ્તકો વાંચી શકતી, તે હાલ બહુ તો રામાયણ વાંચી શકું છું. જે હું એક વખતે મારા માતા પિતાને મન, મારા સાસુ સસરાને મન ઘણીજ વહાલી હતી, તેટલીજ અત્યારે તે બધાને મન અપ્રિય થઈ પડી છું. ભારરૂપ થઈ પડી છું, હૈયે બળતી સગડીરૂપ થઈ પડી છું, એમના દીવને હું ખરાબ, દુઃખ આપનાર થઈ પડી છું, હાલ કોઈપણ પવિત્ર કાર્યમાં મારો સ્પર્શ-સરખો પણ કોઈ ગણતું નથી, મારા શુકનને પણ ખોટા માને છે, મારાં આ દુઃખો મારાથી હવે જોયા જતાં નથી, સહન કર્યા, સહી શકાતાં નથી.

(૪)

મારા આ દુઃખોની વાતો મારે કોની આગળ જઈને કરવી, મારાં દુઃખો મારે કોને સંભળાવવાં? કેમકે હાલનો લોકો બધા એમજ માની રહ્યા છે, કે પતિ જતાં સ્ત્રીનું યૌવન ગયું, પતિ જતાં સ્ત્રીના શણગાર ગયા, પતિ જતાં સ્ત્રીના અલંકાર ગયા, પતિ જતાં સ્ત્રીના તમામ સુખો ગયા, પતિ જતાંજ એની સ્વતંત્રતા ગઈ, પતિ જતાંજ એનું આરોગ્ય ગયું, પતિ જતાંજ એની ભાવના ગઈ, પતિ-જતાંજ એનું સકળ જીવનજ ગયું.

આર્યહિંદુ સમાજ એક પોતાની ૧૫-૧૬ વર્ષની સંસારના સુખોથી તદ્દન વિરક્ત રહેલી, સંસારના પાઠ વગરની એક નિર્દોષ બાળાને પણ આવી દુઃખો આપે, એનું આખું જીવન નાલાયક બનાવી દે, એની આખી જિંદગી તદ્દન નિર્માલ્ય ગણે, એ કેટલી શરમની વાત છે, અધોગતિની વાત છે.

આપણા પિતા પોતાના સ્વાર્થાન્ધને લઈને પોતાની કોમળ અને નિર્દોષ બાળાઓને દુર્ગંધથી ભરેલા ઉંડા કુવામાં ધોળે દિવસે ધકેલી દે છે, તેઓ પોતાના અલ્પ અને ક્ષુદ્રિક સ્વાર્થને ખાતર બિચારી બાળાઓનો આખો ભવ બાળી દે છે, તેમનું આખું જીવન નકામું કરી દે છે તેમને હમેશને માટે દુઃખ સાગરમાં ધકેલી મૂકે છે, તેમના હિતની જરાપણ દરકાર રાખતા નથી, એમના સુખની કિંચિત્ પણ ગણના કરતા નથી, સમાજ પણ તદ્દન ચુપકી પકડી રહી પોતાની અધમતા સાબીત કરી આપેછે, અને તે ગાઢ કુંભકર્ણ નિદ્રામાં પોઢે છે, પોતે તદ્દન અયોગ્ય અને અશક્ત બની ગયાં છે, એ બતાવી આપે છે. સમાજની નિષ્ઠુરતાને માટે તો હજારેવાર ધીક્કારજ આપવો ઘટેછે, તેનું સ્થાન તદ્દન અધમતાને પામી ગયું છે, એમ નિઃસંકોચપણે કહેવું પડે છે, કેમકે એક યોગ્ય ઉંમરે પહોંચેલી અને કાંઈક

વિદ્યા જ્ઞાન પામેલી છે, એવી બાળાને નાનો અને અજ્ઞાન સ્વામિ મળે, ઢીંગલાઢીંગલીની જેમ બાળકોને અલ્પ વયમાં પરણાવી દેવામાં આવે ગુણનું, વિદ્યાનું અને ઉંમરનું જ્યાં જુઓ ત્યાં કજોડુંજ માલમ પડે, અને ઉત્તમ લગ્નનું બપરાભર્યું નામ આપવામાં આવે. જ્યાં ૧૦, ૧૨, ૧૫ વર્ષની બાળાઓ વિધવા થઈ જન્મભર દુ:ખ સહન કરે, અને તેમાંજ ધાર્મિકતા છે, એમ માને જ્યારે એક પુરુષ ૬૦ વર્ષની નાની ઉંમરમાંનપણ પંચિક પત્નીઓની હયાતીમાં છઠ્ઠી પરણવા વરઘોડે ચઢે, માંગલિક પ્રસંગ પરમ આનંદથી ઉજવે, તેમાં પણ જો કોઇ સમાજને આશ્ચર્ય ન આવે! અનેક બાળ વિધવાઓના દુ:ખી આર્તનાદ સાંભળવા પડે, હાથે કરીને તેમને અનીતિ અને વ્યભિચારના માર્ગે ધાકધતરી રીતે લેવાનું સૂચન કરે, અનેક સ્થળે બાળહત્યાઓનું પુણ્ય સમાજ વહોરે, નજરે નિહાળે, આબરૂના કાંકરા થાય, નામ અને કીર્તિ લજવાય છતાં સમાજના જનો આનંદથી દુનીઆમાં ફરે અને શાસ્ત્રાનુસાર વર્તન આદરીએ છીએ, એવી ખોટી અને દંભી વાતો કરે, એ અત્યંત શરમની વાત છે અત્યંત માનહાનિ ભરી વાત છે અત્યંત અધોગતિની વાત છે, અત્યંત શોચનીય વાત છે

મારૂં જીવવું મને નિરર્થક લાગે છે, મારા દુઃખોની અવધિ નથી, મારૂં જીવન તદ્દન નિરૂપાય થઈ પડયું છે, હવે તો મરણ આવે, એજ વધુ ઇચ્છવા યોગ્ય છે હું જીવતી છતાં મરણ પામેલીજ છુ મારા શ્રીમંત પિતાની શ્રીમંતાઇ પણ મારા કઇજ ઉપયોગમાં આવી શકતી નથી, મારા પિતાની નાતની પટલાઇ પણ મારા કંઇજ કામની નથી મારો નિરંજન નિરાકાર બેલીજ મારો વિભુ છે અને મારા અંતરની પ્રાર્થના છે, કે હવે પ્રભુજી ઉતાવળે મારૂં મોત તું લાવી દે, હવે મારે માટે મરણ અને જીવન સમાનજ છે બાળલગ્ન કરી કન્યાઓના ભવ બાળી તેમને નકામી કરી મુકનાર પાપી પિતાનું સત્યાનાશ વળજો. હવે થોડાજ દિન હું આ દુનીઆની મહેમાન છુ અને મારી બ્હેનોને મારી છેલી આશીષ અને સલાહ છે કે તમે સહુ ગમે તેમ થાય તોપણ-સદ્માર્ગે ચાલજો.

મા—હમેશ યાદ રાખવુ કે આજનું કામ આવતી કાલ ઉપર મુલતવી રાખવુ નહિ.

દીકરો—માજી, ત્યારે તો પેલી મીઠાઇનો ખુમચો કાલ વાસ્તે તમે રાખ્યો છે, તે આજેજ ખાઇને મજા કરીએ તો કેવું સારૂં?

* * * * *

એક ઠગારો ભીખારી એક દયાળુ બાઈ પાસે મુંગો બની જઈ ભીખ માગવા ગયો. પેલી બાઇને ગરીબ જાણી દયા આવી, તેથી એક પાવલી કહાડી બોલી, "કેટલાં વર્ષ થયાં તું મુંગો છે?' ઠગારો ભીખારી ચળકતી પાવલી જોઈ, પોતાની હાલત ભૂલી જઈ બોલ્યો —" જન્મથીજ મુંગો છઉં. ' પેલી દયાળુ બાઇએ તરતજ પાવલી પોતાના ખીસામાં મૂકી દીધી.

× × × ×

માતા—બાઈ મારૂં દશ વર્ષનું બાળક આજ મરણ પામ્યું છે. તેને માટે એક સસ્તી પેટી જોઇએ છીએ

પેટી બનાવનાર—બાઇ, વીશ રૂપીઆ પડશે.

માતા—કંઇ ફેર હોય તે કહાડી નાંખો. બાઇ, કંઇ એક વખતનું કામ નથી કારણકે મને સાત છોકરા અને બે છોકરીઓ છે તો દરેક વખતે તારી પાસે આવીશ.

—જયાનંદ

કાળોત્રી-કંકોત્રી !

લેખક:—શ્રીયુત્ "મસ્ત"

(૧)

यत्पूर्वं विधिना ललाटलिखितं तन्मार्जितुं कः क्षमः ।

આજે મારાં લગ્ન થવાનાં છે છતાં હું ગભગૌરી ગયતી ગમગીનીમાં, ઘરની પરસાળમાં સાજ કાઢી, હું નવયૌવનના નવોઢા, વીસ વરસની વેલી, ઉભડક ઉભડ આંસુ પાડતી બેઠી છુ સુખદુઃખની દવામાં ગમગીની, સુખદુઃખની દવામાં પોપાસ, શું ખરની દવામાં મોજ માણી, આજે મારી જીંદગી ધુળધાણી કરવા હું તત્પર થઇ છુ. મન વિરુદ્ધ, ફક્ત પિતાને સંતાપમાંથી બચાવવા, માતા મારૂં મન દરેક રીતે વાળી રહી છે પણ મારો દુઃખો કેમે કર્યો સમતો નથી, તે જોઇને તે બિચારી પણ મારી જોડે અશ્રુપાત કર્યાં કરે છે કારણ કે આંસુ સારવા ઉપરાંત તેનું કાંઇ નીપજે તેમ નથી આથી પાંચ વરસે નાની યૌવનવનને ઉંમરે ઉભેલી, અલ્પની બારીમાં ગોખયુ કરતી મારી ભગિની ગાલ ઉપર ઉપર નકીઅના આ હાથ જોઇ, પોતાનું ભાવિ જાણતી મુગે મ્હોંયે લુગડાના છેડાથી મારા દુખે પોતાની પલળેલી પાંપણો સુકવી રહી છે મ્હારાં બાલસખીઓ ભાભલડી 'હુસકાં ભરી ભરીને મને જ્ઞાનોપદેશ દ્વારા આશ્વાસન આપી રહ્યાં છે મારો મોટો ભાઇ મને મનાવી રહ્યો છે મારી સમોવયની સહેલીઓ શાણપણથી મને સમજાવી રહી છે પણ બધુ વ્યર્થ છે. કારણ "આપ મુએ પીછે ડુબ ગઇ દુનીઆ !" મારી જીંદગીનો પ્રશ્ન મને તો મારી સમક્ષ આવી ખડો થયો લાગે છે ત્યારે આ પ્રસંગે મારું મન કલ્લોલ કરતું, આશા—આકાશમાં ઉડતું હોવું જોઇએ, ત્યારે એનો અત્યારે નિરાશાની ઉંડી ખીણમાં નિરાશાની સીડી ઝાલી નીચે ને નીચે ઉતરતું જ જાય છે !

જ્યારે ઘરની પરસાળમાં આમ કરુણરસ ઉભરાઇ રહ્યો છે, ત્યારે ઘર બહાર આનંદનો ઉદધિ ઉછળી રહ્યો છે સગાં વહાલાં, ઓળખીતાં પાળખીતાં શોરબકોર કરી રહ્યાં છે માંડવામાં છોકરાં કુદકુદા અને દોડાદોડ કરી રહ્યાં છે પાપમનું ધમધમ અને ઢોલનુ ઢમઢમ, શરણાઇનો સાદ અને તાંસાનો નાદ કાને પડ્યું સાંભળવા દેતાં નથી. વરરાજા વરઘોડો ઉતરી ગયેલો હોવાથી સાજન સાથે ગાદી તકીઆ ઉપર બીરાજી રહ્યા છે તેમની સગવડમાં દોડાદોડ થઇ રહી છે ગોરના મોઢેથી ગોગણી, એક પગ ઘરમાં અને બીજો બ્હાર રાખી, તમરના જેવા તીણા સ્વરથી કન્યાને ચોરીમાં પધરાવવાનું ફરમાન કરી રહ્યાં છે

દાદીઆને મન હસવુ અને દેડકાનો પ્રાણ જાય છે ! કારણ કે હાલમાં—શેઠ તલકચંદ તરકડીઆની સામે કોઇ હોઠ ફફડાવી શકે તેમ નથી. હમણાં પા કલાકમાં મકરચંદ સટોડીઆ સોલીસીટર મને પોતાની કરી લેવાના છે મારી ને એમની વચ્ચે તફાવત માત્ર આંખોં સહી નોજ છે ! અને સરૂપચંદ સ્નેહાધીન મને, પોતાની માની લીધેલીને, પોતાની અલ્પ તરીજ મો વિસારીને પલકમાં પારકી થયેલી જોવાના છે પોતે જડ ચેતની પ્રિયા બનનારી થવાના સાક્ષીભૂત થવાના છે સટોડીઆ સોલીસીટર બે બાયડીને ઓહીઆં કરી ગયેલા હોવા છતાં,

અને બન્નેના પુત્ર પરિવારથી પુષ્કળ પસારાને પામેલા હોવા છતાં, મારો ત્રીજો ભાગ વધારે કરવાને આવ્યા છે!

મારૂં તો એ માનવું છે અને માન્યું છે કે ગરીબ અને મધ્યમવર્ગ, સાધારણ રીતે, એક કરતા,-એટલે એક સ્ત્રી ગુજરી ગયા પછી-બીજી કે ત્રીજી લગ્ના લગ્ન પોતાની જરૂરીઆતને અંગે કરે છે. ગરીબ પોતાનો રોટલો મેળવવામાં સાધનભૂત થવા માટે, મધ્યમ પોતાનો ગૃહસંસાર નીભાવવા માટે, પણ તવંગર વર્ગ તો દુનીઆને સારૂં દેખાડવા, પોતાના સુખ (માની લીધેલા) દટાર તનમનને સંતોષવા અને એ બધાં કરતાંએ,-જેમ શેઠને બગલો જોઇએ, શેઠને ગાડી જોઇએ, શેઠને કોચ ખુરશી જોઇએ,-તેમ શેઠ શેઠાણી વગરના પણ બોડા લાગે તે ખોટું, તેટલા માટે! પેસું-ચુના માટી અને લાકડા લોઢાનું, તેમ આ-હાડ માંસનું,-એક ખાનદાન ઘરમાં લાવી નાખ્યું કે બસ! પછી ભલે હીરા મોતીના ઘરેણાં પહેરાવે, ભાતભાતના ભોજન જમાડે, અને પૃથ્વી ઉપર પગ પણ ન મુકવા દે. પણ શેઠને મનમાં તો બાયડીની ગણત્રી બગલો, ગાડી, કોચ ખુરશી જેટલીજ! અને મારી પણ ગણત્રી સટાડીઆ સોલીસીટરને એટલીજ! ના. પણ એ તો સુબઇથી બડી ધામધુમથી, બસો ત્રણસો માણસની જાન લઇને મોટર તથા વિકટોરીઆ કારખાનામાં ચડાવીને, "સ્પેશીઅલ ટ્રેન" (ખાસ ગાડી) મુકાવીને, રજાકમીયાંના બેન્ડ વાજાના સુંદર સરોદાથી રિઝાવીને, કાઠીઆવાડના કોડીનાર ગામમાં આવેલા છે વરની જાનને અને વરરાજાને જોવાને કાઠીઆવાડમાંથી કીડીઆરૂં ફુટયું છે કારણ કે તલકચંદ તરકુડીઆએ તમાસો જોવા ઢેરઢેર "કંકોત્રીઓ" ક્યારની મોકલી દીધી છે-જેના પૈસાનું પેટ પોખી પાણી કરવા અને મોંયેથી વાહવાહ ભણવા, નોતરેલા અને મિત્રો, બધાએ આવી પહોચ્યા છે તલકચંદ તરકુડીઆ કોડીનારના કુબેર ભંડારી પછી કહેવું શું? નિગતના મુખ્યાગેરા, લગ્નગાળ અંગે કે મરણમાંદ ને સમયે જ કોડીનારનું દર્શન કરનારા, એટલે આજ ખાને કે પ્હાર આવે તે તરફ ગામના લોકની કુદરતી લાગણી મહેજ ખેંચાય. તેમા વળી નાગ ગામા એટલે ગામનું નાક જાણે! વળી સામમાં આવ્યા છે ને ફરી કોણ જાણે ક્યારે આવશે, એ દીમાગે પોતાની અને પરરા સહેજ આગળીને વેડે ગણવા માટે વળી વરરાજાની છુગ પણ મોટી પડી હતી "સુખપના છે, બારીસ્ટરના કાવીઆ છે, (શું કરે, બીચારા ગામડાના અભણ લોકોને સોલીસીટર એટલે શું એની શાની સમજ્યા, તેથી કાંઇક અક્કુ અવળું ભણાવેલું એટલે એમ લઇ પડેલા-) હજારનેજ હાથમાં ગણનારા છે, મરી લેવાના કે અટકવાના સોગંદ છે તેમ મોં બંધ કરવામા પણ હજારથી નીચે જતા નથી, પછી પ્રમાણિકપણું બિચારૂં શું બોલે! રાવ બાતલ (રાવ બહાદુર) છે અને સરકાર માબાપના જ-પી (જે. પી.) છે!"

પણ પ્રિય વાચક! દુનીઆ ઝુકતી હે, ઝુકાનેવાલા ચાહીએ કોઇ એમ પુછતું નથી કે એ સાલસીટર સાહેબ કેટલી છોરીના ગાડીઆ છે, કેટલાં બેટા બેટીના બાપાવા છે,-કેટલા શીયાળા ખાઈ ચુકેલા છે,-બાકાનો સાચ છે કે દરાગ છે,-કલપ મુછે લગાડી, બો-ખારા ખાઇ કોનકુંવરમાં ખપે છે કે કેમ,-પણ ધોર જોગ છે કે તેર જોગ છે? સહુ એમજ બોલે છે કે "વાહ, વાહ વાહ, વાહ! શું તલકચંદ તરકુડીઆની તકદીર? ગજીના તો નગર સાણુંગો ઉઘડી ગયા! ફરવાને, મોટર, ખાવાને મીઠાઇ, સુવાને છપ્પર પલંગ, પહેરવાને હીરામાણેક, રોફ મારવાને દાસ દાસીઓ! કહો ભાઇ આથી વધ બે શું જોઇએ!" પણ અરે અક્કલના ઓથમીર, જરા એમ તો કહો કે આ બધું સિત્તેરના સટાડીઆ ઉપર ... કહે

કે "ઓહો, એમાં તે શું થયું? ટુટબ પકડી ઉભો થનો અગથાર તો પાંચે આંગળીએ પુગ પુજ્યા હોય ત્યારે મળે, અરે જોયા છે તમાં શું? ચંદ્રકુ તો ચાલે છે ને, ઓહો ત્રીજે વખત પરણવાનું આવ્યું તેમાં શું થઈ ગયું? એ અનુભવી આપજો (બાપડી માટે-) પોતાની હથેલીમાં શું દાટવશે એ તો કંઇ હીસાબમાંજ નહી કેમ? કોઇ નફ્ફટખદો નવ જુવાન મળ્યો હત તો વખતે હાડકાં ખોખરાં કરત તેનું શું? એ બાપડીવહનો એકનીજ કલ્પના કર્યા કરશે એ સારૂં લાગશે કે પેલા કરાદાર ફેટફીઆની ચકર વકર થતી આંખો ગમત! આ ચોનેથી મદશે એ મારો લાગતે કે કોઇ સટોરીઓ કહ્યા સાંકળાં ઉતારી આપવા કહેત એ પરવડત? ન કરે 'નારયણુ ને ચડનો દહાડો ન થયો તોપણુ આ સીચારો વીર્યા (છોકરા ઉંઆ) વાળો તેની દરકાર નહીં કરે એ સારા લાગશે કે પેલો એકપર બીજી લાવવા તૈયાર થાય એ પસંદ પડત?"–

એ તો સાચું કે વાત તો સો ટચની!' ધણીને સુઝયું ઢાંકણીમાં ને પડોશીને સુઝયું આરસીમાં' ના કેમ કહેવાય? પણ એકને કરવી હોય દુનીઆની વાતો અને બીજાને કરવી પડે મરવાની વાતો એકને જોઇએ ચાર વખત ચપાટવા અને બીજાને જોઇએ પેટે પાટા બાંધવા, એકને ગમતી હોય ધમાચકડી અને બીજાને ગમતો હોય એકાંતવાસ' એકને મારવો હોય રોફ અને બીજાને બેસવો હોય ડોંફ. એકને કરવાં હોય નાટક ચેટક અને બીજાને કરવાં હોય નાટક–નનું કેમ? તો એને પે જવાબ આપનારા મળ્યા હતા: 'અરે બહેન, જ્યાં સ્ત્રીઓને સમાન હક અને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપવાની ચારણાઈ ચારે ખંડ અને ચારે દિશામાં ફુંકાતી હોય, ત્યાં વળી મનને સંકોચ શો? શું પુરૂષને બધી જાતની છુટ છે ને અબળાને નહીં? જ્યાં અબળાને અંધકારમાં અથવા તો અજ્ઞાનમાં રાખવાની વાત આવે, ત્યાં તો પ્રબળ થવાની અબળાને સર્વ શાસ્ત્રોની પણ મમતી છે પણુ કદાચ ભુલેચુકે–

अभिगम्य परं नारी पतिष्यति न संशयः ।

એમ શાસ્ત્રમાંથીજ સામો પ્રશ્ન પૂછીએ તો તેનો જવાબ શો? જવાબ એકજ–તો કે જડવાદનો દેહધર્મ! એમાં કાંઇ પતન જેવું છેજ નહી. સહેજ બાજી ગોઠવતે આવડવી જોઇએ! જ્યારે આ અંતીમ–સ્થાનમાંથી પ્રાણ બહાર કાઢે એવી–અપવિત્ર સલાહ મારે કાને પડી, ત્યારે હું મનમાં ને મનમાં બબડી. "અરે ઓ સેતાન સુધારા અને મોટાળા! તું પવિત્રતાનું જડમૂળમાંથી નિકંદન કરીશ ક્યારે અટકીશ? શું તું નારી, આચારી, એની, ચાલીશ કે જેથી સતા, દેખાતું સદન, જ્યાં પડી જશે અને તાર નામે માણસ સ્વેચ્છાથી વર્તતા જરા પણ અચકાશે નહીં? બ્હાલા વાંચક! દોરંગી દુનીઆને કાબુ પહોંચી શક્યું છે? તો પછી પિતાની ઇચ્છાને મુંગે મોંએ આધીન થવા શિવાય કેળવણીનો ખરો અર્થ કરવાની, સજ્જન સુશીલ સ્ત્રીમાં ખપવાની ઈચ્છા રાખનાર મારા જેવીને બીજો શું ઇલાજ?–ત્યારે મને અને સટલીઆ સોલીસીટરને વિધિએ શી રીતે ભેગાં કર્યાં, તે હવે સાંભળો.

(૨)

તલકચંદ તારડીઆના પિતા તે મારા બાપ (દાદા) કોડીનાર ગામમાં ગાંધીઆટું કરતા હતા. મજાના ગામના મુખી, અને પૈસા કરતા હતા માન મતબાથી સુખી, થતા

નહોતા કદી પોટલેથી દુખી, કારણ નહોતી નાર તેમની સુખી. સંતતિમા હતા ફક્ત તલક-ચંદ તરફડીઆ જે સુંડલથી સાત્વા જેટલા સંતાન હત તો તો વખતે ચાટલાની તાણુતાણ થાત પણ નશુએ સામુ જોયુ હતુ જેથી મનો બાધી મુઠીમા સમાઇ રહ્યો હતો. મારા પિતા એટલે તલકચંદ તરફડીઆ પાંચ વર્ષના થતા, મારા બાદા દોલેરાની ગદા નાચે આવી જતાં અકાળ રૂપસદ મરી ગયા, જેથી પુત્રને પોષવાનું અને સંસાર સોથવાનું કામ મારી દાદીને શીર આવ્યુ,—જે તણ હિંમત ન હારતા, અજ્ઞાત હોવા છતા, શાંત ચિત્તે અને ધીરજથી ઉપાડી લીધુ અ.શ હતી માત્ર પાંચ વર્ષના પુખક ઉપર, છોકરા ઉછરી આવતા દુખના દિવસ વસારી જવાશે, એમા ન એમા એ દિન હરી કરવા લાગી. પરે બે પૈસા ઘસાઇને ગામના લોકો ઉપર માત્ર સદાએ હમેશા હાથ રાખેલ, જે મારી દાદીને એની આ અકન અવસ્થામા સ્હારી પડે કમ આવ્યો મારા દાદાના અવસાન પછી મારા દાદા દુકાન ચકેલી લીધી નહોતી પણ તે પતે ચલાવતી, તલકચંદ તરફડીઆને ભુરીઆ મેહુતાની ગામડી નિશાળે મુકવામા આવ્યા પણ ભુરીઆ મેહતા કોમડો લઈને કદી એમના વાસાનાં કૂળ ખણવાને રહેતા ફાવ્યા, કારણ કે તલકચંદ તરફડીઆ પોત ભણવા ઉપરાંત બીજા છોકરાને ભણાવી, ભુરીઆ મેહતાને ગામના લોકોને જાતર મતર અને બદરથી સમજાવવાનો પુનઃ નખ આપતા હતા જ્યારે ભુરીઆ મેહતા છોકરાઓની પલટન લેઇ તેમના માગાખાન લા ઘણુ ઠવગાવવા સાટુના સટા. સાથે નીકળતા ત્યારે છોકરાઓની સરદારી મારા પિતા તલકચંદ તરફડીઆને આપતા. વળી ભુરીઆ મેહતાને ઘેર નવરાશના વખતમા જઇ આવી ફરી બાઇ તલકચંદ તરફડીઆ મેહુનીનુ મન પણ રીઝવતા, તે તો ઠીક એટલે ગુરૂના ચિત્ત ઉપર ચાર હાથ થયા પરિણામ એ આવ્યુ કે તલકચંદ તરફડીઆ હાલાબી કામમા અક્કા થયા, તે અત્રે કે સામાના કનની છુટ પખડતા વાર ન લગાડતા. બાર વરસ પુજરના સાત આંકડા ખલાસ કરી અને ગામડાના રીવાજ પ્રમાણે ત પલજા તા તમનો અંક, ગામના ને નાગના, 'સારા કન્યા-સારા માતા-નરી. અટલે આમ ઉઠયા નોંધાળથી અને આમ આવી ધરની પીઆરવા એ પણ ગામડાના રીવાજ પ્રમાણે તો અયુક્ત નહોતું.

પોતાના નિશાળીઆ તરીકેની કારકિર્દીમાં દસ વરસની ઉંમર પછી મારા પિતાને હીસાબી શીખ ઉપરાંત પુસ્તકો વાચવાના શોખ વધ્યો, જેની ગામની પુસ્તક સીળા ખાંધા જ ચાપડાઓ મળી શકતી ત્યાં સુધી નીરાંતે ઉકેલાતા જણાતા હતા. આ ઉપરાંત પોતાનો ગાતાન તેના દુકાનના કામ અને સગવડ માફક માલ વચવા બેસી જતા અને ઘરાકને મીઠી જુબાનથી એવા ખુશ કરતા હતી કે, કોઇ તલકચંદને દુકાન સોંપી પોતે બગર ઉન્હાળે ઘર સંભાળવાનું મારી દાદીને કહેલી એમના ગાં રીત તે માન વધવામા કુશળતા દાખવતા, તેના રાતે આઠ આવ સારો માલ ઓરીઓમાં પણ માન મદદ કરતા. વળી માને વેપાર વધારવાનુ કહેતા. પણ મા કહેતી કે બેટા, તુ કાંઇ સમો થા એટલે વેપાર રોજગાર તને સોંપી હુ ઘરમા બેસુ અને પછી તુ તારે જેટલા ઘોડા દોડાવવા હોય તેટલા દોડાવજે. તારે બાપ નથી ને હુ લાખા રૂપા ભરવા જાઉં તો વખત ગાંઠનુ પણ ગુમાવી બેસુ. ઉપર આપણને ઇશ્વના તના ગુનાકના કે નથી ઉડનો એટલે બસ. સીધી અવસ્થાએ તારા બાપનો વારસો સૂપરત થતા હું તને જેવો ને તેવો સોંપુ એટલે હુ ઉતરણ થઈ ગઈ તલકચંદ ઉંમ

ચંદીઆને નાની ઉંમર હોવા છતાં આ વાત ગળે ઉતરતી એટલે બોલતા તો નહી. પણ તલ પાપડ થયા કરતી પોતાની બુદ્ધિને સંતોષવા ગીજી દુકાનદારો પોતાનો વેપાર શી રીતે ખેડે છે તેની ખબરખબર રાખવા એ ચુકતા નહી. મીલનસાર સ્વભાવ અને ચપળ મગજ હોવાથી જેના તેના લાડકવાયા થઇ જતા એટલે કોઈની દુકાનપર ખાસ કરીને ઉપર પડતા જઇને એમને બેસવુ પડતું નહોતું, પણ એમને રસ્તેથી પસાર થતા જોઇને દરેકને એમને બોલાવવાનું અને એમની સાથે વાતચીત કરવાનું મન થતું. તલકચંદ તરફડીઆ સમયાનુસાર ગપાટા હાંકતા. પણ ઘરાકને શી રીતે સમજાવાય છે, કેવી ભાષા અને વર્તણુંકથી એના હૃદયપર પોતાના માલની શ્રેષ્ઠતા ઠસાવાય છે, આ ઘરાક તે વિશ્વાસુ છે કે એ દુઝને ફરે તેવો, છે એ એના વર્તન અને બોલી ઉપરથી શી રીતે પરખાય છે, રોકડેથીજ વાત કરવા જેવો છે કે ખાતે ઉધારવામાં હરકત નથી, શેઠ ગુમાસ્તા વચ્ચે માલ ખરીદી, નાણાં લેવડ દેવડ સંબધી, આવરો ખાતાબુક વિષે શીશી વાતો થાય છે, શેઠ ગુમાસ્તાનો શુ સંબધ છે, આવી આવી વેપારોપયોગી હકીકત ઉપર તલકચંદ તરફડીઆનું ધ્યાન સ્વાભાવિક રીતે ગયેલા મારતે મારતે પણ ચોટી રહેતું તલકચંદ તરફડીઆના સારા ભવિષ્યની આશા મારી દાદીને સહુ આપતું, અને દીકરાની લાયકાતનું, તેની આટલી નાની ઉંમર હોવા છતા, પારકા પાસેથી આવુ પ્રમાણ પત્ર મળતાં મારી દાદીના અંતર આનંદનો પાર રહેતો નહી અને ભવિષ્ય સુખના તડકાના પડછાયા તેઓ ધીરે ધીરે પોતાની તરફ આગળ વધતા જોતા. ગામડાના આધી આટામાં ગામને ઘરથી ભરેલો ગલ્લો તો અખાય એમ નહોતું પણ પુત્રનું બુદ્ધિરૂપી ધન વધારવાને પોતે પોતાના ગજા પ્રમાણે કરવુ હોય મ રી દાદીના મનને પૂર્ણ સંતોષ હતો. નિશાળ છોડયા પછી બે વરસ સુધી તલકચંદ તરફડીઆએ માની દેખરેખ નીચે બાપીકી દુકાન ચલાવી અને માના મનને અજંપો ન રહેવા દીધો કે મારી આંખ મીંચાશે તો દીકરાનું શું થશે ? કારણ કે એમને છોકરા ધુળમા નાવ ચલાવે તેવો અને પથ્થર ફોડી પાણી કાઢે તેવો લાગ્યો. પણ એ હાશનો દમ ડોશીનો દમ લઇ ગયો ! તલકચંદ તરફડીઆને હાથે એમની ઉત્તરક્રિયા થઇ અને ન્યાતવાળાઓના વખાણથી ફેંકુ ફરીને ડોશીનો દહાડો પાણી બરપટ્ટે ચણવાયો. દીકરાને સુપુત્રનું "સરટીફીકેટ" (સંતોષ પત્ર) મળ્યું, કારણ કે, એણે કરાવ્યું ઘરડા જુવાન, વિધવા સૌભાગ્યવતી, સૌનું મોં ગળ્યું ! જમણવારમાં પાણી માત્ર પાંચ હજારનું જ થયું. પણ દેવારૂપી ફિકરોટની ભીતો તલકચંદ તરફડીઆના મગજની ચારે બાજુ ચણાઇ ગઇ, તેમાથી છોડવવા વિચાર કોઇને ન થયો. નસીબે પણ આ તક સાધીને કસોટીની સીસોટી વગાડી. મારી માતા આ વખત પ્હેલાં તો ઘેર આવેલીજ હતી.

) ડોશીના કારજમાંથી પરવાર્યાને બે ચાર દિવસ નહી થયા હોય ત્યાં તો, કોડીનારના બજારમાં તલકચંદ તરફડીઆની દુકાનમાં મધ્યરાત્રિએ આગ લાગ્યાનું રણશિંગુ ફુંકાયુ ! અને પવન જોરથી ફુંકાતો હતો એટલે જોતા જોતામાં દુકાન આગની હોળીમાં ઠેકાણે થઇ ગઇ. તેમાં વળી ગામડુ એટલે બબાખાઉ હોયજ ક્યાંથી ? બીચારા લોકોએ ધુળના પોટલાંથી અને પાણીના ઘડાથી આગ ઓલવવા પ્રયત્ન કર્યો પણ એ રાક્ષસીમાયા કાબુમાં ન આવી ઉભા રહી ગયા માત્ર ભીતડાં-અને દયાળુ લોકો ગાવા માડયાં ખાલી દયાના ગીતડાં ! ડોશીના કારજમાં મોં પહોળા કરી કરી 'બનેને પાંચે વરસે આવે, સૌને વ્યાજમાંથી મુડી ભરપાઇ કરી આપે, અમારે મુડી નથી જોઇતી' એમ કહી અમળ પડી પડી ધીરનારના પોતીઆ તલકચંદ તર-

ફડીઆની દુકાનનું સુકાન નમી જતાં ઢીલા થઇ ગયા તે એવા કે ઠેઠ ઉપર પણ કઠણાઇથી રહેતા. તેથી બગલમા ચોપડા મારી મારીને હવે તો લોકોએ ઘરના ઉમરા ઘસવા માંડયા હસતા ચહેરા કડક બગાળી થવા લાગ્યા કોડીનાર ગામના એકવાર લાડકા તલકચંદ તરફડીઆ હવે અડીઇ થયા લોકો એમની સાથે બોલતે પણ અણગાવા લાગ્યા ! ભુલેચુકે કોઇને ત્યાં સલાહ લેવા જાય તો " આવ ભાઇ એમ"ને બદલે " મૂરખા, કહેવા તો સહુ આવે પણ તારૂ દેવું ભરવા કોઈ આવે તેમ છે ? કર્યું તે વેઠ. અક્કલનો બહુ ફાંકો રાખતો હતો, તે દેવું કરતી વખતે ક્યાં ગુમાવી હતી ? ડાશીને બહુ લડાવ્યાં તે હવે અધર લટકો ! મોંટાઇમાં બહુ તણાવા ગયા તેં હવે બનો ! " વીગેરે, વીગેરે, વચનોથી વીંધાવા લાગ્યા. પેલા ન્યાતના પચાતીઆઓ કે જેમણે મુટણને દુપટ્ટાથી મુસ્કેટાટ બાંધી, હાથના બાયો ચડાવી, તલકચંદ તરફડીઆ પાસે દેવું કરાવ્યુ હતું, તે તો કોણ જાણે સાતમાં પાતાળમાં ક્યાંય ભરાઇ ગયા કે તેમનુ તો નામ નિશાનજ દેખાતું નહી. આ વખતે મારી માતાએ હાથમા ફક્ત કાચની બગડી અને ગળામા કાચના મણકાની કીડીઆસેર રાખી પોતાનો બધો સૌભાગ્યનો શણગાર સ્વામીને સોંપ્યો અને તેમાથી બની શકે તેટલું દેવુ પતવવા' ગજી ખુશી બનાવી 'આ ઓધન ધરેણે મુકી તલકચદ તરફડીઆએ નાની રકમો પતવી અને મોટી રકમ પેટે રહેવાનું ખોરડુ ગીરો મુક્યું. નવાઇની વાત તો એ છે કે દહાડા પડ્યી વખતે જેમણે મોટી રકમ કાઢી આપી હતી. તેમણે જ ઘરેણા અને ઘર ગીરો રાખી લીધાં. આ જ સમયે પ્રિય વાચક ! હું મારી માતાના ઉદરમા હતી. તેણે તલકચદ તરફડીઆને મારા જેષ્ટ ભ્રાતા રૂપી પુત્રરત્ન મારા પહેલાં આપ્યુ હતુ. કોડીનારમા કાંઇ પણ આકર્ષણ કરે એવુ હવે ન હોવાથી તથા કોડીનારમાં રહીને હવે વહાણુ પાછુ તરતું થાય એમ પણ ન હોવાથી, ઘરેણા અને ઘર છોડવવારૂપી ચિંતા ચાલુ સાથી રહ્યાં કરે એમ હોવાથી તલકચદ તરફડીઆએ ધન, ધરા અને ધામને છેવટના રામરામ કર્યા અને "ભાગ્યાનો ભીરૂ રે મારો ભીમસેન–" એટલે મુંબઇ નગરીમાં નસીબની સોરડી અજમાવવાનો નિશ્ચય ક્યો વખતે વાંચકને શંકા થશે કે મારી માતાનાં માબાપ આ બધુ જોઇ કેમ રહ્યા, તો જાણવુ જરૂરનું છે કે તે પણ બિચારાં લક્ષ્મીની અવકૃપાના ચોપડામાં હતાં જેથી પોતાનુંજ માડ માંડ ચલવતાં હતાં. દીકરીનો દરિદ્રાવસ્થામાં તેને બીજીવાર દહાડો ચડેલો જોઇ અને તેમા એ જમાઇને પરદેશ જવા દઈ દીકરીને પોતાની પાસે રાખી લેવાની પણ પોતાની અશક્તિ જોઇ દીકરીથી છુટા પડતી વખતે તેમને બહુજ લાગી આવ્યુ પણ દૈવની સામે દાદ કોઇને કરાય તેમ ન હોતી એટલે દીકરી જમાઇને બહાર ગામ ખિન્ન હૃદયે જવા દીધાં. ગામના લોકોએ તલકચદ તરફડીઆના ગયા રહ્યાની દરકાર તલ માત્ર પણ ન કરી, કારણકે જેમને હસ્યાટ હતો, તેઓએ તો એમને બરાબર ખાલી કરી લીધા હતા.

(૩)

મુંબઈમાં પોતાની સગર્ભા સ્ત્રી સાથે તલકચદ તરફડીઆ ગરીબબસ્તીમા સસ્તામાં સસ્તા ભાડાની એક કોટડી ભાડે રાખી રહ્યા. પ્રથમ પુરૂષાર્થ ઘાસતેલની ફેરી ફરવામા અજમાવ્યો. અને ખાવા જેટલું મળી રહેવા લાગ્યું. પણ તેથી તેમને સતોષ શી રીતે થાય ? જેનું મગજ આસમાનના તારા ખેરવવાની શક્તિ ધરાવતું હોય તેને આટલાથી સતોષ શી રીતે રહે ? પણ પાસે પૈસો નહી એટલે કરે પણ શું ? મુંબઈમાં તો પૈસા ધીરવાનું કહેવાય પણ કોને ? અને વખતે

આપવાને કોઈ તૈયાર થાય તો જામીન કોણ બને ! ખાતું પાડી આપવાના તો સોગંદ હતા અને અજાણ્યા પરદેશીનું ખાતું પાડે પણ કોણ ? આવી દરિદ્ર અવસ્થામાં પોતાનો ઘર સંસાર મુગે મોંયે અને હસતે ચહેરે ચલવે જતી મારી મા આગળ તલકચંદ તરફડીઆ પોતાની મુંઝવણ કદી મુકતા નહોતા. તેમના મનમાં હમેશાં એમ રહેતું કે પુરુષે આપી શકાય તો મુઠીઓ ભરી ભરીને પત્નીને આપવું પણ મુઠી ન ભરાવા માટે બીકણ બનીને બામાંને બારથારે વધારે ચિંતાગ્રસ્ત કરવી નહી જો પતિ લાવે તેમા સ્ત્રી પોતાનો નિર્વાહ સહર્ષ કરે અને તેને ચણોચણમાંથી બાદ રાખે તો બસ છે તેમાં વળી મારી માતા બેજીવસોતી છે, એમ એ જાણતાં હોવાથી પોતાના મનની સ્થિતિનો એને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ આવવા દેતા નહોતા. પણ પોતે અંદરથી બહુ અસ્વસ્થ રહેતા. તેમના મનની સ્થિતિ ધુંધવાતા અગ્નિ જેવી હતી પોતાની ચડતી શી રીતે કરવી, એ એમને સુઝતું નહોતું. મારી માથી આ તેમની મુંઝવણ છાની નહોતી, પણ મૌનરૂપી આડો પડેલો પડદો તે ઉપાડવા માગતી નહોતી કારણ કે દાઝયા ઉપર ડામ જેવું થાય તેમ હતું. વળી પોતાના હાથનો સંકોચ તે તેમને કદી કહેતી નહોતી. જે એ કમાઈને લાવતા, તેમાં એ પોતાનું ઘર ચલવતી. દળણું ખાંડણું કરી પોતે પણ બે પૈસા પતિની કમાઈમાં ઉમેરતી આ સ્થિતિમા નવ માસ વ્યતીત થઈ ગયા, તે જણાયા પણ નહી; અને એક દહાડો હું અવનિપર ઉતરી.

(૪)

આ અરસામાં, એક વખત ઘાસતેલની ફેરી ફરતા ફરતા તલકચંદ તરફડીઆ સુંદરચંદ સટાકીઆ સોલીસીટરના આવાસ આગળ "ઘાસતેલ, ઘાસતેલ," કરતા જઈ પહોંચ્યા. સટાકીઆ સોલીસીટરના રામાએ માળાના ત્રીજા માળના છજામાંથી બુમ મારી કે "એ ઘાસતેલ, ઉકરે ઉકરે, વરતીયે, વરતીયે." તલકચંદ તરફડીઆ ખાંધ ઉપરના વાંસના પાછલા છેડેથી સાંકળમાંથી લટકતા, દારૂના પગથીઆ સાથે ઠણણ ઠણણ, ખણણણ, અવાજ કરતા પાછલા ડબા સાથે, આગલા ડબાની સાંકળને એક હાથે ઉંચી રાખી, ત્રીજે માળ ચડી સટાકીઆ સોલીસીટરના ઓરડા આગળ કાંધેથી ડબા ઉતારી બેઠા. રામાએ ઘરમાંથી આણેલા દીવા પોતાના શીશેથી ભરી આપતાં ઘાસતેલ ઓછું ભરતા ગણપી રંચ પેચ થઈ, જેમાંથી વાત વધીને "એક દુકાની મીળનાર નથી. કયાંના ઘાસતેલ કમતી દીલા? બરોબર ભરન દે:" એવી તકરાર ઉપર ગઈ તલકચંદ તરફડીઆનું તતેડું ઉંચુ ગયું ને ગેરમાર્ગ ગુરમી શબ્દની લહાણીમાંથી સેદો મારામારીનો થવા આવ્યો. જે સાંભળીને સટાકીઆ સોલીસીટર સુલેહનો ભંગ થતો અટકાવવા, જાપાનીઝ સપાટા ચટપટ ચટપટ બોલાવતા આવી પહોંચ્યા. એમની બીજી વખતની બૈરી પણ બાળગોપાળ સાથે બારણાના બારસાખમાં આવી ઉભી અને પતિશ્રીપાસ મુકરદમાનો ફેસલો કેવી રીતે આપે છે તે જોવાને પ્રેક્ષકવર્ગ તરીકે હોકા જેવા ગોળ ડરી વાળી મુનીવરના વચ્ચે પડેલા રામને જોઈ રહી. બન્ને પક્ષે વકીલની ડખલ બે બીલાડી વચ્ચે વાંદરાની વાત ધ્યાનમા રાખી કાઢી નાંખીજ હતી! રામાએ પહેલેજ પોતાની ફરીઆદ નોંધાવી અને તલકચંદ તરફડીઆએ પોતાનો બચાવ પણ પેશ કર્યો, અને મુદ્દામાલ ઘાસતેલ સાથેનો શીશો કેટલું આપ્યું હતું તે બતાવવા આગળ ધર્યો. ન્યાયાધીશ સટાકીઆ સોલીસીટરે બન્ને પક્ષના પુરાવા સાંભળી લઈ ફેસલો

માટે મુક્ત નાખી નહી પણ ક્ષણિ ત્યાં થોડી મીનીટ માટે વિચાર કરવા મગજરૂપી ખાનગી ઓરડામા જઇ તરત પાછા આવી બચાવપક્ષની તરફેણમાં નિર્દોષપણાનો ચુકાદો બેધડક આપ્યો અને ફરીઆદી રામાને "આતા દુસરીવેળા ગરીબાચીવર ચસી જાસ્તી કરૂ નયે," એવા સાવચેતીના શબ્દો કહી નિર્દોષ ગુન્હેગારને છોડી મુકી કચેરી બરખાસ્ત કરી. રામો બીચારો શેઠને ફરીયાદ કરવા જતા સપડાઇ જવાથી ઝખવાણો પડી ગયો અને ઉંચું નીચુ નાખી માથુ ખજોળતો-"શેટ, તુંમાલા જસે બઘતો તસાગી કરતો," એવું કાંઇક બબડતો બબડતો બોજને હલકો કરતો વાસણ પાણીનો ક્રમ આમળી પોતાનો ગુસ્સો ઉતારવા ચાલતો થયો.

અહીં સટાકીઆ સોલીસીટરે તલકચંદ તરફડીઆને પોતાના ઘરની વાત બીજે ન કરે એવા આંતર ઉદ્દેશથી અને ધામતેલ લીધેલાના પુરા પૈસા ભરી આપવાના ખાલી દેખાવથી પોતાના ઓરડામા બોલાવ્યા આડી અવળી વાતો ચલાવી નોકરને બેની બે ચાર ઠોકર લગાવી, ગભાગની ગાદીપર ફુલાવી, ટાઢા પાણીનો કળશીયો મગાવી, મુખ ઉપર હાસ્યને ચગાવી, સ્નેહ દીપકને ઝકાવી, ગુસ્સાના આવરણને ચકાવી, મામલો અવળો હોવાથી પોતાના પોતને દબાવી, નાટનાં નખરાં નમાવી, "અદ" પદને રગાવી, અનામઆસ નામની પુછપરછની ચારી દબાવી. કોઇનાર એ શબ્દ કાને પડતા અને ફકીરચંદ ફડફડીઆ રમગણે ચડતા, સટાકીઆ સોલીસીટરના હરખની હદ બેહદજ થઇ ગઇ એકદમ ખુરશી ઉપરથી દોડી, તલકચંદ તરફડીઆને ભેટી કરી, અને જુની ઓળખના—"તું નહી તો તારો બાપ," તેયે નહી તો તેનો બાપ'—એના ફાટયાં તુટયાં પોથાં ચોથાં ઉકેલ્યા. "અરે પહેલેથી ખબર પડી હત તો સાળા રામાને લાત મારી ક્યારનોએ કાઢી મુક્યો હત. પણ હશે, બીચારો ગરીબ છે, એની તે અક્કલ કેટલી ચાલે? તમારા મારા જેવાએ તો મોટા મનના થવું જોઇએ પણ તલકચંદ તરફડીઆ જી, કહો તો ખરા આમ ચુપચુપ મુંબઇમાં ક્યાંથી અને ક્યાંથી? એક પત્તુ સરખુંએ નાખવાને ન બન્યુ? જાઓ મારા સાહેબ, એવા અક્કડ થયે દુનીઆ ચાલતી હશે કે? ક્યા ઉતર્યા છો?" વીગેરે વીગેરે, ઉપરાઉપરી, ઉપરછલ્લી, આડીઅવળીથી તલકચંદ તરફડીઆને બરફના પાણીમાં બેસાડી દીધા. "અરે સાંભળો કે, આ તરફડીઆ શેઠને ઓળખ્યા કે? તમે તો બધા આજકાલનાં તે ક્યાંથી જાણો? ફકીરચંદ ફડફડીઆ અને આપણા અહા એ તો દીલોજાન, એક એકના મોંમાંથી ઝુંટવી ખાનારા આ જો, ફકીરચંદ ફડફડીઆ, મારા બાપાની પેઠે એમની સાથે મુંબઇમા આવ્યા હત તો તો, શેઠ, મારી પેઠે તમેએ ક્યારનાએ તાગડધીન્નાં કરતા હત. પણ ખેર, બનવાની બની ગઇ. પાછલી તિથિ તો જોશીએ જોતા નથી. ગઇગુજરી સંભાર્યે શું થાય? કહો હવે, તલકચંદ તરફડીઆ, તમે આમ ધાસતેલની ફેરીમાં કેમ? મને તમારો ઇતિહાસ અથથી ઇતિ કહો અને જો તમારો અહીં કાંઇ બંધ ન બેસતો હોય, તો ચાલો હું તમને ઠેકાણે પાડું."

તલકચંદ તરફડીઆએ આપવીતી અથથી ઇતિસુધી કહી સંભળાવી, પોતાની સદ્ગુણી નાર—એટલે મારી માતા—નાં ભારોભાર વખાણ કરી, અંતે ભાવિની બલીહારીપર ભાર મુક્યો. આ કરુણરસ પ્રધાન કથા સાંભળી ઝરપર ચડેલ સટાકીઆ સોલીસીટર એકદમ

છે ? અહીંતો कार्यं साधयामि ના સિદ્ધાંતનું અનુકરણ થતું હતું. વળી આપને અક્ષરમાં પરોવી રાખી કાનને નવરા ન પડવા દેવાના મતને અનુસરી તેમને ગોરડા વગરના તારનું મથક બનાવતા, અને બધું સુઝું મગજના ગોદામમાં ભરતા. આથી બાપાલાલ ઐશર્મીએ હવે તો તલકચંદ તગડીઆની આબેજ જોવા માંડ્યું. બધાની ધારણા પ્રમાણે જુના મુનીમ વૃદ્ધ થતાં તલકચંદ તરફડીઆ મુખ્ય મુનીમ તો બન્યા; પણ બાપાલાલ ઐશર્મીએ ઉપકારને એમને પોતાના ભાગીદારને પદે પણ સ્થાપ્યા, એવી આશાથી કે પોતાનો સ્વાર્થ અંદર સમાતાં તે કાપડના વેપારને હજી પણ વધારે ખીલવશે, એટલુંજ નહીં પણ બીજી શાખો પણ ખીલશે. જેમ વ્યવસાય વધી તેમ છળ પચ્યા, સાચાં જુઠાં, અને ઠાંક પીછોડ પણ વધ્યાં, એટલે વકીલ વિના વિપત્તિ પડે કારણકે નહીં તો કાયદો નડે ! તેથી સટાકીઆ સોલી સીટરની જુની મોહોબત તલકચંદ તરફડીઆ સાથે જેવી ને તેવી સતત ચાલુ રહી, બલ્કે વધી. ફાયદો એ થયો કે કાયદાના કાવાદાવાના પણ તરફડીઆ પુરા માહીતગાર થયા.

(૬)

હવે તો તલકચંદ તરફડીઆ બાપાલાલ ઐશર્મીના ભાગીઆ બન્યા હતા, ગાદી નીચે બેસવાને બદલે ગાદીના અર્ધભાગના હકદાર થયા હતા. તેથી સટાકીઆ સોલીસીટર જેવાના સાથમાં રહેવાને પણ લાયક તથા શક્તિવાળા પુરા દામ દેવા લાગવાથી હવે મન માણવા લાગતું હતું. મૈત્રય સહેવાનો નહોતો, વિત્ત વૈભવનું તરસ્યુ બનવા માંડ્યું હતું. ખાદી ખુંચતી હતી, પગ પાણી પાણી થતા હતા. નિર્દોષ જીવન નડતું હતું. ચાકર વગર ચાલે તેમ નહોતું. ખુશામત ખીજમતમાં જોઈતી હતી; હજીઓ કદાચ જતો હતો, માખાંગોળાં મારવાને જોઈતાં હતા, પ્રભુચિંતનની પીડા લાગતી હતી. દંભ દેખાવનો દમામ જોઈતો હતો, ઓળખાણ પીછાણ આગળ દોડવા જતી હતી. દિલના દોર દરીઓ કુદવા ચાહતા હતા. વાડી વજીફા વધવા માગતા હતા, લક્ષ્મીની લાલચ લપટી પડી જઈ લપસે જતી હતી; ન્યાયને નેવે મુકવાનું મન થતું હતું. સત્યને સીવી મુકવાથી ફાયદો જણાતો હતો. વાહ, વાહ ! રાજર્ષિ મહારાજ ભર્તૃહરિએ ખરૂં કહ્યું છે કે—

अवस्था वस्तूनि प्रथयति च संकोचयति च ।

તલકચંદ તગડીઆ સટાકીઆ સોલીસીટરના સાધ્ય પડોશી થયા. પ્રથમની ઓળખાણ, રસ્તે ચડાવ્યાનું એહસાન અને સ્વાર્થમાં સહીઆરૂ હોવાથી સંબંધ ગાઢો થવા લાગ્યો. પુરૂષોનો મનમેળ તો હતોજ, તેમાં હવે સ્ત્રીઓનો પણ થયો. પાંચ વર્ષની છું સટાકીઆ સોલીસીટરના ઘરમાં પડી પાથરી રહેવા લાગી. આકર્ષણ બાળલગ્નના જોડીઆ સાતવર્ષના સરૂપચંદ સ્નેહાધીનનું હતું. પોતાની બહેન ગત થવાથી સટાકીઆ સોલીસીટર સરૂપચંદ સ્નેહાધીનને પોતાના ગગા ગગીની સાથે ઉછેરતા હતા. બનેવી પરણ્યો હતો બીજી; જેથી તેની સાથે સંબંધ તુટ્યો હતો અને નવીની રક્ષાતળે સરૂપચંદ સ્નેહાધીનને રાખવાનું સટાકીઆ સોલીસીટરને ઠીક ન લાગ્યું: કારણ સરૂપચંદ સ્નેહાધીન શોક્યનું સાલ હતા ! સટાકીઆ સોલીસીટરનાં કચ્ચાં પચ્ચાં કરતાં મને આ સરૂપચંદ સ્નેહાધીન સાથે ઠીક બેસતું આવતું. કારણ કે સોલીસીટરના બંનાનોએ સાહેબીરૂપી માયામંડપનો, માતાપિતાની શીતળ

આપ રૂપી ચીઆળીમાં સ્વાદ ચખેલ હોવાથી એમની દાઢ ચસકેલી હતી, અને શહેરના સુધારામાં સજ્જ થયા હતાં જેથી ઝભ્ભાનાં અને હાથના છુટા હતા અને વાળવામાં પણ હતાં જ્યારે નમાયા સરૂપચંદ સ્નેહાધીન ગરીબના ગજા અને ગામડામાં મોટા થયેલા હોવાથી અને નિર્દોષ જીવન ગાળેલું હોવાથી ભોળાભાળા, ડરેલ અને દયાળુ હતા. સોલીસીટરનાં વીઆં (છોકરી) બેજાનાં ગેપ હતા, જ્યારે સરૂપચંદ સ્નેહાધીન અક્કલના મક્કમ હતા. મનુષ્યનો પરસ્પર સ્વાર્થ જ્યારે ગાઢ સંકળાયેલો હોય છે ત્યારે સ્નેહ બાહ્ય દેખાવ બહુ ધારણ કરે છે. જો કે મન તો સાક્ષી પુરે છે કે સ્વાર્થરૂપી કડી તુટતાં જુદારો થતાં વાર લાગતી નથી. મારો મોટો ભાઇ મારાથી પાંચ વર્ષે મોટો હોવાથી તેનું લક્ષ ઘરની અંદરની બાળ રમતોમાં નહોતું હું બન્ને ઘરના છોકરામાં સાથી નાની હોવાથી મને રમાડવાનું સ્વાભાવિક રીતે સૌને મન થતું કુદરત અને કૃત્રિમતાનું મિશ્રણ કરી સટાકીઆ સોલીસીટર મને ઉચકી ઉચકીને અને મારા ઉપર બચ્ચીઓની અથાગ નવાજેશ કરીને મને બહુ બોલાવતા માટે મેં પણ તેમને સટાકીઆ કાકા કહી કહીને ડુંપી જતું અમારા બન્નેના ઘરમાંથી બીજા બધાં કરતા એ મને બહુ બોલાવતા. એટલે હું એમનેજ દેખતી, તે એટલે સુધી કે સરૂપચંદ સ્નેહાધીનની સાથે રમવાનું પણ ભુલી જતી. એટલુંજ નહી પણ વખતે સરૂપચંદ સ્નેહાધીન મને રમવા આવવાને હઠ કરે તો મોંથી બેચાર છણકા અને હાથથી તરછોડા પણ કરી લેતી. સટાકીઆ સોલીસીટર જ્યારે આરામખુરશીમાં પડી પેપર (છાપું) વાંચતે વાંચતે મને પોતાની ફુંદ ઉપર બેસાડી રમાડતા ત્યારે હું તેમની મુછોના વનમાં મારી કુમળી આંગળીઓને વિહાર કરાવતી અને બરાડા પડાવતી, એમના પેપરને ફાડી અથવા ફેંકી દેતી અને ધુન ભરાતી તો એમની–કણેકના લુણા પીલ્લા જેવી–ફુંદ ઉપર, કૃષ્ણ જેમ કાળીનાગની ફણા ઉપર થનથન નાચ્યા હતા તેમ, તેમનો હાથ પકડી નાચતી અને તે વખતે સટાકીઆ કાકાના હરખનો પાર રહેતો નહી. બહારથી ઘરમાં પગ મુકતા પોતાના બુલંદ ઘાંટે ગજીની બાગ પોકારતા કે તરતજ અમે ત્યાં હોઉં, ત્યાંથી સર્પ જેમ મોરલી સુણી ગમે ત્યાંથી દોડી આવી વાદીની સામે ફેણ માંડી ડોલવા માંડે છે તેમ, હું સટાકીઆ કાકાની પાસે આવી એમના હાથમાં બેસી જવાને અને એમની બચીઓથી ખડખડાટ હસી પડવાને, એમની કમરને મારા નાજુક હાથથી ઝુડ ભેરવીને કુદકુદા કરી મુકતી. એમની ખુરશી પાસેની ટીપાઇ ઉપર મુકતા ચા કે દુધના પ્યાલાને, જો એ મને પહેલાં તાસકમાં ન આપે તો, હું ગબડાવી પાડતી એ પોતાના કામમાં પુરેપુરા પરોવાયલા હોય ત્યારે હું છાનીમાની જઇ એમને મારા નાના નખોથી રાતી કુંડીનો ચટકો ભરતી અને તેમ છતાં મને પાસે ઉભેલી જાણવા છતાં જો એ મને પોતાનું કામ પડતું મુકી રમાડવામાં વાર કરતા તો હું એમનું લેખન સાહિત્ય આડુંઅવળું કરી મુકતી એટલે એ ધુંઆપુંઆ થવાને બદલે "ઉભી રહે ચોર, તોફાન કરે છે કે?" કહી મારી પાછળ દોડતા અને હું અને એ, મેડીની મધ્યમાં મુકેલા ગોળ ટેબલની આસપાસ ફેરફુદડી ફરતા. મને ન પકડી શકવાનો દેખાવ કરતા સટાકીઆ કાકાને જોઈ, અહાહા, શું માઈ દોડતા જઇ વળી ગરદને એમની તરફ જોઇ નિર્દોષ ખડખડ હસવું?

આ સટાકીઆ મામાની સલાહથી તલકચંદ તરફડીઆએ કેળવણી આપવાને

મને અને મારા બધુને તથા છોકરા છોકરી જુદા હતા અને ત્યાં સટાકીઆ શાસ્ત્રનો તમામ પરિવાર હતો, તેવા પોકમાત આવ્યા ત્યાંથી ચલાવતી શાળામાં મુકાવી ઘેર તો રમતમાં સરૂપચંદ સ્નેહાધીનના સાથે રમવાનું મળતું હતું તેઓ પણ નિશાળમાં પણ એકજ વર્ગમાં હોવાનો અને સાથે હરવા ફરવાના પ્રસંગ મળવા લાગ્યા. જેથી સ્નેહના પડ—આચારે તો દૃઢ—જમવા લાગ્યા એકજ વર્ગમાં હોવાથી અમારા બે વર્ષ નજરેતી હરીફાઇ રહેતી અને સરૂપચંદ સ્નેહાધીન બીજે અને હું પહેલે નંબરે એમ રહેતાં. મને માયા તો મને મારા જવાનું સરૂપચંદ સ્નેહાધીનને બદલ કરતું પણ બનતાં, સુધી હું એમને ટપવા ન દેતી પણ જે વખતે મને મારી જગ્યા એ પહેલો નંબર પુરાવતા, તે દિવસે હું પોતેજ ખડખડાટ હસી પડતી અને કહેતી કે "આજે ક્યા ખાટલે જવા દીધા છે, હાલે કોણ પહેલો નંબર પુનાર છે તે પણ જોઇ લઇશને." અને જે બીજે દિવસે જોગેજોગે હું પાછા પહેલા નંબર હતા તો "ક્યાં ગયા સાહેબ, જો ને છોકરાથી હારી ગયા કે ? ચઇ રહ્યું, પાણી આટલુંજ કે ?" વગેરે વગેરે પાડયા હું સરૂપચંદ સ્નેહાધીનની ગંભીરતાને ગભરાવી નાખતી તેને હાહાહા હસવું આવતું હતું. બન્ને એકજ વર્ગમાં હોવાથી અને બન્ને દરવર્ષે પાસ થવાથી અમને અમારા અભ્યાસમાં ઘણું ખુબ મઝા પડતી, અને અમે ઊંચા વર્ગમાં આવ્યા ત્યારથી તો જ્ઞાનના ઘોડા દોડાવતા, સઘળી બાજુ સારી સ્પષ્ટ રીતે સમજવા ખાતર સંસ્કૃત, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ભાષા, ઇંગ્રેજી વગેરે જુદા જુદા વિષયમાં નવી નવી શંકાઓ ઉત્પન્ન કરી કરી સરૂપચંદ સ્નેહાધીનનું મગજ હું પકવી નાખતી. મારે કહેવું જોઇએ કે સરૂપચંદ સ્નેહાધીનને પ્રભુએ સારી બુદ્ધિ અર્પેલી હોવાથી બધા વિષયમાં એ આગળ રહેતા અને મગજનું સમતોલપણું કોઇ પણ દિવસ ખોઇ ન બેસતા. જ્યારે હું એમનો બહુજ જીવ ખાઇ જતી ત્યારે એ ખડખડાટ હસી પડતા અને કાં તો મારી શંકાઓનું નિવારણ કરતા, નહીં તો છેવટ અમે અમારા મુંઝવણોને મુખ્યત્વે માસ્તરનું ખર્ચ બચાવ્યું હતું કારણ કે અમે સારી પેઠે સમજતા હતા કે ઘેર માસ્તર રાખવાથી સ્વાશ્રયની ટેવ મટી જાય છે—સાધારણ રીતે જોવામાં આવે છે કે ઘેર આવેલા માસ્તરો પોતાની મહેનત બચાવવા વિદ્યાર્થીને આગળથી બધું શીખવી દઇ "ચરે ઉપર દામ" કરતા બનાવી દે છે સદ્ભાગ્યે કામનાં સંતાનોને ભણાવવા આવતા માસ્તરનો હું અને સરૂપચંદ સ્નેહાધીન લાભ લેતા ન હતા. અમારૂં અજ્ઞાન અમે અધ્યાપક મારફત શાળામાંજ દૂર કરતા અને તે પણ અધ્યાપક આગળ પ્રથમ અમારા ખરા ખોટા વિચાર દર્શાવીને.

(૫)

અમારા જ્ઞાનરૂપી કાંટગની પહેલીજ ચોટથી મેં ચૌદ વરસે અને સરૂપચંદ સ્નેહાધીને સોળ વરસે મેટ્રીક (ની પરીક્ષાની) માટલીફોડી ! વાચકે ભુલવું નહીં કે સરૂપચંદ સ્નેહાધીને નિશાળ મોડી શરૂ કરી હતી. હવે અમારે માટે કઇ કોલેજ સારી એ નકી કરવા બન્ને તરફડીઆ અને સટાકીઆના કુટુંબોના વડીલોની સભા ભરાઇ કેટલીક કોલેજ તો "બાપા" (ફાધર્સ) થી ચલાવાતી હોવાથી અમારાથી અલગ રહેતી (હાલમાં સ્ત્રીઓને દાખલ કરવામાં આવે છે—) જેથી તેના નામપર છેકો મુકયો અને એલ્ફીન્સ્ટન પાઠશાળા સુધી પ્રીતિ રહ્યામાં બાકી રહી ચોપાટીપર ચમન કરતી વિલ્સન કોલેજ, ત્યાંએ "બાપા"

તો ખગ પણ આમોના મળ્યાં. એટલે એ દૈનેજ બાપાને ગળે ઉતરી. આ નક્કી થયા પછી વાત વળી કોડીનારથી આવેલી સગા વહાલાંઓની ફુસફુસમાંથી છોરેથી કોનીઓ તરફ અને વેમાયા ફરી અમારા ઉપર. સટાકીઆ કાકા કહે કે "ભાઈ તલકચંદ તરફડીઆ, આપણે તો વીવાનો વેવીશાળ કરી મુક્યો છે અને વરવા જેવાને વશે પણ કરી દીધા છે, એટલે હવે ઉચ્ચાટ નથી. જે કહો તે માન સરૂપાનો છે પણ એ તો કહે છે કે કોલેજનું ભણતર ભણેથી કાઢયા પછી પરણવાની વાત પણ શેઠ, હવે આ ગગી દીકરીનું શું વિચાર્યું છે? ભણાવો ગણાવો છો તો ખરા પણ પછી કોઇ કોડીનારનો કુકડો એને ગમશે નહીં તેમ કોઈ બીજી ત્રિપાનો તાબેદાર થવા ઇચ્છતો પાંજરાપોળિયો પણ પરવડશે નહીં! માટે પરણાવજો ભલે એને પણ કોલેજ છોડયા પછી, જો એની એમજ ઇચ્છા હોય તો પણ અત્યારથી નજર ફેરવતા રહેશો, અને આખમાઆખ ખુપે એવા કોઈ યુવતીઆને આરોપી રાખશો તો સારૂં છે" તલકચંદ તરફડીઆએ તલૈયાને તરતજ તાબે તો કર્યું, પણ અંદે સટાકીઆ કાકાની સલાહ શોધી. સટાકીઆ કાકાને તો જોઈતું હતું એટલુંજ એટલે બોલ્યા "જોજો શેઠ, મને સ્વાર્થી ન કહેતા. લાયકાત જોઈને વાત કરૂં છું અને એકમેકનો મનમેળ જાણું છું તેથી ભવિષ્ય સારૂં નિવડશે એમ નક્કી લાગવાથી કહું છું કે જો આ મારા (સરૂપચંદ સ્નેહાધીનને બતાવી) સરૂપાને ગગી બેટાનો હાથ સોંપો તો સોનું ને સુગંધ બે એકઠા થાય, દુધ ને સાકર ભળે અને મારી બહેન સ્વર્ગમાંથી જોઈ આનંદ પામે કે ભાઇએ ભાણુજાને રાખી જાણ્યો. બસ, શેઠ, ટુંકામાં સમજી જાઓ. લાંબીનેહની વાતો બહુ લંબાણથી કરીએ નહીં. ઉકરગ ફાટી જાય અને પછી આપણને બંધ નહીં" મારી માતા અને સટાકીઆ કાકાની સંમતિ સારૂ 'સટાકીઆ, તરફડીઆ અને કુંપતી'ના મુખ એમની તરફ ફર્યાં અને એમણે તો "દુધમાં ખાંડ, ગોળમાં ઘી ભળ્યાં" ના વાકયોથી એકબીજાનાં દિલેજ હાર્યાં. તલકચંદ તરફડીઆ તો તે વખતેજ ગળ્યું મોં કરવાને અને ગોળ ધાણા વહેંચવાને તલપાપડ થઈ ગયા, પણ મે મારી માના કાનમાં કહ્યું કે વેવીશાળ અને હસ્તમેળાપ બન્નેએ સાથે અત્યારથી હું આટલા પણ બંધનમાં બંધાવા માગતો નથી.' મારી માએ તલકચંદ તરફડીઆનો કાન ફુંક્યો અને એ બોલ્યા "ભુલ્યોને ભાઇ સટાકીઆ સોલીસીટર! અત્યારથી વેશવાળ, તો હું કરી રાખતો નથી પણ જાઓ સરૂપચંદ સ્નેહાધીનને હું મારી ગગી પરણાવીશ."

(૮)

સરૂપચંદ સ્નેહાધીનને પરણી શકાય, એ જ્ઞાનરૂપી શર સ્મરે અહીંઆ મારા તરફ પહેલવહેલું સાધ્યું. જે પ્રેમ અત્યાર સુધી નિર્મળ અને સ્વતંત્ર હતો, તે હવે કામદેવની સાંકળમાં સપડાયો અને તેની સાથે મારામાં શરમાળપણાએ અને સરૂપચંદ સ્નેહાધીનમાં હિંમતતાએ પ્રવેશ કર્યો. હૃદયપટમાં પડેલા નિકટ સહવાસના નિર્મળ જળથી સીંચાયેલા, સ્નેહબીજનો અંકુર હવે ફુટ્યો. જતાં જો કે તે દિવસે દિવસે વૃદ્ધિગત થતો હતો તોપણ તે અમારા બી. એ. થતાં સુધી બાળકજ રહ્યો હતો એમ કહું તો ચાલે. કોલેજમાં આવ્યા પછી, પણ અમારી દિનચર્યા શાળામાં હતી તેવીને તેવીજ ચાલુ રહી એજ. પ્રમાણે કોલેજ ક્લાસમાં કોમ્પીટીશન (હરીફાઇ), એજ પ્રમાણે ઘર અગાડી ધેલા અને એજ પ્રમાણે નિખાલસ હેતનું રટન, પણ હવે એ બધુ મર્યાદામાં જ, નાનપણની પેઠે હવે હું સરૂપચંદ સ્ને-

હાથીનતી પાછળથી આવીને આંખો દાબી મશ્કરી કરતી નહોતી, હવે હું ટપલી મારી એમને ચીડવતી નહોતી, અને હવે હું એમની જોડાજોડ બેસી એમના માથા જોડે માથુ અડકાડી વાચતી નહોતી. કોલેજમાં પણ છોકરાઓ અને મારી સહીપણીઓ અમને બન્નેને મશ્કરીમાં ઉડાવતા અને બધા નક્કી કરી બેઠા હતા કે અમારા વરવહુ થવામાં "મીનમેખ" નો ફેર થાય એમ નહી હતું અને આ વાત તો છેક પ્રોફેસરોને કાને પણ પહોચી ચુકી હતી. જ્યારે બી. એ. મા અમે બન્નેએ ઐચ્છિક વિષય તરીકે કેમીસ્ટ્રી (રસાયણશાસ્ત્ર) લેવાનું નક્કિ કર્યું અને જ્યારે અમને બન્નેને એક મેજ ઉપર એકઠા એક્સપેરીમેંટ (પ્રયોગો) કરવાની કેમીસ્ટ્રીના પ્રોફેસર (શિક્ષાગુરૂ) તરફથી મજુરી મળી ત્યારે તો દરેકને મનમાં દઢ થયુ કે ઉંટડો અમુક બાજુએજ ઉતરશે! જો કે કેમીસ્ટ્રીના પ્રોફેસરે તો અમારી કોઇક આગળ પડતી દેખાતી બુદ્ધિને વધારે આગળ પડવાનો બહોળો અવકાશ મળે તે ખ્યાલથીજ અમારી જોડી ગોઠવી હતી. વળી કોઈ તદન અજાણ્યા છોકરા સાથે મને મુકે તેના કરતાં જ્યારે સદ્ભાગ્યે સ્નેહાધીન એક વર્ગમા હતા, ત્યારે તેમની સાથે મને કેમ ન મુકવી એ પણ તેમનો વીચાર વખતે હોય. ત્રીજુ,—બધા પ્રોફેસરો અમારી વાત જાણતા હોવાથી આ પાશ્ચિમાત્ય મમતી પ્રોફેસરે અમારી ઓળખ કેળવવાનો પણ અમને વખતે અવસર પણ આપ્યો હોય. વળી કોલેજોમા આવી જગ્યાએ છોકરીઓ છોકરાઓ સાથે છુટથી ભળી શકતી હોવાથી આમા કાઇ કોઇને અયુક્ત લાગે તેમ નહોતુ ગમે તેમ હો પણ દરેકના મનમા એટલુ તો નક્કીજ થયુ હતુ કે વખત જતાં આ જુગલજોડી દંપતીની સ્નેહગાંઠથી જોડાશે. તેમાં વળી જ્યારથી અમને સંધ્યાકાળને સમયે ચોપાટી ઉપર સાથે ટેલતા જોવા માંડ્યાં, ત્યારથી તો સોએ સો વસા સહુને સજ્જડ મનમા બેસી ગયુ કે અમે પરણીશુ એ નક્કી. ઘર આગળ પણ વડીલોએ અમારો સંયોગ નિર્માણ કરી દીધેલો હોવાથી અમને એકબીજા સાથે છુટથી બોલવા ચાલવા દેવામાં વાધો લેવામાં આવતો નહોતો. વળી અમે બચપણમાં ચીજ એક બીજા સાથે ઉછરી યુવાવસ્થાએ પહોચેલા હોવાથી અમારી વચ્ચે મન સંકોચ નહોતો. બાદ માત્ર યુવાવસ્થા અને"અમે વર વહુ થઇશુ, એમ જાણી જે થયો હોય તે. તેમ બન્ને કુટુંબ પણ સુધરેલા હવાપાણી અને સુબંધમાં રહેવાથી છાછેલ્લવાળા નહોતા. જો કે કાઠીઆવાડમાંથી આવતા સ્ત્રી પુરૂષ મહમાનોને અમે એક બીજા સાથે પરણવાનાં છીએ એ સાંભળ્યા પછી આ અમારૂં છુટ વર્તન અસભ્ય લાગતું હતું ખરૂં પણ એ બા મનમાં એમની વિરમયતા અને કેટલાકની તો મોંએ મોની ટીકા પણ ખા જતાં હતાં!

(૯)

જ્યારે અમો શુદ્ધ પ્રેમીઓની ઘટના આ પ્રમાણે જામી રહી હતી, ત્યારે તલકચંદ તારાચંદીઆની સંસાર માયા લાંબીને લાંબી પસરેજ જતી હતી. હવે તો જે માળાની બધુ કેજ ઓરડીમા ભાડુઆત તરીકે રહેતા હતા તેને પોતે ખરીદી લીધેલો હતો. વળી બે ચાર બીજા માળા ને બંગલા લીધેલા તે તો જુદા. કોલેજમાં હું આવી ત્યાં સુધી તલકચંદ તારાચંદીઆ બાપાલાલ બેંકર્ઝના નામમાં ધંધો ચલાવતા હતા અને તેને ચોમેર વધાર્યો હતા. બન્ને ભાગીદારોને મતનું સગાભાઈ જેવુ જેથી ભાગીદારી તોડી સ્વતંત્ર થવાનો

કોઈને કદી વિચાર થતો નહોતો. વેપાર રંગભૂમી ઉપર નાચી નાચીને થાકી ગયેલા કોવાંચી બ્રાપાલાલ બૈરામજી તો દિવસે દિવસે સાયલંટ (નિવૃત્ત) ભાગીઆ બનતા હતા અને કુમકુમાં કામ કરનાર તથા સોદાની છૂબતે ટેગવે ચઢેલા હાથમાં તલકચંદ તરફડીઆજ હતા. તલકચંદ તરફડીઆના ધારાના હીમાયતી હતા, શકરચંદ સટાકીઆ સોલીસીટર. કાયદાની કલમો જોતે જોતે એમને પણ, તલકચંદ તરફડીઆનો સહવાસ થયા પછી દાદ ચસકી હતી. પણ વકીલાતને તદન બાયકોટ કરી દેવાનો વીચાર ન હોવાથી કોઈ ઉભરતા, આશાજનક પંખીને પાડવાની શોધમાં કંઈ દીવસથી ફરતા હતા. તે મળી ગયા એમને તલકચંદ તરફડીઆ! એમને ઠેકાણે પાડી એશાનમાં આણી, બરાબર લીધા મઝુમાં અને એમને જ્યારે બરાબર જામેલા જોયા એટલે અંતરની ગાંઠ ખુલ્લી કરી દીધી. તલકચંદ તરફડીઆએ જોઈ લીધું કે વકીલ તો વેપાર વહાણનું વાંકુંચુંકું પણ હલેસું છે એના વગર દરીઓ ડોળાશે નહીં, માટે એને તો વેપાર વહાણના એક ખૂણામાં બેસી રાખ્યો સારો એટલે બ્રાપાલાલ બૈરામજી, તલકચંદ તરફડીઆ અને કંપનીમાં બેઆની ભાગ એમનો; શીવાય સોલીસીટર તરીકેની કેસ લડવાની સલામી જુદી,—એમ ગાડું ગોઠવ્યું! સ્વાર્થ સમાયલો હોવાથી ભાગના પેટે સલાહ માફ; વાત ગોખ્ખી ચટ, ગોટા ગળફા વગરની! વેપારી અને વકીલ બન્નેની થઈ દિલ્લગી પછી પુછવું શું? એક સાહસનો ધણી, બીજો બારીકીનો પુરો, નહી બેમાંથી એક અધુરો. જે કામ હાથ ધર્યું, તેમાં પડ પાસા પોબાર. કાપડની દુકાન તો કે અમારીજ હોય, મીલનાં શુંગળાં તો કે અમારાજ કુંઢાય, સ્ટોર સપ્લાયની શોપ (મીલ વગેરેને લગતા સામાનની દુકાન) તો કે અમારીજ હોય, રૂ ખરીદીની એજન્સી (વહીવટ) તો કે અમારીજ હોય, કલકત્તામાં કોલસાની કોલીઅરી (ખાણ) તો કે અમારીજ હોય, એક્સપોર્ટ ઈમ્પોર્ટ (વિલાયત માલ મોકલવાનું અને ત્યાંથી મંગાવવાની) ખાતું તો કે અમારૂંજ હોય, અને વળી રહી જાય એક તે પણ અમારીજ હોય. બસ, વળી પૈસાની ભીખ તે શી માંગવી? ઈ, મારો બાપો, રાખે જાઓ છાપ જાયી ભરેલા આદમીઓ અને દાબે જાઓ તેમનાં મોં. પછી કોણ મોં આંખ ઉઘાડનાર છે? "શેરહોલ્ડરો તડપડ કરે તો મુકો બાજુએ બખતે જરી દાબ દીધો એટલે મળતી બંધ અને એકવાર આબરૂ વધી કે ગાડું ગોપીચંદન ચોકુંજ કરવું છે! એક શેર નેમદદ આદઠ તે મોડા વેચવા પ્રીમીઅમથી (પડતર કરતાં વધારે ભાવથી), હેલી આપો ડીલલોને ઓવરડ્રાફ્ટ (પહેલેથી કંઈક છૂટ આપી મેલ્યાં ફેરવો) એમ એ ઉજળાજ જાય શેરબજાર. પછી ભલેને બાજમાં વહેંચો કાગળનાં ફરફડીઆં! સગાંવહાલાં તથા દબાયલા ચંપાયલાને રાખો ડાયરેક્ટર (વ્યવસ્થાપક મંડળમાં). એટલે કરી દેનારે આવે ઉની આંચ. કહેવાય ત્યારે શેરહોલ્ડરો (ભાગીદારો)ના પ્રતિનિધિ અને પાછળ એમ એજન્ટ (વહીવટદાર) ની એમ કરતાં કહી ખામણે ચડપો દિવાની એ તો ખડકી રાખો ને પેઢીઓ ધૂંધવે દેવાની છે! વળી કંપનીઓના પૈસા ખાનગી ઉથલપાથલમાં કામમાં આવે તો વેપાર મેળો કામનો શું શું અમજેપતિ અમેરીકનોજ સીન્ડીકેટ (કંપની) રચી વેપાર એક હથ્થુ કરી ટીનપાટીઆ વેપારીઓને રોવરાવી જાણે છે? નહીં, અમે હિંદના જવાંમર્દ તેમાં પણ પાછા પડીએ તેમ નથી અને તેમાં આંચકા પણ શેનો ખાવો? એતો ડારવીનનો "સરવાઈવલ ઓફ ધી ફિટેસ્ટ"નો (મોટાં માછલાં તે નાનાં માછલાંનો કોળીઓ કરવાને સરજાયલાં છે તેનો—) સિ-

હોત છે વળી તલકચંદ તરફડીઆ ઇંગ્રેશન (ખસ નફો) મા ભાગ રાખી નવા ઉછરતાઓને વેપારની ખુચો બતાવી બહાર પાડતા, તે જુદુ !

આ પ્રમાણે જ્યારે વેપારની ફળરૂપ ખેડ તલકચંદ તરફડીઆને હાથે થઈ રહી હતી, ત્યારે બીજી તરફથી સરકાર માબાપની મીઠી નજર મેળવવા એમનું મન મથતું હતું હવે એકલા જે. પી. થવાથી કે ગ. બ. કે ઇલ્કાબ હિંદના શિરતાજથી મન ધરાય તેમ નહોતુ. હવે તો સર અને બૅરોનેટ કેમ બનાય તેની તૈયારીઓ થતી હતી ઓરો, કાયનાત તે માત્ર વીસ લાખની કે વધારે? ને તો પરસેવાનું એક ટીપુ હતુ વળી કાઉન્સીલ ઓફ સ્ટેટ (રાજસભા) ને શોભાવી માત્ર મસ્તક ધુનન કરવાનો વખત કેમ ન આવે? અરે, એમાં તે વળી કાયદાના અભ્યાસને તે શુ કરવો છે? શુ સામાન્ય બુદ્ધિ બહેર મારી ગઈ છે? જો એમ હોય તો ન્યાયાધીશ, જ્યુરર, એસેસરની મદદ લેજ શુ કરવા? વળી વેપારનાં વહાણ ચલાવીએ છીએ તે કયા કાયદાઓના હલેસાની મદદથી?

આ ઉદ્દેશથી તલકચંદ તરફડીઆએ કઢાડવા માંડી નાદર રકમો સ્ત્રી કેળવણી માટે, સુવાવડીઓ માટે અનાથ અબળાઓ માટે, વિધવા વિવાહ ઉત્તેજન માટે, નિરાધાર બાળ કોઓ માટે, બાળ લગ્ન અટકાવવા માટે, વીગેરે વીગેરે હવે ને ખરેખર વાગના મંડ્યો એમનો દેશમાં ડંકો ચોમેર! તલકચંદ તરફડીઆને શેરીનું કુતરું અને આકાશમાં ઉડતુ ચકલું ન ઓળખે તો તે ન્યાત બહાર! "સાઉથસી બબલ (પરપોટા કંપનીઓ) ના ઓઠા:(હવા) માં હવા પુરવી રહી ગઈ અધુરી, તે બાળલગ્ન વિધવાપુનર્વિવાહ સ્ત્રી સમાન હક, સ્પર્શાસ્પર્શ બહિષ્કારને લગતી વગેરે સઘળી સભાઓના થવા માંડ્યા પ્રમુખ અને કોટની માળાઓ ચડાવીને કરવા માંડ્યું—ગળા તાણી તાણીને અને ટેબલ પર મુઠીઓ પછાડી પછાડીને અને પગના બુટ પરથુનની ધુળ ખખેરી ખખેરીને લાંબાં લાંબાં મઝમઝારક ભાષણો' તાળીઓના ગગડાટ વચ્ચે વધાવી લેવાને રખવા નમેલા પડતા ભાડુતી પ્રેક્ષકો, કારણકે તેઓ હવે લોકપ્રિય બન્યા હતા સટોડીઆ સોસીસીટગની તલકચંદ તરફડીઆને આ એમનાં આગળ પડવાનાં કાર્યોમાં સંપૂર્ણ સંમતિ અને સહાય હતા કારણકે કોઈપણ ઠરાવ પ્રથમ રજુ કરવાને અથવા તેને ટેકો આપવાને તે હમેશા એક પગે તત્પર રહેતા

(૧૦)

તલકચંદ તરફડીઆના સિતારામાં સૂર્ય ઉગ્યો કે આથમ્યો થઈ રહ્યો હતો તે વેળાએ અનુભવરૂપી દૂરદર્શક યંત્રથી આઘેથી જોઈ રહેલા વૃદ્ધ ગુરૂઓરૂપી ખગોળવેત્તાઓ કહેતાં હતા કે "ભાઇઓ અમને તો તલકચંદ તરફડીઆના સિતારાના સૂર્યનું તેજ ધીરે ધીરે ઓછું થતુ ભાસે છે, અને એક દહાડો એવો આવશે કે જ્યારે પૃથ્વી ઉપર અંધકાર વ્યાપી રહેશે' પણ તે બીચારા । ભેવકુફમાં ખપતા હતા કારણકે જે મન સિકંદરમાં આવે ત્યાં છે, એ હકીકત એકદમ ક્યાંથી પકડાય? એ ગિલ્ટ (ઢોળ) સે ઢાંક જેવો તેવો હતો કે ઝટ ભેદ ખુલ્લો પડે? તલકચંદ તરફડીઆને સટ્ટાનો શોખ અરીણી જેવો લાગ્યો હતો. કરતા હતા વેપારને અંગે, પણ તે સટ્ટો લાવે તેમ હતો બટ્ટો જ્યાં આજે વળ્યા હતા પડળ એને કોને પડી હતી ધાક! એટલે ડરકુ હાલા તેમની આગળ હતા હબુકતાં! ચોથરા જેવા! એનેક

લીમીટેડ કંપનીઓના એજંટ બનવા છતાં તે કંપનીઓના શેરોના સટ્ટામાં દલાલો મારફત મોટી ઉથલ પાથલ કરતા ચુકતા નહીં. કોઈ દહાડો એમ ખ્યાલ ન આવતો કે કોઈ માઈનો પુત જાગ્યો અને એજંટ સટ્ટા કરી શકે કે કેમ એવો સવાલ જાહેર રીતે પુછ્યો તો ભારે થઈ પડશે. ક્યાંથી આવે ? દરેકના તેની લાયકાત પ્રમાણે મોં છાંદવાની શક્તિ પાસે રહી, પછી ફીકર શી ? વળી ખાનગીમાં અમેરિકામાં ચાલતો હતો એમનો રૂનો સટ્ટો, અને કલકત્તામાં સણનો સટ્ટો, અને ચીનમાં અફીણનો સટ્ટો, અને ઈંગ્લેંડમાં સોના ચાંદીનો સટ્ટો, અને ફ્રાંસમાં મોતીનો ! એટલે કુકર્મનું ત્રાજવું હવે ભારે થવા માંડ્યું હતું. જેથી દેવ પણ ફટકાવાનોજ વિચાર કરતું હતું કેટલાક વખતથી ચોપડામાં ઉધાર પાસું વધતું હતું ખોટનો ખાડો તમામ જાતના 'રીઝર્વ' (બચાવ માટેના) ફંડોમાંથી પુરાતો જતો હતો અને નવી જમાને પોતાના પુરમાં ઘસડે જતો હતો ! ઑડીટરો (તપાસનારા) હતા લંડન એકાઉન્ટંસીની પરીક્ષામાં પહેલે નંબરે પાસ થયેલા એટલે સરવૈયાના આંકડા સારી પેઠે મેળવી જાણતા હતા, અને ડાયરેક્ટરો બધા રીપોર્ટો બરાબર ચેક કરીને (તપાસીને) સહી મારતા હતા, જેથી દેખીતી રીતે કોઈપણ જાતનો વાંધો આવે તેમ નહોતો તલકચંદ તરફડીઆની વેપાર રૂપી પાંખો તળે જેટલા ભરાયલા હતા તેટલા તો તેને કંપાવા દે તેમ હતાજ નહિ કારણકે રોટલો તે આબરૂ બન્ને રફે દફે થાય. પણ તલકચંદ તરફડીઆની ખાનગી કાળાં સાહસ દેવગવાને છુપી રહી હતી ! સટાકીઆ સોલીસીટર પણ તલકચંદ તરફડીઆનું સાહસ જોઈને કોઈ કોઈ વાર તો મોંએ હાથનો ડુચો મારતા અને સંભાળીને કામ કરવા બ્હીને બ્હીને સલાહ આપતા પણ સામું સાંભળતા કે—" નોકરીઆત વર્ગ જેવો નબળા મનનો કોઈજ નહીં. અરે ભાઈ, લાખ ખોઈએ તો બે લાખ રળીએ, તે કેવા મીઠા મધ જેવા લાગે ! તમે તમારે મને કાયદાની બારીમાંથી બચાવે જાઓ; ને પછી ચિંતા મને છે." સટાકીઆ સોલીસીટર આના જવાબમાં માત્ર "બહુ સારૂં શેઠ, તમને ફાવે તેમ કરો" એટલુંજ કહેતા, કારણકે મનરૂપી ભ્રમને ટેરવે વળગેલું લક્ષ્મીરૂપી મધ શરીરની રગેરગમાં વ્યાપી ગયું હતું.

(૧૧)

આ અરસામાં સટાકીઆ કાકી, સટાકીઆ કાકાની રજા લઈ પરધામ સિધારી ગયાં. હજી સટાકીઆ કાકા તો પચીસ હોર્સપાવરમાં (સારી તન્દુરસ્તીમાં) ઠોસતા હતા ! કારણ કે સટાકીઆ કાકા ખાનપાન ખપેરીને કરતા હતા અને બારે માસ માત્રાનું મારણ રાખતા હતા અને ખાસ કરીને શીઆળામાં તો ઝાતકાર માત્રા ચડાવી કેશરીઆ દુધના ગરમાગરમ પ્યાલા મટમટાવે રાખતા હતા. જેથી બાંધી દડી જેવું શરીર રહ્યા કરતું હતું અને ગાલેથી ગુલાબી ખસતીજ નહોતી એમને ખાંસી ખટકો પણ ભાગ્યેજ બને. શરીર ત્રાંબા જેવું, એટલે મગજ સોના જેવું, એટલે મન મોતી જેવું ! એમાંથી એકાદ બીચારે દુઃખના દહાડા દીઠા હોય તોજ મકરાસ લોપને ! પણ બિચારી ઉમર ઉમરનું કામ કરે જતી હતી. મુછ ને માથાના વાળ ધોળા થઈ ગયા તો હતા રૂપેરી, પણ નારંગીઆ રંગાતા હોવાથી લાગતા હતા છેલબટાઉ કાનકુંવરના જેવા ! દાંત પડી ગયા હતા એટલે ગાલના ખાડા ચોકઠાથી પુર્યા હતા શરીરને ટાઢ વાતી હતી પણ આઠે પહોર ગરમ કપડાંનો તેની સામે ગઢ બાંધ્યો હતો ઘડપણની અસર આંખોએ ઉતરી હતી, પણ ખરા ચેતનના ઘરમાંની અંધારીથી

સંકટ નિવારણ થયુ હતું ઉપરસ જોર કરવા પ્રયત્ન કરતી તો ખોખાશથી તેને દબાતી દેવાતી રહેતા હતા હમેશ રોફમાં, મુછના આંકડાને પોમેટમનો વળ આપીને,—એટલે નજ પીવના પણ નમાવી દે શીપ, મોં મલકાવીને એમ. હતું વળી માત્ર એની ઓળખાણથી તનમનનું જેમ હાથમાં ઝાલ્યુ રહે તેમ નહોતું અને મગજ ચપળ ને તેજ હોવાથી સંતાનોની પરવશતાને તાબે રહેવુ પડે તેમ નહોતું. કારણ કે હજી કોર્ટમા જવાને હતું પગમાં જોર, અને મ થાકુટ કરવાને હતું મગજમાં ભરેલુ ભૂસુ ! અત્યાર સુધીની બધી કમાઈ છોકરાને નામે ચડાવી આપી પોતે નવેસરથી ગમાર થઈ,કરી, નવેલીને નચાવી શકે તેમ હતા.

આ બધા સંયોગોને લક્ષમાં લઇ અને તલકચંદ તરફડીઆની ચોટલી પોતાના હાથમા હોવાથી હવે સટાકીઆ કાકાએ પોતાના આશ્રિત ગદ્દપચંદ સ્નેહાધીનનું સારૂં ફેંક કરી ગજી દીકરીને પોતાની પરણેતર કરવાનો સંકેત સાધ્યો. તલકચંદ તરફડીઆને એક દિવસ ગમગીનીની ટેકરીપરથી ગભરાટ વિચારની ઉંડી ખાઇમાં ઊલાઇ ગયેલા મગજને પંપાળતા બેઠેલા જોઇ, સટાકીઆ કાકા પહોળું મો કરતા કરતા આવ્યા અને શેરની ચિંતામાં ભાગ પડાવા માડ્યો. હસતું મો એકદમ સંકોરી લઇ કુલના કલેશના કારણને કાનમાં જવા દેવા કનિષ્ઠિકાને ખુબ જોરથી ફેરવી મેલ સાફ કર્યો. મામલો ગંભીર હતો, કારણ કે હવે તલકચંદ તરફડીઆને કચેરીમા પાઘડી ઉંચી મુકી નાદારીની અરજી કર્યા વગર છુટકો નહોતો. દેશ પરદેશના સહાની ખાતની પતવણું માથાના વાળ જેટલાં થઇ ગયા હતાં પણ તરતમાં તો મુખઇનીજ જબરી ખોટ મોં ફાડી સામી ઉભી હતી દબાયોને કોતરાવેલા હોવાથી તેઓ વિકરાળ આંખો ફાડી હવે તો એક મીનીટ પણ થોભવાની ના કહેતા હતા અને બજારમા ઉઘાડી રીતે બેઆબરૂ કરી બધુંએ બેસાડી દેવાની બ્હીક આપતા હતા. અત્યારે તો સંકટરૂપી જ્વાળામુખી ફાટી નીકળ્યો હતો અને તેમાંથી ઉડતા અને ચોમેર પસરતા ધગધગતા રસમાંથી બચવાનું હતું. સટાકીઆ કાકા પણ કાયદામ ઉથલા ખાવા માંડ્યા ગાકી માત્ર ત્રીજી કય હાનીજ હતી પણ ખોખારો, કરી, મુછે હાથ ફેરવતા બોલ્યા, ' જુઓ શેઠ તલકચંદ તરફડીઆ, હું કહેતો નહોતો કે સંભાળીને કામ કરો. મારી વકીલની જીંદગીના કાયદાના વપરાશમાં ચકર વકર નજર ફેરવી ચુકયો, તો આ સંકટમાથી કંઈ પદાનો આશરો લઇ બચાય એમ હવે લાગતું નથી. કારણ કે કૃપાલોએ મો, ઉપરથી, છેડો, ખસેડ્યો, તેને ઠેકાણે લાવવાને એકે કાયદો લગાડય એમ નથી. છૂના, પણ કાદરસ્તો ન નીકળે એમ તો નહીજ તો માથુ કુટીકુટી મગજના કપાસીઆ, ભમાડી, લોહીનું પાણી કરી વકીલ થયા તે શા કામના? અને આટલા વરસ કેસો ચલવી ચલવી પાકટ થયા તે બધુ ધુળધાણી. કાયદાની સહાયથી તો સહુજ લડે. પણ વગર કાયદે ઠેકાણે પાડે એજ વકીલ અને બનતો પણ તેવો મળવો જો છએ, ત્યારે બળતી ઝાળમાં પડવાનુ મન, થાય." "કહો ભાઇ, કહો," ગરજમાં ગોથાં ખાતા તલકચંદ તરફડીઆ, નિરાશાના બાચકામાં આશાનું રજકણ ઉડતું જોઇ સટાકીઆ કાકાની દાઢીમાં હાથ નાંખતા, ગદ્ગદા થઇ બોલ્યા, " કહો ભાઇ, કહો; તમને આટલા દહાડા અસંતોષનું કારણ નથી આપ્યું તો આવી મહાભારત આપત્તિમાંથી બચાવશો તો શું હું અસંતોષમાં રાખીશ ? અરે, એકવાર ભાઇડી છોકરાં સાથે તમારો ગુલામ થઇ રહેવા કહેશો, તો તેમ પણ કરીશ. એથી તો કંઇ વધારે માગશો નહી ને ?" નહીરે ભાઇ શેઠ, એવો તે હું બેશર્મ અને ગમાર છું કે કોળામાંથી ચુલામાં નાખુ ? જુઓ, આ વખતે

તમને ખરા સપડાયલા જોઇ મારી મ્યુઆર આથે મુકી તમારૂં કામ કરૂં છું અને તેનો બદલો માત્ર નજીવો માગું છું" "હા, હા, પણ તમે કહોને કે એ સોહીનાં તરસ્યાં ગીધોને તમે શી રીતે સમજાવશો?" "આ તમે જેમ મારી દાઢીમા હાથ નાખ્યો તેમ હું એમની દાઢીમાં હાથ નાખી થોડા દીવસ થોભી જવા એ ગીધડાંને વિનવીશ અને વચનથી એવા તો એમને બાંધી લઇશ કે તેટલી મુદતમા શુ કે ચાં નહી કરવા દઉં. એકવાર અણી ચુક્યો એટલે સો વરસ જીવે. "અરે, ત્યારે એ તો પાછી દુઃખની ઉભી ને ઉભી! કાંઈ એવી બાગોળી કાઢો કે સરરોકા ખાંઈજ નહી હે, એમ કરાય ત્યારે ખરૂં" "હા, એ તો સહેલું ને સટ છે. આખો પાઘડીનો તોરો કપાળ ઉપર એટલે એ ન ફરી શકે જોર અને બીજી વાર જોવુ ન પડે કોર્ટનું મોં" "ના ભાઇ, એમ તો વહાણુ તળીએ બેસાડે" "ત્યારે પછી આજે રસ્તો, સોનજો ને સરનો! અરે તતફચંદ તરફડીઆ શેઠ, આટલું કરવાની હા કહો પછી આગે આગે ગોરખ જાગે! કાણે દીઠી છે કાલ! ગભરાઓ છો કેમ? જાઓ મારા સાહેબ, સમુદ્ર ખેડીને ખાબોચીઆમાં શું બેસો છો? અમારા નોકરીઆતના તો પોતીઆં લેવાય, પણ તમે લાખની મુડીએ લાખથી દસલાખનો વેપાર કરનારા આમ બીરૂ શું બનો છો!" "હા, ઠીક, ત્યારે, તેમ તો તેમ. પણ જો જે હો, રાખતળે દાકેલો અગ્નિ અધવચમાં બહાર ન નીકળે." "અરે એવુ તે શુ હું અધુરૂં વેતરીશ? કોરા કાગળપર એમની સહી લઇ તમને બતાવું પછી કેમ? અને તે રાખું મારા કબજામાં તટસ્થ તરીકે પછી તો મનની મુંઝવણ મટશેને?"

"પણ, બદલો?" "કહો, તમને શી રીતે સંતોષ વળશે?" "સહજમાં વધારે સંકટમાં સપડાવુ પડે તેમ નથી ને ઓછા ઉદાર કરવુ પડે તેમ નથી. એ બાબે બેફિકર રહેજો, આજે તમારા 'હાથમાજ' છે. હા કહો એટલીવાર છે" "ઠીક, ઠીક, પણ તે શું છે?" 'આ તમારી દીકરીની સાથે મારા લગ્ન! કહો, એમા તમને જરીક હરકત પડે તેમ છે?" "પ...ણ સટાકીઆ, એને તો આપણી બધાની સંમતિથી સરૂપચંદ સ્નેહાધીનને આપેલી છેને?" "હા 'ખરૂં' પણ તે મોંયેથી કે બીજુ કાંઈ? મારૂં ને તમારૂં ઘર જાણે કે બીજું કોઇ? અને વળી વેશવાળ પણ કર્યું નથી એટલે તમે તો ચોમેરથી છુટા છો." "હા પણ આખા ગામમાં એ પરણી ચુક્યા જેવાંજ ગણાય છે તેનું શું?" "અરે શેઠજી શું ઘેલા જેવી વાત કરો છો! ચાર નુખરેલાએ મશ્કરીમાં કહ્યું એટલે પરણી બેઠા? કોઇ બતાવશે ને સાબીતી?" "અને ચોપાટી ઉપર બે સાથે ફરવા જાય છે, એ સાબીતી નહી?" "તે શું ભાઇ બહેન નથી જતાં?" "અને આપણેજ એમનાં મગજમાં વર વહુનો અંકુર મુક્યો છે, તે હવે શી રીતે કાઢી શકાય?" "એમને જાહેર કરીને કે ગંજેગૌરીનો વિવાહ સટાકીઆ સોલીસીટરની સાથે કર્યો છે!" "અને એ એકબીજાને હદથી જ્યારે ચ્હાય છે, અને તે આપણે ઘરમા જોઇએ છઇએ તેનું કેમ?" "અરે, ઇંગ્રેજી રીવાજ પ્રમાણે તમે અથવા તમારી સ્ત્રી ગુજ્જને કહી દો કે હવેથી તારે સરૂપાને ઉત્તેજન ન આપવુ. એટલે એ સમજી જઇ સરૂપાને ચેતવી દેશે. એટલે મળવુ, હળવુ, હસવુ,-બોલવુ, બધુંએ બે મીનીટમાં બંધ અને તે આજકાલનો, ઉછેર,-મગ્ન પાછાં શુદ્ધ સ્નેહમા સમજેનો? આજકાલ તો, શેઠ, ચાહ તો ત્રણ ત્રણ દહાડે વેચાય છે, તે આપણે ક્યા નથી જાણતા?" "અને વખતે બેજનાં ગેપ, એ બન્ને નાસી છુટી છાનામાના પરણી જાય તો?" "તો,

શું ?—આ ખબર પડતાં હાથ જોડનારને તાર મુકી અટકાવ્યો કે હાથ નીચા ! " માટે શેઠ, તમારે ગમાતલ્લા કરી વાત ઉડાવી દેવી હોય તો આપ મુખત્યાર છો. બાકી રસ્તો તો બેન્ડસ્ટેન્ડથી વાલકેશ્વર જેવો સીધો અને સપાટ છે જોજો મારૂં તમને કાંઈપણ તરેહનું દબાણ નથી. હા, પછી મને ફજેત ન કરતા કે બળાની પેઠે પગતળે બાંધી ચાંપીને છોકરી પડાવી લીધી. હું તો હજીએ કહું છું કે ભમતા ભૂતો મારૂં કહ્યું વખતે માનેએ ખરા ને ન પણ માને. પણ મોઢેથી હું શુકન કહાડી ચુક્યો છું તે મારૂં બનતું કરીશ. માત્ર એટલો વિચાર કરજો કે એક તરફ છે આબરૂ ને બીજી તરફ છે છોકરી. તમે છો વેપારીના દીકરા એટલે સંસારના મામલા કેમ ચાલે, તે સારી પેઠે જાણો છો. "વર્ણા જુઓને" વાત જ્યારે આટલે આવીને અટકી છે ત્યારે ચોખ્ખે ચોખ્ખુંજ કહી દઉં નથી હું કાંઈ લાકડી લેતો, કે નથી હું કાંઈ કેડે પટો બાંધી ટટાર રહેતો, કે નથી હું કાંઈ કફ કાઢતો. બે આંખે બબે ચશ્મા ચડાવીને પણ બાજની પેઠે જોઉં છું બે કાનથી શબ્દવેધીની પેઠે સાંભળું છું અને કૃત્રિમ બત્રીસીથી ભલ પણ આખું સાપારી એકાએક ભાગી ખાઈ શકું છું. શરીરનું જોર એવું એ છે, મનનો દોર વધે છે પણ ઘટતો નથી, મગજનો તોર ઉમંગ મારે છે પણ ખુણામાં ભરાતો નથી. કહો, એટલે એ બાબતનો તમારા કે તમારા વહુ દીકરીના મનમાં સંકોચ કાંઈ પણ તરેહનો રહેવો ન જોઈએ. ચાલો ત્યારે, હવે શું જવાબ છે ? ઝટ લઈને કહી નાખો એટલે મારા કામમાં મારૂં મન ચોંટે અને તમે કરવા માંડો દીકરી પરણાવવાની તૈયારી. મારે કાંઈ મુંબઈમાં કાકમાંકથી પરણવું નથી કે ગજીને શરમાવું પડે. પહોંચી જાઓ કોડીનાર અને કરો ફતેહના ડંકા. બહુ વિચાર વમળમાં નાખે છે. તેથી વાત ધોળાય છે અને કામ થતું નથી." "ઠીક, જ્યારે **अवश्यं भाविनो भावा भवंति महतामपि**—એમ થવાજ બેઠું છે, ત્યારે તમે સરૂપચંદ સ્નેહાધીનને તૈયાર કરો અને હું ગજીને ગળે વાત ઉતારૂં છું. તમારૂં કામ સહલું છે જ્યારે મારૂં દુર્ઘટ છે. મારે ગજીની માને પડખામાં લઈ મારૂં કાર્ય સાધવું પડશે. જો કે છોકરી કાંઈ એવી ફાસ્ટ (અતિશય છૂટ લેનારી) નથી થઈ કે રોકડરોકડું પરખાવી દે, તેમ એવી કાંઈ દૈન્યવૃત્ત્ય પણ નથી થઈ કે બાપની સ્થિતિનો વિચાર ન કરે—પણ વારૂ સટાકીઆ, તમારા ઉપર મંડાયેલા પેલા ખોટા દસ્તાવેજ ઉભા કરવાના, અને ખોટી સહી કરવાના કેસનું શું થયું ?" "અરે શેઠ, એ તો ચાલ્યાંજ કરે અમને વકીલ લોકોને એનો કાંઈ હીસાબજ નહીં. અમારો ધંધો એવો કે દુસ્મન હોય તે હોયજ. સરૂપાની સાક્ષી ઉપર બધું આવીને અટક્યું છે."

(૧૨.)

"હમસેં રહ્યો નહી જા...ય,
મોરલી આછી ધુન સુનીરે:"

આજ સટાકીઆ કાકા અને તલકચંદ તરફડીઆ સહકુટુંબ રોમીઓ—જુલીએટ (યૂરોપનાં લયલા મજનૂન) નું નાટક પડદા ઉપર સ્ક્રીન થતું (ચિત્રિત) થતું જોવાને ઉપડ્યા છે સટાકીઆ કાકા હું એમને પ્રાપ્ત થવાની તેની ખુશીમાં અને તલકચંદ તરફડીઆ પોતાની આફત આવી ઠેલાતી હોવાની ખુશીમાં રહ્યામાં 'માત્ર બરાબી બે ગળીઓ ઉપર

પોતપોતાના ઓરડારૂપી માળામાં બેઠેલાં ઘાયલ બે પખીડાં! દુઃખ ઘણું હોય ત્યારે ઉભરા તો સહજ થાય એટલે ઉપથી હડી મારાથી ડુસકાં ખાતે ખાતે બોલાઈ ગઈ. ઘાયલ નરને કાને તે પડતાં તેણે બારણાની પાંખોરૂપી સાંકળ ફફડાવી અને મારા તરફ આવવા પ્રયાણ કર્યું. મે એ અવાજ સાંભળી તેના તરફ પગ ચલાવ્યા એકી વખતે માળામાંથી નીકળેલાં અમે પોતપોતાના ઉમરા ઉપર પગ મુકયો કે દૃષ્ટિ મીલન થયું. નેત્રોએ પોતપોતાનું દુઃખ કહ્યું અને દુખીઆંએ દુઃખની વાતો જાણી. થોડીવાર તો વાચા બંધ રહી પણ પછી સરૂપચંદ સ્નેહાધીને ચક્ષુરૂપી બરફ ભાંગ્યો તેઓ બોલ્યા: "ગજગૌરી, આટલાં વરસની આપણી આશાના સુરેખુરા આપણા વડીલોના વાકયોરૂપી એક પછી એક પડતા હથોડાના મારથી થઈ ગયા છે! મે સટાકીઆ મામાને કહ્યું છે કે તમારી ઇચ્છા ગજગૌરીને પરણવાની હશે તો હું મારી અત્યાર સુધીની બીન હરીફની ઉમેદવારી પાછી ખેંચી લઉં છું" "અને હા, મેં પણ તરફડીઆ બાપાને કહ્યું છે કે જો મારા આત્માભોગથી તમારી આફત ટળતી હશે તો હું સટાકીઆ કાકાને પરણીશ પણ મારૂં મન ઉથલી પડે છે. એ તો બડ ઉડાવવાનેજ તત્પર થાય છે." "હા, પણ તેમ બને નહીં, આપણી કેળવણી અને કુળ અને ગૃહસ્થાઈને એ ઠીક ન લાગે હું જો સટાકીઆ મામાની સામે થાઉં તો એમનો અરૂણી બનું અને તમે નાદા કરો તો તમને પિતા તરફની પુત્રીની ફરજમાં નાનમ આવે તમેજ મને વારે ઘડીએ સંભળાવતાં હતાં કે—

"માતપિતા પરસો સબ તીરથ, માતપિતા નવ ભાત નિધિ હે,
માતપિતા ગુરૂ, માતપિતા સુર, માતપિતા વ્રતદાન વિધિ હે,
માતપિતા પદ કલ્પતરૂ, અરૂ માતપિતા પદ રેણુ રિધિ હે,
સાધન સિદ્ધ ન શોધત હો કછુ, મેરે તો માતપિતા સુસિધિ હે

તે શું હવે તમારે માતપિતા સુસિદ્ધિ નથી? જ્યાં સુધી તમને મને પરણાવવાનાં હતાં ત્યાં સુધી એ ખરૂં ખરૂં હતું, અને હવે શું ખોટું થઈ ગયું?—નહીં, એમજ સમજો કે મેરે તો માતપિતા સુસિદ્ધિરે" એજ તમારૂં બહેતર કરશે." "કોણ એ,—એક ચીમડ વેપારી અને બીજો ખટપટી વકીલ? અરે સરૂપચંદ; એ તો સ્વાર્થની એકતા છે, સ્નેહની નહીં! અને તુરતનો પુરાવો જોઈતો હોય તો આ હું પડું ઉભી. મેં એ લોકોની વાત અક્ષરે અક્ષર સાંભળી છે ખાસ છુપાઈને નહીં, પણ એવા સંજોગોમાં સુકાઈ તેથી અને હા, જ્યાં મારી તમારી ચટણી વટાવા માંડી એટલે તો ખસવાનું મનજ ન થયું અને તે પહેલાં તો પિતાજીની આફતના અંગે એ લોકોની વાતચીતમાં ચિત્ત ગયું. તારાચંદ તરફડીઆ બહારથી આવી, પાઘડી ડપટો ગાદી પર ફેંકી, કોટ ઉતારીને ખુરશીપર ફગાવી ગાદી ઉપર આડા થઈ પડયા, આ વખતે હું પાછળના જોડેનાજ ઓરડામાં હતી. ચહેરા ઉપરથી હું પામી ગઈ કે આજ બાપા બહુ બેચેન છે એટલે બોલાવવાનું તો બાજુએ રહ્યું પણ નજરે ચડવાનું પણ માંડી વાળ્યું એ લોકોનાં દારસ્તાન મારા તમારાથી અજાણ્યાં નથી એટલે દીલગીરીનું કારણ જાણવાની ખાસ જરૂર તો કંઈ નહોતી પરંતુ આજ બાપાને બહુ હદપાર તરફડીઆં મારતા જોઈ સાધારણ કારણ છે કે કાંઈ ખાસ, એ જાણવાની ઇંતેજારીથી જઈને પુછ્યા કરતાં વખત પોતાનું કામ કરશેજ એમ ધારી બેસી રહી, એટલ-

સામા આવ્યા સટોડીઆ કાકા, હસતા હસતા અને પછી એ બન્નેની ભાંજગડમાં મારો ને તમારો ઘાટ ઘડાયો ! (અહીં ગજગૌરીએ ઈતિભૂત બધું બયાન કર્યું જે વાચક જાણે છે).

આ સાંભળી સખેદાશ્ચર્ય પામતાં સરૂપચંદે કહ્યું 'અને મારા આગળ સટોડીઆ મામાએ ફિલસુફી ચલાવી, મારે મોયે હા પડાવી, વચ્ચે વચ્ચે, મારી સ્થિતિનું ભાન કરાવતા જઈ, વ્યાવહારિક શેઠ પણ મુકતા ગયા. કેળવણીને કાચે તાંતણે મગજ બંધાયેલું અને મામાના ઋણમાંથી મુક્ત થવાનો એક નયોગ આવેલો જોઈ, ગજગૌરી, તમારા સ્નેહને પણ ગૌણ ગણી, મેં હા પાડી." "અને મને તો હોમીને—શું એનું નામ તે શુદ્ધ સ્નેહ ? મામાનો બદલો વાળવામાં મારા તરફની ફરજમાં તમે ચુક્યા, તેનો શો જવાબ આપો છો ? જો એવુંજ હતું તો શુદ્ધ સ્નેહની પવિત્ર ભાવનાઓ પ્રગટાવી તે રસ્તે ટોચસુધી દોરી શું કરવા ?" "હજી એથીયે ઉંચે ચડો. સ્નેહીઓનો સ્નેહ કસોટીમાંજ ઝળકે છે" "અરે સ્નેહાધીન તમે બહુ ભલા છો એ તો મને "પર'ની કરી દેશો અને તમે જોતાજ રહી જશો" "તમારા સ્થૂળ દેહને કે તમારા મનને" "હા પણ જો પતિ થયો તે તો પછી પરમેશ્વરજને ? "અલબત્ત પણ શું પતિ પત્નીનોજ સ્નેહ અસીમ છે ? શું તમે મને નૈસર્ગિક સ્નેહથી ન જ ચાહી શકો ?" 'હા તમારી મરજી એમ હોય તો એમ પણ કરી શકું સરૂપચંદ એ પણ તમેજ મને શીખવ્યું છે" "અને તે પ્રફુલ્લિત મન અને હસતા વદનથી ?'

આટલામાં દાદર ઉપર ધબધબારા થતા સંભળાતા હોવાથી મારી તંદ્રા ઉડી ગઈ અને મેં કહ્યું સરૂપચંદ સ્નેહાધીન, ત્યારે પતિ થયા સિવાય બીજી રીતે પણ પાસે રહી તમારી હૃદયબંસી બજાવતા રહેજો. કારણ કે,

"હમસે રહ્યો નહી જા . ય
મોરલીઆંકી ધૂન સુની રે

આટલું બોલતે બોલતે હું અને એ, અમે બેઉ ઘાયલ પખીઓ પોતપોતાના માળામાં પાછા વળ્યાં.

(૧૩)

ગોરનો મોકલેલો ગોરાણી, એક પગ ઘરમાં અને બીજો બહાર રાખી, તમરાના તિણાં સરથી કન્યાને (મને) ચોરીમાં પધરાવવાનું ફરમાન કરી રહ્યા છે ઘુમટો તાણી હું પરસાળમાં આંસુ સારતી મારા મનને પુછી રહી છું કે મારા લગ્નની શરૂઆતની કાળોત્રીઓથીજ કેમ થઈ હતી ? પહેલી કાળોત્રી સટોડીઆ કાકાએ તલકચંદ તરફડીઆને, પોતાને મને પરણવું છે કહી સંભળાવી હતી. બીજી કાળોત્રી સરૂપચંદ સ્નેહાધીને માબાપની ઇચ્છાને આધીન થઇ, મને સટોડીઆ મામાને પરણવાની સંભળાવી હતી. અને તે પ્રમાણે આજે હું તૈયાર પણ થઈ છું. ત્રીજી કાળોત્રી મારી મતાદ્વારા મારા પિતાએ મને સંભળાવી હતી અને તે સરૂપચંદ સ્નેહાધીનને પરણવાનું નથી, એ હતી. હું મારા મનને પુછી રહી છું કે હવે કોઈ કાળોત્રી બાકી છે ખરી ? સરૂપચંદ સ્નેહાધીન પણ સટોડીઆ મામાને ધરડી ઘોડી લાલ લગામ કરાવવા ઉમંગથી આવી પહોંચ્યા છે, જો કે પાછળથી મારી સહીપણીઓ

અને મારાં ભાઇ ભાભી મને કહે છે કે "જેને માટે તું આટઆટલો વલોપાત કરી રહી છે તે સરૂપચંદ સ્નેહાધીન તો લાંબા પહોળા થઇ આમથી તેમ ફરે છે, મામાની જોડે હસી હસી વાત કરે છે, અને એમનું કામ પરિપૂર્ણ કરવાને આવ્યા છે ત્યારથી લગામ બધી હાથમાં લીધી છે જો બહેન, તારા તરફ એને દેખાવનો પણ પ્રેમ હોય, તો પહેલાં તો એ મુખથી આવેજ નહીં, અને વખતે આવે તો આમ મ્હાલમ્હાલા કરેજ નહી, અને વખતે મામાના માન ખાતર તે કરે તો ચહેરો તો આનંદમાં જણાયજ નહી કહું બહેન, પુરૂષોને તે કદી પ્રેમ હોય છે ? ભણી ગણીને તું શુદ્ધ સ્નેહ સમજતી થઇ એટલે સામાને પણ તેવુંજ ધારે. પણ દુનીઆ તો વ્યવહાર કુશળ છે એ તો એકને એક બે ગણીનેજ લાગણી બતાવે છે વળી તું ચટાકીઆ સોસીસીટાને પરણી નથી ત્યાં સુધીની બધી પચાત છે એકવાર હસ્તમેળાપ થયો કે એજ વ્હાલા ઝીમ જેવા લાગશે ! માટે ના હકનો કલ્પાંત છોડી દે અને ચોરીમાં ચાલ" હું મુંગી થઇ ગઈ શો જવાબ આપી શકું ? સરૂપચંદ સ્નેહાધીનના સ્નેહને માટે ઉલટી શંકા ઉપસ્થિત થઈ ! હરનામાં મન કઠુમણું થયું હું—

यत्पूर्वं विधिना ललाटलिखितं तन्मार्जितुं कः क्षमः ।

એ વચનનું મનમાં સ્મરણ કરતી ચોરીમાં આવી બેઠી અને તે સાથે તલકચંદ તરફડીઆને હૃદયમાં ટાઢો શેરડો પડ્યો કે છેવટે સાપ સાંડમામાંથી છટકી ન શક્યો. દીકરી ઠેકાણે આવી ખરી ! વરકન્યાનાં સગાંવહાલાં અને જ્ઞાતિ જનો ચોરીની આસપાસ વીંટળાઈ વળ્યાં મારો હાથ સટાકી આ કાકાના હાથમાં સોંપવાની ગોર મહારાજે તૈયારી કરી, એટલામાં જ્ઞાતિ જનોની નજર મારી આંખના આંસુથી પલળી ગયેલા ઉંડા તરફ અને મારા ડુસકાં તરફ ફરી આ વખતનું કુમકુ મરૂપચંદ સ્નેહાધીનને માટે મને જે કહેવામાં આવ્યું હતું તે, કપડાંમાંથી મારા તેમના તરફ જોવાથી જણ્યું હતું, મને ખાત્રી થઇ ચુકી કે મે જે સાંભળ્યું હતું તે અક્ષરે અક્ષર ખરૂં હતું મામાનો કારભાર એ કરતા હતા ! "હા હા," "હીં હીં" એ કરતા હતા ! એમના ચહેરા ઉપર દિલગીરીનું તો ચુંદ પણ નહોતું જાણે એ તો મને દીઠે પણ ઓળખતા નજ હોય ને શું ! શું પુરૂષો એમના જેવાજ નુગરા હશે ? આમ મારો હાથ સટાકીઆ કાકાને સોંપવા ગોરે પોતાના હાથમાં લીધો, ત્યાં મારો ભીનો છેડો જોઇ, અને મારું ડુસકું સાંભળી ન્યાતના પટેલે ગર્જના સાથે ગોરને કહ્યું 'સબૂર, ગોર મહારાજ, જરા થોભો આ કન્યા કેમ રૂએ છે ? અને ડુસકાં કેમ ખાય છે ?" આટલું બોલી ઉઠીને પટેલ એકદમ મારી પાસે આવી મારે વાંસે હાથ ફેરવી બોલ્યા 'બેટા ગજગૌરી, આજ તો તારા હર્ષની હદ ન હોવી જોઇએ તેને બદલે તું આટલી બધી દિલગીરીમાં કેમ છે ? જ્ઞાતિ આગળ કહેવાને તને કોઇ પણ જાતની અડચણ નથી. કારણ કે જ્ઞાતિ—શું રાય કે શું રંક—જ્ઞાતિ જનનો ખુલાસો માંગી શકે છે અને ગુન્હાને દંડી શકે છે " બસ વાદળાને પર્વત સાથે અથડાવા જેટલીજ વાર હતી ! મે મારા મનનો કાબુ ખોયો અને તરતજ આંખો આંખોમાંનો અશ્રુસાગર ડોળ્યો ! પટેલનું કાંડું પકડી ઝટ લગ્નને તલકચંદ તરફડીઆ પટેલને પોતાની પાસે બેસાડી ચપટ ચટ સમજાવા લાગ્યા પણ કેમે કરી ખરો ભેદ નજ આપ્યો. ઉલટું જો આ લગ્ન નિર્વિઘ્ને પાર પડવા દે તો જ્ઞાતિ કડમાં

મોટી રકમ આપવાની લાલચ પણ બતાવી પટેલ બોલ્યા "શેઠ તલકચંદ તરફડીઆ, તમને તો મુંબઈ રહો એટલે ક્યાંથી ખબર હોય પણ આપને વિદિત થાય કે અહીંઆં કેટલોક વખત થયાં આપણી જ્ઞાતિમાં યુવાનોનું સ્વય સેવક મંડળ સ્થપાયું છે અને તે લોકોએ બીજા જ્ઞાતિ સુધારા અને ઉન્નતિના ઠરાવો ભેગો એવો એક ઠરાવ પસાર કર્યો છે કે-કોઈ પણ કન્યાને એની મરજી વિરૂદ્ધ પરણાવી દેવામાં આવતી હોય તો તેવાં લગ્ન અટકાવવાં અને કન્યાના મા બાપને કન્યા કહે તે જ્ઞાતિ જન સાથે પરણાવવા ફરજ પાડવી. માટે તમારાથી બ્હેન ગજગૌરીની મરજી વિરૂદ્ધ એને સટાકીઆ સોલીસીટર સાથે નહીજ પરણાવાય. સ્વય સેવકોએ આ વાત જ્ઞાતિની જાણમાં આણી તે વાસ્તે જ્ઞાતિ એમનો ઉપકાર માને છે, શેઠ, તમારા કે સોલીસીટરના પૈસાની શેહ અહીં નહી ચાલે જો પટેલ અથવા જ્ઞાતિના વડીલો કાંઈ પણ આડુ અવળું કરી બેસે તો તેમનો જવાબ માગનાર જ્ઞાતિના યુવાન સ્વયસેવકો છે "અરે વળી આ કાળોત્રી પુરાણ ક્યાંથી ઉઘડ્યું ?" તલકચંદ તરફડીઆ બેબાકળા થઈ બોલી ઉઠ્યા કારણ કે તલકચંદ તરફડીઆને આ જ્ઞાતિ તરફની ચોથા નંબરની કાળોત્રી હતી ! મને સંબોધી એ બોલ્યા "અરે છોકરી, મને ખબર નહી કે તું આવી ખટપટી હઈશ અને અલગ રહી તું ભર સભામાં મારૂં નાક મુળમાંથી કપાવીશ !" 'પિતાજી હું નિર્દોષ છું મને આમાંની મતજ ખબર નથી" મે કહ્યું "ત્યારે ઘરમાંથી કોઈક તો ફુટેલું હોવું જોઈએજને ! આટલી બધી સાવચેતી અને આટલાં બધા વખતસર કોડીનારમાં પગ મુકવા છતાં આ ફજેતી !" એક સ્વયસેવક બોલી ઉઠ્યો "તરફડીઆ શેઠ, જ્ઞાતિને અજાણમાં રાખી છેતરવી હતી પણ મુંબઈ કાંઈ છેતરાય તેવું હતું ? અમારા મંડળની ત્યાંની શાખાને ક્યારની એ ખબર હતી કે તમે બાલો ચડાવી ઓસવાળના ભાષણ કરનારા તે પ્રમાણે નહીજ વર્તો અને આ તમને ત્યાં લાંચ આપનારા સટાકીઆ સોલીસીટર ગજી દીકરીને પરણવાની પેરવીમાં છે. અમારા સ્વયસેવક મંડળનો એ નિયમ છે કે તેના સભાસદે સોગન ખાઈ કહેવું પડે છે કે જ્ઞાતિ સુધારા અને ઉન્નતિ અર્થે તે ગુપ્તમાં ગુપ્ત વાત પોતાના મંડળ આગળ પ્રગટ કરશે અને જરૂર પડે તો મા બાપોના હુકમનો સવિનય અનાદર પણ કરશે. એ મુંબઈની શાખાના છોકરાઓ કોલેજો તથા સ્કુલોમાં ભણે છે, એઓ તમારા બન્નેના બડેલા કારોથી અજાણ્યા નહોતા. તમે બહેન ગજગૌરીને મારી મચડીને પરણાવી નહી શકો, અને તેમાં વળી હવે બહેન તો એકવીસ વર્ષની હોવાથી પોતાના મનની કુલ મુખ્તીઆર છે, એ હક બજાવવાને એમને સંપુર્ણ છુટ છે" "ત્યારે ભાઈ સટાકીઆ સોલીસીટર, હવે હું ગજીને કેવી રીતે પરણાવી શકું ? વારૂ કાયદો કાંઈ કહે છે ખરો ?" "ના શેઠ, આમાં કાયદો શું કહે ! ત્યારે તમારો વકીલ તરીકેનો આટલા વરસનો અનુભવ શું કહે છે વારૂ ?" "એ પણ ધન્ય ધન્ય જ કહે છે, ત્યારે તો આપ પાછા પધારો બીજું શું થાય !" તલકચંદ તરફડીઆએ ધ્રુજતે અવાજે અને ધ્રુજતે શરીરે આ પાંચમી કાળોત્રી સંભળાવી ! 'અરે પણ આ શું બોલો છો, શેઠ ! આપી બોલ્યા, અમી ફોક ? મુંબઈની બલામાંથી છુટવા આવ્યા કોડીનાર, ત્યારે અહીં તો વ્હાણું તળીએજ બેઠું !" જ્ઞાતિના પટેલ તરફ ફરીને સટાકીઆ સોલીસીટર બોલ્યા "સરૂપો અને ગજગૌરી બન્ને ન્યાત સમક્ષ ખુમારીને પરવાનગી આપે પછી તો ન્યાતને અડચણ નથી ને ! પુછો એ બેને" ન્યાતના શેઠ સરૂપચંદ રનેદાસીન તરફ ફરીને

એમનો જવાબ માગવા જાય છે, ત્યાં બે તાર—એક તલકચંદ તરફડીઆના હાથમાં અને બીજો સટોડીઆ કાકાના હાથમાં આવી પડયા. બન્નેએ ધ્રુજતે હાથે તાર ફોડી વાંચવા માંડ્યા. તલકચંદ તરફડીઆનો તાર ગીરદમાલો તરફથી હતો. તેમાં લખ્યું હતું કે—

"અહીંથી સરૂપચંદ સ્નેહાધીનના નીકળ્યા પછી તેમના મિત્રે તમારા નામથી અમારા તમારી પાસે માગતા રૂપીઆ ભરી દીધા છે શેઠ સાહેબ, અત્યાર મોઢું કટાણું કરાવે છે. પણ હવે આપ કાંઇ મનમાં નહી રાખો અને કામકાજ સોંપતા રહેશો."

"ઓય મારા દીકરા, તમારો અનુભવ મને થયો છે, તે હજી તમારી જોડે કામ પાડીશ? ઠીક છે બેટા, મુંબઈ પાછો આવવા દો. પછી ભટકીને રોવરાવવાની બાજી માંડું છું કે નહીં તે જોજો" તલકચંદ બબડયા

બીજો તાર સટોડીઆ સોલીસીટરના ભાગીદારનો હતો. તેમાં લખ્યું હતું કે "સરૂપચંદ સ્નેહાધીનની સાક્ષીએ તમારા પર ચોટેલો કાળો ચાંલ્લો કાઢી નાંખ્યો છે નહી તો જજસાહેબ તો તેમારા ઉપર ખોટો દસ્તાવેજ ઉભો કરવાનો અને ખોટી સહી કરવાનો આરોપ ફરમાવવાના હતા. પ્રમાણિક ન્યાયાધીશના મનમાં પ્રમાણિક સરૂપચંદ સ્નેહાધીનની જુબાની ઉતરવાથી તમે બચ્યા છો. જે કામ હજારોની ફેથીઓ ન કરી શકે તે કામ સરૂપચંદ સ્નેહાધીનના શબ્દે કર્યું છે માટે બધો જસ એમને ઘટે છે" સટોડીઆ સોલીસીટર તારને એક બાજુ ફેંકી સરૂપાને વળગી પડયા અને ગદગદિત કંઠે બોલ્યાઃ "બેટા, ઉપકારનો બદલો ઉપકારથી તો સહુજ વાળે, પણ તેં તો અપકારનો બદલો ઉપકારથી વાળ્યો. (બધા એકઠા મળેલા લોકોને સંબોધી તે બોલ્યા—) પરમાત્મા જે બાજી ગોઠવે છે તે સારાને જ માટે. નહી તો પરણ્યા પછી હું શું કરી શકવાનો હતો? મરતાં સુધી મનમાં પશ્ચાત્તાપનો કરિ ખુચ્યા કરત (તલકચંદને તેમણે કહ્યુંઃ) તલકચંદ તરફડીઆ શેઠ, જો આપની સંમતિ હોય તો બેટા આ ગજીનો હાથ હું અત્યારે ને અત્યારેજ આ મારા સરૂપાને સોંપુ તમે ને મે સ્વાર્થની અંધારીમાં શુદ્ધ સ્નેહને ધક્કો મારી સેંકડ ગાઉ ફગાવી દીધો હતો. પણ હવે સ્વાર્થના પડળ ખસી ગયાં છે. માટે આજ્ઞા આપો એટલે આતુરને એકઠાં કરી દઉં. સરૂપાએ સ્નેહાધીન અટકને તમારી અને મારી બાબતમાં ફતમાં પુરી સાબીત કરી આપી છે. માટે હવે વાર ન કરો"

આ વખતેજ એક ત્રીજો તાર પણ આવ્યો તે તલકચંદ તરફડીઆના મુખ્ય મુનીમનો હતો. તે એ મતલબનો હતો કે દેશપરદેશની આપની ઉથલપાથલનો દબી ગયેલો મામલો બાવની ફેરફારીને લીધે પાછો આપના લાભમાં આવ્યો છે અને આપને જે નાદાર થવાની બીક પેઠી હતી તે મટીને પાછા માલદાર થયા છો—હવે તો કહેવુજ શું? તલકચંદ તરફડીઆ સટોડીઆ કાકાને સંબોધી બોલ્યા "તે હું તો પહેલેથીજ કહેતો હતો કે સરૂપચંદ સ્નેહાધીનને ગજી હું વગાવી ચુક્યો છુ હવે મારી પુછવાચાટ લેવાની કંઇ જરૂર નથી" બસ, પરવાનગી મળી કે સટોડીઆ કાકા સરૂપચંદ સ્નેહાધીનનો હાથ પકડી વરપાટને બેસાડવા જઇ બોલ્યાઃ "સરૂપા, લે આ મારી ગજી દીકરી," અને મને સંબોધી બોલ્યાઃ "બેટા

ગજી, લે આ સરૂપાને હવે તારા હૈયાનો હાર કર. પણ જોજે હો, મારાં વીર્યા અને રૂખસદ આપી દે, તો તારે મને સંભાળવો પડશે, હોં કે"

સરૂપચંદ સ્નેહાધીનનો હાથ પકડતાં પકડતાં મારી આંખમાંથી ખળખળતાં હર્ષાશ્રુ છુટયાં અને તે અમારા બન્નેની સંયુક્ત હથેળીમાં પડી લગ્નગાંઠને પવિત્ર કરવા લાગ્યાં. આ પ્રમાણે સટાકીઆ કાકાએ પોતાના પડને ઉલટી અને છુટી કાળોત્રી મંજુરી દીધી, પણ આ કાળોત્રી કોઇ ઉપર કેર વરસાવનારી નહોતી. એક તરફ બાહ્મણો આશીર્વાદ દેવા લાગ્યા, બીજી તરફ બૈરાંઓ ગીત ગાવા લાગ્યાં, ત્રીજી તરફ વાજીંત્રો વાગવા લાગ્યાં, ચોથી તરફ આપત્તિનાં કાળાં વાદળો વિખરાઇ જઇ આનંદનો સૂર્ય સોસાઇ ગયેલાં હૃદયકમળોને વિકસિત કરવા લાગ્યો, પાંચમી તરફ જ્ઞાતિ સુધારા અને ઉન્નતિ અર્થે તલકચંદ તરકડીઆ અને સટાકીઆ કાકા તરફથી મોટી મોટી રકમોની બક્ષીસો બહાર પડી, છઠ્ઠી તરફ સરૂપચંદ સ્નેહાધીનને સટાકીઆ કાકાએ પોતાની મીલકતના પોતાના પુત્ર જેટલાજ હક આપ્યા અને તલકચંદ તરકડીઆએ જમાઇને જરથી, ઘરથી સ્થાપ્યા. સાતમી તરફ સ્વયંસેવકોએ Long live the consecrated couple—(પવિત્ર દંપતી ઘણું જીવો) તથા વંદેમાતરમ્, એવા હર્ષનાદથી જયઘોષ કર્યો અને All's well that ends well (સઘળું સારૂં, જેનું છેવટ સારૂં!) કહી અમને આશીર્વાદ આપ્યા અને આઠમી તરફ મેં સરૂપચંદ સ્નેહાધીન સાંભળી શકે તેમ કહ્યું—

"હમને રહ્યો અબ ના..થ,
મોરલીઆરી ધુન સુનકે!"

અને એ મારા પ્રિય પતિએ પોતાનાં સુખપૂર્ણ, સ્નેહપૂર્ણ નયનો દ્વારા શો ઉત્તર આપ્યો, તે—પ્રિય વાંચનાર, ત્હને કાંઈ કહેવો પડે તેમ છે?

ગપ્પીને ઘેર ગપ્પી આવ્યા!

જુઓ આ અમારી તીજોરી એવી ઉંચી બનાવટની છે કે તેની બરોબરી કોઈ પણ કરી શકે તેમ નથી. નવલશાએ પોતાની તીજોરીના વખાણ કરતાં કહ્યું.

બાપીદાસ—હા બરાબર છે મેં પણ તમારી તીજોરી વીષે સાંભળ્યું છે કે કલકત્તામાં સઘળી તીજોરીઓની પરિક્ષા લેવાઈ હતી. સઘળી તીજોરીઓને સખત આગમાં નાખવામાં આવી હતી તેની અંદર એક દહીંનું કુંડુ અને બે મરઘાં મુકવામાં આવ્યાં હતા અને તે આમ સાત દિવસ સુધી સખત રાખવામાં આવી હતી અને પછી આગને ઠાર્યા પછી તીજોરીઓ ઉઘાડતા માલુમ પડયું કે બીજી બધી તીજોરીમાં મરઘા મરી મરી ગયા હતાં અને દહીં ઓગળી ગયું હતું પણ તમારી તીજોરીમાં મરઘાં ટાઢથી થરથર ધ્રુજતાં હતાં અને દહીં એટલું બધું ઠરી ગયું હતું કે કુહાડાથી પણ તે ભાંગી શકાયું નહીં!

—"કાઠીયાવાડી કાબો."

રંગભૂમિઃ

ભારતી અને અન્નપૂર્ણા.

(એક કાલ્પનિક સંવાદ)

લેખકઃ શ્રીયુત ચાંપશી વિઠ્ઠલદાસ ઉદેશી.

પાત્રો.

ભારતી.......બત્રીશ કોટિ સંતાનોની માતા.
અન્નપૂર્ણા.......જગતને અન્નથી પોષનાર દેવી.

સ્થળ—એક ગહન વન સમય—સન્ધ્યા.

(ભગવાન સૂર્યનારાયણ અસ્ત થતા જણાય છે. વ્યોમ પ્રદેશમાં સ્થળે સ્થળે સોનેરી ચિત્રો ગુંથાય છે. આવે સમયે એક ગૂઢ વનપ્રદેશમાં લીલી તરૂઘટાની સમીપે માતા ભારતી એક શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરી, વિખરાયેલા કેશકલાપે, નિરાશાથી છવાએલે મુખે નિશ્વાસ નાખતી નજરે પડે છે.)

ભારતીઃ—અહો જગત્ પાલિની દેવી ! અન્નપૂર્ણા ! મારાં સંતાનો પ્રત્યેની તમારી અવકૃપા શું આટલી હદે પહોંચી ? રે પૃથ્વીપોષિની માતા ! ભૂખથી ટળવળતાં મારા દીન સંતાનો માટે તમારા હૃદયમાં શું લેશમાત્ર દયાભાવ નથી ?—રિદ્ધિ ગઈ, સિદ્ધિ ગઈ, નવે નિધિ અદૃશ્ય થઈ, ઐશ્વર્ય અલોપ થયું, લક્ષ્મીદેવીનો સાહાય્ય શિથિલ થયું ! હવે, શું તમે પણ તેમનો ત્યાગ કરશો ? ના, ના દેવી ! એમ ન કરશો—એમ ન કરશો. અન્ન માટે પીડાતા મારાં બાળકોની દુ:ખગર્જના પણ તમારાં હૃદયમાં છવાએલ વાદળાંઓને શું નથી વિખેરી શકતી ? તમારા હૃદયની અવકૃપારૂપ અગ્નિને શું મારાં નિરાધાર સંતાનોનાં દુઃખરૂપી આંસુઓની વર્ષા પણ નથી બુઝાવી શકતી ? મા ! મા ! એક વાર કૃપા કરો. અમારી ક્ષુધાને—અમારા આત્માને સંતોષો. મહાદેવી, તમે મહા ઉદાર છો, સમસ્ત જગતને પાળનાર છોઃ તો એટલી યે દયા ન કરો, મૈયા !

(બોલતી બંધ પડે છે. નિઃસ્તબ્ધ શાંતિ છવાઈ રહે છે. જરા વારે પવનના સુસવાટાથી ઝાડનાં પાંદડાઓ અવાજ કરી રહે છે.)

શાન્તિ ! શાન્તિ ! ગહન પ્રશાન્તિ ! આ દુઃખી હૃદયની દાદ ફરીયાદ કોઈ નથી સાંભળતું. આ વૃક્ષનાં પાંદડાઓ ખોટો દિલાસો દઈ રહ્યા છે. દેવી અન્નપૂર્ણા ! તમારૂં હૃદય શું હવે આટલું બધું કઠોર થયું છે ? મારા પ્રતિ તમારી આટલી બધી ઉદાસીનતા !

(ચારે તરફ દૃષ્ટિ ફેરવે છે. થોડીવાર સર્વ શાન્ત થઈ રહે છે. જરા વારે, જમીન-

ગજી, લે આ સરૂપાને હવે તારા દેવાનો હાર કર. પણ જોજે હો, મારાં આપી દે, તો તારે મને સંભાળવો પડશે, હો કે"

સરૂપચંદ સ્નેહાધીનનો હાથ પકડતાં પકડતાં મારી આંખમાંથી ખળ છુટયાં અને તે અમારા બન્નેની સંયુક્ત હથેલીમાં પડી લગ્નગાંઠને પવિત્ર કરવા પ્રમાણે સટાકીઆ કાકાએ પોતાના પડને ઉછાળી અને છઠ્ઠી કાગોની સાબળતી આ કાળોત્રી કોઇ ઉપર ઝેર વરસાવનારી નહોતી. પ્રત્યેક તરફ બ્રાહ્મણો આશીર્વાદ દે બીજી તરફ બૈરાઓ ગીત ગાવા લાગ્યાં, ત્રીજી તરફ વાજીંત્રો વાગવા લાગ્યાં, ચો આપત્તિના કાળાં વાદળો વિખરાઇ જઇ આનંદનો સૂર્ય સૌભાગ્ય ગગનમાં હૃદયકમળોને વિ કરવા લાગ્યો, પાંચમી તરફ જ્ઞાતિ સુધારા અને ઉન્નતિ અર્થે તલકચંદ તરફડીઆ સટાકીઆ કાકા તરફથી મોટી મોટી રકમોની બક્ષીસો બહાર પડી, છઠ્ઠી તરફ 'સરૂપચંદ' સ્નેહાધીનને સટાકીઆ કાકાએ પોતાની મીલકતના પોતાના પુત્ર જેટલાજ હક આપ્યા અને તલકચંદ તરફડીઆએ જમાઇને ઘરથી, ઘરથી સ્થાપ્યા. સાતમી તરફ સ્વયંસેવકોએ Long live the consecrated couple—(પવિત્ર દંપતી ઘણું જીવો) તથા વંદેમાતરમ્, એવા હર્ષનાદથી જયઘોષ કર્યો અને All's well that ends well (સઘળું સારૂં, જેનું છેવટ સારૂં !) કહી અમને આશીર્વાદ આપ્યા અને આઠમી તરફ મે સરૂપચંદ સ્નેહાધીન સાંભળી શકે તેમ કહ્યું—

"હમને રહો અમ જા..ય,
મોરલીઆળી ધૂન સુનકે !"

અને એ મારા પ્રિય પતિએ પોતાના સુખપૂર્ણ, સ્નેહપૂર્ણ નયનો દ્વારા શો ઉત્તર આપ્યો, તે—પ્રિય વાચનાર, ત્હને કાંઈ કહેવો પડે તેમ છે?

ગપ્પીને ઘેર ગપ્પી આવ્યા !

જુઓ આ અમારી તીજોરી એવી ઉંચી બનાવટની છે કે તેની બરોબરી કોઈ પણ કરી શકે તેમ નથી નવલશાએ પોતાની તીજોરીના વખાણ કરતાં કહ્યું

ધાપીદાસ—હા બરાબર છે મે પણ તમારી તીજોરી વીષે સાંભળ્યુ છે કે કલકત્તામાં સઘળી તીજોરીઓની પરિક્ષા લેવાઈ હતી સઘળી તીજોરીઓને સખત આગમાં નાખવામાં આવી હતી તેની અંદર એક દહીંનું કુંડુ અને બે મરચાં મુકવામાં આવ્યાં હતા અને તે આમ સાત દિવસ સુધી સખત તાપમાં રાખવામાં આવી હતી અને પછી આગને ઠાર્યા પછી તીજોરીઓ ઉઘાડતાં માલુમ પડયુ કે બીજી બધી તીજોરીમાં મરચાં બળી બળી ગયા હતાં અને દહીં ઓગળી ગયું હતું પણ તમારી તીજોરીમાં મરચાં ટાઢથી થરથર ધ્રુજતાં હતાં દહીં એટલું બધુ ઠરી ગયુ હતું કે કુહાડાથી પણ તે ભાંગી શકાયુ નહીં !

—"કાઠીયાવાડી કાબો."

ભારતી—ત્યારે શું આ સર્વ દુઃખ-આ સર્વ પીડા અને મારાં સંતાનોને સુખ આપશે?

અન્નપૂર્ણા—નિઃસંદેહ, પુત્રી!

ભારતી—પરંતુ ક્યારે?

અન્નપૂર્ણા—પ્રભુ અને પ્રકૃતિનો આદેશ થશે ત્યારે. પરંતુ ભારતી! એ તો અવશ્ય જાણજે કે દુઃખજ સુખને લાવશે, દુઃખજ સુખની કિંમત આંકાવશે, દુઃખજ સુખના અર્પનારની પિછાન કરાવશે. એ માટે દુઃખ એ દુઃખ નહિ પણ અદૃશ્યરૂપે સુખજ છે.

ભારતી:—ના મા! એ જૂઠો દિલાસો ન આપશો. માતૃ હૃદય સંતાનોને પીડાતાં કેમ જોઈ શકે? ભૂખથી ટળવળવું અને એ દુઃખથી રીબાઈ રીબાઈને અંતે પ્રાણ ત્યાગવા, એને સુખ કે સુખને લાવનાર વસ્તુ કેમ કહી શકાય? સંતતિ માતા પિતાની આંખો આગળ ભૂખથી તરફડીને મરે અને આપ અહીં પ્રકૃતિ અને પ્રભુ, સુખ અને દુઃખની વિદ્વત્તાભરી મીમાંસા કરો, એ કેમ સહાય? એ મીમાંસા જગાએ શમની નથી, મા!

અન્નપૂર્ણા—ભારતી! ઠોકર લાગ્યા વિના માણસ સંભાળીને ચાલતો નથી. તું તારાં સંતાનોને હમણાં દુઃખની જેટલી હદે પહોંચતા જુવે છે, તે હદ ઓળંગીને પણ હજી તેઓ વધારે દુઃખી થશે.

ભારતી—શું-શું કહ્યું, માતા! હજી વધારે દુઃખી થશે અને આપ એ જોઈ રહેશો? પ્રભુ એ સાખી રહેશે? પ્રકૃતિ પણ મૌન રાખશે!

અન્નપૂર્ણા—હા-એમજ થશે. તારા સંતાનોનું કષ્ટ વધતું જશે. આજ તારાં સેંકડો સંતાનો ભૂખથી મરણ પામે છે અને લાખોને દિવસમાં એકવારજ ભોજન મળે છે; પણ સમય એવો આવશે કે તારાં સેંકડો સંતાનોને ત્રણ ત્રણ દિવસ સુધી અન્ન નહિ મળે, લાખોને એક એક દિવસ ઉપવાસ કરવાનો સમય આવશે. મા પુત્રીને, બાપ પુત્રને અને ભાઈ બહેનને પોતાની આંખ સામે ક્ષુધાથી મરતાં જોશે. જ્યારે આવો મહાકઠીન સમય આવશે, જ્યારે દુષ્કાળરૂપી વિકરાળ રાક્ષસ તારાં સંતાનોનો સતત ભક્ષ કરવા માંડશે, ત્યારેજ-પુત્રી! ત્યાંસુધી નહિ-તારાં સંતાનોની આંખો ઉઘડશે, તેમનું આલસ્ય ઉડશે, એ દુઃખ ફેડવા માટે તેમની રગેરગમાં એક નવું ચેતન આવશે, તેમના હૃદયમાં ઉત્સાહનો એક નવો ભડકો પ્રકટશે. તારાં સંતાનો ઉઠશે, આળસ ખંખેરશે, ગૃહઉદ્યોગને વધાવશે, પરદેશીઓની નહિ પણ પોતાના દેશી ભાઈઓની સમૃદ્ધિ વધારે એવો વ્યાપાર ખેડશે, સાચી પ્રકૃતિને સત્કારશે, આડંબર-વિલાસ-મોહ-અને ખોટાં અનુકરણનો ત્યાગ કરશે. જ્યારે આ સર્વ થવા માંડશે ત્યારે પ્રભુ મને તેડાવશે, પ્રકૃતિ મને કહેણ મોકલશે અને મને આજ્ઞા કરશે કે "ભારતીનાં પ્રત્યેક સંતાનના ઘરમાં તું વાસ કર, તેમનો ધાન્યભંડાર ભરપૂર ભર." બસ-આ આજ્ઞા થતાંજ હું સહર્ષ, સ્મિતભર્યે મુખે તારાં સંતાનોનાં ઘરમાં વાસ કરી દઈશ. રિદ્ધિ અને સિદ્ધિ, એ બે મહા સાધનાઓ તારાં સંતાનોને આંગણે મ્હાલશે અને જેવું પુરાતનકાળે તારું સ્થાન જગતમાં હતું તેવું પુનઃ થશે.

ભારતી—હા! એવો દિવસ અવશ્ય આવશે!

અન્નપૂર્ણા—આવવોજ જોઇએ પુત્રી ! જો ન આવે તો પ્રભુ એ પ્રભુ નહિ અને પ્રકૃતિ એ પ્રકૃતિ નહિ

ભારતી—ત્યારે શું મા ! હમણાં મારે મુંગે મોઢેજ બેસી રહેવું ?

અન્નપૂર્ણા—ભારતી ! જગદીશ્વરને નિરંતર પ્રાર્થના કર કે એ તારા સંતાનોની નિદ્રા જલદી ઉડાડે, તેમને સત્વર જગાડે. પુત્રી ! તારા દુ:ખનાં આસુઓથી તારા હૃદયને ધોઈ સ્વચ્છ બનાવ અને તેમાં પ્રભુશ્રદ્ધાને વસાવ. શુભ ચિંતન અને શુભ ભાવનાઓનું તપ આદર, પ્રકૃતિનિયમનું સહર્ષ પાલન કરવાનું વ્રત આચર. એ સર્વ, નિષ્કામ ભાવનાઓ અને કર્મો અવશ્ય સારાં ફળો લાવશે.

ભારતી—મહા ઉપકાર થયો, મા ! કે આજ મારી અશ્રદ્ધા દૂર કરી. શિથિલ થયેલી પ્રભુભક્તિને દૃઢ કરી, નિર્બલ હૃદયને બલવત કીધું (અન્નપૂર્ણાને ચરણે પડી) ચરણે પડું છું મા ! આશીષ આપો કે કે મારા સંતાનો સત્વર જાગે અને તેમને સુખી જોઇ મારૂં મન ઠરે.

અન્નપૂર્ણા—(બે હાથ ઉંચા કરી આશીષ દેતા) પુત્રી ! રિદ્ધિવતી થાઓ, સિદ્ધિવતી થાઓ ! નવે નિદ્ધિની અધિકારિણી થાઓ ! તારાં સંતાન સતત સુખ અને સંપત્તિને પામો, એ મારી આશીષ છે

ભારતી—(ઉભી થઇ) મા ! મારી વીણા આપના ગુણાનુવાદ ગાઓ, (પાસેના વૃક્ષની ડાળે લટકતી વીણા ઉપાડી ભારતી તેના સુર છેડી અર્ધ ઉલ્લાસ અને અર્ધ ગ્લાનીથી અન્નપૂર્ણાના ગુણો ગાય છે)

દેવીનું કલ્યાણ,
જગે હો દેવીનું કલ્યાણ;
જગજન પોષક સિદ્ધ મહાન,
જગે હો દેવીનું કલ્યાણ.

ભ્રમણાનું મુજ સ્વપ્ન ઉડાડયું
શ્રદ્ધાનું ચેતન ઉર વાવ્યું,
તમ ઉર એકરૂપે વસજો,
અહોનિશ ભારતનાં સંતાન
જગે હો દેવીનું કલ્યાણ !

વિહરજો ભારતમાં ગૃહ ગૃહ,
ભંડારો ભરજો ભોજન સહ,
પ્રેમે કરજો સ્વીકાર—
પુત્રી ચરણ ધરે જે ગાન,
જગે હો દેવીનું કલ્યાણ,
જગે હો મૈયાનું કલ્યાણ ! *

(ભારતી ગાતી રહે છે અન્નપૂર્ણા સસ્મિત મુખે પૃથ્વીપડમાં અદૃશ્ય થાય છે)

* (રાગ સોરઠ)

નવવધૂ.

લેખકઃ—શ્રીયુત પ્રભાશંકર મંગળજી દ્વિવેદી.

—❖—

નોંધ.

નવવધૂ (અથવા નવી વહુ) આ નાટકના ત્રણ અંક 'સુન્દરી સુબોધ' ના ૧૯૧૧ ના જૂનના અંકમાં પ્રગટ થયા, તે વખતે તે નાટક ત્યાંથીજ બંધ કરવાનો વિચાર હતો, પરંતુ આટલા વખત દરમીયાન અમને ઘણા પત્રો તે વાર્તા લંબાવવા માટે મળ્યા, તેથી તે લંબાવવાનું મન થયું ને બે અંક લખી નાંખ્યા. હવે તે વાર્તા પાત્રોનું છેવટ આવે ત્યાં સુધી લંબાશે.

વિશેષ નોંધ—આ વાર્તાની અંદરનાં પાત્રોનાં નામ કોઈ પણ વ્યક્તિને ઉદ્દેશીને આપેલાં નથી પરન્તુ મન કલ્પિત છે

(દરબારગઢ, લખતર) પ્ર. મં. દ્વિવેદી.

પાત્રોઃ

રમેશ—નવવધૂનો પતિ	રમા—નવવધૂ
મોતીચંદ—નવવધૂનો પિતા	માણેકબાઈ—નવવધૂની મા.
મણિલાલ—રમેશનો પિતા	કર્કશાબાઇ—નવવધૂની સાસુ
બચુ—રમેશનો ભાઇબંધ.	કીકી—નવવધૂની બ્હેન.

તે સિવાય નવવધૂની નણંદ, પાડોશણો, કુમારિકાઓ, વગેરે.

—❖—

અંક ચોથો.

પ્રવેશ પહેલો.

પાત્રો—કર્કશાબાઈ તથા મણિલાલ.

સ્થળ—ઘરની અંદરનો ભાગ સમય—રાત્રિ.

કર્કશાબાઇ—કેમ? સાંભળ્યું કે?—તમે શા માટે સાંભળો? ક્યાં દરકાર છે? રાત પડી કે થયું! દિવસના કચેરીમાં જાઓ, એટલે વાત કરવાનો વખત મળે નહિ અત્યારે વાત શરૂ કરીએ તો તમે ઘોરો! મુઆ અમેજ પીટયા નવરાં કે તમને બોલાવીએ. કેમ નથી સાંભળવું?—મારે શું! તમારે ક્યાં ઘર ચલાવવું છે? જુઓ! સાંભળો!

મણિલાલ—કેમ શું છે? આજે તો કૃપા કરી ઉંઘવા દો, હમેશાં તો તમારી "રામાયણ" સાંભળીએ છીએ. આજે ધીરજ ધરો તો ઠીક બોલો શું છે?

કર્કશાબાઇ—મારે શું? ન સાંભળો તો પડ્યું. અમેયે પરવારીને પાટલે બેસીશું. વે-

વાર ભલે પડે ને પછી જહાનમની ખાડીમાં અમે જે કહીએ તે તમારે મન તો રામાયણ ખઈના ? સાંભળો, જુઓ - રમુની વહુને ગયે આજે બાર બાર માસ થયા છતા તેડાવવાનો વિચાર કર્યો છે ? અમે તો મુઆ ઘરડાં થયા, હવે તો કાંઈક વિસામો અપાવશો ના ? આ જુઓને મારાથી તો કશુયે કામ થતું નથી ભિખારી છોકરી તે કેટલા દહાડા ! પછી કોણ કરશે ? માટે કાલે કાગળ લખીને તેડાવો......શા માટે સાંભળો ! ઉંઘો, તમે તમારે ખુશીથી ઉંઘો ! અમે તો ભલેને પીટયાં પાણી ખેંચી ખેંચીને મરી જઈએ. દસ વિસામે પાણી લાવીએ તમને ક્યાં પીડા છે ? એક વખત લાવો તો ખબર પડે. વાત કરવા માંડીએ છીએ કે ઘોરવાનું સૂઝે છે

મણિ—ઠીક, કાલે વાત. આવતી કાલે કાગળ લખીશું

કર્કશા—કાલ તમને વખતજ ક્યાં છે ? સોનીની સાંજ ને મોચીનું વહાણું. કાલે પડે તો કહેશો કે કાલ વાત ! અમારે તો સાજુ છતાં માણસે મરી જવું કે ? કાલ જો કાગળ નહિ લખો તો હું રાંધવાનીજ નથી પછી જમજો સુખા. ....

મણિ—હવે તારું "ભાગવત" પૂર્ણ કરીશ કે... ..

કર્કશા—ભાગવત તે કેમ પૂરું થાય ? તમારે પનારે પડી છુ તો શું આટલી ઉંમરે ધુતકારી કહાડશો. હાય હાય, હું ચાળીશ વરસનીને કેવી પાડી દો છો ? ભાગવત !—હું બોલું તે ભાગવત ! આ ચાળીશ દિવાળી જોઈ છે પાણી નથી ફરી વળ્યું, સમજ્યા, તમને કાંઈ દિન દુનિયાનું ભાન છે !

(પતિ ઉંઘે છે......કર્કશા પણ લવલવતી સુઈ જાય છે.)

પ્રવેશ બીજો.

પાત્રો:—મણિલાલ, કર્કશા, રમેશ, પાડોશણો, ઇત્યાદિ

સ્થળ—ઘરનો ચોક. સમય—પ્રાત કાલ

(કર્કશાબાઇ સ્હવારમાં ઉઠતાંજ હાથમાં બજરનો ટમલો કરી, મોઢામા દાતણ નાખી ઓટલે બેસે છે એટલામાં બીજી પણ પાંચ સાત બૈરા આવે છે ને દાતણ કરવા બેસે છે)

૧ લી બૈરી—હે બા, હવે તે બળ્યું, તમે ક્યાં સુધી શીદરા તાણશો તમે તો સિંધ શાણા છો, ઘેર દીકરાની વહુ પણ છે તો તેડાવતાં કાં નથી ?

૨ જી બૈરી—ખરું કહો છો, દાકી, હવે તો તેડાવોને, કામમા મદદ તો કરે.

કર્કશાબાઇ—અરે બાઈ, એ તે શુ મદદ કરશે ધુળ, ગયે વખતે હું હાથ એક છાશ દાઢી ગઇ હતી ?

૩ જી બૈરી—પણ બા, કાઈ પીયરજ રખાય છે, ચોકા છોકરા થાય એટલે માણસ વાનો કરે. ભાઇ કાંઈ નાના નથી ને હવે તો ૭ ૭ માસ ઉપર થઇ ગયું

(એટલામાં કર્કશાનો પતિઆવે છે તેને કહે છે—)

કર્કશાબાઈ—એટલા માટે તો હું આમને આજ રાત્રેજ કહેતી હતી પણ તે સાંભળે છે ક્યાં ? કાં સાંભળ્યું ? આજ તો કાગળ લખીને તેડાવો.

મણિલાલ—(દાતણ લઈને બેસે છે.) ત્યારે હું તેડવા જાઉં ! હજુ બાળક છે તેથી એકલી તો નં આવી શકે.

કર્કશા—(આંખો કહાડીને) શું !—શું બીચારી નાની છે ! અમારા વખતમાં તો નહોતી રેલ કે નહોતી ગાડી. અમે તો ગાડામાં બેસી એકલાં આવતાં. લુટારાનો ભો; અને વળી સાથે રૂ. ૫૦૦—૧૦૦૦ નું જોખમ ! તો પણ અમારૂં કોઇ નામ દેતું નહિ. અત્યારે રેલ ગાડી છતાં તમારે તેડવા જવું છે કાં !

મણિ—પણ.

કર્કશા—પણ-બણ કાંઇ નહિ. મારે ઘેર પૈસાનો વરસાદ વરસતો નથી કે તો સરકારને ઘેર રેલભાડાં ભરૂં ? તમે તમારે કાગળ લખો કે તુરત મોકલી આપે ને લખજે કે અમે ઇસ્ટેશન સામા ઉપર આવશું શું પછી ઇસ્ટેશન સામા જજો. તેડવા જવું ને એવા ચાળા શા ? કેમ મહાકોર બોલતી નથી ?

મહાકોર—ખરૂં કહો છો, કાકી ! અમે પણ એકલાજ આવતાંને સાથે ચાર ચાર પાંચ પાંચ છોકરાં હોય તોપણ કાંઇ નહિ. ઇસ્ટેશન મુકવા આવે ને ટીકમ (ટિકિટ) કઢાવી આપે એટલે થયું. ગાડી બદલાતી હોય તો કોકને પૂછીએ ને આવે એટલે ઝપ લઇને બેસી જઇએ : એમાં તે વળી કોઇનું કામ શું !

રૂ છ બૈરી—અરે અમે તો ટીકસે હાથે કરાવી આવતાં.

કર્કશા—જુઓ, સાંભળ્યું આ બધાં કેમ આવ્યાં—ને તમારી લાડકી વહુ એકલી ન આવે કેમ !

(હાથમાંની બજર ખલાસ થાય છે એટલે હાથ મોં ધોઇ અંદર જાય છે અને પોતાના પતિ-પાસે કાગળ લખાવે છે)

પ્રવેશ ત્રીજો.

પાત્રો: નવવધુનાં માતાપિતા.

સમય. સ્હવાર.

(સ્હવારમાં નવવધુની માતા વ્હેલી ઉઠી દાતણ પાણી કરી ન્હાઇ ધોઇ સેવા કરીને પોતાના પતિને માટે સર્વ પ્રકારની તૈયારી કરી તેમને જગાડવા જાય છે પતિ દાતણ વગેરે કરીને ન્હાઇને બહાર જવાની તૈયારી કરે છે. તેની સ્ત્રી રસોઇની તૈયારી કરે છે એટલામાં ટપાલનો પટાવાળો પત્ર આપી જાય છે)

મોતિચંદ—(પત્ર સંપૂર્ણ વાંચીને) જુઓ, આપણે રાત્રે વિચાર કરતાં હતાં તેજ બાબતનો પત્ર આવ્યો. બ્હેનના સસરાનો પત્ર છે તેમાં બ્હેનને તેડવવા બાબત લખે છે.

સ્ત્રી—તેડવા માટે કોણ, બ્હેનનો સાસરો આવશે ! કયે દિવસે આવશે ?

પતિ—તેડવા તો કોઇ આવનાર લાગતુ નથી, એમ પત્ર પરથી જણાય છે પત્રમાં લખેલ છે કે 'તુરતજ મોકલી આપજો અને જે દિ' મોકલો તે દિ' પત્રથી ખબર આપશો એટલે સ્ટેશને સામા આવશું.'

સ્ત્રી—ત્યારે બ્હેનને એકલી કેવી રીતે મોકલશો ? હજુ બાળક છે, અને રસ્તામાં પગરસ્તો આવે છે વળી એગ્ઝ ગીક કે સ્ટેશન સુધી તો આવશે, પણ રસ્તામાં ગાડી બદલાવ છે તેનું કેમ ?

પતિ—આપણે કોઇ સારો મત્રાત ગોતી મોકલશું

સ્ત્રી—પણ હું તમને એક વાત કહું ?

પતિ—શું ?

સ્ત્રી—હજુ તો ફક્ત ૭ જ માસ થયા છે એટલામાં—?

પતિ—તેના સાસરાનો પત્ર આવ્યો છે માટે આપણાથી હવે એક દિવસ પણ રોકાય નહિ આપણે એને મોકલવીજ જોઇએ

સ્ત્રી—જેવી મરજી, એ બાબતમાં હું હઠ કરતી નથી. ત્યારે તેનાં કપડાં વગેરે માટે તૈયારી કરું !

પતિ—આજેજ કંઇ જરૂર નથી કાલે તૈયારી કરજો. હું કાલે પત્ર લખી તેમને ખબર આપીશ.

(એ પ્રમાણે કહી પતિ બહાર જાય છે નવવધુની માતા અંદર જાય છે નવવધુ પાછળના ઓરડામાંથી આ બીના સાંભળી દૂર ચાલી જાય છે)

પ્રવેશ ૪ થો.

પાત્ર.—નવવધૂ.

સ્થળ નવવધુનો ઓરડો

નવવધૂ —(એકલી) અરે હાય પાછું મારે મારી સાસુના કડવાં વચનો સાંભળવા જવું પડશે ! પણ ખેર ! પતિદેવને તો મળાશે પેલી વખતે ભૂલથી કહેવાઇ ગયું તેટલુંએ આ વખતે નહિ બોલું પછી કાંઇ વાંધો આવશે નહિ.

હે પ્રભુ ! હિન્દુસ્તાનમાં મારા જેવી કોણ જાણે કેટલીએ બાળાઓ પોતાની સાસુના ત્રાસથી બળતી હશે ? પણ આ બધું શા માટે ? શું સાસુઓને પ્રભુએ આ માટેજ સરજી હશે ! ના, ના, મનુષ્ય માત્ર દયાળુ છે પરંતુ સંસ્કારને લઇને સારૂં અગર ખરાબ બને છે કેળવણી વિના લગભગ આખા હિન્દુસ્તાનમાં ઘણે ઠેકાણે આ પ્રમાણે બને છે આવાં માતાપિતા હોય તો સંતાનો પણ ગેરમરા કયાંથી થાય ? જ્યાં સુધી સાસુઓ પોતાની પુત્રવધૂઓને પોતાની પુત્રીઓ અને તે કરતાં એ વધુ નહિ સમજે, ત્યાં સુધી આપણી સામાજિક સ્થિતિ સુધરનાર નથી. પરન્તુ તે મનહજ કોણ છે અમારી સાસુઓને તો અમારી પર જો હુકમી ચલાવવી છે અમે સારૂં કરીએ તો પણ અમને લોકની દૃષ્ટિએ હલકાં પાડવા છે અમારા પતિની સેવા કરીએ તો અમને નિર્લજ કહેવરાવવા છે સ્વચ્છતાથી રહીએ તો અમને ચીબાવલા કહેવરાવવાં છે સ્પષ્ટ અને સત્ય બોલીએ તો અમને નકટ કહેવરાવવા છે બરાબર મર્યાદામાં રહીએ તો પણ અમને ઉદ્ધત કહેવરાવવા છે જરાતરા વાચતાં લખતાં જાણીએ તો અમને વરેલ કહેવરાવવા છે માંદા રહીએ તો રોગી કહેવરાવવા છે ન્હાતીને

કાઈ જો ભૂલથી કહેવાઈ જવાય તો અમારા પર ગાળોનો વરસાદ વરસાવેલો છે. હવે જો અમને સારી રીતે રાખે તો પછી-આવી નારીગ્રાહી ચલાવે કોના ઉપર ?

હશે ! જેટલુ કરશે તે સહેશુ પરન્તુ પતિદેવના દર્શન તો થશે. તેમની સેવા કરીશું. સાસુ કહેશે તેટલાં વચનો સાંભળશુ નણંદીનો બોલ ઉથાપીશું નહિ. ગાંડાં, ઘેલાં, તોફાની, મીમાવલાં, વગેરે અનુપમ ઉપાધિઓ ગ્રહણ કરીશું, પરન્તુ છેવટે ખરા તો ત્યારેજ કહેવાઈએ કે તેમને સરળ રસ્તો બતાવીશુ. માતાપિતાએ કેળવણી આપી ત્યારેજ પ્રમાણ કે તેમને સુધારીએ અને સન્માર્ગે પ્રેરીએ હશે ! પ્રભુ કરે તે સારૂંજ કરે છે.

(આમ બોલી, પ્રથમ નિસાસો નાંખી,-પછી જરા મ્હોં મલકાવી, પોતાને કામે વળગે છે.)

—※—

અંક પાંચમો.

પ્રવેશ પહેલો.

પાત્રો —રમા, તેનો પિતા તથા તેની માતા.

સ્થળ—ઘર સમય—સવારના ૧૧ વાગ્યાનો.

પિતા—આજેજ બ્હેનને મોકલવાનો દિવસ ઠરાવ્યો છે, ખરૂ ને ?

માતા—હા, પરન્તુ બિચારી ઉદાસ થઈ ગઈ છે.

પિતા—કેમ કરીએ ? હઈ દિકરીને ઘેર રખાય છે ? બોલાવો જોઈએ, બે શબ્દ શીખામણના કહીએ. અને વારૂ, બધો સરસામાન તો તૈયારજ છે ને ! સાંજે ચાર બજે જવાનું છે.

માતા—હા. (રમાને બોલાવે છે)

(રમા શરમાતી શરમાતી આવે છે ને પોતાની માતાની ગોદમાં ભરાય છે.)

પિતા—બ્હેન, શરમાય છે કેમ ? હજુ તું બાળકજ રહી ! જો, બ્હેન આજે તારે સાસરે જવાનું છે. ડાહી થજે હો બ્હેન !

(રમાની આંખોમાંથી આંસુ ટપકે છે.)

માતા—(આંસુ લોહીને) બ્હેન, એમ ગાંડી શુ થાય છે ? અમે જાણીએ છીએ કે તારે સાસરાનું દુઃખ છે, જો કે તે તો શબ્દ સરખોએ તે સબંધમાં કહ્યો નથી. પણ ત્હારા પિતા ત્યાંની પરિસ્થિતિ જોઈને સમજી ગયા હતા. જો બ્હેન આમ રોઈએ કે ?.

પિતા—જો બ્હેન, સાંભળ. તુ મારી પુત્રી છે તેઓ અજ્ઞાની છે માટેજ તને હેરાન કરે છે પરન્તુ તને મે ભણાવી છે તો તારે તેનો સદુપયોગ કરવો જોઈએ. જ્યારે તું તેમને સન્માર્ગે દોર, ત્યારેજ તે કેળવણી ખરેખરી લીધી કહેવાય. જો, પ્રથમ તો ત્હારે તેઓ કહે તેમ કરવુ જોઈએ. ગાળો પણ સાંખી લેવી જોઈએ. અને સાસુ સસરા વગેરેની ઉત્તમ પ્રકારે સેવા કરવી જોઈએ સાસુની શુ શુ ખાસિયતો છે તે જાણી લઈ તમામ હાજતો પૂરી

પાડવી ને જ્યારે એમ કરીને તું તેમને વશ કરી શકે, ત્યાર પછી તું તારી કેળવણી તેમના પર અજમાવજે. પરન્તુ ધ્યાન રાખજે કે સાથે સાથે તારા પતિની સેવાથી પણ તું જરાય વિમુખ થઇશ નહિ.

માતા—બ્હેન, ઢોંગી ધુતારા સાધુ બાવાના ફંદમાં પડી દોરા ધાગા પર વિશ્વાસ કરીશ નહિ. તેથી તારાં સાસુ કે સાસરો વશ થશે નહિ. કારણકે તે તો બધું જૂઠુંજ છે પરન્તુ તારી કેળવણીનો સદુપયોગ કરીને તેમને સર્વને સન્તુષ્ટ કરજે અને અમારી આબરૂને વધારજે.

(રમા ચૂપ રહે છે સર્વ જમીને આરામ લઇને ગાડીનો વખત થવાથી તૈયાર થાય છે ને સ્ટેશન જાય છે. ગાડી આવતાં રમા રડતી રડતી તેમાં બેસે છે સૌ આશ્વાસન આપે છે ને ગાડી ઉપડે છે)

પ્રવેશ બીજો.

પાત્રો—કર્કશાબાઈ, પાડોશણો ઈ૦

સ્થળ—કુળીમાં   સમય—સાયંકાળ.

૧ લી પાડોશણ—(પ્રવેશ કરીને) કેમ કાકી, મારા કાકા તો વહુને લેવા ઇસ્ટેશન ગયા હશે. ખરૂં ને ?

કર્કશા—હા, બ્હેન, ન જાય તો શું કરે ? નાહકનો જો આટો ખવરાવશે તો બધું આવા વરસાદમાં પાછા આવતા હેરાનગતી કેટલી થશે ? ને માંદા પડશે તો વેઠ કોણ કરશે ?

૨ જી—કાંઇ કાગળ બાગળ આવ્યો તો હશે કે નહિ ?

કર્કશા—કાગળ તો આવ્યો છે પણ તે લોકોનો વિચાર કોણ કરે ? લખે કાંઇ ને કરે કાંઈ!

૧ લી—ત્યારે બા, હવે તો તમને જરા નવરાશ મળશે વહુ કામકાજ કરશે.

કર્કશા—અરે ! રામ રામ કરોને !—શું કરશે ધુળ ? ઉલટી મારે તેની વેઠ કરવી પડશે. નથી આવડતું રાંધતાં કે નથી આવડતું લુગડાં ધોતાં ! તેની સાથે માથાં ફોડીએ ત્યારે કામ કરે.

૨ જી—હેં કાકી, વહુ ભણેલી છે, નહિ ?

કર્કશા—અરે, વેદીયા વાણીયાએ શીખણ બહુ છે ને ! અમે ન ભણ્યાં તો અત્યારે કેમ ભાસ્યું ! ભણી છે એટલે બહુજ ચિબાવલી થઇ ગઇ છે સામું તો ઝટ દઇને બોલી નાખે જાણે પોતેજ ડાહી ! પણ આ વખતે તો એની હાજરી લેવી છે રાં ... ને કાંઇ અક્કલ ન આવી તે મારા દિકરા પર કાગળ લખ્યો ? એ તો ઠીક કર્યું કે મેં તેના બાપને ખબર આપી દીધી નહિ તો......

૨ જી—હાય હાય, શું . ભાઇ પર તેણે કાગળ લખ્યો ! હવે થઇ રહ્યું બા, હળાહળ કળજુગ વ્યાપ્યો ! હવે શરમ તો ગઇ ! શું બા, આટલા માટે છોકરીઓને ભણાવતા હશે ?

કર્કશા—ભણીને તો મોટો ઓટલોજ વાળે છે ! પહેલાં તો છોકરો પણ જ્યારે કાગળ મેં એના પાસે ફેંકાવીને વંચાવ્યો ત્યારે ગુસ્સે થયો પણ મેં એવી તો ધમકી દીધી કે પછી તે ચૂપજ થઇ ગયો.

૧ લી—ઠીક કીધું આજનાં છોકરા તો ખરેખાત વહી ગયાં છે !

કર્કશા—હું ધીરી તો ખમ. અહીં આવવા તો દે. પછી વાત છે. એ કાગળ તો હું સોંસરો કઢાવીશ. તું મને હજી નથી ઓળખતી ! તે વખતે તેનો બાપ તેડવા આવ્યો હતો, તેની–યે કાનની શુટ પાકડાવી દીધી હતી ને !

(એટલામાં ગાડીનો ધણધડાટ સંભળાય છે ને બધાં ઉંચાં ઉઠી બહાર જાય છે.)

પ્રવેશ ૩ જો.

પાત્રો રમા, કર્કશાબાઇ, પાડોશણો વગેરે.

(રમા સાસુને પગે લાગે છે, પછી બીજી પાડોશણોને પગે લાગે છે ને ખબર અંતર પુછે છે).

રમા—કેમ માતાજી, સારી પેઠે છો ને ?

કર્કશા—હા.

રમા—મારાં માતુશ્રી તથા પિતાશ્રીએ આપને પ્રણામ કહાવ્યા છે.

કર્કશા—એ તો જાણ્યું ! હશે, મારે તારી માતાનું ને તારા પિતાનું શું કામ છે, ઘરમાં તો કોઈના ખબર પૂછતી નથી ને આવતાંજ માતાપિતાની વાત સાંભરે છે, તારાં મા બાપ પડે ને ઉઠી ખાડમાં !

રમા—(આમ અચાનક ઝોખમ પડતાં) માફ કરો માતાજી ! આપની તબીયતી તો સારી છે ને ?

કર્કશા—હું શું કામ માંદી પડું ? માંદાં પડને તારાં પીયરીયાં ! વળી મને માંદ ઈચ્છે છે. હજી તો તારા જેવી પચીસને માંદી પાડીને પડીશ ! સમજી ?

૧ લી—વહુ દુબળાં કેમ પડી ગયાં ?

કર્કશા—બાપને ઘેર રોટલો ક્યાં છે ? જોઇ ? મોઢું કેવું ધુળ ફાકતું થઇ ગયું છે ? અહીંથી ગઈ ત્યારે રાતી રાયણ જેવી થઈને ગઈ હતી. કારણ કે માલ મલીદા ખાવા મળે. એની મા તો મહા પાપી ને કંજુસ છે. કોઈને ખાવા દે તેમ નથી–તો પોતાની દીકરીને તે કેમ દે ?

૨ જી—હા, મા, એ તો ખરૂં અહીં કેવું ભરાવું શરીર હતું ? (વહુ તરફ) કેમ વહુ, કાંઇ માંદા હતા !

રમા—ના, ના. એ તો મુસાફરીને લીધે આપને એમ લાગતું હશે.

કર્કશા—હવે જા, જા. અમને આવડા ઘરડાંને જૂઠા પાડે છે ?–કર્યો મોટો મુસાફરી ! જો એને મુસાફરીનો થાક લાગ્યો છે ! ગગી સાજની મોટી દીકરી તે મુસાફરીનો થાક લાગ્યો છે ! અમારા વખતમાં તો ગાડીઓ નહોતી ને અમે પગે ચાલીને પાંચ ગાઉ જાઇએ ને પાછા તેવાને તેવાં ઘેર આવી રોટલા ચાર જમી જઇએ !

૧ લી—ખરી વાત છે, અમે પણ પગે ચાલીનેજ આવતા.

૨ જી—વહુ, બા' વખતે શું શું લાવ્યાં છો,–બતાવો તો ખરાં ?

રમા—માજી હુકમ કરે ત્યારે આવજો બતાવીશ.

કર્કશા—એના ગાંડીના ગવાળામાં તે શું જોવાનું હશે? (વહુ તરફ જોઇને) શું બતાવીશ—દાંત?.. જ્યારે અમે પીયરથી આવતાં ત્યારે તો હજાર હજારના કરીઆવર લાવતાં હતાં.

રમા—હશે, માફ કરો માજી, ભૂલી ગઈ

રંજી—બા, જે હોય તે અમે તો જોવા આવીશું.

કર્કશા—ઠીક આવજો ત્યારે કાલે વાત!

(બધાં જાય છે.) રમા પોતાનો સામાન ગોઠવી દે છે અને સાસુજી અંદર સીધાવે છે.

—⁂—

આનન્દ કલ્પવૃક્ષ.

લેખક - શ્રીયુત "કાઠીઆવાડી કાણો."

(૧)

અલ્યા રામા! કાલે આપણે હવા ખાવા જવું છે માટે તૈયાર થઇ રહેજે.—રામાએ જવાબ આપ્યો મહેરબાન! કાંઇ કામ સાથે લઉં કે નહી,—નહિતર આપણે હવા શેમાં ખાશું?

(૨)

તમોએ આ ઘર બહુજ સારૂં બંધાવ્યું છે અને હવાપાણીની સોઇ પણ બહુજ સારી છે. પરંતુ !—.. ...તર્કપ્રસાદે મનમાં તર્ક કરતાં કહ્યું

પરંતુ .....શું?—ખણુખણુલાલે પુછ્યું.

મારૂં કહેવાનું એમ છે કે ઘર તો બહુજ સારૂં છે પરંતુ આ ઘરના બારણાં બહુજ નાનાં છે તેથી જ્યારે તમો મરી જશો ત્યારે તમારી ઠાઠડી કાઢવાને બહુજ અડચણ રૂપ થઇ પડશે.—તર્કપ્રસાદે જવાબ આપ્યો.

આ સાંભળતાંજ ખણુખણુલાલ રાતા પીળા થઈ ગયા. પરંતુ એટલામાં તર્કપ્રસાદના ભાઇ મૂર્ખદત્તે શેઠને સારૂં લગાડવા કહ્યું. શેઠ, મારા ભાઇમાં જરા પણ અક્કલ નથી. (પછી તર્કપ્રસાદની સામે જોઇને તે બોલ્યો)

—શેઠને તે એમ કહેવાનું હશે? શેઠ ભલેને મરી જાય અને તેના શબને કાગડા કુતરા ચુંથી નાંખે તોપણ તેમાં આપણે શું?

(૩)

અલ્યા મગન! તારે આજે સભામાં આવવું છે કે નહીં?—મોહને પુછ્યું.

મોહન—આજરોજ મારા બાપા મરી ગયા છે માટે મારાથી અવાશે નહીં.

મગન—હે! શું તારા બાપા મરી ગયા? પણ હું તારા ઘરની પાસે રહું અને મને ખબરે ન પડે!

મોહન—અરે! સવારની વહેલી ગાડીમાં "મરી"—એ નામને ગામ ગયા: એમાં તને શેની ખબર પડે?

પ્રવાસમંજરી.

કામાક્ષાદેવીની યાત્રા.

અથવા

અમારી કામરૂપ દેશની મુસાફરી.

લેખકઃ—શ્રીમાન સ્વામી શિવાનન્દજી તથા પરમાનન્દજી.

૨

(ગતાંકથી ચાલુ)

માંકડાનું જોર તથા અનુકરણ શક્તિ

હાથરસમાં માકડાં (ખાસ મોઢાવાળા વાંદરા)નું ઘણું જોર છે લગાર આંખ ચૂકી કે કોઇને કોઇ ચીજ ઉપાડી જાય છે ! અને તેમની ક્રિયા પણ મનુષ્યજાતિની સાથે ઘણી જ મળતી આવે છે. જેમ છોકરાઓ રમત ગમત કરેછે તેમ તેઓને ગમત કરતા તો સૌ કોઇએ જોયાં હશે. પણ ઘણી બારીકાઇથી જોવાથી મનુષ્ય જાતિ સાથે તેમનું ઘણુંજ મળતાપણું આવે છે......(અને મનુષ્યોના દુરાચારો પણ તેમનામાં દાખલ થયેલા અનેક રીતે જોવામાં આવે છે !)......જ્યારે માકડાં કોઈ વસ્તુ ઉપાડી જાય ત્યારે શેકેલા ચણા મૂકવાથી તે લેઈ ગએલી ચીજ પાછી મૂકી જાયછે.

એક દિવસ એક મુસાફર એક ઝાડ નીચે પોતાને માટે રસોઇની તૈયારી કરતો હતો, અને ચૂલા ઉપર દાળ ઓરી હતી પોતે નજદીકમાં નહાતો હતો, એટલામાં એક માંકડું ઉપરથી નીચે ઉતર્યું અને ચૂલા ઉપરથી તે દાળના તપેલાને ઉંચકવા ગયું. પણ ઉનું લાગવાથી ફાવી શક્યું નહી તેથી તુરત જ ઝાડ ઉપર ચઢી અને બે હાથમાં ઝાડના પાંદડા તોડી પાછું નીચે ઉતર્યું અને તે પાંદડાથી પકડીને પેલું ઉનું ઉનું દાળનું તપેલું લેઇ નાસી ગયું. હવે ઝાડ ઉપર તો તે ન ચઢી શક્યું. પણ એક બાજુ જઇ તેમાં મોઢું નાંખી ખાવા ગયું. પરન્તુ દાળ ગરમ લ્હાય જેવી હોવાથી અડકતા વેંત જ હોઠ બળી ગયા ! આથી તે એકદમ ચીસો પાડી તપેલું ત્યાં જ નાખી દઇ ઝાડ ઉપર ચઢી જઈ એક ડાળી ઉપરથી બીજી ડાળી ઉપર, એમ કુદવા મંડ્યું અને બુમાબુમ પાડી તેણે આખું મેદાન ગજાવી નાખ્યું.

માંકડાની બુદ્ધિ અને એકસંપી

અહીં ઘણાં માંકડા જોઇને અમારા મનમાં વિચાર થયો કે એક માંકડાનું બચ્ચું પકડી જ્યારે પાછા ગુજરાત જઇશું ત્યારે સાથે લેતા જઇશું તેથી જ્યાં અમારો મુકામ હતો ત્યાં નજદીકમાં એક નાની ઓરડી હતી, તે ઓરડીની અંદર શેકેલા ચણા નાખી તેનો એક દરવાજો બંધ કરી બીજા દરવાજાની સાંકળ સાથે દોરી બાંધી ને એ દોરાનો બીજો છેડો જાળીદ્વારા અમારા ઓરડામાં લઇ લીધો. ચણા ખાવાની લાલચમાં કેટલાંક વાંદરાં તે ઓરડીમાં દાખલ થયાં એટલે અમે તરત જ તે દોરી ખેંચી લીધી. બીજા વાંદરાઓ તો નીકળી ગયા, પણ એક અંદર રહી ગયું. અમે અહીંયાં કારણ રહેવા દઇએ હવે તેને કેવી રીતે પકડવું તે

નિચોવવા જેવું હતું. એટલામાં એક હષ્ટ પુષ્ટ કાછલી ત્યાં આવી ચઢ્યો અને અમુક મહેનતાણું લેઇ એ વાંદરૂં પકડી આપવાને તે તૈયાર થયો. એક હાથમાં કોથળો લેઈ બીજા હાથથી તેણે સાંકળ ઉઘાડી. આમ થતાંની સાથે જ એકદમ અંદરથી પેલા માંકડાએ તે કાછુલીના માથા ઉપર કુદી તેના મોં ઉપર નહોરીઆ ભરી દીધા અને જોત જોતામાં નાસી ગયું! તે કાછુલી બીચારો જોતો રહ્યો અને બીજા જોનારાઓનું હસતાં હસતાં પેટ દુખવા આવ્યું!

બીજે દીવસે અમે પછી તેથી જ પકડવાની યુક્તિ કરી. અને વિચાર કર્યો કે જ્યારે કોઈ નાનું બચ્ચું આવી જાય ત્યારે તેને જ પકડવું. મોટાં ઘણાં ખાવા આવે અને નાસી જાય પણ અમે ખાનગું બંધ કરીએ નહિ. એમ કરતાં કરતાં એક બચ્ચું અંદર આવ્યું એટલે તરત જ અમે દોરી ખેંચી લીધી ને તે અંદર ફસાયું! હવે તે ખૂબ ચર-ચર-ચીચી બારી કરવા લાગ્યું. તેથી માંકડા અને માંકડીઓના ટોળે ટોળાં ભેગાં થવા લાગ્યાં અને જોત જોતામાં ત્રણ ચાર સોને આશરે માંકડાનાં ટોળાં ભેગાં થઈ ગયાં. એટલુંજ નહિ પણ તેમણે તો અમારા મકાનનાં બારણાં અને જાળીઓના સળીઆ હચમચાવી તોડી નાંખવા માંડ્યા. જો એ ટોળાંને અંદર આવવાનો રસ્તો મળી ગયો હોત તો તો કોણ જાણે અમારી શું યે વલે કરત! પણ સાંકળ નકૂચા અને કમાડ મજબુત હોવાથી અમે નિર્ભય હતા. બપોરના એક વાગ્યાથી રાતના નવ વાગી ગયા પણ તે માંકડાનાં ટોળાં જંપ્યાં નહિ અને અમોને જંપવા દીધા નહિ. અને જેમ કોઈ શત્રુની ફોજ કિલ્લાને ઘેરો ઘાલેછે, તથા બહારથી કોઇને અંદર કે અંદરથી કોઇને બહાર જવા દેતાં નથી તેજ મીસાલ અહિં થઈ ગઈ હતી! આખરે રાતના દશ વાગ્યા પછી તે માંકડાંના બચ્ચાંને છોડી દેવાની અમને ફરજ પડી. ઓરડીમાંથી બચ્ચું બહાર નીકળ્યું કે તુરત તે ટોળાં તેની બાજુએ ધસ્યાં અને બચ્ચાને ઘેરી લેઇ પોતાની ભાષામાં જુદી જુદી રીતે વાતો કરતાં કરતાં ચાલ્યાં ગયાં. તે પશુજાતિના સંપ ઉપર અમોને ઘણી જ દયા આવી. મનુષ્યજાતિમાં જો આવો સંપ હોત તો તે કોઇ દિવસ દુખી થાત નહિ. પણ તે તો કેવી રીતે હોઈ શકે કારણકે મનુષ્ય પશુ નથી. અને (पश्यतीति पशुः-જુવે છે તે પશુ). મનુષ્ય વળી પોતાનું ખરૂં હિત ક્યારે જૂવે જ છે! [માંકડાની આવી રીતની ઘણી રમત ગમત-પણ કનડગત સાથે-આ બાજુએ થાય છે, જે જોનારને બહુ આનંદ આપે છે]

પ્રયાગનાં જામફળ

હવે મકરસંક્રાન્તિ નજીક આવતી હોવાથી પણ લોકોનો હાથરસમાં વધારે વખત રહેવા માટે આગ્રહ છતાં પ્રાગરાજ (પ્રયાગ અથવા અલાહાબાદ) જવા અમે તૈયાર થયા. અને રસ્તામાં નાના રેવાશંકરજી (પરમાનંદજી)નો પુર્વાશ્રમનું ગામ કેરુછતપુરા, ઉન્નાવ જીલ્લામાં આવેલું હોવાથી, કુટુંબ યાત્રા અર્થે ત્યાં ઉતરી કુટુંબની યાત્રા પણ કરી લેવાનો વિચાર કર્યો. આ ગામમાં કાન્યકુબ્જ બ્રાહ્મણોની વસતિછે અને તે જાતિના બ્રાહ્મણો સાહેબના ત્રવાડી કુટુંબ સાથે તેનો પોતાનો સંબંધ છે પણ તે બાજુ પ્લેગ પુષ્કળ ચાલતો હોવાથી કોઇને ટીકીટ મળતી નહોતી તેથી નાઇલાજે તે વિચાર બંધ રાખવો પડ્યો. અને આવતી વખતે કેરુછતપુરા જવાનો વિચાર રાખ્યો તથા પરબારી પ્રાગરાજનીજ ટીકીટ કરાવી લીધી. હવે અહિં પણ સ્ટેશનપર આવી પહોંચ્યા પછી ખબર મળી કે પ્રાગરાજમાં સખત પ્લેગ

ચાલે છે અને કોઈપણ યાત્રાળુને ત્યાં ઉતરવા દેતા નથી તે સાંભળી પ્રાગરાજમાં સ્નાનનો આનંદ મુકી દેવાથી ખેદ સાથે તેને તેજ ટ્રેન દ્વારા મુસાફરી આગળ ચાલુ રાખવાનો નિશ્ચય કરી, પીંગરી સ્ટેશન જે કામરૂપ દેશ જવાનું છેલ્લું સ્ટેશન છે ત્યાંની જ ટીકીટ લીધી.

પ્રાગરાજનાં જામફળ આખા ભારતખંડમાં મશહુર છે સ્વાદિષ્ટ, ગળ્યા, મોટાં, મલુંજ ઓછાં બીજવાળાં,—બે ત્રણ જગા શિવાય બીજી કોઈપણ જગાએ એવાં થતાં નથી. તેવાં જામફળ ગુજરાતમાં તો જોવામાં પણ આવતાં નથી. કોઈ લાભ લે એમ ધારી તેને ઉછેરવાની વિધિ અને તેનું વર્ણન અત્રે લખવામાં આવે છે—એવાંજ જામફળ કાશી અને જૌનપુરમાં પણ થાય છે. એક અઠવાડીયા સુધી જો ઝાડ પરથી તોડી તે જામફળને રાખી મુકવામાં આવે તોપણ બગડતાં નથી.

જામફળીનો ઉછેર:

આ જામફળ આઠ પ્રકારનાં થાય છે તેમાં સફેદ સર્વથી ઉત્તમ ગણાય છે. તે ઉપરથી પીળાં, બીજ (બી) કમી, સુગંધીદાર, અને ગળ્યાં હોય છે ચાર વર્ષનું ઝાડ થયા પછી તે ફળ આપે છે અને જો કલમ કરીને ઉછેર્યું હોય તો તો બે વર્ષમાં પણ ફળ આપે છે પણ બીજથી ઉત્પન્ન થયેલા ઝાડનું આયુષ્ય વધારે હોય છે તેનું બીજ વર્ષા ઋતુમાં હલકી માટીમાં વવાય છે વર્ષાદમાં તેના મૂળ ઉપર માટી ચઢાવવી જોઇએ જેથી વર્ષાદનું પાણી તેના મૂળમાં ભેગું થાય નહિ કારતક મહિનામાં મૂળ ઉઘાડાં કરી ખાતર નાખી, ઢાંકી દેવું અને સુકાઇ ગયેલી ડાળીઓ કાપી નાખવી જોઇએ કલમ કરવાનો વખત અષાઢ માસ છે એક મહિના પછી કલમ તૈયાર થાય છે બાર વર્ષ સુધી ફળ સારૂં આપે છે. પછી ફળ નાનું થવા માંડે છે જે ઝાડનાં પાંદડાં ગોળ, તેનાં ફળ ગોળ અને જેનાં પાંદડાં લાંબાં, તેનાં ફળ લાંબાં થાય છે જ્યારે પાંદડાં નાનાં થાય ત્યારે જાણવું કે ફળ પણ નાનુંજ થશે. તે વખતે મૂળ ઉઘાડાં કરી, મૂળની આંખે પડખેથી તમામ જાળાં કાપી નાખી, ખાતર પૂરવું અને દોઢ વાર જેટલું ઝાડ રાખી ઉપરથી તમામ કાપી રાખવું આમ કરવાથી, તે ફરીથી ભોમરી સારાં ફળ આપે છે જાયથી સિંચવું તે પણ ઝાડને લાભકારક છે. ખાતર પૂરવામાં રહેજ હોંશીઆરી જોઇએ જેમ મનુષ્યને કાચો ખોરાક આપવાથી,—વધારે ખોરાક આપવાથી,—ન ખોરાક આપવાથી, તે નિર્બળ થાયછે તેજ પ્રમાણે જમીનની અને ઝાડની પણ સ્થિતિ છે ઝાડનાં પાંદડાં, કચરો, છાણ, વિગેરે એક જગાએ ભેગું કરી રાખવું જોઇએ અને ખૂબ સડી ગયા પછી તે ખેતરના ઉપયોગમાં લેવું. વચમાં કોઇ કોઇ વખતે તેને હલાવવું. જો સડ્યા વગરનું ખાતર નાખવામાં આવશે તો પછી થી તેમાં જીવાત ઉત્પન્ન થશે।

જામફળના ગુણ: આનંદ આપનાર, શક્તિ આપનાર હૃદય-હોજરી-મગજને પુષ્ટિ આપનાર, અને પિત્તનાશક છે એમાં ખુબી એ છે કે ભોજન પહેલાં જો ખાવામાં આવે તો તે કબજીયાત કરે છે અને ભોજન લીધા પછી જો ખાવામાં આવે તો ઝાડો થાય છે એનાં ફુલ વાટીને ફાકવાથી રક્તપિત્ત—(મોંમાંથી થુંક સાથે લોહી પડવું) મટે છે પાંદડાં ફાકવાથી ઝાડો મટે છે અને વાગેલ પાંદડાં ચોપડવાથી ગુમડાંને રૂઝ લાગે છે બાળેલાં પાંદડાંમાં મોરથુથુના જેવો ગુણ છે શરદી અને કફ પ્રકૃતિવાળાએ જામફળ ખાધા પછી સુંઠ ખાવી, નહિ તો નડે છે

વિચારવા જેવું હતું. એટલામાં એક હટ્ટ પુષ્ટ કાબુલી ત્યાં આવી ચઢ્યો અને અમુક મહેનતાણું લેઇ એ વાંદરૂં પકડી આપવાને તે તૈયાર થયો. એક હાથમાં કોથળો લેઈ બીજા હાથથી તેણે સાંકળ ઉઘાડી. આમ થતાંની સાથેજ એકદમ અંદરથી પેલા માંકડાએ તે કાબુલીના માથા ઉપર કુદી તેના મોં ઉપર નોરીઆ ભરી દીધા અને જોત જોતામાં નાસી ગયું! તે કાબુલી બીચારો જોતો રહ્યો અને બીજા જોનારાઓનું હસતાં હસતાં પેટ દુખવા આવ્યું!

બીજે દીવસે અમોએ પાછી તેવીજ પકડવાની યુક્તિ કરી. અને વિચાર કર્યો કે જ્યારે કોઈ નાનું બચ્ચું આવી જાય ત્યારે તેનેજ પકડવું. માંકડાં, ચણા ખાવા આવે અને નાસી જાય પણ અમે બારણું બંધ કરીએ નહિ. એમ કરતાં કરતાં એક બચ્ચું અંદર આવ્યું એટલે તરતજ અમે દોરી ખેંચી લીધી ને તે અંદર ફસાયું! હવે તે ખૂબ ચર–ચર–ચીચીયારી કરવા લાગ્યું. તેથી માંકડાં અને માકડીઓના ટોળે ટોળાં ભેગાં થવા લાગ્યાં અને જોત જોતામાં ત્રણ ચાર સોને આશરે માંકડાંના ટોળાં ભેગા થઈ ગયા. એટલુંજ નહિ પણ તેમણે તો અમારા મકાનનાં બારણાં અને જાળીઓના સળીઆ હચમચાવી તોડી નાંખવા માંડ્યા. જો એ ટોળાને અંદર આવવાનો રસ્તો મળી ગયો હોત તો તો કોણ જાણે અમારી શુંએ વલે કરત! પણ સારા નશીબે સળીઆ અને કમાડ મજબુત હોવાથી અમે નિર્ભય હતા. બપોરના એક વાગ્યાથી રાતના નવ વાગી ગયા પણ તે માંકડાંનાં ટોળાં જંપ્યાં નહિં અને અમોને જંપવા દીધા નહિ. અને જેમ કોઈ શત્રુની ફોજ કિલ્લાને ઘેરો ઘાલેછે, તથા બહારથી કોઈને અંદર કે અંદરથી કોઈને બહાર જવા દેતાં નથી તેજ મીસલ અહિં થઇ ગઇ હતી! આખરે રાતના દશ વાગ્યા પછી તે માંકડાંના બચ્ચાને છોડી દેવાની અમને ફરજ પડી. ઓરડીમાંથી બચ્ચું બહાર નીકળ્યું કે તુરત તે ટોળાં તેની બાજુએ ધસ્યાં અને બચ્ચાને ઘેરી લેઇ પોતાની ભાષામાં જુદી જુદી રીતે વાતો કરતા કરતાં ચાલ્યા ગયાં. તે પશુજાતિના સંપ ઉપર અમોને ઘણીજ દયા આવી. મનુષ્યજાતિમાં જો આવો સંપ હોત તો તે કોઇ દિવસ દુઃખી થાત નહિ. પણ તે તો કેવી રીતે હોઈ શકે કારણકે મનુષ્ય પશુ નથી. અને (पश्यतीति पशु –જુવે છે તે પશુ). મનુષ્ય વળી પોતાનું ખરૂં હિત ક્યારે જુવે જ છે! [માંકડાંની આવી રીતની ઘણી રમત ગમત–પણ કનડગત સાથે–આ બાજુએ થાય છે, જે જોનારને બહુ આનંદ આપે છે]

પ્રયાગનાં જાત્રાફળ

હવે મકરસંક્રાન્તિ નજીક આવતી હોવાથી ઘણું લોકોનો હાથરસમાં વધારે વખત રહેવા માટે આગ્રહ છતાં પ્રાગરાજ (પ્રયાગ અથવા અલાહાબાદ) જવા અમે તૈયાર થયા. અને રસ્તામાં નાના સ્વામીજી (પરમાનંદજી)નો પૂર્વાશ્રમનું ગામ રસુલતપુરા, ઉન્નાઉ જીલ્લામાં આવેલું હોવાથી, કુંભ યાત્રા કર્યે ત્યાં ઉતરી કુટુંબની યાત્રા પણ કરી લેવાનો વિચાર કર્યો. આ ગામમાં કાન્યકુબ્જ બ્રાહ્મણોની વસતિછે અને તે જાતિના બ્રાહ્મણો સાહેબના સવાઈ કુટુંબ સાથે તેનો પોતાનો સંબંધ છે પણ તે બાજુ પ્લેગ પુષ્કળ ચાલતો હોવાથી કોઈને ટીકીટ મળતી નહોતી. તેથી નાછુટકે તે વિચાર બંધ રાખવો પડ્યો અને આવતી વખતે રસુલતપુરા જવાનો વિચાર રાખ્યો તથા પરબારી પ્રાગરાજનીજ ટીકીટ કરાવી લીધી હવે અહિં પણ સ્ટેશનપર આવી પહોંચ્યા ત્યાં ખબર મળી કે પ્રાગરાજમાં સખત પ્લેગ

ચાલે છે. અને કોઈપણ યાત્રાળુને ત્યાં ઉતરવા દેતા નથી. તે સાંભળી પ્રાગરાજના સ્નાનનો આનંદ મુકી દેવાથી ખેદ સાથે તેને તે જ ટ્રેન દ્વારા મુસાફરી આગળ ચાલુ રાખવાનો નિશ્ચય કરી, ધોબરી સ્ટેશન જે કામરૂપ દેશ જવાનું છેલ્લું સ્ટેશન છે ત્યાંની જ ટીકીટ લીધી.

પ્રાગરાજનાં જામફળ આખા ભારતખંડમાં મશહૂર છે. સ્વાદિષ્ટ, ગળ્યા, મોટાં, ઘણાંજ ઓછાં બીજવાળાં,—એ ત્રણ જગા સિવાય બીજી કોઈપણ જગાએ એવાં થતાં નથી. તેવાં જામફળ ગુજરાતમાં તો જોવામાં પણ આવતાં નથી. કોઈ લાભ લે એમ ધારી તેને ઉછેરવાની વિધિ અને તેનું વર્ણન અત્રે લખવામાં આવે છે—એવાંજ જામફળ કાશી અને જૈનપુરમાં પણ થાય છે. એક અઠવાડીયા સુધી જો ઝાડ પરથી તોડી તે જામફળને રાખી મુકવામાં આવે તોપણ બગડતાં નથી.

જામફળીનો ઉછેર:

આ જામફળ આઠ પ્રકારનાં થાય છે તેમાં સફેદ સર્વથી ઉત્તમ ગણાય છે. તે ઉપરથી પીળા, બીજ (બી) કમી, સુગંધીદાર, અને મધ્યા હોય છે. ચાર વર્ષનું ઝાડ થયા પછી તે ફળ આપે છે. અને જો કલમ કરીને ઉછેર્યું હોય તો તો બે વર્ષમાં પણ ફળ આપે છે પણ બીજથી ઉત્પન્ન થયેલા ઝાડનું આયુષ્ય વધારે હોય છે તેનું બીજ વર્ષા ઋતુમાં દક્ષી માટીમા વવાય છે. વર્ષાદમાં તેના મૂળ ઉપર માટી ચઢાવવી જોઇએ. જેથી વર્ષાદનું પાણી તેના મૂળમાં ભેગું થાય નહિ કારતક મહિનામા મૂળ ઉઘાડા કરી ખાતર નાખી, દાબી દેવું અને સુકાઇ ગયેલી ડાળીઓ કાપી નાંખવી જોઇએ કલમ કરવાનો વખત આષાઢ માસ છે. એક મહિના પછી કલમ તૈયાર થાય છે બાર વર્ષ સુધી ફળ સારૂં આપે છે. પછી ફળ નાનું થવા માંડે છે જે ઝાડનાં પાંદડાં ગોળ, તેનાં ફળ ગોળ, અને જેનાં પાંદડાં લાંબાં, તેનાં ફળ લાંબાં થાય છે જ્યારે પાંદડાં નાનાં થાય ત્યારે જાણવું કે ફળ પણ નાનુંજ થશે. તે વખતે મૂળ ઉઘાડાં કરી, મૂળની આસપાસ પડખેથી તમામ ડાળાં કાપી નાખી, ખાતર પૂરવું અને દોઢ વાર જેટલું ઝાડ રાખી ઉપરથી તમામ કાપી નાખવું આમ કરવાથી, તે ફરીથી ઓગરી સારાં ફળ આપે છે જરાથી સિંચવું તે પણ ઝાડને લાભકારક છે. ખાતર પુરવામાં સ્હેજ હોંશીઆરી જોઇએ, જેમ મનુષ્યને કાચો ખોરાક આપવાથી,—વધારે ખોરાક આપવાથી,—ન ખોરાક આપવાથી, તે નિર્બળ થાયછે, તેજ પ્રમાણે જમીનની અને ઝાડની પણ સ્થિતિ છે ઝાડનાં પાંદડાં, કચરો, છાણ, વિગેરે એક જગાએ ભેગું કરી રાખવું જોઇએ. અને ખૂબ સડી ગયા પછી તે ખેતરના ઉપયોગમાં લેવું વચમાં કોઇ કોઇ વખતે તેને ઉથલાવવું. જો સડ્યા વગરનું ખાતર નાખવામાં આવશે તો પછી થી તેમાં જીવાત ઉત્પન્ન થશે।

'જામફળના ગુણ: આનંદ આપનાર, શક્તિ આપનાર, હૃદય-હોજરી-મગજને પુષ્ટિ આપનાર, અને પિત્તશામક છે એમાં ખુબી એ છે કે ભોજન પહેલાં જો ખાવામાં આવે તો તે કબજીયાત કરે છે અને ભોજન લીધા પછી જો ખાવામાં આવે તો ઝાડો થાય છે. એનાં પુસ' વાટીને ફાકવાથી રક્તપિત્ત (મોંમાથી થૂક સાથે લોહી પડતું) મટે છે. પાંદડાં ફાકવાથી ઝાડો મટે છે અને વાટીને પાંદડાં ચોપડવાથી ગુમડાંને ફળ લાગે છે. બાળેલાં પાંદડાંમા મોરથુથા જેવો ગુણ છે. શરદી અને કફ પ્રકૃતિવાળાએ જામફળ ખાધા પછી સૂંઠ ખાવી, નહિ તો નડે છે.

ધીબરી સ્ટેશન—અસહ્ય ટાઢ:

રાત્રે બાર વાગે અમે ધીબરી સ્ટેશને ઉતર્યા તે વખતે ટાઢ તો અલૌકિક જ હતી. મુસાફરોની ઇચ્છા ન છતાં દાંત સાથે દાંત ખખડવાનો અવાજ ચોમેરથી સંભળાતો હતો. અત્યારે ઓળખ કે ધર્માધર્મથી અડકવામાં બાધ ગણનારાં પણ એક બીજા સાથે પાસે પાસે ગીચમગીચ થઇ બેસવાની ઇચ્છા રાખનાં જણાતાં હતાં! એમ કર્યા છતાં પણ ટાઢી જ પવા દે તેમ નહોતું અને પવનના ઝપાટાથી જ્યારે ઝાડ એક બીજા સાથે ઘસાતાં, તો અગ્નિના બદલામાં તેમાંથી ટાઢી સેરો નીકળી શરીરને શૂન્ય કરી દેતી હતી. આવે પ્રસંગે ચાલતી નદીઓના પાણી સ્થિર થાય તેમાં નવાઇ જેવું કાંઇ હતું નહિ કારણ કે શરીરમાં ચાલતું લોહી પણ બંધ પડવાની તૈયારીમાં જ હતું! બરફ પોતે પણ ટાઢથી જામી ગયો હતો તો બીજી ચીજોની તો વાત જ શું કરવી?—ટુંકામાં એ કે તે દિવસની ટાઢ અમારાં હાડકાંમાં પેસી ગયેલી, તે હજુ પણ જ્યારે તે દિવસ આવે છે તો ટાઢ પોતાનો ભાવ ભજવ્યા વગર રહેતી નથી*! તે દેશથી તદન અજાણ્યા હોવાથી, અમને ભગવાન સૂર્યનારાયણ દર્શન આપે ત્યાં સુધી એક ઝાડના આશ્રયે બેસી રહેવાની ફરજ પડી. મુસાફરખાનાં, ધર્મશાળા, ધીશી યા મંદિર વિગેરે ક્યાં હશે, તેની અમને કંઇપણ ખબર હતી નહિ. થોડી વિશ્રાન્તિ લીધા પછી પવનનાં મોજાં સ્હેજ ઓછાં થયાં પછી કેટલાએક મુસાફરો હિંમત ધરી ગામ બાજુ ચાલી નીકળ્યા. ઝાડ નીચે એકલા બેસી રહેવાથી કાંઇ વળશે નહિ, એમ ધારી તેઓની પાછળ પાછળ અમે પણ ચાલ્યા. થોડી વાર પછી ગામ નજીક હોવાના ચિન્હ દેખાયાં અને કેટલીક દુકાનો નજરે પડી. તે મુસાફરો ત્યાંની રીતભાતના ભોમિયા હોવાથી તેમણે એક મારવાડી દુકાનદારને જગાડ્યો અને દિવસ ઉગે ત્યાં સુધી રહેવા માટે જગા માગી. કેટલીક રકઝક થયા પછી માથા દીઠ એક આનો નક્કી કરી અમે બધાએ તે દુકાનમાં પ્રવેશ કર્યો. ત્યાં દીવો કે ફાનસ કાંઇપણ હતું નહિ! એક મુસાફરે દીવાસળી સળગાવી જરાક અજવાળું કર્યું તો તો અમોને તે દુકાન ઘણી જ વિચિત્ર દેખાઇ. વાંસડા ઓઢી ખાટલા જેવું કરેલું હતું, તેના ઉપર મુકામ કરવો એમ સુચવવામાં આવ્યું (બીજું અમે અધાગામાં કાંઇપણ જોઇ શક્યા નહિ) ત્યાં ઉંઘ તો શાની જ આવે? પણ તે મુકામ બહારની અસહ્ય સરદીમાંથી અમારું કંઇક રક્ષણ કરી શક્યું ખરું. તેથી તે દુકાન તે વખતે એલેકઝાન્ડ્રા હોટલ, કે તાજમહાલ હોટેલથી પણ સરસ લાગી. રાત થોડી છતાં ઘણી જ લાંબી થઇ ગઇ જણાતી હતી, તેથી તે વાંસડાના પ્લેટફારમ ઉપર બેસી રહેવું સ્હેજ આકરું તો લાગ્યું—પણ કરીએ શું? તે શિવાય છુટકો જ નહોતો! તેમ અમારી પાસે ગોદડાં રજાઇ, ઓશિકાં, વિગેરે પથારીનો સામાન પણ નહોતો, જે પાથરી બેસી શકાય. અન્તે કેટલીક મુશ્કેલી વેઠયા પછી, પ્રભાત પ્રકાશ થયો જણાયો અને દુકાનદારે ભાડું આપી દુકાન ખાલી કરી જવા પણ ફરમાવ્યું. તુરત તેના હુકમને માન્ય રાખી અમર તો તેના ફરમાનને તાબે થઇ માણસ દીઠ ચાર ચાર પૈસા આપી એક પછી એક તમામ મુસાફરો દુકાન ખાલી કરી ગયા અને તે પ્રમાણે અમોને પણ કરવાની ફરજ પડી! તે વખતે જ અમે જાણી શક્યા કે દુકાનદાર એક મારવાડી

* આ અહેવાલના લેખકો પોતે હિન્દુસ્થાનના અતિશય ઠંડીવાળા મુલકોમાં જન્મેલા તથા વસેલા છે, તેમનો આવો વિકટ અનુભવ છે, તો સાધારણ ગુજરાતીઓની તો ત્યાં શી દશા જ થાય તે માત્ર કલ્પનાથી પણ સમજી શકાશે. ઉપતન્ત્રી, પ્ર. સુ.

હતો આ વાતની જો રાત્રે ખબર પડી હોત તો પૈસાની લાલચમા પથારી તો શુ પણ જે જોઇએ તે એ આ. ત, એમા કાઈ શક નહિ! દરેક મુસાફર દુકાનમાથી નીકળ્યા પછી પોત પોતાને રસ્તે પડ્યો

ધોબરી ગામ.

દતવાવન, શાચ સ્નાન વિગેરે ક્રિયા તથા નિત્યકર્મથી પરવારી પછી કોઈ ઠેકાણે મુકામ કરવાનો અમે પણ નિશ્ચય કર્યો પરતુ તેને માટે સાધન જોઇએ તેની તપાસ કરતા એવુ માલુમ પડ્યુ કે બ્રહ્મપુત્રા નદી નજદીકમાજ છે તે સાભળી બ્રહ્મપુત્રા નદીને કાંઠે જઇ નિત્ય કર્મથી પરવારી પછી ગામ તરફ વળ્યા. ગામમા આવી પછી તેજ મારવાડી દ્વારા અમે જાણી શકયા કે ધોબરી આ મહાનદીને કિનારે એક નાનું બદર છે, અને અહી ઘણીખરી જોઇતી વસ્તુઓ મળી શકે છે અને મારવાડીની એક સારી વીશી પણ છે તેનુ ઠેકાણું પુછી તે તરફ અમે ચાલી નીકળ્યા. રસ્તામાં જોવા જેવુ કશુ હતુ નહિ. સાધારણ બજાર, દુકાનદાર સાધારણ સ્થિતિના મારવાડીઓ કમાવા અર્થે આવેલા તે અને એનીજ સ્થિતિના બંગાળી દુકાનદારો હતા. દુકાનો પણ કાઇ બધ, પાકી ઇટો કે પત્થરના બાધેલી નહોતી, ચારે તરફ વાસડા ઉભા કરી અદર બહારથી લીપી લીધેલી અને તેની અદરજ જુદા જુદા ખડ પાડેલા હતા. હવા માટે જાળી બારીઓ પણ રાખેલી હતી આગલા ભાગમા દુકાન, અને પાછલ રહેવાનું મકાન હતું અમ જે મારવાડીને ત્યા ખાવા પીવાની સગવડ કરી, તેની દુકાન તો કેવળ સળીઓથીજ બનાવેલી હતી અને લક્ષ્મીવિલાસ જેવા અગર તો ગોખલેની હોટલ પ્રમાણે જુદા જુદા ખડ પાડી કોટડીઓ કરેલી હતી! આગલા ભાગમાં લાકડીની અભરાઇઓ (Stand) ગોઠવી ચડ ઉતરના લાકડાનાં પગથીઆ કરી, મીઠાઈ મુકવાની ગોઠવણ કરી હતી અને બીજી બાજુ તાજા તાજાં ભજીયા, પૂરી, અને શીરો મુકવાની તથા કાચના દાબડામા બરફી, પેડા, મગદળ, ગુલાબજાબુ, જલેબી અને બગાળના પ્રખ્યાત રસગુલ્લાં દેખાય એવા રીતે મૂકેલા હતાં. આ ઉપરાંત સાધારણ વર્ગના લોકો માટે એક બાજુ ટોપલીઓમા સેવો, મમરા, ચણા, વિગેરે ભરી રાખેલ હતુ આ તમામ ચીજો મૂકવાની એવી રાતે ગોઠવણ કરેલી કે લેનાર બહાર ઉભો રહીને જુવે તો તમામ ચીજો તેની નજર આગળ આવી જાય. પણ મારવાડી ઘણો તો ખરો. મીઠાઈ વગેરે બનાવવાની ખાતર ચૂલાની ગોઠવણ તે દુકાનથી જુદીજ કરેલી! કેમ જે કદાચિત્ આગ થાય તો આ દુકાનને આચ આવે નહિ. અને બેસવાને માટે જમીન ઉપર ઘાસ પાથરી ઉપર ટાટ પાથરી દીધેલા હતા તથા એક બે લાકડાના બાંકડા ભીંત સાથે મૂકી રાખ્યા હતા. પણ આટલું તો ખરૂ કે તેની દુકાનમા કાઈપણ ઘુતબત, થવા સભવ નહોતો. દરેક વાસણ અને ચીજો એટલી બધી સાફ અને સ્વચ્છ હતી કે કોઇ પ્રકારની શકા ઉત્પન્નજ થાય નહિ. ધોબરીમાં રહી જોવા જેવુ કંઇ હતું નહિ. તેજ સાજે ગૌહટી જે આસામનુ એક શહેર છે અને ત્યાંથીજ કામરૂપ દેશ શરૂ થાય છે તે બાજુ આગબોટ ઉપડવાની હતી, તેજ આગબોટમાં અમે પણ ગૌહટી તરફ જવાનો વિચાર કર્યો. સ્ટીમરનો વખત થતાં બ્રહ્મપુત્રા નદીને કાંઠે આવી ટીકીટ લેઈ આગબોટમા દાખલ થયા આ એક નાની સરખી સાધારણ આગબોટ હતી, તેથી તેનુ વર્ણન કરવાની કંઇ જરૂર જણાતી નથી. આશરે ચૌદ કલાક બ્રહ્મપુત્રામાં સફર કર્યા પછી નદીને સામે કાંઠે આરાને આગબોટ ઉભી રહી. (આગળ ચાલુ:)

बालपत्रिका.

बालवार्ता:

સત્ય વચનની વાણીયો.

લેખકઃ રા. રા. હિંમતરાય કલ્યાણજી દેશાઈ.

૨.

(ગયા અંકથી ચાલુ)

આગળ ચાલતાં રસ્તામાં બીજું એક મોટું તળાવ આવ્યું શેઠે પુછ્યું "કેમ કાચબાભાઇ, આ તળાવમાં રહેવું ફાવશે?" કાચબો આંહિ પણ વણીઆની પોતાના ગઢ જોવાનું કહી તળાવમાં ફરી આવ્યો પણ તેનું મન માન્યું નહિ તથી શેઠની સાથે આગળ ચાલ્યો. ચાલતા ચાલતાં બે ચાર જગા થયો જોયાં પણ તેમનું એકે કાચબાને પસંદ પડ્યું નહિ. આખરે તેઓ બને દરિયા કિનારે આવી પહોંચ્યા. શેઠે કાચબાને કહ્યું "કાચબાભાઇ, હવે આ જોઓએ તો તમને ફાવશે." કાચબાએ જવાબ દીધો કે "શેઠ, હું અંદર જઇને, પાછો આવી તમને કહી જાઉં ત્યા સુધી અહિંથી ખસશો નહિ." વાણીઆએ તેમ કરવાની હા પાડી. તે કિનારે બેઠો અને કાચબો સમુદ્રનાં જળમાં પેઠો.

પછી તે ફરતો ફરતો પોતાની નાતની સભા ભરાયલી હતી ત્યાં જઇ પહોંચ્યોઃ અહિં મોટા મોટા અમીર ઉમરાવ, શેઠ શાહુકાર તથા કારભારી અમલદારો આસપાસ બેસી ગયેલા હતા અને વચમાં એક ઉંચા આસન ઉપર દરિયાઇ કાચબાઓનો રાજા બેઠેલો હતો આપણા કાચબાએ આ બધાને એકઠા થયેલા જોઇ, બહુ ખુશી થઇ, સહુને નમન કર્યું પછી તે બોલ્યોઃ "નાતને, નાતના શેઠીયાઓને, નાતના પટેલીઆને અને રાજાજીને મારા રામરામ છે" આ સાંભળીને રાજાએ તેને પાસે બોલાવી પુછ્યુંઃ "ભાઈ, તમે ક્યાંથી આવો છો?" કાચબાએ જવાબ દીધોઃ "મહારાજ, અમારો મુલક અહિંથી ઘણો વેગળો છે" પછી પાસે બેઠેલાં પટેલીઆએ પુછ્યુંઃ "તમારે ત્યા પાણી કેટલુંક છે?" કાચબાએ હસીને કહ્યું. "ઘણું-પુષ્કળ!—તે એટલું બધું કે આ વાડમાંથી પેલી વાડમાં જઇએ ને પાણીને બદલે જ્યાં ત્યાં લીલી ચુવર દેખીએ! હા. એટલું તો ખરૂં કે એનાં મૂળમાં કાદવ હોય તેથી તેમાં બેસી રહીએ તો જીવને કંઇક શાતા થાય. બાકી ચોતરફ બધે સાવ સૂકામણું!

આથી રાજાના તથા બીજા કાચબાઓના દિલમાં દયા આવી તેમણે વિચાર કર્યો કે આપણે અહિં પાણીની કાંઇ ખોટ નથી ને એક જણ વધવાથી પાણી ખૂટી જવાનું નથી. માટે આને અહિંજ રાખીએ. તેથી આપણા કાચબાને કહ્યું. "ભાઇ, ત્યારે તમે પણ અમારી-

સાથે આ જગ્યાએજ રહી જાઓ. અહિં તમને કોઇ જાતનું દુખ પડશે નહિ." કાચબાએ જવાબ દીધો "આપ સહુ નાતીલા મંડળની વચ્ચે અને રાજાજી સાહેબની છત્ર છાયા નીચે રહેવાનું, એના કરતાં વધારે સુખ શું? પણ ભાઇઓ, હું કેવી રીતે રહું? મારી સાથે એક લપ છે એક વાણીઆએ મારા ઉપર અથાગ ઉપકાર કર્યો છે, તેનો બદલો વાળ્યા વગર મારાથી અહિં કેમ રહેવાય?" આ સાંભળીને રાજાએ હુકમ કર્યો કે પોતાના બાદશાહી ખજાનામાંથી એ વાણીઆને માટે ચાર મુખ્ય અમીરોએ ચાર રત્ન ઉપાડી લેવાં અને દરેક કાચબાએ એકેક મોતી લેઈ લેવું એમ કરીને કાચબાની આખી વસતિ દરિયા કિનારે આવી અને શેઠની પાસે રત્નો મૂક્યાં તથા મોતીનો ઢગલો કર્યો.

પેલો કાચબો તો આ જોઇને હસવા લાગ્યો. રાજાએ તેને પૂછ્યું "ભાઇ, તમે કેમ હસો છો?" તેણે જવાબ દીધો "મહારાજ, તમે મહેરબાની કરીને આપ્યું તો ખરૂં પણ વિચાર કરો છો કે એ બિચારો એકલો માણસ આ બધું કેવી રીતે લઇ જશે?" આ સાંભળીને રાજાને વિચાર થયો કે આ કાચબો ખરૂં કહે છે પછી તેણે કહ્યું "શેઠ, તમને હું જળઘોડો આપું છું તેના ઉપર આ મોતીની કોથળીઓ મૂકો અને તમે પણ બેસો. એને મન આટલો ભાર ઉચકવાનું કામ રમત જેવું છે. અને આ રત્ન છે તે તો આ સઘળાં મોતી કરતાં પણ એકેકું વધારે કિંમતી છે તે તમારી પાસે છૂટાં હશે તો કોઇ લઇ જશે. માટે તમે તમારી જાંઘ કાપીને તેમાં મૂકી દો ને એક મૂળિયું તમને હું આપાવું છું તે એના ઉપર ઘસીને લગાડજો એટલે ઘા રૂઝાઇ જશે તથા તમને જરાય પણ દરદ નહિ થાય. અને રત્નની જ્યારે જ્યારે જરૂર પડે ત્યારે દરેક જખમ રૂઝાવવાને માટે તે કામમાં આવશે"

એક કાચબો દોડ્યો તે થોડીવારમાં પેલું મૂળિયું લઇ આવ્યો. શેઠે પોતાની જાંઘ કાપીને તેમાં રત્ન મૂક્યાં તથા તે ઉપર મૂળિયું ઘસીને લેપ કર્યો કે જાણે કાંઇ ઘા જ થયો નથી એમ ચામડી મળી ગઇ એટલીવારમાં તો બીજો કાચબો જે ઘોડો લાવવાને ગયો હતો, તે પણ આવી પહોંચ્યો. અને વાણીઆએ કાચબાઓના રાજાનો તથા પોતાની સાથે આવેલા કાચબા વગેરે સહુ સાથનો બહુ બહુ ઉપકાર માનીને રજા લીધી. પેલા કાચબાએ તેને જતી વખતની શીખ દેતાં કહ્યું કે 'શેઠ, તમે જાઓ છો તો ખરા પણ સંભાળજો. આગળ ઠગનું ગામ આવે છે માટે સાવચેત રહેજો."

વાણીયાએ ઘોડો આગળ ચલાવવા માંડ્યો. કેટલેક દૂર ગયા પછી ચોક્ષ સિપાઇઓ તેને રસ્તામાં મળ્યા. તેમને પૂછ્યું "મીયાં, ક્યાં જાઓ છો?" સિપાઇઓએ જવાબ દીધો: "શેઠજી, પેટને માટે નોકરી શોધીએ છીએ." પેલા વાણીઆએ આ સાંભળીને તેમનો પગાર ઠરાવી તેમને સહુને પોતાની નોકરીમાં રાખી લીધા. આગળ ચાલતાં ચાલતાં ઠગપુર આવી પહોંચ્યું. ત્યાં આવીને ધર્મશાળામાં શેઠ અને સિપાઇઓ સહુએ મુકામ કર્યો.

આ ઠગપુરમાં એક ઠગનો સરદાર રહેતો હતો, તેની છોકરી કામવિદ્યા જાણતી હતી. તે આ શેઠ ગામમાં, અઢળક ધન ઉપજે એવા માલ સાથે, આવ્યાની હકીકત તરત જાણી ગઇ ને પોતાના બાપને એણે કહ્યું કે "તમે શું બેસી રહ્યા છો? ધર્મશાળામાં એક સોનાની ચકલી આવી છે માટે જાઓ, તપાસ કરો." આ સાંભળીને પેલો ઠગ ધર્મશાળામાં આવ્યો

શાસ્ત્ર-શિક્ષણની રમૂજ.

(એક અંકી નાટક)

[પ્રવેશ ૧ લો   સ્થળ. ડાહીબાઈનું મકાન]

ડાહીબાઈ—કીકી ! જો, જો, કીકો તો ખડીઆમાંથી શાહી પી ગયો ! ત્હારા બાપાના મેજ પરથી શાહીચૂસ લાવ, એને ખવડાવીએ તો કંઈ નુકશાન થા। નહિ

કીકી—બા, શાહીચૂસ તે ખવડાવાનું હશે ? ચૂસ્યાં ગધેડાં સિવાય બીજા કોઈ પ્રાણીને શાહીચૂસ ખાતું જોયું નથી

ડા૦—વળી ગઈ કાલે તો તું 'અકસ્માત અને તેના તાત્કાલિક ઉપાય' ના પુસ્તકમાં એવું વાંચતી હતી કે કોઈ પણ પદાર્થનું મારણ તેનાથી સામા ગુણ ધરાવતો-પદાર્થ હોય છે, કોઈએ તેજાબ પીધો હોય તો તેને ચૂના જેવો અલકલી ખવડાવવો તેથી એક બીજાની અસર જતી રહે છે, લખતાં શાહીના ડાઘા પડે તો શાહીચૂસ વાપરીએ છીએ, ત્યારે શાહીની અસર નાબુદ કરવા શાહીચૂસનો ઉપયોગ કેમ ન કરવો !

કીકી—વાક્યપર વિચાર કરવો જોઈએ, બન્ને બાબતોમાં જૂદી જૂદી ક્રિયા થાય છે, શાહીચૂસ છિદ્રાળુ હોવાથી ડાઘાની શાહી તેવા કોરા કાગળથી ચૂસાઈ જાય છે, જે છિદ્રોમાં હવા હોય છે તેનો અવકાશ શાહીથી પૂરાઈ જાય છે, પણ તેને ચાવવાથી તે થૂંકમય થઈ જાય એટલે નકામો છે, જે વાંચ્યું હતું તેનો અર્થ એવો હતો કે કોઈ તેજાબ અને અલકલીનું મિશ્રણ થાય તો તેજાબની ખટાશથી અલકલીની બળતરા જતી રહે છે, કારણ કે તેમની અરસપરસ અસર પરિણામે ક્ષાર બને છે, કમરકની ખાટી ચીરીપર ચૂનો લગાડીએ તો ખટાશ લાગતી નથી ?

ડા૦—ઠીક, ઠીક તૈયાર થઈ જા, ચતુર બ્હેનને ત્યાં મળવા જવાનો વખત થઈ ગયો છે.

[પ્રવેશ ૨ જો   સ્થળ—ચતુરબાઈનું મકાન]

ડા૦—કેમ, ગણપત, બ્હેન શું કરે છે ! ઘરમાં છે કે ?

ગણ૦—હાજી, ઘરમાં છે: તરતાં શીખે છે

ડા૦—વળી ઘરમાં તરવા માટે હોજ ક્યારે બંધાવ્યો ?

ગણ૦—હવેથી દિવાનખાનાને પ્રયોગમંદિર કહે છે તેમાં તરવાનાં સાધન-પાટીઆં, દોરડાં, તુંબડાં, ચિમળા, પાંખો વિગેરે ગોઠવ્યાં છે હમણાં શિક્ષક સાહેબ આવ્યા છે.

કીકી—કાખીલો નવતર છે.

(બન્ને મકાનમાં પેઠા. દિવાનખાનામાં વચ્ચે એક નીચો પણ સાંકડો બાજઠ જેવો ઢળ્યો હતો, તે ઉપર ચતુર બ્હેન ઉંધા સુતાં હતાં, મોંઢા નીચે પાણીથી ભરેલો કાચનો પહોળો ગોઠવ્યો હતો, તેમાં એક જીવતો દેડકો દોરાથી બાંધેલો હતો, દોરીનો બીજો છેડો ચતુર બ્હેને દાંત વચ્ચે રાખ્યો હતો, સામે શિક્ષક ઉભા હતા, તે કસરત કરાવતા હતા. અને સૂચના આપતા હતા)

શિક્ષક—હાથ હલાવો, ડાબો આગળ, જમણો પાછળ, ફરીથી હલાવો, દેડકા સામે નજર રાખો તે તેના પાછલા પગેજ તરી શકે છે. તેની માફક પગ લાંબા કરો અને પછાડો; જમણો ઉંચે, ડાબો નીચે, ફરીથી પછાડો. માથું ઉંચું રાખો. મ્હોં બંધ કરો. ચંચળ બનો, હાથ ગોળ ફેરવો. એક, બે, ત્રણ.

(ચતુરભાઇ ચાલી ગયાં, હાંફવા લાગ્યાં; કંઈક શ્વાસ ખાવાની રજા મળી એટલે શશીભાઇ દિવાનખાનામાં દાખલ થયા.)

ડાૅ૦—વાહ, ચતુર બ્હેન, વાહ, ત્હમેતો ઘરમાં રહેજ તરતાં શિખો છોને! આમ ખરૂં તરતાં આવડતું હશે?

શિક્ષક—ખરૂં તરતાં આવડવાનો સવાલ બાજુપર મૂકીએ તો તેનું શાસ્ત્ર કોઇ પણ તરનાર પ્રાણી કરતાં સારી રીતે સમજી શકશે ચતુર બ્હેન જળ વિજ્ઞાનમાંથી તારક શક્તિનો અભ્યાસ કરેછે, મનુષ્ય નકલી પ્રાણી છે, અને કુદરતમાંથી શિખવાનો દાવો કરે છે, એટલે લાકડાના દેડકા વડે પદાર્થ પાઠ આપવાને બદલે સૃષ્ટિવિજ્ઞાનના નિયમ મુજબ અગાઉ અભ્યાસ જીવતા પ્રાણીની હાજરીમાં ચાલે છે

ચ૦—મને પાણીમાં શરીર પલાળવુ ગમતું નથી, શિક્ષક સાહેબે પહેલેથી સમજાવ્યું છે કે દરેક વિષયનાં શાસ્ત્ર અને કલા એવા બે ભાગ હોય છે. શાસ્ત્રમાં નિયમ સમજવાના, અને કલામાં તેને અમલમાં મૂકવાના હોય છે, હાલતો શાસ્ત્રનો અભ્યાસ ચાલે છે; મને બરાબર સમજ પાડી છે કે બધા પ્રાણી તરી શકે તેમ છે, કારણ કે દરેકના શરીરનું વજન તેટલા જ કદના જળના વજનથી ઓછું હોય છે, એટલે કે જેમ ઘાસલેટ પાણી પર તરી શકે છે, તેમ હલકાં પ્રાણી ભારે જળપર રહી શકે છે કુતરાં, ભેંસ વિગેરે જન્મે છે ત્યારથી જ તરી શકે છે, કારણ કે તેમના શરીરનો ઘાટ જ એવો છે કે મોંઢું ઉંચે જતાં શરીરનું સમતોલપણું આપોઆપ સચવાઇ જાય છે અને શ્વાસોશ્વાસની ક્રિયા બરાબર ચાલે છે. પરંતુ મનુષ્યના મસ્તકનું વજન તેના બીજાકોઇ સરખા કદના ભાગ કરતાં વધારે હોવાથી જ્યારે તે પાણીમાં પડે છે ત્યારે જેમ હથોડા બારીએથી નીચે ફેંકીએ તો તેનો આગલો લોઢાનો ભાગ પાછલા લાકડાના ભાગ કરતાં પ્હેલો જમીનને અડકે તેમ તેનું ભારે મસ્તક નીચા જવાનું અને પરિણામે પગ ઉંચા થવાનું વલણ રાખે છે, આથી ગુંગળાઇ મરવાનો ભય લાગે છે, મ્હોં ઉઘડે છે, નાક અને મ્હોં વાટે ગભરામણમાં પાણી પી જવાય છે. શુદ્ધિ જતી રહે છે, શરીરનું વજન વધે છે, અને તળીએ બેસી જવાય છે માટે મનુષ્યે તરવાની કળા શીખવી પડે છે, તેમાં ફક્ત માથું ઉંચુ અને ટટાર રાખવાની ટેવ તો જરૂર છે. આ કસરત

થી જરૂર માથુ ઉંચુ રાખના અવસરે વળી નટ દોરડા કે વાંસ ઉપર અદ્ધર ચાલતી વખતે હાથમાં છત્રી કે વાંસ ઝાલી, પગ પહોળા રાખી શરીરનું સમતોલ સાચવી રાખે છે તેમ હાથ પગ છૂટથી હલાવશે અને શરીરનું ગુરૂત્વમધ્યબિંદુ કેમ સાચવવુ તે સમજાશે એટલે મ્હારૂ તરવાનું શાસ્ત્ર પૂરૂં થયુ માનીશ ડુબેલાને શુદ્ધિમા લાવના કૃત્રિમ શ્વાસોશ્વાસની રીતો, નિયમો, અને પ્રકાર આગળ ઉપર જોઇ જવાશે, હાલ દરેક વિષય ક્રિયાત્મક કરવાનો છે, વળી કુદરતની જ નકલ કરવી જોઇએ દેડકાથી કયુ પ્રાણી વધારે સારૂ તરી શકે ?

શિક્ષક—કેટલાક વિષય શોખના અને કેટલાક ખાસ જરૂરના હોય છે તરવાનો વિષય ઘણાને માટે શોખનો છે ઉડવાનુ શાસ્ત્ર ખાસ જરૂરનુ માનુ છુ તે માટે 'ઉડન કલા-મંદિર' નામ ખોલ્યુ છે

ડા૦—વળી મનુષ્ય તે ઉડી શકતું હશે ? ઉડવાનું સ્વપ્ન પણ ભાગ્યેજ આવે છે

ગિ૦—વિમાનો ઉડે છે કે નહિ ? હાલનો જમાનો હવામાનોનો છે, માટે ઉડના જરૂરનું છે, દરેક વિષયમાં ઘણી બાબતો વિચારવાની હોય છે. ડાહ્યુ તેજ કહેવાય આવતી સ્થિતી આગળથી જ સમજી શકે, જે પ્હેલુ ભણ્યા તે ઓધ્ધેદાર બન્યા, આગગાડીને લીધે ગાડા અને ઉંટની મુસાફરી નાબુદ થઈ છે, પાંચ પચ્ચીસ વર્ષમાં હવામાનોને લીધે આગગાડીને આગબોટો જતા રહેશે, માટે ઉડતા શીખવુ એટલુ જ નહી પરન્તુ ઉંચે ઉડતા હવામાનોના અકસ્માતથી બચી જવા મોઢુ આકાશ તરફ રહેવુ જોઇએ તેમ થવા માટે મગજનો આગનો ભાગ કસરતની મદદથી ઊંટ માફક લાંબો અને વળેલો કરવો જોઇએ. મ્હારી પ્રયોગ શાળામા થોડા જીવતા વાણીયા દોરી બાંધી તૈયાર રાખું છુ વર્ગમાં કામ આવે છે ત્યારે પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી એક વાણીઓ લઈ તેની દોરીનો છેડો નાકની વાળી જોડે બાંધી દેછે પછી તે પ્રાણી સામે નજર રાખીને જેમ પાંખો ફફડાવે છે તેમ ઝડપથી હાથ હલાવે છે પગ કોયલની પિંછ માફક તદ્દન ભેગા રાખે છે પરિસ્થિતીને અનુવિધાન થવુજ જોઇએ, નહિ તો જીવન પ્રવાહમા હાર ખવાય

ડા૦—આતો ભારે શબ્દો આવ્યા, ચાલો ઘેર જઇએ.

—મોતીલાલ અલમોલા.

ન્યાયાધિશ—"(એક લાંબી દાઢીવાળા ગુન્હેગારને) ત્હારી દાઢી જેટલી લાંબી છે તેટલી ત્હારામાં અક્કલ હોત તો કેવુ સારૂ થાત ?"

ગુન્હેગાર—"શુ આપ અક્કલનુ માપ દાઢી ઉપરથી કાઢો છો ?" જો એમ હોય તો આપ સાહેબને મુદ્દલે દાઢી જ નથી

છોકરો—મ્હારા બાપાને તેના મરણની એક મહિના આગળથી ખબર હતી"
મિત્ર—"એમ કોણે કહ્યુ ! જોશીએ !"
છોકરો—"સરકારી ન્યાયધીશે."

[એક પરદેશી અમલદાર પ્રવેશે છે

અમલદાર—રાજા અમે આપને હાથે ન્યાય માગીએ છીએ ગરીબોની સારૂ અમે આ દેશમાં આવ્યા છીએ

રાજા—ન્યાય શાનો ?

અમલદાર—અમારે કાને વાત પડી છે કે તમારી સમક્ષ અમારા ઉપર ખોટા આરોપ મૂકાયા છે અને તે બાબત કોઈ કારણસર નહિ પણ અમે પરદેશી છીએ એટલાજ કારણસર.

રાજા—કોણ જાણે તે સાચા ન હોય ? પણ જ્યાં સુધી મ્હને વિશ્વાસ છે ત્યાં સુધી ત્હમે શાન્ત ન રહી શકો ? મ્હેં ક્યારેય પણ તમારૂં અપમાન કર્યું છે ? બાપડાઓના સડેલા હૃદયમાંજ ભ્રમ શંકાઓ કીડાની પેઠે ઘર કરે છે રાજદ્રોહથી ડરતો નથી. તેને હું મ્હારા પગ નીચે કચડી નાખી શકું પણ હું મ્હારા પોતાના મનમાં એ ચિંતાને પોષતા બીઉં છું—તમારે જવું હોય તો જાવ હવે. [અમલદાર જાય છે

(પ્રધાન અને દેવદત્ત પ્રવેશ છે)

પ્રધાન—મહારાજ ! રાણીજી ઘોડેસ્વાર થઈ રાજમહેલ છોડી ચાલ્યા ગયા

રાજા—શું કહો છો ? હા ! મહેલ છોડી ચાલી ગઈ !

પ્રધાન—હા રાજન્

રાજા—ત્હમે તેને અટકાવી કેમ નહિ ?

પ્રધાન—તે ઝપાટામાં ચાલ્યા ગયા

રાજા—તમારે સમાચાર કોણે કહ્યા ?

પ્રધાન—પુરોહિતે. તેણે તેમને મહાલયના [illegible] આગળથી ઘોડાપર જતા જોયા

રાજા—તેને બોલાવો.

પ્રધાન—પણ મહારાજ રાણીજી વહેલા દૂર ગયા નહિ હોય હમણાંજ ગયા છે હજી [illegible] આપ તેમને પાછા લાવી શકશો

રાજા—મ્હને પાછી આણવી એ કંઈ મ્હોટી વાત નથી. મ્હોટી વાત તો એ છે કે તે મ્હને મૂકી ગઈ—મ્હને મૂકી ગઈ અને રાજાના સૈનિકો અને કિલ્લાઓ કેદખાનાઓ અને બેડીઓ કોઈએ એક સ્ત્રીના ન્હાના હૃદયને બાંધી રાખ્યું નહિ

પ્રધાન—અફસોસ રાજન્ બસ કોઈ પાણીના પૂર માફક અમે તરી જતા ચારે બાજુથી ઉભરાઈ જાય છે

રાજા—બસ કોઈ ! લોકોના મ્હોં ભલે દુષ્ટ વચનથી ગંધાઓ.

પ્રધાન—ગ્રહણને દહાડે લોકો કાજળથી કાળા કરેલા કાચના કકડામાંથી સૂર્ય સામે જોવાની હિમ્મત કરે છે મહારાણી સામાર્ટ નામ જમ અનીશોએ ચડશે, વગોવાશે, પણ તમારા ચારિત્રનો પ્રકાશ નિષ્કલંક સદા ઝળકશે

રાજા—પુરોહીતને મ્હારી પાસે લાવો (પ્રધાન જાય છે) હજી હું તેને ખોળવા જઈ શકું અને પાછી આણી શકું પણ શા મ્હારે હમ્મેશ આજ કાર્ય કરવું રહ્યું ? તે હમ્મેશ મ્હને તરછોડે અને મ્હારે તે નાસી જતા હદય પાછળ ભટક્યા કરવું ! સ્ત્રી, નામની ફેર રાત અને દિવસ, ઘર વિના, પ્રેમ વિના, વિશ્રાન્તિ અને શાન્તિ વિના (પુરોહિત પ્રવેશે છે) બસ બસ મ્હે બધુંએ સાભળ્યું હવે હું વધારે જાણવા માગતો નથી. (પુરોહિત જવા માંડે છે) પાછા આવ મ્હને કહે, તે દેવળમા આસુ ભીની આખે પ્રાર્થના કરવા આવી હતી ?

પુરોહિત—નહિ, મહારાજ, એક ક્ષણ માટે માત્ર તેમણે પોતાનો ઘોડો અટકાવ્યો અને દેવાલય તરફ મ્હો ફેરવી પોતાનું માથુ નમાવ્યુ, પછી તે વીજળીના વેગે ચાલ્યા ગયા, તેમની આખોમાં આસુ હતાં કે નહિ તે હું કહી શકુ. નહિ. દેવાલયમાથી આવતો પ્રકાશ ઝાંખો હતો,

રાજા—તેની આખોમા આસુ ? શુ તમે એવી મ્હોટી વસ્તુ કહપી પણ ન શક્યા ? બસ તમે જાવ. [પુરોહિત જાય છે.

મ્હારા પ્રભુ, ત્હમે જાણો છો કે મ્હે ત્હેનો કઈ ગુન્હો કર્યો હોય તો મ્હે તેનાપર પ્રેમ રાખ્યો એજ ત્હેના પ્રેમને ખાતર હું મ્હારૂં સ્વર્ગ અને રાજ્ય ગુમાવવા તૈયાર હતો પણ તેઓએ મને ક્ષમાવ્યો નથી–માત્ર ત્હેણેજ મ્હને ફસાવ્યો છે

(પ્રધાન પ્રવેશ કરે છે)

પ્રધાન—મહારાજ, મ્હેં ત્હેમની પાછળ ઘોડેસ્વાર દૂતો મોકલ્યા છે.

રાજા—તેમને પાછા બોલાવો, સ્વપ્ન ચાલ્યુ ગયુ છે ત્હમારા દૂતો તેને કયા રોકી શકશે ? મ્હારૂં સૈન્ય તૈયાર કરો હું મ્હારી જાતે યુદ્ધ કરવા જઈશ અને બળવાખોરોને હણીશ.

પ્રધાન—જેવી આપની આજ્ઞા. (જાય છે)

વિક્રમ—દેવદત્ત, તુ શા માટે આમ શાન્ત અને ઉદાસ બેસી રહ્યો છે ? ચોર ચોરીનો માલ મૂકી નાસી ગયો છે અને હવે હું મ્હારી સ્વતંત્રતા ગ્રહણ કરૂં છુ, આ ક્ષણ તો મ્હને આનંદની છે, ખોટા, મિત્ર, ખોટા, મ્હારા શબ્દો ખોટા છે ક્રુર દુખ મ્હારા હદયને વિંધી નાખે છે

દેવદત્ત—હવે આપને દુખને માટે વખત નહિ રહે તેમજ પ્રેમને માટે નહિ રહે આપનુ જીવન પ્રવૃત્તિના પ્રવાહમા વહેશે અને આપના હદયને વિજય મળશે.

વિક્રમ—પણ હું હજી મ્હારૂં હદય તદન મુક્ત કરી શક્યો નથી, હજી હું માનુ છુ કે જ્યારે તે જાણશે કે જગત તેનું આશક નથી અને પુરૂષ હદયતેજ માત્ર સ્રીનું જગત છે, ત્યારે તે તરતજ મ્હારી પાસે પાછી આવશે. જ્યારે ત્હેને આ સુહદયની ખોટ પડશે, ત્યારેજ તે જાણશે કે તેણે કોનો તિરસ્કાર કર્યો છે અને અભિમાન રહિત થઈ જ્યારે તે પાછી આવશે અને પ્રીતિપૂર્વક મ્હારૂં સ્થાન આદરશે ત્યારે મ્હારો લાગ આવશે

(હજુરીઓ પ્રવેશ કરે છે)

હજુરીઓ—રાણીજી તરફથી કાગળ આવ્યો છે (કાગળ આપે છે અને જાય છે.)

રાજા—તે પીંજણી છે (કાગળ વાંચે છે) બસ આટલુંજ, માત્ર બે લીટી લખી છે કે મ્હારા